

ઓને ૧. મહેં ઉત્તર આપ્યો. ના પ્રભુ-સ વારને ચાહતી નથી. ત્હને જ ચાહું છું. અન્તરુમાંથી ફરીથી ઉત્તર મળ્યો. ‘ત્હારે સંસારની સર્વ કાંઈ વાસના છોડવાને તૈયાર થા.’

ચોડા દિવસ પછી ત્હેમના જમેઠ પુત્ર નવીનચન્દ્ર અને વળી ચોડા સમય પછી સૌથી ન્હાના પુત્ર કૃષ્ણવિહારીના મૃત્યુ થયાં. એકે એકે કન્યાઓ પ્રભુ બધી ચાલી ગઈ. પરંતુ તરતજ તે આત્માને સંતોષ આપી કહેતાં લાગ્યાં કે ‘કેશવે જો ન્હાને પ્રાર્થના કરતાં શીખવ્યું ન હોત તો કંદારનીએ હું મૃત્યુ મુખમાં પડિત થઈ ગઈ હોત.’

કેશવ-જનની વારતવમાં એક આદર્શરૂપ સ્ત્રી હતી. કેશવચન્દ્રે જે સમયે પોતાના અંતઃકરણના આદેશને આધીન થઈ, હિન્દુસમાજનો લાગ કરી બ્રાહ્મપર્મ ગ્રહણ કર્યો તે સમયે ત્હેમના માતાની સહાનુભૂતિએ ત્હેમના હૃદયને યથેષ્ટ બક્ષ આપ્યું હતું. મતભેદ પડતાં ત્હારે કેશવચન્દ્ર પોતાના ગુરુ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરની આદિ બ્રાહ્મ સમાજથી છુટા પડ્યા તે સમયે પણ ત્હેમણે જનનીની પ્રત્યક્ સહાનુભૂતિનો લાભ મેળવ્યો હતો. ન્યાયનો આર્ગ વિપદથી ધેરાયલો હોવા છતાં પણ તેમાં અચેસર થવા સંતાનને ઉત્તેજન આપીને દેરી શારદા મુંદરી આર્ષજનનીઓને એક મહાત્મ શીશુ

અનિલ.

વિદ્યાકળા.

‘પ્રદર રોગ.’

પ્રદર—સ્ત્રીને આર્તવકાળ (રમેદર્શનના સમય) વિના લોહી વહે છે તેને પ્રદર કહે છે. તેથી સ્ત્રીને સરીર કળતર, પીડા, દુર્ગંધતા, દાહ વગેરે ઉપદ્રવ થાય છે. એ વાતાદિ પૃથક તથા સમગ્ર દોષથી આર પ્રકારનું છે. શ્વેત પ્રદરને સોમ રોગ કહે છે.

હા. સંહિતા.

કંજ પ્રદર—ખાંસ, ઘટ પરપોટાવાળો, કિંચિત ધોળો, ચોખ્ખાના ધોવરામણ જેવો આવ થાય છે એને શ્વેત પ્રદર કહે છે.

પિત્તજ પ્રદર—કિંચિત પીળો, નિત્ર, કોળો, રાતો અને કાઢા જેવો પ્રદર વહે છે, તેમાં દાહ, ચરચળવું, ઇલાદિ પિત્તથી પીડા થાય છે, અને તે પ્રદરનો વેગ ધણી હોય છે. વાતજ પ્રદર—રૂઝા, રાતો શીથળો, ચોડા ચોડા, માંસ ધોયેલા પાણી જેવો, એવો પ્રદર વહે છે અને તેમાં વાડુની પીડા થાય છે.

ત્રિદોષજ પ્રદર—જે પ્રદર મધ, ઘી, દરવાળ અને મજાન એના રંગ જેવો અને દુર્ગંધયુક્ત હોય છે, તે ત્રિદોષજ જણવેલો એ અસાધ્ય છે. લેકો આ રોગના શ્વેત પ્રદર અને રક્ત પ્રદર એવા બે પ્રકાર માને છે.

નયા યથેષ્ટ પ્રદર ઉપર, એરહીવાનો રસ આપવો અતે હમેશાં સુતી વેળાએ ગાયના ગરમ કરેલા દુધમાં ખાંડ અને ચોડા સુંકી બૂધી નાંખી તે પીવું.

પુરુષિક—તારો વિચાર જરા મને જોણું પડે છે. ઇશ્વરના વાસ વાતે કાંઈ મંથુ-
સના બનાવેલાં મંદીરનો અપ દશે ? શું કમળના પુલનો અંબિકેક કરીએ તોજ પ્રભુની
પુલ કરી કહેવાય । જરાક વિચાર કરીને જોઈશ, તો તારા મનના અંદર દર ઘરે જો
આસપાસ નાનામરખા પોતાની મેળેજ ઉમેલા-કુમળા હોડ કેવા ખીસી રહ્યા છે. એની
ધટા ટેલી-સરખી અને જાણે ઠાંઈ પ્રવિણ માળીજીજ બનાવર શાપી-કુંપીને ગાળ કરેલી
રોય. એને વાવવાને અને આવું શુશોભિત સ્વરૂપ આપવાને કયો માળી કામે લગાડ્યો
હતો. ઇશ્વરની રચના જેવી હોય, તેના સ્વરૂપનું દર્શન કરવું હોય તો મને તો આ વ-
નવાસજ ખરો લાગે છે. જો પેલી તળાવડીમાં સારસનું જોડું પણ કલ્પોલ કરી રહ્યું
છે. અરે પેલી તારા જેવી વ્હાલપેલી દીરાડી જાણે પોતેજ પોતાનાં બચ્ચાંને, બચાવ ક-
રવાને સમર્થ હોય એમ ઉંચે પગે સુધ રહે છે, કે રખેને આબ તટી પડે તો મારાં
બાળકડાં કચરાઈ જશે. એ દીરાડીનેજ જો મૂર્ખ કહીએ તો માણસને શું કહેવું કે
માડાં તથેના કૂતરાની મારક પોતેજ બધું કરતાં હરતા છે એમ સમજે છે.

વ્હાલી, ગામમાં રહેવાથીજ કાંઈ પ્રભુની પુલ થતી હશે. શું મંદીરોમાં જઈ
વખત બેવખત દર્શન કરી ગાલે તમારા મારવા એટલે આપણો પ્રભુ પ્રત્યેના ધર્મ બ-
નવાઈ ગયો. માણસ એ ઇશ્વરની બનાવેલી અદ્ભુત પ્રતિમા છે. તેમાંથી ગરીબ મરખાં
રોય, સરીરે વ્યાધિથી પીડાતા હોય, તેવાઓની બરદાસ્ત કરવી, આપણા ગભ પ્રમાણે
તેમની તંબાશ પૂરી પાડવાનો આપણી દોલતનો વ્યય કરવો એમાં સર્વ સમાઈ જાય

તને વાદ હશે કે કેટલાક વખત ઉપર “ સુન્દરીસુખોપ ” ના એક અંકમાં પીરમ-
ગામનો એક બ્રાહ્મણ અને એક તવંજર શેડીઆ બે જણ કારીની યાત્રાએ જતા હતાં.
તેમાં પેલા તવંજર છતાં લોભી શેડીઆએ યોગ પેસા સાથે રાખી યાત્રાને અર્થે નીકળ્યો
પણ વંચમાં કંઈ ધર્માઈં વાપર્યો. નહીં અને પોતાને ઘેર મૂકીને આવેલો હોકરો બધું
પોતાની ગેરહાજરીમાં ઉરાડી મૂકશે એની આખે રરતે શીકરે ક્યાં કરતો હતો. પેલા ગ-
રીબ બ્રાહ્મણે તો રરતામાં એક રોગથી પીડાતા ગરીબ માણસની આસનાવાસના કર-
વામાં જે બે પેસા પોતાની પાસે હતા તે વાપરી નાખ્યા. હવે જોઇલે ઇશ્વરના ધરનો
ન્યાય. કાશિ વિશ્વનાથના દર્શન કરવાને મંદીરમાં જાય છે તો ખરૂં પૂછે તો કાશિ વિ-
શ્વનાથે પેલા ગરીબ બ્રાહ્મણનાં દર્શન કર્યાં, અને પેલા શેડીયા દર્શન કરતાં કરતાં કેવા
ગોચમડાં ખાતા હતા. ઇશ્વરને સાં આપણા આચરણને ખરો ભાવ થાય છે. પવિત્ર
આચાર-ઉચ્ચ વિચાર રાખીને રાત દિવસ ઉત્તમ જીવંતી ગાળીએ તો પછી અગીયારસ
ન કરે તોપણ ચાલે અને પૂલ અને દર્શનને જ્હાને ધરવું પણ કામ બગાડીને બહાર
ન અચડાએ તોપણ ચાલે.

રમા—વ્હાલા જોઈું ન લગાડશે તમે તો હવે ત્યારથી ઈંગ્લેજ બધા ત્યારથી ના-
સ્તિક થઈ ગયા. હવે મને સિખામણ થો હો ત્યારે તમે પોતેજ કેમ જ્હાના હતા ત્યારે
રાજ સવારમાં ગળામાં માળા નાંખી કપાળે ચાંદ્યાં-ટીકાં કરી રાજ દોડવા દોડવા મ-
હાદેવજીની પૂલ કરવા જતાં. એતો બધું ન કરવું હોય ત્યારે આવાં આવાં જ્હાના કહા-
ડ્યાં. હું કહે એ બધું જોઈું અને તમે કરો તે સાચું. પેલા તલજામાં જ્હાનાને

ન્યારે શીધુ આપવાનું મેં કહ્યું ત્યારે તમે મને આપવાની ના પાડી અને એ બાવાને આપી દેવરાબું.

પુઠરિક—ગુણજીશંકર મહારાજ કાંઈ માંગે લોટ ખાધા વિના મરી જવાનો નહોતો. અને એ બાવો બીચારો કેવો ગરીબ હતો અને કેટલાક દહાડાનો જૂખ્યો હતો. આપણે તો વળી એટલું પણ લઈ બેઠા છીએ કે આપણી જીંદગીથી આપણે કાંઈને ઉપકાર કરી શકતા હોઈએ, અને એવોજ માર્ગ લીધો હોય કે જેમ મુઝે તેમ જનસમુદાયનું બહુ કરવું તો આપણે તો પહેલું આપણું શરીર સાફ રાખવું.

રમા—બહાલા તમાકું કહેવું હું બરોજર સમજી છું. હવે હું તે પ્રમાણે વર્તશિ. પણ શહેર તે શહેર અને આ વગરો તે વગરો. એ તો આપણે બધાં સાથે રહીએ છીએ એ. દલે સાફ લાગે છે. બાપી એકલાં તો છાતી ફાટી જાય. વળી નવરાત્રના દિવસ આવશે ત્યારે ગામમાં ગોરી ગરબો રમવાને નિસરશે. આક દહાડામાંજ કેવા જવારા યજ્ઞ જાય છે. એ માતાજીનો વાસ હતો ત્યારે બાપી બીજે વાવી જીઓ જોઈએ યાય છે. સારાં સારાં કપડાં પહેરી બેચાર ગરબો માવા નીકળશે. ઠેકણે ઠેકણે હવન જગ થવાના. આ વગડામાં એ કાંઈ જોવાનું છે? આ તો સવાર થઈને રાત પડી ને પેલા કાળા જમદૂત જેવા બા. વળીઆનાં ગ્રાહ ઉમ્માં છે તે જોવાના. આ બિચારો છોકરો અહીં કયાં દરોરાની સ્વારીમાં ચઢવાનો હતો.

પુઠરિક--વળી સ્વારીમાં જ એને મોકલવો હશે તો અહીંથી એ માઢિ છેડું અનાય. તપુરા ગામ છે ત્યાં મોકલીશું કે જેટલાં જોઈએ તેટલાં ધોડાં. નવરાત્રના મહાત્મ્ય વિશે હું શ્રદ્ધા નથી રાખતો તેમ નહીં. એ તો ચોમાસું આપુ મહેનત કરી તેની ખુશાલી ખાતે પ્રભૂનો ઉપકાર માનવાને તે નિમિત્ત છે. અને જે શક્તિથી આશ્રમ સંરક્ષ થયો તે શક્તિનું આવાહન કરી તેની પ્રાર્થના કરવી. શું એમાં મારું નાસ્તિકપણું છે કહે. આપું નજમડળ રંગ બેરંગી વાદળાથી શણગારેલું છે. અને ન્યારે વિદ્યુતના ચમકારા અને મેઘની ગર્જના પ્રભૂને આરતી ઉતારે છે અને ઘંટનાઈ કરે છે. ત્યાં તારા બોડાં માથાવાળાના ઘંટ અને આરતી તે શી ગણતરીમાં. મેઘધનુષ તો ત્યાં શંકરની નાગદેશ્ય છે. આવા દિવ્ય સાધન આગળ શું આપણા મંદિરોની શૈશની અને શું સમજ્યા વિના ગરગડી જવાની આરતી. બહાલી એમજ સમજાવે કે ન્યારે આવા દિવ્ય સાધનજનાં દર્શન થતાં મુકેત હોય ત્યારેજ એ બધું સાફ લાગે. બાપી તો સાવ જીવ વિનાની ચિતારાની ચિતરેલી છબી જેવું. હું હવે બહુ ચિદાઈ કેમ. ખરેખર મેં તારા મનનો પવિત્ર ભાવ જોઈ લીધો. ન્યારે ગુણસીના ઊંડ આગળ ઉભા ઉભા સૂર્યનું સ્તવન કરે છે ત્યારે તારી છબી જોઈ મારા મનમાં અલૌકિક વિચાર આવે છે. પૂજપાઠ કરજે. પણ તે સમજાવે અને તેમાં ધ્યાન આપીને. પૂજપાઠની ગૃહસ્થાશ્રમીને ખાસ જરૂર છે. તેથી તેના બાળ બચ્ચાં ઉપર પ્રયત્નથી જ કાંઈ સારી છાપ પડે છે. જે ઘરમાં ઈશ્વરનો વાસ તે ધરનું તેજ જ એવર રહે છે. જ્યાં દેવનો વાસ ત્યાં જૂન, પ્રેત, ગ્રહણ, સાકળના શંકિ માદળીઓ બધાં પડતાં નથી. બહાલી આપણા શરીરમાંજ પ્રવેશો વાસ છે તે મેં તને તે દિવસે જ કહ્યું હતું. આપણાં બાળ બચ્ચાં છે, તેનામાં પણ પ્રવેશો.

વાસ છે, બહુકે તે આપણા કરતાં વધારે નિર્દોષ હોવાથી વધારે પવિત્ર છે, તો તેને રિઝવવાં તેને કેળવવાં, તેમાં પશુ આપણે આપણે ધર્મ બળવીએ છીએ, આલો ત્યારે આત્યારે આ એક ભજન ગાઇ પાણી પી સુધી જઈએ.

ધ્યાનીધિ આપ અમારું ધામ.

તોપ નિવારે, મન દુખ કાપે.

આપો ચિદ્ધન જ્ઞાન--

ધ્યાનીધિ.

અહીં નથી ગંગા અહીં નથી યમુના,

સ્નાન કરે કયે ધામ--

ધ્યાનીધિ.

નાની તણાવડી કમળ ભરેલી,

સારસ યુગલનું ધામ--

ધ્યાનીધિ.

મોતી સંરીખું નિર્મળ પાણી,

સ્નાન કરે ધરી ધ્યાન--

ધ્યાનીધિ.

હું નથી કરતો હું નથી હરતો.

નથી કાંઈ જ્ઞાન નિદાન--

ધ્યાનીધિ.

તોપણ ભક્તિ તારી કરે પ્રભુ,

લેજે હરી નિજ ધ્યાન--

ધ્યાનીધિ.

શુભસ્થ.

હિન્દુ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

એક બાઈ:—(બીજી બાઈઓને) આ દેવી પધારે, ચાલો, એમને જઈ પૂછીએ, ને સહમજીએ કે હિન્દુધર્મ એટલે શું ?

(એક તરફથી જોગણ આવે છે.)

સૌ બાઈઓ:—માતાજી ! પાપે લાગીએ.

જોગણ:—અખંડ સૌભાગ્ય, પુત્રીઓ ! કલ્યાણ ચાલ સૌનું, આ લોકમાં અને પરલોકમાં.

પરેલી બાઈ:—માતાજી ! રૂણી વિચાર કર્યો, પણ અમે કાંઈ સહમજીયાં નહીં. વિદ્વાનો એ એમાં મૂંઝાય છે. આપનો અભિપ્રાય મળે એટલે હવે પ્રશ્ન મળશે. અમને આજ સહમજીયાં કે આપણે ધર્મ એટલે શું ?

જોગણ:—આપણે દરજી શુદ્ધમાં બાવક છીએ, વ્યાખ્યાઓ અને ન્યાયશાસ્ત્રના જોડા વમજોમાં પડવાની આપણે જરૂર નથી. વિદ્વાનો શૂંપા પડતા હોય એ માર્ગ આપણે ખોવાનો નથી. છતાં એ ઉપયોગી કેટલીક સૂચનાઓ સંભળો તો સહમને કહું.

બીજી બાઈ:—માતાજી ! સંભળાવો એ, ને સંભાર્ગ દોરો અમને.

જોગણુ:—ત્હારે પહેલું તો એ રહમજો કે સોનું—મનુષ્ય, પ્રાણી-સાનું સહા બહુ ધન છે એ આરણી હિન્દુ ધર્મ. વ્યાસજીનું વચને બૂઝશે મા કે પારકાનું બહુ કરવું એ પુણ્ય, અને દુઃખ દેવું એ પાપ. પરોપકાર પુણ્ય, પાપાય પરપીડનમ.

બીજી બાઈ:—માતાજી ! ત્હારે પ્રભુની વાત એમાં નથી ?

જોગણુ:—છે, દીકરી ! છે: પ્રભુને આધારે તો જગત બધું ઉભું છે. એકા દેવ: સર્વ જ્ઞાન્તરાતમા પ્રભુ છે, તે એક છે, તે અદિતીય છે. માળા તો દેવો છે ને? એ માળાના પાસમાં જેમ દેરા છે, એમ પ્રાણીમાત્રના અન્તરમાં તે અન્તર્યામી વિરાજેલો છે.

પહેલી બાઈ:—માતાજી ! ત્હેની તે ભક્તિ કરવી કે ત્હેનું તો જ્ઞાન જ અમને તારશે ?

જોગણુ:—બેટા ! કોઈ પણ પુણ્યના પ્રકારે એ પ્રભુના અનુભવ અન્તરમાં લેવા: જ્યોતમાંથી જ્યોત પ્રગટાવે છે એમ એ પ્રભુને અડકી-ત્હેનો યોગ કરી ત્હેનાં પુણ્ય ને પવિત્રતા પામવાં. એ અમૂલા અનુભવને પછી ભલે જ્ઞાન કે ભક્તિ કે સમાધિ કહેજો. અર્થ-રહમજો તો શબ્દ રહે તે વાપરજો.

બીજી બાઈ:—ત્હારે દેવ ! માણસની તે ગતિ શી હશે ?

જોગણુ:—અધરો સવાલ છે, પણ યથામતિ રહમજીનું છે. એતન બંધી નજર કરતાં માણસની અને સૌ વસ્તુઓની ગતિ ઉંચી છે. બાલક ખીસી મનુષ્ય થાય, અને મનુષ્ય ખીસી દેવ થાય, એવું જગતનું બંધારણુ તો છે. કર્તા જગતની નિસરણીએ વહનારા વહે છે, ને ઉતરનારા ઉતરેય છે. કરણી ત્હેવી પાર ઉતરણી છે, દીકરીઓ ! પણ નર-કર્માથી જે અન્તે ઉદ્ધાર થાય એવું જ્ઞાનતો આપણો ધર્મ તો આચવાદી છે.

બીજી બાઈ:—ત્હારે માણ ! આપણે અન્ય ધર્મવાળા સાથે વિરોધ છે ?

જોગણુ:—સર્વ દેવ નમસ્કાર: કેસયં પ્રતિ મન્દિતિ. જેમ સહુ નદીઓનાં નીર સાગરને જાઈ મળે છે, તેમ સર્વ દેવને કરેલા નમસ્કાર પ્રભુને પહોંચે છે; એવું જ્ઞાનનારને કોની સંગે વિરોધ હોય ? એક વડની ડાળીએ ડાળી અથડાય, પણ સડ કોઈ સાખા સાથે અથડાવા જતું નથી. જુઓ, દીકરીઓ ? ગીતાજીનો એક શ્લોક શીખવું છે. સૌ સધર્મ અણી એ નજરે નિરખજો.

યો યો. યાં યાં તનુ ભક્તઃ શ્રદ્ધયાચિત્તામન્દિતિ
તસ્ય તસ્યામલાં શ્રદ્ધાં તામેય પિદ્ધાન્નદમ્

શ્રીકૃષ્ણ મહારાજનું એ વચન માર ધીમરજો, અને એમને એ પગલે ચાલજો. આટલું કરશે તો આ લોક ને પરલોક બન્નેમાં ત્હમારે કલ્યાણ થશે. પ્રભુને સંભારજો, ને પુણ્યને પન્થે ચાલજો સદા.

પહેલી બાઈ:—દેવિ ! માતાજી ! આવું આવું તો થઈ પડે છે, પણ કોઈ પાગલું નથી ને ?

જોગણુ:—પુત્રીઓ ! થડે ત્હેનું નદી, પણ મૂલવી લે ત્હેનું પહેલું: તેમ ખોલે ત્હેનો નદી, પણ પાલે ત્હેનો ધર્મ. ત્હમે ત્હમારો ધર્મ પાળજો, અને જગત તરજો. જય જ-જનાથનો !

નાનાલાલ દ. કવિ.

વિવિધ વિહાર.

સેવાસદન.

(સેવા સદનના મંત્રી તરફથી મળેલું)

૧. આપણામાં મરડી તથા દુકાળ બહુ વખત સુધી ચાલ્યા છે, અને તેને કીધે અસંખ્ય સ્ત્રીઓ વૈધવ્યદશામાં આવી પડી છે. તેમજ આપણા સમાજની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બદલાવા માંડી છે, વળી ક્રેટલીએક છોકરીઓ ઉન્નતરે પહોંચેલી હોવા છતાં પરણવા ઇચ્છતી નથી અને આખી જીંદગી સુધી અવિવાહિત જ રહેવા માગે છે. આમ છે ત્યારે જે સ્ત્રીઓના મનમાં કાંઈ પણ બહુ કરવાની ઇચ્છા હોય-પછી તે વિધવા હોય કે અવિવાહિત હોય-તેઓ સર્વને ખોતાનાં ઇષ્ટ કાર્યમાં યોગ્ય સંગિની તરીકે તેઓનો લાભ લેવાનો ખરેખરો વખત શું નથી આવ્યો ?

ખુદલું છે, સરત માત્ર એટલી કે જેટલો સમય તેમણે સદનના પૈસાથી રિફાણ લીધું હોય એવામાં એવા તેટલા સમય સુધી રૂંવા કરવાને તેમણે બંધાવું પડશે.

૪. સદનમાં એક હિન્દુવિભાગ રાખવામાં આવશે. એની ધણીપરી વ્યવસ્થા ભગિનીઓ પોતે જ કરશે. એક હિન્દુ કામદારી આ વિભાગને પૈસા તથા સલાહ આપી જોઈતી મદદ કરશે. તે જ પ્રમાણે એક પારસીવિભાગ તથા એક મુસલમાનવિભાગ પણ રાખવામાં આવશે. અમને આશા છે કે વખત જતે સદનને માટે એક નોટા (વરતારવાળી જગ્યા મેળવવા અમે શક્તિમાન સહજ, તે જગ્યા ઉપર, સૈથી ઉપલા વર્ગની ભગિનીઓને રહેવાને માટે, ત્રણ જુદા જુદા મકાન બાંધવાનો અમારો વિચાર છે. તે ઉપરાંત સદનની સર્વ ભગિનીઓ એક બીજા સાથે મળી શકે તથા પોતપોતાના અનુબંધની વાતો કરી શકે એ હેતુથી એક સામન્ય ખંડ સર્વ ભગિનીઓને માટે રાખવામાં આવશે. મધ્ય કાઉન્સિલમાં આ ત્રણે વિભાગ પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલશે. આ કાઉન્સિલ ત્રણે વિભાગની પ્રવૃત્તિઓનું સંમેલન કરવાનો પ્રયત્ન કરશે, અને તેમને દ્રવ્યની સહાયતા કરશે. દરેક વિભાગનું રૂ. ૩ જુદું રહેશે અને તેના ઉપર તે સંપૂર્ણ સ્વામીત્વ ભોગવશે.

૫. સદનનું કામ કરવાને નિયમિત ભગિનીઓ (Regular Sisters) અને ઉમેદવાર ભગિનીઓ (Probationers) ઉપરાંત અમારે પ્રસંગે પ્રસંગે કામ કરી શકે તેવી બહારની પ્રાસંગિક ભગિનીઓ (Lay-Sisters) ની પણ જરૂર છે, આવી ભગિનીઓ પૈસાદાર લૌકિકાથી ધણી મળી શકે એમ છે. તેમાં ખાસ કરીને પરણેલી સ્ત્રીઓ મદદને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. [આ ભગિનીઓએ જે કામ કરવાનાં છે તે માટે જાપેક્ષી ટુંકી વિગત જુઓ.]

૬. આ સદનનો ખાસ હેતુ એવો છે કે ગરીબ લોકોના હિતને માટે સુચાણીઓ અને ઉપચારિકાઓ (nurses) નો એક આખો વર્ગ જ તૈયાર કરવો તેમ જ સર્વ પ્રકારની સ્વાર્થત્યાગી પ્રેમમય સેવાને માટે પરિમાર્ગિકાઓ (Lady-missionaries) ને સ્થળ સ્થળે મોકલવી.

જ. આ કાર્ય સુખ સુખ નજરથી અને અરેબરી કાર્મિક કૃતિથી કરવાનું છે. સારે જ ધ્યેય તેને સફળ કરશે.

૮. આવી વૃત્તિથી પરોપકારી કામ કરનારાઓના યોગ્ય ઉદાહરણ અત્રે આપીએ છીએ.

(૬) જર્મનીના કૈઝરવર્થ નામના સરકારમાં એક નમ્ર સ્વભાવનો પાદરી રહેતો હતો. તેણે ૧૮૩૬ ની સાલમાં ઉપચાર માટે એક નાની સંસ્થા (Nursing Institution) સ્થાપી. તે વખતે ઇંગ્લેન્ડ નાઈટિંગેલ જેવી યોગ્ય શિષ્યા તેને મળશે અને આ શિષ્યાની મારફત, પોતાની નાનકડી સંસ્થા વૃદ્ધિ અને અમેરીકા ખંડમાં આ કામનો પ્રજ્વળ પાથો નાખશે. એ સર્વનો તે પાદરીને ખ્યાલ સરખો એ ન હતો. ઇંગ્લેન્ડ નાઈટિંગેલના પ્રજ્વળથી સ્ત્રીઓને માટે નવો જોગવા

ઉપરથી; વળી લડાઈની ભયંકર વેદનાઓ કમી કરવાને અને આબરી સિપાઈ-
ઓના ઉશીકા પાસે બેસીને સારવાર કરી તેમનું દુઃખ નરમ કરવાને સ્ત્રીઓ
ની સંખ્યાબંધ “રેડકોસ સોસાઈટી”ઓ ઉભી થયે; તેમ વળી આરોગ્યના નિ-
યમ પ્રમાણે કેવી રચના રાખવી જોઈએ તેનું સિદ્ધાંત આપવાને તથા રોગની
સાથે એક સરખી લડાઈ ચલાવી તેને નિર્મૂળ કરી રીતે કરવા તેનું જ્ઞાન આ-
પવાને ઉપચારિકાઓની સંખ્યાબંધ સમાજો અને સંસ્થાઓ રચવાયે, એવી
તો. તે પાદરીઓ આશા સરખી પણ ક્યાંથી રાખી હોય ? તેજ પ્રમાણે, આ
અમૃત્ય સેવા બદલ, આભારના ઉભરામાં કોઈ પણ રીશની પ્રભુ તેની નામાં
કિત શિષ્યાને સાત સાત લાખ રૂપિયા બહીસ આપશે, અને આ બધી રકમ-
નો ઉપયોગ તેને આતંત્ર પ્રિય કામને માટે જ થશે એ સર્વ તે બિચારા પાદ-
રીના સ્વપ્નમાં નહતું. પરંતુ નહિ ધારેલી આ સર્વ હકોક્ત વસ્તુતઃ બની
ખરી. લંડનની સેન્ટ ટોમસના દવાખાનાને જોડેલી “ધી નાઈટીંગેલ ફંડ
સ્કૂલ” નામની સંસ્થા, કેન્દ્રવર્ધના તે મુખા અને સ્વાર્થરહિત પાદરીઓ જે મ-
હાન કાર્ય કર્યું હતું તેના ભવ્ય પરિણામની સાક્ષી પૂરે છે.

આવી જ નતનું સહૃદય કામ કરનારને બીજો દાખલો કાશ્મીરમાંથી મળી
આવે છે. તે રેવરંડ મિ. ટિન્ડલ ખીરોનો છે. આ સત્પુરુષ કેન્દ્રોજની મુનિવ-
સિટિનો એમ. એ. છે. પંદર વર્ષ ઉપર તેણે ફક્ત યોગક શિષ્યોનો એક વર્ગ
ઉપાધ્યે હતો અને તેજ વર્ગમાં હાલ ૧૪૦૦ કરતાં વધારે શિષ્યો છે. પોતા-
ના શિષ્યોનું શીલ ઉત્તમ પ્રદર્શન બનાવવાને તે ખાસ ધાનજી લે છે, અને
તેમાંના કેટલાકને તો તેણે પરદુઃખમંજન પ્રવાસી વીરો બનાવ્યા છે. આ સુવ-
કો જે કોઈ ગરીબ હોય, અચકત હોય અને સંસારભારથી દબાઈ ગયલા-થા-
કયા પાકયા હોય તે સર્વને મદદ કરે છે. ખાસ ખુબી તો એ છે કે
દુઃખીનું દુઃખ નિવારવાના તથા પ્રાણીમાત્રને ઉપયોગી થવાના પ્ર-
સંગો તેઓ ઉલટથી શોધ્યાં કરે છે. દાખલા તરીકે. તેઓએ એમ સાંભ-
ળ્યું હોય કે કાશ્મીરના કોઈ પંડિતે પોતાની જુવાન સ્ત્રીના ઉપર કુચાલનો વ-
હમ લાવી તેને ધર બહાર કાઢી મૂકી છે, અને તેથી કરીને તે બીચારી વિધવા
સ્ત્રીની પેઠે પોતાનું જીવન ગાળે છે. આથી વાતની ખાત્રી કરીને તેઓ તે પં-
ડિતની અથવા તેના વહીવટની પાસે જાય છે, તે નિર્દોષ તરૂણીનો ફરીથી સ્વી-
કાર કરવાને દીનતાથી કરગરે છે, અને છેવટે તે પતિપત્ની વચ્ચે સમજૂતી કરા-
વી તે બન્નેને એકઠાં કરાવે છે સારે જ તેઓ જાય છે. શિયાળામાં આ વીર
સુવકો ગરીબ સ્ત્રીઓને લાકડાં ચીરી આપતાં અને પાણી બરી આપતાં પણ
અચકતા નથી, તેમને તો આવા કામમાં ઉલટો આનંદ પડે છે. વળી આબ-
રી મનુષ્યોને હોડીમાં બેસાડી તેઓ હવા ખાવા લઈ જાય છે; ધણીવાર તેઓ
પોતે જ હલેસાં ભરી હોડી ચલાવે છે અને તે આબરી મનુષ્યની ઘણી મમ-
તાથી સંભાળ લે છે. એકથી મનુષ્ય જાતિનું જ તેઓ દબાણ કરે છે એમ
નથી, બીજાં સર્વ પ્રાણીઓનું શુભ કરવાને તેઓ એવાને એવા તત્તર હોય

છે કોઈ એક ભાર લઈ જનારં દુઃ મરવાનીં અણી ઉપર હતું, તેથી તેનો ધણી તેને રરતા ઉપર એમને એમ પડતું મૂકી ચાલ્યો ગયો. તે જુવાનીઆઓ- ને આ વાતની ખબર થઈ કે તાબડોળ એ દુઃની એમણે ખોળ કરવા માંડી, પણ રાત્રિના દશ વાગતાંમુંથી તેનો કશો પતો મળ્યો નહિ. આથી તપાસ મૂકી દેવાને બદલે તેઓએ પોતાના ખીન્ન ગાદીઆઓને જગાડ્યા, અને ફરીથી પુ- ષ્કળ શોધ ચલાવી આખરે તે દુઃને શોધી કાઢ્યું. પછી તેઓએ તેને ચારો આપ્યો અને પાણી પાંચું. એ દુઃ એટલું બધું અશક્ત હતું કે તેનાથી ઉઠી શકતું પણ ન હતું. આમ ત્રણ દવસ રવા પછી તે એથે દિવસે મરણ પા- મ્યું. પણ તે જીવ્યું ત્યાં સુધી તે કામળ હૃદયના મુવકાએ તેની પૂરેપૂરી સેવા કરી. આ સ્વાર્થત્યાગની અને પરાપકારની વૃત્તિ કાશ્મીરમાં ઉદ્ભવી તે અન્ય સ્થળમાં પણ કેમ ન ઉદ્ભવી શકે ?

(ગ.) પંડિતા રમાબાઈએ કેવાં કેવાં મહોટાં કામ કર્યાં છે તેનો વિચાર કરો. તેના આ- શ્રય નીચે હાલ આશરે ૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓ છે.

(ધ.) “ સુકિતદોજ ” જેવી જગત પ્રસિદ્ધ સંસ્થાની સરચાત કરતી વખતે તેમાં ફક્ત એ જ જણ હતાં-જનરલ જુય અને તેની ધર્મપત્ની । અને હવે એ સંસ્થાની આરક વર્ષે દહાડે એ કરોડ રૂપિયા કરતાં પણ વધારે છે । એ દોજ નાં માણસો પૃથ્વીના લગભગ સર્વ ભાગોમાં પહોંચી ચૂક્યાં છે અને તે તે ભાગમાં પોતાની સંસ્થાનું કામ તેઓ કર્યો જાય છે. છેલ્લી વરતીપત્રકનો રીપો- ર્ટ વાંચનાથી એવું જણાય છે કે ખેડા જીલ્લામાં ખિરતિ થઈ ગયેલાઓની સં- ખ્યા પહેલાંના કરતાં હજાર ટકા વધી છે. તેનું કારણ એ છે કે સુકિતદોજના ખ્રિસ્તીઓએ તેમજ ખીજી ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓએ દુકાળથી અનાથ થયેલાં સર્વ ને પોતાના આશ્રય તળે લીધાં છે. આં જુદા જુદા ખ્રિસ્તી મિશનો હિન્દુસ્તા- નમાં એક કરોડથી પણ વધારે રૂપિયા ખર્ચે છે. આમ છે ત્યારે શું હિન્દુ મા- તાની પુત્રીઓએ પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર કરવાનો નથી ? પરમાત્માની સાચી પુત્રીઓ થવાનો અને જનસમાજની સાચી દયાભગિની બનવાનો સમય શું હવે પ્રાપ્ત થયો નથી ?

સેવાસંઘન-ભાગિનીમંડળે સેવાસંઘનની અંદર તેમજ બહાર કરવાનાં કામની દુઃકી વિગત.

તમે અમને કેવી રીતે સહાય કરી શકો.

ક. સેવાસંઘનનો અંદર.

૧. નીચેના કોઈ પંજુ વિષય ઉપર અંગવાકીઓમાં રવિવાર સિવાય દરરોજ આજ્ઞા માં આજો એક કલાક ભાષણ આપીને:—

[૧] આરોગ્યશાસ્ત્ર અને નિયમન.

માંદાંની માવજત, અકસ્માત અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય.

(૨) ધ્વન્દ્વવિજ્ઞાન અને શારીરિક શક્તિનાં મૂળતત્ત્વો.

(૩) પ્રવૃત્તિશાસ્ત્ર.

(૪) સ્ત્રીઓના તથા બાળકોના રોગ, અને તેના ઉપચાર.

૨. નીચેના વ્યાવહારિક વિષયો ઉપર ભાષણ આપીને:—

(૧) ગૃહનીતિ.

(૨) બાલોદ્યાન શિક્ષણપદ્ધતિ.

(૩) પરોપકારી કાર્યો કરવાની પદ્ધતિ.

૩. સ્ત્રીઓને રસ પડે અને ઉપયોગી થાય એવા સામાન્ય વિષયો ઉપર ભાષણ આપીને કે પુસ્તકો વાંચીને; ઘમત્તા તરીકે સાધુ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તેમ જ વીરપુરુષો અને વીરાંગનાઓનાં જીવનચરિત્ર, કથાદિ.

૪. સ્ત્રીઓની શિષ્યશાળામાં કાર્યપણું કર્યા અથવા હુમરનું શિક્ષણ આપીને.

૫. અનાથ છોકરીઓ, વિધવાઓ અને અન્ય દુઃખી સ્ત્રીઓની સંભાળ લઈને.

છ. સેવા-સંઘનની સંહાર.

૧. જે છોકરીઓ ઉમર ચંદ્ર જવાથી તથા સાતિઅન્ધનને લીધે ઘર બહાર નીકળી શકતી નથી તેમને તથા અન્ય સ્ત્રીઓને ઘેર સીખવવાના તર્જો કાઢીને તથા સામાન્ય કેળવણીનો પ્રસાર કરીને.

૨. ધરિપતાલોની અને સ્ત્રીઓના તથા છોકરાઓના વિભાગોની મુક્તાકાત લઈને તેમ જ તેમાંનાં આત્મરી સ્ત્રી તથા બાલકનું સંતવન કરીને.

૩. આત્મરી સ્ત્રીઓ તથા બાલકોની સારવાર કરીને.

૪. કારખાનામાં ધંધે લાગેલી છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓ, તેમ જ અન્ય ગરીબ છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓ, ત્યારે મંદિરામાં અથવા વિપત્તિમાં આવી પડે ત્યારે ભગિની તરીકે તેઓની સેવા કરીને.

૫. આત્મરી અને અપંગ માણસોના આરામને મારે પ્રાર્થના કરીને, સ્તવન પ્રતિનંદનાં પદ માંડીને તેમ વાજાંત-વગાડીને, કથાદિ.

૬. મઘપાન કરવાની, દેવું કરવાની, તથા કોર્ટે ચઢવાની વૃત્તિઓનો અટકાવ કરીને.

૭. ગરીબ લોકોને દવાની અને બીજી મદદ મેળવી આપીને.

૮. જે સ્ત્રીઓને તથા બાળકોને અ-શાય થયો હોય તેમને દાદ મેળવી આપીને.

૯. સ્ત્રીઓ ઉપર તથા બાળકો ઉપર ચતા લુલ્લમ અને અન્યાયને અટકાવીને, તથા જે રૂઢિચાલો તેમને હાનિકારક હોય તે ધીમે ધીમે કાઢી નાંખાવીને.

૧૦. ધરકંકાસનું સમાધાન કરાવીને.

૧૧. બંદીયાન સ્ત્રીઓની મુલાકાત લઈને તથા તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કરીને, જ્યારે તેઓ કેદખાનામાંથી છૂટે ત્યારે તેમને પ્રમાણિત જીવન ગાળવા મદદ મેળવી આપીને.
૧૨. દીવાનારાણામાં સ્ત્રીવિભાગની મુલાકાત લઈને.
૧૩. પતિત યવત્તા કમનંશીબોનો પુનરુદ્ધાર કરીને.
૧૪. આંધળોની શાળાઓ, બહેરાંમુગ્ધોની નિશાળો તેમ રક્તપિત્તની ઇસ્પતાલ જેવી, પરીપક્ષારી સંસ્થાઓની મુલાકાત લઈને, અને તેમાં વસતા માણસોના ચિત્તને સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન કરીને.
૧૫. સેવાસદનને માટે કામ કરનારા, મદદ કરનારા, અને લાગણી ધરાવનારા મેળવી આપીને.

સેવાસદન બોધપત્રિકા.

અંક ૧.

ગંદારી બહેનો ! તમે કે જેઓને મરફી તથા દુકાળે વૈધવ્ય આપ્યું છે તે અમારી પાસે કાં ન આવો અને પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સ્નેહમય શ્રમ કરવામાં તમારા જીવનને કાં ન ગાળો ? દયાળુ પરીપક્ષારી આત્માઓ ! તમારી રિયતિ ગમે તેવી નજીવી હોય છતાં તમે આવો—જેઓ શ્વેત દિમત્તા જેમાં શુદ્ધ હો તે અમારી પાસે આવો—કર્તવ્યના વિકટ પંથ પર પ્રતાપ કરવાને તત્પર હો તેમાં અર્ધ કોઈ અમારી પાસે આવો—તમારી માતૃભૂમિની રિયતિ સુધારવા, તેની વર્તમાન દશામાં મીઠાશ આણવા, તેનો બાર હલકો કરવા તમે અમારી પાસે આવો.

વિપયોના પાસ અને બંધનો વચ્ચેથી નિષ્કલંક રીતે ચાલી જઈને, ગંદારી મધુર ભગિનીઓ, પરમેશ્વરની સંપૂર્ણ યોજનાને સફલ કરવાને અન્તઃકરણથી સદૈવ ઇચ્છ્યાં કરો—ઈશ્વરજીને સર્વાંશે આધીન બનો—તેની આજ્ઞાનું પાલન કરો—અહંતાનો નાશ કરો—તથા સ્વાર્પણમાં તત્પર રહો, અને જરૂર તમારું જીવન સુગંધી શ્વેત મંજરી જેવું બની સ્વર્ગપ્રતિ ઉઁશે અને સ્વર્ગના દિવ્ય રંગથી રંગિત બનશે.

જાઓ ! દયાળુ, નિઃસ્વર્ગ અને સફલ કુટુંબજીવનનાં અમૂલ્ય ગાનો શીખવવા માટે જાઓ !—એક નજીવામાં નજીવું પર, રે અંધારામાં અંધારું બંધીખાનું, પણ એક પુષ્પના કુંજ જેવું કેવી રીતે બનાવાય તે શીખવવા માટે જાઓ !—થા ઉપર થા પડવા છતાં, જન્મલોમાં ભરાઈ પડવા છતાં, મનોવેધક વેદનાથી વિધાવ્ય છતાં, કોઈ પણ પ્રકારની મદદથી હીન હોવા છતાં, અને મિત્રમંડળથી ત્યજાયા છતાં આપણે દિવ્યપ્રભની પાંખો ઉપર જાનવર્ષત સુધી ઉડી કેવી રીતે ઉડી શકીએ તથા સ્વર્ગીય સૂક્ષ્મના તેજ સરોવરમાં સ્નાન કરી આનંદસાગર પરમાત્મામાં હીન કેવી રીતે થઈ શકીએ એ શીખવવા માટે તમે જાઓ ! ! !

મુંદરી ખેતો: ૧) પવિત્ર આત્માપેલના, રવર્ગમાં વિહરનાર ધર્મના, નિષ્કલંક વિ-
શુદ્ધિના તથા દિગ્ધ નમ્રતાના વિચારોથી તમારી જાતનું પોષણ કરો. તમારા જીવનની
ધ્યાપૂર્ણ સલાહશાન્તિથી આ ગરીબડી પૃથ્વીને પવિત્ર બનાવી તેનો રવર્ગ સાથે સંબંધ
કરો. તમારી વાણીથી તથા હસ્તથી મનોહર સંગીતનો રસ રેલો. અને તમારા અન્તરો-
ભાના સુગન્ધથી તમારી માતૃશ્રમિને મુગ્ધાંજિત કરો.

જેઓ દયાનો સંકલ્પોને શુદ્ધિવાર તથા ધ્યાન સાથે ભેળવે છે, જેઓ સન્માર્ગના
પ્રણ છે, જેમનાં તેજ તથા કાન આગળ આકાશ જેવું પણ ખુલ્લું છે તેમને અનર્થની
કુદૃશ શક્તિઓ અને સંસારની મલિન ઈર્ષ્યા શું કરી શકે તેમ છે ?

બાંધ નહાનીબહેન ગજજરનું વ્યાખ્યાન.

નહારી નહાલી બહેનો ! નહારી ભરતભૂમિની પરમ આશાઓ ! સેવાસદને સંસારના મંદિરમાં આપણી પ્રતિષ્ઠા કરી, સેવાસદનનું મંગળાચરણ આરભાયું. શ્રીગણેશને પાઠે બેસાડતાં આપણે તેની બન્ને પત્નીઓને આમંત્રણ કરીએ. દેવ પધારે ત્યાં દેવીઓ ન હોય તો આપણને કુહું લાગે. આપણાથી જ્યાંય જ નહિ શુદ્ધિમાતા ! અન્તર્ધૃતના મળ ધોનારી દેવી ! શુદ્ધિમાતા ! અન્તર્યજ્ઞોમાં ચૈતન્ય આપનાર જ્યોતિ ! આતુર્માસના ગણપતિ ઉત્સવમાં અમે અમારાં હૃદયમંદિરોમાં તમારી સ્થાપના પ્રથમ કરીએ છીએ ! બ્રહ્મા ! અમારી શુદ્ધિ શુદ્ધિને મંગળમાતાઓ અમૃતથી પોષે.

સેવાસદનનો આરંભ કરી આપણે સેવાનાં વ્રત લીધાં. બહેનો ! સેવાસદનની પતિત-પાવની માતા બહેનોને સેવાધર્મ માટે તોડે છે. સેવા જ કરવા પધારજો, મેવા માટે નહિ. કીર્તિની પ્રીતિ રાખતાં ના. ધનનો લોભ રાખતાં ના. મલિન વાસનાઓ મુકીને આવજો. હૃદયશુદ્ધાસના સતેજ કરી પધારજો. નાના રંગના રંગ ત્યાગી પધારજો. દષ્ટિમાંથી પિકાર છોડી આવજો. સર્વપર પોતાસખી પ્રીતિ રાખજો. કો ધર્મના વિરોધી ન થતાં, કો ધર્મમાં બદ્ધ ન થતાં સેવાસદન વિશ્વાસનું સ્થાન નથી. સેવાસદન કર્તવ્યભૂમિકા છે. કામ કરવા પધારજો. દુનિયા ડરે છે, ત્રાસે છે, મરે છે તેની દયા જાણતાં પધારજો. દુનિયાને દુઃખી ગણી અને તમારા અર્તાથ ગણા તેમનું સ્વાગત કરવા પધારજો. સત્યમાં પ્રીતિ રાખી પધારજો. પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખી પધારજો. હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવી પધારજો. સેવા કરવા—સેવા કરવા મનમાની સેવા કરવા—બદલા પિનાની સેવા કરવા પધારજો—પધારજો.

સેવા કરવી એ તો સ્વં ઓનો જ અધિકાર છે. પ્રરોપનાં પરાક્રમ પુરુષાર્થમાં છે. સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય સેવામાં છે. સ્ત્રીઓ તપસ્વિની છે—દયાની દેવીઓ છે—ક્ષમાની મૂર્તિઓ છે. બહેનો, તમારી દયાને વિકસાવો. અહો ! મંગળમૂર્તિ સૌભાગ્યદેવીઓ ! તમારો સુડા શ્રીનાથ અમર રાખો. તમારાં હૃદય વિશુદ્ધ બનો. ગૃહદેવીઓ ! તમારાં ગૃહમાં આનન્દ વધારજો, પતિપત્ની એક અનિયમે સંધાયાં હો, અમર અનિયમે સંધાવ. દેવી ! પતિને જાત્ર કરજો. પતિજીવન જાત્ર રાખજો. પતિની સમૃદ્ધિનો સદુપયોગ કરજો. પતિની વાસનાને પુનીત કરજો. શુદ્ધિથી ! પતિના મંદિરની તું કારભારી છે. તારો કારભાર દીપાવજો. ગૃહઆંગણું શુદ્ધ રાખે તેમ હૃદયઆંગણું શુદ્ધ રાખજો. રિમત કરતી ઉઠજો. રિમત કરતી બોલજો. રિમત કરતી દો. રિમત કરતી શીખજો અને શીખવજો. સમ્યક્દાનન્દ તારાં રિમત અખંડ રાખો. શુદ્ધિથી ! આને પત્ની કહે માતા યશો. માતાઓને મંગળ આશિષ સેવાસદન આપે છે. માતા ! પુત્ર પુત્રી પર સરખો સ્નેહ રાખજો. એકને જ્ઞાન આપે છે તેમ બીજને આપજો. પુત્ર માટે સારી વદુ બેઠજો તો પુત્રી માટે સારો પતિ શોધજો. ધરમાં વદુ સાસરીઆં ઉભજો. પરધરનો પરેણો જમાઇ પુત્રીને સંસારસાગર તરારો. પુત્રીને જેમ લડાવે છે તેમ વદુને લડાવજો. સાસુ ન થતી. માતા યજો. નણદે-નાનદે-ને થતી આનન્દ યજો. પતિ બહારથી આવે, ધર સ્વર્ગ બાસે. પતિ દારી જાય કે નવી ગ્રેરણા પામે. પતિની કુશળતા દંત્રો ગાજ. પતિની સમૃદ્ધિ દીપાને. પતિના કામમાં કુદ્યંતેસમાં,

દેશસેવામાં, વિશ્વસેવામાં જોડાય—આત્મ નામ ધર્મ પત્ની, આત્મ નામ સેવા. સૌભાગ્યવતી ! આંટલું ઠામ કરશે તો ત્હાં પર સેવાચઢન છે. ત્હારા ઘણાટકુંકુમ અમર રહે.

સૌભાગ્યની ઝાંખી જ કરેલી, સંસારના દિવ્ય સ્વપ્નામાંથી બહિર્મુખ થયેલી વિધવાઓ ! તપ કરવા તત્પર થયેલી અનાથ બાળાઓ ! મરણી દુકાળના દુઃખમાં એકાકી થયેલીઓ ! જીવનસફળતા સમજો. તમારામાં તપ છે, તમારામાં ક્ષમા છે, વિદ્યા નથી. પુત્ર જોઈશું પુત્રીને કાણ બચાવે છે ? અરે પુરૂષો ? વિચાર કરો. પુત્રીને કમાવું નથી, પણ સંસારસાગર તરફો છે. અરે જનની ! સંસારસાગર તરવાતું નાવ તું દીકરીને નહિ આપે ? સંસારનું વગર જોયે વગર તપાસે આપેલું સૌભાગ્ય ઉઠી જાય ને બાજિકા દુઃખ-દરિયામાં ડુબી જાય. યૌવન પહેતાં વૈધવ્ય પામે—વિકાસ પહેલાં ક્ષય થાય. ભરતી પહેલાં મન્યન શરૂ થાય—શુદ્ધિના વિકાસ પહેલાં વાઙ્માન થાય—વગર આવ્યા પહેલાં ઘેડવા દેવાય—તરવા શીખ્યા પહેલાં સમુદ્રમાં નંખાય. આવી આવી બાણશ્યાપર પુત્રીઓને સુવાડનાર નિષ્કુર પુરૂષો ! તમારી નિષ્કુરતા ક્યારે ત્યજશે ? દેવોનું અર્ચન કરો છો—અને નિઃશ્વાસતી દેવીઓની ગણત્રી પણ કરતાં નથી, તો કુપ, દીપ, નેવેલ વિગેરે અર્પા થૂન તે ક્યાંથી કરશે ? આંગણે દેવો શેના રમે ? પિતાઓ ! માતાઓ ! દીકરીઓને હૃદય રક્ત વહે છે, અંજલિ ભરી પ્રાયશ્ચિત લ્યો. રૂઢનમાંથી સ્થિત વિકસાવો. હુણતાં તારો, પાપીને ઉગારો. બાળકોને પાંખ આપો. પ્રભુએ આપેલું જીવન પામરતા માટે નથી. સુન્દરતા વિકસાવો. જીવન વિકાસ માટે નથી, કર્તવ્યગીતા શિખવો. વિધવા ! વિધવા ! અનાથ થયેલી વિધવા ! તું પ્રભુમય જીવન ક્યાં ન ગણે ? પ્રભુમય જીવનમાં સનાથ કેમ ન બને ?

“ વરીએ તો વિકૃત વર વરીએ.

વરીએ તો શામળાઓ વરીએ.

સંસારીનું સુખ કાચું, ઝાંઝવાનાં નીર જોલું,

તેને ઘુન્છ કરીએ રે.

સંસારીનું સુખ કાચું, પરણીને રાંડવું પાછું,

પરણું તો પ્રીતમ પ્યારો, અખંડ સૌભાગ્ય ન્હારો,

રાંડવાનો ભવ રાજ્યો રે.

મીરાંબાઈ અલિહારી, આશા એક ન્હને તારી,

હવે હું તો બડભાગી રે.

મોહન ત્હારા મુખડાની માયા લાગી રે.

એમ ગાતી ગાતી મીરાંએ જીવન પ્રભુમય કર્યું. સંસારનાં દુઃખ વિચરીને સંસારમાં જાદુ ગણાયલીએ સંસારમાં સ્વર્ગનાં દાર ઉપાડનારી ભક્તિ રેલી. વિધવાઓ, મીરાંબાઈને ગુરૂ કરી પ્રભુમય જીવનમાં સનાથ બનો. એકલી છે તે પ્રભુની દીકરી બનો. પ્રભુની દીકરી અને સંસારની માતા. જીન. સંસાર દુઃખી છે, દુઃખ બૂલી દુનિયાનાં દુઃખ દૂર રો. મીરાંબાઈએ દીક્ષા લીધી તેમ—“હા ! સૌ વિધવા ધર્મદીક્ષા લે તો ત્હારા દેશમાં આંધીઓનું વન વધે; સંસ્કૃતી, ધન્વન્તરી ને પ્રભુનાં મન્દિરો” —સ્થપાય. વિધવાઓ

સંસારની માતાઓ અને, અનાથને આશરો આપે, દુઃખીનાં દુઃખ શાપે, બન્ધનમાંથી મોક્ષ આપાવે સંસારમાં તપ કરતી જોગણ સમી સંસારમાં માતાનું, ગુરુનું, પૈઘનું, ઉદ્ધારનારનું, અને પાવન કરનારનું કામ કરે, સંસારવાચાને સફળ કરે. આ પ્રશુનાં વ્રત આપવા, શીખવવા, જોધવા, પ્રેરવા, દુઃખમય જીવનને કર્તવ્યમય બનાવવા, રસાર્થનાં રૂઢન જૂલી પરમાર્થનાં દારપ પમરાવવા પધારો પધારો. અનાથ અજળાઓ ! સેવાસદન તમને આમત્રે છે.

સેવા કેમ કરશો ? સેવા કરતાં શિખી સેવા કરજો, બાળિકાઓને બણાવજો. કૌમારીઓનું હૃદય વિકસારી, કૌમાર-વ્રતની દીક્ષા પણ આપજો. સંવનનનાં જ રોહણન કરાવજો, દિવ્યવેલીને દિવ્યવૃક્ષનો સયોગ કરાવજો, હૃદયરસનો વિકાસ થાય તેવાં સાધન રચાવજો, ધર્મમય જીવન કરાવજો. પતિઓ પિતાઓ, માતાઓ, સાસુઓ, પુત્રો, પુત્રીઓ સર્વેને ધર્મો શીખવજો. દુઃખીને સુખી કરજો ને પડતાને પકડજો. મદિની માવજત કરજો, ને રીખાતાં આશાસન આપજો, ભુખ્યાંને ભોજન અને પામરને જ્ઞાન દેજો, પથાતાપ કરનારને શમા દેજો. પાપીને તારજો અને પતિતને ઉદ્ધારજો, અનાથને અને વિધવાને આશ્રય આપી, જ્ઞાન આપી, સક્રિય આપી, સંસારમંડનાં સાધુસાધ્વીઓ બનાવજો. નીતિની ને ધર્મની ધારાઓ ચલાવજો. શાંતિને રસ શીખવજો. રસિકને શાંતી કરજો. સન્માસીઓને સંસારમાં અપ્રખ જગાડવા તેડજો. શીમંતોને દાનવિધિ શીખવજો, સંસારીનાં હૃદય સન્માસી બનાવજો. જડવાદને દૂર કરજો. શાંતી શરીઓને લક્ષ્મીનો યોગ કરાવજો. તમન્ન ઉગારી કર્તવ્ય બુધિકા પર યતન યતન કરાવજો. દષ્ટિ સારિરક કરજો. સંસારમાં અશુદ્ધિ વેરજો. પ્રત્યેક ગૃહને પ્રભુમંદિર બનાવજો. અરતુ.

મુખાઈના સેવાસદન-આશ્રમો.

હિંદુ, મુસલમાન અને પારસી.

સામાન્ય નિયમો.

૧. ઉપરની ત્રણ જાતોની સેવાર્થીઓને રહેવા મારે આશ્રમોની જોઈજાય કરવામાં આવી છે.
૨. સુદ્ધ સુદ્ધ આશ્રમો એ સર્વથી કે રક્ષકમાતાઓની દેખરેખ નીચે હોય તેઓને તે આશ્રમોની આંતરવ્યવસ્થા સોંપાશે.
૩. કોઈ પણ સેવાર્થીને બહિર કરવાનો હક્ક આશ્રમકમિટીને છે.
૪. ૧૨ વર્ષની નીચેની સેવાર્થીઓને આશ્રમોમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.
૫. આશ્રમમાં રહેવા ઇચ્છનાર સેવાર્થીને પ્રવેશપત્રિકા અ બરાબર બરી આપવી પડશે. તે પ્રવેશપત્રિકા ઝોદિસમાંથી મળશે.
૬. દાખલ થવા મારે દરેક ઉમેદવારને ખ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની અને નૈતિક સેવિકા તરીકે યોગ્યતા મેળવવાની દૃઢ અભિપ્રાય છે એવી ખાતરી આશ્રમકમિટીને કરી આપવી પડશે.

૭. દરેક અરજી ઉપર જે ખાતરી આપનારાઓની સહી જોઈશે. ખાતરી આપનારા-
માંથી કોઈપણ ઉમેદવારનો સગો ન હોવો જોઈએ. જે ખાતરી આપનારમાંથી
એક જણ તેને તથા તેના કુટુંબને જરોઅર ઝોળખતો હોવો જોઈએ. અને
તેને ઉમેદવારની રિયતિનું બરાબર યાન હોવું જોઈએ; બીજી ખાતરી આપનાર
ઉમેદવારે જ્યાં અવ્યાસ કર્યો હોય તે શાળા કે તેથી કોઈ સંસ્થાનો ઉપરી
હોવો જોઈએ.

૮. ઉમેદવારની શારીરિક લાવકાતના સંબંધમાં પણ કમિટીઓને સંતોષ મળવો
જોઈએ.

૯. આશ્રમમાં રહેવા આવનારને નીચેની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે:—

જે સાક્ષાત્ નિયમ અને રહેઠું જેવા પરમાત્માની સમક્ષ હું ધર્મપ્રતિજ્ઞા
કરું છું કે સ્વાર્થછૂટીય રહેઠમવ સેવાને માટે ન્હાઈ જીવન એક પવિત્ર ન્યાસ
છે એમ હું લેખીશ, અને એ પ્રકારની સેવા હું કરીશ એમાં પ્રભુ મને
સદાય થાય.

સૂચના—અપનાવે તરીકે મતાંતરતા વાંધાને માન આપવા માટે આ પ્રતિજ્ઞામાં ઘટતો ફેરફાર
કરવામાં આવશે.

૧૦. સદનવાસી સેવાર્થીઓનાં રહેવા ખાવાનાં, કેળવણીનાં તથા બીજાં સામાન્ય અર્થ
સદન પૂરાં પાડશે.

૧૧. સેવાર્થીઓએ દિવસની શરૂઆતમાં તથા અંતમાં પ્રાર્થના અને ધ્યાન કરવાં
પડશે, અને સારપછી ભક્તિનાં પદ્યો અને ભજનો ગાયશે, અને ધર્મ પુસ્તકો
વંચાશે. દરેકને રોજનીશી રાખવી પડશે. આશ્રમમાં તેમને ધરતું કામકાજ
કરવાનું વ્યાવહારિક શિક્ષણ પણ આપવામાં આવશે, તેમજ તેમની શારીરિક
આરોગ્યતાની સભાળ લેવામાં આવશે.

૧૨. આશ્રમનું સ્વીકારતા પહેલાં તથા કોઈ મેળાવડામાં જતાં પહેલાં સેવાર્થીએ જે
સાધ્વી અથવા રક્ષકમાતા આશ્રમની અધિકારી હોય તેની રજા લેવી જોઈશે,
તેમજ ગેરહાજરી પછી અથવા સાંજે બહાર જઈ આવ્યા પછી ખૂબર આ-
પવી જોઈશે.

૧૩. સ્કૂલારે ને સાંજે જમતી વખતે સેવાર્થીઓએ હાજરીપત્રકમાં પોતાની સહી
કરવી પડશે.

૧૪. જે સાધ્વી અથવા રક્ષકમાતા આશ્રમની અધિકારી હોય તેની સંમતિ લીધા
પછી મુલાકાત લેવાના ઝોરડામાં રાંધ મળવા આવનારને સેવાર્થી મળી શકશે.

૧૫. દરેક આશ્રમકમિટી પોતાના આશ્રમ માટે ખાસ નિયમો ઉમેરી શકશે.

સેવાસદન શિક્ષણમંદિર,

અધ્યાસક્રમની યોજના.

સામાન્ય વ્યાખ્યાનોમાં મુખ્યત્વે કરીને નીચેના વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.
(૧) માનવજાતિની એકતા. (૨) જીવન એ ન્યાય. (૩) સેવકાઓને માટે દયા તથા પરોપકારની ભાવનાઓ. (૪) કુમારિકા, પત્ની તથા માતાના આદર્શો. (૫) ગૃહ, મંજ અને માનવજાતિના પોષણવર્ધનમાં સ્ત્રીઓના સહકર્મીયાર. (૬) લોકસેવાનાં અને પરોપકારનાં કાર્યોનો અભ્યાસ. (૭) સેવાનો પન્થ. (૮) હાથે કરીને વહેરેલાં દુઃખો. (૯) ગરીબોની લાલચો. (૧૦) ગરીબાઈના બદલાઓ. (૧૧) અહિંસા-અથવા મન, વાણી તથા કર્મથી દયા તથા ક્ષમા રાખવી અને કોઈને ઉપદ્રવ ન કરવો. (૧૨) સત્ય-વિચાર, વાણી અને કૃત્યમાં. (૧૩) અસ્તેય-પ્રમાણિકતા. (૧૪) શ્રદ્ધાચર્ચ. (૧૫) અપરિગ્રહ-જીવનમાં સાદાઈ અને વિચારમાં ઉચ્ચતા. (૧૬) શૌચ-મન તથા શરીરની શુદ્ધતા અને સ્વચ્છતા. (૧૭) સંતોષ. (૧૮) તપ-આત્મનિગ્રહ, આત્મમાન, અને આત્મચાન. (૧૯) સ્વાધ્યાય-કાળનો યોગ્ય વ્યય. (૨૦) ઈશ્વર પ્રણિધાન. (૨૧) પ્રવિમુક્તિઓ, સંતસાધુઓ, મહાન પુરુષો તથા સાધ્વીઓનાં જીવનચરિત્રો. (બજનો અને કીર્તનો રાજ ગવાશે.)

ચર્ચગેટથી અંધેરી.

લોકલ ટ્રેનમાં લેડીઝ કોમ્પાર્ટમેન્ટમાં થતી રમુજોતું ચિત્ર.

એન્જન ટુંકારા મારતું ચર્ચગેટના સ્ટેશનમાં આવ્યું, અને રહાયે ડબ્બાઓનો શુંજ પેણુ લેતું આવ્યું; હું મારા પિતા રહાયે તરતજ સ્ટેશનમાં આવેલી હોવાથી ઉતાવળમાં લેડીઝ કોમ્પાર્ટમેન્ટમાં દાખલ થઈ હજી હું પગથીઆપર પગ મુકું તે પહેલાં તો ચાર પાંચ હિન્દુ તથા પારસી છોકરીઓ ત્રહને પુરી ત્રહડવા પથુ ન દેવી હોય તેમ ઉતાવળ કરતી ને ધક્કા મારતી દાખલ થઈ. દાખલ થતાજ મ્હેં જોયું કે ડબ્બામાં સ્ત્રીઓની સારી સંખ્યા એકઠી થઈ હતી. હિન્દુ, વાણીઆ, ભારીયા, વિગેરે—પારસી, મુસલમાન, ખ્રિસ્ત દરેક જાતની સ્ત્રીઓ માહિ બેઠેલી હતી. હજી મ્હેં જરા જગ્યા કરી એક ન લીધી તેટલામાં તો ગાડી ઉપડી અને હમારા ડબ્બામાં પથુ સર્વે જણે પોતાની જામ રૂપી એન્જનની એક જોડી દીધી વાતોની ચર્ચાત થઈ.

બે પુવાન પારસી ટચાક છોકરીઓ નિરાળેથી પાછી જતી હોય એમ લાગતું હતું. બન્ને ખુણે સામસામાં બન્ને નિરાતિ લાંબા પગ કરી બેઠેલાં હતાં. અને આવનારાઓની મરકરી કરતાં હતાં.

પહેલી બોલી—અરે શીરીન ! આ જોયા હિન્દુ સોડોના ટંગ ? આણે કાણુ જાણે હ્યાં ક્યાં મરકી પગ ઉપર મણુ કાદવ ત્રહડાઓ છે, ને પાછી હેરા પગ સાથે આવતાં

* શિક્ષણમંદિરની પ્રવેશ-પત્રિકામાં વિદ્યાર્થી અને આજ્ઞાતું નામ, ધારનામું, પિતા, પતિ, વાણીની સહિ, જાતિ, અભ્યાસ, માતૃભાષા અને રજીસ્ટર નામનામાં આવે છે.

જરા શરમાતીથી નથી ! ખીજાએ જવાબ દીધો. કેની કીયર ! એ લોકો સાંઝાં બીલકુલ સંભાળતાં નથી, ને તેથીજ એઓમાં એમ વિગેરે દરદો બહુ થાય છે. જ્યાં ત્યાં જ્યાં ને એપ લઇને આવે. હેવાં લોકોની સાથે બેસતાં ખી જીવ સુંગઈ નાથજ. ” આ દીકા બહુ ધીમે સાદે એક ભાટીયણ ઉપર થતી હતી. હું બન્નેની બહુ નજદીક હતી તેથી આ વાતો સાંભળી રાખી. એવામાં પેલી ભાટીયણની નજર બન્ને પારસી બાલુઓ પર પડતાં ત્હેમની વાતો બંધ થઇ અને મ્હારું ધ્યાન ખીજા બાલુની વાતોમાં રોકાયું. ઉપર કહેલ ભાટીયણ બાલુ પાસે ત્હેમનાં અતિ વૃદ્ધ સામુજી બેઠેલાં હતાં. સામુજી પુરું દેખતાં ન હોવાથી વહુને મોરો-ધણ પાડી પ્રુછ્યું. “ વહુ આપણે વૈષ્ણવને તે આ બધું શરે ? ” મુઝાં પારસી ને અંગ્રેજની સાથે બેસી અભડાવું ને વટલાવું. હું તો મ્હારે ધેર જઈને તરત મ્હાંધ લઇશ, ને ત્હારે પણ મ્હાવાનું છે. સમજી કે બેટા ? ” હજી તો આ વાત પુરી ન થઈ ત્યાં ગ્રાન્ટરોડનું રેશન આવ્યું, અને ગાડી ઉભી. તરત એક ધરડાં પારસી ડાસાને બે વણ હિન્દુ સ્ત્રીઓ દાખલ થઇ. હવે ડબ્બામાં બેસવાની બીલકુલ જગ્યા નહોતી પણ એક હિન્દુ સ્ત્રી તો પેલી ટચાક પારસી એકરીના પગ ઉપર પગ મુકી બેસી ગઇ. ખીજા બે ઉભી. બિચારાં પારસી ડાસાં ગભરાવા લાગ્યાં ને ધ્રુજવા માંડ્યું. ત્હેમની સાથે ત્હેમનું કાંઈ ન હોવાથી મ્હને ત્હેમની દયા આવી ને મ્હેં ઉભાં થઈ ત્હેમને મ્હારી જગ્યાએ બેસાડ્યાં. બિચારાં મ્હારો ધણો ઉપકાર માનવા લાગ્યાં. “ મરેરે બધી ત્હેમારી ઉપરથી મરી જઈ આતે સજીકાઈ ગણાય ! માય હમારી જાતવાળીઓ તો હવે બહુ ચીખાવણી થઇ ગઇ છે ” “ કાંઈ નહિં કાંઈ નહિ ” જવાબ દઇ જ્યાં હું આસપાસ જોઈ ત્યાં તો મ્હેં પેલી પારસી અને હિન્દુ સ્ત્રી વચ્ચે તકરાર જામેલી જોઇ.

પારસી બાલુ—જરા આંખો ઉંધાડી રાખીને બેસો. કાંઈને વાગે છે ત્હેની તો જરા દરકાર રાખો.

હિન્દુ સ્ત્રી—જરા ઉતાવળમાં આવીએ ત્યારે ગમે ત્યાં ઝટ લઇને બેસી જવાય. ત્હેમાં આટલો બધો મીનજ શાનો કરો છે ? કાંઈ અડકાશે તો વટલાઈ તો નહિં જાઓ. હમારા હિન્દુ લોકોની આટલી બધી છીટ શાની રાખો છે ? હમારે લીધે તો ત્હેમે આં શિશ્તિએ મ્હોંઝ્યાં છો. ”

પારસી બાલુ—હવે ત્હેમારૂં ભાવણુ બંધ કરો. પણ ડબ્બામાં આવીએ ત્યારે જોઈએ કે બીડ બહુ છે. ને તેથી વિચાર કરી મ્હેલેથી બીજામાંજ બેસીએ. ”

હિન્દુ સ્ત્રી—“ ઓ હો જાણી ગાડી. પૈસા તો સહુ આપે છે. ત્હેમેજે આપ્યા અને હમે પણ આપ્યા. જો બહુ ટીચકું હોય તો લઇએને ફર્ટ ક્લાસની ટીકીટ. કણે કણું હતું કે સેકન્ડમાં બેસજો. ” તકરાર જામી અને જોવાની મજા પણ બહુ હતી, પણ ડબ્બામાંના સર્વેને પોતાની સામું જોતાં જોઈ બન્ને જણ સુપ રહ્યાં.

વળી ખીજા તરફ બે વાણીયણ બાલુઓની વાત ચાલી રહી હતી. આજ મ્હેં મથુ કરી કીધી ને ખીજાં બોલ્યાં મ્હેં મરચાં લીધાં ને ચાલી ધરની વાતો. મ્હને ધણો વિચાર થયો. શું લોકો આમ બધી વાતો ખુલ્લી ટ્રેનમાં જ્હેના ત્હેના દેખતાં કરતાં હશે તે કશી ચરમ નહિં આવતી હોય. ધરનાં મા, દીકરી સાથે હાથએ પણ એક ખીજા અમરતું

જરા પૂછતાં પણ શરમાઈએ ને આતો ચાલ્યું. કાંઈ ખીક નહિ, કાંઈ શરમ નહિ. પોતાને સુઝતું બોલતું ને કરતું.

વળી એક ઈંગ્લેન્ડ બાનુ તો એકલાં ખુણામાં ચોપડીમાં માથું ધાધી બેસી જ રહ્યાં હતાં. હેમણે તો પેલી તકશર ચાલી તારે પણ ડોકું ઊંચું નહોતું કર્યું. વાતો કરતાં વાદ-રાતું રચેલન આવ્યું, અને પાંચ છ જણ ઉતરી ગયાં હવે મ્હને બેસવાની જગ્યા મળી. ને તેથી હું જરા શ્વાસ સુખા નિરાતે બેઠી. મ્હારી પાસેજ મ્હારાં ઘણાં જીવંત વખતનાં ઓળખીતાં એક હિન્દુ બાનુ બેઠેલાં હતાં. હેમણે મ્હારા મ્હોં ઉપરનો યાક બોલ્યો. ને મ્હને ઉભા રહેવા માટે બેશીકરાઈથી મ્હોરે ધારે દપટો દીધો. "બહેન તું તો હજી દેવીને હેતીજ રહી. હેવાં બહુ ભલા ન થઈએ. એમ કાંઈ દુનિયામાં નહિ" રહી શકાય. ઉલટાં ખાસડાં ખાગો. જરા સમજી ને પકી યા. આમ તો સહુ છુંડી જશે. આજ તો કોઈની દયા આપી ને બેસવા જગ્યા આપી પણ કાલે ઉઠીને તો કહીશ કે મ્હને પેલા ગરીબની દયા આવી છે તે ધર આપી દઉં. માટે આવાં ન થઈએ બે કેટલો પરસેવો થયો છે ? આટલું ભાષણ કર્યા પછી મ્હારે વાસે હાથ ફેરવવા લાગ્યાં. મ્હોં કાંઈ જવાબ ન દીધો, ને હું નીચું બેઠી બેસી રહી આસમાસ સહુ પોતપોતાની વાતોમાં મશગુલ હતાં, એક વૈષ્ણવ ત્રી હિન્દુ ધર્મની જુદી જુદી વાતો એક અટાર વધનાં પારસી બાનુને સમજાવતાં હતાં પણ મ્હારા ભાગ્યમાં એ વાત પુરી સાંભળવાનું નહોતું કારણ કે મ્હારે ઉતરવાનું સ્થળ આવ્યાથી મ્હારે ઉતરી જવું પડ્યું.

હું ઉતરી ને ટ્રેન તો પોતાનો રસ્તો કાપતી આગળ નીકળી દુનિયામાં માણસોને. પણ એક ખીજની દરકાર હોતી નથી ? વખતને અને સંચાઓને તો શું કામ હોય ? ને તેથી ધર આવતાં વખતને જતા પણ વાર ન લાગી, ને ટ્રેન પણ દરકાર કર્યા વિનાજ ચાલી ગઈ.

સૌ. સુભતિ.

શુદ્ધધર્મ.

હિંદુ ગૃહસંસાર.

૩

પ્રિય બન્ધુઓ,

ગઈ કાલે મારા કામમાથી નિવૃત્ત થઈ પેલા ગત મિત્ર માધવને ત્યાં કાર્યપસરો ગયો હતો ચિ. વિનોદ જરા મોટો ને સમજી ચલા માણ્યો છે ને તેનું કાલકાલું બોલવું બહુજ રહીયાણું લાગે છે. સુખીર્તિ બેન પોતે બહેલાં હોવાથી તથા ખાનદાન કુટુંબમાં ઉછરેલાં હોવાથી તેને બહુજ મારી રીતે ઉછેરે છે તે બોઈ તેને મારી પાસે રાખવાનો વિચાર એ હમણાં બંધ રાખ્યો છે. માતા સારી સુશીલને ઉચ્ચ વિચારવાળી હોય, સાન્ય માન્ય જ્ઞાનમાં કુદાળ હોય ને ઊકારાને રાખતાં, પાળતાં, ઉછેરતાં ને કેળવતા આવડતું

હોય તો બાળકને તે અમૂલ્ય બક્ષીસ છે એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી એમ આ સુક્રીતિ બેનને જોઇ સર્વ કાંઈને લાગે. હું ગયો ત્યારે ચિ. વિનોદ બાંગણામાં રમતો હતો, તે મને જોઇ પ્રણામ કરી, ' આવો ' કહી, પોતાની બાને મારા બાબાના સમાચાર કહેવા ધરમાં ગયો. હું બેઠો એટલે તે મારા બોળામાં આવીને બેઠો. બે ત્રણ મીનીટ માં પોતાની બાની રબ લઈ પાછો ડોકરોં ભેગો રમવા જતો રહ્યો. સુક્રીતિ બેન ધઈ વીણતાં હતાં. વીણતે વીણતે વાતો કરવા મંડ્યાં. સ્વાભાવિક રીતે પૂર્વકાલનું રમણ કરતાં તેમણે મને એક વાત કહી. તે દૃષ્ટાન્ત તરીકે વિચારવા યોગ્ય હોઇ હું; તે આપની તરફ લખી મોકલું છું.

તેમણે કહ્યું, " એક સમયે તમારા મિત્રના કૈલાસવાસ પહેલાં એકાદ મહીનાપર એક અજવાળી રાત્રે આઠેક વાગ્યાને સુમારે વાળુ કપાં પછી અમે નદીને કિનારે ફરવા ગયાં હતાં, વાતો કરતે કરતે અમે એક એકાંત સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યાં. તેટલામાં કિનારાપર પાણી પાસે કોઈ ઓ જેવું ઉભેલું હોય એમ જણાયું. ' કોણ છે ? ' એમ પુછતામાં તેણે પાણીમાં અંપચાવ્યું. ડબક ડબક યવા લાગ્યું. આવે સમયે અહીં એકાંતમાં સ્ત્રીને નદીમાં પડવાનું શું કારણ હશે, તે કોણ હશે, કે આ ભ્રાન્તિજ છે એવો હું વિચાર કરું છું એટલામાં તો ડોકટરને તરતાં બહુ સાફ આવડતું હતું તેથી ઉપરનાં કપડાંજડપથી કાઢી નાંખી પાણીમાં પડી તેને પકડી કિનારાપર લઈ આવ્યા. પેટમાંથી પાણી કાઢી નાંખી શ્વાસોશ્વાસ પાછો આવતો કરી તેમણે પોતાની પાસેની કંઈ ' સેન્ડ ' સુધારી, તેથી તેને જાન આવ્યું. યોડીવારે ' બાઇ ! તમે કોણ છો ? અહીં અસારે એકલાં ક્યાં થી ? ને નદીમાં પડવાનું કારણ શું ? ' તે પુછતાં તે રડી પડી, ને પોતાને પાણીમાંથી કાઢી તે માટે ભાગ્યને નિન્દવા લાગી ને કપાળ કુટવા લાગી. તેને આશ્વાસન આપી વાત પુછતાં અમને લાગ્યું કે તે અમને જાણજે છે. યોડીવારમાં આંસુ લુછી તેણે પોતાની વાત રાફ કરી.

" બેન, ડોકટર સાહેબ જેવા તમારા પતિ હોવાથી તમે અતિ ભાગ્યશાળી છો એટલે અમારા જેવી દુર્ભાગીના દુખનું તમને જાન ક્યાંથી થાય ? મારા માતપિતાએ મને પોતાનાથી બને તેટલી સારી રીતે કેળવી એકનક એક અપતા વરને મને દીધી. ચોરીમાંથીજ મને તે પસંદ નહોતો; તોપણ ' પડ્યું પાનું ' સુધારી લે ' એ શીખામણને અનુસરી યોગ્ય પત્નીધર્મ બજાવતી સાસરે રહેતી હતી. આપણામાં કહેવત છે કે ' જમ ને જમાઇ બન્ને સરખા ' તે વાત મારા દૃષ્ટાન્તમાં ખરી પડી, ને વહુને મારે બોળા પાચરનાર તથા રીતભાત બમણી કરી ' મારી વહુ, મારી લાડકી વહુ ' કરનાર સાસુ તેમને બરમાલે તે પ્રમાણે તેમણે બરમાઇ મારા માતપિતાને અપમાન કરવામાં, ગાળો દેવામાં, તથા તેમની વહાલી પુત્રીને કોષપણ રીતે દુખ દેવામાં આપી રાખી નથી. જે માત્ર પતિ આપમતિએ આવતા હોત, ને કાનના કાચા ન હોત તો આમાંના કોઇ દુઃખ ને નહિ ગણકારતાં હું સાસરું સ્વર્ગસમાન ગણત. કેટલીક પડોશણોએ મને વશીકરણ-વિદ્યા અજમાવવાની સલાહ આપી; પણ પ્રેમ, —અનન્ય-ભક્તિ—અને એક ચિત્તથી સેવા એજ ઉત્તમ વશીકરણ છે એમ માની મેં તેમની સલાહ ગણકારી નહિ. પણ સેવા

તથા સર્વ યત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા. રોજ ન્હેણું ટુણું, સાપ, કલેશ કંકાસ; પતિ રીસાપ ખાય નહિ; મારે રોજ પોસપોસ આંસુ પાડ્યાં પડે ને ભૂખી સુષ રહે.

“ આમ કરતે કરતે પણ ઇશ્વરે સારો દિવસ દેખાડ્યો. પણ તેમાં પણ આંસુની અંબલિ લીધા વિના કદી સૂર્યનારાયણ આશ્રમતા નહિ. દોકરી આવી ને કર્મ—સંયોગે દેરાણીને તેજ પ્રસંગે પુત્ર પ્રસન્ન્યો. એટલે મૂળ હું અળખામણી ને દોકરીની મા તેથી યથ વિગ્રેય. દોકરો કે દોકરી કંઈ બેન ! આપણા હાથમાં છે ? પણ આપણી સાસુએ તો દોકરીની માને તણખાંથી પણ હલકી ગણે છે. કાકી છ મહીનાની યઈ કાકાબળીઆ થી મરી ગઇ, એટલે યઈ ‘ રાંડ વાંઝણી ’ બોમબોમે દોકરીનો જ વસ્તાર થવા માંડ્યો એટલે તો ઉધાડે ઠોક સાસુ કહેવા લાગ્યાં કે વડુ સુવાવડમાં મરતી હોય તો સાંડે કે મારો દોકરો ખીજી પરણે. એમ કરતે કરતે ધણી ગયા આકીકે કમાવા. તે હતા ત્યાં સુધી તો કાંઈ દીક હતું તો હવે વાત હલપાર વધી. તે હતા તે બેઠને પણ હું મન વાળતી; હવે તો તે પણ દૂર ગયા. તે કોણ જાણે કેમ, પણ વરસ એકાદ યથ ગણું પણ મને સંભારતાય નથી. દોકરી બેઉ-એક કલેસગાં ને ખીજી પ્લેગમાં મરી પરવારી. માળાપ પણ મરી પરવાયાં. પીયરમાં ખીજું કોઈ નહિ હોવાથી ત્યાંનું તાણું વસાઇ. અહીં ધરતું ગધેડીની માફક બધું વેંતડું કંઈયું, ને માત્ર ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી દિવસ જેમ તેમ કરી ગાળું છું. આજે સાસુએ મારાપર ખોટું આજ ચડાવી, મને ‘ રાંડ વેસ્યા ’ કરાવી. ભરીશેરી વચ્ચે મને પાણીછલી કરી નાંખી. મારો બારબોજ તદન જતો રહ્યો. આખરના કાંકરા યથ ગયા. હવે છવતું ? રા સાંડે ? કોને સાંડે ? છતીને શું કરતું ? બેનાં હું હિંગત હારી, મેં ધીપ તજી દીધું, ને આમ કલેશ સહી રહેલું છવન પૂરું કરવા કરતાં આપધાતનું પાપ વહોરતું સાંડે ધારી હું અસારે અહીં આવી, તે બે હાથ બોલી છેલી ઇશ્વર—પ્રાર્થના કરતી હતી એટલામાં તમે મને પકડી રાખશે. ધારી તમારો બોલ સાંભળતાં નદીમાં એકદમ પડી. પણ હજી બોગવવાનું બાકી રહેલું પૂર્વજન્મમાં કરેલાં પાપનું ફળ આ પાપિણીને બોગવતું બાકી હશે તેથી તમે દયા લાવી પાછી કાઢી.

“ ધરતું કલંક ખીજને કહેલું ન બેઠએ, પણ મારાથી આવેશમાં કહી જવાયું. ડાકટર સાહેબ ! પાછું ચીત્યું યાદ આવે છે ને ઘેર જતાં કંપારી છુટે છે, માટે મને વડવા છે, ઇશ્વર તમારું દયાબળ કરતો. ”

“ આ વેળા ડાકટર તેને સમજાવવા લાગ્યા ને દિલાસો આપવા લાગ્યા તેટલામાં ઘેર ‘ તે નદીમાં પડ્યા ગઇ છે ’ એમ ખબર પડવાથી તેનો દીયર દોડતો આવેલો તે તેનો ચોટલો ઝાલી ઘેર બેઠી લઇ જવા મંડ્યો. ડાકટર વચ્ચે પડ્યા ને તેને ધીરે પાંડી, સમજાવી તેનામાં દયાભાવ ઉત્પન્ન કરાવી અમે બધાં પાછાં ફર્યા. મને અમારી શેરી સુધી પહોંચાડી ડાકટર તેને તેમને ઘેર મૂકવા ગયા. જતા—વેંત ‘ રાંડ વેસ્યા બવાડા ’ કરવા બેઠી છે ‘ ઇસાદિ સારાં વાક્યોથી સાસુએ સર્વને વધાવી લીધા. ડાકટર બનતી શાન્તિ કરી ઘેર આપ્યા. અમને આ ખીનાથી આખી રાત ઉપ આવી નહિ. હિંદુસંસારમાં વડુપાદને કેવી નફારી રીતે રાખવામાં આવે છે તે વિગેરેપર વિવેચન કરતાં, તથા તે ખીમારીને બચાવી તેજ ખોટું કહ્યું એવો વિચાર કરતા કરતામાં સવાર પડી. ડાકટર

સમયતરંગ

મિસિસ એનિબિસેન્ટનું ભાષણ—લખનૌની કુનિંગ કોલેજમાં કેટલાક સમ ઉપર મિસિસ એનિબિસેન્ટે ભાષણ કર્યું હતું તેમાં તે સન્નારીએ જણાવ્યું હતું કે હિન્દુસ્થાનની હાલની સ્થિતિનું મુખ્ય કારણ “ સ્ત્રીઓની સંસારપરની અસર ” ને ગેર હાજરી ” છે.

કન્યાશાળાને મદદ—ભાવનગરના ના. મહારાજ મહારાણી શ્રી કેટલાક વખતે પર કોલ્હાપુર ગયેલાં તે વખતે તેમણે રૂ. ૩૦૦૦ ની રકમ સ્કોલરશીપ આપવામાં ત્યાંની કન્યાશાળાને આપ્યાં હતાં. તે સાથે જ કોલ્હાપુરના ના. મહારાજને મહારાણી શ્રી નંદકવરબાની મુલાકાતની યાદગીરીમાં પોતાની તરફથી પણ ૩ વધારે સ્કોલરશીપ આપવાનો કસબ કર્યો છે.

દરદી સ્ત્રીઓ માટે ગોઠવણ—વડોદરાની જમનાબાઈ હોસ્પિટલમાં અંદરનાં દર્દીઓ તરિકે સ્ત્રીઓને રાખવા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની ઇચ્છા છે. તે સંબંધમાં મકાન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવા મેડિકલ કમિટી નીમાઈ છે.

પ્રસુતિ સહાયક સંસ્થા—વડોદરાનાં સ્વર્ગવાસી મહારાણી શ્રીમતી ચીમનાબાઈનું સ્મારક ફંડ ઉભું થયેલું તે સંબંધે એવો દશવ કરવામાં આવ્યો છે કે આ ફંડ શ્રીમતી સૌભાગ્યવતી કેલાસવાસી મહારાણી ચિમનાબાઈ પ્રસુતિ સહાયક સંસ્થા એવું નામ આપવું. તે ફંડમાં રૂ. ૧૭૦૦૦ નું ભંડોળ છે તે ઉપરાંત બીજા ઉદારચરિત ગૃહસ્થો પાસેથી આ ફંડમાં વાર્ષિક અગર ઉચક મદદ માગવી અને એકંદરે રકમ દર વર્ષે ગરીબ સ્થિતિની બાઈઓને પ્રસુતિ વખતે મદદ કરવામાં ખરચવી.

શ્રાવિકાશાળા—જામનગર ખાતે વિશા શ્રીમાળી ન્યાતની સુધારક સભાએ દર રોજ ન્યાતના ધરદીક મૂકી અનાજ લેવા, ન્યાતના અપાશરામાંથી વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫ ની મદદ મેળવવા તથા રૂ. ૧, ૧૧, ૦૧, અને બે આના ભરનારા મેન્થરોના ચાર વર્ગો રાખવા વિગેરેની ગોઠવણ કરી છે અને એ આવકમાંથી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે શ્રાવિકાશાળા ચલાવવા બંધોબસ્ત કર્યો છે.

રક્તપીતના દરદીઓ માટે આશ્રમ—અંદાજબાદની એક હિંદુ બાઈએ રક્ત પીતીઆ માટે આશ્રમ બાંધવાને પોતાની જમીનનો કંકડો ત્યાંની ક્રિશ્ચિયન કોલેજના પ્રેમ ફેસર ને આપ્યો છે.

પારસી સતી—મુંબાઈ ખેતીવાડીમાં બાનુબાઈ નામની ૧૮ વર્ષની એક પારસી બાળા પોતાના ભવિષ્યના પતિના મરણના ઉદ્દેશમાં પોતાના અંગપર ગાસતેલ લગાડી બળી મૂક સતી થઈ છે.

બાનુ મેયર—એલડીબર્ગના મેયર તરીકે મિસિસ ગેરેટ એન્ડરસન નામની એક બાનુની એકમતે નિમણૂક કરવામાં આવી છે.

સંસાર સુધારા પરિપદા—ડિસેન્ચર માસની આખરે મદ્રાસમાં કોંગ્રેસ સાથે મળનાર સંસાર સુધારા પરિપદના પ્રમુખ તરીકે આન. મિ. જસ્ટિસ શંકર નેરને પસંદ કરવામાં આવ્યા છે.

મહિલા પરિપદનાં પ્રમુખ—આર્ષમહિલા પરિપદ આવતી તા. ૩૦ મી ડિસેમ્બરે મદ્રાસમાં વિગેરેના પબ્લિક હોલમાં મળશે. મહારાણી ગજપતિરાવ અધ્યક્ષ સ્થાન લેશે.

સુમિત્ર, બન્ધુસમાજ,

સાથ એક લાકુમટજી પશુ હતો—તેમણે ગાંસડાં પોટલાં બધાં ગાડીમાં સુધી દીધાં અને પેતે જઈ એક ખુણામાં બેઠા. ગાડી ચાલવાને થોડીક વાર છે. દયાશંકર લઈને તેડીને 'એટકોર્મ' ઉપર આંટા મારે છે એટલામાં શીવશંકર દોડતો આવી પહોંચ્યો. દયાશંકરે પુછ્યું. "તમે ક્યાં સુધી ?" શીવશંકરે કહ્યું. "લઈને જ્યારે તમારી સાથે આવ્યો ત્યારે હું ઘેર નહોતો ઘેર આવ્યો હાં સાંભળ્યું કે તમે સૌ ગયા. લઈને બેઠા મારે જીવ વ્યાકુળ થયો તેથી આજ અરથી રાતે ઘેરથી નીકળી તમને સૌને મળવા આજ અત્યારમાં આવ્યો." લઈને તો પીતાને જોઈ ધણી ખુશી થયો ને તને ગળે બાઝી પડ્યો. એટલામાં પહેલી પંટડી યઇ. શીવશંકરે દયાશંકરને (નાની વહુ તરફ જોઈને) કહ્યું. "તમે સૌ સારી રીતે બેઠા છો ? કીક આસો બંધ સચ્ચિદાનંદ. લઈને, હવે તારા મામા પાસે જા." "

લઈને પિતાને છોડ્યો નહી. એણે જોરથી રોડું શરૂ કર્યું. દયાશંકર હશીને બોલ્યા, તમને આ વખતે ઉતાવળમાં આવતા જોઈને મને એમ લાગ્યું કે કાંઈ ખુનીને તમે પકડવા આવો છો અને જુઓ ઉપર રાવરાવ્યો પશુ ખરો, "આવ્ય. ખચા લઈને, મારી પાસે આવ્ય, એને જવાદે હું તને મીઠાઈ આપીશ."

પીતા પુત્ર એક ખીલને રેતેથી બેંધ રહ્યા હતા હાં એનજીને સારી મારી.

આજ ખાલી પાણી પીતી મુવાડા કાંટલી કુંકડા મારતી ગાડી માફી ગઇ અને સંજારની અનિત્યતાનું સજીવ દ્રષ્ટાંત દેખાડી ગઇ; જ્યાં થોડીવાર પંહેલાં અમંત દામાહમ મચી રહ્યા હતા, જ્યાં એટલો જલો ગડગડાટ હતો ત્યાં અત્યારે બધાંકર રંગશાનના જેવી શાંતી પથરાઈ ગઇ. હવે નાની વહુ સ્વસ્થ બેઠી અને તેની નાની બહેન રોડીને કહેવા લાગી

"અર્ધાંતે કહેતાં હતાં કે ગાડીમાં બહુ બીડું દરો અને બેસવાને પણ જગ્યા નહી મળે એ વાત તો અધી ગપના, માત્ર મને ન મોકલવાનું બાનું હતું. અરે મારી સાસુ દેખવામાં તો બહુ ઝાઝા છે પણ બહુ ખોટાં. જુઠાણું તો એની નસેનસમાં ભર્યું છે. એની જીંદગી તાળા કુંચી સંભાળવામાં અને જોશીની જીંદગી સુખા ચોકા કરવામાં જસે. એ લોકો ક્યારેય તીરથ વતહાન પુણ્ય નહી કરે અને ખીલને કરવા પણ નહી દે. એ લોકોને આપણું તો કાંઈ ગમેજ નહી. રામુએ પણ નાની વહુની હામાં હા બેળથી.

આજ અમાપારચાંતો દીવસ છે. આજ નાચકમાં ગોદાવરીજીના પાટ ઉપર એક અપૂર્વ દેખાવ નજરે પડે છે. શ્રી રામચંદ્રજી વનંપાંત્રાના વખતમાં અહીંયાં પંચવટી પહોં વખત રહ્યા હતા શું તેથી તો નાસીક હીંદુસ્તાનના પવિત્ર સુખમાંથી 'તીર્થ રાજના' નામથી નહી સંબોધાતું હોય ? ધન્ય હીંદુસ્તાન ધન્ય તારા આશા દઢ ધર્મ વીશ્વાસને ધન્ય છે. જ્યારે ખીલ ધર્મના લોકોને આવી કંડીમાં હાથ બહાર રાખવા એ પણ કહણ પડે છે ત્યારે સવારથી તે સાંજ સુધી અરંધી પણ કંડા પાણીમાં આ-બાણ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ સહર્ષ આનંદ પૂર્વક કુબ્રીઓ મારે છે. ધન્ય હીંદુ જાતી, ધન્ય હીંદુ કુળ ! તમારા પવિત્ર ચરણોમાં આ કુદરેખકના એકંવાર નહી, સોવાર નહી, હજારવાર નહી, —પણ ફરીવાર સાર પ્રજામ છે, હીંદુભાઈઓ તમારી પાસે હાથમાં કાઈ

બળ નથી, કેવળ ધર્મબળ છે. ઇશ્વર તમારા આ મહાન ધર્મબળને અખંડ રાખે. કેવળ એજ આ રંગદાસની અતઃકરુણી પ્રભુપ્રાર્થના છે.

આજ ગોદાવરીજીના કાંઠાની રેતી પણ બંધે સજીવ યજ્ઞગર્ભ છે. બિચારા દ્રવિડ ભારતવાસીઓ અસંત આનંદથી ગોદાવરીજીમાં સ્નાન કરીને અક્ષય પુણ્યનો સંચય કરી રહ્યા છે. કેટલાકની પાસે ન્હાવા માટે કપડાં છે, કેટલાક પાસે એ પણ નથી. કેટલાકની પાસે પેટભર ખાવાનું છે. કેટલાક પાસે તે પણ નથી. પણ આ વખતે, આ પવિત્ર સૂમિમાં બધાં સમભાવથી આનંદનો ઉપભોગ કરી રહ્યાં છે.

આવા અગણ્ય માનવસમુહના વચમાં આપણી પહેલાં આવી ગયેલી ન્હાનીવંદુ દેખાણી. પુલ્કની નીચે-બધેની નીચે જ્યાં બીડ પોડી હતી હાં ભાઈ, એભાઈ નથાંદ અને માની સાથે, લલ્લુને કેડમાં તેડીને પોતે બીધી છે. ન્હાની વહુએ દયાશંકરને કહ્યું “ભાઈ આજ લલ્લુએ અત્યાર સુધી કાંઈ ખાધું નથી. એને માટે કાંઈ દાવો આપો.” દયાશંકર બોલ્યા:—“ઠીક ઉભાં રહો લઈ આવું છું.”

એટલામાં એક મોરો હાથી ગરિઝ યયો. ખજાર પડતાંજ આખા મેળામાં કોત્તાહલ યજ્ઞ રહ્યો. દયાશંકરે લલ્લુને પોતાની કેડમાં તેડ્યો. અને સૌની સંભાળ કરવા લાગ્યો. આ ધક્કામાં દયાશંકરની મા લાંબે મ્હેણે પડી ગઈ, અને બન્ને છુટણ મરડાઈ ગયા. દયાશંકરે લલ્લુને ન્હાની વહુને સોંપ્યો અને પોતાની માતાની સેવા કરવા માડ્યો. એટલામાં પોલીસવાળાઓએ સાધુઓનાં મંડેલો ન્હાઈ રહ્યા પછી, ન્હાવાવાળાને માટે જે રસ્તો અત્યાર સુધી બંધ હતો તે ખુલ્લો કર્યો. બસ પછી પૂછવું શું? મનુષ્યરૂપી મહાસાગરમાં તોફાન શરૂ થયું. સહુના મનમાં એક વિચાર હતો કે સદૃશી પહેલો છું કુખરૂં મારીને, પુણ્યનો ઢગલો પહેલો ઉપાડી લઉં. આંધીની માફક આદમી ઉપર આદમી પડવા લાગ્યા. આ બીડમાં બિચારી ન્હાની વહુ પોતાના સગાં વ્હાલોંથી છૂટી પડી ગઈ. બીડમાં ક્યારેક દસ હાથ આગળ જતી હતી તો ક્યારેક દસ હાથ પાછી ધકકેલાતી હતી. આ વખતે એ બિચારીની અવરયા ઘણી શોચનિય થઈ રહી એટલામાં એક એવો ભારે ધકકો આવ્યો કે લલ્લુ તેની માની કેડમાંથી દૂર બીડી પડ્યો. ન્હાની વહુ આકંઠ કરવા લાગી, અને બધાંને છેકરાને લઈ લેવાની ચિનંતી કરવા લાગી, અને રહી રહીને દ્રોપદીની માફક “ભાઈ—ભાઈ” કહીને પુકાર કરવા લાગી. પણ નગરખાનામાં કોણ તતુડીને અવાજ સાંભળે છે? ત્યારે કાંઈએ પણ તે નિરસહાય-દીન અબળાની વાત ન સાંભળી ત્યારે દાયાર યજ્ઞને બિચારી પોતે ભેટરાને લેવા માટે વાંછી વળી કે તરતજ તે પણ ઊંધે મ્હેણે જઈ પડી. એવી અવરયામાં જરાપણ માથું ઉંચું કરવું તે મ્હોટા મ્હોટા પરાક્રમી પુરોષોના સામર્થ્યની પદાર હતું ત્યારે તે બિચારી અબળાની શું ગતિ? આ શોચનિય—દરજોત્પાંક દેખાવનું વર્ણન કરવું તે લેખીનીની શક્તિ પદાર છે. સહકાય પુરોષોએ સજારીઓ ભલેજ આંનો અનુભવ કરી લેશે.

હાં દયાશંકરની છાંડી દયા હતી. ન્હાવું ધોવું તો બાજુ રહ્યું પણ દિવસ આખો શૂખ્યાં તરસ્યાં સૌની તપાસ કરવામાં તેણે કાઢ્યો. પાંચ કલાક પછી રાત્રી અને તેની ઝીં રાત્રી કળતી કિલ્લાની નીચે મળી. રાત્રીના ગળામાંથી ડોકીયું કાઢ્યું ત્યારે ક્યાં પડી

ગયું હતું. તેની ઓના નાકમાં નથ નહોતી. સાથે નાકનું એક નસકોરું પુણ્ય ગેળ. જા-
ળે મૂરપણ્યાની "ટુકાપી"—સાચી નકલ થઈ ગઈ હતી. શરીર ઉપરના તમામ લૂગડો
લોહીમાં તરબોળ થઈ રહ્યા હતા. લાંબા પગમાં પડી પડી ડોસી પણ બોલતી હતી—“ના-
ખ લંબડા લૂકાં પણ સહુ મળ્યાં; પણ ક્યાંક બેનનો પતો મળ્યો, ? ”

હવે ન્હાનીવહુને માટે દવાસંકરને ગમરાટ વધ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો. “ સિવ-
સંકરના ધરનાં માથુસો સાંભળશે તો શું કહેશે ? હાથ ? હવે હું એ લોકો પાસે શું
મોઢું લઈને જઈ ? એ બધાં એમ કહેશે કે તમે તો ચાલ્યા આભ્યા પણ અમારી
ન્હાની વહુને ક્યાં મૂકતા આભ્યા ? ત્યારે હું શું જવાબ આપીશ ? એ લોક એમ
સમજશે કે મેં પરાયું માથુસ જાણીને વધારે તપાસ પણ નહિ કરી હોય.

“ હે ભગવાન ! મેં એવું તે શું ધોર પાપ કર્યું હશે, કે જેને લીધે મારે માથે
આ મારે-કલંકનો બોલો આવી પડ્યો ? હાથ ! ઝીઝીની વાત સાંભળવાથી મારી આ
શું દુર્ગતિ થઈ ? ભગવાન મ્હેનત આપે તો સારું. હવે હું ક્યાં જઈ ? ક્યાં તપાસ
કરું ? એના ક્યાંક પતો લાગતો નથી. ”

આવી રીતે શરીરે ક્ષીણ ગાંડની માફક એક એક જગ્યાએ દસ દસવાર તપાસ
કરી. ક્યારેક ગોઠાવરી ઉપર-ક્યારેક મુંખડાઓમાં-ક્યારેક મૂંઢાંઓના દગલામાં, અને
ક્યારેક પોલીસ ચોપીએ તપાસ કરી. છેવટ એક છુટ્ટીએ કહ્યું કે બહું પાપસ ધવાથી
પોલીસ વાળાઓએ ન્હાનીવહુને હોસ્પિટલમાં મોકલી આપી છે. આ સાંભળતાં જ દવા-
સંકરે લાંબો પહોંચી ગયો અને જોયું તો ન્હાની વહુ એક આટલામાં પડી છે. તેની જા-
તી જાણે મોટા પત્થરથી કચરાઈ ગઈ હોય તેવી લાગતી હતી; દવાસંકરને જોતાં જ
ખભી જાતીને બે હાથે પીટતી “લલ્લુ ! લલ્લુ !” કરતી રાવા લાગી. -

“ ભાઈ ! ભાઈ ! તમે મારા લલ્લુને લાવી આપો. અરે અત્યાર સુધી એણે
હાંઈ નહિં આપું હોય. જાઓ. તમે જલ્દી જઈ તેને તેડી આવો. હું એને ખવરાવીશ.
હવે રાત પડવા આવી છે. લલ્લુ કેની પાસે સપ રહેશે ? હું શું મ્હોં લઈને ધેર જઈ ?
સામુજી લલ્લુને તેડવા આવશે ત્યારે હું શું કહીશ ? ભાઈ ! એકવાર જઈ તમે ફરી-
વાર તપાસ કરો. ક્યાંક પડ્યો હોય તો ઉપાડી આવો.”

અરે અમાગણી ન્હાનીવહુ ! તારા છોકરાનું હવે આ દુનિયાંપર એકે નામ નિશાન
નથી. એનું માથુસ જેવું કોમળ શરીર લાખો પુરોના પગતળે પડીને છુદાઈ ગયું. આ
વખતની એની શોકાતુર માતાની બ્યાકુળતા અને મર્મ ભેદી કાતરોક્તિ, લખવાને આ
જડ લેખણ સમર્થ નથી. જેઓએ આ કરોળાપાઠક દેખાવને પોતાની આંખે જોયો હશે
તેઓજ આ પુત્રવિયોગી માતાનો દયાનનક ચિતાર કંઈક કંઈક સમજી શકશે. ન્હાની
વહુને રાતા રાતા લોહીની ઉઘડી થઈ અને થોડીવાર પછી મૂર્જાવશ થઈ ગઈ.

બીજે દિવસે તાર મળવાથી સિવસંકરે નાસક આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આ શોકાવશ
દત્તાત સાંભળીને પ્રથમતો ખુશ રાયા. ન્હાની વહુએ પણ તેમને જોઈને મ્હોં ઢાંક્યુંને
રાવા માંડ્યું. થોડીવાર પછી સિવસંકરે દવાસંકરને કહ્યું : “ પુણ્યનું ફળ તો હાથેહાથ
મળી ગયું. હવે મેં રીતે આને ધેર લઈ જવાનો અધ્યક્ષ કરવો જોઈએ. ” ન્હાની

અને જે કલ્પના પ્રેરે
વિચરતો સર્વ ખત્તાડે;
ફરતો બેઠેકર સધળે,
કરતો સાજાખી કાલે,
શુભાવી આજ તે બોડો,
મટી સાહુળ થયે બદા* ।
અહા ! જે કાતિનાં મોભાં
ઉછળતાં કલ્પના ફરિયે,
પિરામ્યાં સહે ધડીમરમા;—
વિધાતા ! આમ થીંદ કીધું ? ।

એફિન્ડન હાધરકુલ; } કશીમ મહુમક.
મુંખાઈ. }

વિવિધ વિહાર.

કમળા અને લક્ષ્મી વચ્ચેનો સંવાદ.

કમળા (લક્ષ્મીને)—બહેન, આજ હજી રસોડામાં છે ?

લક્ષ્મી—આ અપાડી બીજા આવી તેપર પકવાન કર છુ; વળી ઘોડા રાજમાં મદારા દીવરની રાજ પણ પૂરી થઈ રહે છે.

કમળા—મદારા જેવાંનાં સાસરાંની પૈસા સંબંધીની સ્થિતિ સાધારણ હોય તેનું તો દીકર; પણ તમને ધમિરે સારી કમાણી આપી છે ને એક રસોડો નથી રાખતાં તે તો ભોમ કહેવાય હો.

લક્ષ્મી—બહેન, ભોમ માટે નથી. આપણાં આગસ્યને લઈ આપણા પતિને એક વધારે માણસનો નોકર કરવો તે કેમ પ્રસન્ન કરીયે ?

કમળા—એમાં નોકર શેના ? રસોડો આપણો નોકર થયો કે આપણે તેનાં ? બેન, તમારી વાતો એવીને એવી.

લક્ષ્મી—નું બરાબર સમજી નહિ. જો કે, મદારે સાસરે ત્રણસો રૂપિયાનો મહિનો મળે છે. હવે, કામના બોજને લઈને તારા ભાણેજને બધાવવાનો વખત મળતો નથી; તેથી દસ રૂપિયાના માસિક પગારથી એક સિદ્ધક રાખવો પડ્યો છે. તેને આપણી મહેનતનો ત્રીશમો ભાગ આપ્યો કહેવાય. તેવીજ રીતે રસોડાને પંદરેક રૂપિયાનો મહિનો આપીએ તો તેને પણ આપણી મહેનતનો ત્રીશમો ભાગ આપ્યો કહેવાય કે નહિ ?

લક્ષ્મી—વળી તે જે પંદરેક રૂપિયા બચે તેનું ધરમાં રાખ રચીલું ધારીયે અગર ધર્માદામાં વાપરીયે તો હોગી તો નીકળે ?

કમળા (હસીને)—બરાબર સમજાયું હો. આ તમારું કહેવું મને સ્પષ્ટ ખરું બાસે છે. પણ જુદા, રસિકના આપને ત્રણસો રૂપિયાનો મહિનો મળે છે; તમારો દેર તો ગણ્યા ગાંઠ્યા વીસ રૂપિયા કમાય છે. હીક વખત બેળાં રહ્યાં લેખાઓ, હવે કાશ પાસ થું ખમોછો ? રૂડાં નોખાં થઈને નોખા ધરખારી તો કહેવાઓ ? તમે તો ગોરા લોકની રૂઢી પ્રસન્ન કરી અમને પણ વખતો વખત તે રૂઢીતા હાપદા સમજાવો છો. તો મેં સાંભળ્યું છે કે ગોરા લોકોમાં તો પરણીને નોખા થવાનોજ રિવાજ. તમે આ રિવાજથી અનુભવ્યો તો નહિ હો.

લક્ષ્મી (જરા હસીને)—જુદા, પાશ્વિમાત્મ લોકોના જે જે રિવાજ તે સધળા સારા એમ ન કહી શકાય. પૂનમને દિવસ ચંદ્રમા થલું અજવાળું આપે છે; એટલે કે તેની ઉ. જળી બાજુનો ધણો બાગ આપણી ભણી હોય છે. તેથી એમ માનવું કે તેને અધારી બાજુજ નથી ને બૂલ મરેલું કહેવાય. અલ્પત, બીટીસ લોકોના કેટલાક રિવાજો પ્રસન્ન સનીય છે. છતાં આ રિવાજ કે પરણીને નોખું થવું તેને આપણે વખાણી શક્યું નહિ.

કમળા—આપણા કરતાં બીટીસ લોક વધારે સુધરેલ છે; તો તેઓએ જે રિવાજ પોતાનામાં કરેલ છે તે વંખાણવા જેવો કેમ નહિ ?

લક્ષ્મી—તે સુધરેલા કહેવાતા લોકો કેટલીક બાબતમાં આપણા વડવા જેટલે પડ્યા-ત્યા પણ નથી. હાલ આ બાબત સાથે આપણે સંબંધ નથી ધરાવતાં. અવિમલ કુટુંબના હાપદા ગેરહાપદાને ઉદેરીને વાત કરીયે... ધારો કે મારા દીપર નોખા થયા. હવે 'એક તોલ્હરી તેર વાનાં માગે' એ મુજબ હાલ કેટલુંક એવું છે કે એક ખર્ચેજ ઉ. કહે છે તે નોખાં થયે નોખું ખર્ચ કર્યા વિના ચાલેજ નહિ. તો મારા સસરાનાં કુટુંબમાંથી નવક વધી, હવે કહો કે પાસ નોખાં રહેવાથી કે બેળાં રહેવાથી ?

કમળા—એ તો ખરું.

લક્ષ્મી—વળી. વિધવાઓનાં ભરણ પોષણ માટે ઘણી તકલીફનું મૂળ આ નોખાં થવાનો રિવાજ જ છે. નહિ તો બિચારી વિધવાને એટલું ભરણ પોષણનાં દુઃખ થવાનો અવકાશ જ ક્યાંથી રહે ?

કમળા—એ બરાબર કહ્યું. હવે મને વાત ગળે બરાબર ઉતરી. મારા દીકાજીના દીકરાની વહુનું ખગડું છે; પણ તે દેરથી નોખી છે તો રોટલા વિષે વખતો વખત ભવાડા ચાય છે.—પદલું પણ ખાઈ પરવારી છે. અને મારી માશીનાં સંપળા દીકરા બેળાં છે; તેમાં વંચકા દીકરાની વહુ વિધવા છે. આ તો જે દેર સાંસારા છે તેથી તેને સારી રીતે રાખે છે. નહિતર પણ બેળા છે તો ખાંડ ખાંધને તેને જીવતી પાળવી પડે મુવે બાળકી જ જોતને ?

લક્ષ્મી—હવે સમજા. પણ લોકો આપણા કેટલાક રિવાજો નિન્દી કાઢી બીટીસના રિવાજોને પ્રાધાન્યપણ આપે છે. હવે, તેઓના અંચુક રિવાજ આપણા કરતાં સારા. પણ ખાટીના રિવાજ વિષે પણ જે થડી વિચાર કર્યા વિના તેને દલકા ગણી મૂકે છે.

કમળા—તમારી ને મારી બન્નેની વધુ તો સરખી છે. તમે તો આંખનાં કાળાં કાઢી લ્યો એવાં છે. અને અમે તો તમે દેખો તેવાં છીએ. એ સપાળું તમે વાંચો વિચારો છો તેથી જ તો. દીક બેન, હવે જેના યરા આવવાથી હું જઈશ. તમારી વાતથી મને બહુ ખુશી થાય છે. હવે જઈશ (જાય છે.)

લક્ષ્મી—કમળા... આવજે.

શાંકરલાલ જસદણકર.

સ્રી કેળવણી.

કેળવણી એટલે શું—આ સંસાર મિથ્યા છે, એની માયા ખોટી છે, સદુ સ્વા-
ર્થનાં સર્ગાં છે, મરણ સમયે કાંઈ સાચે આવતું નથી, લક્ષ્મી ચંચળ છે, મિત્રતામાંયે
કાંઈ નથી, અને ' સ્ત્રીની પ્રીતિતો એથીયે ખોટી ' છે, મારે ખાલી મોઢ છોડીને હરિ-
ભંજન કરવું, સાધુઓનો " સત્સંગ " (?) કરવો, અને માયામાંથી મુક્ત થવું,—એ
અને એવાં વિચારો આપણા દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળથી પ્રચાર પામેલા છે. નરસિંહ
મહેતો અને મીરાંબાઈ, ધીરોભક્ત અને લિંગોભક્ત વગેરે અનેક ઠંવિઓએ એ વિચારો
જુદી જુદી રીતે આપણા જનસમાજ આગળ મૂક્યા છે, અને તે પણ ઉત્સાહથી આ-
પણાં સ્રી પુરોમાં વંચાયા છે. એ વિચારોમાં કંઈ પણ સત્ય નથી એમ તો કાંઈથી
કહેવાયો નહીં. અને એમ કહેવાનો આ લેખનો આશય પણ નથી. તત્વજ્ઞાનની ઉંડી
દૃષ્ટિથી જોતાં એમાંના કેટલાક વિચારોમાં પણ ગંભીર સત્ય સમાયલું છે, અને માણસનું
હેતુ જ્યારે કુઝળના ભાર હેઠળ દબાતું હોય ત્યારે એ વિચારોથી એને પણ આશ્વાસન
મળે છે. પણ એ વિચારોનો અકાળે અને અસ્થાને ઉચાર થતો પણીવાર જોવામાં આવે
છે, માણસનાં જીવનને એથી કુષ્ઠ અને નીરસ થતું પણીવાર જોવામાં આવે છે, આ
સંસાર અને તેનાં સર્ગાં સઃજન્મથી તરફની દર્શનબુદ્ધિ કંઈક સિયિંક થતી આપણે
નિહાળીએ છીએ, અને માણસનો આત્મા કુસુમથી પણ કૂમળી, છતાં વજ્રથી પણ કઠણ
એથી રેનેહતી સાંકળથી અન્યની સાથે જોડાવાને બદલે સર્વથી વિમુખ થઈને કંઈક જૂ-
દીજ સંજિમાં ભમતો આપણને જણાવ છે. ઇશ્વર જે આ વિચિત્ર જગદ્દેહની રચના
કરી છે તે એક ' માયામયી મહા સુષુપ્તિ ' *—માયાની, અવિદ્યાની ભરેલી ઘેર નિદ્રા
છે, જેની અંદર સંસારી જીવો પેતાનાં ખરાં સ્વરૂપને જૂઠીને સુષ રહ્યા છે; આ વિશ્વની
સૃષ્ટિ એ પરમાત્માની એક લીલા માત્ર છે, x એક રમત જેવી છે;—એ વિચારો
પણા પ્રૌઢ અને ઉત્તર છે, મનુષ્યની વિચાર શક્તિનો ઉત્કર્ષ એમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.
અને આ દાગ, ભાત, તે રાકતી દુનિયાથી પર એવી અવનવી સંજિમાં લઇ જવાનું સા
મર્થ એમાં રહેલું છે. છતાં પદ સાધનની સંપત્તિ મેળવવાને અસમર્થ એવાં સમાન્ય
મનુષ્યો સંસારથી કંટાળીને તેના મિથ્યાત્વના જે દુઝાઝા મારે છે તે તો એક પ્રકારનું
આવશ્યપણું જ છે, સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં કર્તવ્ય જે મનુષ્યના ચિરપર ઇશ્વરે મુકેલાં

* જુઓ શ. શ. કમળાશંકર પ્રણીત " સ્રી શાંકરસાધ્યાનુવાદ, " અધ્યાય ૧, પાદ ૪, સ્ત્ર: ૩, પૃષ્ઠ ૩૧૮.

* જુઓ ' સ્રી શાંકરસાધ્યાનુવાદ, ' અધ્યાય ૨, પાદ ૧, સ્ત્ર ૩૩, પૃષ્ઠ ૩૧૯

છે તે યથાયોગ્ય બંન્નવવાની અસમર્થતા ઠાંકીને. સુખમાં રહેવાની એ એક બારી છે, અને નૈતિક બળની ખામીને છુપાવવાનું એ એક નિર્બળ અને અધોગતિ પમાડનારું સાધન છે. એવું આચરણ.

“ નિયતં કુરુ કર્મ ત્વં કર્મ જ્યાયોહ્યકર્મણઃ ।

“ શરીરયાત્રાવિચતે ન પ્રસિદ્ધચેદ્કર્મણઃ ॥

(‘તું’ નિરંતર કર્મ કર, અકર્મ કરતાં કર્મ શ્રેષ્ઠ છે. તારી શરીર—યાત્રા, તારો દેહ નિર્વાહ, પણ અકર્મથી, કર્મ ન કરવાથી, સિદ્ધ નહીં થાય.)

“ કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન । ”

(કર્મમાંજ તારો અધિકાર છે, ફળમાં કદી નહીં).

ઈલાદિ ભગવદ્ગીતાનાં ઉપદેશ વાક્યોથી ઉલટું છે.

કર્મ કરવાં પણ કર્મ ઉપર આશક્તિ રાખવી નહીં; ફરજ બળવ્યા પછી એ આપણાં વર્તનથી આપણને જે આનંદ મળે તેટલાથીજ સંતોષ માનવો, અને એ કર્મનું ફળ અનુકૂળ આવે કે પ્રતિકૂળ નીવડે તે વિશે બેદરકાર રહેવું એવો ઉપદેશ શ્રી કૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે કરેલો છે, અને એ વચ્ચનાનુસાર વર્તવાથીજ મનુષ્ય પોતાનું શ્રેય સાધી શકે છે અને કૃતાર્થ થાય છે.

કથાપીનાં “ ભારત ” એ નામનાં કાવ્યમાં જગત સજનનારો મહાત્મા એક મૃગ-મધ્યાની માયામાં બંન્ધાય છે અને એ માયામાંથી છૂટવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે કવિ તેને બોધ દેતાં કહે છે કે:—

મહાકાન્તા. “ જેએ છે તે, પ્રણયી દિલને, ઠેલવું; હાથ । શાને;

ધક્કો દેવા, મૃદુ હૃદયને, ચોગી; તું કેમ ઇચ્છે ?

તારા આવા, નિયમ સંધળા, શુષ્ક લાગે નહને તો,

મીઠી વૃત્તિ, કુદરતી અરે । જાળવા ઇચ્છતો કયાં ?

બહાણું છે તો, કયમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ; ?

ધક્કો દેતાં, પ્રણયીદિલને, શ્રેય હું તો ન માનું,

આવાને શું, તુજ હૃદયને, ચાહતાં પાપ થાય ?

સ્વાર્થી તું છે, પણ પ્રણયથી, કાંઈ તારું ન જાય.

સાક્ષી પૂરે, તુજજિગરજે, આંસુથી વાતને આ,

ત્હેની સામે, કઠિન બનીને, ચાય છે આમહી કાં ?

પીવા ત્હેને, હૃદય ઝરણું. દેવ છે ત્હેજ પાડી,

બીજે કયાં તે, જન હૃદયની, પામશે દહાણુ આવી ?

એતો તારાં, સમિધ કુલને, સ્પર્શતાં એ હરે છે ।

તું ખીજેતો, મૃદુમૃદુ ચર્મ, ગેલ કેવાં કરે છે ।

તું રીઝે તો, તુજ તરફએ, હાંસથી દેડી આવે ।

એ નેત્રાંશાં તુજજિગરથી, વાત બની કરે છે ।

વાળવાનોજ રહેતો છે. પુત્ર જન્મથી વિશેષ આનંદ થાય તેતો કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક છે, પણ પુત્રી જન્મથી શોક પામવાનું કારણ સ્વેદાદિથી સમજી શકાય તેમ નથી. પુત્રી જે પોતાના કર્તવ્યમાં ઉત્સુક રહીને માતાપની આપેલી કેળવણીને સંરક્ષ કરે તો તેથી શું માતાપને ખુશી થતી નથી ? મંદવાડમાંજ નહીં, પણ સંસારના અનેક અગત્યના પ્રસંગોએ, પુત્રના કરતાં પુત્રીનું કામજા હલક માતાપને દિવ્ય આધ્યાત્મન આપવાને અને પોતાની બાળકોને મારે અભિમાન ધરવવાને સમર્થ નથી ? આપણા સંસ્કૃત ધર્મ-ઓએ પુત્રની પ્રશંસામાં ઘણું લખ્યું છે, ત્યારે પુત્રીનીતો “નિન્દા” કરવાનીજ જડી હોય એમ લાગે છે. “સુભાષિતરત્નભાષાગાર”માં અનેક સંસ્કૃત ધર્મીઓનાં સુભાષિતોના સંગ્રહ કરવામાં આવેલો છે; તેમાં દરેકની “પ્રશંસા” અને “નિન્દા”ના અનેક શ્લોકો આપવામાં આવ્યા છે, જેમકે “કાવ્ય પ્રશંસા,” “કુ કાવ્ય નિન્દા,” “સત્યુત્ત પ્રશંસા,” “કુપુત્ર નિન્દા” વગેરે. પણ એ સંગ્રહ કરતાં “કન્યા પ્રશંસા”નો એકપણ શ્લોક જડ્યો નહીં, કન્યા વિશે એક જડ્યો ખરો, પણ તે “નિન્દા”નો ! એ શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:-

જાતેતિ કન્યા મહતી હિ ચિન્તા

ફરમે પ્રદેયેતિ મહાન્ ચિત્તકઃ ।

દત્તા સુખં યાસ્યતિ યા ન યેતિ

કન્યા પિતૃત્વં ચલુ નામ કષ્ટમ્ ॥”

એ શ્લોકપરથી કન્યાના પિતાને શોકનાં બે કારણો જણાય છે; એકતો, કોને કન્યા આપથી તે ગિરેની ચિન્તા; અને બીજું, આપ્યા પછી સુખી થશે કે નહીં તે ગિરેની ચિન્તા; જ્યાંસુધી વરોની પસંદગી મારેનું ક્ષેત્ર ઘણું નહતું રહેશે (અને હાલમાં તો કેટલીકવાર પરદેશમયન કે એવા કોઈ વિધવાની તકરારને લીધે અંકેક ન્યાતમાંજ જુદા જુદા વિભાગ પડી જાય છે) ત્યાં સુધી પ્રથમ ચિન્તા ખરેખરી મુશ્કેલ જણાય છે, તો પણ બાળ વયમાં હજી કરવાને બદલે પરણાવવા સંજોગથી ચિન્તાનો મોરો ભાગ બજાવવામાં રહે તો કન્યાના ભવિષ્ય વિષેની શીકરનો બોમ્બે એકલાં માતાપને શિર રહેવાને બદલે તે કષ્ટક અંશે કમી થાય ખરો, અને યોગ્ય કેળવણીથી પોતાના આસ સંજોગોને અનુકૂળ થતાં શીખવવામાં આવ્યું હોય તો બીજું કારણતો લગભગ સમજાયું નહિ થાય. વળી, હજી આદિ પ્રસંગોની કેટલી અનિષ્ટ શક્તિઓ, અને અધરણી સમયની ક્રિયામાં કેટલુંક નિર્લજ્જપણું ધુરી મળ્યું એવામાં આવે છે તે દૂર કરવા માટે કેળવણી જેવું ઉત્તમ સાધન કીધું ?

—મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે.

સેવાસદન સંબંધી ચર્ચા પત્રનો ખુલાસો.

અમારા આ માસિકમાં સર્વેજન માસના અંકમાં ‘એક બહેન’ કેટલાક પ્રશ્ન કર્યા હતા. કાંઈક કારણેને લીધે તેનો ઉત્તર અપાયો નહોતો તેમ અન્યવાચકવર્ગ તરફથી પણ ઉત્તર ન મળવાથી, સ્ત્રી-ઉપયોગી સેવાસદન જેવી સંસ્થા સંબંધે સ્ત્રીઓમાંજ પ્રગટ થતા સુંદરીમુખોદયમાં સ્ત્રીજન પુછેલા પ્રશ્ન અનુપરિત રહે એ હીક નહિ માની એનો ખુલાસો અમે આપ્યો. યોગ્ય પાથો છે આ ઉત્તર સેખરને હીક લાગે તે પ્રમાણે આપ્યા છે

અને લેખક સેવાસદનને એક તંત્રવાહક હોવાથી સેવાસદન તરફથી ઉત્તર મળ્યા છે અને તેથી સેવાસદનને તે બંધનકારક છે એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી. આટલી સૂચના કહી કંમવાર ઉત્તર આપવાં શરૂ કરે છું.

સુન્દરીસુબોધ તેમજ અન્ય માસિકો અને પત્રોમાં સેવાસદન સંબંધી વિગતો આવવા માટેની હોવાથી એ વેશે કાંઈ ખુલાસાને આવશ્યકતા રહી લાગતી નથી.

૧ અભ્યાસક્રમ બાંધવામાં આવ્યો છે, તે ક્રમ સેવાસદન તરફથી પ્રકટ કરેલા સૂચીપત્ર ઉપરથી મળશે. નવીન સંસ્થા હોવાથી હજી સૂધી મુદત નક્કી કરવામાં નથી આવી પરંતુ તે થોડાં સમયમાં નક્કી થશે.

૨ 'દયાની ખુદેનો' સેવાભગિનીઓને મુખ્યાર્થમાંનું કાર્ય કરવાનું છે એમ નહિ પરંતુ હિંદુ તો શું પરંતુ દુનિયાના ગમે તે વિભાગમાં સેવાસદનના ઉદ્દેશ સાચવી કાર્ય કરવાની સ્વતંત્રતા છે. ગામે ગામ સેવાસદનની શાખાઓ ઉધડેલી જેવા સેવાસદનનાં સ્થાપકો ઉત્સુક છે.

૩ સેવાભગિની—દયાની ખુદેને તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાંઈ રથજે જવાની ફરજ પાડવામાં નથી આવતી.

૪ સદનમાં સામાન્ય રીતે ત્રણ વર્ષનો ક્રમ છે પરંતુ સદનવાસીને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે છૂટા થવાની સ્વતંત્રતા છે.

૫ સદનમાં અમૂક વિષયના અભ્યાસ માટે જોડાવાની ઇચ્છા હશે તો તેમ થઈ શકે છે.

૬ હજી સૂધી કાંઈ પણ તરેહનો પોષાક નિર્ણય થયો નથી.

૭ સદનમાં દાખલ થયા પછી 'દયાની ખુદેને' ને કાંઈ અકસ્માત થાય તે જાહેરી પદ્ધતિ અશકત થાય તો, જે સંસ્થાએ જન સેવા કરવાનું કાર્ય માથે લીધું છે તે સંસ્થા જેને જોઈને મૂકે અને જેના જીવન માટે કાંઈ પણ દરકાર ન રાખે તે માનવું એ સંસ્થા છે તે વિશે હલકો મત બાંધવા જેવું છે.

૮ સેવાસદનના કાયદાકાનુનેતે માન આપી રહેનાર સેવાભગિનીઓનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરવું એ સેવાસદનના વ્યવસ્થાપકોની ફરજ છે.

૯ સેવાસદનવાસી ખુદેનોતે પોતપોતાના આશ્રમમાં પોતપોતાનાં ધર્મકાર્ય કરવાની છૂટ છે અને તેમ હોવાથી અવસાન સમયે પોતપોતાની માતિ પ્રમાણે ઉત્તર ક્રિયા કરવામાં આવવી જોઈએ તે થશે.

'એક ખુદેને' ને આટલા ખુલાસા બસ થશે. અતે આ ઉત્તરો સેવાસદનના એક તંત્ર વાહક તરીકે અર્પેલા છે એમ માની સેવાસદનનું વ્યવસ્થાપક મંડળ આ ઉત્તર પ્રમાણે વર્તવા બંધાયેલું છે એમ ન માનવા વિનંતિ છે.

મેથનાઃ અને નાગર ઍડિસ.

સુબોધ.

સુબોધ,

(બંધુસંગ્રાહ.)

“ સેવાસદન ” એટલે શું ?

મુંબઈ-ગુજરાતના વર્તમાનપત્રોમાં સેવાસદનમાં થતાં વ્યાખ્યાનો વિશે વખતો વખત લેખ આવે છે; સુરત વનિતા-વિશ્રામનાં સ્થાપક અને તંત્રવાદક પ્હેન ન્હાની પ્હેન મળેલે ગુજરાત-કાદીવાવાડમાંના પોતાના પ્રવાસ દ્વારા વનિતાવિશ્રામ-સેવાસદન ઉપર વ્યાખ્યાનો આપી એ શબ્દો જાણીતા હયાં. આમ છતાં એક નહિ પણ અનેક બાબતોથી સેવાસદન એટલે શું ? ના પ્રશ્ન થયે જાય છે. ન્હાને ન્હારા રનેલીઓ, પત્રમાં પૂછે છે કે સેવાસદન એટલે શું ? ત્યાં શું થાય છે ? મેથનાઈ-નાગરના વાયકો ખુલાસા મારે અનેક પત્રો મોકલે છે. સુંદરી મુખોષમાં ‘ એક જુને ’ ફેટલાક પ્રશ્ન પૂછ્યા હતા (એના ઉત્તર જૂદા આપ્યા છે). તળ મુંબાઈમાં પણ સુરોષીઅન-પારસી વગેરે કોમ તો પૂછે પરંતુ હિંદુ ભાંઈઓ પણ પૂછે છે. આ વસ્તુ સ્થિતિ દોનાથી સેવાસદન એટલે શું એ અત્રે સ્હમજાવવું અઘોઘ નહિ મનાય. આ રથળે તેમજ સેવાસદન સંબંધીના સર્વ લેખો તે સંરંધાના એક સત્તાધારી તરીકે સંખ્યાવા છે એમ ન માનવા સ્વયન છે.

સેવાસદન એટલે જ્યાં જન સમાજની સેવા કરવામાં આવે છે અને સેવા કરતાં શિખવગમાં આવે છે તે. સેવાસદન સંરંધાના સુત્રો Life & Trust ‘જીવન અમાનત’ અને One at Core ‘મતાંતરમાં પણ અંતર એક’ આ બે સુત્રોના અર્થ જોટલા ગંભીર છે. તેટલાજ વર્તનમાં મૂકવામાં કહિન છે. જીવનને, જન સમાજનું દિત કરવા કેવળ રનેદ-મય બની પરસેવા કરવા થાપણ માનવી એ મનોગળ ઓછું ન હોયું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે મનનું ધાર્યું ન થયું એટલે શબ્દોશ્વે ગ્હીગતાં મનુષ્યો, પોતાથી જૂદા મત દર્શાવનાર તરફ સ્વમાલિક તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે એવા મતુષ્યો મતાંતરમાં પણ અંતર એક રાખી શકે તો પછી જગતમાં કંઈક ને રથાનજ ક્યાં મળી શકે ? સેવા-પરદિત કરવું હોય તો આ બે સુત્રો પાઠન આવશ્યક છે. અને સેવાસદનનો લાભ લેતી સેવા-ભગિનીઓમાં હોનાં બીજ રોપાય એજ મહેરુણ.

સેવાસદનના સુત્રોનું ભાન કરતી હવે એમાં થતા કાર્યોનું દિગ્દર્શન કરવીયે. સેવા-સદનના બે મૂખ્ય વિભાગ છે. એક સેવાસદનશિક્ષણમંદિર. અને બીજું સેવાસદન આશ્રમ. શિક્ષણમંદિરમાં માત્ર ગૃહિણીઓનેજ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ગૃહિણીઓ એટલે જોઓ હાથમાં ગૃહિણી અવરથા ભોજવતી હોય કિંવા જૂતકાળમાં તે અવરથા ભોજવી હોય. હુંકામાં વિવાહિત તેમજ વિધવાને મારેજ છે, બાંકડીઓને આમાં રથાને નથી.

સેવાસદનશિક્ષણમંદિરના અગ્ર્યાસક્રમનો લાભ લેતી સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશપત્રિકા ભરી આપવી પડે છે. પ્રવેશપત્રિકા ન ભરનારને દાખલ કરવામાં નથી આવતાં. આ શિક્ષણમંદિર હિંદુ મુસલમાન તેમજ પારસીને મારે ખુલ્લું છે.

શિક્ષણ મારે તેમજ બીજી તરેહના લાંબ મારે કોઈ પાસેથી. પાછ પણ સેવામાં નથી આવતી. અગ્ર્યાસક્રમમાં ધમેજ, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, ઉપચાર વિદ્યા, આરોગ્યવિદ્યા ધર્મવિજ્ઞાન, અને તાત્કાલિક મરંદુ જ્ઞાન, સરંજામથી અને જેમ અને તેમ હુંક સમ-પમાં મળી શકે તે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. આનંદની વાત એ છે કે સર્વ શિક્ષણ સ્થિતિ સ્ત્રીઓ આપે છે. શિક્ષણમંદિરનો સમય દિવસના બેથી ચાર હોવાને લીધે

સામાન્ય વર્ગની સ્ત્રીઓ જેમને ગૃહકાર્ય કરવાનું હોય છે તે પણ હોનો લાભ લે છે. શિક્ષણ મંદિરના પેટા વિભાગ તરીકે કાર્યશાલા પણ ચાલે છે. આ શાલા દિવસના દસ થી ચાર વાગ્યા સુધી ખુલ્લી રહે છે અને એ શાળામાં ભરત, શુચણ, સીવણનું કામ શિખવવામાં આવે છે. આ શાળાના સંબંધમાં ચિત્રકામને મારે-દુંક સમયમાં વ્યવસ્થા ચનાર છે. શિક્ષણ મંદિરના અભ્યાસક્રમમાં વ્યાખ્યાનમાળાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. અને એ ગોઠવણ પ્રમાણે દર શુધવાર અને શનિવારે જે દિવસે સ્ત્રીઓ અભ્યાસ બંધ રાખવામાં આવ્યો છે તે દિવસે સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પાસે માતૃભાષામાં વ્યાખ્યાન અપાવવામાં આવે છે. સેવાસદનમાં અભ્યાસ કરતી સ્ત્રીઓ ઉપરાંત પ્હારની સ્ત્રીઓ પણ આ વ્યાખ્યાનમાળાનો લાભ લે છે. ભાષણ ગુજરાતી, મરાઠી અને હિંદુસ્તાનીમાં અનુક્રમે થાય છે.

સેવાસદનનું બીજું પણ મુખ્ય અંગ આશ્રમ છે. હિંદુ આશ્રમ, મુસલમાન આશ્રમ અને પારસી આશ્રમ એવાં ત્રણ વિભાગ ક્યાં છે. પ્રત્યેક આશ્રમમાં સેવાભગિનીઓને રાખવામાં આવે છે હોમના માનસિક, નૈતિક શિક્ષણને મારે યોગ્ય પધાન આપવામાં આવે છે અને હોમને ખાવા પીવા રહેવા વગેરેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. આ આશ્રમમાં રહી-શિક્ષણ ન હોય તો તે લઈ સામાન્ય રીતે જેઓને સેવા કરવા છોડવાનું અર્પણ કરવાની પ્રવળ ઇચ્છા હોય તેમનેજ મારે છે. સેવિકાઓની સંરથા આપણામાં નિયમિત ન હોવાથી ચરવાતમાં એવી સેવિકાઓ મળવી મુશ્કેલ છે ને મળે તો કદાપિ યોગ્ય વ્યવસ્થા ન થાય તે પણ સંભવિત છે; પરંતુ ધૈર્વ—શાન્ત અને શુદ્ધ હેતુ ને ઇશ્વરશ્રદ્ધાથી કાર્ય કરતાં જય મળેજ. આશ્રમનો લાભ સામાન્ય રીતે હિંદુ કોમમાં તો વિધવાજી લઈ શકે. આશ્રમવાસી એટલે સદનવાસીને મારે ભૂદીજ પ્રવેશપત્રિકા છે.

સેવાસદનનું ત્રીજું અંગ ગૃહસ્થ સેવિકાપદ્ધતિનું છે.

જે ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓ સેવાસદનમાં હોમશને મારે રહી ન શકતી હોય અને તેમ છતાં હોમને જનસમાજની સેવા કરવા ઉત્કટ ઇચ્છા હોય તેઓ ગૃહસ્થ સેવિકા તરીકે કામ કરી શકે છે. દુનિયાના વ્યવહારમાં, હરતાં ફરતાં કોઈ પણ તરેહનું કાયાથી-વાયાથી-કે શક્તિઅનુસાર દ્રવ્યથી ગરીબનું હિત કરવામાં આવે તો પણ તે સેવા કરી ગણાય છે. આપણા હિંદુ સંસારમાં અન્યથાપણે કે ઉત્સાહથી આવી કંઈક સેવાઓ થાય છે પરંતુ એ વ્યવસ્થાને સુધારિત કરવી એજ ઉદ્દેશ છે. સેવા ભગિનીઓને અનાયાશ્રમે, ઇસ્પી-તાલો, ગરીબનાં ઘરોની ભૂલાકાત લેવામાં-અનાથ ગરીબને જોઈતી દવા—કપડાં, કે અન્યો સર્વ અનુકૂળતા સેવાસદન તરફથી કરી આપવામાં આવે છે. હજી કંઈ થતું નથી. પ્હારનો ડોળ છે, એ કહેવું જેટલું સહેલું છે તેટલું તંત્ર ચલાવવું—ગરીબોના આવાસોમાં ધક્કા ખાવા—સાહાય્ય કરવી સહેલું નથી. આ વિચારો આપણામાં હજી જન્મ્યા નથી. જેમ જેમ જામશે તેમ તેમ હૈનાં પરિણામો વધારે ઉત્સાહક નિવડશે.

સેવાસદનનું ચોથું અંગ દવાશાળા છે. દવાશાળામાં સામાન્ય રોગની દવા આપવા ઉપરાંત—આંખના દર્દથી પીડાતા મારે ખાસ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. દવાશાળા દરરોજ સહવારમાં કેળવણી આપવાની દાક્તરો હસ્તેક ચાલે છે અને કોઈ પણ વર્ગના સ્ત્રીઓને મારે ખુલ્લી છે. દવા કે દાક્તરી સલાહ મારે-પાછ પણ લેવામાં નથી આવતી.

સ્વાસ્થ્યની સાથે ગરીબ સ્ત્રીઓ માટે મેડીકલ બોર્ડ ઉપાડવામાં આવ્યો છે. જ્યાં માંદી શુભાવડી સ્ત્રીઓ માટે સર્વ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે સેવાસદનમાં કાર્ય કરવામાં આવે છે. જેટલા ઉદ્દેશ છે તેટલા અને તે પ્રમાણે કદાપિ ક્ષત આવતું કેટલાકને નહિ લાગતું હોય તો ત્હેમાં સેવાસદનનો દોષ નથી પરંતુ આપણો જ દોષ છે. આ સંસ્થા ઉત્તમ યાપ, ત્હેની શાખાઓ રથને રથને ઉપડે તે માટે જન સમાજ, સંસ્થાના સ્થાપકો, સંસ્થાનો લાભ લેતી સેવિકાઓ, અને સંસ્થાને સાહાય્ય આપનાર વચ્ચે ઉત્સાહપૂર્વક, સ્નેહયુક્ત એકતા-અયત્ન યવાની જરૂર છે. આવી સંસ્થાને યોગ્ય પદ તરેહની મદદ આપી એ એક જાતનો સ્વાર્થ સાચવ્યોજ કહેવાશે તો પરાર્થ માટે નહિ તો સ્વાર્થ માટે પણ શા માટે સાહાય્ય ન કરી ? આટલા વિવેચન પછી “ સેવાસદન એટલે શું ? ” “ ત્હેમાં શું યાપ છે ? ” “ અમે રહ્યત્યા વિના શી સાહાય્ય આપીએ ? ” એવા પ્રશ્ન નહિ યાપ એવો વિશ્વાસ છે. સેવાસદનના ઉચ્ચ હેતુઓ વચ્ચે વર્ગમાં સ્થાપિત યાપ, જન સેવા જન્યતા સ્ત્રીઓ ઉત્સુક યાપ અને આપણા દેશમાં સેવિકાઓ ઉન્નતિ શર્ષમાં આગળ પડતો ભાગ લેતી યાપ એટલીજ ધન્ય દર્શાવી વિરમું છું.

સેવાસદન, ગીરગામ;

શુભાષી.

શુભ-પુ,

(અનુસમાજ.)

‘ સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા. ’

આ વાર્તા નાની છોકરીઓથી માંડીને તે મેરુ વર્ષની ડોસીઓ જ્યારે જ્યારે દેવ દર્શન જતી હોય છે ત્યારે અથવા બેરતા સમુદ્ધમાં જ્યાં દોષને શીખામણ દેવાતી હોય ત્યાં તથા જ્યાં સ્ત્રી સમાજ બસતી હોય ત્યાં તેમજ કયા વાર્તા થતી હોય ત્યાં સર્વ રથને સંબળાતી હોય છે. આપણાં પદ, ગરખીઓ, ગીતો વિગેરેમાં સ્ત્રીઓનાં સાંસારીક ઈર્ત્યોનું શુચન એક અથવા બીજા સંજોગમાં સાંભળવામાં આવે છે. આપણા પુરાણીઓ જ્યાં કયા ઈર્ત્યન થતાં હોય ત્યાં વિગેરે સર્વ રથને સાત્ત્વમાંથી સ્ત્રીઓની ધણી દુષીકત સંબળાયે છે. અને આપણુ સ્ત્રીઓ પણ એવી વાત કહેવામાં કુશળ હોઈએ છીએ. અહો એમાં તે શું ! એ તો અમે જાણીએ છીએ એમ કહી પોતાનામાં વ્યવહારીક કુશળતા ફેરવી બધી છે તે જાણી અતીમાન ધસરીએ છીએ.

પરમ પ્રીત જ્ઞેનો,

એમાં શું ? જાણવું અને કહેવું-એટલામાંજ સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા આવી જાય છે.

જ્ઞેનો,

સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા જાણવામાં તેમ સંભળવામાં નથી પણ જાણેલું અને સંભળેલું જાતે અનુભવવામાં છે. અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન કેવળ નકામું છે, એવું વિદ્વાનો

તેમ શાસ્ત્રીઓ અને સતો પણ કહે છે. સ્ત્રીઓ મહામાયાની વિદ્યમાન મુર્તિઓ છે. અને શ્રી મહામાયા જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ પેાપક શક્તિ છે. માટે આપણે સર્વ સ્ત્રીઓ જગતની ઉત્પત્તિ કરવાનું સાધન છીએ. પ્રકૃતિ પુરુષનું અધુરું અંગ છે તો પછી નારી વર્ગ પણ પુરુષ વર્ગનું અધુરું અંગ છે કેમકે એકલા પુરુષથી પણ જગતનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી. હા, કદાચિત પુરુષો પારે તો પોતે એકલા સાધુ સન્યાસી કે યોગી થઈ પોતાની ભૂતનું તેમ પોતાના જીવાત્માનું કલ્યાણ કરી શકે ખરા પરંતુ પુરુષ વર્ગ એકલાથી જ માયાની મુલ્યે ઉદ્ધેષી જગતનું કલ્યાણ બની શકે નહીં. જેમ વિકટ પ્રદેશમાં જવાને માટે વિકટ માર્ગના ભોમીયાની જરૂર પડે છે તેમજ મહામાયાની કૃતિ આ જગત પ્રદેશમાં વિજયવંત થવાને સ્ત્રી રૂપી ભોમીયાની જરૂર પડે છે. સંસારરૂપી રથને સ્ત્રી અને પુરુષરૂપી બે પૈડાં છે. જેમ એક પૈડા વિના ખીચું પૈડું નકામું પડે છે, તેમજ સ્ત્રી પુરુષરૂપી પૈડાં પણ એક એક વિના આ સંસારરૂપી રથ ચલાવવા શક્તિવંત થતાં નથી. હાલ નવી શોધો કરી સાધકલો બનાવી છે. છતાં હવે પણ બેજ પૈડાં હોય છે. એક પૈડું કાઢ પણ ટેકણે સ્વારીમાં ખસ લાગ્યું દીકું તેમ સાંભળ્યું પણ નથી પરંતુ હવે, પછીની નવી નવી શોધોમાં ભલે કદાચિત કાંઈ તેવી શોધ કરે તો તે ભવિષ્યના હાથમાં છે. વળી આપણા મનુ મહારાજ કે જેના નામ ઉપર મનુસ્મૃતિ કહેવાય છે તે મનુસ્મૃતિમાં પણ કહેલું છે કે

યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તજ્ઞ દેવતાઃ ।

એવો સ્ત્રોત ધણેખરે ટેકણે ટાંટ્રો આપણે જોઈએ છીએ. આ ઉપરથી તાત્પર્ય કં હોવાનું એ છે કે સ્ત્રીઓનો જન્મ જેવો તેવો નથી. પણ ધણો મહત્વનો છે. સ્ત્રીઓ પ-રમાત્માની મહાન શક્તિરૂપ છે, સ્ત્રીઓની મહત્તા તે સંસારમાં સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય તેને લીધે છે. સ્ત્રીઓ પોતાનાં કર્તવ્યપાત્રનમાંજ પુરુષો ઉપર હુકમ બજાવે છે. અને પોતે પતિનું દાસીપણ કરતાં છતાં શોષણ બોમવે છે. જેમ કે વાણીઓ પોતે ભત્રે બેટી ન કરતાં પણ બેકુત કણખીની મહેનતનું ફળ તમામ બને ભોગવતો છતાં પણ હુકમમાં બેઠા બેઠા બેકુત કણખીનો શો છે. તેવીજ રીતે આપણે સ્ત્રીઓ પણ પહારે મજૂરી કરવા ન જતાં આપણા પોતાનાજ ઓરડામાં બેઠાં બેઠાં કર્તવ્યપાત્રનથીજ પુરુષવર્ગ ઉપર પ્રધાનપણ બોગવીએ છીએ. આ બધું શાથી ? આપણાં સ્ત્રીપણાના કર્તવ્યપાત્રનથીજ. સ્ત્રી કર્તવ્યપાત્ર ન કરતી હોય તો તે કેવી, તે શ્રીભામિનીમુખ્યતો આરંભ જે સ્ત્રોતથી થાય છે તેવીજ એટલે કે

દ્વારંકિમેકં નટ્કસ્યનારી વિગેરેઃ સ્ત્રીઓ નરકનું દાર છે, પુરુષવર્ગનું અધઃપતન કરાવનારી છે, જેવા ઉપર ગુણ કદા તેથી ઉત્તરીજ. માટે સ્ત્રીજન્મની સાર્યકતા સામાં છે ? યથાર્થ કર્તવ્યપાત્રનમાંજ. સ્ત્રીઓનું યથાર્થ કર્તવ્ય શું ? આને માટે આપણે સ્ત્રીઓના મુખ્ય બે ભાગ પાડવા પડશે. સધવા અને વિધવા. પ્રાચીન સમય જુદો હતો કથા પુરાણમાં સ્ત્રીઓની મહત્તા વાંચીએ છીએ તે કળ જુદો હતો આ કળ જુદો છે. પ્રથમ સ્ત્રીઓ સતી થતી હતી હાલ કાંઈ કાંઈ થાય છે પણ તે જવસેજ. હાલ કાંઈ સતી થવા ઇચ્છે તો તેને સરકારની શીક્ષા ખમવી પડે, હાલનો અને પ્રથમનો દેશકળ જુદાં જુદાં છે. હાલ વિધવાઓને માટે જુદું કર્તવ્ય ઉભું થયું છે. તેમજ સંસારનાં

અને રૂઢિના બંધન પણ જુદાં જુદાં છે. પ્રથમ આપણે સંધવા સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય માટે બોલીએ. આપણે બધાંએ સ્વર્ગારથ શ્રીગોવર્ધનરામભાઈનાં જનાવેલા સરસ્વતિચંદ્રનો ખીન્ને ભાગ વાંચ્યો હતો. તેમાં ગુણગુંદરી પોતાના પતિ વિદ્યાચતુરને સ્ત્રીઓના ધર્મ કહી બતાવે છે તે તેમાં કહે છે કે,

“અમારે શું અમારું એણું છે? અમારાં શરીર તેમ અમારાં મન સંસારના ગર્ભ ધારણ કરવાને માટે સરજેલાં છે. અમારાં શરીર છે તે સંસારને ઉછરવાનું સ્થાન છે. એ શરીરને પુરવના સંસારને ધકકડે ચડાવવાં તે જીભની પાસે દાંતનું. કામ કરાવવાનાં પ્રયત્ન જેવું છે. તમે દાંત—અને અંગેજીભ—તમે તમારું કામ કરો. અમે અમારું કરીશું. તમે કંમોવ—અમે ધર સંસાર નીભાવીશું. સ્ત્રી વિના તમારી કંમોવનો અર્થ કોણ સંસારવશે? તમે પણ પેટની સેવા સારું છવશે. તમારા કુટુંબની—તમારા ધરની—તમારા મનની તમારા આનંદની તેમ તમારા ધર્મની સંભાળ કોણ લેશે? શું ઈશ્વરે જગત એવું નિર્મેણું છે કે સ્ત્રીએ પણ ધરની સેવા કરવી?”

“અમને અમારું જે આવું મોટું કર્તવ્ય છે તે સ્વીકારવામાં મંદ આપો. તમારી પાસે દ્રવ્ય વધે તો અમને અમારા કામમાં ઉંચી પદવી આપો. કુમારા પુરો ગરીબ હોય છે ત્યારે પેસે પોતાને। અ કરને રસોઈએ બને છે. તેવીજ રીતે ગરીબ પતિની સ્ત્રી બને છે. રસોઈનું કામ સોંપીને સ્ત્રીને દલગી કરી નાંખી એવું બોલનારા વગર વિચાર્યું બોલે છે. કારણ તે કામ તો સ્થિતિ પ્રમાણે પુરવ અને સ્ત્રી ઉભયને કરવું પડે છે. દસ રૂપીઆ કમાવા જાનરમાં મજૂરી કરવી અથવા બસોં રૂપીઆ કમાતા દાકતર બની દવા-ઉકાળવી અને ગુંમડાના પર્શમાં હાથ બોળવા તેનાં કરતાં રસોઈને ટીપા ઈશ્વરે દલગી કરી છે ને? અમે અમારી જુદી રસોઈમાં ચલાવીશું. તમારાં સાધન વધે અને રસોઈએ રાખી આપશે તો તમારા ધરને ટેકાણે મેલે રચીશું. તમારા પુત્રને તમારા જેવા કરી આપીશું. તમને જે વિદ્યા સેવવા અવકાશ નહી મળે તે અમે સેવીશું. તમારી રસવાસનાને—તમારા કવિત્વને—તમારા જ્ઞાનને—તમારા સૌંદર્યને—તમારી દેહભક્તિને ઋણાનું બંધ પ્રમાણે ઉછેરીશું; અને વધારીશું. જીભ કોમળ કામ કરશે અને દાંત કઠોર ચાવણું ચાવશે. તમારાથી અમારું કામ નહી થાય. અમે અમારું કામ યોગ્ય રીતે કરી શું તોજ તમારો સંસાર આગળ ચાલશે. વળી કહે છે કે આ પુરવના હક સરખા નથી તો કોણ કહે છે કે સરખા નથી. ખાલું પીણું સર્વ તમારે તેમ અમારે સરખું જોઈએ છીએ. પણ સરખા હક કરીને તમારાથી ગર્ભ ધરાવના નથી ને અમારાથી અમારું કામ છોડારાનું નથી. સેવ્ય સેવક એ નામથી કોઈ મોટું નાનું બનતું નથી. રોડ નોકરને વારસે મજૂરી કરે છે ને નોકર શેઠને સારું મજૂરી કરે છે. દેખાવમાં શેઠ ઉપરી અને નોકર હાથ નીચે પણ, ઉભયને પરસ્પરની બરજ, હાથ ઉપર અને પગનીચે આથી ઈશ્વરને મન હાથ વધારે નથી અને પગ ઓછા નથી; યાના વગર ચાલશે?”

“સ્ત્રી પુરવને પણ એમજ છે. મહારાને તમારા સરખા હક પણ મને ઈશ્વરે તમારા કરતાં ચાર તત્તુનીચી કરી તે કંઈ દલે ઉંચા ચલાશે ને સ્ત્રી મતી પુરવ ચલાશે? અમારા કામમાં તમે અમને અયોગ્ય હરકત કરતા હો, અમને માણસને ટેકાણે દાર ગણતા

હો ત્યારે તમારો દોષ. આતો શું ? પુરૂષ તો પુરૂષનું કામ કરે સ્ત્રીને ધરતી સ્ત્રી-
તા ન ઉપાડતી ને ડાહ્યાડમરાં બની ટાપડીય કરી ગપાટા મારવાને. 'બેસી રહેવું ને
ધણીને કહેવું કે મારે તો આવતું' જોઈએ, 'પહેરવાનું' જોઈએ; જો તો કેવું કે મારું તારું
સહીવાઈ' ને 'ન્હાઈ' ન્હાઈ' પોતાનું. પરંતુ તમે ત્હમારા પહારના કામના વમળમાંથી યાંત્રી
ધેર આવો ત્યારે તમારી પદ્મી જેટલા ઉંચા સુંખસંસારમાં તમને લઈ લેવા એ અ-
માઈ' કામ અને એમાં અમારી વડાઈ. " આ વિગેરે અનેક અમુલ્ય વચનો કહી, શુશ્રુ
મુંદરીએ પોતાના પતિ વિદ્યાયતુરને સ્ત્રીઓના ધર્મ કહી બતાવ્યા છે. પ્રીય પહેનો આ
ઉપરથી આપ સર્વ સમજી શકશો કે સ્ત્રીઓને માથે કેટલાં બધાં કર્તવ્યનો બોલે છે.
આપણે ભણેલાં ન હોઈએ તો કાંઈ હરકત નહીં કારણ કર્તવ્યપાત્રનમાં ભણેલાંની જરૂર
હોતી નથી. ભણવાની જરૂર વાંચવા લખવામાં જરૂર પડે છે.

હવે ભણતર પણ પાણું રહેલું થયું છે. હવે આપણા લોકોમાંથી સ્ત્રીઓને ન બણા
વળી જોઈએ એવા વહેમ જતા રહ્યા છે-અને વગર ભણેલી સ્ત્રીઓ પણ હવે ભણવાનો
આરંભ કરે છે. ગુજરાતી ભણેલી સ્ત્રીઓ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી શીખવાને પણ બનતી
મહેનતનો આરંભ કરે છે; વળી ભણવાનાં સાધનોપણ સારાં મળે છે. દરેક સ્થળે કન્યાશા-
ળાઓ થવા માંડી છે-સુરતમાં આપણાં માનવંતાં ન્હાનીજીને તથા બજીજીને, વનિતા
વિશ્રામ ઉધાડ્યો છે વળી આપણા અમદાવાદમાં પણ તે જોડ પુરી પાડ્યા ન્હાની જીને
સુરતની શાખાણ વનિતાવિશ્રામ બોલ્યો છે તેમાં શ્રીમતી રૂક્મણીબેન તથા સુલો-
ચનાબેન તનમનથી મહેનત કરે છે; તેમજ મુંબાઈમાં પણ આપણા જડજ સાહેબ
દયારામભાઈ તથા મી. મલજારીના પ્રવત્નથી સેનાસદનની સ્થાપના થઈ છે તેમાં પણ
શ્રી. ગજજર સાહેબ તેમ તેમનાં પત્ની શ્રી. કાસીબાઈ તનમનથી મહેનત લેઈ દેખ-
રેખ રાખે છે. સ્ત્રીઓને બણાવવામાં તેમ તેમના આચરણો સુધારવા બનતી કાળજીરખાય
છે; અનાથ સ્ત્રીઓને મદદ પણ મળી શકે છે, એવું વનિતાવિશ્રામની નાની ચોપડીમાં
લખ્યું છે. આ રીતે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનાં સાધનો છે. સ્ત્રીઓને વાંચવાનાં પુ-
સ્તકો પણ આપણી માતૃભાષામાં છે. મામેરું, નળાખવાન, ઝોખાહરણ, નરસિંહ મહેતાનાં
પદો વીગેરે ચોપડીઓ થોડી કીમતે વેચાતી મળે છે તેમજ વળી નવી નવી ચોપડીઓ
પણ ઘણીજ બોધદાયક લખાઈ છે અને લખાય છે. શ્રીમત્ નૃસિંહાચાર્યજી કૃત શ્રી
ભાગીનીભૂષણમાં સ્ત્રીઓનાં તમામ કર્તવ્યો બતાવવામાં આવ્યાં છે. વળી સરસ્વતીચંદ્ર
ચાર બાગ જેવો ગ્રંથ અંગ્રેજી ભણેલા અને મુંબાઈની સ્વતંત્ર હવા પાછેલા વિદ્વાન નર રત્ન
સ્વર્ગસ્થ શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈ જેવાને હાથે લખાયેલ છે. તેમનાં પુત્રી અ. શ્રી.
સ્વર્ગસ્થ પહેલ લીલાવતીની જીવનકથા પણ કેવી વાંચવા લાયક છે ? લીલાવતીજીને
આપણામાંથી ઘણાએ દીઠાં પણ નહીં હોય તેમ તેમના પીતાએ એમનું જીવન વૃતાન્ત
લખ્યું ત્યાં સુધી ઘણાં ખરાંએ તેમનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય પરંતુ તે પહેલ
કેવાં સદ્ગુણી અને કર્તવ્યશીલ હતાં તે સર્વ તેમના જીવનવૃતાન્તમાં લખેલું છે. માટે
સ્ત્રીઓને તે ખાસ વાંચવાની જરૂર છે. તેમજ વળી શ. ભાઈ અમૃતલાલ પદીવારનાં સ્વર્ગ,
પણ કેવાં મળેનાં પુસ્તકો છે આવાં પુસ્તકો આપણી સ્ત્રીજાતિને સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યો
સમજાવવા તૈયાર છે. વળી વિદ્વાન પહેનોના નમુના જેવાં હોય તો શ્રી. વિદ્યાજીને

તથા સા. ચારદાબહેન બી. એ. યથેચ્છાં છે તેમજ શ્રીમતી સરલા દેવી કેવાં વિદ્યાન છે? તેઓ શ્રીઓને પોતાનું કર્તવ્ય સમજાવવા તથા શ્રીજ્ઞતિનું ગૌરવ વધારવા કેવાં કેવાં ઉત્તમ આપણા આપે છે? વળી આપણાં ન્દાની એવ પશુ શ્રીઓની ઉત્તિ કરવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કરી રહ્યાં છે અને આપણું અમદાવાદમાં પણ રૂઢમણી બહેન તથા સુસોયતા બહેન પશુ શ્રીઓને કેળવવા મારે તનમનથી અને ધનથી અયાગ્રમ વેડી ઠાળજી રાખે છે, તો પછી આપાં આપાં અનેક સાધનો શ્રી જ્ઞતિને પોતાનાં કર્તવ્યો વધારવા તેમ બતાવવા તૈયાર છે. મારે સુચ બહેનો, પ્રભાદનો તમામ કરી સત્વર આવા પ્રયત્નમાં ભાગ લેશો એજ પ્રાર્થના છે. અરજી.

સા. સત્યમતી.

ઉત્તમ શ્રી અને તહેતું કર્તવ્ય.

‘ જગતમાં પુરુષને શ્રીના જેવું સંબંધી આધાર તથા ધર્મનો સંગ્રહ, સહાય કરનાર બીજું કોઈ પણ નથી ’
આદિપર્વ.

‘ શ્રીઓનું પ્રેમે કરી લાલનપાત્રન અને પોષણ કરવાથી તેઓ લક્ષ્મીરૂપ થાય છે અને તેમ નહિ કરવાથીજ તેજ શ્રીઓ અલક્ષ્મી રૂપ થાય છે. ’
શિર્ષમંધીતા.

‘ જે કુળમાં શ્રીઓ દુઃખથી શોકાતુર રહે છે એજ કુળનો દુઃખથી નારા થાય છે, અને જે કુળમાં શ્રીઓ પ્રસન્ન રહે છે, એ કુળ હમેશાં વધતું જાય છે. અથવા ઉચું થાય છે ’
મનુ.

‘ પુજના લાપક, મહાભાગ્યરાગી, પવિત્ર અને ધરને શોભા આપનારી શ્રીઓને ધરની લક્ષ્મી ગંદોલી છે, મારે શ્રીઓની પ્રપત્તિ પૂર્વક રક્ષા કરવી ’
સિદ્ધરનીતી.

‘ પુરુષને અરવમાં પણ એક શ્રી વિજ્યામારૂપ મનાયલી છે તથા જેને શ્રી હોય છે, તે પુરુષ વિજ્યાસપાત્ર ગણાય છે, મારે શ્રી પુરુષને એક મોટા આધાર ગણાય છે. ’
આદિપર્વ.

‘ ધર્મ, અર્થ તથા ક્ષામ સમયે પુરુષને શ્રી સહાયતા કરનારી છે અને પરદેશ જતી વખતે વીશ્વાસ કરવા યોગ્ય પશુ તેજ હોય છે. ’
શાન્તિપર્વ.

‘ વિદ્વાનો ધરને ધર નથી કહેતા પણ ગૃહિણી (શ્રી) ને ધર કહે છે. ધર સુંદર હોવા છતાં પણ તે શ્રી વિનાનું હોય છે તો તે અરવ સરખું થઈ પડે છે. ’
શાન્તિપર્વ.

‘ આ લોકોમાં શ્રી, એ પુરુષનું અર્ધું અંગ તથા ઉત્તમોત્તમ મિત્ર છે. કારણ કે, સદાય વિનાની પુરુષને આ જગત વિશે લોકવ્યવહારમાં શ્રી સહાયતા કરનારી છે. ’
મહાભારત.

‘ માનવીમાં શ્રી શ્રેષ્ઠાઈ ઉત્પન્ન કરનાર છે, ’

સેન્ડ પોલ.

‘ (તહારી) મેં દિનીની ખુબી જીનકેજનાયેના માણસને માલૂમ પડતી નથી. ’

બલદુ એલીસન

‘ મારી જિન્દગીને દેખાવી રાખનારી ખારી મૂર્તિ (સ્ત્રી) છે. ’

ત્રેનટીસ.

‘ તહારી જિન્દગીનું મુખ્ય કામ ખારજ છે. ’

લીટલેટન.

‘ (તહમે) મધુર હાથથી આશાયશ આપે છે અને સંજળ નેત્રોથી દયા દેવેનન
છે. ’

પારનેલ

‘ ત્યાં સ્ત્રીનું રાજ્ય છે, ! માતા, પુત્રી થા પત્ની (તરીકે.)

મોંટગોમેરી.

‘ સ્ત્રીઓને આંખોને આનંદ પમાડવા સરજવામાં આવી છે. ’

યંગ

‘ હું જે પહે મારા ધરમાં દાખલ થાઉં છું કે સપળી ચિંતા દૂર થાય છે. ’

એડમંડ બર્ક.

‘ હે સ્ત્રી ! તું મરહતા સુખ દુઃખની ભાગિયણ છે. ’

સેન્ડ.

‘ અને શોકાતુર મરહતાં અથુ લુસી નાખે છે. ’

જે. બેલ.

‘ દરેક દોમળ અને સાચા સદ્ગુણો તારામાં મળી આવે છે. ’

જોનસન.

‘ જ્યાં જ્યાં તું જાય છે ત્યાં ત્યાં સુખી થઈ જીનને પણ સુખી કરે છે. ’

કુપર.

‘ ખરે. ! તું આશ્વત્થ દિવાસો આપવાને અને મરહતા ચિંતા ઓછી કરવાને
મા છે. ’

મોસોસ બારબોટ્સ.

‘ અપમાન થાય તો તું નમ્રતાથી ખમી રહે છે અને આશ્વત્થમાં આનંદી રહે છે. ’

મીસીસ હીમ્સ.

અગર જો તું મોટી મોટી આશાઓ બાંધે છે, તો પણ સહનશક્તિમાં તું અચળ છે.

બાઈરન.

सुन्दरी सुबोध.

वर्ष १ ई.] ध. स. १९०८ भा. १—चैत्र, वि. मं. १९१५. [अंक ७ भा.

ज्ञानसुगन्ध.

सतिने सुख शुं ?

(धनार्थी.)

सति मन पति सुखधाम, धेनि, सति मन पति सुखधाम,
अन्य न को विधाम—धेनि.

पति सुख सति तं धरने दासी. पतिनी, मूकी माम,
निज इच्छा अरण करी पतिने, धाति मन निष्काम—धेनि.

स्वर्ग लोक के अन्य उर्ध्वता, लोकतणुं नहि फाम,
पति सुख जोतां, शोतां, सति नो, हूँ धरने जाम.—धेनि.

स्मरण पतिनुं भजन पतिनुं, जपती पतिनुं नाम,
धेनी पतिनी, धाती पतिनी, पतिधिण भूले भाम.—धेनि.

हसति पतिधी रमती पतिधी, जमति पतिनो प्रसाद,
सुग पण पतिमां, दुख पण पतिमां, मानी सत्य तमाम—धेनि.

प्रभु सम गणीने प्रेमज करती, मलया मोक्षनुं धाम,
दुगीत पतिनी, सुगीतल दामि, धर धेनी भाम.—धेनि.

તન મન ધનને અરપણ કરતી, જાણી ડરના રામ,
સતિ મન પતિ પરમેશ્વર ત્યાં પછી, દેવ પૂજે શું કામ.—ઘેનિ.
અંદ્ર પ્રહર પતિ ધ્યાનજ ધરતી, પતિમાં સુખનું ઠામ,
પ્રેમ વાયુ થઈને પતિના, હૃદય વસે જઈ વામ.—ઘેનિ.

સ્વર્ગસ્થ (ગોદાવરીવાદી) ત્રિભુવનતનયા

કાવ્યકુંજ.

યાચક પુત્રી.

હરિજી.

હૃદય ઉપરે તે કન્યાએ સુખાહુ સુકયા હતા.
દીસતીજ હતી બાળા એ તો અવધ્ય મનોહર.
લલિત ચરણે ધાર્યાં નહોતાં વિભૂષણ શોભિતાં
નૃપ સમિપ તે આવી હલી હરિદ્ર. સુકન્યકા—

મન્દાકાન્તા.

ધીમી ચાલે; સુકુટ ધરીને રાજ્યસિંહાસનેથી
આવેલો લેવા નૃપ ઉતરીને માનથી મુંદરીને.
જોતાં સર્વે અર્મોર વહીયા આમ આશ્ચર્યકારી
બાળા સારૂ, કુસુમ સરખી તે થકી માન પામે.

હરિગીત.

શ્યામ વાદળિયોની વચ્ચે અંદ્ર જેમ દીપ્તિ રહે
શોભતી તેવી બાલિકા યાચક તણાં વસો વિષે;
એકે વખણ્યાં અહુ લેનાં, કેઈએ છુટકા વળી,
ને શ્યામ કેશ જખાણીયા, તો કેઈએ વદનાકૃતિ.

શિખરિણી.

કંઈ એવું નહોતું મધુર સુખડું દીકું કહીએ
બધી તે ભૂમિમાં નહિં સ્વરૂપમાં દિવ્ય સંમતે;
વદ્યો રાગ તેથી અપય દહ નિશ્ચિત લઇને,
અરો રાહી મ્હારી નકીજ મિય બાળા ગરીબ તે.

સૌ, મુખતિ.

વાર્તાસહસ્રી.

પુનર્લગ્ન.

“ છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, જ્ઠેન ! સૌભાગ્યથી કંઈ ”

છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, જ્ઠેન શૃંગારથી કંઈ. ”

‘ મહાપિ’ના કેકારવ.

ઉનાળાની રળીયામણી સાંજે ચોપાટીપરના એક નાના બંગલાના ઝરખામાં મણી-ભાલ ઈછીએરપર પડ્યા પડ્યા પોતાની પત્નિ કમળાને “ ભર્તૃહરી નીતિર્શર્વક ” સમજાવી રહ્યા હતા. પડીઆળમાં સાડાપાંચનો ટકોરો થયો. અને દાદરપર ચડવાનો અવાજ આવ્યો “ મોટી જ્ઠેન, મોટી જ્ઠેન, જુઓ મંગળાને સાસરેથી વસંતની ચુંદડી + આવી ” શાસ ભેર આવતી બાળા બોલી. તેના એક હાથમાં પુસ્તકથી બરેહું પાછીટ હતું ને બીજે હાથે મંગળાની ચુંદડીનો પાલવ સાંભો હતો. નિદોષતા ને ખાલ્યમાવના મનદહાસ્યથી તેની મુખમુદ્રા ચળકતી હતી. “ બહુ મળતી છે જ્ઠેન ” કમળાએ જવાબ દીધો. “ જ્ઠેન મારે સાસરેથી ચુંદડી ક્યારે આવશે ” માતાનો છેડો ઝાલી ઉંચી દણીએ આતુરતાથી બાળા ચામતીએ પુછ્યું.

કમળાએ ટુકોળ જવાબ દીધો “ આવશે. ” મણીલાલે પુસ્તક બંધ કર્યું ને માથા-પર હાથ ફેરવતા બોલ્યા-આર ! તારે મારે નવીન ચુંદડી મંગાવીશું, તને કયો રંગ પસંદ છે ? ” ચાર લાડતી પિતાના ઉછરંગમાં પડતી બોલી, બાપુજી, કસ્ટુબી રંગ બહુ મળતો હો ! આપણા સુરેંદ્રને પણ તે બહુજ પ્રિય હતો. ચોમાસામાં એક બીભ્નનદ ખંભાપર હાથ રાખી આકાશમાં ચયેલાં મનદર મેધધનુષ્યમાં અમે ઠલાકોના ઠલાક એ રંગ જોયા કરતાં. જ્યારે ને ત્યારે સુરેંદ્ર કસ્ટુબી રંગજ પસંદ કરે ખરે બાપુજી ? ” “ હા જ્ઠેન પણ આજે આપણે બાણુલનાથ જવાનું છે તમે તૈયાર થાઓ કમળા ” મણીલાલે ઉપર પ્રમાણે વાત ફેરવી.

ચાર નિમાણે મુખડે બોલી, “ના, તે મારે તો બાણુલનાથ કંઈ આવવું નથી. તમને ખબર છેને કે તે દીવસે સુરેંદ્ર સીક હતો ને મેં રડતાં રડતાં બાણુલનાથની પ્રાર્થના કરી કે તેને સાંજે ફરે, પણ બાણુલનાથે મારી પ્રાર્થના સ્વીકારી નહીને સુરેંદ્ર સાંજે થયોજ નહિ. ”

મણીલાલ ટુંકામાં પતાવતાં બોલ્યા “ બેટા ! નિર્માણ થયેહું બનવાનું બની જાય છે. ”

ચાર—ના બાપુજી બાણુલનાથ તો સર્વશક્તિમાન ને દયાળુ છે. છતાં મારાપર દયા ન કરી. હા. તમને તો આજુ ન લાગે પણ મારો તો રમત ગમતનો સદાનો સાથી હો. ” સુરેંદ્રના રમરણથી તેનું હૈયું ફવીલુત થયું અને નિદોષ બાળસ્નેહ અને શોકથી બાલીકા રડવા લાગી. કમળા રડતી રડતી અંદર ચાલી ગઈ. મણીલાલે ચારને રમતે વળગાડી પણ તેનાં નયન કોરાં નહોતાં.

x

x

x

x

* શાકીના સ્વર્ગસ્થ કોકોર સાહેબ.

+ જગત મયા અમારું કુંવારી બાળાએને વસંતરાત્રીમાં સાસરેથી આવતી ચુંદડી.

બાલુલનાથને રરતે જતાં મણીલાલની આંગળી પકડી ચાલતી ચારમતી બોલી—બા પુછ એક વખત આપણે બધાં બાલુલનાથ જતાં હતાં ત્યારે એક ગાડીના કપાટામાંથી સુરેન્દ્રે મને કેવી બચાવી લીધી હતી ?” આગળ ચાલતાં, રેકરીપર જવાની પગથી ચડતાં તળાંની લાંબી કરતી બોલી—“ મોટી બહેન, તે દીવસે હુંને સુરેન્દ્રે કેવાં તમારી આગળ આગળ ચડી અહીં વિશ્રાંતિ લેતાં બેઠાં હતાં ? અને શ્રીમંતે યયાથી મારા ચહેરાપર આવેલો પસીનો કેવી માયાથી સુરેન્દ્રે રમાલથી પોતાને દાચે લૂછ્યો હતો ?”

મણીલાલને રેમીલી સહીત એક લગ્નમાં જવાનું આમંત્રણ હતું. સુન્દર શોભામાં સજ્જ થઈ મોટા આયનામાં જોતી નાની ચારમતી બોલી—મોટી બહેન ! આપણો સુરેન્દ્ર સામે થયો હોત તો તે પણ આજે કેવા સુન્દર પોષાકમાં હોત ! અને મને આવા પોષાકમાં જોઈ કેવો ખુશી થાત ?” લગ્નમાં જઈ લગ્ન ખલાસ થતાં પાછાં વળતાં ચારમે માતાને પુછ્યું : “કમુ બહેન, લગ્નમાં મંડપ કે માણિકરથાંબ કેમ ન જણાયા ? તે સ્ત્રીઓનાં મંગળ કેમ ન સંભળાયાં ?” કમળા સુખજ રહી પણ મણીલાલ ચારના ચહેરાપર બારીકાઈથી નિહાળતો બોલ્યો—“ ચાર ! વરકન્યાનાં આજે પુનર્લગ્ન હતાં એટલે એવું કંઈ નહોતું. ” પુનર્લગ્નના તુલન સપ્તથી અન્યથા થતી ચાર બોલી—પુનર્લગ્ન ? પુનર્લગ્ન એટલે શું ? વળી લગ્ન તો ખરાંજને, પુનર્લગ્ન હતાં તો શું થયું ? કંઈ મંડપ માણિકરથાંબને મંગળ વિના તે લગ્ન થતાં હશે કે ?” મણીલાલ કંઈક વધારે બાર મૂકીને બોલ્યો “જે બહેન કન્યામાં એક વખત લગ્ન થઈ ગયાં હતાં, અને તેનો પતિ નાની વયમાં મુજરી ગયો તેથી તે કન્યાનાં આજે ખીલ પતિ સાથે ફરીને લગ્ન થયાં.

ચાર નવાઈ સાથે બોલી—“ફરીને લગ્ન થયાં ? તે શા માટે ? અને બાપુજી આવી રીતે એક સ્ત્રી અને પુરૂષ ફરી ફરીને કેટલીવાર લગ્ન કરી શકે ?” આનો ઉત્તર આપતાં મણીલાલને કંઈક વિચાર કરવો પડ્યો પણ બંગલો નજીક આવતાં ઉત્તર સંભળ્યા વિનાજ બાળા રોડી ગઈ. કમળા પાછુંજ ધીમુંને કંઈક કંટાળતે સાદે બોલી—

“હાથા ! આવી આવી વાતો લંબાવીને દોઢકરીને શા માટે કહેતાં હશે ?” —“કમળા આ વાત લંબાવીને તેના શરૂ થનાર જીવનના એક પાંદડી આજે મેં શરૂઆત કરી છે” મણીલાલે જવાબ દીધોને કમળાએ નિષ્વાસ મૂક્યો.

+ + + +

એક સુન્દર ક્ષેત્રની અંદર પંદરેક વર્ષની બાળા એક ઉંચી નતનાં કીમતી પોશાકોને ઝાલર લગાડતી હીરણે બેઠી હતી. તે પોશાકું તેના લગ્નમાં પહેરવાનું હતું. આ બાળા તે ચારમતી હતી. ઘરમાં લગ્નની તૈયારી ચાલતી હતી, પણ એકની એક પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગને પટ્ટો-ઉત્સાહ કમળાના મુખપર જણાતો નહોતો. તેનાં દરેક કાર્કમાં મન્દતા જોવામાં આવતી. ચારનાં લગ્ન ચરણંતરાય નામના વિદ્વાન શ્રીમાન અને કિર્તિવાન યુવક સાથે થનાર હતાં. એકાદ બે વખત ખીલ્ખીની સમક્ષમાં તે ચારના નહેર પ્રસંગમાં આવ્યો હતો, અને તેની સ્મૃત્તીથી રીતમાતે ચારનું સાદું સર્વિશ્કેટ મેજનું હતું. એકાદ વખતતો ચરણંતરાય કેટલાક સહયુજની ચારમે નહેરમાં પ્રસંગ પણ કરી હતી.

લગ્ન કાર્યમાં ધરનાં ખાસ માણસ વિના અડચણ પડતાં એક વખત ચાર્લે કંઈ કે “આજે સુરેંદ્ર હોત તો કેટલો ઉપયોગીને મદદકર્તા થઈ પડ્યો હોત ?” કાંઈએ તેનો ઉત્તર આપ્યોજ નહિ.

આજે આજર મુઠ્ઠી ચાર વિચારે મડી—“વચનંત સારો પતિ નિવડશે કે કેમ ? મારી પરિશ્રામાં મૂક તો નહિ થતી હાથ ? આ લગ્ન મુખી નીવડશે કે કેમ ? અરેરે લગ્ન પ્રસંગ જેટલો આનંદદાયક છે, તેટલોજ દુઃખરૂપ છે. તેમાં પણ ભુક્ત થયે જીંદગી ખરબાદ નામ છે. “ ધડીભર સુપ રડી વિચાર નાખતી બોલી—સુરેંદ્ર ! સુરેંદ્ર ! ! કેવો ભલો ને માયાળુ હોય ! જો તે બચે હોત—આ જીવંતે દરદનો ભોગ ન થઈ પડ્યો હોત, તો મોટાપણે એક નરરત્ન નીવડત. મારા લગ્નમાં તે કેવો ઉત્સાહથી ભાગ લેત ? અને વચનંતની પરિશ્રામાં તે મને કેવો મદદ રૂપ થઈ પડત ? ” તેના માણસરથી અત્યુ વહેવા લાગ્યાં અને તેણે તેના ચહેરામાં સ્રાવ્યનો તુલન પ્રકાશ ઉમેર્યો. પોલકું નીચે મૂકી તે યોડીવાર રૂડતીજ બેઠી. વધારે રેખીનની જરૂર પડતા પિતાની રૂમમાં તે લેવા મઠી. રેખાનું ખાનું ઉપાડતાં કેટલાક કાગલો નીચે સરી પડ્યા તે પાછા ઠોકણે મકાના ઉદેતે ઉચકતાં એક કામળમાં “ સુરેંદ્ર ” સજ્જ વચાચો ને વાંચવાની ઉત્કંઠા થઈ કામળને રેખીન ઘઈ પોતાની રૂમમાં આવીને કામળ વાંચવા લાગી. વાચતાંજ તેના ચહેરાનો રંગ દરેક ક્ષણે બદલાતો લાગ્યો, અને તેની અસરથી હૃદયની વ્વધા થઈ તેનું સરીર કંપવા લાગ્યું.

ચારમતીના પીતા મહીલાવનાં વૃદ્ધ માતૃશ્રીએ પોતાની મૃત્યુશય્યામાં પુત્ર ન્યામેશી વચન લીધું કે પોતાની વર્ષાની અંદર ચારનું કન્યાદાન આપી તે રૂજ સ્વર્ગવાસી માતૃને અર્પણ કરેલું. આનું વચન આપતાં મહીલાવને સ્વાભાવિક સંક્રામ થયો, પણ હેતાળ મરતું હૃદયમાં છેલ્લું વચન ન ખાજવાતું તેનું સામર્થ્ય નહોતું. માતૃશ્રી પાસે જળ મૂક્યું ને ઠેસીનો આત્મા સફળતી પામ્યો.

ઉપરનાં કારણજર ચારમતીનાં લગ્ન બાળ વયમાં મહીલાવના ખાસ ચિત્ર દરી. લાગના પુત્ર સાથે કદવામાં આવ્યાં હતાં. લગ્ન પછી બાપક જમાઈ સુરેંદ્રરાવને સાથેજ લઈ મહીલાવ મુંબઈ આપ્યા, બાપક વરકન્યા પતિ પત્નિના સંબંધથી કેવળ અંતરજ દતાં, તો પણ બાળકાળના પરિચયે તેમની વચ્ચેનો પ્રેમ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધી પામવા લાગ્યો. આખા દીવસમાં તે એક બીજીથી ધડીપણ વિખુટાં નહેતા પડતાં. ખાવા પીવામાં, હરવા દરવામાં અને રમવામાં તેઓ એક બીજાનાં વ્દાર્થ સોખતી દતાં.

પરંતુ એટલામાં સુરેંદ્રને પ્રેમ લાગ્યું થયો, વખણાતા ડાકટરોની મેડીસીન આણુ કરવામાં આવી, પણ તેની તત્તીયત બગડવા લાગી. “ તમને કેમ છે સુરેંદ્ર ? ” કહેતાં નાની ચારનાં નયન આંસુમાં તરવા લાગતાં, અને “ મારી પાસે રહેજે ચાર ” કહેતો સુરેંદ્ર ચરતો હાથ પકડી રાખતો. ત્રીજેજ દીવસે અકસ્માત ચમકીને સુરેંદ્ર બોલ્યો “ દેવનાં દુહંબી સંમિત્સાને ચાર ! હું જાઉં છું. અને હું ત્યાં જાઉં છું ત્યાં તું મારી પાસે આવીશ તારે પુષ્પના હારને વેણી ઘઈ સ્વર્ગની સીડીએ તારા સામે આવીશ. હું જાઉં છું. પિતા-ચાર-પ્રભુ, પ્રભુ ! ” આવી રીતે ઉગતી અવરથામાંજ સુરેંદ્ર-માએજ

ઉપરના અનિજનક કાગળે તેના અંતઃકરણની કોમળમાં કોમળ લાગણી વિશેષ જાગ્રત કરી અને લંગનનો અપુર્વ આનંદ સુરેન્દ્રના પ્રેમમાં—તેની મધુરી યાદગીરીમાં જ લીન થઈ ગયો. જેમ જેમ તે આગળ વાંચતી ગઈ તેમ તેમ તેનું હૃદય પીગળતું ગયું; તેનાં સુન્દરને કાળાં નેત્રોનો પ્રકાશ ઝાંખો પડી ગયો, અને તેના ખીલતા ને સૌંદર્યમય ચહેરાપર શોક પરતાવાનો અન્યકાર ફરી વળ્યો. “અચંખાથી, ગમરાટથી, યરમથી, શોકથી અને નિરાશાથી તેનું કોમળ કાળજી ઉચલી પડ્યું. બે ત્રણને ચાર વખત કાગળ વાંચ્યો.

“હું કોણ ? વિધવા ? ને આ મારાં લગ્ન નહિ પણ પુનર્લગ્ન ? સુરેન્દ્ર કોણ ? તે મારા પતિ ? અરે આ બધું શું ?” તે ગમરાટીને પુછળ રહી, જરા સાંત પડતાં વિચાર કરતાં ખરી વાત ખ્યાલમાં આવી. પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિથી માહિતગાર થઈ અમુક નિશ્ચય કર્યો અને રડતીજ પોતાની અશ્રુથી ભીંજાયેલી પચારીમાંથી ઉઠીને યશવંતને બંગલે ગઈ.

સરેમાળ પ્રકૃતિની ચાફને ઝેઠાઝેઠ પોતાને બંગલે આવેલી જોઈ—તેના ચહેરા પરનો રૂપદ્ર જણાઈ આવતો અવનવો ફેરફાર જોઈ યશવંત ચમક્યો. દીવાન ખાનામાં પગ મૂકતીજ ચાફ જોલી—યશવંતરાય ! ! મને જોઈને તમે ચમકો છો ? પણ મારી વાત સાંભળી વિશેષ ચમકશો. તમને અવકાશ તો છે ?

યશવંત આશ્ચર્ય પામતો જોડ્યો—મને પુછળ અવકાશ છે, તમારે મારે મને હંમેશાં અવકાશ હોવોજ જોઈએ પણ તમારી તખીયત કેમ છે ?

ચાફ—મને ઠીકજ છે, પણ સાંભળો અને મારા પ્રેમોના ખરા સલાહકારક તુરકી ખરાજ જવાબ આપો. સાંભળો, યશવંત ! ! અત્રતની સમજથી વિવચાન થતું હોય, જીજ વિષ અંગમાં ગયું હોય, ને બાકી પીંગાની તૈયારીમાં હોઈએ, તે સમયેતેની ખરી પરિક્ષા થાય તો શું કરવું જોઈએ ?

યશવંત—એવુંજ હોય તો તે વિષને વગર વિલંબે ફેંકીજ દેવું. પરંતુ, અને અચાનક ત્યાંથી થઈ ગયેલું પાન જીવનની સલામતી ખાતર વમન દ્વારા બહાર કાઢવું જોઈએ.

ચાફ—આમાર થયો માઈ, આભાર થયો.

યશવંત—આજે તમારી તખીયત જરાજર નથી એમ મને લાગે છે. પણ મને પૂછવાની રત્ન આપશો કે આવા સવાસોનો અર્થ શું ? મારે મારે તમને કોઈએ ભર-માળ્યાં હોય અને તેના પરિણામે આવા પ્રશ્ન હોય તો તમને ચેતાવવાની જરૂર જોઈ હું કે ચાફ મારે મારે મત બાંધવામાં તમારી જૂલ યાય છે. નિકપની કસોટીએ હું ટચવુંજ સોનું નીવડીશ.

ચાફ—નહિ માઈ આપને મારે કંઈ છેજ નહિ. સાંભળો સ્થીર મનથી સાંભળો આજસુધી મારી વસ્તુતઃસ્થિતિથી હું અચાતજ હતી. મારાં માવિત્રોનાં વાતસલ્પથી ભર-પુર હૃદયને તેમ રાખવુંજ કદાચ શ્રેયકર લાગ્યું હશે; પરંતુ આજે મારી અચાનકતાનાં

પણ ઉતરી ગયાં છે, હું જોઈ શકી છું કે હું કુંવારી નહિ પણ વિધવા છું અને તમારી સાથે લગ્ન નહિ પણ પુનર્લગ્ન જ ચનાર હતાં.”

યશવંત વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો—પણ તેથી શું થયું ? તમોને એવી રીતે અજ્ઞાન રાખવામાં અમુક હેતુ સમાવશે હશે; પણ હું તો સર્વ જાણું છું ને મારી પ્રીતિની પુનર્લગ્ન કરું છું ” તારૂં પુરુષોપરથી ઉઠી છું પણ મંડીએ પડી બોલી નહિ, મારાં પુનર્લગ્ન કરી પણ ચશે જ નહિ, મારા પતિ તો એક સુરેન્દ્ર જ હતા. બહાણ સુરેન્દ્રના મૃત્યુનો જખમ મને આ દુનિયાના કોઈ પણ ઔષધથી રૂઆવ તેમ નથી જ. તમે નથી જાણતા કે—“દેહ લગ્નની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમી મુકિત નથી”

પણ “રેહ લગ્નની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમુપાપ નથી.”

જો કે પતિ પતિના સંબંધથી અમે અજ્ઞાન જ હતાં તો પણ અમારી વંચેતો રેહ અર્તક્ય હતો. યશવંતભાઈ ! ક્ષમા કરો, આપના લાવકની બીજી સુશીલ કન્યાની શોધ કરો, મને તો આપની ભગિની જ માનો અને આપની ભગિની તાર તો હવે પોતાનું અવશેષ રહેલું જીવન નિષ્કલંક વૈધવ્યમાં જ પુર્ણ કરશે ” યશવંત હિંમુદ્દ જાની ગયો વિચાર કરતો તેને ઉશ્કણવા દુરથી જ વિનવવા લાગ્યો.

મારૂં બોલી—નહિ બાઈ ! ત્યાં સુધી મારી વિનિતિ ખ્યાનમાં નહિ લેવાય ત્યાં સુધી હું ઉઠનાર નથી.

યશવંત પચેકે મિનિટ રહ્યા બાદ ગંભીરને દંઠ અવાજે બોલ્યો—“બહેન તારૂં મતી ! ! મારી ઉચ્છા વિરુદ્ધ મને આ ક્ષણે જે જોડ શાય છે, તેને માટે ક્ષમા કરજો. જા આજથી આ યશવંત તારા પ્રત્યે હમેશાં એક સહોદર બન્યું જેવો વિશુંદ બાવ રાખશે” યશવંતરાયનાં દ્રઢ પ્રેમીસંધી તેના સુંદર નેત્રોમાં પ્રકાશી નીકળેલો સંતોષ સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યો, તે બંજરાનાં પર્ણથીઆં ઉતરતી મનમાં જ અચુગલ્યો કે—

“પ્રિય સ્વામીને શાન્તિ મળે એવું અને” આદર્શ.”

કહેવાની જરૂર નથી કે બાળા ચારુમતીએ પોતાનું નિષ્કલંક વૈધવ્યજીવન માતે પિતા ને શ્વસુરની અનુમતીથી પરાપકાર અર્થે “સેવાસદન” ને અર્પણ કર્યું.

બહેન “વિ.”

વૈધવ્ય: બહાણી બાળાં ! સદન કરતું એવું છે એક કહાણું:
સગળન્ધીના મરણ પછી, ના સર્વ સમજાનું તુટે.

બાળાં ! તારા મૃત્યુ કદવને આપ વૈધવ્ય આપી,
હવે હવે તું દિવ જશે એક પીએ ઉપાસ.

બાપુ ! આ રો સુખ દુઃખ તણી વેડ નાંખી નથી કે,
આ તો બાળે કુદરત તણે માન દેવાનું કરી.

કહાણી.

સુસ્મિતા.

કુસુમકાન્તે બી. એ. ની પરીક્ષા પહેલે નંબરે પસાર કરી હતી અને હાલ મુંબાઈમાં રહીને એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતો હતો. કુસુમકાન્તના પિતાએ સરકારી રાજ્યમાં નોકરી કરી હતી અને હાલ તેઓ પેનશન ઉપર હતા. તેમણે કુસુમકાન્તને બી. એ. સુધી ભણાવ્યો હતો અને હવે તેઓ આગળ અભ્યાસ કરવાનું ખર્ચ આપી શકે તેમ નહોતું તેથી તેઓ કુસુમકાન્તને વારંવાર નોકરી લેવાનું કહેતા હતા. છતાં કુસુમકાન્તનો વિચાર નોકરી ન લેતાં આગળ અભ્યાસ કરવાનો હોવાથી તે એમ. એ. ને મારે અભ્યાસ કરતો હતો. કુસુમકાન્તની મા ત્હેને નાનો મુઝીને ગુજરી ગઈ હતી. તેથી ત્હેના પિતાએ ફરીથી લગ્ન કરેલું હતું. તે સ્ત્રીને પણ એક પુત્ર તથા એક પુત્રી હતાં કુસુમકાન્તની સાવકી મા પણ જ ડાહી અને પ્રેમાળ હતી. તે કુસુમ ઉપર પોતાના પુત્ર પુત્રી કરતાં પણ વિશેષ પ્રેમ રાખતી હતી. કુસુમ પણ ત્હેને પોતાની સગી માતા જેવી જ માનતો હતો. કુસુમકાન્તનું લગ્ન તેની ન્યાના ગૃહસ્થ ગુલાબરાયની પુત્રી સુસ્મિતા સાથે થયું હતું. સુસ્મિતા પણ જ સૈદ્ધિવાન અને ગુણવાન હતી આવી. સર્વ ગુણ સંપન્ન પત્ની મેળવવાને તેમની આખી ન્યાતમાં ફક્ત કુસુમકાન્ત ભાગ્યશાળી બન્યો હતો. સુસ્મિતાના પિતાને પુત્ર નહિ હોવાથી પ્રજામાં ફક્ત બે પુત્રીઓ જ હતી. સુસ્મિતા બેઠોટો પુત્રી હતી અને નાનીનું નામ સુવદના હતું. સુસ્મિતાની ઉંમર સોળ વર્ષની હતી. પરંતુ કુસુમકાન્ત મુંબાઈમાં અભ્યાસ કરતો હોવાથી તે પોતાના પિતાને ઘેર રહેતી હતી. છતાં સુસ્મિતા અને કુસુમકાન્ત વચ્ચે પત્રગચ્છાર ખાનગી રીતે ચાલતો હતો. “હું મે માસની રજામાં રાજનગર આવીશ” એવું કુસુમકાન્તે સુસ્મિતાને લખેલું હોવાથી તથા મે મુસ ચાલતો હોવાથી તે કુસુમકાન્તની રાહ જોયા કરતી હતી. પરંતુ કુસુમકાન્ત ક્યારે અને કયે દિવસે આવનાર હતો તે નક્કી લખ્યું નહોતું. આથી સુસ્મિતા હમેશાં પોતાની સખી નીર્મળા પાસે જઈને નવીનચંદ્રને ત્યાં કાંઈ પત્ર આવ્યો છે કે કેમ અને તે અગ્રે ક્યારે આવનાર છે તે અગ્રે ઠાઠવી હતી કારણ જેવો રોદ એ બંને સખીઓ વચ્ચે હતો તેવાજ પ્રેમ નીર્મળાના વર નવીનચંદ્રને અને કુસુમકાન્તને હતો આથી સુસ્મિતા પોતાના પતિ ક્યારે આવનાર છે તે વિશેનો નવીનચંદ્રના ઉપર પત્ર આવ્યો હોય ત્હેને મારે ત્યાં અગ્રે ઠાઠવી હતી. આગે કાંઈ કામ પ્રસંગ હોવાથી સુસ્મિતા નીર્મળાને ઘેર ગઈ ત્હેનીજ ત્હેને નીર્મળાએ “વધામણી છે જ્હેન વધામણી,” એમ કહેતાં સુસ્મિતા આશ્ચર્ય પામી અને બોલી.

સુસ્મિતા—જેન નીર્મળા શાની વધામણી.

નીર્મળા—જે કાંઈ વધાઈ આપે તો કહું.

સુસ્મિતા—પણ જ્હેન જાણીએ તો અરં કે શી વધામણી છે પણ વધાઈની વાત. જે વધાઈ આપવી પડે તેમ હશે તો ત્હારાં કરતાં કાંઈ વધારે છે.

નીર્મળા—જેને મારે તું હમેશાં અગ્રે પુછતી હતી તે ત્હારાં પ્રીય પતિ કુસુમકાન્ત ગઈ રાત્રે મુંબાઈથી અગ્રે આવેલા છે.

સુસ્મિતા—શું સાચી વાત જુદેન તને તે કોણે કહ્યું.

નીર્મળા—સવારમાં એમને ઘેરથી નોકર ત્હારા બનેરીને બોલાવવા આવ્યો હતો તેણે કહ્યું કે કુસુમકાન્ત રાતના આવ્યા છે તે આપને બોલાવે છે તેથી તેઓ ક્યારના ગયા છે હવે તો આવતા પણ હશે.

સુસ્મિતા પોતાના પતિ એકાએક આવ્યા અને આત્મામાં નવીનચંદ્રને તેડવાને નોકર બોકાવ્યો તેથી ત્હેના મનમાં શીકર કરવા લાગી કે રખેને તેમની તખીયત સારી ન હોય. કેમ અચિન્તા આવ્યા હશે.

નીર્મળા—કેમ જુદેન સુસ્મિતા વિચારમાં પડી.

સુસ્મિતા—વિચાર તો કાંઈ નહિ પણ તે અચિન્તા આવ્યા તેથી શરીર તો સહિં હશે કે નહીં તે શીકર થાય છે.

નીર્મળા—જુદેન શીકર કરીશ નહીં તેમનું શરીર સાફ છે. અને તેઓ હમણાં આવતા જ હશે.

નીર્મળા અને સુસ્મિતા આમ વાત કરતાં હતાં એટલામાં નવીનચંદ્ર તથા કુસુમકાન્ત બંને ઘરમાં આવ્યા. સુસ્મિતા કુસુમકાન્તને જોઈને ઘણી ખુશી થઈ અને કુસુમકાન્ત ઉપર એક પ્રેમ કાશ હુપી રીતે ફેંક્યો. તે નવીનચંદ્રને નીર્મળાના જોવામાં આવ્યો નહિ. સુસ્મિતા પણ જાણે સરમાતી હોય તેમ નીચું જોઈ બેસી જ રહી હતી. સુસ્મિતાને આમ સરમાતી જોઈ નીર્મળા બોલી.

નીર્મળા—જેન આમ સરમાય છે શું. આવ આપણે તેમની ખજર પુછીએ હમણાં જેને માટે તું ચિન્તા કરતી તેજ પોતે ત્હારી પાસે આવ્યા છે છતાં આમ સરમાય છે શું, જાહી કાંઈ સરમાવાનું નથી. માટે આપણે પણ તે બંને મોઝા બેસા છે ત્યાં જઈ તેમના આનંદમાં ભાગ લઈએ. એમ કહી સુસ્મિતાનો હાથ ઝાલી જ્યાં નવીનચંદ્ર અને કુસુમકાન્ત બેસા હતા ત્યાં આવી. નીર્મળાને જોઈ કુસુમકાન્તે કહ્યું.

કુસુમ—કેમ નીર્મળા ભાભી ખુશી તો ખરાં ને.

નીર્મળા—હાં ભાઈ આપની તખીયત ઠીક છે ને. આ મ્હારી પ્રીય સખી તો ક્યારની ચિન્તા કર્યા કરે છે કે અચિન્તા આવવાનું શું કારણ હશે.

કુસુમ—તખીયત તો ઠીક છે પરંતુ પિતાજીનું શરીર રુદ્ધ નરમ હોવાથી ચંદુનો પત્ર આવ્યો હતો. ત્યારે વળા બે દીવસ બહેનો આવ્યો.

નીર્મળા—કેમ વારું પિતાજીને શું થયું છે.

કુસુમ—રુદ્ધ બે દીવસ તાવ આવી ગયો હવે તો ઠીક છે શીકર કરવા જેવું નથી. નવીનચંદ્રનાઈએ દવા આપી તેથી હવે આરામ છે.

નીર્મળા—ઠીક તો ભલે. હવે હાથ તો આપ અહીં રહેશેને કે પાછું મુંબાઈ જવું છે.

કુસુમ—ના. હાથ એક માંસની કોલેજમાં રળ પડી છે તેથી અત્રે રહેવું છે. રળ ઉધડતાં મુંબાઈ જવા વિચાર છે.

નીમળા—સારે હવે અમારી સુસ્મિતાને મુંગાઇ વાણી ક્યારે કરવા પારી છે. તે તો ખીચારી તમારી વરસાદની માફક રાહ જોવાં કરતી હતી. હવે હુંને મુંગાઈ લઇ જશો કે નહીં.

કુસુમ—હાલ તો હું એક મહીનો અહીં રહેવાનો છું મારે માતૃશી કહેતાં હતાં કે કાલે તેડવા મોકલીશું. અને મુંગાઇ મોકલવા વિષે તો હજી કંઈ નથી નથી.

ઐટલામાં નોકર મહાતા ખ્યાલ લાવ્યો અને આનંદ વાર્તા કરતાં સર્વેએ ન્હા પીધી સુસ્મિતાને વખત. ઘણો થયો હવાથી તે નિર્મળાની રંગ લઈને પોતાને ઘેર આવી. હુંને તો આજે આનંદ હૃદયમાં સમાતો પણ નહોતો કારણ જેને મારે તે હમેશાં આતુર રહેતી તે પોતાના પ્રીયનો આમ અચાનક મેળાપ થયો તથા તેમને મુખે સ્ખલ્યું કે હવે કાલે પોતાને સાસરેથી તેડવા આવવાનું છે. મારે તે દીવસની રાહ જોવા લાગી.

સુસ્મિતાએ જેમ તેમ કરતાં તે સત્રી વ્યતીત કરી. સવારમાં જાહેરી હોડી નાંખી ઘોષ પોતાને આજ તેડવા આવનાર છે તેમ પોતાને પહેરવાના વસ્ત્રાલંકાર તથા લાં પહેરવાને મારે જોઈતાં કપડાં વિગેરે ઠીક ઠીક કરવામાં રોકાઈ. સુસ્મિતાની માતાને પણ પહેલેથી ખબર આપી હતી કે કાલે સુસ્મિતાને તેડવાને મોકલીશું. તેથી તેમણે પણ આજે રસોડાવાને કંસાર કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી હતી. દસ વાગ્યા ઐટલે સુસ્મિતાને તેડવા હુંને દીપર ચંદુલાલ તથા એક નોકર આગ્યા. તેઓને સુસ્મિતાની માતાએ ઘણાજ મીઠા સંબોધથી જોશાવી પોતાની પાસે બેસાડી કહ્યું કે રસોડા તૈયાર થઈ ગઈ છે મારે તમે તથા સુસ્મિતા જમી દ્યો અને પછી આ ગાડી તૈયાર છે તેમાં બેસીને જાઓ, સર્વે જમ્યા બાદ સુસ્મિતાએ પોતાના તૈયાર કરી રાખેલા કપડાં પહેરી લીધાં તથા જે ઘોડો ઘણો સામાન પોતાને લઈ જવાનો હશે તે ચાકરને આજ્ઞા કરતાં તેણે ગાડીમાં મુકી દીધો. સુસ્મિતા આજે સાસરે જાય છે અને હવે હાલ ઘોડા દીવસ લાં રહેશે તેથી પુત્ર કલસલ માતાને આંખમાં આંસુ આંખમાં પરંતુ તે હુણી નાંખી સુસ્મિતાને શીખામણ આપવા લાગી.

પીમળા—જેન સુસ્મિતા તું ગઈ છે હુંને કાઈ કહેવું પડે તેમ નથી છતાં મદારે માતાનો ધર્મ છે તેથી હું તને શીખામણ દઉં છું. જેન સાસરામાં ત્હારાં સાસુ સસરા વિગેરે વડીલને માતૃપિતા જેવગણી તેમની સેવા કરજે ઇમેશાં તેમની આજ્ઞામાં રહીને તે જેમ પ્રસન્ન રહે તેવી રીતે વર્તજે. કદી પણ અગ્રીય અને બોદુ લાગે તેવાં વચન બોલીશ નહીં તથા ત્હારા દીવર નણંદ વિગેરે જાળક સાથે પણ જેમ આપણી સુવદના સાથે રહેલથી વર્તે છે તેમ વર્તજે. અને પતિની આજ્ઞાનું પાત્રન કરી તે જેમ રાજી રહે એવો યત્ન કરજે. પતિજેન આનું દૈવત છે મારે હમેશાં તેમને અતુકુળ રહી પ્રીતીથી તેમની સેવા કરજે, પતિને અપ્રિય લાગે તેવું કામ પણ આચરણ કહીશ નહિ. પતિના માતાપિતા તે ત્હારાં પોતાનાજ માતાપિતા માની તેમની આજ્ઞામાં રહી તે જેમ રાજી રહે તેવી રીતે વર્તજે. ધરનાં કામકાજમાં આજીવ કરીશ નહિ. અહીં તું કામ કરેલું નથી મારે લાં કામ કરતી વખતે મનમાં સંકલ્પને પામીશ નહિ. અને જ્યારે અહીં આવ. વવાનું ત્હને મન થાય સારે ત્હારાં સાસુની રબલઈને આવજે. કામ પ્રસંગ વિના કોઈને

ધેર જવાની રેવ રાખવી નહી વડીલવર્ગ સાંભળે તેમ ઉઝે સાદે ઠઠી બોલવું તેમ હસવું નહી. સર્વવર્તન મર્યાદાશીલ રાખવું. હુંકામાં એટલું છે કે ત્હેં સારી કેળવણી લીધેલી છે તેનો સદુપયોગ કરજે.

સુરિમતા—બા તમે કોઈ વાતે ચિંતા કરશો નહી. હું તમારી આપેલી કેળવણીનો દુરુપયોગ નહિ કરું જેમ ઉભય પક્ષનું સારું દેખાશે તેજ કરવા યત્ન કરીશ. આટલું બોલી સુરિમતા પોતાના માતાપિતા આદી વડીલ વર્ગને નમન કરી તેમની આજ્ઞા યત્ન બંને જથ્થે ગાડીમાં બેસી આનંદવાર્તા કરતાં કરતાં ઘેર આવી પહોંચ્યાં. સુરિમતા ગાડીમાંથી ઉતરી એટલે એના સાસુ તથા નણંદ સામા આવ્યાં. અને ત્હેને મધુર વચનથી કુશળ પુછ્યું અને આનંદથી તેનો હાથ પકડી ઘરમાં ગયાં સુરિમતાએ પોતાની સાસુને પ્રેમથી પ્રણામ કર્યા તથા સસરા આદીનું કુશળ પુછ્યું અને આનંદ વાર્તા કરવા લાગી. રહાજ પડી રસોઈનો વખત થયો હોવાથી સવિતાએ આકરને સુલો સળગાવવાનું ઠેઠી રસોઈને માટે તૈયારી કરવા માંડી. પોતાની સાસુને કામ કરતાં બેઠ પોતે કહેવા લાગી.

સુરિમતા—બા હું હજી આપણાં ઘરની બેઠીયણ નથી માટે શું કામ કરવું તે મને સમજતું નથી માટે આપ જે કામ બતાવશો તે હું ધણી ખુશીથી કરીશ. મ્હેં મહારા પિતાને ઘેર કામ કર્યું નથી એમ ધારી તમે મને કામ સોંપતાં સંક્રાંચાશો નહી મહારી માતાએ મને તમામ કામ શીખવ્યું છે એટલે મને કામ કરતાં કોઈ વાતની હર-કત પડે તેમ નથી.

સવિતા—બહુ સારું બા આ ઘર ત્હાં છે અને કામ પણ તારજ કરવાનું છે પરંતુ તું હજી આજે આવી છે અને તને બાળકને શું કામ સોંપાય. માટે હું જે કંઈ હું તે તું ધ્યાનમાં રાખજે. હાલ તો તું અને આપણી ગ્રીષ્મવદ બેસો તથા તારે ઉપર હેઠળ બંન્નાં ખુશીમાં આવે લાં ફરહર. આવી રીતે અનેક વાતો કરતાં સવિતાએ રસોઈ તૈયાર કરી દીધી. સાડા છનો વખત ચવાંથી વેણીલાલ પણ ઘેર આવ્યા. તેઓ પણ સુરિમતા આજે આપણે ઘેર આવી છે જાણી ધણા ખુશી થયા. તેમને આવે થોડીવાર યજ્ઞ તેટલામાં કુસુમકાન્ત પણ ખ્હારથી આવ્યો. રસોઈ તૈયાર હતી માત્ર કુસુમકાન્તની રાહ બેઠાંવાતી હતી એટલે એ આવ્યો કે આકરે તરત પાટલા નાંખી દીધા અને સર્વ જમવાને માટે બેઠાં. જમતાં જમતાં કુસુમકાન્તે પોતાના અભ્યાસ વિષેની વાત કહી.

કુસુમ—પિતાજી હવે મહારે અભ્યાસનું કેમ કરવું મહારો વિચાર હજી આગળ અભ્યાસથી ચાલ તો સાઈ એવો છે. પરંતુ આપની મરજી ઉપર આધાર.

વેણીલાલ—ભાઈ તું અભ્યાસ કરે તે તો બહુ સારું પરંતુ હુંકા પગારમાં વધારે ખર્ચ કરવું મુશ્કેલ થઈ પડશે.

કુસુમ—ત્હેની કાંઈ હરકત નથી ઇશ્વર કૃપાથી જો મુંબાઈમાં એક બે ટ્યુશન મળ્યાં જામતાં તો ખીલકુલ ચિંતા જેવું નથી.

વેણીલાલ—પણ ભાઈ તે કાંઈ બ્યારે જોઈએ કે તરત મળે છે.

કુસુમ—મુંબાઈમાં મહારો એક મીત્ર છે તે કહેતો હતો કે મહારા પિતાના રોઢી

એક શેઠ છે તેમને છોકરાને અંગ્રેજી શીખવવા માસ્તર જોઇએ છીએ માટે તું કહે તો તારા વિશે વાત કરું મ્હેં ત્હેને હાતો કહી છે. છતાં આજે પત્ર લખી જોઉં.

વેણી—હા જો તેમ થતું હોય તો મ્હારા તરફથી તને કાંઈ હરકત નથી. તું બહુશ અને સારો યદ્યપ તેમાં મારી આખર છે. માટે જો કાંઈ સવડ થાય તેમ હોય તો સુખેથી અભ્યાસ કરજે ખુશતા પૈસા હું ત્હેને ખુશીથી આપીશ સમજ્યો ભાઈ, માટે તારા મીત્રને આજે પત્ર લખ અને પછી ત્હેણે શું કર્યું તે જણાવ.

કુસુમ—હા ત્યારે જમીને લખુ કેમ નહીં.

આવી રીતે આનંદ વારતા કરતાં સૌ જામી રહ્યા. પછી સવિતા તથા સુસ્મિતા વિગેરે સર્વ છોકરાં જમવાને બેઠાં.

સવિતા—કેમ સુસ્મિતા ત્હેને અહીં તારા પિતાના ધર જેવું ગમે છે કે નહિ.

સુસ્મિતા—ખા મને તો ત્યાંના કરતાં પણ અહીં સારું ગમે છે. મ્હારી સુવદના તો બહુજ તોફાન કરે છે અને આપણા પ્રીયવંદ બેન તો કેવા ધીરે ધીરે હસે બોલે છે ને ગમત કરે છે તેથી તો ના ગમતું હોય ત્હેને પણ ગમે

આવી રીતે સવિતા તથા છોકરાં સાથે સુસ્મિતાએ ક્યાં સુધી આડી અવળી વાતો કરી. પરંતુ સુસ્મિતાને તો એમજ થતું કે ક્યારે રાત્રીનો વખત થાય કે હું મ્હારા બહાલા કુસુમને મળું. સુસ્મિતા આમ રાત્રીની રાહ જોતી હતી તેજ ત્હેની પ્રીયકર રાત્રી એ પોતાનો રૂપેરી કીરણથી પ્રકાશતો દેખાવ આપ્યો અને પોતે પોતાના પ્રીય બહાલાને મળવાને અતી આતુર હતી, તેજ આનંદ ધરી ત્હેને પ્રાપ્ત થઈ. રાત્રી જવાથી સહ સહ ને ઠેકાણે સુતા. સુસ્મિતાને સાસુની આજ્ઞા યત્તાજ પોતાના પતિવાળા મેડીમાં જવાનું થયું. સુસ્મિતા મેડીમાં પેડી તો ત્યાં કુસુમકાન્ત-પલંગમાં સુતો સુતો કાંઈક ચોપડી વાંચતો હતો તે સુસ્મિતાને આવી જાણીને ઉઠ્યો અને સામો જઈ ત્હેનો હાથ પોતાના ખભા ઉપર મૂકી પલંગ પાસે તેડી લાવ્યો. સુસ્મિતા આટલી ઉમરે પતિ પાસે આજે પહેલીજ આવી હતી. કારણ તેઓને પત્ર વ્યવહાર હતો તેમ વખતે બોલવાનો પણ પ્રસંગ પડ્યો હતો. પરંતુ હજી સુધી પોતાના પતિનું સ્વતંત્ર સુખ ભેવાનો ત્હેને વખત આવ્યો નહોતો. કુસુમકાન્તે સુસ્મિતાને હાથ પકડી પલંગ પર બેસાડી અને મૃદુ વચનથી પુછ્યું.

કુસુમ—પત્રમાં તો મોટી મોટી વાતો લખતાં હતાં પરંતુ હવે પાસે આવ્યા ત્યારે તો મૌન ધારણ કર્યું ત્હેનું શું કારણ. શું આવી રીતે અજોણા લખનેજ મ્હારી સાથે મુંબાઈ આવવા વિચાર છે. પ્રીય બહાલી કાંઈ તો બોલ શું કામ તારા પ્રીયને તું આમ તણસાવે છે.

તારા જેવી શક્તિ અને વિદ્વાનને આ શોભે છે. નિર્મલા બાબી તો કહેતાં હતાં કે મ્હારી સખી મમતી છે પણ એમાંનું કશું અત્યારે તો દેખાતું નથી બહાલી આમ ક્યાં સુધી સરમ. હવે તો હદ યજ્ઞ. હવે તો તારા કોમળ સ્વરથી કાંઈ ઉચ્ચાર કર. સુસ્મિતાને તો શું બોલવું તે સુજ ન પડવાથી ફક્ત ટગરટગર જોવા કરતી હતી.

આવી રીતે કેટલીકવાર વગર ખોલે હાથી રહી અને એકાએક જેમ રૂપાની ધંટડીનો બી-
ણા નાંદ્ર સંભળાય તેવી રીતે પોતાના મધુર કંઠથી સુસ્મિતાએ સ્વર ઠાઠ્યો.

સુસ્મિતા—ઘાલા આપને હું ધનમાં અનેક વાતો લખતી છતાં કોણ જાણે કેમ
એકાએક મ્હારાથી આપની પાસે બોલી શકાયું નહિ. હજી પણ ખોલતાં મ્હારે હૃદય
ધડકે છે.

કુસુમ—હજી આપણે આ એકાંતનો ખૂલો પ્રસંગ છે મારે તું સરમાતી હશે. પણ
ઘાલી અહીં સરમાવા જેવું શું છે. પરમેશ્વરે આ પુરુષ ધનને એકજ જોડું ઉત્પન્ન
કરેલું છે. તેઓના શરીર જુદા છે પરંતુ હૃદય તો એક છે મારે જ્યાં એકપતા હોય
ત્યાં શરમ હોયજ નહિ. તું આવી બણેલી અને સમજી છે છતાં મ્હારા આગળ સર-
માય છે તે શું કહેવાય.

સુસ્મિતા—ઘાલા કોણ જાણે સમજ્યા છતાં પણ એમ થઈ ગયું. હવેથી તેમ
થવા નહીં હઉં.

કુસુમ—નીમલા બાબી તો કહેતાં હતાં કે તમારી વરસાદની પેઠે રાહ જોવા ક-
રતી હતી હવે તમે આવ્યા તે બહુ સારું થયું. અને હવે તો મ્હારી સુસ્મિતાને મુખાઈ
વાસી કરો. પણ શું ત્યાં જઈને તમે તો કાંઈ બોલો નહીં ત્યારે મ્હારે શું કરવું.

સુસ્મિતા—તે શું કાંઈ મ્હારી સખી બોલું કહેતી હતી.

કુસુમ—તમે બોલો નહીં ત્યારે તો અમારે બોલુંજ માનવું જોઈ ના.

સુસ્મિતા—શયો ત્યારે ઘાલા હવે તો હું બોલી દેની.

કુસુમ—ત્યારે તમે રાહ જોઈ હશે તે પણ સારીજ વાત. કેમ ત્યારે હવે મુખાઈ
આવવું છે.

સુસ્મિતા—હા ઘાલા હા કહેશે તો હું જરૂર આવીશ. પરંતુ પિતાજી આજે ત્યાં
કહેતા હતા.

કુસુમ—પિતાજી કહે છે કે ટુંકામાં આગળ અભ્યાસનું ખર્ચ વધારે પડે છે મારે
કાંઈ નોકરી લઈને અભ્યાસ કરે તો સારું.

સુસ્મિતા—ત્યારે ઘાલા કાંઈ નોકરી લ્યો અને પછી અભ્યાસ કરો તો બહુ સારું.

કુસુમ—તેને ખજાર છે મગજ ઉપર બમણું દગાણ થવાથી અભ્યાસ ખર્ચે અને
એકે હામ બરાબર થાય નહિ એતે કહી અભ્યાસ કરવો કે કહી નોકરી લેવી પરંતુ
પૈસા વિનાનું સંધળું વ્યર્થ છે બે કાંઈ ટમુચ્ચન મળે તો તો ઠીકજ થઈ જાય.

સુસ્મિતા—તે મને તેવું કાંઈ છે.

કુસુમ—મ્હારા મીત્ર ચંદ્રકાન્તને મ્હેં મુખાઈ પત્ર લખ્યો છે જોઈએ હવે તે શું
લખે છે તેનો જવાબ આવ્યા બાર આધાર.

સુસ્મિતા—શનો જવાબ માગ્યો છે.

કુસુમ—ચંદ્રકાન્તના પીતાના એક રનેલી છે તે મુખાઈમાં મોટા શો છે તેમને જા-
રને માટે અંગ્રેજી બજારવા મારતરની જરૂર છે તેમને ચંદ્રકાન્તે કહ્યું હશે કે મ્હારો

મીત્ર કુસુમ કાન્ત બી, એ છે માટે જો તે આવે તો સાઈ ત્યારે શોડે કહું કે હીક છે
જોઈશું; માટે હવે શો જવામ આપ્યો તે વિષે મહેં ચંદ્રકાન્ત પત્ર લખ્યો છે ત્હેનો જવાબ
પણ કરીને પરમ દિવસે આવવો જોઈયો.

સુરિમતા—બહાલા ટયુશન મળે તો તેમ નીકર હું મહારા ખાનગી રૂપીઆ છે તેમાં
થી આપને અંબ્યાસને માટે આપું તો ન આવે.

કુસુમ—તો અનંતા સુધી મારે તમારા રૂપીઆ ન લેવા પડે તો સુધી હીક.

સુરિમતા—બહાલા તમે જુદાઈ રાખો છે મહારં તે તમારું પહેલું. એમાં મહારં
ક્યાંથી આપ્યા.

કુસુમ—પણ પિતાજી જાણે તો જાણે તો ખોટું દેખાય.

સુરિમતા—તેમાં પિતાજીને શું કામ જણાવો.

કુસુમ—ન જણાવીએ તે કાંઈ ચાહે પિતાજી પાસે ખરચના લખજો એટલે એવું છે
કની કેહશે તમારું ખર્ચ ક્યાંથી કરો છે. તો પછી શું કહેવું માટે જો ચંદ્રકાન્ત કાંઈ
સ્વયં કરશે તો હીક છે નીકર આખર જે મળશે તે નોકરી લઈશું. આવી રીતે
અતેક વાર્તાઓ કરતાં આ પ્રેમી દંપતીએ રાત્રી પસાર કરી.

બીજે દિવસે સુરિમતા રહવારમાં બેસી ઉઠી નાહી ધોઈ પોતાની સાસુને
કામમાં મદદ કરવા લાગી. પોતે દરેક કામ ઝટઝટ કરતી તેથી સવિતાને સુરિમતા
ઉપર ઘણો જ પ્રેમ થવા લાગ્યો. સવિતા નાહી ધોઈ રસોઈના કામમાં મુંઝાયાં એટલે
જાને નવુંદ બોલઈ દોરાથી ભરવાનો રમાલ લઈને મુંઝવા બેઠાં. બીજે દિવસે કુસુમકાન્ત
પિતા સાથે વાતો કરતો ચોકની મેડીએ બેઠો હતો, એટલામાં ટપાલનો વખત થવાથી ટપા-
લવાળો કુસુમકાન્તના નામનો કાગળ આપી ગયો. કુસુમકાંતે કાગળ લીધો અને વાંચ્યો અને
મેડી ઉપર ત્હેના પિતા પાસે જઈ પત્રની હકીકત કહી તે મુંઝાઈથી ચંદ્રકાન્તનો આવેતો
હતો. તેમાં લખેલું હતું કે તમે રજા ઉધડતાં આવશો એટલે જરૂર શોધે ત્યાં તમારી
ગોઠવણ થશે માટે જરૂર રજા ઉધડે કે તરત આવે આવજો. મહેં તમારા વિષે શોધે કહું
છે. તેથી તેઓ તમારા જેવો માનવ ગણવાથી ઘણા જ ખશી થયા છે પણ તમે અહીં

સુસ્મિતાને શાન્ત કરી રહાજ પડી ગારીનો વખત થવાથી કુસુમકાન્ત ગયો. તેના જવાથી સવીતા તથા હોકરાને પણ ખોટું લાગી આવ્યું. પરંતુ સવીતાં વખત વિચારી સુસ્મિતા તથા હોકરા સાથે આનંદ વાર્તા કરવા લાગી.

પ્રીયંવદા કંઈ કંઈ ગતકર્ણ કરી પોતાની બાબીને આનંદ આપવા લાગી. પ્રીયંવદાની ઉમર દસ અગાંધાર વરસની હતી. પરંતુ તે હજી કુમારીજ હતી. સુસ્મિતા તથા પ્રીયંવદા ને ધણોજ રનેહ થઈ જવાથી સુસ્મિતાને પોતાને પ્રીયર જવાનું મન થતું નહીં. આથી તે પોતાને સાસરે રહેતી અને વખતો વખત પોતાના માતા પિતાને મળી આવતી હતી. કુસુમકાન્તે મુંબાઈ જઈ શેઠને લાં માસ્તર તરીકે રહેવાનું કહ્યું હતું. શેઠે તેનો આનંદ તથા માયાળુ સ્વભાવ જોઈ ત્રીસનો પગાર તથા જમવાનું તેમ રહેવાનું પણ પોતાને ઘેર તેવી સવડ કરી આપી. આમ કુસુમકાન્ત શેઠનો ધણોજ આભાર માનવા લાગ્યો કારણ ત્રીસ રૂપીઆ તો અત્યારે તેને ધણોજ ઉપયોગી થઈ પડ્યા હતા. આવા પીવાની ગોઠવણુ શેઠને ઘેર હતી એટલે ત્રીસનો માસીક પગાર એને એના ખર્ચ માટે આછો નહોતો હવેથી કુસુમકાન્ત શેઠને ઘેર રહેવા લાગ્યો. યોગ દીવસમાં તો તે શેઠના ઘરનાં માણસો સાથે એવો હળી ગયો કે તેને એમજ લાગતું કે હું મહારા પોતાના ઘરમાં છું. શેઠ તથા શેઠણી તેને પોતાના પુત્ર પ્રમાણે ગણતાં. શેઠણી નો સ્વભાવ બહુજ સારો હતો. કુસુમકાન્તને રહે યોગ દીવસ થયાં એટલે શેઠણીએ પુછ્યું,

શેઠણી—કુસુમ ભાઈ તમે પરજોશ છે ત્યારે તમારાં વહુને કેમ બોલાવતા નથી.

કુસુમ—જેન મહેં જુદી ઓરડી રાખવા શેઠને ધણી વખત કહ્યું છતાં તે કહે છે કે જુદી ઓરડી રાખવાનું શું કારણ છે. મારે હવે તેમની આજ્ઞાનું ઉપાધન કરીને હું જુદી ઓરડી રાખુ તે હીક નહિ.

શેઠણી—ભાઈ જુદી ઓરડી રાખવાનું શું કારણ.

કુસુમ—ત્યાંથી બધાં મુંબાઈ આવે ત્યારે પછી ઓરડી રાખવી પડે કની.

શેઠણી—શું કામ તેઓ પણ અહીં રહેશે. રસોઈ તો બટ કરે છે. એટલે અહીં કાંઈ હરકત નથી મારે જુદી ઓરડી શું કામ રાખો. આપણાં બગીચાંમાં જોઈએ તેટલી રૂમ છે તેમાંથી બે રૂમ તમારે મારે ખાનગી ઉપાડસો તો કાંઈ વાંધો નથી.

કુસુમ—આપને એટલી બધી તરદી આપવી ને મને હીક લાગતું નથી.

શેઠણી—ભાઈ એમાં કાંઈ તરદી નથી તમે તો જેવાં આ બધાં હોકરાં છે તેવાજ અમને લાગો છે અમે એમ જણતાં નથી કે આ માસ્તર જે તે અમારે ત્યાં રહે છે. અમે તો તમને ભાઈ પ્રમાણેજ જાણીએ છીએ.

કુસુમ—જેન હું આપ સર્વનો ધણોજ આ તપન જેવાં સુત માણસનો યોગ થયો છે તેથી હું પણ ભાગ્યશાળી.

શેઠણી—એમાં આભાર શું પરંતુ માસ્તર હવે માતા પિતાને પત્ર લખીને તમારાં વહુને યોગ દીવસમાં અત્રે તેડાવજો.

માતા પિતાને ખરાં કની.

કુસુમ—હાજી મ્હારી સાવકી મા છે પરંતુ તે અમારા ઉપર બહુજ પ્રેમ રાખે છે હું નાનો હતો ત્યારથી મારી મા શુભરી ગઈ અને હું મને તેમણે પોતાના પુત્રની માફક લાડમાં ઉછેરેલો છે અને એક એકને સાવકા છીએ એવું કોઈ દિવસ માનતાં નથી.

શેઠાણી—એવું જોઈએ જાણ ત. પણ તમારી માજ કહેવાય અને તમે અરસપરસ તેની રીતે સમજો છો અને એક એકના ઉપર પ્રેમ રાખો છો તેથી હું ઘણીજ ખુશી માઉં છું ત્યારે તો જરૂર આજે તેમજવા આવત પત્ર લખજો.

કુસુમ—હા આજે જરૂર લખીશ.

શેઠાણીના કહેવાથી કુસુમકાન્તે સુરિમતાને મુખાઈ મોકલવા વિષે પોતાના પિતાને પત્ર લખ્યો તેમાં શેઠ તમા શેઠાણી પોતાના ઉપર પ્રેમ રાખે છે તે પણ લખ્યું હતું. અને સુરિમતાને તેમજવાને મારે પણ શેઠાણીનો બહુજ આગ્રહ છે વિગેરે કુસુમે પોતાના પિતાને લખ્યું હતું તેથી પત્ર પહોંચ્યો કે તરત વેણીલાલે સુરિમતાને મુખાઈ મોકલવા વિષે વિચાર કર્યો.

કુસુમવાળો પત્ર વેણીલાલે સવિતાને વંચાળ્યો તેથી તે પણ ઘણી ખુશી થઈ કારણ પોતાના કુસુમને રોડને ત્યાં રહેવાનું અને તે પણ વળી પુત્રની માફક. વેણીલાલ પોતાના કુટુંબમાં આવેા દીવ્ય રમેહ જોઈ ઘણીજ ખુશી થયા.

સવિતા—ત્યારે હવે સુરિમતાને મુખાઈ મોકલવી એ તો નમી જ.

વેણીલાલ—હા. હવે જે ચાર દીવસમાં તે જવ્ય તેવી મોકલવું કરજો. તમે જે દીવસ મોકલવાને નક્કી કરશો તે પ્રમાણે હું કુસુમને પત્ર લખીશ કે તે રહેઠાન પર આવે.

સવિતા—ત્યારે હું સુરિમતાને કહું કે તારે જે ચાર દીવસમાં મુખાઈ જવાનું મને મારે તહારા માતા પિતા પાસે જે દીવસ રહેવું હોય તો ખુશીથી જ.

વેણીલાલ—હા. હવે આજે કહેજો જલે જે દીવસ હવેની માની પાસે પણ રહે. આપણને ધધરે બહુ ગ્રાહી અને સદ્ગુણી વહુ આપી છે જેવો આપણો કુસુમ છે તેથીજ વહુ પણ છે ધધર તે જોડાને હમેશાં અખંડ રાખે અને સુખ આપે એવી મ્હારી તોજ ધધર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

સવિતા—હા. આટલા દીવસથી અડી આવી છે પણ એની મેલે આનંદમાં ને આનંદમાં કોઈ દીવસ ઉઘે સારે જોવી નથી. કુસુમના થયા પછી 'પણ મહે' ઘણીવાર કહ્યું કે ત્હારી બા પાસે જવું હોય તો જજો પણ કહેછે ના મને તો પ્રીયંવદા જ્ઞેનને મુંડીને જવું ગમતું નથી વખતે તેની બા પાસે કોઈક વખત જઈ આવે છે પણ ત્યાં રહેતી નથી.

વેણીલાલ—હું આપણાં ઘરમાં આવેા સર્વ જોઈ બહુ જ આનંદ પામું છું. અને ધધરનો પણ ઉપકાર માનું છે કે મ્હારા રાંકે ઘરમાં આવ્યાં સદ્ગુણી મનુષ્યો મને મળ્યાં હશે હવે તમે સુરિમતાને કહેજો અને જેમ જને તેમ તે મુખાઈ જોડી જવ્ય તો સાહે.

સવિતા—ઠીક આ હું હવે જજો કહું છું અને આજે હવે પીપર મોકલું છું ત્યાં જે દીવસ રહી તે આવશે પછી આપણે તરત મોકલી દઈશું. સવિતાએ સવળી વાત

સુરિમતાને કહી. તે પણ હવે પોતાને મુન્નાઈ જવાનું, યથું તેથી મનમાં પછી ખુશી થઈ અને બે સાર દીવસમાં જવાનું હોવાથી પોતાની સાસુની રજા લઈ પોતાને પીપર જવા તૈયાર થઈ. સવિતાના કહેવાથી સુરિમતા પોતાની માની પાસે બે દીવસ રહેવા ગઈ. પોતે મુન્નાઈ જવાની તે વાત પોતાની સખી નીર્મળાને પણ કહી તેથી તે બહુ ખુશી થઈ અને મસ્કરીમાં કહેવા લાગી.

નીર્મળા—સુરિમતા બેન હવે તો તું મુન્નાઈવાસી થઈ માટે અમને સંભારીશકે નહી. હવે તો પતિ પ્રેમમાં થેલી થઈ જઈશ એટલે તું શાંતી સંભારવાની હતી.

સુરિમતા—નીર્મળા તારે જેટલી મસ્કરી કરવી હોય તેટલી કર કેમ હું તને નથી સંભારતી કે તું આવું બોલે છે જો તને સંભારતી ન હોઈ તો આજે જોને કહેવાને શું કામ આવું.

નીર્મળા—વાહરે બેન આજે કેટલે દીવસે આવી ત્યારે કુસુમભાઈ રજામાં આવી આવ્યા હતા તેવામાં એક બે વખત આવી હતી સાર પછી તો આજે જ વાત કહેવાને પગલાં ક્યાં.

સુરિમતા—લે જોન હવે બુધ્ધ્યાં હવે તેવું નહિ કરીએ પણ તું તો અમને યાદ કરજે અને કોઈક વખતે પત્ર લખજા કરજે.

નીર્મળા—ભાઈને ખબર પુછજે અને થોડે થોડે દીવસે ખુશીની ખબર લખજે હવે તું જઈશ એટલે મને તો બીજકુલ ગમવાનું પણ નથી.

સુરિમતા—હસે તું પણ હવે થોડા દીવસ પછી હારા માતાને ત્યાં રહેવા જવાની હું ને તારે આપણે વિચાર તો હતો જ કની તેમાં વળી આ દસ દીવસ બેસેલો થયો.

નીર્મળા—હા હું પણ દસેક દીવસ પછી વડોદરે જવાની છું.

સુરિમતા—સારે હાલ તો તમે વડોદરે જ બધાં રહેશો કે.

નીર્મળા—હા હવે પિતાજીનો વિચાર રીઝાપર થયો છે તેથી ત્યાર પછી તેઓ રાજનગર આવશે માટે હું પણ તેમની સાથે જ આવીશ.

સુરિમતા—સારું જોન હું જાઉં છું સરીર સાચવજે અને ખુશીની ખબર તરત લખજે.

નીર્મળા—હા બેન આવજે હાં.

સુરિમતા પોતાના માતા પિતાને મળીને આવી વેણીલાલે કુસુમને પત્ર લખ્યો હતો કે અમુક દીવસે અમુક દેન વખતે ચર્નિરાઈ રોસનપર આવજો તેથી સુરિમતાને આજે મુન્નાઈ મોકલી. ચર્નિરાઈ રોસન ઉપર પિતાના લખ્યા પ્રમાણે કુસુમકાન્ત તથા રહે છે. ભાંનો નોકર વિકટોરીઆ લઈ સુરિમતાને તેડવા માટે આવ્યાં હતાં રોસન આવતાં પ્લાટફોર્મ પર આવતાં સુરિમતા ગાડીની પાસે જઈને કોઈ કોઈ રોસનપર જોવાં છે કે કેમ તે બેતી હતી કુસુમ પણ સુરિમતાને જોતો હતો તેથી બન્નેની દષ્ટી મળતાં કુસુમ ગાડીના ડ્રાયા પાસે આવ્યો અને સુરિમતાને હાથ ઝાલી નીચે ઉતારી સામાન વિગેરે નોકરને લેવાનું કહી તેઓ જ્યાં પોતાની વિકટોરીઆ ઉભી હતી ત્યાં

કપાઉડમાં આવ્યાં. કુસુમે સુરિમતાને ઘરનાં બધાંતા સમાચાર પુછ્યાં. વિગેરે. ઘણી વાતો સુરિમતાએ પણ કુસુમને કહી. અને વિક્રમેરીઆમાં બેસી બંગને આવ્યાં. ગાંડી ઉભી રહી અને અંદરથી કુસુમ તથા સુરિમતા ઉતર્યાં એટલે શેડને ત્યાંની બેઠો. હોને શેડાણી વાળાં ખંડમાં લઈ ગયો ત્યાં શેડાણી તથા છોડરાં વિગેરે બેઠાં હતાં ત્યાં સુરિમતા ગઈ અને જેમ ઘણા દીવસની બહુલીથી હોય તેવી રીતે શેડાણીને સચિત્ત. માન આપી. સર્વ બાળક પ્રત્યે પણ પ્રીતી બતાવવા મંટી. શેડાણી તો સુરિમતાનો આનંદી હોય તથા આટલું મળતાવડાપણું જોઈને ઘણીજ આશ્ચર્ય પામી અને ખુશ થઈ. એટલામાં નોકર-ચંદાનાં ખાસ લાગ્યો. સર્વેએ એક પીધા બાદ શેડાણી સુરિમતા સાથે કેટલીક વાતો કરવા લાગ્યાં તથા હોને પોતાનો તમામ બંગલો ફરીને દેખાડવા લાગ્યાં. કુસુમ અને સુરિમતાને મારે જે જે રૂમ બાંધી કરવામાં આવી હતી તે પણ હોને બતાવી અને કહેવા લાગ્યાં.

શેડાણી—જેન સુરિમતા આ જે રૂમ તમારે મારે ખાનગી છે. મારે તમારે જે સામાન મુક્યો હોય તે સુમેથી મુક્યો. વળી આ ગોરુની રૂમ તમારે હમૈશાં સુવા બેસવાને મારે છે. તેનાં હોને તમને જેમ-દીક સાથે તે પ્રમાણે કર્યો. હાલ તો હવે જન્મવાનો વખત થયો છે મારે ચાલો હવે આપણે હાલ લઈએ અને જન્મ પછીથી બગેરે આપણે વાતો કરીશું.

સુરિમતા—બહુ સાફ ચાલો ત્યાર આપણે નહાઈ લઈએ. પછી સુરિમતા તથા શેડાણી નહાવાને મારે નળ વાળી ઓરડીમાં ગયાં.

બગેરે જમી પરવાયા બાદ શેડાણી સુરિમતાની સાથે વાતો કરવા લાગ્યાં.

શેડાણી—સુરિમતા બેન તમે કંઈ બણેલાં છો કે.

સુરિમતા—હાજી હો. ગુજરાતી છતાં ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કરેલો છે અને તે સાથે થોડુંક અંગ્રેજી તેમ સંસ્કૃત પણ બહુ છે.

શેડાણી—વાહ બેન ત્યારે તમે તો ઘણા હોશીયાર છો.

સુરિમતા—એમાં હોશીયાર શું. અમારે ત્યાં તો આવું સાધારણ જ્ઞાન મળેલું છે બાકી કેટલીક સ્ત્રીઓ તો ગ્રેજુએટ હોય છે. તેવાંનાં મોટા આગળ આપણી વીધા તો કેવળ જુન જેવી ગણાય.

શેડાણી—અમારે મુંબાઈમાં તો ઉપર ઉપરની ટાપ ટીપ એટલું બાકી મોટાં લોકોનાં બેસાં કોઈકજ બણેલાં જોવામાં આવે છે.

તો ખરા. પણ જ્યેન મારે પણ હવે તમારી પાસે થોડું થણું શીખવું છે. કુસુમભાઈ
 ઓકરાના માસ્તર અને તમે મહારા માસ્તર થાવ જોથી તમારી લીધેલી વીધાનો અમને
 પણ લાભ મળી શકે.

સુસ્મિતા—હું આપનું બાળક છું ત્યેને આપ વડીલ આવું બોલી આમનું
 રી કરો છો.

શેઠાણી—જ્યેન તમે વધમાં બાળક છો. બાળી જ્ઞાનમાં મહારા કરતાં મોટા છો.
 બ્યારથી તમે આવ્યા સારથીજ મહેં તો બંધી લીધું છે કે આપ તો એક સદ્-
 ગુણની સુર્તિજ છો. તમારો આનંદો મ્હેરો જોઈને મને તો એમજ થયું કે અમારા
 ધન્યભાગ્ય કે આપ દંપતી જેવું આનંદો જોડું અમને પ્રાપ્ત થયું અહો સુસ્મિતા જેન
 તમે આવ્યા તેથી આજે મને અત્યંત આનંદ થયો હવે તો તમારો ધડીબરનો વિયોગ
 સરખો અમારાથી સહન થાય તેમ નથી પરંતુ લાચાર છું જેન તમે આખી રાત્રી
 ઉભગરાવાળાં છો મારે જરા સુઈ નવ પછી આપણે કાલથી નિયમ રાખીશું કે તમારે
 કાંઈ સુખોદય પુસ્તક હોય તે વાંચવું તથા એવી કાંઈ બેધદાયક વાર્તા હોય તે કહેવી.

સુસ્મિતા—બહુ સાદું જેન મને પુસ્તક વાંચવાનો શોખ લગાર વધારે છે તેથી હું
 વાંચીશ એમાં મને પણ જ્ઞાન અને ગમત બન્ને થશે મારે કાલથી જરૂર આપણે કાંઈક
 વાંચીશું. આવી રીતે વાતો કર્યા બાદ સુસ્મિતા પોતાની ખાનગી રૂમમાં આરામ લેવાને
 ગઈ. થોડીવારે સાંજ પડી અને કુસુમકાન્ત તેમ ઓકરાકોલેજમાંથી આવ્યા એટલે શેઠાણી
 સુસ્મિતા વિગેરે સર્વ ઓકરાને લઈ ચોપાટી ઉપર ફરવાને મારે ગયાં સસુદ્ર જાનારે ફરી
 બાબુલનાથના દર્શન કરી તેઓ ઘેર આવ્યાં રાત્રીના નવ વાગે વાળુપાણી કરી થોડીવાર
 ઓકરા સાથે રમત ગમત કરી શેઠાણી તેમ સુસ્મિતા સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે સુવાને
 મારે ગયાં સુસ્મિતાતો બીચારી સવારની આવેલી પરંતુ હંજી સુધી કુસુમકાન્ત સાથે
 પોતાના ધણા દીવસના વિયોગની વાતો કરવાતો વખત મળ્યો નહોતો. કારણ આવ્યા
 બાદ દસ વાગે જમી કરીને કુસુમકાન્ત કોલેજમાં ગયો હતો તેથી સુસ્મિતા શેઠાણી સાથે
 વાતો કરતા છતાં રાત્રીની રાહ જોયા કરતી હતી વાતોમાં ને વાતોમાં રાત્રીના દસ વાગી
 ગયાં એટલે સુસ્મિતા પોતાને સુવાની રૂમમાં ગઈ ત્યાં કુસુમકાન્ત આરામચેર ઉપર સુતે-
 લો જોઈ તરતજ પચારી વિગેરે સાદસુદ કરી કુસુમને જગાડવા મારે એક પોતાના
 મધુરકંઠથી ગાયન ગાવા લાગી ગાયનનો અવાજ ઠાને લાગતા તરત કુસુમ જાગ્યો અને
 ધણા દીવસના વિયોગી દંપતી પ્રેમથી મળ્યા.

કુસુમ—કેમ ત્હમને અહિં ગમે તેણું છે ને.

સુસ્મિતા—ઠાણા અહીના આનંદનું તો પુછવુંજ શું. શેઠાણીનો સ્વભાવ બહુજ
 સારો છે. અસાર સુધી વાતો કરી અને અન્તે સુવાની વખત થઈ ત્યારે પણ મહા મુર્ક
 રહેલીથી ઉઠ્યાં. તેઓ ધણાજ આનંદી છે.

કુસુમ—જ્યારે તમે નહોતા આવ્યા ત્યારે પણ તે રોજ મને કલા કરતાં કે મને
 બધાને તેડાવો ને તમને તેડાવના બાબત વધારે આમહ તો એમનોજ હતો.

સુસ્મિતા—ત્યારે આપને આમહ તો નહિજ ઠની.

કુસુમ—એમ તે બને પણ સ્થો હવે તમારે અને શેઠાણીને શી વાત મર્ધ તે તો લગાર કહેશે ખરનિ.

સુરિમત—તેઓ કહે છે કે તમે કાંઈ હમેશાં સ્ત્રીઓને ઉપયોગી પુસ્તક હોય તો વાંચો તો સાઈ' એમાં આપણને જ્ઞાન અને ગમત યશે. મારે જો તમારી મરજી હોય તો પુસ્તકો તો આપણાં પરમાં પછાં છે. મારે તમને જે યોગ્ય લાગે તે હમેશાં વાંચશો.

કુસુમ—હા તો બહુ સાઈ' તમારો પણ વખત જશે. કેમ તમને દીક પડશે કેનહિ.

સુરિમતા—હાલા મને તો વળી થઈજ સાઈ. કારણ મને વાંચવાનો શોખ તો છે જ એટલે મને જેમું જોઈએ તેવું જ મળ્યું. રસોઈ પાણીની તો આપણે શીકર નથી કે મોડું યશે, એટલે નવરાં બેઠાં વખત જત પણ નહી. તેથી મને તો વાંચવાનું બહુ જ ગમશે.

કુસુમ—દીક ત્યારે. આવી રીતે અનેક વારતા વિનોદ કરતાં બંને નિદ્રાદિવીના પાંચમાં સપડાઈ ગયાં.

આવી રીતે આનંદમાને આનંદમાં સુરિમતા તથા કુસુમકાન્ત દીવસો કાઢતાં હતાં. સુરિમતા વખતો વખત પોતાનાં શાસ્ત્ર તથા માતાપિતાને પ્રીતીની ખબર લખતી. આમ કેટલાંક દીવસ વહી ગયા તે જણાયા પણ નહિ. એક દીવસ કુસુમકાન્ત તથા સુરિમતા બેઠાં હતાં એટલામાં ટપાલ આવી અને કુસુમકાન્તના નામવાળો પત્ર નોકર આપી ગયો. કુસુમકાન્તે પત્ર જોયો તો તે પોતાના પિતાનો હતો. તેમાં લખેલું હતું કે હવે આપણી પ્રીતિવદા મોટી ઘણ મારે ત્હેને યોગ્ય જો કોઈ વર મળે તો આ સાલ લગ્ન કરી નાખવા વિચાર છે. અહીં મહેં તપાસ કરી પણ મારી નજરમાં એકે ઠેકાણું ખરાખર આવતું નથી. મારે જો ત્યાં કાંઈ બની શકે તેમ હોય તો લખજો. પિતાનો પત્ર વાંચી કુસુમકાન્તને સાંભરી આવ્યું હોય તેમ બોલ્યો.

કુસુમ—હાલથી આપણી પ્રીતિવદાનો વિવાહ ચંદ્રકાન્ત સાથે થાય તો કેવું.

સુરિમતા—વાહ હાલા એવું થાય તો તો આપણાં જ્ઞેન ખરેખરાં ભાગ્યશાળી કારણ ચંદ્રકાન્ત ભાઈ બહું સાચ માણસ છે. વળી અભ્યાસમાં પણ તમારી સાથે છે. મારે જો ત્યાં જ્ઞેનનાં લગ્ન થાય તો તો પછી ખાણ જ રી.

કુસુમ—તે બહોલો છે છતાં વળી ત્હેનો બાપ અહીંના મ્હેરો વેપારી છે. અને પેર કોઈ વાતની કાંઈ દરકત છે. પરંતુ તે હા કહેશે કે કેમ તે હજી મનમાં સંશય રહે છે.

સુરિમતા—ચંદ્રકાન્તભાઈ તો ના કહેવાના જ નથી. પરંતુ એમના પિતાજી ના કહે ત્યારે કોણ જાણે.

કુસુમ—શાધી કહો હો કે ચંદ્રકાન્ત ના નહી જ કહે.

સુરિમતા—એ વરસે પ્રીતિવદા જ્ઞેન અહીં આબ્યાં હતાં ત્યારે ચંદ્રકાન્ત વારંવાર આવતા અને ગમે તે પદાલું કરીને પણ જ્ઞેનની સાથે વાતો કરતા. પછી વખત હું કહેતી પણ ખરી) ભાઈ અભ્યાસ મુકી બધા તમે અમારા જ્ઞેન સાથે માયાદોડ કરો હો. ત્યારે ચંદ્રકાન્ત કહેતાં કે મને ઝોના બોલ થઈ પ્રીય લાગે છે. અને ત્હેનો મ્હેરો

આનંદી છે તેથી કોઈના મનમાં હિંસા હોય તો તે પણ જતો રહે એવી તો એને મુખાકૃતિ મનોહર છે તેથી એની સાથે મને લગાર ગમત પડે છે મારે અગત્ય છે.

કુસુમ—પણ તેમ કાંઈ ચંદ્રકાન્ત હા કહેશે એ નહીં કેમ કહેવાય.

સુરિમતા—નહો કહ્યું ચંદ્રકાન્તભાઈ તમે નહોંયે ચક્રવર્તી તો પછી તે બહુ જોલશે અને વળી સાસરું કોણુ જણે કેવું મગશે કે વર કેવો મળશે તો પછી બહુ ખોલે તો ત્યાં કેમ નબો. ત્યારે ચંદ્રકાન્તે કહ્યું કે ઇશ્વર કરશે તો સારું જ મળશે. તમે ક્યાં જવ તો તેવાં છે. કોઈ સારો વર જોણા દાઢને ને આવી રીતે વારંવાર કહેતા અને કોઈવાર તો એમ પણ બોલી ગયેલા કે આપણે જેવાં રતેલી છીએ તેવાં સગાં થઈ તો બહુ સારું.

કુસુમ—શું ચંદ્રકાન્તે એમ કહ્યું હતું.

સુરિમતા—હા તેઓ તો વારંવાર મને આવી રીતે કહ્યા કરે છે.

કુસુમ—ત્યારે તો કહો તો હું ચંદ્રકાન્તને ખાનગીમાં પુછી જોઉં.

સુરિમતા—તેમાં કાંઈ હરકત નથી મારે પુછી જોજો અને ચંદ્રકાન્ત હા કહે તો પીતાજીને પણ તરત ખબર લખવી જોયી તેઓને આનંદ થાય.

કુસુમ—જુની આ સાત ચંદ્રકાન્ત બી. એ. માં પણ પાસ થયો છે એવો હોંશીયાર વર આપણને ખીજે મળી શકે તેમ નથી.

સુરિમતા—તમે ચંદ્રકાન્તને પુછી જુઓ. જણાય તો ખરું કે એમનો વિચાર કેવો છે જો તેમની હા હશે તો પિતાજી તો કદીના કહેવાનાં નથી.

કુસુમ—તું જણે છે પિતાજી જુના વિચારને વળગી રહી વખતે ના પણ કહે.

સુરિમતા—ના કહેવાતું શું કારણ.

કુસુમ—ચંદ્રકાન્તનું કુળ રહેજ આજી તેથી વખતે પિતાજીનો વિચાર કરે.

સુરિમતા—હવે કુળ ક્યાં રહ્યું છે સારા કુળવાનનો છોકરો હોય અને બહેલો ન હોય અથવા પરમાં મળ્યો સારાં ન હોય તો પછી કુળને શું કરે મારે જો પિતાજી ના કહેશે તો પણ હું આતી પાસે પડાણે માગી લઈને પણ એમનો વિવાહ ચંદ્રકાન્ત સાથે જરૂર કરાવીશ મને બચારથી ચંદ્રકાન્તને જોયા છે ત્યારથીજ એમને મારે મહારા

કરતો હશે. આ અરસામાં સુત સુરિમતાને પણ સીમંત આપ્યું અને સીમંત કાર્ય ઉપર રાજનગર જવાનું હોવાથી તેઓ ગયા બાદ સીમંત કાર્ય પણ ઘણા ઉત્સાહથી કરવામાં આવ્યું. વેણીલાલના કુટુંબનો દિવસ હવે ચલતો ચલા માંડ્યો હતો કારણ ચંદુલાલે પણ મેટ્રીકની પરીક્ષા આપી હતી. સુરિમતાને પણ ઈશ્વરે પુત્ર આપ્યો હતો તેથી વેણીલાલને હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં ઈશ્વરે સુખનો દીવસ દેખાડ્યો હતો અને આ સર્વ સુખનું કારણ પોતાના કુટુંબમાં સંપત્તિ તથા પોતાના પુત્રની સુત વધુ સુરિમતાને જ માનતાં સુરિમતા હવે સુવાવડમાંથી ઉઠી હતી. અને મુઆઈથી શેઠાણીના ઉપરાઉપરી પત્ર આવતા હતા તેથી સુરિમતા પોતાના નાના બાળકને લઈને મુઆઈ આવી હતી. કુસુમ ઘણીવાર શેઠને પોતે આરંઝી રાખવા કહેતો પરંતુ તેઓ ત્હને તેમ કરવાનું ના કહેતાં. સુરિમતાને પુત્ર પણ ગૌર વણુનો તેમ શરીરે માંસજ હોવાથી તે સર્વને ધણો પ્રીતિ લાગતો હતો. શેઠની નાની છોકરી ચંદ્રીકા તો ત્હને આખો દીવસ રમડયા કરતી. અને ઘણીવાર સુરિમતાને કહેતી કે તમે મુઆઈથી રાજનગર જશો તો પણ સુરેન્દ્રને તો હું અહીંયાં રાખોશ. આમ સુરિમતા તથા કુસુમ પોતાના નાના સુરેન્દ્ર સાથે આનંદમાં દીવસો કાઢતાં હતાં. આ વાતને બે વરસ પીતી ગયાં તે જણાયાં પણ નહીં. કુસુમે એમ. એ. એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા પણ આપી તેમાં તે પાસ થયો. અને સર્વને ધણો આનંદ થયો. પરંતુ ચંદ્રકાન્તને તો અબ્યાસ આટલેથી અટકાવવો પડ્યો હતો કારણ ત્હનાં માતાપિતા યોગ દિવસને અંતરે ખેંગારી ગુજરી ગયાં તેથી સર્વ વેપારનો બોજો ત્હને માથે આવી પડ્યો હતો. પ્રીતિવદા ત્હના વ્યવહાર રૂપી બોજામાં ભાગ લેતી હતી કારણ પરંતુ સંપત્તિ કામ ત્હેણે ઉપાડી લીધું હતું. પોતે ઉમરે નાની છતાં પોતાની સુત લાભીની સાથે રેડી કેળવાઈલી હોવાથી તે ચંદ્રકાન્તને ઘણી મદદગાર થઈ પડી હતી. ચંદ્રકાન્ત પોતાને આત્મી પત્ની મળવાથી ભાગ્યશાળી માનતો અને કુસુમ સાથે દીવસો રનેદમાં નિર્ગમન કરતો પોતાના પિતાનો વેપાર સારી રીતે ચલાવતો હતો. કુસુમે તો અબ્યાસ જરી રાખ્યો હતો કારણ ત્હને તો સોલીસીટસરનું મહાન પદ મેળવવા ઇચ્છા હતી. વેણીલાલ હવે વૃદ્ધ વયે પહોંચ્યા હતા. તેથી તેમનું શરીર નરમ રહેતું. તેમાં બે દીવસ પુત્ર કુસુમ મુઆઈ હતો મારે ત્હને તોડાવવા તેમણે મરજી જતાવી તેથી ચંદુલાલે તાર ક્યો. તાર મળતાંની સાથે કુસુમકાન્ત રાજનગર આવ્યો. સુરેન્દ્રનું શરીર સાદું નહીં હોવાથી સુરિમતાને લાચારીથી મુઆઈ રહેતું પડ્યું હતું. પરંતુ પોતાના અસરને મંદવાડ છે અને સાચુ ધૈર્ય એકલાં છે જણી ફીકર કરતી હતી પરંતુ એવા બાળકને લઈને જવાપ નહિ એવું શેઠાણી વિગેરેનું કહેવું હતું તેથી તેને મુઆઈમાં રહેવું પડ્યું હતું. કુસુમકાન્ત રાતની ટ્રેનમાં ગયો તે બીજો દીવસ સવારે રાજનગર પહોંચ્યો. પોતે ધૈર્ય આવી જોયું તો પિતાને તાર પુછ્યો આવ્યો હતો તંથા માથે ગરમી ચઢી જવાથી બેમાન સ્થિતિમાં લવારી કરતા હતા. કુસુમે તરત જ એક નોકરને પોતાના મીઠા નવીનચંદ્રને તેડવા મોકલ્યો અને પોતે પિતાને માથે બરફ ધસવા લાગ્યો. યોડીવારમાં નવીનચંદ્ર આવ્યો તેણે કહ્યું કે કાંઈ દરકત નથી ગરમી મગજે ચઢી જવાથી આમ થયું છે મારે ફીકર કરશો નહીં. બરફ ધસવાથી કાપદો થશે. અને આ તાવ ઉતરવાની દવા છે તે પીવાથી તાર ઉતરી જશે. સખત તાવ આવવાથી એમને ગબરામણ છે પણ તેની કાંઈ ફીકર નથી.

વિધાકળા.

શીખંડ બનાવવાની રીત.

ગ્રીષ્મ રતુમાં એટલે ફાગણ સુદથી જ્યેષ્ઠ માસ સુધી શીખંડનું જગણુ ગરમીથી ઉકળેલા શરીરને તથા મગજને ઠંડક આપનાર, તેમજ એક અતિ ઉપયોગી ઔષધ સમાન છે; જેમનાથી બની શકે તેઓને ગરમીના દિવસોમાં કમીમાં કમી એક જોગર શીખંડ જમવા બલામણુ કરવામાં આવે છે. આથી તેઓ પોતાના શરીરને તથા મગજને શાન્તિ આપવા સાથે બીજાને પણ કેટલોએક લાભ આપી શકશે.

ખટાશવડે અંદરથી તથા બહારથી સ્વચ્છ કરેલા (કલધવાળા પીતળના) ધાતુ પાત્રમાં જેંસનું ચોખ્ખું દૂધ લઈ આવવું. પછી તે દૂધને ગળીને એક વાસણમાં ઉકાળવું. લગભગ ચોથા ભાગનું દૂધ બળી બાક એટલે તેને નીચે ઉતારી ઠંડુ પડવા દેવું. પછી ઠંડા પડેલા દૂધને એક નવા ઘોઝેલા મૃતીકા પાત્રમાં ભરવું. નવા મૃતીકાપાત્રમાં ભરવાથી દૂધનું દહીં થતાં માહે રહેલું પાણી નવું વાસણ જલદી ચૂસી લેશે. કદાપિ નવા વાસણની સવડ ન હોય તો માટીનું જૂનું વાસણ વાપરવું. પણ જૂનું વાસણ ગરમ પાણીથી સારી રીતે ઘોઝેલું, સ્વચ્છ અને વાસ વિનાનું હોવું જોઈએ. ગરમ કરેલું દૂધ ઠંડુ પડ્યા પછી ઉપર લખ્યા મુજબના માટીના વાસણમાં ભરીને તેમાં બીજું ઘોઝું દહીંનું પાણી અથવા ઘોડી ખાટી છાશ મેળવવી એટલે બીજા દિવસે પ્રાતઃકાળે તેનું ઉત્તમ દહીં થઈ જશે. જે દિવસે શીખંડ બનાવવો હોય તેના અઘાઉ દિવસે રહવારમાં કે સંજે દૂધ લાવી ઉપર પ્રમાણે મેળવવાનું છે. તૈયાર દહીં કપડામાં બાંધી ખાંડીએ અથવા તરથોડીએ લટકાવવું. અને જ્યાં સુધી પાણી ટપકે ત્યાં સુધી એટલે લગભગ બે પહોર સુધી બાંધી રાખવું અથવા દોરીએ ભરેલા ખાટલા ઉપર સ્વચ્છ ઘોણુ વચ્ચે પાયરી તેમાં દહીં નાખી પાણી કાઢી નાખવું. પછી જે દહીં તૈયાર થયું હોય તે નાંડી ખાટીના ઘોઝેલા સ્વચ્છ કપડામાં ધાલી લાકડાની તરથોડીએ સખત રીતે બાંધી દેવું. જેટલા શેર દહીં તૈયાર થયું હોય અથવા જેટલા શેર દૂધ લીધું હોય તેનાથી લગભગ અર્ધો અર્ધ જેણી સાકર અથવા શુદ્ધ (મેલ વિનાની) ખાંડ દહીં સાથે મેળવી દેવી. એ પ્રમાણે દહીં અને ચોખ્ખી ખાંડ લગભગ પા કલાક સુધી પલળવા દીધા પછી હાથ ધાલી દહીંને ગાળી નાખવું પછી બસેર દૂધના પ્રમાણમાં બે માસા કેસર લઈ તેને ઉકાળેલા દૂધમાં અથવા દહીંના પાણીમાં ઝીલું વાટીને ગાળેલા શીખંડમાં નાખી દેવું. તથા બસેર દૂધના શીખંડમાં બે રૂપિઆનાર ગુલાબજળ નાખી એક ચમકાવડે સઘળું એકમેક કરી દેવું. જેઓનું શરીર વાયુ વાળું હોય તેમણે અથવા નાભી સંજોધી જેઓની રથીતિ સારી હોય તેઓએ બસેર દૂધના શીખંડમાં એક રતિભાર કરતુરી નાખવાથી તેમને શીખંડ વાઝેલા પડશે નહિ. અને સર્વ રીતે ઉત્તમ પ્રકારનો શીખંડ બનશે.

કેટલાએક લોકો શીખંડમાં કેસર નાખે છે અને કોઈ કોઈ તે નાખતાં ઘોળા શીખંડ પસંદ કરે છે. વળી કોઈ ઊંચી બંતનાં મીઠાં ધણાંયથી સાફ કરી ખૂંચ, બીણાં વાટીને શીખંડમાં નાખે છે; તો કોઈ બદામ, ચાચોળી વગેરે નાખે છે. સ્થાન પરત્વે શીખંડમાં નાખવાના મસાલામાં થોડો ફેરફાર રહે છે તેમજ રસોઈ જમનાર તથા જન્માડનાર મુખ્ય માણસની પ્રકૃતિને અનુસરી મદાલો વગેરે નાંખવામાં તથા કૃતિમાં સહજ ફેરફાર થાય છે. આપણા ગુજરાતના મોટા મહેરોમાં પાક શાસ્ત્રના વિષયમાં સુરત એ પ્રથમ પંક્તીએ છે. અને વિશેષે કરી સુરત તથા અમદાવાદ વગેરેના વડનગરા નાગરોની તથા અન્ય ઊંચી કામની સ્વચ્છ અને કેળવણીશી બહેનો તથા અનુભવી માતાઓ આ કાર્યમાં સારી કુશળતા ધરાવે છે. તો સંશય પડતી બાબતનો ખુલાસો તેમનાથી મેળવતાં રસોઈ સુધરવા સંભવ છે. શીખંડ બનાવવાની ઉપરની રીતમાં કાંઈ મહત્વનો ફેરફાર હશે તો આશા છે કે હવે પછી 'સુન્દરી સુબોધ' ના અંકમાં કોઈ બહેન લખી જણાવવા તરફી લેશે.

હાલુવાડા.

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી એચ. દાવળ.

વિવિધ વિહાર.

શ્રીમતી દેવી કાત્યાયની તથા મૈત્રેયી.

ભગવાન યાત્રવલ્ક્યેકે રૂપી પરમતત્ત્વવેદના ને જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠપદ પામેલા હતાં. જેણે પોતાની સ્વસત્તાથી યજુર્વેદની નવિન સંહિતા બનાવી હતી તેમને શ્રીમતી કાત્યાયની તથા મૈત્રેયી નામે બે ધર્મપત્ની હતાં તથા ધણાક શિષ્ય તથા શિષ્યા તેમના પવિત્ર આશ્રમનો આશ્રય લેતાં હતાં. તેમજ મિત્રીજ્ઞાના મહારાજ જનકના તે પરમ ગુરુ હતા. શ્રી કાત્યાયની મોટાં હોવાથી આશ્રમ-અતિથિ અગ્નિહોત્ર હવ્ય વીગરેની સંભાળ રાખતાં તથા મૈત્રેયી તેમના તથા પતિના બતાવ્યા મુજબ કામ કાજ કરતાં એકે વ્યવહારકુશળ હતાં. તો શ્રીભક્ત મન. વીરકત દત્ત. પણ બંને પતિવ્રતા હતાં. રૂપીરાજ પણ ધણાક દિવસથી સંસારત્યાગ કરી સંન્યાસ લેવા વીચાર કરતા પણ મહારાજ જનકના તથા કેટલાક શિષ્યોના આગ્રહથી ન લઈ શકતા. મહારાજ જનકની સભામાં બીજા પણ ધણા વેદવાદીઓ હતા, ને ત્યાં અહોનીશ વેદ વાદ આદ્યા કરતો. એક દિવસ જ્યારે ભગવાન યાત્રવલ્ક્યેકે પદાર્થો ને જનકે નિત્ય પ્રમાણે પુજન વીગરે કર્યું, તે પછી કોઈ પ્રતિપક્ષીએ મહારાજ જનકને ઠણું કે યાત્રવલ્ક્યેકે તો માત્ર સપ્ટમાંજ જ્ઞાન બતાવે છે પણ કાંઈ તે ખરું જ્ઞાન રાખતા નથી, ને સંસારમાંજ વાસેના રાખે છે. વૈરાગ્ય વર્ણવેલા રહેલો છે પણ ત્યાગ દુર્લભ છે. જે તો વાસનાથી રહિત હોય તો કરી બતાવે. આથી યાત્રવલ્ક્યેકે આશ્રમમાં આવી સત્તર સંન્યાસ લેવા નિશ્ચય કર્યો. પોતાના ત્યાગ પછી કોઈ પણ બંતનો વધો કે તકરારન ઉડે મારે તેમણે પોતાની

બંને ધર્મપત્નીને બોલાવી પોતાનો સંન્યાસ લેવાનો સંકલ્પ જણાવી દીધો તથા પોતાની સંપત્તિના સમાન ભાગ પાડી બન્ને સ્ત્રીઓને આપવા જણાવ્યું. પણ આ વખતે તેમની ન્હાની સ્ત્રી દેવી મૈત્રેયીએ જરૂર પણ દ્રવ્ય પોતાના ભાગમાં લેવા ના પાડી. મુનિએ તેમને ધણું કહ્યું કે માત્ર પોપણુ વારસે દ્રવ્ય રાખો કેમકે સ્ત્રીને ભિક્ષા માગવી તે નિષેધ છે; માટે થોડું દ્રવ્ય રાખો. પણ તેમણે તો તરત જવાબ આપ્યો કે ભગવાન આપ શું સાધન લઈ પધારો છો ? હું પણ આપની માફક વનફળ વિગરેથી દેહ નિર્ભાવીશ પણ સ્ત્રીને નિષેધ કરેલો ભિક્ષા માર્ગ કે સંસારમાં લોભ વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર દ્રવ્ય લઈશ નહીં માટે આપ મને દામા કરો, ને એ બધો વિભાગ દેવી કાત્યાયનીનેજ આપો. આવી તેની વૈરાગ્ય તથા જ્ઞાનયુક્ત બુદ્ધિ રૂપી મહારાજ ધણા પ્રસન્ન થયા. એક દિવસ એકાંતમાં જપ કરી સ્વસ્થચિત્તથી બેઠેલા તે મુનિએ પોતાનીજ સેવામાં સર્વસ્વવૃત્તિવાળી મૈત્રેયીને પુછ્યું કે, “ભદ્રે, તું મારી પાસે કાંઈ માગ્ય. હું તારું શું શ્રેય કરું ? તે મને જણાવ્ય.” આવા રનેહ પુણ્ય વચન સંભળી મૈત્રેયી નમન કરીને બોલ્યાં કે ભગવન્, જે આપ દાસી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો આપની પાસે જે બ્રહ્મવિદ્યારૂપી જ્ઞાન દ્રવ્ય છે તે મને આપો, જેથી હું માયામય દુરતર સંસાર તરી જઉં. સત્સંગ સાત પગલામાં પણ મુક્તિ અપાવે છે; મેં તો આપ રૂપાવંતની સર્વભાવથી ચરણની સેવા કરી છે, મને તત્ત્વમાસિ એ વાક્યનો અર્થ સમજાવો જેથી હું પણ આપના માર્ગે ચાલી પરમપદ પામું. આ માગણીથી મુનિ ધણાજ ખુશીજ થયા તથા મૈત્રેયીને હળસે ધન્યવાદ આપીને કહ્યું કે બ્રહ્મવિદ્યા જે કે અધિકાર વિના અપાતી નથી પણ તું પુણ્ય અધિકારી છે તે હું જાણું છું પણ દેવી તારે પ્રથમ વાણીનો મનનો તથા દેહનો દંડ ધારણ કરવો પડશે. મૈત્રેયી રહેવું એ વાણીનો દંડ છે. ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો, મન ઇશ્વરમાંજ રાખવું એ મનનો દંડ છે. સુખ દુઃખાદિ સહન કરી વ્રત નીયમ પાળવા તે દેહનો દંડ છે. મૈત્રેયીએ “સારું” કહ્યું, તેથી તેમને ઉત્તમ સમગ્રજ્ઞાન બ્રહ્મવિદ્યા આપી. અધ્યાત્મ બોધ આપી સંતુષ્ટ કર્યાં તથા સમગ્ર દ્રવ્ય સંપત્તિ તથા સંતતિ દેવીકાત્યાયનીને આપી રજા લઈ પોતે આત્માનાં સર્વ જૂતોનાં જૂતેશ પરમાત્મને ચરણે જઈ સંન્યાસ ધારણ કર્યો. દેવી મૈત્રેયી પતિ પાસેથી ઉત્તમ જ્ઞાન પામી પરમપદ પામ્યાં. દેવીકાત્યાયની તથા મૈત્રેયીમાંથી શ્રેષ્ઠ પદાર્થ મૈત્રેયીને મળ્યો હતો, પણ તેથી થી કાત્યાયની કાંઈ એમાં જ્ઞાની નહોતાં, પણ એકમાં વ્યહારબુદ્ધિ વિશેષ હતી ને બીજામાં વૈરાગ્યબુદ્ધિ પ્રધાન હતી. પણ પતિવ્રતમાં બંને સમાન હતાં. ન્હારી મુત્ત બહેનો પણ દેવીમૈત્રેયીની માફક પોતાના પતિ પાસે વિદ્યા જ્ઞાનરૂપી દ્રવ્ય પોતાની શક્તિ પ્રમણે સંપાદન કરી મુત્ત રૂપ વસ્ત્ર પિંગેરમાં સમાન બુદ્ધિ રાખી સંતોષથી પોતાનું તથા કુટુંબનું જનઉપયોગી કાર્ય કરી ક્યારે પરમ વ્રજ મેળવશે ? બહેનો, આપણાથી બનતો પ્રયોગ જ્ઞાન મેળવવા કરવો બેઠાએ.

આવી અધમદશાંઆપણે ભોગવ્યાજ કરવી ? કહેનારા કહે જાઓ, આપણે તો ને કરતા હઈશું તેજ કરવાનાં. મારા મત પ્રમાણે આપણે જમી પરવારીને વનિતાવિશ્રામ જેવા સ્થળમાં એકાં થવું. ને ત્યાં ન્યુસપેપરો, ચોપડીઓ વાંચવી, કોઈક દિવસે સારી ભ. શેલી સ્ત્રીઓની પાસેથી ભાષણ સાંભળવા અથવા તો તેઓની પાસેથી રામાયણ-મહાભારત વિગેરેની આખ્યાઈઓ સાંભળવી. અથવાતો આપણે તેઓની પાસેથી હરદાસની માફક કથાઓ કહેવાતી સાંભળવી, કથા સાંભળવી મને ખુબ ગમે છે, પણ તે ધણે ભાગે સ્ત્રીઓના મુખથી કહેવાતી તે મારા મન પ્રમાણે વધારે અસર કરી શકે. વ્યાસ કથા કહેનારા ધણા છે. પણ તેઓ કયાનું રહસ્ય કહેવાને ખત્તે અમથા તકાલ હકિ છે. તે ગપ્પાં મારે છે, એટલે સ્ત્રીઓ પુરાણોનું રહસ્ય સમજી શકતી નથી તેનું કારણ કે રહસ્ય સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓમાં ને પુરુષો પુરુષોમાં સારી રીતે દર્શાવી શકે છે. તેથી આપણી મર્યાદા સચવાય છે. એ કારણ કેટલાક પુરાણીઓ શુદ્ધ અને મર્યાદાહીન ગપ્પાં અક્ષાવે છે.

ત્યારે મારું કહેવાનું એ છે કે વ્યાસોની કથા કરતાં કોઈ પણ સ્ત્રીના મુખથી બે કથાઓ કહેવાયતો આપણને લાભ સારો થાય. આ પ્રમાણે બે એક કલાક જાને સાથે ગમ્મત લીધા બાદ આપણે સ્હાંજના ફરવા જવાની જરૂર છે. દેવ મંદીર ગામમાં હોય તેના કરતાં નહી કાંઈ કે તળાવ ઉપર હોયતો વધારે રમણીય લાગે છે. એવા કુદ્ધ મંદીરમાં જઈને શાંત હૃદયની ખુબી નીહાળતાં આપણને કચરતની સાથે આનંદ મળે છે. વળી તે સમયમાં બે કોઈ ગરીબો અનાય લોક નજરે પડેતો તેમને દાન આપવું, અપંગ, અનાયલોકને, દાન આપવાનું પુણ્ય છે. સશક્ત માણસોને દાન આપવાથી આપણે આળસનો વધારો કરીએ છીએ ને લોકોને નિર્લક્ષી બનાવીએ છીએ સ્ત્રીઓની કમળ, અગર સરયાઓમાં, શેતરજ-માણ ગાંજા-વિગેરેની નિર્દોષ રમતો પણ લાખલ કરવી. કારણ એકલા ભાષણથી-અથવા ડાહીડાહી વાતો સાંભળવાથી કેટલીકવાર મન કંટાળે છે. પોક પોકની રમત અથવા એવી નહાની નિર્દોષ રમત પણ આપણને વધારે આનંદ આપશે.

ઉપર પ્રમાણે જે મેં કહ્યું તે ગૃહિણીઓના સમયનો ઉપયોગ શી રીતે કરવો તેવિશે કહ્યું અથવા તો ગૃહકાર્યથી કંટાળેલી સ્ત્રીઓને આરામ શી રીતે મળે તે વિશે કહ્યું. પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ જેમને ભરવા ગુંથવાનું જ્ઞાન મેળવવું હોય અથવા તે: ચિત્રકળાનું કામ કરવું હોય, અગર તો સંગીત શીખવવું હોય તેમને મારે પણ અપોરનો જેથી ચાર વાગ્યાનો વખત ઉપયોગમાં લેવાનો છે. મને દીવ્યગીરી એ થાય છે કે આપણને પુરુષો કરતાં નવરાશ વધારે મળે છે, છતાં આપણે મળેલી તકનો સારો ઉપયોગ કરતાં નથી, અને જ્યારે કોઈ પૂછે છે કે કેમ કાંઈ કરતાં નથી, ત્યારે જવાબ દઈએ છીએકે પડીની કુરસદ મળતી નથી. આમ આપણું આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે, નહાનપણથી યુવાવસ્થામાં આવીએ છીએ, ગયેલા દીવસો પાછા આવતા નથી, કાળ છે તે તેનું કર્મ કર્યું જાય છે, પેસો છે તે આજ છે ને કાલ નથી, મારે વખતનો સારો ઉપયોગ નહિ કરીએ તો આપણને પરતાવું પડશે. માણસનું જીવન રથ જેવું છે, એ રથને બે પૈડાં છે, એ બે પૈડાંમાં એક રમરાયરની ગાડી જેવું હોય છે ને બીજું ગાડાના પૈડા જેવું હોય તો તે રથ શી રીતે

આવી શકે ? તેવીજ રીતે પુરુષો સ્વરૂપરૂપના પૈડાંની માફક ભણેલા વિદ્વાન હોયને આ-
પણે માડાની પૈડાંની માફક ભારે અજ્ઞાન હઈએ, તો સંસાર ચક્ર સી રીતે નભે ?

હાથ નભે છે એમ તો નભે નહીં, આપણી વાત પુરુષો ન ભણે, પુરુષોની વાત
આપણે ન ભણીએ, પણ એક જીવનના દુઃખમાં કે મુખમાં ભાગ ન લઈ શકીએ તો
પછી જીવનિગમન સી રીતે ચર્ચ શકીએ ? દરેક મુધરેલા દેશો બહુ નજર કરશે તો ત્યાં-
ની સ્ત્રીઓ કેળવણીની હાથ છે; આપણો દેશ જ્યારે ઉન્નત હતો ત્યારે અધાં કેળવણી
હતા, હાથ-પુરુષ-અમેરીકા ભાષા બહુ નજર કરે તો ત્યાં સ્ત્રીઓ કેળવણીની છે, ને
તેથી તેઓ આગળ વધ્યાં છે. ભાષાનાં વિષય વખતે સ્ત્રીઓ પોતાના ધરેણી પોતાના
પતિને ઉપયોગ સાર આપતી, આપણા દેશમાં એવી કોઈ સ્ત્રી મળશે કે જે પોતાનું
પરેણું પતિને દેતું થયું હશે તે વાગવા આપશે.

આપણામાં એક કહેવત છે કે, મા જીવે આવતો ને વડુ જીવે સાવતો, આ કહેવત
માત્ર રોડ બાદ કરતાં સ્ત્રીઓની અધમશા સુ' નથી મચતી ? સત્તારીઓ મેં તમારી
પાસે આપણા નવરાજના વખતનો સી રીતે ઉપયોગ કરવો તે વિશે બે બોલ કલા છે,
તેમાં મેં શ્રદ્ધા સંબંધી કલા છે, કુ'વારી છોકરીઓએ અને વિધવાઓએ વખતનો
સી રીતે ઉપયોગ કરવો તે વિષય ચર્ચા તો બહુ વખત થઈ નહીં અને આપણામાંના
કેટલાકને કંટાળો આવે, મારે તેને મારે વળી કોઈ વખતે ચીવેયન કરીશ. આ ભાષણમાં
બહુ પ્રાણીઓ હશે, કારણ મારામાં પણ જ યોદ્ધા જ્ઞાન છે.

છેવટમાં મારે એટલી વિનંતી કરવાની છે કે રૂઢિમણી જીવન તથા સુલોચના જીવનના
પ્રવાસથી અદિ વનિતાવિશ્રામ સ્થાપ્યું છે જેમાં આપણે ધારીશું તો આપણા વખતનો
સારો ઉપયોગ કરી શકીશું. આવા સ્થળમાં વખત ગાળવાથી આપણને જ્ઞાન સાથે
ગન્ધર્વ મળશે, ને આપણે નિન્દા કરતાં અટકીશું. અને આપણા વિશે કહેવાતી કહેવત
કે “ ચાર મળે ચોટલા, સાં વળે ચોટલા,” તે કેટલેક અંશે ખોટી પાડીશું.

જીવેનાં કંઈ અપરિત બોલાયું હોય તો ક્ષમા કરશે. હવે ‘દુ’ મારો નિબંધ બંધ
કરવા રજા લઈ ખેતી ભરું છું.

ખાલસેખ.

૧

ઈ. સ.....ના સૈકામાં પંત પોતાનાં વહાણાં કઢાવતીને સાથે લેઈ હિંદુસ્તાનમાં
 ના કરતાં નીકળ્યા. યાત્રાએ જતાં રસ્તામાં પંતના મનમાં વિચાર આવ્યો કે પૈસા તો
 સે-જેજ પણુ આ કામી કાયાતો મરેસો નથી. હજી વર્ષ તો મને પંચોતેરજી થયાછે.
 ને (કઢાવતીને) લગભગ પચાસ વર્ષ થયા હશે તે કંઈ બહુ કહેવાય નહિ. પણ
 શે વિચાર હિંદુસ્તાનની પ્રદક્ષિણા કરવાનો છે, ને બાકીનો પૈસો પરમાર્થ કામે વાપ-
 ૥ છે. તે મારે સારું મુહૂર્ત જોઈ મયુંરાંથી જઈએ. તે વિચાર તેમણે કઢાવતીને જણા-
 ૥. પણ કઢાવતીનામાં નામ પ્રમાણે શુણુ નહોતા તેથી તેણે તેમને કહ્યું જે જે તમારે
 ભાર્ય કામ કરવું હોય તો પ્રથમ મને મારી નાખો ને પછી પરમાર્થ કામ કરો. મારે
 પૈસા ઉરાડવાના નથી, તમે તો ઉધું વાળવા બેઠા છો. તેમ કરતાં એ વિચાર હોય
 ધ ભાગ મને લખી આપો ને બાકીનામાંથી. અર્થ. મારા. ભાઈને આપો ને પછી જે
 મારું તેમાંથી પરમાર્થ કયાં કરજો. ને ખૂટે તો બીજા માગીને પણ પરમાર્થ કરજો.
 મારી પાસે જે કોડી પણ લેવા આવશે તો હું આપવાની નથી. તે બાજુની ચોખ્ખી
 જ પછી તમે કયાં પડ્યા છો સડી ગયા કે સારા છો તેની પણ હું સંભાળ લેવાની
 ની. પરમાર્થનો વિચાર હોય તો અત્યારથીજ માડીમાંથી ઉતરી પડો. કેમ કાંઈ બોલતા
 ની ? વાયુ તો થયો નથી ને ? કે કાંઈને ઘેરથી ફાડી પીધો છે ? જિયારા પંત તો
 કે પ્રશ્નના આઠણા બધા જવાબ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા ને જ્યારે માડીમાંથી ઉતરી
 વાનું સાંભળ્યું ત્યારે તો બેશુદ્ધ મધ જલે સર્વનારાયણને આર્થ આપતા હોય તેની
 ને પડ્યા.

જ્યોતિર્મયી. ૩*

૨

ગજલ.

મુશો ગુજરાંતના રૈતાર, કહું મુણુએ ધરી મનમાં,
 તમારું શુભ મનાવું હું, વિવેક હું કહાવું હું.
 નિરૂપમતા સકળ છાઈ, પરતંત્ર થયાજ છે ભાઈ;
 અરે શું આમ મુતા છે, બહુ નિંદ માંલ ઉધો છે.
 બીજાના દેશને મારે, કરો શીદ કાળજી સારે;
 છતાં નેત્રે બન્યા અંધા, વિવા ઉપયોગ કરો મૂખો;
 ભણીને શું તમે કીધું, ધણું દુઃખ દેશને દીધું;
 અરે, એા હંશ ચિનતીએ, સ્વતંત્ર થવા અંમે ઈછીએ.

જ્યોતિર્મયી ૧

* બહેન જ્યોતિર્મયીનું તથા ૧૩ વર્ષનું અને તેમનો અત્યાસ ગુજરાતી પાંચમી કુધાનો છે,
 ૫ જણાવવામાં આવ્યું છે.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવત્રકયાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખેશમાં હાલીએ તે
 “શ્રીયો પંડિત યાચ, રસજ યાચ, કુટુંબપોષક યાચ, સ્વસ્થ યાચ, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાચ, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબગન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાચ ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચ કલ્યાણ કરવા
 “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની અને, કુટુંબના બાબક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે.” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેના આંતર-
 વિવારોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયમૂર્ચનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “શ્રીની ઉત્પત્તિવિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે.”

પર્થ ‘ક’ હું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ માર્ચ:—ચૈત્ર, વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૭ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રીઓ સમસ્ત જગત્નો ઉત્પત્તિનું, ઉન્નાતનું મુખ્ય સાધન છે. સ્ત્રી, પુત્રો
 રૂપે, વહુરૂપે, માતારૂપે, ઘરની, કુટુંબની જનસમાજનો એક મોટામાં મોટો
 આશા છે. અવિષ્ણની પ્રજાનો માતા તરીકે, સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં વધારે સ-
 ન્માનપાત્ર છે. તેઓ દેશનો સર્વથા વધારે અગત્યનો, વધારે મહત્વનો સંપત્તિ
 છે. પુત્રી તરીકે, વધૂ તરીકે, માતા તરીકે સ્ત્રીમાં સ્વાભાવિક રીતે ઈશી દિવ્ય,
 ઈશી ઉપયોગી શક્તિઓ રહેલી છે કે, પુરુષ વર્ગ, પ્રમાણિકતાથી ન્યાયપૂર્વક,
 તેમના સ્વાતંત્ર્યનો, તેમના કલ્યાણનો, વિચાર તેમની દૃષ્ટિ આગલ રાखી તે
 સદગુણો અને શક્તિઓને વધારે વિસ્તૃત, વધારે વલ્લધાન કરવાને પ્રયત્ન કરે
 તો ઘરના, કુટુંબના, જનસમાજના અનેક કલેશ દૂર થઈ જગત્ વધારે વલ્લ-
 ધાન, વધારે ઉન્નત, વધારે સુખી-સ્વર્ગસમાન બને. જગત્માં મહાન્ પુરુષો,
 મહાન્ સન્નારીઓ, મહાન્ પ્રજાઓ ઉત્પન્ન થવાનો, તૈયાર થવાનો મુખ્ય આધાર
 સ્ત્રીઓ ઉપર રહેલો છે, માટે સ્ત્રીઓનું તેમની વરેક સ્થિતિમાં સંરક્ષણ કરવું,
 તેમને સન્માન આપવું, તેમના કર્તવ્યમાં યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય આપવું, તેમને સર્વથા
 પ્રસન્ન રાखી, એ પુરુષોના ધર્મ છે, અને તે ધર્મપાલનમાં તેમનું કલ્યાણ
 રહેલું છે.

રા. હાદ્યાભાઈજી “સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી.”

કાવ્યકુંજ.

કુંભારિકા.

(સોને)

તુજ વદત છે તેવું બાલા ! શુભાખીં સદા રહો.
 તુજ અધરથી મીઠી મીઠી સુવાસ સદા વહો.
 નરી સરળતા ત્હારે નેત્રે સદાય, સંખી ! રહો.
 તુજ વચનમાં મીઠું મીઠું સદાય સુંધા ઝરો.
 નવ હરિષ્ થાં ત્હારાં ન્હાનાં, સંખી ! પગલાં જો
 શુભ નીતિ તણે સીધે માર્ગે, પ્રભુ ઉરમાં વસો.
 કલિત કરથી ત્હારા બાલે ! સુકૃમિ સદા થલે.
 હૃદય હમણાં જેવું તેવું વિશુદ્ધ સદા હલે.
 મલિન જગના ઝેરી વાયુ ત્હને નહિં લાગંજો.
 પ્રભુકરતણી છાયા, બાલે ! સદાય તને હલે.
 અમરપુલથું ત્હારું મીઠું સુધામય જે મુખ
 નિજ શુચિ થકી ધોરો ત્હારું અર્તિ જડ જે ઉર.
 જહિં જહિં શુભે ! ત્હારાં મોઘાં અર્તિ પગલાં જશે
 તહિં તહિં સદા વાસો શાન્તિ અને સુખનો થશે.

—નર્મદાશંકર આળાશંકર.

વિરહી મુંઝા.

શિખરિણી.

સમી સાંજે જ્યારે. સરવર જળે શાંતિ પ્રસરી;
 અને ઉદ્યાનોમાં, તરૂંવર રહ્યાં છે યં લગ્નકી;
 મીઠાં બોલાં પંખી, મૃદુરપ કરે શ્રાંત ગ્રમધી;
 વહે વાયું ધીમે, સુરલિ ભર્યે પુષ્પ પરથી.

ચાંદુલ વિહિંગી.

બાળા એક શિલા પરે વિનયની દેવી સમી દીપતી;
 બેઠી છે મુખ ટેકવી કરધકી વિચારમાં લીન થી;

નેત્રો તો જળથી ભિજઇ કમલિનીનાં સમાં લાગતાં;
વર્ષા મૌક્તિક જેમ બિંદુ જળનાં છે એય વર્ષાવતાં.

અનુક્રુપ

એવે શ્વાસ ભર્યું આવી, ઉભું એક હરિણ ત્યાં;
આધું પાધું જુએ આંખ્યે, ફેરવીને વળી વળી.

મલાકાંતા

બાળાએ તો હરિણ નિરખી અશ્નુ છે પાડીં લીધાં;
નિશ્વાસો એ દુઃખદ દિલથી નાખતાં નાખી દીધાં;
ધીમે બોલી “ગરીબ મૃગલા ! આબ્ય એ બાપલા તું ?”
ને ભેતી કેં ચકિત નયને મૂખ એ રાંકડાતું.

અનુક્રુપ

હતું મૃગે મુતું તેથી, લાવ લાવી કને ગયું;
વિખૂટું નિજ ભતાંથી, ખડાવડું મુણતાં થયું.
એજ હુ જે હુ ખી ભાળી, બાલિકા હૃદયે અસે,
પ્રીત હુએ હુ ખાએલી. હાઈ મૃગલીને કહે.

સિખરિલા

સખી ભણી બેહું, મૃગ પણ અવિશ્વાસ વમતું;
અને તે બાળાને, સરળ હૃદયે રહેજ ગમતું,
વદે હેયું બોલી “હૃદય ઠલવું બાપ મુણ તું;
અને થોડું કેંજે હૃદય દુઃખ તું જે તુજ થતું.”

હરિશીત

બાળા સજળ નેત્રે વદે મૃગ સજળ નેત્રે સાંભળે,
ના બાલિકા મૃગ એક પણ ભેતું પરસ્પર આ પળે;
જ્યા પ્રેમની આતુરતામય હૃદયથી હૃદયો મળે,
તે આતકો અધિરાં તણી તો દેવ પણ જાંખી કરે.

વસવતિવદા

“હા તેજ રમ્ય ભુવને પ્રિત સેર છૂટી ।
ને તેજ બાગ બગીચે બહુ ટહેર લૂટી ।
જે એજ હર્મ્યતલ અંદ્રક નિર્ણવાની ।

હોયે અરે, પણ મનોદા રસદા માળી !
 હા એજ ચંદ્ર સુંબથી સરખાયલો જે !
 હા તેજ હાર હૃદયે સરકાયલો જે !
 તું તેજ છે, મૃગલી નાય તણી નમેલી !
 ક્યાં છે ખરે, પણ અરે મુજ નાય કે'ની !

આ ગાલચો કુદરતી પિયુને ગમેલો !
 આ તેજ છે કર પિયુ કરમાં રમેલો !
 તે તેજ ચોપટ પતિ રમતા કળાથી !
 હા આજ તો પિયુ વિના થઈયું ઉદાસી !
 છે રે સખિ ! તુજ હૃદયે હું આપું કે શું ?
 કે' એનડી નવ રખે શરમાઈ જાતું !
 ઉંચું નિહાળી નવ તે નિરખી શકે છે !
 રેખે પ્રવાસી પિયુએ તવ એકલો તે !

કોઈ ન બોલે !

કોઈ ન હાલે !

હૃદયે હૃદયે,

એઉ નિહાળે !

વપન્નતિ વૃત્ત.

એવે ગતિથી મૃગલી ધસંતી !
 ને બાળિકા નેત્ર જળે ભરંતી !
 નેત્ર છળી તે પિયુની સ્મરંતી !
 છે એ રડંતી પળમાં હસંતી !

અ

શિલા તેજ પરે ત્યાં છે, બાલિકા સ્વપ્ને પડી;
 “જાસરી પિયુની બાજે, ઉત્સર્ગે મુજને ધરી.”
 હર્ષથી અશ્રુ પાડે એ, હસંતી મનમાં લવે,
 “લો પ્રલો ! સ્વપ્નામાંથી આ, કદાપી ન જગાડતો.

પાતિવ્રત્ય.

સાચો પતિવ્રત તણે સમજી સુધર્મ,
સેવા પતિની કરવી ધરી પૂર્ણ પ્રેમ !
નીતિથી ચાલી, પતિને પરમેશ જાણી—
આરાધના કરવી સર્વ પ્રકાર, શાણી !

પ્રીતિથી વાણું વદવી મ રી સદાએ,
ને, નમ્રતા ન તજવી કદિયે જરીએ !
ઈચ્છાનુસાર વરતી પતિનીજ નિત્યે,
સતોષ માની જ રહેવું હમેશ ચિત્તે !

ઈચ્છા પતિહૃદયની નિજ એજ ઇચ્છા !
ઈચ્છાની હોવી ઘટતી કદિ ભક્તતા ના !
એવું સદા હૃદયએક્ય ઘટેજ હોવું,
ને, પાતિવ્રત્ય પણ એજ ખરું કહેવું !

સંલગ્ન થાય જ શરીર સદાય સોનાં,
થાતાં છતાં હૃદયલગ્ન અરે ! કદી ના !
એ લગ્નયોગ રચવો જ સદાય સ્નેહે;
કર્ત્તવ્ય, ધર્મ અથવા વ્રત એ ગણાયે !

પ્રીતિ થકી હૃદયપ્રીતિજ પૂર્ણ લેવી !
ને, સ્થાપવી હૃદયવૃત્તિ પુનીત એવી !
ભક્તિ અનન્ય પતિની જ કરી રહેવું
જીવિત તેથી સફલિત નકી થવાનું !

ઈચ્છા સદાય સહવાસની ચિત્ત હોયે,
દેખી પતિવદન ચિત્ત સહર્ષ થાયે !
જામે અલેદ જ પૂરો ઉરમાંહી વ્યાદે
આનન્દ સાથ વ્રત ઉત્તમ આ સધાયે !

એથી ન શ્રેય વ્રત વા વિધિ કોઈએ છે,
એથી ન શ્રેયપથ અન્ય પ્રતીત થાશે !
એ પાતિવ્રત્ય પદમાં પળજે, સખિ ! તું !
કદ્યાણુ હો ! સુખદ આશિષ એજ આપું

બંને બહેનોની પૂર્વઠયા ઘણીજ હૃદયવિદારક, મર્મસ્પર્શી હતી. વસન્તના પ્રથમ કોકિલના ઓચિંતા કુહુતાનથી જગત્ સુખરિત થાય અને વનભૂમીમાં પુલ કૂટે, તેમ યૌવનના પ્રથમ પ્રભાતમાં લિલિના અંતરમાં પ્રેમકુલ વિદસિત થયું હતું, પ્રણયના મધુર સુંજનથી તેનું હૃદય ધ્વનિત થયું હતું.

પ્રણયી-પ્રણયિની સ્વપ્ન સુખમાં સમય અતિવાહિત કરતાં હતાં. લગ્નની સઘળી તૈયારીઓ થઈ ચુકી હતી; ફક્ત ત્રણજ દિવસ પછી બંનેનાં હૃદય વિવાહ-સુત્રથી બંધાવાનાં હતાં. એવામાં ઓચિંત્ આ શું ? વસન્તના નિર્મળ આકાશમાં એકાએક વજ્રઘાત શનો ? સુખના પ્રથમ પ્રભાતમાં અણચિંતવ્યો અધકાર શો ? નિષ્કુર અદૃશ્યો આ કેવો તીવ્ર ઉપહાસ !

લગ્નને ફક્ત ત્રણજ દિવસ બાકી છે, એવામાં લિલિનો પ્રણયી હૃત્પરી એકાએક મરણ પામ્યો.

યુવતીનું હૃદય ખડિત થયું, આશા મુર્ચ્ચિતમુર્ચ્ચ થઈ, હતાશા તેના ભગ્ન હૃદયની પ્રધિવાસિની થઈ.

યુવતીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હવે લગ્ન ન કરવાં. વિધવાનાં ઠાળાં વસોધી અનુપમેવ નિઃશ્વાસ કર્યું.

એક દિવસ તેની ન્હાની બહેન, પંદર વરસની બાલિકા મિલિ, બહેનને કંઈ વળગીને હોવા લાગી, "બહેન, તું પરણીશ નહિ ? ચિરકાળ એકલીજ રહીશ ? હું પણ કદી હિં પરણું. તને છોડીને હું પણ કંઈ નહિં જઈ." "

બાલિકાનો આવો અસિમ રનેહ જોઈને લિલિનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, પણ બાલિકાની પ્રતિજ્ઞા વિશે તેને રહેજ પણ વિશ્વાસ ન આવ્યો.

બાલિકા મિથ્યાવાદિની ન હતી. તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી પિતા માતાના આમ્રકુને ન ગણકારીને અને મ્હોટી બહેનના અનુરોધને પણ ન ગણીને તે સદા અવિવાહિતજ રહી. કેટલાય સુંદર જુવાનો વ્યર્થમનોરથ બનીને પાછા ગયા, કેટલાક વિરમેષ્ઠ બળસાળી પુરુષો ભગ્નહૃદયે ઘેર વળ્યા. પણ મિલિની પ્રતિજ્ઞા ન તુટી. તેણે લગ્ન નજ કર્યાં.

તેજ દિવસથી તેઓ ઠઠિ પણ જુદાં પડ્યાં નહિં, તેઓ સાથેજ જમતાં, સાથેજ રતાં અને સાથેજ સૂતાં. તેઓ જણે એકંઝાબળી પર એ પુલ ફટ્યાં હતાં.

લિલિ કરતાં મિલિને જરા વધારે જેદ જણાતો. લિલિ કેટલાયે પ્રયત્ન કરતી, કેટલીએ કોશિસો કરતાં પણ-કથાથી પણ બહેનનું એ વિપાદસિકત સુંદર મ્હોં આનંદકુલ ન થતું. અંતરની કેવી એક અસહ્ય વેદનાયે, કેવી એકંતીમ જપ્તાસાએ તેના જીવનની સુખ યાન્તિ હરણ કરી હતી, તેનું શરીર મન ભાંગી ગયાં હતાં. યૌવનની પ્રાન્તસિમાં ઓગળતાંજ તેનું શરીર ભાંગી ગયું હતું. માથાના વાળ ધોળા થઈ ગયા હતા, ચામડી શિથિલ થવા લાગી હતી અને શરીર લીધું અને જલરામરત થયું હતું. લિલિ મ્હોટી છતાં પણ તે દેખાવમાં મિલિની જેમ હતી.

આજ મિલિની જીવનશીલા સંપૂર્ણ થવા આવી છે. ગઈ રાતથીજ તેનાથી બોલાતું નથી. આજ રહવારે તેણે બહેનને ક્ષીણ જડિત ભાષામાં કહ્યું હતું, “બહેન, હવે મને વાર નથી. પુરોહિતને બોલાવા મોકલ.”

શિલિ દુઃખિત ચિત્તે, વ્યાકુળ હૃદયે ચેતી હતી. તેમાં જીવનની, સ્નેહની, હેતુની જે કંઈ સામગ્રી હતી તે, આજ અભાગી મોત કાઢી લે છે. આજ નિષ્કુર દેવ તેનું એકમાત્ર હૃદયનું ધન, અંચલનો નિધિ, જીવનની સહચરી મિલિનું હરણ કરવા આવ્યો છે. વિવશા, જ્ઞાનહારા થઈને તે રૂદન કરે છે.

સમીપમાં પગલાં સંભળાયાં. ધર્મયાજક ધરમાં આવ્યા. ધર્મયાજકને જોઈને મિલિ કંપતી કંપતી શ્વાસમાંથી બેઠી થઈ. ધર્મયાજક ઉચ્ચાસન પર વિરાજવા અને ધીમેથી કહ્યું, “વત્સે ! ઇશ્વર તને ક્ષમા આપશે. સમય આવી જાયો છે. તું નિર્ભયપણે ત્હારા મનોભાવ વ્યક્ત કર.”

મિલિનો દેહ ચરચર કંપતો હતો. કષિત શરીરે અરુદ સ્વરે તે બોલી, “બહેન, હૈ-બેઠી થા-સંભળ.”

શિલિ મહા કંપે આસુ ખાજતી બેઠી થઈ. મિલિ ધીરે ધીરે યાદગતી યાદગતી બોલવા લાગી-“બહેન, બહેન-ક્ષમા કરજો, મને માફ કરજો.”

શિલિ રૂંધાપણે કહે બોલી, “મિલિ, બહેન-તને મ્હારે ક્ષમા આપવાની ? શાને માટે ? જીવનમાં તું તો કદિ મ્હારા પ્રત્યે અન્યાયાચરણ નથી આદર્યું. તું મ્હારે માટે આત્મ-સુખ વિચાર્યું છે, મ્હારે માટે તું ચિરકાળ કષ્ટ સહન કર્યું છે. તું દેવી....”

શિલિને અટકાવીને મિલિ બોલી ઉઠી, “બહેન, જાની રહે. મને કહેવા દે મ્હારે તો હવે વધારે વખત નથી..... ઉઠ, કેવું ભયાનક,.....આજ હું બધું કહીશ. સંભળ,.....હેનરી, હેનરી તને યાદ છે ?.....”

શિલિ કંપી ઉઠી, મિલિ કહેવા લાગી, “હેનરી પુત્રાં જે દિવસ પિતાની પામે મળવા આવ્યો હતો-તને યાદ છે ! હું ઓટલે ઉભી ઉભી તે વેળાએ જોતી હતી. ઓહા ! હેનરીની કેવી સુંદર સુપટિત આકૃતિ, કેવા વિદ્યાળ આપત્ત ચહુ, હેનરીને જો. યતે હું એકદમ વિમુગ્ધ થઈ.

“મ્હારૂ વય તે વખતે પંદર વરસનું હતું-નહિં ? ત્હમે સૌ મને બાલિકા ધારતાં પશુ યુવતીની ગાઠ અનુભવ સક્રિય એ મ્હારું હૃદય કળજે કર્યું હતું.”

“હું દિવારાત્રિ હેનરીને સ્મરતી; સપને, સપને ૫ જાગરણમાં હેનરી મ્હારા મન-શહુ આગળ ભમતો ! ત્હના અપરૂપ રૂપે મ્હારા સમગ્ર હૃદયને ઢરી લીધું હતું.”

“હેનરી હમ્મેશ આપણે ત્હાં આવતો હું એકદમ હેતુની તરફ જોઈ રહેતી. મ્હેં મનમાં ને મનમાં મ્હારૂ જીવન, યૌવન, મન, આણ સર્વજીવન ત્હેને ચરણે અર્પણ કર્યું હતું.”

“આયિંતું એક દિવસ સંભળ્યું કે, ત્હારી સાથે હેનરીનાં યતન નક્કી થયાં છે. મ્હારો અન્તરાત્મા જળી ઉઠ્યો. બહેન, ઉઠ, એ જવાબા-અસહ જવાબ હતો.”

“ નહે” તથા દિવસ જાગરણમાં કાઢવા-વેદનાથી અરિયર બનીને કેટલુંક રોષ. કાષ્ઠપણ રીતે મન ચાન્ત થયું નહિ. હિંસા વિષયી મ્હાફે સરીર જર્જરિત થયું મ્હે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, ના તેમ નહિ થાય. લિલિ હેનરીને પરણી નહિ સકે. હુંજ ત્હને પરણીશ.

“ પણ રહમજી કે, હેનરી મ્હારો નથી.-ત્હને હૃદય ત્હારી આગળ વેચાયું છે.

“ એક દિવસ રહાંજે ત્હમે ફરવા ગયાં હતાં-યાદ છે? તે દિવસ શુક્રવ પક્ષની તૈરસ હતી અને રાત ચાંદરણી હતી. જ્હાર પ્રવૃત્તિ હસતી હતી અને હું ખડકીમાં બાંધા મારતી હતી. જોયું કે, જગા આથે ત્હમે ફરો છો. હું ઉભીને તે જોવા લાગી.

“ જોયું કે, હેનરીએ ત્હને છાતી સરસી લપને સુખન કર્યું. મ્હારી આંખો નીચી નમી. વેદનાથી મ્હાફે-હૃદય બળવા લાગ્યું. હું-અથી ક્રોધથી, હું ઉન્મત્ત બની.

“ બદલાને મારે, હું બાકુલ થઈ. હેનરી ન્હને મૂકીને ત્હને પરણી એ વિચાર અસલ થઈ પડ્યો. હેનરીને આટલા દિવસ હું હૃદય-દેવતા માનીને ત્હની પૂજા કરતી-હેનરીની મૂર્તિ હૃદયમાંથી છુસાઈ ગઈ. અન્ધ હૃદય ક્રોધને અધિન થયું.

“ તું હેનરીને મારે કેક બનાવતી હતી-યાદ છે? મ્હેં છૂપાઈને એક દિવસ ત્હમાં વિષ ભેળવ્યું.

“ આપણા માળી પાસે ઘણી બતનાં વિષ રહેતાં; તે તો ત્હને યાદ હશે. તે દિવસે હેનરીએ તથાજ કેક ખાધાં હતાં. ન્હેં પણ એકજ ખાધું હતું. ખાઈનાં કેક મ્હેં ત-જાવમાં ફેંકી દીધાં હતાં. તથા દિવસ પછી હંસ વિગેરે મરણ પામ્યાં હતાં-યાદ છે તે?

“ જ્હેન, મ્હને ઠાંઈ પણ કહેતી ના. સાંભળ. હેનરીના જીવનનો અન્ત આવ્યો. હું હંમેશને મારે માંદી પડી. પણ જ્હેન, તોપણ, યંત્રણાનો અન્ત ના આવ્યો. તેજ દિવસથી મ્હારી પીડા વધવા લાગી.

“ ઓચિંતુ બણે ન્હને ચેતન આવ્યું. અનુતાપના અગ્નિથી મ્હાફે હૃદય બળવા લાગ્યું. હું મ્હારા પાપની પરિસીમા પરખી સારી.

“ ઉદ્-મ્હારા જીવને કેટલી યંત્રણા સલ કરી છે? તેજ દિવસથી પંજેપજ મ્હાફે અન્તર બળે છે, પ્રતિ મુહુર્તે મ્હારો હતપિન્ડ દગ થાય છે.

“ ન્હેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જ્હેનને એક દિવસ કહીય-મૃત્યુ વખતે જ્હેનને બધી વાત કહેતી જઈશ.

“ જ્હેન, સમય-આવી પ્હોચ્યો છે. ઉદ્-નજ હું.

“ રહવારે, રહાંજે, બપોરે, વખતે, કવખતે, હું મારતી કે જ્હેનને એક દિવસ કહીય.

“ જ્હેન, આજ મરતાં બપ થાય છે. એમ-થાય છે કે, કદાચ મર્યા પછી હેનરી સાથે ભેટા થાય તો-ઉદ્.

“ જ્હેન, શું કંઈ? માડી! ત્હારી પ્હેલાં હું હેનરીને કેવી રીતે મળી શકીશ!

“ પરન્તુ હવે તો ન્હને વાર નથી. વિધાતા હવે તો ન્હને અંહિ રાખશે નહિ.

“ જ્હેન, હેતની જ્હેન! ન્હને ક્ષમા કર. તું ક્ષમા કરીશ તોજ હું સ્વસ્થ થઈ શકીશ.”

જેને તરફથી કંઈ ઉતર ન મળવાથી, મિલિ એકદમ ચિત્કાર કરી ઉઠી, “પુરો-
હિત મહારાજ, જેને શું કામા કરશે નહિં ? જેને કામા નહિં કરે તો હું મરી ચકીરા
નહિં. ઉહ્”-મિલિ શ્રાન્ત થઇને પથારીમાં પડી. તેને શ્વાસ ઝડપથી ચાલ્યો જતો હતો.

લિલિ પથરની પૂતળીની માફક નિર્વાક, નિષ્પન્દ થઇને બેસી હતી. ફાલ્ગુ કરીને તે
ચેતના વિલુપ્ત થઈ હતી. હાથમાં મ્હો ઢાંકીને રમણી એકાગ્રચિત્તે અતીતની વાત
સંભારતી હતી. હાપ ! જેની જીવિત હોત તો આજ કેરા સુખમાં તેમનું જીવન અં-
તિવાહિત થતું હોત ! તેના પ્રણયદેવતાની મનોહર કાન્તિ તેની સન્મુખ ઉપસ્થિત
થઈ જેનીની જીવન્ત જાગિ મિલિએ મન થકુ વારે નીરખી. હાપ ! તે સુમન, તે સાન્ધ્ય
સમય હજી પણ તેના હૃદયની ગ્રન્થિમાં અઠિત રહ્યું છે. પરન્તુ જીવનનું સુખ પ્રભાત-
હિતિ થતાં ન થતાંમાં જ ચારે તરફ અન્યકાર પ્રસર્યો અને સુખમૂર્ચા હંમેશને માટે
અસ્ત પામ્યો.

એકાએક ધર્મયાજકગુરુ ગમિરરરરે બોલ્યા, “ મોડમ લિલિ, તમારી જેને
શ્વસુશ્વામાં છે. ”

ચમકિત થઇને લિલિએ નહાં હચું કર્યું. કપિત આજે સહોદરાને સુન્મન કરીને મદમદ
કરે બોલી, “ જેને, તેને હું કામા કરું. અંતઃકરણપૂર્વક તેને કામા આપું. ”*

—બકુલી.

કલ કોલેજમાં ખંત રાખી વૈદકની પહેલી પરીક્ષા પસાર કરી. પણ પછી તેણીની તબીબત લથડી અને વૈદક સલાહ મુજબ તેણીને સુષી હવાવાળી જગ્યાએ જવું પડ્યું. તેણી મદ્રાસ ગઇ. થોડા મહીનામાં ત્યાં તેણીની તબીબત સુધરી હવે પાછો તેણે વૈદક અભ્યાસ શરૂ કર્યો, થોડીકાં પાછા સંસ્થાનધન સ્કૉલરશીપ મેળવી પણ જ્યારે પરીક્ષાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણીએ એક. એ. ની પરીક્ષા પાસ નહીં કરી હોવાથી, તેણીની પરીક્ષામાં ખેસવાની અરજી, સત્તાવાળાઓએ ના મંજૂર કરી. કમળાકરે નાસીપાસ ન થતાં એક. એ. ની પરીક્ષાના ક્રમનો અભ્યાસ કર્યો ને તે પરીક્ષા પાસ કરી અને ફરીથી તેણીને વૈદકનો અભ્યાસ પહેલેથી ચાલુ કરવાની ફરજ પડી. હવે તેણીને જબરી મેહનત ઉઠાવવી પડી. તે દરરોજ સવારના પહેલી ઉઠતી અને ઇસ્પીતાલમાં કામ કરતી ઇસ્પીતાલમાં દરેક દરદીની તે પુરતી માંગ્યત રાખતી. ધરમાં કે ધરની બહાર કોઈનું પણ મન તે કુખવતી નહોતી, ઇસ્પીતાલમાં કામ કર્યા પછી દસ વાગે કોલેજમાં વૈદક વીઠા સંખંધી ભાપણે એક મીતે સાંભળી, તેની નોટ્સ લેતી; અને આમ આખો દહાડો મેહનત કરી સાંજના થોડી લેંચ થઈ પાંચ વાગે ઘેર પાછી ફરતી. ઘેર આવી આશાપેશ ન લેતાં, ધરમાં રસોઈ પાણીની જતે ચોકસાઈ રાખતી ને બાગ બગીચાનું કામ પણ તે તપાસતી. ઊકરાઓની માવજત કરતી અને તેઓ સાયેરમત ગમત પણ કરતી હતી. પોતાના ધણી સાથે સંજના આનંદ ગોષ્ઠી કરતી અને રાતના પોતાનો અભ્યાસ કરવાનું પણ સુકતી હતી નહિ. આ પ્રમાણે તેણીએ લાગભાગ ૪ પાંચ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો અને જુદા જુદા અધરા વિષયોમાં પેટલો નંબર મેળવતી. કોલેજના સત્તાવાળાઓએ તેણીની બાહોશી ચાહ તેણીને સરટીશીફે આપી હતી. પરંતુ એ આ અધ્યાગ મેહનતનો બહોલો તેને આપ્યો. તેણે એક. એમ એન્ડ એસની વૈદકની છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી તા. ૨૫મી એપ્રિલ ૧૯૦૭માં ધુનીવરસીટીની ડીગ્રી મેળવી. તેણી હાલમાં સ્ત્રી તથા અભ્યાસોનાં દરેક સંખંધી ખાસ માહીતી મેળવવા વીલાપત ગયાં છે. જ્યારે હીંદુ સ્ત્રીઓ જાત જાતની અગવડના નિબંધુ બન્યાં નહિ અને પોતાનો અભ્યાસ ખંત રાખી પરિસીમા પારખી રાખી.

“ ઉદ્ધ-ન્હારા જીવને કેટલી યંત્રણા સહ કરી છે ? તેજ દિવસ... સહાય થશે. કમળાકરે અન્તર બળે છે, પ્રતિ મુહુર્તે મ્હોરો હતપિન્ડ દમ્પ થાય છે.

“ મ્હે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જ્હેનને એક દિવસ કહીશ-મ્હાં વખતે જ્હેનને સહેવાત કહેતી જઈશ.

“ જ્હેન, સમય આવી પ્હોચ્યો છે ઉદ્ધ, -જાઉં છું.

“ સહવારે, સહાંચે, બપોરે, વખતે, કવખતે, હું ધારતી કે જ્હેનને એક દિવસ કહીશ ત્યાં

“ જ્હેન, આજ મરતાં ભય થાય છે. એમ થાય છે કે, કદાચ મર્યા પછી હેનરી સાથે ભેગા થાય તો-ઉદ્ધ.

“ જ્હેન, શું કરું ? માડી ! તારી પ્હેલાં હું હેનરીને કેવી રીતે મળા રાખીશ ?

“ પરન્તુ હવે તો મ્હેને વાર નથી. વિધાતા હવે તો મ્હેને અંહિ રાખશે નહિં.

“ જ્હેન, હેતવી જ્હેન ના મ્હેને ક્ષમા કર. તું ક્ષમા કરીશ તોજ હું સ્વસ્થ થઈ રાખીશ.”

મરે તેમણે તેરસો લીટીનું એક કાવ્ય છ દીવસમાં લખી કહાડ્યું. તેમના ડાકટરે તેમને ચોપડીને હાથ પછી લગાડવા ના પાડી હતી ત્યારે તેમણે બે હજાર લીટીનું એક નાટક કંઈ પણ આગલા વીચાર વગર લખી કહાડ્યું ચઉદ અને સોળ વરસની વચ્ચે તેમણે એ ન્વતનાં ધણાં લખાણો લખ્યાં હતાં. બાર વરસની વયે તેમણે મદ્રાસ યુનીવર્સિટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પેસાર કરીને તેના પરીણામમાં તેમની ભારે વાખવાળી એમેર થઈ. ઉમરમાં આગળ વધતાં તેઓને મુશ્કેલીના દીવસો પૂછી જોવા પડ્યા હતા. તેઓ ડાકટર એમ. ગોવીંદ રાજુલુ નાયડુને પરણ્યા માંગતા હતા પણ તેઓ આઠણુ નહી હોવાથી બંનેના માત પીતા તે લગ્ન કરવા નાખુશ હતાં. સને ૧૮૯૫ ના વર્ષમાં તેઓ નામદાર નીલામની સ્કોલર-શીપ મેળવીને ઇંગ્લંદ ઉપડી ગયા હતાં. સને ૧૮૯૫ ના વર્ષથી સને ૧૮૯૮ સુધી તેઓએ કોંગ્રસ ફેલોશ તથા ગરટન ખાતે અભ્યાસ કીધો હતો. ઇંગ્લંડથી પાછા ફરતાં નાત ન્વતની શરમ તોડીને તેઓ ખોતાના પસંદ કરેલા પતિ જોડે પરવ્યાં. ત્રણ વર્ષ જરા મુશ્કેલીમાં કહાડ્યા પછી હવે તેઓ દૈવરાખાદમાં સુખી જીંદગી ગુમરે છે અને ચાર પુત્રો સાથે તેઓ એક ભાગ્યશાળી માતાનો આનંદ મેળવે છે. લગ્ન પછીની તેમની જીંદગી એક વીદ્યાન કવી તરીકે જાહુ પ્રખ્યાત થઈ છે. તેઓના કાવ્યોનો એક સંગ્રહ “ગોલ્ડન ગ્રેશાંડ” નામની ચોપડીમાં જુદા પ્રસિધ કરવામાં આવ્યો છે; અને તેઓ જે છટાદાર અંગ્રેજી ભાષામાં છુટથી ભાષણો કરતાં રહ્યાં છે તે તેમને એક નમુનેદાર વિદ્યાન હોહુ બાતુ તરીકે પુરવારકરે છે. તેમણે કલ્પકતા ખાતે ભરાયેલી સંસાર સુધારા સમાજમાં ઓકેલવણી ઉપર એક ટુકું પણ પછું મહત્વતાવાળુ ભાષણ છટાદાર રીતે ઉમરા શબ્દોમાં આપ્યું હતું. તેમને સાંભળવાની તક મેળવનાર દરેક શખ્સ તેમના ઉદાર વીચારો, બોલવાની છટા, અને ખોતાની મતક્ષબ ખીજઓના મન ઉપર દસાવવાની શક્તી મારે અંતઃકરણથી સ્તુતી કર્યા વગર રલોક નહી હોય.

—મીસીસ જમનાબહેન સહે,

વિવિધ વિહાર.

ખોતાના લેખક-પતીઓને મંદદ કરનારી પ્રસિધ બાનુઓ.

અંગ્રેજી સાહિત્યમાં આવી બાનુઓના ધણા દાખલા છે પણ અત્રે આપણે બેત્રણ બાનુઓના દાખલા આપી સંતોષ પકડ્યું.

“ધી સ્કારલેટ લેટર” ના ન્વજીતા પુસ્તકનો કર્તા નેથેનીયલ હૉથર્ન ખોતાના આ પુસ્તકને મારે ખોતાની બાવડીને આભારી હતો. એ વાતોનો સાર, તેમાં માગ લીધેલા પાત્રોનો ચિતાર અને તેઓના ગુણમાં મુકાવલા પ્રાસંગીક વચનો સુચવનાર તેનીજ બાવડી હતી હૉથર્ન એક દેકાણે ખોતાની બાવડી સાર લખે છે:—

એજ મુજબ મહારાજ સાહેબે બાળકોના મૃત્યુનું પ્રમાણ વડોદરા શહેરમાં ફટકું છે તેની તપાસ કરારી હતી અને તેમને માત્રમ પાંચુ કે અને ૧૯૦૬—૦૭ માં એક-દરે ૨૮૫૨ મરણો થયાં હતાં તેમાં ૯૦૦ પાંચ વરસની વધની અંદરના બાળકોમાં થયા હતાં. એટલે એકંદર માથુસોમાં ૩૦ ટકા જેટલાં બાળકોનો નાશ થયો હતો. વળી ૧૦૦૦ માંથી ફક્ત ૬૧૩ બાળકોજ પોતાની પહેલી વર્ષગાંઠ જોશ પામ્યાં હતાં.

આ પ્રમાણેના સ્ત્રીઓ તથા બાળકોના મૃત્યુના કારણો તપાસતાં પુખ્ત ઉંમર પ. હેલાં લગ્ન કરનાર માતાઓને પ્રસૂતીની ચીટંબણા, સુચાવડ દરમ્યાન માતા તથા બાળકના પોશણમાં કમતીપણું, સુચાવડ દરમ્યાન ગરીબ માતાઓને કરવી પડતી અંગ, મહેનત અને, બાળકનું સારીર. સચવાપ તેવાં કપડાં લતાંનો અભાવ, બાળકની, માવજત સંબંધી અજ્ઞાનપણું અને ગરીબ લોકોના ઘરોમાં આરોગ્ય સંબંધી દુર્લક્ષ વગેરે કારણો આશં મૃત્યુઓને માટે જવાબદાર ગણાયા છે.

આ અનીષ્ઠ સ્થિતિ દુર કરવા સર્વ મહારાજની ધ્વનિશ્રુતિએ તેમનાં માનવતાં રવર્ગવાસી રાણી સાહેબની યાદગીરી તાજી રાખવા તેમના સ્મારક ફંડમાં તાણાં ભરનારાઓએ તે ફંડમાં ભરાયેલી કુલ રૂ. ૧૭૦૦૦ ની રકમ આ પ્રસૂતીસહાયક સંસ્થા કાઢવાને સાર આપી છે. એ ફંડની વાર્ષિક ઉપજ તથા ખીજ ઉદાર મરીતવાળાં મૃદુસ્થો તથા બાંતુઓ તરફથી વર્ષમાં એકમ થયેલી વર્ગણી મળત જે કુલ. રકમ થશે તે તે વર્ષમાં સુચાવડી સ્ત્રીઓને મદદ કરવામાં વાપરવામાં આપશે.

આ પ્રસૂતીમૃદુલો ઉપયોગ તમામ વર્ગનાં બધરાં કરી ન શકે એ વાત દેખીતી છે, તેથી ગરીબ કામના જે બધરાં પોતાના ઘરમાંજ સુચાવડ રાખે તેમની તથા તેમના બાળકોની સારી, રીતે માવજત થાપ તે માટે એક સારી બચેલી દાર્ઢ સરકાર તરફથી રાખવાનું પણ ફરકું છે. એ બાબતે કોઇ બાળકનો જન્મ થયાની ખબર પડતાં તુરંત તે સુચાવડી બાબતે થેર જઇ સુચાવડી બાઈ તથા તેના બન્ધ્યાની માવજત તરફ લક્ષ આપશે અને તેને સારો ખોરાક તથા યોગ્ય રક્ષક કપડાં લતાં પહેરવા ઓઢવા સમાજ આપશે.

આ કામ સાર યોગ્ય પુરવોની સેક્રેટરી તરીકે નીમણુક કરવામાં આવી છે. તેમજ બાંતુઓનું સલાહકારક ગાંધા પણ નીમણું છે. અત્યાર સુધીમાં દીવાન સાહેબ તથા ખીજ સજ્જન પુરવોએ આ ફંડમાં વાર્ષિક મદદ આપવાનું કબુત કર્યું છે. પરમેશ્વર આવી ઉપયોગી સંસ્થાને ફતેહ આપે અને એવાંજ સ્ત્રી ઉપયોગી ખાતાંઓ જુદા જુદા દેશ દેશાવરોમાં કાઢાડવાને આપણા શ્રીમંત વર્ગને થેરે, એવી મારી અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના છે.

મિસિસ જમનાં ઝહેન સદે.

માતા: (જમતને) માતા સમાત બીજ કોઇ છાયાં નથી. માતાના જેવી બીજ કોઇ જાતિ નથી. માતાના જેવું કોઇ પણ બીજું રક્ષણ નથી અને માતાના હરતાં કોઇ પણ મોહાં પર્વ નથી.

સુચાપિત.

॥ ૐ શ્રી. ॥

શ્રી-ઉન્નતિ. ૪

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

સ્વદેશ હિતેષુ બંધુઓ તથા ભગિનીઓ:—

આજે શ્રી-ઉન્નતિ વિષે કાંઈક મારી અલ્પ મતિનો સાર બોલું છું કેમકે મેં કાંઈ એટલો બધો વિદ્યાભ્યાસ કીધેલો નથી, તેમ વ્યાખ્યાનો પણ કીધાં નથી કે જાહેરમાં ભાષણો નથી; તેથી જ કાંઈ બોલું તેમાં યોગ્યયોગ્ય જણાય તો જણાવવા કૃપા કરશે. કેમકે આપ સર્વ વિદ્વાન અને અનુભવી છો.

બંધુઓ ! આપ સર્વ જાણતા હશો કે હું પ્રો. ગજજીની બહેન છું. મને વૈદ્યવતા બાળપણમાં પ્રાપ્ત થયાથી હું મારા માધ સાથે વડોદરામાં રહેતી ત્યારે તેઓ કલાભવનની વ્યવસ્થા કરતા હતા. તે વખતથી મારા મનમાં શ્રી જીતીને માટે કાંઈ કરવું એમ વિચાર થતો. મારા બંધુને પણ અંસજે કહેતી પણ મારી બાંધ્યાવસ્થાને લીધે કાંઈ થઈ શકતું નહિ. પણ તે દીવસનું બીજ પડી રહેલું ને દરેક વર્ષે જ્યારે સુરતમાં મને શાવળહાટુર ઘેલંતરોય સપ્તરાય મુનસફનાં પુત્રી બાલુગૌરીબેન સાથે સમાગમ થયેલા ત્યારે ભક્તિપૂર્વી જળ સીંચાઈ, અંકુર ફાટી નીકળ્યું. મારાં ભગિની બાલુગૌરીના તથા મોરાં બીચારની અકપતા યતાં અમે જન્મેજી વિધવા સ્ત્રીઓને માટે સંસ્થા કાઢવી ને તેમને માટે કાંઈ ઉન્નતિનું દાર બોલવું એમ ઠરાવ કીધો. પછી વિચાર કરતાં વિધવા સાથે સંધવાં અને બાળાઓને પણ શિક્ષણ આપવા સંસ્થા સ્થાપવી, એમ નિશ્ચય થયો. આ વિચાર મારા બંધુને મેં લખી જણાવ્યો તેમણે પણ એ વાતમાં અનુમતી આપી; ત્યાર પછી આ (વનિતાવિશ્રામની) સંસ્થાની સ્થાપના કીધી. બાળાઓ દેશની માતા રૂપ યશો માટે એતો ખેતરમાં ખીજ રોપ્યા બરોબર છે; દેશોન્નતિનું જૂળ રથપારો ને અગાન ગાતાઓ પણ અવન કાસના સમયમાં શિક્ષણ લેશે ને દેશોન્નતિ ધણી જલદી થશે. અને જો વિધવાઓ ધર્મ નીતિનું શિક્ષણ લઈ યોગ્ય હુન્નરો શીખશે તો સંબંધોએને બોલ રૂપ ન. યઈ પડતાં ઉપયોગી થઈ પોતાનું પોષણ પોતે કરી દેશ સેવાનાં કાર્યો બજાવી પોતાની જીંદગી સુખમય કરી માતાપિતાનું તથા સાસુરીયાનું કુળ તારી પોતાની જાતને પણ તારશે ને અનેક કુકર્મો તથા પાતકો યતાં અટકશે કેમકે હાથ લેગાદી ભયંકર રોગોને લીધે અનેક બાળાઓ અત્યથ દશને પામેલી છે. તેઓને માટે સૌથી ઉત્તમ જીંદગી ગાળવાનો આ માર્ગ છે એવું જાણીને વનિતા વિશ્રામ નામની સંસ્થા આજ દોઢ વર્ષે યથા સુરતમાં ખોલી છે, જે આપ સર્વને જાતજાહેરો વળી વનિતા વિશ્રામની શાખા છ સાત માસ થયાં અત્રે પણ ઉદ્યાવામાં આવી છે એમ જણાવતાં મને અતિ આનંદ થાય છે. અને જો એમનો ફાળલો જોઈને

* રીપ્: આ લેખ સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની સજ્જામાં વાંચવા તેવાં કરેલો પણ પાઠ્યથી માત્ર સ્ત્રીઓની જ સજ્જામાં વાંચવાનો કરેલો હોવાથી ગયા કોસેબર માસમાં અમદાવાદ ખાતે આમાં સોડાદારના મંદાદેશમાં વાંચનામાં આવ્યો હતો જે વખતે આશરે ૨૦૦-૩૦૦ સંનારીઓએ તે સજ્જામાં ભાગ લીધો હતો.

દરેક દેશ ભગિનીઓ કાર્યનો આરંભ કરી સંપન્ન અને ઉત્સાહથી કામ કરશેતો દેશાનુભવિ યવામાં જરાપણ અસંભવ નથી. મારેમારા બંધુઓ, તમે ઉત્સાહ ધરી પોતપોતાના ગૃહમાંથી સ્ત્રીઓને અવકાશના સમયમાં એવી સંસ્થામાં શિક્ષણ લેવાને મોકલો. જે હોશીયાર અને બહેલી બહેન હોય તેઓ આવી સંસ્થામાં શીખવવામાં સહાય કરે. અને ન બહેલી હોય તે શીખે. આમ લેવા દેવાનો વહેવાર કરતાં અને હજારો મળતાં સ્ત્રીઓને શીખવવું; તેજ પછી એમનામાં કેમે કેમે એકપતાનાં બીજ રોપાશે તે શિક્ષણ લેતાં જ્ઞાન આવશે. પ્રથમ તો આજ રીતનો આરંભ કરો. વળી દાક્ર સ્ત્રીઓના સુભાગ્યે સેવાસદન નામની સંસ્થા નો મુખાધમાં સ્થાપના થઈ છે. તેમાં દયાની મૂર્તિ દયારામભાઈએ મુખ્ય ભાગ લીધો છે. અને બીજા અનેક સદગૃહસ્થોએ ઉત્સાહ તથા ખતથી ભાગ લઈ કાર્યનો આરંભ કર્યો છે. એવી રીતે આપણા દેશના સુભાગ્યે એવી સંસ્થાનો આરંભ થઈ ચુક્યો છે. તેથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ યશ એમ જણાય છે. મારે બંધુઓ, હવે તમારે સૌએ યથાશક્તિ એવી સંસ્થામાં મદદ કરવી જોઈએ. કેમકે એવાં મોટાં કાર્યો એક મનુષ્યથી થતાં નથી. એમાં તો સર્વની મદદની જરૂર છે.

દેશહિતેષ્ઠક બંધુઓ ! ઉત્સાહ ધરી, એકપતા કરો, જાતુભાવને જનગૃહ, કરો દુઃખને દરો, સુખને વરો, અને સ્ત્રી ઉન્નતિના કાર્યમાં મદદ કરો. કેમકે અમારાથી તમારી સંદાષ વિના કાંઈ અમારી ઉન્નતિ થવાની નથી. પ્રથમ તમારી મદદ હરી તો આવાં કાર્યો થઈ શકશે. તમે બીજાં સર્વ કાર્યો સ્ત્રીઓ પાસે કરાવોજો તેમ આ કાર્યમાં પણ તેઓને ભાગ લેવા મોકલશે તો તેમાં તમને અને અમને સર્વને લાભ છે. કેમકે જ્યાં સુધી સ્ત્રી જાતીમાંતું અજ્ઞાન નષ્ટ થયું નથી અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી સંસાર તથા ગૃહ સુધરવાનો જ નથી. પુરુષ જહુ પિદ્ધાન નીતિવાન અને હોશીયાર હશે પણ સ્ત્રી અજ્ઞાન હોય તો તે ગૃહની દસા જહુ ખેદકારક નીવડે છે. રોજ કલેસાગ્નિ પ્રજ્વળે છે. ને દાહમાં આપણા હિન્દુ સંસારમાં પશુ-ગૃહમાં એજ નજરે પડે છે. મારે બંધુઓ, વાસ્તવિક જ્ઞાનસ્ત્રીઓને આપવું જોઈએ, કંઈ યોગ્ય થયું અંગ્રેજી બહાવી, ઊગાવાળાં કપડાં અને ઉચી એડીનાં જુદાં પહેરી ખોરા જ્ઞાનનો ડાળ કરી ફરવાનું નથી. એથી તો ઉલટું બગડે છે. મારે મારા બંધુઓ, માફ કરવું એજ છે કે મુખ્ય ગૃહ કાર્ય, બાળક ઉછેરનાં, કરકસરથી ગૃહ વ્યવસ્થા કરતાં શીખવવું તથા પતિ સેવા, કુટુંબ સેવા, અવકાશના સમયમાં દેશ સેવા કરતાં પણ શીખવવું ને નીતિને ધર્મના સંસ્કારો પ્રથમથી જ રોપવા. આ સર્વ શિક્ષણ ગૃહમાં માતાઓ દ્વારાજ મળવું જોઈએ. પણ કાળબળે માતાઓમાં જ જ્ઞાન નહિ તો પુત્ર પુત્રીઓને ક્યાંથી આપે. આવી રીતે અજ્ઞાનને લીધે વાસ્તવિક જ્ઞાનનો લોપ થઈ ગયો છે મારેજ જ્ઞાન આપવાને માતાઓને ખરી માતાઓ બનાવવાને, સ્ત્રીઓને સ્ત્રી રૂપ બનાવવાને, જહુનોને બહેનરૂપ બનાવવાને, આવી સંસ્થાની જરૂર છે.

વળી બંધુઓ, ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓને તો આ સર્વ કાર્ય કરેથી કર્તવ્યતાં યાય છે. પણ મારી વિધવા બહેનો જે મિથ્યા આમ તેમ અટવાઈ સંબંધીઓનાં મેણાં ખાઈ તથા તેઓનાં મન સાચવી અને અયોગ્ય પ્રકારનાં કાર્યો કરીને જન્મ ગાળે, તેમને મારે મને મદદ લાગણી યાય છે, કેમકે એ જીવંતીનો મને જાતનો અનુભવ છે. બંધુઓ, એ

દુઃખનો બેને અનુભવ હોય તેજ નહોતું. પ્રભુ કાઢીને પંથુ એ દુઃખ ન આપે એજ મારી અન્તરની લાગણી છે. પણ હાલમાં તો કમજબ બાળક બાળકને એવાં દુઃખ પડે છે. તેને કેટલાંક લોક પુનર્લગ્ન કરાવે છે. તેનું પરિણામ પણ સારું આવતું નથી. એ પણ તેઓને અનુભવ સિદ્ધ છે. બંધુઓ, તમેજ વિચારો કે જે વિધવા ધર્મર ભક્તિ કરી દે શક્તિના કાર્ય કરી સાધુ જીવન ગાળતી હશે તેમનાં પર તમને પ્રેમ આવશે કે પુનર્લગ્ન કરી ફાનમાં ફરનારી વિધવા પર પ્રેમ આવશે, તેના વિચાર કરો. વળી કેમ નહયું કે તેનો બીજો પતિ પંથુ આયુષ્યમાન હશે કેટલાકને બીજો ન્યય છે તો પછી શું ! મારે સાધુ જીવન ઉત્તમ એ તો સર્વમાન્ય છે, તે મારે કહેવાની જરૂર નથી. એવી બાળાઓ મારે દેશદેશમાં આવી સંસ્થાઓ કાઢવા પ્રયત્ન આદરે. તો આ નકામી ગણાતી અને નિરર્થક અટવાતી સ્ત્રીઓ વિશેષ ઉપયોગના કાર્યો કરશે ને પોતાની બહેનોને અનેક પ્રકારે મદદગાર થશે, ને દેશ સેવા કરવામાં એ વિશેષ ભાગ લઈ શકશે. કારણ કે વહેવારના કાર્યથી છુટી થયલી છે. બંધુઓ, તમે કહેશો કે બધા દેશમાં આવી સંસ્થા કાઢવામાં બહુ દ્રવ્યની જરૂર પડે. વાત ખરી છે. પણ દ્રવ્યની ખોટ નથી. પણ કામ કરનારની ખોટ છે. દોઢ વર્ષ થયાં વનિતા વિશ્રામ ચાલે છે. પણ હજી સુધી કાંઈ મદદગાર સ્ત્રી મળી નથી. એ પરથી જણાઈ આવે છે કે સ્ત્રીઓમાં હજી ઉત્સાહ પ્રગટ્યો નથી. જે દેશોદેશની ઉત્સાહી બહેનો તૈયાર થાય તો પછી દ્રવ્ય તો દેશોદેશમાં છે અને તે પણ એક મનુષ્ય પર બોલે ન નાખતાં દેશના સર્વ મનુષ્યો એક એક રૂપિયો કાઢે તો બેટલા મનુષ્ય તેટલા રૂપિયાનું ફંડ થાય અને તેના બાજમાંથી એ સંસ્થા ચાલે. અને સર્વને સુખમ પડે. મારે સર્વ બંધુઓને મારી આમંત્રણ પૂર્વક વિનંતી છે કે તમે સર્વ પોત પોતાના ગામમાં આવી સંસ્થા આ રીતે સ્થાપો જેથી કરીને મારી અનાથ બહેનોને ત્યાં શિક્ષણ લેવાનું સુગમ પડે અને જ્યાં સુધી એવી સંસ્થાની સ્થાપના નહિ થાય ત્યાં સુધી મારી બહેનોને તમે વનિતાવિશ્રામ કે સેવાસદન જેવી સંસ્થામાં શિક્ષણ લેવા મોકલો કે થોડે વર્ષે તેઓ કેળવણીને તૈયાર થશે અને પોતાના દેશમાં સંસ્થા સ્થાપશે.

બંધુઓ, લોકાપવાદથી ડરશો ના. અમારી ન્યાતમાં બોલું કહેવાય. હુનિયા બોલું કહે, બહુની સ્ત્રીને ક્યાં કમાવવા જવું છે ? પણ એવા પંથુએ બોલો સાંભળવામાં આવશે. પણ ડરશોમાં (દેહ પાતયામિ અર્થ સ્વાધ્યાયામિ) એ વાક્યનો સાર એ છે કે દેહ પડે તો પણ આરમ્ભેલા કાર્યથી ડરશો ના, તોજ કાર્ય સિદ્ધ થશે. પ્રાચીન કાળમાં પાંચ વર્ષના બાળક ધ્રુવજી વનમાં જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં નારદજી તેમને મળ્યા. ત્યારે કહ્યું કે બાઈ, આવ તને રાજ અપાવું, તને બાળકને બોલે શા ગણવા, બાઈ પીને કોલ કર. વનમાં વિકરાળ જનાવરોથી તું ખીહશે, ધુજશે અને તપ નહિ થશે; પણ દદ મનના ધ્રુવજીએ કહ્યું કે હું ઘેરથી નિશ્ચય કરીને નીકળ્યો છું મારે આપની કૃપાથી મેર ચળશે પણ હું નહિ ચળું. એમ કહીને વનમાં જઈ દદ મન રાખી તપ કરી પ્રભુને મેળવ્યા. રાજ પદને પામ્યાને અતે અધિયજ ધામને પામ્યા. એ તેઓના નિશ્ચય બળનું પરિણામ છે. મારે સારાકાર્યમાં નિશ્ચયબળ અને દદતા પારણ કરો તોજ દેશાન્તિ ને આંતરિક શાંતિ થશે. કંઈ સ્ત્રીઓને લખતાં વાંચતાં આવડ્યાથી દેશાન્તિ થવાની નથી. કેવળ લખવા વાંચવામાં સ્ત્રી ઉત્તિ થવાની નથી. તેઓને વારતવિક ધર્મ નીતિનું જ્ઞાન આપી વિવેકીને વિનયિ

કરી. સર્વ ગૃહકાર્યમાં કુચળ કરી પારમાર્થિક કાર્યનું જ્ઞાન આપી સતેજ બનવો તોજ દેશીજાતિ યશે.

બધુઓ, મને ધણી વખતે કાર્ય કરવામાં ગુચ્ચવણ થાય છે. કેમકે બાળપણમાં હું સંધારણ વાંચતાં લખતાં શીખેલી પણ પ્રારબ્ધ થોડે આ સંસ્થાનું કામ આરંભાયું. એ કાર્યમાં વિદ્યાની વિશેષ જરૂર છે. પણ ઇશ્વરના અનુગ્રહથી તીમે છે. આગ્રહ ધરી કામ કરવું એજ નિશ્ચય કરી પ્રભુને આશરે કામ કર્યે નહિ છું. તેથી તેજ પ્રભુ બળ આપે છે ને આપશેજ.

બધુઓ, આપણે જોઇએ છીએ કે જે દેશની સ્ત્રીઓ મહેનતુને કેળવાયેલી હોય છે તેજ દેશની ઉન્નતિ થાય છે. જુઓ ઇંગ્લાન્ડ અમેરીકા અને નાંપાનની સ્ત્રીઓ કેવી ઉચ્ચ, કેવી ઉત્સાહી અને કેળવાયેલી છે. તેની પ્રજા પણ તેવીજ કેળવાયેલી છે. એ તેઓની માતા કેળવાયેલી છે તેનુંજ પરિણામ છે. એ દેશની ઉન્નતિનું કારણ પણ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ છે. સાંની એક શ્રીમંત કે ગરીબ કે કોઇ પણ સ્ત્રી નેકામી આળસ કે કુચલી કરીને નકામો સમય નહિ ગાળે. કેટલીક ત્યાંની મીસનરી બાઇઓ પોતાનો ધર્મ ફેલાવવાને આપણા દેશમાં ફરે છે તે આપ સર્વ જાણો છો. એ લોકોએ પોતાના ધર્મ ફેલાવવાને લાખો રૂપિયા કાઢ્યા છે તે પુરુષોજ નહિ. પણ સ્ત્રીઓ પણ જન્મ પર્યંત ધર્મ મારે દેશેદેશ ફરે છે ને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે; એ અપિણે બધાએ દેખીએ જોઇએ છીએ. ધર્મના ફડકાથી આપણા દેશમાં નીચાળો કોલેજે ને દવાખાનાઓ કાઢી આપણા અનેક બાળકોને શિક્ષણ આપે છે અને પોતાના ધર્મમાં દોરે છે. વળી ત્યાંની કેટલીક બાઇઓ આપણા સનાતન ધર્મ પણ માને છે. તેમાંનાં શ્રીમતી બેવેટ્ટકી અને બીજી તેમની શિષ્યાએ પણ સનાતન ધર્મ જાળીતયામાની રહેને મારે ધણુંકીધું છે ને દેશેદેશ ફરી તે ધર્મના વ્યાખ્યાન દણુ પણ આપે છે. વીરુપી એનીબીસાન્ટ પોતે સનાતન ધર્મને માને છે; અને સનાતન ધર્મ ફેલાવવા મારે તેઓએ કાચીમાં કોલેજ સ્થાપી છે. આ કાર્ય આપ સર્વ જાણો છો. આ સર્વ કામ તેમનાં ઉત્સાહ ખંત અને કેળવણીનું પરિણામ છે. કેમકે પોતાના દેશમાં એ સ્ત્રીઓ કાર્ય કરે છે એટલુંજ નહિ પણ પરદેશમાં આવીને પણ કાર્ય કરતાં ડગતી નથી. એજ તેમની ઉન્નતિનું કારણ છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ હજી પોતાના દેશમાં કાર્ય કરવાને ઉત્સાહી ને આગ્રહી યઈ નથી તો પરદેશમાં કાર્ય કરવાને ક્યારે ઉત્સાહી યશે? એ વાત તો ધણી દુર છે.

હવે બધુઓ, આપણા અંગ્રેજ બધુ પોતાના જીવીમાઇને મારે બને તેટલું આગ્રહ ધરીને કાર્ય કરવામાં ચુકશે નહિ અને પોતાના બધુની સહકારીમાં રાજી રહે છે. એ પણ તેઓની ઉન્નતિનું કારણ છે. પણ બધુઓ, આપણી અવનતિનું કારણ એકે આપણામાં ઉત્સાહ નથી, સંપ નથી, ખંત નથી, જપ નથી; પુરુષો માત્ર પેટના રક્ષણ મારે ઉચ્ચ કરે છે; કેટલાક કીર્તી અને નામના ભોગી હોય છે અને કેટલાક લક્ષ્મીના ભોગી હોય છે. કીર્તીના ભોગી કીર્તિને મારે મોટી મોટી રકમ કાઢે છે, પણ વારતવિક ધર્મનાં કાર્ય કરી શકતા નથી; પરંતુ લક્ષ્મીના ભોગી તો તેટલું પણ કરી શકતા નથી. માત્ર લક્ષ્મી સંગ્રહ કરી તેને સાચવી રાખીને તેની

સંભાળમાં જ છુટીપીતું સાર્થક માને છે. અને ક્રેટલાક પોતાના જાતી બાઈની ઉલ્લસિ જોઈ શકતા નથી. ફલણો મારાથી સારી પદવીએ ચઢ્યો એમ જાણી દેશ લાવે છે. આ દેશનું મૂળ પ્રરૂપ કરતાં સ્ત્રીઓમાં વિશેષ છે. સ્ત્રીઓ તો તદન નિર- વામી હોય છે એટલે રાગદેશ વગેરે અનેક હુકુમોને સંમત કરી એક બીજામાં કલેશ ઉત્પન્ન કરી જન્મની સાર્થકતા ધારે છે. આ તેમની અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે. વળી બંધુઓ, શ્રીમતોની સ્ત્રી થઈ એટલે રોજ માંદી, બાળક પણ આકરોદ્ધારાજ ઉછેરાય; કે- ટલીક તો પોતાનું દુઃખ બાળકને પાઈ શકતી નથી. એટલી અશક્ત થઈ જાય છે. જેથી બાળક જેના હાથમાં ઉછરે તથા જેનું દુઃખ ખીચે તેના તેમાં સંસ્કાર આવે છે. એવી રીતે શ્રીમતોના બાળકોની અવનતિ થાય છે એ આપણે સર્વ જોઈએ છીએ. વળી સાધારણ પીતીની સ્ત્રીઓ પરતું પોડું કામ કરવાનું હોય તે કરી બાકીનો બધો સમય મીઠ્યા યક્ષીમાં જાય છે. પોતાના બાળક પ્રતિ લક્ષ કરવાની તેમને કરી પણ જરૂર હોતી થી. આ બધું તેમની અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે. અને મરીબની સ્ત્રીઓને દેહરક્ષણ માટે તમ કરવું પડે છે; પણ તે બીયારા અજ્ઞાન હોય છે. આ રીતે સ્ત્રીઓની અવનતિથી દે- પ્રની અવનતિ છે.

માટે હે બંધુઓ, હવે તમે જાગૃત થાઓ. સ્ત્રીઓને તમારી સહચરી કરો. નહી કે કુખની બરાબરી કરીને તેમની આરા ન યાળીને ઉન્નત થાય તેમ; તેને ગૃહની દારી કામ કરનારી ન રહ્યા પણ ગૃહનો પ્રધાન ગણો. તમે રાજાઓ અને તમારો પ્રધાન સ્ત્રી છે. પ્રધાનવિતા રાજ્ય ચાલે નહિ તેમ ગૃહરૂપ રાજ્ય સ્ત્રી રૂપી પ્રધાન સિવાય ચાલે નહિ. પ્રધાન ન્યાયે તે ધર્મજ્ઞ હોય તો પ્રજાને ન્યાય આપે જેથી પ્રજા પણ ન્યાયી અને ધર્મજ્ઞ થાય, તેમ ગૃહરૂપી રાજ્યમાં ન્યાયી અને ધર્મજ્ઞ માતા પોતાની પ્રજાતરફ ધર્મને ન્યાયથી વર્તી પોતાની છાંય પ્રજા પર પડે જેથી પ્રજા પણ ન્યાયી અને ધર્મજ્ઞ નીવડે. એ પ્રમાણે ગૃહે ગૃહે માતાઓ પોતાની પ્રજાને કેળવે તો દેશાન્નતિ થવામાં વાર લાગે નહિ. અર્થાત્ દેશાન્નતિ થણી સહેલાઈથી થાય.

બંધુઓ, ગમે તેટલી મહેનત કરો, ઉપાયો કરો; પણ જ્યાં સુધી સ્ત્રીની ઉન્નાત થાય નહિ સાંસુધી ઠઠી પણ દેશની ઉન્નતિ થવાની જ નથી. પ્રખ્યાત નેપોલીયન કહી ગયા છે કે

“હું નેપોલીયન દેશને કરવા આપાદાન

“સરસ્વ રીત તો એજ છે દે. માતાને માન.”

એ પ્રમાણે દેશની આપાદાની ઇચ્છનારે માતાને કેળવવી. નેપોલીયન પોતે પણ આ- દલા બધા પ્રસારી થયા તે પણ પોતાની માતાનો આમાર માનતાહતા કે. હું આટલો બધો પ્રવીણ થયો તે મારો માતાને કીધેજ. એવિના બીજા અનેક દૃષ્ટિાપરથી આપણને માલમ પડે છે કે જેમ માતા પિતા તેવાજ બાળક થાય છે. એવો પ્રચર તીવ્ર છે. આપણામાં સાધારણ કહેવત છે કે “વડ તેવા રેટા અને બાપ તેવા એટા” અને “પણ જેવી દીકરી અને મા તેવી દીકરી.” અને અંગ્રેજીમાં પણ કહેવાય છે કે “A child is the father of man.” અને એવીજ રીતે જનવરોમાં સરખામણી જણાય છે. સીદના બચ્ચામાં સીદના ગુણ આવે છે. અને બકરીના બચ્ચામાં બકરીના

બંકરીના મુણુ આવે છે. બાળપણથી સીંદના બચ્ચાને બંકરીના સંગમાં રાખવામાં આવે તોપણ તેના સંગથી સીંદપણું ભુલો જતો નથી. તેમ આપણા બાળકોમાં પણ આગેળ રોષેના સંસ્કારો ભુલાતા નથી. તેમજ અજ્ઞાન માતા પિતાઓ ભુલમાં બાળપણથી બાળકોના કુમળા-કોરા હૃદય ઉપર દુઃસ્વસ્થકારની છાપ પાડે છે તે કદી પણ ભુલાતી નથી મારે વિતા યનાર બંધુઓ તથા માતા યનાર બગિનીઓ, તમે તમારા બાળકોના કુમળા-કોરા હૃદયપર વામે. તેવાં સંસ્કારોની છાપ પાડતી વખતે પ્રુખ્ત વિચાર કરજો. જેમ છબી પાડવાના કાચપર પ્રથમ જે છબી પાડવી હોય તે ઝટ પડે છે અને તે કદી ભુલાતી નથી અને બીજી પાડી શકાતી નથી તેમ બાળકના કોરા હૃદયપર સારી વાં માડી જે છાપ પડી તે જન્મ પર્વન્ત ભુલાતી નથી. તેથી કરીને માતાં તંથા તથા પિતા યવાને લાયક થયા વિના મિથ્યા બાળકને જન્મ આપી તમે અને બાળક બન્ને દુઃખી થાઓ ના અને દેશને બોલ રૂપ થાઓ ના.

બંધુઓ ! બુદ્ધો જ્ઞાનપાનના શ્રીમન્તોની સ્ત્રીઓ પણ પોતે ક્ષણ નવરી બેસતી નથી અને પોતાના બાળકને બેસવા દેતી નથી. પોતાના મૃદકાર્થથી પરવારી અવકાશના સ્વમયમાં બંધી બહેનો સંપીને મોટા કારખાના કાઢે છે અને નાના પ્રકારનાં હુન્નેરોનાં કામે કરે છે અને બાળકો પાસે પણ કરાવે છે. જેમકે ચિત્રકામ, ભરતચંદ્ર, કામ વગેરે એવી કેટલીક સ્ત્રીજ્ઞાનાવી પોતે તે સ્ત્રીને વેચી દેશાનતિનાં કાર્યમાં વાપરે છે. બંધુઓ ! મોટી સમાજો ભરી મોટા મોટા બાપણો કરી આ કાર્ય થતાં નથી. પણ સંખીને કાર્ય કરવાં માંડીશું સારે જ થશે. મારે (કહેવું તેવું વહેવું) એ પ્રમાણે કરવા જ માંડવું એ માફ કહેવું છે. સુરતના એક બંધુ જ્ઞાન જાળ આપ્યા છે. તેમને જ્ઞાનપાનની સ્ત્રીઓએ પુછું કે અમારો હિન્દુસ્થાનની બહેનો શું કરે છે ? ત્યારે તેમને યરમાવું; પડ્યું અને કહેવું પડ્યું કે અમારે ત્યાં સ્ત્રીઓ નિરંધરી અને આળસુ છે. ત્યારે તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું કે અમારી બહેનોને કહેજો કે ઉત્સાહ ધરી ઉઠમી થાઓ અને દેશને ઉપયોગી થાઓ અને સુખી થાઓ. એમ તમારી જ્ઞાનપાનની બહેનોએ કહાવ્યું છે. પણ આપણી બહેનો એ બહેનો નો સંદેશ સ્વીકારે એવી આજ્ઞા થોડી છે.

મારે બંધુઓ ! સ્ત્રીઓની ઉત્તિ કરવામાં સંઘાયક થાઓ કેમકે સ્ત્રી પુરુષનું એક છે, એમ આપણા શાસ્ત્ર કહે છે અને છે પણ એમજ. કેમકે જે ધરમાં સ્ત્રી એકલી હોય છે તેને પુરુષની જરૂર પડે છે. અને પુરુષને સ્ત્રીની જરૂર પડે છે. જ્યાં બે હોય ત્યાં પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે, એ આપણને અનુભવસિદ્ધ છે. સારે જે પુરુષની અધીનતા એટલે અધુ અંગ નિરૂપયોગી હોય ત્યાં વહેવાર કેમ નીભી શકે, ને વહેવાર ન નીભે તો પરમાર્થમાં સદાયક ક્યાંથી જ થાય ! જેમ લંડાને રોગીષ્ટ મનુષ્ય કંઈ પણ કાર્ય કરી શકતો નથી તેમજ જ્યાં સુધી પુરુષની સહયરી રૂપ સ્ત્રી થાય નહિ ત્યાં સુધી કાર્ય પુરુષ કરી શકે નહિ. મારે હે બંધુઓ, તમારી સ્ત્રીને તમારી સહયરી બનાવો જેથી તમારો જીવહાર સુખ રૂપ નીવડશે અને પરમાર્થમાં પણ સહયરી થઈ અંતે સ્વર્ગની સંખી પણ થશે. અને ઉત્તિના કાર્યમાં સદાયક થશે. પૂર્વે અનેક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને રાજ્ય કાર્યમાં સદાયક થઈ છે. અને ત્રોહને પણ પ્રાપ્ત કરી પતિને પણ મોક્ષ પામમાં લઈ ગઈ છે. જેની કે સુઝાજી પોતાના પતિને ઉપદેશ આપી

સીની રાષ્ટ્રીએ રાજ્ય કાર્યમાં ભાગ લઈ પોતાનું શુરત્વ પ્રગટ કર્યું છે. એવી રીતે અનેક સતી સ્ત્રીઓએ પોતાની ઉન્નતિ કરી પોતાના પતિને સહાયક થઈ છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ શું કરી શકે ? બહુજ કરી શકે. પણ અજ્ઞાન રૂળે ભ્રાજન થાય. મારે એમ ય-વાને પ્રવલ્ન અને ખત ધરો. વળી બહુઓ, જેઓની પુત્રીઓ તથા બહેનો ઈર્મયજો ક-રીને અનાય થઈ હોય તેને ગૃહમાં અજ્ઞાન દશામાં રાખી સંબંધીઓના વહીવટમાં અને ધર્મને નામે આમ તેમ ભટકી મીથ્યા કુશળી કરવામાં અમુલ્ય કાળ અમાવવા ન દે. પણ એને બકિતમાર્ગે દોરી આત્મ-જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવી પછી અનેક પરમાર્થના કાર્યમાં સહાયક કરો. જે જેવી પરમાર્થના કાર્યમાં સહાયક થશે તેવી વહેવારની ઉપાધી વાળી નહિ થઈ શકે. મારે બહુઓ ! દુઃખી અબજાનો આશિર્વાદ લઈ સુખી થાઓ અને તેઓને દુઃખ અને અજ્ઞાન રૂપી કુવામાં પડતાં ઉગારો.

છેવટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી એટલુંજ માથું ઠુંકે હે પ્રભો, આ કાર્યમાં સહાયક થા. મારા બંધુઓ તથા ભગિનીઓના હૃદયમાં ક્રિસ્ટાદ્ ભજ્યત કર. જેથી સર્વ બંધુઓ પોતાની શક્તિ અનુસાર આ કાર્યમાં મંદદ કરે અને સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ તેજ દેશાવત્તિ બની સર્વજ્ઞ શાંતીને મુખ ભાસે અને મારી અનાય બહેનની બળતી આંતરડી ફરે અને તેઓ શાંતી તૃપ્તિ પામી, ઈશ્વર ભક્તિ કરી, પરમાર્થના કાર્ય કરી અતિ જન્મ મરણના ભંખને ટાળે. બંધુઓ, પ્રભુ સર્વને સારી ભુદ્ધિ આપે એ છેવટની માગણી છે ! કૃપાણુ પ્રભુ સર્વતું સુમન્ય કરશે. શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ !

-ਸ਼ੁਨੀ ਪਛੇਤ.

શ્રીઓને ધર્મનીતિની કેળવણીની આવશ્યકતા.

મારી પવિત્ર સુખાભિલાષિ ભગિનીઓ! આજનો મારો વિષય ઉપરના નામથી જાણ્યો હશે, કેળવણી એ શબ્દ હવે નવીન નથી કેમકે જ્યાં ત્યાં હવે કેળવણીનો, પ્રચાર ચાલી રહ્યો છે. તથાપિ “ વધાય” કેળવણી.” એ રૂપમાં. હજી અનુભવમાં આવતો નથી. રાજને અનુસાર કેળવણી સર્વત્ર અપાય છે. પરંતુ જે કેળવણી આપાથી સંસાર ઉત્પત્તિ અને આત્મોન્નતિ થાય એવી કેળવણીના ખીજ હજી રોપામાં નથી, એમ હું કંઠીસૂતો તે અસત્ય ગણાશે નહીં. કારણ કે મુદ્દરથીનો મુદ્દરથાશ્રમ હજી તેનો સુખરૂપ નીવડ્યો હોય તેવું ધર્તર ભેતારની દષ્ટિએ આવતું નથી. હાલ જે કેળવણી અપાય છે તેનાં વિષય દ્વારે હું. હું એમ આ વચનથી કોઈએ ધારતું નહીં તથાપિ એટલું તો મને સમજાય છે કે આપણે જે દિશામાં જઈએ છીએ તે દિશાથી જુદી દિશાએ લઈ જનાર એ કેળવણી છે.

શ્રીઓના સ્વભાવિક ગુણોને ખીતવવા અને તેમનામાં અન્ય ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એ કળવણીનો અુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

મગિનીઓ. ૧૨૭ આત્મીય સર્વ ગૃહની સ્ત્રીઓ, મગિનીઓ અને પુત્રીઓને
ધર્મ અને નીતીથી પ્રતીત કેળવણી આપના પુરોએમિજ પત્ન આરંભવો જોઈએ. જે
માતા યથાર્થ કેળવણી કરે તે તેની પ્રતિ સુધારવા પછી દાઈ પણ પ્રકારનો શ્રમ

લેવાની અગત્ય રહેશે નહીં. મારે યોગ દહાડાનો સ્વાર્થ ભોગ આપીને આ કાર્યમાં પુર-
પોયે મદદગાર બનવું જોઈએ. મારી વહાલી બહેનો, જે નિર્થક કાર્યમાં સમય ગુમાવે
છે તેને તે કામથી રોકા હીતકર કાર્યમાં યોગ્યતાં એ પુરોગાનું કામ છે. ઉત્તમ પ્રકારની
કેળવણી આપવા મારે મારી વિધાયતા બહેનોએ પ્રથમ ભાગ લેવાનો છે કારણ કેતેઓએ
કેળવણીનું જે સુખ તેને; અનુભવ કર્યો છે મારે આપણે લીધેલું સુખ ખીન્નને આપવું
એમાં ઉદારતા અને સાર્થકતા રહેલી છે. એવી બહેનોને સર્વ રીતે સગવડ કરી આપવી
એ મારા બંધુઓનું કર્તવ્ય છે અને ત્રીજું સર્વ. બહેનોએ મનમાં કાંઈ પણ જાતની
મગરૂરી તથા સંકાય ન રાખતા પ્રેમથી તેમાં ભાગ લઈ આપણી ઉન્નતિ કરવી જોઈએ.
બંધુઓએ સ્ત્રીઓ પ્રતી અલક્ષ્ય ન કરવે. તે કેવળ રસોઈ કરનારી અને ધરની સાય-
વનારી છે એવાં તેને સાદુ દલકા વિચાર ન રાખવા તેમ તેને પુરૂષની સરખામણી કર-
નાર અને કોઈની પણ દરકાર ન કરનાર એવી. બેપરવાહ ન બનાવી દેવી. પણ તેને
શુદ્ધ માતા, શુધ્ધ સ્ત્રી અને પ્યારી પુત્રી બનાવવામાંજ તમારી જીંદગીની સાર્થકતા સમજો.

બહેનો, હવે આપણે આપણી ચાકતી ધટના પ્રતી જોઈશું તો આપણને સ્પષ્ટજ
યશે. જુઓ, બાળપણથીજ પ્રભવે નોકરીને હાથે ઉછેરવી એ અવનતીનો પ્રથમ પાયો
છે. કેટલીક થીમંત માતાઓ તો પોતાની નાજીકાઈને લીધે તેને પોતાનું દુધ પાછ શકતી
નથી અને તેને મારે ઉતરતી વહુની ધાવને રાખી તેના સંસ્કાર છાકરને નાખે છે.
આથી છાકરાં ઉછેરે છે ખરાં પણ આપણા અવિચ્છિન બીજના મુળમાં ખાતરને મીઠું
પાણી ન સ્ત્રીયતાં, મીઠું અને સમુદ્રનું પાણી સીંચાય છે. જે કે ઝાડામાં ખારો પદાર્થ
પડતાં થોડું દહાડે વિનાશ થાય છે તે આપણી દૃષ્ટીએ પડે છે; તેમજ આપણી પ્રભવે
યોગ્ય સંસ્કાર ન પાડતાં અયોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી આપણા દેશની કેટલી અવનતિ
છે અને થાય છે એ હવે આપણે નવું જોવાનું કે જાણવાનું રહ્યું નથી દલકા પ્રકા-
રનું પોષણ મળતાં આ બાળકના અવયવમાં તે જાતની રચના થાય છે. આપણું શરીર
પ્રતિદીન બદલાતું જાય છે તો તે શરીરમાં સર્વ પ્રકારની વૃદ્ધિ કરે એવું અને પોષણ
મળે તોજ દિવસે દિવસે એનામાં સજ્જતીય સંસ્કાર બળવાન થાય. હવે માતા પિતાના
બીજનું જે શરીર રચાયું છે તે શરીરમાં નવી વૃદ્ધિ થવાને સમયે દલકા પ્રકારનું પોષણ
મળે તો પછી બીજું શું થાય? એજ થાય કે “જેનું ખાવ તેવું ધાય.” કહેવત છે કે
“અન્ન તેવા જોઈકાર.” આપણા અનુભવમાંજ છે કે જે વસ્તુ આપણે ખાઈએ છીએ
તેજ વસ્તુનો જવાબ આ છે. તેમાં સારી વસ્તુ જેવી કે ધેખર અથવા ખાંડું એવાં
ઉત્તમ પદાર્થો ખાઈશું તો તે કંઈ પછીથી જણાશે નહિ. પણ આપણું મનજ તૃપ્તિ
પામશે પણ દલકા પદાર્થ જેવા કે જીંદગી લસણું મુળા આદિ ખાઈશું તો આખો
દિવસ જવાબ દેશે અને પાસે બેસનારને તે ખબર આપશે કે ફાણો પદાર્થો આણે
ખાંધાં છે. તેજ પ્રમાણે સંગતના સારા ગુણો આવતાં વિલગ થશે પણ દલકા સંસ્કાર
આવતાં જરા પણ વિલગ થનાર નથી. બાળકના ઉછેરતા આણે નકારા સંસ્કારથી
ન પોષાય એને મારે માતા પિતાએ ઘણી સાવધાનતા રાખવાની પ્રથમ અગત્ય છે. માતા
બાળકને ધારણ કરે ત્યારથીજ તેને સાંવચેત રહેવાની અગત્ય છે બાળક જોણીમાં મુએ
તે માતા દિવસે ત્યારે પણ માતાએ દરજ અદા કરવાની છે બાળકને ઉઘાડતી વખતે

ગાવામાં અગડમ બગડમ હાલરડાં ગાવાં એ પણ બાળકને બગાડનાર છે, બહા બગવા-
નને સુતારા કહીએ છીએ તે એમ જે આપણા બધાના કર્મનું સુત એમના હાથમાં
છે અને તે પ્રમાણે એમના નમવ્યાજ જીવેને નાચવું પડે છે તેજ પ્રમાણે ઝોળીની
ઘેરી માતાના હાથમાંછે જેવી રીતે માતા આજે ધરશે તે પ્રમાણે આગળ પ્રભ દેવાશે.
ધર્મ શાસ્ત્રના જ્ઞાનના રહસ્યને બાળકના અભાવ થતાં બાળની માતા આગળ જો કોઇ
પ્રકારની વાતો કહેવામાં આવે છે તો હસી કાઢે છે. હસી કાઢે છે એટલુંજ નહીં પણ
દ્વિગુણ તિરસ્કાર બતાવી અન્ય સાંભળનાર બહેનોને સમજાવીને રાષ્ટ્રી રાખે છે અને જે
નથી રોકાતી તેને જ્યાં ત્યાં નિંદે છે. આથી જે મુજબ ભાવવચામાં ઉછરી છે તેવી
સ્ત્રી તેમાં ભાગ લેતી તરત અટકી જાય છે. તેઓ મનમાં સમજે છે કે આ સાઈ છે.
પણ લોકો મારી વાત કરે છે, માટે શું કરીએ? સ્ત્રીઓ માત્ર વાતથી અટકી પડે છે એમ
નથી પણ પુરૂષો પણ મિથ્યા લોકપવાદથી બીટ્ટે છે એ ધણું શોચનીય છે.

મારી બહેનો! આપણા બંધુઓને આપણે ખાસ વિનંતિ કરવાની કે તમે બધી
વાતે પ્રવીણ થઇને આવી નજીવી બાબતમાં શું કરવા મિથ્યા ભય ધરા છો. સ્ત્રીઓની
દયા હજી બહુ અજ્ઞાનતામય છે તો તેને બળાકારથી પણ સજ્ઞાન કરો. સ્ત્રી સજ્ઞાન થશે
એવું સુખ કોણ લોગવશે તેને વિચારો. આપણો સંસાર ન લોગવતાં એને દેખતો કરો,
તે પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું સંપૂર્ણ સુખ અનુભવો. ગૃહસ્થાશ્રમ એ ચારે આશ્રમોમાં શ્રેષ્ઠ
કહેા છે પણ તે ક્યારે? હંભવ વ્યક્તિ કેળવાયલી હોય સારેજ; નહીતો કંઈ નહીં. જ્યાં
પુરૂષ ભણે ગણે હોય ત્યાં સ્ત્રી નહીં તે જ્યાં સ્ત્રી ભણેલી હોય ત્યાં પુરૂષ નહીં એવું
વિચાર જોકે હાલ અનાવવામાં આવે છે. દરેક પ્રકારની વીચિત્રતાને લીધે જ્યાં ત્યાં સુખ
શાન્તિ ન જણાતાં કલેશ ને ખેદજ ભાસેછે. જ્યાં એમાંનું અફે ન હોય ત્યાં આળસનું
જોર એટલું બધું વ્યાપી રહ્યું હોય છે કે ખાતું પીતું અને ઉધવું એ સિવાય બીજું
કંઈ પણ કર્તવ્ય હોય એમ તેઓ ધારતા નથી. આજીવ્યનો, મનનો, ને ધનનો સફ-
પયોગ દેખ કરવો એ વાતને તો તેણે હદપાર કરેલી હોય છે એટલે તેનું સર્વ વર્ષજ ગણાય છે.

બહેનો! ખાતું, પીતું, અને ઉધવું એ હાલ સુખ્યત્વે કરીને શ્રીમંત સ્ત્રીઓનું કાર્ય
ગણાય છે. ધણું થાય તો સાંજે ગાડીને વાડીની સહજ લેરી એટલે તો પારસીમા આવી
જાય છે હવે એવી મારી સુભાગ્યવતી બહેનો જો મનમાં આદરે તો કેટલું કામ કરી શકે
એ મારી અટકજમાં પણ આવી ચકતું નથી પણ અફસોસ તેજ ન મળે. જો મારી
બહેનોને લાગણી થતી હોય તોજ તે કરી શકે. ને લાગણી પણ ક્યારે થાય જ્યારે
આળસપણીજ યથાર્થ ધર્મનીતિની કેળવણી મળી હોય તોજ પોતાની દરજે કોના કોના
પ્રતી અદા કરવાની છે તે તેને સમજાવું હોય.

બહેનો, દયા અને ધર્મ એને હમેશના ભાઈ અને બહેન ગણવાના છે. સંસારી
ભાઈ અને બહેન જોડે કોઇ પણ દિવસ વિરોધ આવવાનો સંભવ આવે પણ દર્પણી
બહેન અને ધર્મરૂપી ભાઈ જોડે વિરોધ આવવાનો નથી અને એ ભાઈ બહેન કોઇ દીવસ
માણસને તજે એવાં નથી. જેમ બહેનને ભાઈ ઉપર વધારે હેત હોય તેમ સ્ત્રીઓને પણ
દયા ધર્મરૂપ વધારે હેત હોય છે પણ એ પ્રેમ શુદ્ધ અને યથાર્થ હોતો નથી. ધર્મનું રહ-
સ્ય સમજના વિનાનો ધર્મ ફળીસુત યતો નથી, તેમ દયા પણ ક્યાં વાપરવી અને કેવી

રીતે વાપરવી એ પણ ઘણા બહુતા નથી. વિશુતિ ચોળી ફરતારા બાવા અથવા સાધુને નામે ગણાતા કેટલા મનુષ્યો ઉદ્ધોગદીન થઈને પડ્યા છે તેવાઓને પૈસા અથવા વસ્ત્રાદિ આપવું અને તેમને ભોંછતી વસ્તુ પહોચાડવી એનેજ કેટલાંક ધર્મ માને છે. આ કાર્યમાં ધર્મ હશે ખરો પણ મારી મંદમતિતો એમ સ્વીકારે છે કે ધર્મ ન થતાં આજ-સ અને ઉન્નતતાઈને ઉત્તેજન આપવાનું થાય છે. જેને આપણે સાધુ અથવા બાવા કહીએ તે જે સાધુજ હોય તો દેમની આવી દશા હાવીજ ન ભોંછએ. અને તે જે બાવાજ હોય તો વળી ત્યાગી ને શું બોધે પણ આમાનો એકે સદ્ગુણ તેમનામાં ન હતાં મારી બાવીઠ ભગીનીઓ પોતાના પૈસાનો ત્યાં ઉદાર ફાંચે વ્યય કરે છે. અને જે વિધવાઓ અથવા અન્ય દુઃખીત બહેનો હોય છે તેના પ્રતિ લક્ષ પણ કરતી નથી. આનું કારણ પણ કેળવણીની અજ્ઞાનતા એ સ્પષ્ટ છે. જે મારી બહેનોએ વારતવિક કેળવણી લીધેલી હોય તો આવા અનર્થને ઉત્તેજન આપેજ નહીં. પણ આપે છે તેથી એ નક્કી થાય છે કે હજી કેળવણીનો પાયો સબેલો છે. જે મારી પ્રેમાત્મ બહેનોને ધર્મના રહસ્યનું જ્ઞાન થશે તો તેઓ કદી પણ પોતાની સંપત્તિનો અસહ્યય કરશે નહીં કેમકે વહાલી વસ્તુને તજવી કાંઈ હોય છે પણ ધર્મનું પ્રબળ મનુષ્યના મનપર એવી સત્તા ભોગવે છે કે પરમપ્રિય વસ્તુનો પણ તે સહેલાઈથી ત્યાગ કરાવી શકે છે. યથાર્થ ધર્મબળ એ સર્વોત્તમ બળ ગણાય છે. પૂર્વના દણ્ડો લાંબાં તો ધર્મના બળની દબતાઈ જે કંઈજ ગણનામાં ન ગણાય એવાં સ્ત્રી પુરુષોએ આજ સગી પ્રસિદ્ધ એવાં કાર્યો કર્યા છે. એ શેની ખૂબી છે? ધર્મનીજ ખૂબી છે. બહેનો, કેળવણી એના હું એવો અર્થ નથી કરતી કે માત્ર વિદ્યા તથા હુજરો શીખ્યા એટલે કેળવણીની અર્થ આવી રહી. કેળવણી એ સમજનો અર્થ હું એમ સમજુ છું કે શરીરના અંતરના અંતર બહિર સર્વ વિભાગોને મહેનત આપી તેને સ્વરજ અને સત્યદર્શી કરવાના છે. મગજનું કામ કરીએ તો મગજ કેળવાય; કસરત કરીએ અથવા કાંઈપણ શારીરિક ક્રિયા કરીએ તો શરીરના તેને અંગો સુદૃઢ થાય છે. આ બધી ક્રિયાથી શરીરના આજ ભાગે કેળવાય છે પણ મુખ્ય કેળવવાનું તો જે મન છે તે ઉપત્તી કાંઈ પણ ક્રિયાથી કેળવાતું નથી. મનને કેળવવું એજ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. મનને કેળવ્યા વિના હાત્રની દુર્દશા જવી હવે કહીનજ છે. પોતાને અદા કરવા જેવી ખાસ ફરજ તથા કર્તવ્ય મનની અકેળવણી ને લીધે હાલ બલવાઈ શકતાં નથી, એ સર્વને સુવિદીત છે. તથાપિ સ્વાર્થપરાયણ માનવ પ્રજા તેને માન આપે છે અને તેને ડાહ્યું કામ સમજે છે એ આશ્ચર્ય છે. મોટા ગણાતા, ધર્માણુ ગણાતા, પણ ત્યારે આજ પ્રમાણે વર્તે ત્યારે અબણ અને નારિતક પ્રજા તેમ વર્તે તેમાં શી નવાઈ? જે પ્રસંગો પેગના વખતથી જગલહેર થઈ ગયા છે કે ગમે તેવું પ્રેમી જન પડ્યું અને તે ગમે તેવી આસ્તમાં હોય તો પણ તેના સંગી ન થવું. એવા પ્રસંગોને મેં મારી જાતે જોય-લા છે. ગીતા સરખા પવિત્ર પુસ્તકમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે:—

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनु वर्तते ॥

આ ભગવદ્ વાક્ય પ્રમાણે મોટાઓનું અનુકરણ સર્વ કરે છે. ગીતા આદિ શાસ્ત્રમાં એજ કહ્યું છે કે દરેક કાર્યમાં પ્રથમ મોટાઓએ પણજ સાવધ રહેવાનું છે. આવી

અધરીત સ્વાર્થપરાયણ વૃત્તિ રહેવાનું મુખ્ય કારણ ધર્મનો અભાવ એજ છે. જે બા-
 લ્યાવર્યાથી ધર્મના સંસ્કાર પોષાઈ કર્તવ્ય પરાયણ રહેવાનો તેને હંદ બોધ થયો હોય
 તો શું તેઓ આજની પ્રજાની મારફ કરે કે ? નજ કરે. પૂર્વનાં દૃષ્ટાંતો જોઈશું તો
 આપણને પ્રત્યક્ષ પૂરાવો મળે છે કે તેઓ કદી પણ કર્તવ્યથી વિમુખ થતા નહી. પુરૂષ
 અને સ્ત્રીઓ સર્વમાં આ પ્રકારનું નિશ્ચયજન હોવાથી ઉભય જાતિ નિરપેક્ષ નીજ કર્તવ્યો
 અદા કરતાં. આ બધું મન કેળવવાનું કૃણ છે. બહેનો, રણભૂમિમાં ચડનાર વીરોને
 તેની માતાઓ શું કહેલી ' બેટા, રણમાં પાણું પગલું ભરીશ મા. પણ રણોન્મુખ રહી
 ક્ષત્રીય ધર્મને સાર્થક કરજો. ' એ માતાઓ રણમાં હથાણલા પુત્રોનો શોક કરતી નહી
 એનું કારણ શું ? કારણ એજ કે તેઓએ પોતાના ધર્મને સારી રીતે જાણ્યો છે. તેથી
 ઉલટું આજની માતાઓ શું કહેશે ? એજ કહેશે કે ધરની પહાર નહીં જ્યાં દઈ.
 આવા જે પૂર્વ પશ્ચિમના જેવા વિરૂધ ઉત્તર સાંભળવાના આવે છે તેનું કારણ પણ
 ધર્મનો અભાવ એજ છે. બહેનો, ધર્મને નામે ભડકામાં. ચર્ચાર ધર્મથી કાંઈ કિંચિત્ હા-
 નિ થતી નથી. જે હાનિ થાય છે તે અધુરા ધર્મથીજ થાય છે.

ભગિનીઓ ! સ્ત્રીઓની જીંદગી હાલ જેવી રીતે ચુન્નરાય છે તેવી રીતે ચુન્નરાય-
 ની નથી પણ એ અમૂલ્ય જીંદગી પર અમૂલ્ય કામો કરવાનાં છે. શ્રીમંતોએ શ્રીમંતાઈના
 કાર્યો કરવાં અને ગરીબ બહેનો પાસે કાર્યો કરાવવાં. બહેનો, આપણામાં કહેવાય છે કે
 “ કાંઈના યઈ રહીએ અથવા કાંઈને કરી રાખીએ ” આ વાત ખરી છે, શ્રીમંત બહેનો
 તમે ગરીબોને તમારા કરી રાખો અને અશક્ત બહેનો તમે એમનાં યઈ રહો. તમે પૈસા
 કદી કામનો બોજો માથે લો અને બીજી બહેનો પાસે પ્રેમથી કામ કરાવી તેને ઉત્તેજન
 આપો. બહેનો પૈસા કે પદવી કાંઈ અચળ નથી. મારે સારાં કામો મુક્તથી ન રાખો.
 બહેનો આપણી જાત ભગિનીઓ મારે કરવું એમાં કંઈ કાંઈ ઉપકાર કરવાનો નથી.

બહેનો ! મન કેળવવાનું છે કે નહીં તે જેવા મારે કંઈ પરિક્ષા આપવા જવું પડે
 એમ નથી. એની પરિક્ષા તો આપણા વ્યવહારમાં રોજ લેવાય છે. જે મન, માન, મગ-
 રી, તથા કોષાદિ રોપવાણું દેખાય એટલે જાણવું કે તેથી કેળવણી પામેલું નથી. અને જે
 મન શાન્તી, તૃપ્તિ, વિનય, વિવેક, અને દૃઢતાદિ સદ્ગુણ વિજીવિત હોય અને વિરોધી
 પ્રસંગ આવતાં છતાં પણ ઉપદ્રા સુણોથી ચ્યુત ન થતું હોય તો નક્કી જાણવું કે આ
 મન સંસ્કાર સંયુક્ત છે.

બહેનો ! મનની નમણી સ્થિતિ રૂપી રોગ એટલો બધો બ્યાપી રહ્યો છે કે હવે
 અસાધ્ય જેવો થઈ પડ્યો છે. એ રોગ મટાડવા યોગ્ય વૈદ્ય પણ મળી શકતા નથી એ-
 ટલે સહેતું એજ અવશ્ય રહે છે. મનની નમણાઈ વધતાં વધતાં હવે તનની નમણાઈ
 પણ અતિશય વધી પડી છે. એ વાતનું વર્ણન કરવાની હવે જરૂર નથી. કારણ કે ઘેર
 ઘેર એનો અનુભવ થયો છે, જેટલા શ્રીમંતો હોય તેને ઘેર તો રોજ મંદવાડ સાલતોજ
 હોય. તેના પૈસા ધર્મદા ન વંધરાય પણ દાકતરને ઘેર ભરાય.

બહેનો ! બાળકોને ખોરા લાડ લડાવેથી જે માણ પરિણામ થાય છે તેને તમે
 બાળમાં જો. અને મિથ્યા લાડ કરવાં છોડી દો. બાળકને રડાવું અને ભડકાવું ન થવા

હો. તેને શરતા, દદતા, વગેરે આવે એવી એવી તેના સમીપ વાતો કરો. નીતિ અને ભક્તિની રસાળ વાતો કરી તેને રસસ બનાવો તેના મનને વજ્ર જેવું બનાવો. તેનામાં નિશ્ચય અધવાનું તથા તેને અતંત પર્યંત પાળવાનું સામર્થ્ય આણો. ઉપલા ગુણો ધારણ કરવામાં પુત્ર પુત્રીનો ભેદ ગણુશો નહિ. કારણ કે સદ્ગુણ ઉભયને શોભાવે છે સદ્ગુણને મારે સ્ત્રી પુરૂષમાં ભેદ નથી. અને જે ભેદ છે તે માત્ર કર્તવ્યમાં છે. ને કાર્યની તેને સમજણ આપવી જોઈએ. પુત્રને જેમ બહુવવાની અગત્ય છે તેવી અગત્ય પુત્રીઓને પણ છે. પુત્રને યોગ્ય અભ્યાસ કરાવ્યા વગર ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડવા એ જોટલું અપદીત છે તેટલુંજ અપદીત પુત્રીઓને મારે પણ છે, સરખાં જોડાંથી સંસાર શોભે છે. વિદ્યાર અને વર્તન એક હોય તોજ ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યાનું સુખ મળે છે. નહીં તો એવો લુપ્તો સંસાર ભોગવ્યાથી આ લોકમાં કે પરલોકમાં ફાઇ રથને પણ સુખ મળ્યાનું નથી.

બહેનો ! પુત્રીઓને બાળપણથીજ ધર અને વરના બંધનમાં ન નાંખો. પણ બ્રહ્મચારીની સ્થિતિમાં રાખી તેને ધર્મી અને વિદ્યાવિભાસી કરો. એ પ્રકારની ઉત્તમ રહેણીમાં પ્રભને છેલેરાશે તો એના સુરોજો કેવાં સ્વાદીષ્ટ નીકળશે એનું માપ પણ આવતું હાથમાં ઠકીન છે. પુત્ર અને પુત્રીને પોતે પોતાના કર્તવ્ય પરાયણ કરવી એ પ્રથમ ફરજ છે. પુરૂષોએ યોગ્ય નીતિ ધર્મથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ભાર વહન કરવાનો છે. ને સ્ત્રીઓને પણ તેજ વ્યવહાર સહ સર્વ કર્તવ્યો કરવાનાં છે. એ કર્તવ્યમાં પ્રમાદ થાય તો પછી સર્વ પ્રકારની અવનતિ થવાનો સમય આવે એમાં સંશય નથી.

બહેનો ! આ જન્મમાં જે સુખ દુઃખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે આપણા પોતાનાજ પૂર્વ રમિત કર્મોનાજ ફળો છે. બહેનો ધર્મનો વ્યવહારીક અર્થ એજ વાપરવાનો છે કે પોતે પોતાની ફરજો સારી રીતે બજાવવી. એ ફરજો બજાવવામાં જોટલી કશ્યાસ રહે તેટલું આપણને ભોગવવુંજ પડે છે કારણ કે પરમેશ્વરના હાથમાં એમજ છે કે સદુજો નિયમીત રીતે પોતાનું કર્તવ્ય કરવું. કર્તવ્ય કરવામાં ભારે પિટંબજાઓ આવે તો પણ તેથી ડગવાનું નથી. આ જગતમાં ઠંઠું પણ સહેલું કામ નથી. પણ જેને આપણે અનુકૂળ ગણીએ છીએ તે સહેલું હાથે છે. અને જેને અનુકૂળ નથી ગણતાં તે નથી હાથનું. તેવાર ભોજનની યાગી પીરસી હોય અને આપણે ખાવું તેમાં પણ મહેનતની જરૂર રહે છે. વાડ, ચૂખમાં ગ્રાસ ચૂકીને ખેતી રહીએ તો પેટમાં જખાની આશા નથી તો જેમ આપણા સરીરના રક્તજી અર્થે એ બધી મહેનત આપણે ન લેખવી, ને કામ કર્યાં જઈએ છીએ તેવીજ રીતે સંપૂર્ણ કાર્યો કરવાનાં છે.

કન્યા, સધવા, અને વિધવા એમ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓની અવસ્થા જોવામાં આવે છે. એ ત્રણે અવસ્થા સર્વને સરખી ભોગવવામાં આવતી નથી એમાં પણ ગ્રાસ્ત્ર પ્રમાણે સુખ દુઃખની પ્રતીતિ સર્વને થાય છે. હવે બાહ્યાવસ્થાથીજ ધર્મનીતિનો અભ્યાસ કર્યો હોય તો તેની અવસ્થા આનંદ અને કર્તવ્ય પરાયણ રહી મુલતરી શકાય; એમાં પણ પૂર્વની આપણી માતા તુલ્ય ધણી સ્ત્રીઓનાં દહાંત છે. સતી સ્વામિનિના ચરિત્ર પ્રતિ આપણે સહજ જોઈએ. એ બાહ્યાવસ્થામાં રાજગૃહે છછરી એના પિતાએ એને પતિ શોધમાં મોકલો સર્વ દેશમાં પતિની શોધ કરતાં છતાં એના હાથક એણે પતિ ભાળ્યો નહીં

આખરે એક વનમાં સત્યવાન યોગ્ય લાગ્યો. પણ આપણે જોઈશું તો એની બાજુ સામગ્રી વિચિત્ર હતી. જુઓ, સત્યવાનના પિતા રાજ્યબ્રહ્મ, અને માતાપિતા બન્ને અંધ; આથી અવરથને લીધે તેઓ મુનીના આશ્રમો સમીપ પહોંચી પાંધીને નિવાસ કરતા હતા. એક રાજબાળા આવી અવરથાવાળા પુરુષને પોતાના પતિરૂપે રિવકારે એ કેટલું હાલના સમય વાળાને વિચાર વિનાનું બાસે એમ છે. પણ તે વખત તેમ નહતું. એ બાળાની પસંદગી તેના માતા પિતાએ પ્રેમથી રિવકારી આનંદ માન્યો પરંતુ તરતજ બીજી બીના બતી. સર્વ કાર્યને સર્વત્ર રખડ કરનાર શ્રી નારદ મુનિ ત્યાં પધાર્યા તેમનું પૂજન અર્ચન થયા બાદ તેમણે જણાવ્યું કે તારી પુત્રીને આ પતિ યોગ્ય નથી રાજા તરફથી કારણ પુછતાં તેમણે કહ્યું કે એ અદ્વૈતાધિપતિ છે. આ ખબરથી રાજાએ પુત્રીને અનેક પ્રકારે સમજાવી તે છતાં તે બાળા પોતાના નિશ્ચય બળથી જરાપણ બ્રહ્મ થઈ નહીં અને અંતે એજ પતીને વરી. પરણીને સાસરે જતાં માતા પિતાની આપેલી સર્વ સંપત્તિ ત્યાંજ છોડી દીધી અને પોતાના સુશીલિત વસ્ત્રાલંકારો પણ તણ દઈ અરણ્યને યોગ્ય થઈ રહી. આ બધું શેતું બળ ! ધર્મ જણાવુંજ બળ. એ એટલું કહીનેજ વીરમી ન હતી પણ સમયાવકુળ સાસરામાં વર્તિ સર્વની પ્રસન્નતા મેળવી અને પોતાના પતિનું ગત જીવન પણ સંપાદન કર્યું અને ઉભયકુળની વૃદ્ધી કરી સંપૂર્ણ સુખની પ્રાપ્તી કરી. ઉપર બતાવેલી કાર્યદક્ષતા અને સુદૃઢ નિશ્ચયથી સર્વત્ર સુખનોજ અનુભવ થાય છે. પણ હવે એમાંનું એક જોવામાં આવતું નથી, કદાપિ છોકરીઓનામાં સુસંસ્કારે એવા વિચાર હોય તો તેના માતા પિતા બળાત્કારથી પણ પોતાનું ધાર્યું કરે છે. હાલના માતા પિતા એમજ વિચારે છે કે લોકોમાં ચાલતી રીતને આધીન થઈ વર્તીએ તેજ બરાબર છે.

સઘળી સ્ત્રીઓએ પણ એજ નિશ્ચય ગ્રાપવાનો છે કે આપણે કર્મે આપણને જે મળ્યું હોય તેને સુખ રૂપ કેળવી સંસાર ખેડવો. દાર્ઘના સુખ સંપત્તિ જોઈ તેમાં મનને નાંખી પ્રાપ્ત સુખના અભોક્તા થઈ કર્મે બંધન બાંધવાનું શું કામ ? જો પૂર્વ સતી નર્મદા કેવા પતિને વરી, તેની સેવા કેવી કેવી રીતે કરી એ જાણીતુંજ છે, એ સતી કર્તવ્યમાં રત રહી તો આજે અમર નામના કરી ગઈ છે.

બહેનો, તેને વ્યવહારમાં કેવું વિષમપણું હતું તેને ન ગણકારી સુખરૂપ જીવન ગાળ્યું, તે શાથી ? ધર્મના જ્ઞાનથીજ. તેમજ સુગળા રાણી અને એનો પતિ સર્વ વાતે સમાન હતાં તથાપિ ધર્મની સમજ ફેરને લીધે તેને પ્રતિકુળતા વેઠવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો આવો પ્રસંગ આવતાં છતાં તે લેશ પણ ગભરાઈ નથી. પણ પોતાને પ્રાપ્ત ધર્મ મુક્તિ વડે પતિને સર્વ વાતે નિપુણ કરો પુત્ર : રાજ્ય સુખનો અનુભવ લીધો હતો. બહેનો આથી ઉલટુ આજે શું જોવામાં આવે છે ? છોકરીને સાસરે દુઃખ હોય તો તેના સર્વ સંબંધી બળગટ ફફડાટ કર્યાજ કરે છે. બધાં ત્યાં તેના સાસરીઆ તથા પતિને અધર્મીત શબ્દોથી નીંદે છે અને એમ થતાં થતાં આખરે ઘણો માઠો પરિણામ આવે છે. બહેનો ઉપાય વિનાના જે જે દુઃખો આવે તેને દુઃખો તો સહા વિના ચાલે એમ છેજ નહીં. પણ હવે તો માણસોના સ્વભાવ કૃત ભારે દુઃખો બાળાઓને વેઠવાના છે. એ કંઈ ન ટળાય એવાં નથી પણ મનુષ્યોને ધર્મના અજ્ઞાનપણાને લીધે નિર્ધરક દલેશના ભોક્તા થવું પડે છે.

અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પ્રસંગો આવવા એ જગતનું બધારણ છે. સૂર્ય અને ચંદ્રને ધૂણું અરતોદય મનાય છે તો મનુષ્યોને આવે એમાં શી નવાઈ? સુખ દુઃખના પ્રસંગોને યોગ્ય રીતે વહન કરાવવા એજ ધર્મનું કાર્ય છે. ધર્મ એટલે એમ કંઈ નથી કે આખો દિવસ દેવપૂજનનજ કર્યાં કરવું અથવા મંદિરોમાં દિવસોમાં બે તથા વાર અગર એથી પણ અધિકવાર દર્શનાયે જવું અથવા ભાગવતાદિ ધર્મ શાસ્ત્રોનું વારંવાર કથા શ્રવણ કરવું. આટલું કર્યાથીજ ધર્મની પરિચીત્તા ગણાતી નથી. ધર્મ શાસ્ત્રનું શ્રવણ કર્યું અને તે પ્રમાણે રહેણી કહેણી ન રાખી તો પછી ધર્મશાસ્ત્રમાં આવે છે કે સાસુએ વહુને દુઃખ દેવું અને વહુએ સાસુને દુઃખ દેવું. આ પ્રકારનો વ્યવહાર અસહનની રીતોને પસંદ કરનારને ત્યાં પણ ચાલે છે ને હાલના ગણતા સુધારા વાળાઓને ત્યાં પણ હોય છે એમ એમ સાંભળવામાં આવે છે. આ ઠેકાણે જો સ્ત્રીઓને અને બાળાઓને ધર્મનું જ્ઞાન હોય તો કદી પણ આવો કિંદ્ર વ્યવહાર જોવામાં આવેજ નહીં અને ઘેર ઘેર કલેશામિ પ્રકટે છે તે પ્રકરે પણ નહીં.

મારી પ્રિય ભગિનીઓ ! આ બધા પ્રસંગ વર્ણવવાને આ મારો સમય નથી પણ હાલતો માત્ર મારા સમાન આશ્રમ યાત્રી બહેનોને સદ્ધર્મ પરાયણ કરવી એ કાર્ય અમે આર્યું છે. એથી બહેનોની પણ સુખ્ય કરજ છે કે પ્રાપ્ત રિચિતિને યોગ્ય પ્રકારે વહન કરવી. જે મહાત્મ દુઃખ પોતાના પૂર્વ કર્મોનુસાર પ્રાપ્ત થયું છે તે અવરથાને યોગ્ય કર્મો કરવાં જોઈએ. પૂર્વનો ભારે દુષ્કર્મનો યોગ્ય હોવોજ જોઈએ નહીંજો આવું દુઃખ આવે કેમ ? બહેનો જો એ દુઃખ આવ્યું છે તો પછી વિચાર કરવો જોઈએ કે હાલ હું જે સભા ભેગવું છું તેને હાયકજ છું અને એ સભા શાન્તિથી નહીં ભેગવું ને ધમ પછાડ કરીશ તો પછી વધારે સભાને યોગ્ય થઈશ. પતિના સ્થૂળ શરીરનો સખંધ છૂટયો છે પણ સૂક્ષ્મ શરીરનો છૂટયો નથી તો સૂક્ષ્મ સખંધનું સ્મરણ કરી જે જે વિધિએ ગત પતિનું તથા પોતાનું કષ્ટાણુ ચાપ તે તે માર્ગે વિચરી કુળ, માતી, અને દેશનું કિંત ચાપ એવી પ્રવૃત્તિ કરવામાં સતત મંડયા રહેવું જોઈએ. વ્યવહારીક સ્ત્રીઓ એટલું કામ કરશે તેથી જમણું વા અનેક ગણું વિરકત સ્ત્રીઓ કરશે કારણ કે તેનામાં શુભ બિબળનો સંચય થાય છે. એ બળના સંચયનો સદુપયોગ કરવો એ કાર્ય સંસ્કાર અને સંગત પર આધાર રાખે છે. પણ હાલના સ્વાર્થ પરાયણ સખંધીઓ બીચારી અનાયો પ્રતિ દયાની લાગણીએ જોતા નથી. પણ પોતાનું કામજ કરાવવું એટલુંજ સમજે છે.

જો સખંધીઓ પોતપોતાનો ધર્મ સમજે તો પછી દેશને કેટલા ફાયદા થાય એ હાલ કહેવાની જરૂર નથી. યોગ દિવસ ધર્મ શાસ્ત્રાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરી જુઓ. તેના તાત્પર્ય પ્રતિ લક્ષ બેસો ને બીજું બધું સુખ અકાઈ કરી એથીજ મનને કેળવો તો તમને થોડે ઠાણે પણ અનુભવ થશે કે પ્રભુએ જે સાઈ કહ્યું છે તેજ સાઈ છે. ને મનુષ્યોએ કહેલું સાઈ તે આદિ અંત સાઈ નથીજ.

બહેનો ! મારી અતી વિનંતિ છે કે તમારી પ્રજાને વધાર્યું ધર્મના સંસ્કારવાળી પ્રથમથીજ કરો એ કાર્યમાં જરા પણ પ્રમાદ કરશો નહીં તમારા બંડારના રક્ષણની

કાળજી કરે તેનાથી અધિક પ્રભને ધર્મ નીતિ દ્રઢાવવામાં કરે. સુપ્રભને જોઈને જેવી શાન્તિ અને આનંદ થાય છે તેવાં ખીજા કાંઈ પણ પદાર્થથી થતાં નથી. ને થવાનાં પણ નથી. મારે ધર્મ પર અપ્રોતિ ને. અગ્રહ ન કરે. કાલમાં ધર્મને નામે અપટીત પ્રવૃત્તી જોવામાં આવે છે તે વિચારવંતને ન રૂચે એ વારતવિંક છે. પણ એમાં ધર્મનો લેશ પણ દોષ નથી. ધાતુને મારતાં ન આવડે ને આભરી માણસપર તે કાચા રસાયણનો ઉપયોગ કરે તો તેથી આભરી નિરાગ થવાને બદલે વિશેષ રોગી થાય એ સ્પષ્ટ છે. તેમજ ધર્મને બદલે, સમજ્યા વિના ઉપરના સ-ખ્દને વળગી તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરીએ તો હાની ચાપજ એમાં શંકા શી ? મારે માફ કહેવુંજ એ છે કે જે વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો છે તો તેની ખરાબર માહિતિ મેળવીને કરવી. ધર્મનીતિમાં પણ યથાર્થ પ્રવિણતા મેળવી આપણા મૂળ પુરોષના શુભાશયને આધીન થશે તોજ સુખનો સંભવ આસ્વાને વિશ્વંજ લાગશે નહીં.

બહેનો, મારી વાણી સંકેહ હું અને કહું હું કે આપણે સ્ત્રીઓ પણ આપણા સરખાં કાર્યો કરવાને સમર્થ છીએ. બહેનો, પુરુષો સમજ છે અને આપણે અમજ છીએ. એ વાત ખરી છે; સમજ મોટાં કામો કરે અને આપણે ત્રીણાં કરવાં એતો નક્કીજ છે. સંસારમાં મોટાં અને નાનાં સર્વ પ્રાણી કામ કરે છે. આપણા ધરમાં જોઈશું તો બધાં પ્રાણી નજરે પડશે. આપણે સ્ત્રીઓ જાણે નાનાં છીએ તો તેણે કીડીતું ઘટાંત લેવું. એક કીડી ઉપયોગી પદાર્થને વળગે છે તે વાતની ખબર પડતાં સર્વ કીડીઓ તેને અતુકૂળ થઇ મદદ આવે છે. આ બધીઓ એકસંપે તે પદાર્થ ધારેલે સ્થળે લઇ જાય છે, અને તેથી સર્વ સુખ લે છે. તેમ આપણે પણ કરવું જોઈએ, અમે જે બહેનોએ આ સુંકાર્યનો આરંભ કર્યો છે તેને આપ સર્વ માન્ય કરી સર્વ રીતે અતુકૂળ થઇ અમારા કાર્યમાં સર્વ રીતે મદદગાર થાઓ. બહેનો એક કીડીથી આ કાર્ય થવાનું નથી પણ આપણુ સજાતીય વ્યક્તીઓ જ્યાંબંધ એકઠી થઈ એક સંપે કરીશું તો અદ્વિવાસે થોડા સમયમાં કાર્ય દક્ષતા મેળવી એનાં સુફલો સર્વને ચખાડવા સુમાગ્યવાન થઈશું. આજના વ્યાખ્યાનમાં જે કંઈ યોગ્યાયોગ્ય જણાય તે જણાવી અયોગ્યની સર્વ સુદા બહેનો ક્ષમા આપશો એ મારી માગણી છે કેમકે મારો અભ્યાસ અતિ અદ્ય છે અને જાહેરમાં વિચરવાની મને અરુચી છે છતાં વનિતાવિશ્રામના આરંભથી જાહેરમાં ભાગ લેવો પડે છે.

મોંશાં છટ પ્રભુને નમસ્કાર કરી માગું છું કે સર્વના હૃદયમાં શુદ્ધ ધર્મને જાગૃત કરે એ યોચના સદ્ વિરમું છે. શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ.

બહેન બાજગોરી.

સંતાનની કેળવણી: સંતાન હોવાં ન હોવાં એ ઇશ્વરની મરજીને આધીન, પણ હોય તો સદ્ગુણિવાંશી હોવામાં શુદ્ધસાધનની મન્યતા છે. ધર્મ અને નીતિ પરાયણ હોવું એ પણ સદ્ગુણિની નિશાની છે. ધરની શુદ્ધસાધન નસારી સકે તેમાં ઉત્તરોત્તર શક્તિ કરી શકે, દુઃખમાં દીન ન થાય, સુખમાં કુલાહ ન જાય, અને સર્વ દશામાં પરમેશ્વરનું વિસ્મરણ ન કરતાં મનુષ્યદેહ અને શુદ્ધસાધન મને સાચું કરવામાં પ્રમાદ ન કરે એવી ચેતાનાં ઝાંઝાને સદ્ગુણિ આપવાની પ્રત્યેક માણાપનીરમ છે.

-ઉત્તમજ્ઞાણ. કે. વિવેકી

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાદસરવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાબ્દોમાં કહીએ તો "સુન્દરી પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબચોખક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા "શક્તિમતી અને હત્યાદિની બને, કુટુંબના બાજક વગેરે પોષણ અને શક્તિ આપે અને જીવ વગેરેની "હત્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે;" પતિલક્ષિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આંતર-વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ સેજવી હઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. "સ્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી... "સ્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે."

પર્ષ ૬ કું. ઈ. સ. ૧૯૦૯ મે:—વૈશાખ, વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૬ મો.]

જ્ઞાનસુગન્ધ.

“તું જગતની દાસી છે”

માટે આજા જગતની વતી શકે પટલી તારે સેવા કરવી જોઈય. પુત્રી, વિધવાના ધર્મ વધુ વિકટ છે, વિધવા ઉપર મંમોર ઘોજો રહેલો છે. જો કર્તવ્ય બજાવાય તો વૈધવ્ય અવસ્થા કાંઈ નકામી નથી. વેટી, પૂર્વના શુભ સંસ્કારથી તું સાત્વિક ગુણવાળી છે, કર્તવ્યમાં લાગી જા. હશ્વર તારો મદદગાર થશે.

માનુકિશોરી—મહારાજ ! હું કેવી રીતે કર્તવ્ય કરું ? મારાથી શું વતી શકે ? હું અવળા જાત, નિરાધાર, પૈસા વિનાનો, હું શું કરી શકું ?

મહારાજે જરા હસીને મિઠાશથી કહ્યું, વેટી, તું શું કરી શકે ? તું ધારે તે કરી શકે. મનુષ્યો પોતાના આત્માનું વલ્લ સમજતાં નથી-કેલથી જાણતાં નથી, પણ મોટું ધંધન છે. વેટી, તું સ્ત્રી જાત છે એ સ્વરૂપ, પણ તેથી શું ? કેટલાક મહાત્માઓ સ્ત્રી જાતીને માન્યતાથી સમજે છે. વેટી, તને સ્વરૂપ છે ? ક્રપિઓપ હશ્વરને પ્રેમ રૂપે મજા માટે મોપીયોનો અવતાર માન્યો હતો. સ્વભાવથીજ સ્ત્રીઓના હૃદયમાં જે પ્રેમ, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, પતિવ્રતતા છે, તેનો ધાંધમાં

જે આકર્ષણ છે, તેના હાથમાં જે મિઠાશ છે, તેની વાણીમાંથી જે અમૃત ફેરે છે, તે પુરુષોમાં ક્યાં છે? સ્ત્રી જો સ્ત્રીપણાનો સમજીને ઉપયોગ કરે તો સ્ત્રીનો અવતાર કૌરવ પણ રીતે ઉતરતો નથી. તું ધન માટે કહે છે. વેટી, ૫ ચિત્તારો. સાધારણ માણસોના છે. ધનથીજ કલ્યાણ થઈ શકે ૫ વાત મહાત્માઓ સ્વીકારતા નથી. અજ્ઞાનીઓને સમજ આપવા માટે ધન છે. વાત્મોન્નતિ માટે ધન કાંઈ વધુ કામનું નથી. ધન તો સ્થુલ વસ્તુ છે. તારા હૃદયમાં અપાર્થીય ધન મરેલું છે તે છોડીને, વેટી, ધુન્ન ધનની ઇચ્છા શું કરવા કરે છે? સૈકડો ધનવાનો છે, મને વતાવ કે ધનના વલ્લથી કોણે શાંતિ મેલવી છે? રાજ્ય છોડી વાલ્યા ગયેલા બુદ્ધ, મર્ત્તહરિ તથા મગવાન વ્યાસજી, શુકદેવજી, પાતંજલી, વાલ્મિકીજી, શંકરાચાર્યજી, વગેરે, કોની પાસે ધન હતું? વેટી. આત્મિક ધન ૫ સર્વથી કિંમતી ધન છે. તું ૫ ધનનો ઉપયોગ કરતાં શીશ, યથી વધારે કલ્યાણ કરી શકાશે.

માનુકિશોરી—મહારાજ, આત્મિક ધનનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય?

મહારાજ—દુઃખીઓની સેવા કર, મહાત્માઓનો સતસંગ રાખ, શાસ્ત્રોનું પઠન કર, હૃદયની કોમલ લાગણીઓનો વિસ્તાર વધાર, મનોનિગ્રહ કર, અને જ્ઞાનમાર્ગમાં ચિત્તર. હાલ તને આ વધુ કઠીન લાગતું હશે, પણ વેટી, નિશ્ચય કરીશ પટલે તે સહેલું થઈ જશે, ધાર્મિક જીવન ગાલ્યા વિના શાંતિ નહિ મળે, મેદ્ધબુદ્ધિ રાખીને, મારું તારું કરીને સ્થૂલ વસ્તુમાં મોહ રાખીને કોઈપણ શાંતિ મેલવી છે? વેટી, તું ધર્મોચરણ કર, દુઃખીઓની સેવા કર પટલે કઠીન વૈશ્વવ્ય તને આશિર્વાદ સમાન થઈ પડશે. તું સમજુ થાને આત્મ-ધાર્તી ન થા.

માનુકિશોરી—ધન્ય, ગુરુ મહારાજ, ધન્ય! મને મારું કર્તવ્ય સમજાયું. આશિર્વાદ આપો. ગુરુદેવ, આપની રૂપાર્થી હું કર્તવ્ય કરો શકું.

મહારાજ—વેટી, યાદ રાખજે કે ધીજાનાવલે આત્મોન્નતિ મેલવાતી નથી, મન ઢીલું રાખીશ માં. જેટલી દૃઢતા તેટલું ચલ. વેટી, કર્તવ્ય ચજાવવામાં પરિશ્રમ છે, પણ તે પરિશ્રમમાં ઉત્કૃષ્ટ આનંદ છે, ઉન્નતિ છે. જા વેટી, દૃશ્વર તને સદ્બુદ્ધિ આપો.

—અમૃતલાલ પાઠિયાર કૃત, સંસારમાં સ્વર્ગ.

કર્મ: આપણે જીવે છીએ અને મૃત્યુ પામીએ છીએ; પણ તે શુભ અથવા અશુભ આપણે આચરીએ છીએ તે ચિત્તરણ પશંત આપણી પાછળ સજીવ રહે છે અને આપણા દેહ સાથે શય પામતું નથી.

—પાન્ય (આર્ય પરશુ.)

કાવ્યકુંજ,

‘ પ્રકૃતિ લગન. ’

- રજની ઘડી એ તિમિરે પેસરી રમણી જનતી નભચંદ્ર તણી;
નભચંદ્ર ગયો ઘન પાસ જરી: વિજળી સહ દીપ્તિ મિલાપ કરી. ૧
- રજની વિરહી દુખ દોહ લહે, ચમકાર વહે મુખ ઢાંકી પહે;
પતિ રૂપ વિકાર થયો લલના, દય સાથ રહી સ્વઉન્નત વિના. ૨
- ઘન તાત ધરે અથ હાથ તણી, વિજળી શરમાય વિવેક ભરી;
રજની રમણી વળી કાંતિ ધરે, તિમિરો નિજ વૃષ્ટિ રૂપેજ ભરે; ૩
- અયિ ખાંડિત થૈ મુજ ઘાત કરે, વિજળી તવ ભૂત્સન શબ્દ રચે;
ગગડાટ કરી નિજ રૂપ દહે; નભ સાક્ષી કરી ક્ષિતિ સ્હાય ચહે. ૪
- ક્ષિતિ પાસ જઈ વિનતિ ઉચરે, સમભાવ કહો નિશ ચંદ્ર વચે;
નિશકાળી, સદૈત પતિ મુજ એ વિષમે કયમ ખાંડિત ના જનશે. ૫
- રજની રમણી દિલ દાઝ ધરી, ઘન-વાદળથી ક્ષિતિ ઉર ભરી;
નિજ શેષ વધે તન ઘાટ બને; તિમિરે જનતી ક્ષય તેજ ધરે. ૬
- નદવારિ તટે રજની રમતી, નદ વારે વચે પતિખિંબ રતિ;
નિજ શોખ(પય) વધે નિજઝેર વધ્યું, નિજ નાયકને તજવાજ મથ્યું. ૭
- અનુકૂળ ખરે પ્રિયને પ્રમદા, મદને હૃદ પીડિતની મમતા;
મુજ દેહ તણી કહિ સાર્થકતા, તણ નાય ગયા કયમ આચકતા ? ૮
- કહિ ખંડન નાયકથી ‘મુજ છે, તણ નાયકને જઉં તાપ વધે;
મમ નાયક તે અતિશીતલ છે, દિન નાયક તે અતિ ઉષ્ણ રહે. ૯
- ઉર તાપ ધણો દિલ દાઝ યકી, અરિ તે સવિતા પ્રકૃતિ નિજથી;
તપ માંડુ હવે? તણ તાપ સહુ? કયમ ખંડનનું દુઃખ દેહ ધરું! ૧૦
- સવિતા મુજ સ્થૂળ તણોજ રિપુ, અવતાર કરે નિજ નાય તણું.
મત પાળી રતિ નભ ચંદ્ર ધરે, મુજ દેહ પહે નિજ પ્રીતિ કરે. ૧૧
- તન તાપ ધામે ચઢતો ચઢતો, ક્ષય ઉવટ દેહ તણોજ થતો;
દિન પૂર્વજ જે અરૂણોદય તે, થઈને રજની અવતાર ધરે. ૧૨
- દિન નાયક સૂર્ય કપાટ વચે, રહિ બંધનમાં ઘન ભૂથ દમે;
વિજળી કરી પક્ષ કરે ઘન જે અતિ આગ્રહથી દહ બંધન તે. ૧૩

- હઠ કારક ભાંગ ચહે સવિતા, અવતાર ધર્યો રતિ જે રહિતા;
દીન તો બનતો દીન મદદ રહેા, રજની અવતાર ન નારી લહેા. ૧૪
- ફરી જાતિ; ગયું અભિધાન ફરી, ન રહું ગત જન્મ નિશાન જરી;
વિષમે વઠતાં પ્રકૃતિ તણુ જો, સમભાવ કરે વચમાં મનુજો; ૧૫
- વધતી વિકૃતિ રસ ત્રાસ કરે, બનતી ભય દાયક પૃથ્વી ખરે.
ત્રણ લોક મથે ધન બંધનને, તુટ વાક દિદે મરૂતાવરણે. ૧૬
- બળથી કરતા અતિ નૃત્ય તણી, સુસવાટ ભરી ગતિ અર્થ લણી;
નલથી પછડાય મહીજ પરે, મહી મંડપથી ઉડી જાય નલે. ૧૭
- નહિ અંતરમાં અટકે ગતિમાં, મરૂ તો દિશ કાળ સુકીજ તમા;
ખટકે સુધમાં મચીને ખટકે ન કદી ભુધમાં મટકે મચીને ૧૮
- અટકે મરડે, ઝરડે વરડે ભુધમાં ભુધમાં બધમાં ચક્રદે;
ન ગણે પ્રકૃતિ વિકૃતિ પ્રભૃતિ; સુકૃતિ વળી જે મનુજાધિપની. ૧૯
- નગણે કદી તે નલના બળને, ગતિ એજ ગણે નિજ કાર્ય પરે;
પવને જયમ એમ ધનોની ખરે, કરવા છુટકો ધન બંધનને. ૨૦
- નલબંધન જે સુવિશાળ દિસે, તુટતું ત્યમ આ વરતો જગ લે;
તુટતાં ગળીઆં પ્રલયે ઘડીઆં, ઘડીઆં મરણેા જીવનાં જડીઆં. ૨૧
- પડીઆં વળી પુષ્કર આવરતો, ઝડીઆં ખડીઆં નલ છાવરતો;
મરૂતો તિમિરો જલનાં ભરણેા, ન રહે જીજવાં જલનાં કિરણેા. ૨૨
- ગતિ ગોળ કરે જયમ ચક્ર ફરે, કદિ કૃષ્ણ તણું શુધ ચક્ર ધરે;
તતિ તે તિમિરો તણી જે પસરે, એક તાર યથે સહુ વિશ્વ ડરે. ૨૩
- ડરતાં મરતાં ખરતાં જીવડાં, પડતાં રડતાં બનતાં દિનડાં;
કરી તમ્મર જે ઝરણાં તિમિરે, રચતાં દિશ સર્વ તણે ચક્રે. ૨૪
- પૃથિવી વણુ આદ્રા બની ક્ષિત્તી, વસને નલનાં ઝરણેા ઘરતાં;
નિજ દેહની અંતર જે નિધિયો, છુટકો કરી મિશ્ર રસેક કર્યો. ૨૫
- જલવાયુ મરૂતમની તતિયો, નથી કાંઈ બીજું ધન વાદળિયો;
ગતિચક્ર બધે રચતી ભમતી, સહુ વિશ્વ વિષે કૃતિ છે ગતિની. ૨૬
- રસ એક જમાવી સમષ્ટિ વિષે, રસ એક યથો સહુ વ્યષ્ટિ પરે;
તિમિરો પસરે નિજ ચિત્તમહિ, તિમિરો પથરે ગગનેથી અહી. ૨૭
- ગતિમાં સહુ આવી ભુગોળ પરે, નલ અંતરનો વળી દેશ મળે,
રચી એક પણું સહુ વિશ્વ વિષે, રસ ધાટ રણે રસમાપત જે. ૨૮

- અણુને વિભુરૂપ મહત્ત્વ તણ, હૃદ કાળ અને દિશની રખડી;
વધતાં વધતાં હૃદને છળતાં, વળતાં વળતાં ભ્રમણે ફરતાં. ૨૯
- અણુ જે વિભુરૂપ મહીં મળીઆં, મહતા કદની અણુમાં ઠરીઆં;
વિભુરૂપ ધરી રસ એ પસરે, તમસે ઘટપિંડ અખંડ ધરે. ૩૦
- એક ચક્ર દિસે; ખટવાંગ હશે ? શિવ-કૃષ્ણ, બધે રૂપ એક ધરે !
ધુધવાટ શું નૃત્ય તણોજ કરે ! પ્રણવાક્ષર માત્ર અનંત ઠરે. ૩૧
- પ્રલયે ધુધવાટ રચે પ્રણવે, સજતાં ધુધવાટ કરે પણ એ;
ગતિથી અતિ ઉચ્છ્વપણું નિકળે, સજતાં પ્રલયે અણુ ઉચ્છ્વ બળે. ૩૨
- વિજળી મય તેજ બીજસ રચે, સહુ શક્તિ અખંડ અલોહ રૂપે;
ધરવે, કરવે, ફરતાં દ્યુતિમાં, વહનો ભ્રમણો ભળતાં વિભુમાં; ૩૩
- રહિ સર્વ સત્તા અખિલે અચલા, વિતિ કલ્પકથા સવિકલ્પચલા;
નિર્ધિકલ્પ રહે જગ મંડળમાં, નિત શુદ્ધજ ખુદ્ય ધનનાનંદમાં. ૩૪
- શંભુપ્રસાદ વિ. શિવપ્રસાદ મેહિતા.

અન્ય ચાલક.

રે ! શું હશે સહુ 'પ્રકાશ' જનો કથે જે,
જેનો અનુભવ મ્હને કદિયે ન ધારે ?
શાં શાં સુખો વિવિધ, દૃષ્ટિ ધરી મળે છે,
આ દીન, દૃષ્ટિહીન બાળકને કહો એ !

આલોકી અદ્ભુત પદાર્થ ત્હમે જંજાવો,
બાનુ પ્રભામય ઉગે, વર્ણો એમ ભાખો;
એ ઉચ્છ્વ છે, અનુભવે નહીં એ જણાયે,
બાણું ન કિન્તુ, કયમ રાત્રિ દિનો થતા તે !

પોતે જ રાત્રિ, દિન વા મુજહું રચું છું,
નિદ્રા લઉં, રમત વા રચું તે સમે હું !
ને, જો હું બાથત સદાય રહી શકું તો
દહાડો જ એ દિવસ વા રજની મ્હને છે !

નિઃશ્વાસથી પરમ, જે રહતાં ત્હમે ત્રિ
હૃલોચ્ય મ્હારું; બહુવાર હું સાંભળું છું;

નક્કી, છતાં શકું સહી ઉર ધૈર્ય રાખી
હાનિ ન જે કહિય હું સમજું શકીય !
તો, પ્રાપ્ત જે ન કહિયે મુજને થવું છે—
તે કેમ નહ કરશે ઉર હર્ષ મહારો ?
ને આમ ગાઈ રહું હું નકી તે સમે તો—
હું અન્ધ બાલક અનાથ બૂપ જેવો !

કુજ.

પ્રેમ.

ચિખરિણી.

પત્ની: ‘ભુજોને પ્રિયે આ’ સરિત તટ તાકી યુગલતો,
‘ખીલી કેવી અંદા કુસુમની સુગંધે વહતી જો;
‘લળી ઠોમુદી માંહિ ખુર્ણો તરંગો દે નવ નવી’
‘શશી સંગે લાસે રસસય શી આજે કુમુદિની;

શાર્દૂલ.

‘તારા હોય અનેક તહોય નજમાં દીપે ન રાત્રિ કદા
લાગે શોક થકી અતિ કૂર અને લીતિ લરી તે સદા
ઉગે ઇન્દુ, રમન્ત શાન્ત થઈને રાત્રિ અહા ઉદલસે
પ્રેમેથી થઈ બ્રાન્ત કાન્ત ઉરને આલિંગતી વિકસે.

મન્દકાન્તા.

“ જોશે હોશે સરતિ સરિતા જાય સિન્ધુ સમીપે
સ્નેહિથી પુર શરમથી તે મંદ એ પિયુ લેટે
પુરા સ્નેહે રસમય બની દે તરંગો ઉછાળા
ખીચુંતા પ્રેમ સુચક થતાં સ્વાગતે તે દયિતા.

દરિગાત.

લાસે નહિ વળી પ્રાણ મુજને દિવ્ય ઉર્મિ હૃદયની
રાજે સદાચે ઇન્દની સન્નિધ પુરા સુખ થકી
ઉછળે કુદે એ પળ પળે નિધિ વિચિસ્રમ જોરમાં
ઇન્દુ ઉછળે સિન્ધુ જળ પળ ઠોણ ઉર મુજ નિયમે ?”

“ પિતા તણી પ્રીતિ જાધી મર્યાદતામાં વહી ગઈ
માતા તણા પ્રિય લોકને સંભાડું હું તવથી જુદી
સખી જાધુને હું સાંભડું શું મુજ સમી તેની ગતિ
પતિ પાસ પળવળું હું રહું એવી મતિ શાધી થતી ?

પતિ: “ જે દિવ્ય જાધનથી વસે તું ઇન્દ્ર સંનિધ સુખ થકું
જે દિવ્ય ગ્રંથીના જળે હું તુજથી તું મુજથી
જે દિવ્ય નિયમ દેવી વિશ્વ પ્રસરતું પુર જ્વરમાં
“ છે પ્રેમ નિર્મળ રત્ન જેની નવે ખડે નામના. ”

(નિર્મળ, (બ્રાહ્મસમાજ.

પંચવટી.

રાગ કલ્યાણ.

(ઉઠ પ્રભાત સમરી લે તું શ્રી ગણેશ દેવા)

કુંજગલી પંચવટીની પલ્લવથી છાઈ
ગીરી તળે ગોદાવરીની ધાર શી સુહાઈ—કુંજગલી.
નીલ અન્નનાં ગણેશી પવન મંદવાહી
જૂલતી નવિન લતા તરવરને સાહી—કુંજગલી.
મથુરનાઠ હંસસાહ કર્ણ નંદ દાયી
દિપી લીલી વૃક્ષઘટા ઘેરતી છુપાઈ—કુંજગલી.
રમણીય તીર નદી શીકરથી નાહી
ભમતા જ ભકતગણે દિવ્યે ગાન ગાઈ—કુંજગલી
નિરભયે આળોટતાં જ્યાં હરિષ્ણુ બાળ આઈ
હરિત નીલ સ્થાન દિસે પુષ્પથી પુરાઈ—કુંજગલી .
દૂર આશ્રમે વિષે વસે વિરાગી સ્થાયી
જે સ્થળે મલીન વૃત્તિ પશુ થકી ત્યજાઈ—કુંજગલી.
ધવલહાર શોભતી દેવાલયેાની આંહી
વસતા રઘુનાથ અને સીતાજી માઈ—કુંજગલી.

અધ્યાત્મિક.

વિવિધ વિહાર.

ગરીબનાં ધર.

Chill penury repressed their noble rage,
And froze the genial current of the soul.

જગતમાં એવાં કેટલાંક ધર છે જેને ધર કહેવાં કે નહિ તે શંકા છે. સુદ વીશીઓ 'હા'ની હોટેલો, કુધાર્યાન્તગૃહો, દારૂનાં પીણાંઓની ભાગી તુટી પાટલીઓ અને ખુરશીઓ બોલી શકતી હોત તો આપણી ઉપલી વાતને રોકી આપત. કારણ કે આવી જગાઓમાં એક નહિ પણ અસંખ્ય મનુષ્યો આવી જે આનંદ-જે સુખ ધર આગળ મળતું નથી, મળી શકતું નથી તે આનંદ, તે સુખ પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરે છે અને એ જગાની પાટલીઓ કે ખુરશીને ધર માને છે. આતો કાંઈક સામાન્ય મનુષ્યોની વાત થઈ, પરંતુ આપણા દેશમાં લાખો મનુષ્યો છે જેઓ લોકોના ધર જહાર પડેલો અજીવવાડ, કુતરા-ગાય માટે નાખિલા કઠડાઓ ખાઈને જીંદગી ગાળે છે-શિયાળામાં રસ્તાનો સુકો કચરો કાગળ ધાસ ભેગું કરી સળગાવી તાપે છે ને લુગડાંને વીસરી જાય છે. ધરની ખુંપડી સાંભરતી નથી. સંભારતો નથી. આવે રથને 'ધરમાં કંઈ નથી' ની સ્ત્રીની છુઓ, જૂખ અને તંગીથી ક્ષીણ થયેલાં છોકરાંના કઠગાટ સંભળાતો નથી અને તેથીજ રસ્તામાંનાં ખરૂં, ધરના ઓટલા કે રસ્તાના ખૂણા એજ ગરીબનાં ધર થાય છે.

ગરીબોમાં ધણીધણીયાણી છોકરાં સાથે બહુજ થોડો સમય રહે છે. સમસ્ત કુટુંબની સાથે બેસી-ગપાટાં મારતાં ખાવાની મજા છે ખરી પરંતુ કુટુંબ ભેગું થઈ "શું ખાવું" ત્હેને માટે ફાફાં મારતું હોય ત્યાં મજા ક્યાંથી લાવવી? ધડીકમાં હસતું હોયને ધડીમાં રોતું હોય, ન્હાની દંતકળીઓ દેખાતી હોય, ઠાલું ઠાલું બોલતું હોય એવાં બાલકોને રમાડવાના સ્વર્ગીય આનંદનું વર્ણન થાય એમ નથી પણ ગરીબનાં છોકરાંને ઠાલું કાપું બોલતાં ક્યાંથી આવડે? એમને હસવાનું ક્યાંથી હોય? એમને મમત મમત ક્યાંથી સુઝે? ગરીબનાં છોકરાં ઉછેરાતાં નથી પણ માત્ર ઉછરે છે. એ બાલકોને માટે આપણો તૈયાર રહેતી નથી. ક્યાં લુગડાં પહેડે? એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. શું ખાઈએ એ કાંઈ પૂછતું નથી, એને સુવાડો નહિ એમ કોઈ કહેનાર નથી. અને કાંઈતેડી તેડીને ફરનાર નથી. ત્હેને કોઈ પ્રેમથી આલિંગન કરનાર નથી. જ્યારે તવગરનાં કદરૂપા બાલકોને સ્ટેજ રડતાં કે પડતાં જોઈ અનેક ખુશામતીયા દોડી આવે છે ત્યારે ગરીબનું બાલક રડતું હોય ત્યારે તેને માર શિવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. બાલકને દુધ ઉપરજ રાખવું; નહિ તો સ્વીસમીલ્ક, મેલીન્સ કુડ કે નેસલેસકુડ આપવું. એ કહેનારને ભાન છે કે સારામાં સાફ જે માતાનું દુધ-ધાવણુ-વેજ યોગ્ય અને પુરતા ખેરાકને અભાવે બાલકોને નથી મળતું તો પછી મેલીન્સ કુડ વગેરે ક્યાંથી લાવે? બાલકોને હાલરડાં-સંગીત વધારે પ્રીય હોય છે પરંતુ ગરીબ માતાને સંગીતથી સુવાડવાનો ઉત્સાહ હોય છે કે? બાલકો જેમ જેમ સહમજણા થતાં જાય તેમ તેમ ત્હેમને ન્હાની વાતો કરી ત્હેમનામાં

સારા સંસ્કારો પાડવા જોઈએ એ ખરું, પરંતુ વાતો કહેવાને સાંભળવાને મનની જે શાન્તિ જોઈએ છીએ તે શાન્તિ-તે સ્વસ્થતા હોઈ શકે છે ? ગરીબનાં બાલકો કુટુંબમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરવા-વખત સુખમાં ગંગાવવા અને મ્હોટાં થયે. સાહાય્ય રૂપ થવા અવતરતાં નથી; એ તો ભારરૂપ 'એકજણુ ખાનાર વધું' એમ ગણાય છે. ન્યાં સુધી કમાતો થાય નહિ ત્યાં સુધી તેના તરફ લાગણી હોતીજ નથી, ગરીબને ભૂતકાળ સાંભરતો નથી. જાણવાવરથાના મનદર દિવસો હોતાજ નથી તો પછી તે દિવસો શા માટે સંભારવા. ગરીબ કુટુંબની અંદર અંદરની વાતો સાંભળીને પણ આપણું હૃદય દ્રવ્યા વિના રહેતું નથી. એમની વાત સ્મિતમાં સંસાર સુધારા પરિપક્વ, કે કોએસ, દેવકન્યા, નંદગીરી કે હેન્ડેટના નાટકો, શિખર પુરી કે જલેગી, વર્ષગાંઠ કે દિવાલીના ઉત્સાહક પ્રસંગો આવતા નથી. આવી શક્તા નથી. જ્વર મોઢી છે ? છાપરાં ને તગાયાં નથી, પહેરવાને કપડું નથી, ઊંઘરોને દવા મળતી નથી. પ્રભુ મ્હોત આપે તો સાફ-મૂવાં મરી જતાં નથી, એજ વાતો એજ ગૃહસંસાર. બાલકોને ન્હાનપણથીજ બજારમાં રસ્તામાં જતાં ખરે ખોટું રોતાં-ગમે તે રીતે કમાવી લાવતાં, નીતિ-ધર્મર ઉંચ નહિ એવું માનતાં, શિખવવામાં આવે છે.

ગરીબનાં પર કાણુ જોવાં છે ? એમનાં બાલકોને પ્રેમથી કાણુ જોવાવે છે ? "અરેરે" એટલુંજ બોલી દિલગીર-સણુને માટે દિલગીર થવામાં આપણું કર્તવ્ય પૂરું થાય છે. મ્હોટા-તવંગર સત્તાધારી માણસોના અંગણના આગલા ભાગમાં હોમની વાટ જોતાં કલાકો ને કલાકો ઉભા રહીયે છીએ-એમના એક શબ્દ "ઠીક છે જોઈશું" " સલામ કહેજો " " હાથ નહિ ખીજી વખતે મળજો " ને માટે તકલીફ રહીયે છીએ પરંતુ ન્યાં સન્માન મળવાનું છે, રનેહથી અન્તરની લાગણીથી સર્વે ઉમાં થઈ આવકાર આપનાર છે અને હમારા એક શબ્દથી સુખ માનનાર છે એવાં ગરીબને ત્યાં જતાં એવા ગરીબ માણસોના આવાસમાં પણ મુક્તિ-એકજ પિતાના બાલકો જે હમારા ભાઈઓ છે હોને જતાં યુગ આવે છે. ન્યાં સુધી એ યુગ છે ન્યાં સુધી એ તિરસ્કાર વૃત્તિ, બેદરકાર વૃત્તિ છે ત્યાં સુધી મહાન પ્રભુ જે હમારાથી વધારે દ્રવ્યવાન છે, સત્તાધારી છે ને વધારે સ્વચ્છ છે હોને પણ હમારે ત્યાં આવતાં હમારી બખર લેતાં યુગ લાવશે એ ખાતરી માનજો.

સુખંધુ.

કર્તવ્ય : કર્તવ્ય કરવાનું અમુક સ્થિતિમાં રહેલું છે, એમ કંઈ નથી. કર્તવ્યનો અધિકાર સર્વને છે. તે દરેક સ્થિતિમાં રહેલું છે. ધનાદ્ય થવું કે દરિદ્ર થવું, સુખી થવું કે દુઃખી થવું, એ કંઈ આપણી મરજી ઉપર નથી; પ્રત્યેક પ્રસંગે આપણું કર્તવ્ય કરવું એ આપણા હાથમાં છે અને આપણને યોગ્ય છે. અમે એટલું તુકરાનું થાય તોપણ કર્તવ્ય જરાબર કરવું એજ ઉત્કૃષ્ટ છવનને સાર છે.....છંદગી અર્પણ કરવી પડે તેમ કરતાં પણ બીજું ન જોઈએ.

—કમળાશંકર પ્રા. ત્રિવેદી.

પાવાગઢની યાત્રા.

(સ્ત્રી લેખ.)

એક વખતે હમે કેટલાંક સમાં સન્મન્ધીઓ સાથે સુરતથી પાવાગઢની યાત્રા અર્થે જપોરની ફાસ્ટ પેસેન્જર ટ્રેનમાં નીકળ્યાં. કેટલાંક હમારા સગાઓ અમદાવાદથી પણ તેજ દિવસની જપોરની ટ્રેનમાં નીકળીને આવનાર હતાં. હમે સર્વ વડોદરા સ્ટેશનપર ભેગાં થયાં. અને ચાંપાનેર તરફની ટ્રેનમાં બેઠાં. હમારો સાથ કંઈક જોગો હતો, અને જુદા જુદા સ્વભાવનાં માણસો અંદર હોવાથી સર્વ કોઈને જેવો જોઈએ તેવો વાર્તાવિનોદનો લાભ મળી શકતો હતો. બાળગોપાળનો સાથ પણ હમારા સાથ માફક મળેલો હતો. તેઓ ધડીમાં રમતાં, ધડીમાં લડતાં અને રડતાં, વળી એકમેક સાથે ઇડા કરતાં, અને એક પળમાં પાછાં એકલાં ન રહેવાવાથી સલાહ કરતાં. એવી રીતે તેઓને પણ વખત કપરો જતો તે જણાતું નહોતું.

હમારો ઉસાહી સાથ ઉસાહથી ચાંપાનેરરેલ (ખાખરીયા) સ્ટેશનપર રાતના સાડા આઠે સુમારે આવી પહોંચ્યો. સ્ટેશનપર હમારા એક સગા હમને તેડવા આવેલા હતા. તેઓનું રહેઠાણ હાલોલમાં હતું, અને હમારે સર્વને પણ હાલોલથી જ જવાનું હોવાથી હમને સર્વને હાલોલ લઈ જવાને તેઓ આવેલા હતા. શિવરાજપુરમાં ખાણીની શોધખોળનું કામ ચાલતું હોવાથી ખાણવાળાઓએ ચાંપાનેરરેલ સ્ટેશનથી શિવરાજપુર સુધી માસ લાવવા લઈ જવા માટે બળદની ટ્રામ કસેલી છે. તેઓની ટ્રામ હમારે માટે ખાસ માર્ગી લાવવામાં આવી હતી. તેમાં ત્રણ ટ્રામ બળદની હતી અને એક ટ્રામ ધોડાની હતી. હમને કેટલાંકને ધોડાની ટ્રામમાં બેસવાનું કહેવામાં આવ્યું પણ શુકલપક્ષની રાત હોવાથી હમારા સાથને બળદની ખુદશી ટ્રામમાં જવાનું તથા પસંદ પડ્યું. ધોડાની ટ્રામને ઉપરથી ઢાંકણ હતું. અને બળદની ટ્રામને તે ન હતું. હમે બાળ વર્ગે ના કહેવાથી હમારાં વડીલો ધોડાની ટ્રામમાં ગયાં અને હમે સર્વ પછાડી રહ્યાં. રાતની વખતે અરણ્યમાં અમારી ટ્રામ પસાર થતી હતી, પણ હમારી સાથે માણસો-હોવાથી હમારે કોઈને લગાર પણ ભય જોઈું નહોતું અને સર્વ નીરાંતમાં હતાં.

ત્યાં ટ્રામ એક પાટાપર ચાલે છે. ટ્રામને પેડાં તો બે હોય છે પણ બીજાં પેડાં એટલે અન્તરે રાખવામાં આવેલું હોય છે કે તે પેલા પાટાપર ચાલતાં પેડાંની સપાટમાં રહે છે. હમારો સાથ યોડી યોડીવારે કાળકા માતાની જે બોલાવવા લાગ્યો, અને સરખે સરખાં હોવાથી એક મેકને ચાવાને માટે આમ્રહ થવા માંડ્યો અને તેમાંથી કેટલાકે સાંભળવાને ઉત્સુક અનેલા સાથને સન્તોષ આપ્યો. આ વખતે ચાંદની રાત, આસપાસની વૃક્ષની પડાઓ, ટ્રામમાં બેઠેલો ઉમંગી સાથ, ગવાતું ગીત, ટ્રામની આલુગાલુએ રહેતાં માણસો, - એ સર્વ દેખાવ જોઈને હમને પણ આનંદ થતો હતો. ટ્રામની સડક કેટલીક જગ્યાએથી ખુલતી આવતી તે વખતે હમને સર્વને સાચવીને બેસવા કહેવામાં આવતું. એ પ્રમાણે વાર્તાવિનોદ કરતો, ગાયન ગાતો, એક એકની મરકરી કરતો હમારો સાથ હાલોલ આવી પહોંચ્યો અને તે રાતે હમને લેવા આવેલા હમારા સન્મન્ધીને ત્યાં હમે રહ્યાં.

ખીજે દિવસે સાંજે ચાર વાગે જમી પરચરી હશે હાલોલથી નીકળ્યાં તે કલાક દોઢ કલાકમાં સાંપાનેર, જે પાવાગઢની તળેટી આગળજ આવેલું છે અને હાલો-લથી ચાર માઈલ જેટલું દૂર છે, ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં. સાંપા નામના માણસે એ રાહરે વસાવેલું હોવાથી એનું નામ સાંપાનેર પડેલું છે. ત્યાં આગળ હમારે માટે ડાળીઓની ગોઠવણ કરી રાખવામાં આવી હતી. પણ તે ડાળીવાળા નાપકા ડાળી લઈને આખ્યા ન હોવાથી નાની સરખી પોલીસની બેઠક હતી ત્યાં સેતરંજ પાથરી. હમે સર્વ બેઠાં. અને ત્યાંના જણીતા માણસો નાપકાઓને ડાળી લઈ આવવાનું કહેવા ગયા. હમને કેટલાંકને સાંપાનેર જોવાનું પહું મન થયું, પણ અત્યારે વખત ન હોવાથી પાછાં આવતી વખતે જોવાનો વિચાર રાખ્યો.

હમે સર્વ પાણી પી લગાર આરામ લેતાં હતાં એટલામાં ડાળી લઈ નાપકાઓ આવી પહોંચ્યા. હમારા સાથમાંથી કોષ્ટનેજ ડાળીમાં બેસવાનું મન ન હતું, છતાં સર્વના સામટા આગ્રહને લીધે હમારી આનાકાની ચાલી નહીં અને હમારે ડાળીમાં બેસવું પડ્યું. હમારે માટે દશ રોળીઓ આવી હતી અને હમારી સંખ્યા તેથી વધારે હતી, પણ હમને કેટલાંકને, અને ખાસ કરીને સ્ત્રી વર્ગને, બેસાડી દેવામાં આવ્યાં. હમારો સાથ ત્યાંની ઉપડ્યો. હમારી ડાળીઓ ઉપડી એટલે ખાળકો “ન્હારો સાબેલો આગળ લે” “ન્હારો સાબેલો આગળ લે” એમ નાપકાને કહેવા લાગ્યાં.

એ ડુંગરની આસપાસ નિરન્તર પવનના સપાટા લાગ્યાં કરે છે તેપરથી એનું નામ પવનગઢ પડેલું અને તેનું પછી પાવાગઢ થઈ ગયેલું એમ જણાય છે. ચિવરાજ પુરની ખાણોનું કામ કરનારાઓનું માનવું એવું છે કે પાવાગઢ ઉપર સોનાની ખાણ પણ છે. એમ કહેવાય છે કે ત્યાં અસલ રજપુત રાજાઓનો સોનાનો મહેલ બાંધેલો હતો. તે જહારથી તો ખીજ પથરના મહેલ જેવોજ દેખાતો હતો, પણ અંદરથી મુવર્ણ જડીત હતો અને ત્યાં કોતર કામ પણ બહુ સાફ હતું. હાલ તો એ ડુંગર ઉપર રજ-પુત રાજ પથારના મહેલોમાં લાગ્યાં ટુટાં ખંડીએજ નજરે પડે છે. કેટલાક દરવાજા પસાર કરી હમારો સાથ પછીજ ધોડીવારમાં ચાલ્યો જઈ પહોંચ્યો. એ જરાબર ડુંગરની મધ્યમાં છે. માતાજીનું દહેરું તળેટીથી ત્રણ માઈલ દૂર છે અને માચી દોઢ માઈલ દૂર છે. ત્યાં એક મકાન છે તે બે માળનું છે. અને તેની પાસે એક પીપળાનું ઝાડ છે તેને ચોતરો કરી લેવામાં આવેલો છે. તે મકાનની પછાડી એક તળાવ છે. તે તળાવને તેક્કીયું તળાવ કહે છે, એના પાણીનો રંગ તેજ જેવો હોવાથી એનું નામ તેક્કીયું પડ્યું એમ ત્યાંના લોકો કહે છે.

વૃદ્ધાની નીચે ચોતરાંપર હમે થોડો વખત બેઠાં અને આસપાસનો દેખાવ નીહાળવા લાગ્યાં. આસપાસની સર્વ કુદરતની લીલા જોઈ હમારાં મન ભક્તિથી એ સર્વ સર્જિ-તા રચનાર પ્રજ્ઞને નમન કરવા લાગ્યાં. તે રાત હમે ત્યાં જ મકાન હતું તેમાં રજાં અને ગજારકે સર્વ નાહી ધોઈ ન્હા પાણી પી પહાડ ન્હાવા તૈયાર થઈ ગયાં.

માચીથી હમારી સ્વારી પ્હરોડીયામાં ઉપડી અને સર્પાકારવાળા રસતામાંથી પસાર થવા લાગી, રહવારનો સમય, માતાજી દર્શનાર્થે જવાનો વિચાર, અને પાવાગઢ

જેવો પહાડ, - એ સંગેગાથી પડીક આનન્દ થતો! તો એ સ્થળની પૂર્વ જાહોજવાલીનું સ્મરણ થતાં પડીક શોભ થતો. અને પડીકમાં કુદરતનો સુન્દર દેખાવ જોતાં દેશરની મહાનશક્તિનો મ્દને વિચાર આવતો અને મહાઈ અંતઃકરણ ભક્તિપૂર્વક તેને પ્રણામ કરતું. થોડા રસ્તો કાપતાં કે એક દરવાજો આવ્યા વગર રહેતો નહીં. કહેવત છે કે “ચાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા” એ કહેવતની સસતાનું અહીં સંપૂર્ણ દર્શન થતું હતું. પહાડ પરનો છુડીથો દરવાજો, તારાપોળ, પાટીયાપોળ, મક્કઈ કોઠાર, ચાંપારાણીનો મહેલ, અને તે સિવાય કેટલાંક વિશાળ ભાંપરાં જોતાં હૃદયમાં શોભ થયા વગર રહેતો નથી.

ચાંપારનેરની તલેટીમાં પાતરીયું તળાવ છે. સાં રાંજ નાચ કરાવતા હંતા તેથી તેનું નામ પાતરીયું તળાવ પડ્યું છે. તેનાચ તળાવને ટીનારેજ આવેલા ચાંપારાણીના મહેલમાંથી રાત્ર રાણી સાથે જોતાં, અને એજ મહેલનો છેલ્લો માળ પહાડપર ધણે કેચે ચડ્યા પછી આવે છે. મહેલમાં જવાનો રસ્તો પહાડપરથી પણ છે અને નીચે પાતરીયાં તળાવ આગળથી પણ છે એમ કહે છે. એ મહેલ આશરે નવ દશ માળનો છે. બે ખાપરા ઝવેરીનો મહેલ પણ કહેવાય છે. એ મહેલ પર્વતની ખીણમાં કાતરી પહાડો છે. ખાપરા નામનો એક પૈસાદાર ઝવેરી યઈ ગયો હશે તેના નામપરથી એ મહેલનું નામ ખાપરા ઝવેરીનો મહેલ એવું પડ્યું છે. બધા માળ લંબાઈ પોળાપ્રમાં એક સરખા છે. છેક નીચે સુધી ઉતરી રાડાતું નથી. એ જગ્યાએ આસપાસના છુટરાઓ કાંતાઈ રહેતા તેથી એ માર્ગ સરકારને બંધ કરવો પડ્યો છે. નવ માળની નીચેથી વેશામિત્રી નદીનું ઝરણું વહે છે એમ કહેવાય છે. આ મહાનની આશુખાણુ થોડક સુધી કીતારોનો ઝાડ છે.

પહાડ પહાડતાં હામહામ દરવાજા, સિરાઇઓને બેસવાની બેઠક, અને ભાંગાતુટા કેલ્લા નજરે પડતાં રાજની જાહોજવાલીનો દેખાવ કદપનાથી ખરા થયા વગર રહેતો ન હતો. જે દરવાજાઓમાંથી રાત્ર રાણીઓની પાલખી પસાર થતી તેજ સ્થળેથી આજે હમારી ડ્રોણીઓ પસાર થતી હતી, અને આ ધણેજ વિશાળ અને ભવ્ય દેખાવ જોઇ રાંજના વૈભવનું અનુમાન કરવું સહજ હતું. પહાડપર હામહામ ઇરાની જમીન નજરે પડે છે તે ઉપરથી લાગે છે કે ચાલુ રાજ વખતે એ પહાડપર હજારો લોકોની વસ્તી જોઇએ, જ્યાં રાતને વખતે હાલ એક પણ માણસ રહી શકતું નથી. કાળ ચક્રની ફેરતાથી આ સર્વ દેખાવ હતો ન હતો યઇ ગયો હતો. પણ જેવી રીતે

“ સંધ્યા સલ્લુર્ણી યઇ લુપ્ત સુષુપ્ત થાએ,
 નેને રમે તદપિ રંગ રડા બધાએ;
 આનન્દ દેતું મૃદુગાન વિરામ પામે,
 તોએ ભમી ઝવણુમાં ધ્વનિ રન્ય જામે;
 ખીલી હસે કુસુમ તે કરમાય 'જલ્દારે,
 તોએ સુગંધ મનમાં કરી વાસ રહાશે.”

તેની રીતે આ રથળની અગાઉની જાણવાથી હું ત યદ ગયાં છતાં તેનાં ભાગ્યા તુટ્યા દેખાવથી તેની પૂર્વની સ્થિતિના સંસ્કાર હૃદયમાં રમી રહેતા હતા, અને એ જાણોજાણો ભાંગ્યો તુટ્યો આટલોજ દેખાવ મનને મથી નાંખ્યા બસ હતો. સુંદર દેખાવ જોતાં આનંદ થતો અને રાત્રની જાણવાથીનો નાશ થયેલો જોઈ દિલ્લગીરી થતી.

પણા-યોગ વખતમાં હમે પઢાડ રહી રહ્યાં. પઢાડ રહ્યા બાદ હાં હુધીયું તળાવ આવે છે તેમાં હમે સર્વ ન્હાયાં અને પછી માતાજીનાં દેવચાનનાં પગથીયાં રહ્યા લાગ્યાં. આ પગથીયાં આશરે જસો અઢીસો છે. તે રહી માતાનાં દહેરામાં ગયાં. દહેરામાં મધ્ય ભાગે મહાકાળીની અને ડાબી બાજુએ લવાનીની અને જમણી બાજુએ સરસ્વતિ દેવોની મૂર્તિઓ છે. મહાકાળીનાં માથા ઉપર સદનશાપીરનો હાથ છે. દેવી કોપ કરી પાતાળમાં પેસી જતાં હતાં તેમને અટકાવવા સાર સદનશા પીરે ચોટલો લાવી લીધો હતો એવી દંતકથા છે. અઢી કાળકા માતાનો કોપ શા કારણથી થયો અને તેનું પરીણામ શું આવ્યું તે જાણવું જરૂરનું છે. ચાંપાનેરના રાજાનું નામ પતાઇ રાવળ હતું. એક દિવસે નવરાત્રીના દહાડામાં તે ગરબા સાંભળવા ગયો હતો, તે વખતે કાળકાદેવી મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરીને ગરબો માતાં હતાં. રાજા તેમને જોઈને મોહ પામ્યો અને તેણે જોડા વીચારથી માતાનો પાલવ પકડ્યો. ત્યારે માતાએ એને ધણી સમજાવ્યો અને કહ્યું કે “આવી જોડી માંગણી સિવાય ત્હારી મરજી રહાય તે માંગી લે” છતાં રાજાએ તો તે સર્વની નાજ કરી. આથી કાળકાદેવીએ કોપાવેશમાં આવી શાપ દીધો કે “ત્હારું રાજ્ય આજથી યોગ વખતમાં નાશ પામશે.”

આ શાપ ખરો પડવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયું* ગુજરાતમાં મહમ્મદ બેગડાના તાબામાં જે ગામ હતાં તેમાં વરસાદ ન પડવાથી અતાજની મોંઘવારી યદ હતી અને દુકાળ ચાલતો હતો. પણ ચાંપાનેરમાં દુકાળ નહોતો તેથી સરહદપરનાં ચાણુદારે ચાંપાનેરપર વારંવાર હુમલા કર્યા. આથી ચાંપાનેરના રાજાએ તે ચાણુદાર ઉપર હુપલો કરી હરાવ્યો, તેનાં માણસોને કાપી નાંખ્યા, અને તેના જે હાથી તથા ધણા ઘોડા પકડી પોતાનાં રાજ્યમાં આણ્યો. આ બનાવની શુણ્ણતાન મહમ્મદને ખબર પડી. તે રહેઠી દોજ લઈને પડોદરે આવ્યો. ચાંપાનેરના રાજાએ વજીર મારફત માશી માગી, પણ શુણ્ણતાન તો લડવાનું કારણ જ સોધનો હતો એટલે તેણે જવાબ મોકલ્યો કે “તરવાર તથા ક્યારી સિવાય બીજી કોઈ સન્દેશ ત્હમારી હમારી વચ્ચે ચાલશે નહી.” આ ઉપરથી રાજાએ પણ તૈયારી કરી, અને માળવાના ગ્યાસુદ્દીન ખીલજીને મદદમાં બોલાવ્યો. ગ્યાસુદ્દીનને આવતો અટકાવવા શુણ્ણતાન ચાંપાનેરના ઘેરાનું કામ અમીરોને સોંપી દેહદ ગયો. આ જાણી ગ્યાસુદ્દીન માંડુ તરફ પાછો વળ્યો. દેહદથી શુણ્ણતાન પાછો ફર્યો, ચાંપાનેર આગળ આવ્યો અને “પાવાગદનો કિસ્સો લીધા વગર હું પાછો ફરવાનો નથી” એમ કહીને ચેતાનાં લશ્કરનાં મનમાં પોતાનો નિશ્ચય હસાવવા સાર તે દેહાણે મરજી જાંધાવવા માંડી. રજૂ થતો ન્હાવાને મારે નિત્ય રહવારમાં જે ગુણ કારથી

*આ ઇતિહાસની હકીકત રાસમાળા અને ગુજરાતનો અર્ચાચીન ઇતિહાસ એ બે પુસ્તકોમાં લીધી છે.

નીકળતા હતા ત્યાં સુધી સુસલમાનો ધપેલા હતા, તેથી તે જગ્યા તેમના ભણુવામાં આવી. પણ ખરા રજપૂતો ન્હાવામાં શેકાયા છે એમ જોઈને સ્વધારને વખતે તેઓએ હલ્લો કરીને એક દરવાજો લીધો. એક સરદારે પશ્ચિમ ભણીની ભીંતની સીડીએ મુઝીને સહવા માંડ્યું. રજપૂતોએ તેને હાંકી કહાડવાને ધણું શૂરથી પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાંઈ ફાયદું નહીં. એટલામાં મહમદશાહ પોતાની ટુકડી લઈને પેલા સરદારની મદદે આવી પહોંચ્યો, અને ચાંપાનેરના કિલ્લા ઉપર કાલિના કોપને લીધે સુસલમાનો વાવડે ફરકવા લાગ્યો, અને રાજના મહેલ ઉપર સુસલમાનોનો સંખનાદ સભળાવા લાગ્યો. માંહેની બાણુએ ચિતા ખડકાઈ અને તેમાં રજપૂતની રાણીએ, બાળકો, અને ધનમાલ્ય હોમાયાં, અને તેના ઉપર અગ્નિ ઉડી ને તેના ભણુકા થઈને શાન્ત થવા લાગ્યા. તે વેળા એ પવન ગઢના રક્ષકો સ્નાન કરીને અને કેસરીયાં કરીને આંખો મીચીને સંખોની ઉપર ટુટી પડ્યા. થોડાક રજપૂતો જીવતા રહ્યા, સુસલમાનોનો પણ મરવાથી, ધવાવાયાથી થાણુ નીકળી ગયો, અને ચાંપાનેરનો સવળ અને તેનો પ્રધાન કુંગરશી પોતાના જ લોહીથી લલચી ગયેલા શાહના હાથમાં પકડાયા. ઈસલામી ધર્મ અંગીકાર કરવાનું તેઓને કહેવામાં આવ્યું, પણ તેમ કરવાની તેઓએ ના કહી, તેથી તેઓને મુજતાને મરાવી નાખ્યા.

આ પ્રમાણે સુલતાન મહમદ બેગડાએ પાવાગઢ લીધો. ગિરનાર પણ એણે એવી જ રીતે લીધો હતો. પાવાગઢ અને ગિરનાર એ બે ગઢ એણે લીધા તેથી એ બેગડા કહેવાયો એ સંલક્ષિત છે. કટલાક એમ કહે છે કે એક માણસ બીજાને મળતી વખતે જેમ હાથ પહોળા કરે છે તેમ જે બળદનાં શીંગડાં ડાળ્યા જમણી લાંઘાં હોય તેવા બળદને હિંદીમાં “બેગડા” કહે છે; અને સુલતાનની મૂંઝો આવા બળદનાં શીંગડાંની પેઠે બે બાણુએ લાંબી ફેલાવણી હતી તેથી તે બેગડા કહેવાયો. એનો આદાર પણો હતો. ખાતી વખતે એકી વખતે પાંચશૈર ખીચડી તે ઉડાવી જતો અને રાત્રે સુતી વખતે એનાં પદ્મંગથી બન્ને બાણુએ એકેકે રક્ષણી ખાવાનાંની ભરીને સુકયામાં આવતી, કે જેથી જેણી તરફનું પાસું તે ફરવે તેણી તરફથી ખવાય. આ પ્રમાણે રાતમાં તે ધણીવાર ખાતો અને સુંધી જતો. દરરોજ સ્વધારમાં ઉડી નિમાજ પઢીને એક કટોરો મધ તથા એક કટોરો ઘી તથા અઘીસો સોનેરી કેળાં તે ખાઈ જતો.

પાવાગઢ લીધા પછી સુલતાને ચાંપાનેરની આસપાસ કોટ બંધાવ્યો, અને તેને સહસ્ત્રસંખના નામ આપીને પોતાની રાજધાની બનાવી. થોડા વખતમાં સહસ્ત્રસંખનાદ શહેર શણુગારાઈ એવી રીતકમાં આવ્યું કે શુજરાતના લોકો અમદાવાદને વીસરી ગયા, અને સર્વ કશુક કરવા લાગ્યા કે મહમદશાહના જેવી સુખાધારી અને આનન્દની જગો શુજરાતમાં નથી; બલકે આખી પૃથ્વીના તળ ઉપર નથી. એ શહેરમાં મોટી મોટી ઇમારતો બંધાઈ. વળી તે શહેરની જગ્યા પણ આનન્દકારી હતી. તેથી મોટા મોટા લોકોનું તે વતન હતું અને ફતીઆમાં સર્વથી સુંદર સ્ત્રીઓનું સ્થાન હતું. ત્યાંના બાગ અનેક પ્રકારનાં ફુલથી ભરપૂર હતા, વળી નાના પ્રકારના મેવા પણ પુષ્કળ થતા હતા. ચાંપાનેર પાસે સુખડના ઝાડનું એક એવકું મોટું જંગલ હતું કે તેનાં લાકડાં લોકો ઇમારતના કામમાં વાપરતા. સુલતાનની આજ્ઞાથી ખેરાસાન દેશના એક પગે સુંદર બાગ બનાવી તેમાં કુવારા તથા વિચિત્ર જળ પ્રવાહ ને

એક ગુજરાતી સુધારે પેલા પુરાસાની પાસેથી શીખી લઈ, એનાથી પણ સારો બાગ બનાવ્યો. તેની જગ્યા હજી પણ એ હાલુર સુધારના નામ ઉપરથી હાલોલના નામે ઓળખાય છે, જ્યાં હમરો મુકામ હતો.

એ મ્હોટી મ્હોટી ઈમારતો, એ મ્હોટા મ્હોટા લોઢા, એ સુંદર સ્ત્રીઓ, એ અનેક પ્રકારના ફુલો વાળા ગમીયાઓ, અને એ હાલુર સુધારનો બનાવેલો અતિ સુંદર બાગ, એમાનું હવે કંઈ જણાતું નથી. કાળના ઝપાટામાં સપાશું તણાઈ ગયું અને હવે તો “અહીં આ હતું” ને “અહીં તે હતું” એમ વાતો કરવાનું જ માત્ર રહ્યું. કુસુમમાળામાં કવિ પાટણને મારે કહે છે તેમ આપણે આ સ્થળને મારે પણ કહી શકીએ કે

“ એમ દઈ દઈ નામ કરવો રહી વાતો હાવાં

ચંપાપુરી પુરાણ હાલ તુજ હાલ જ હાવા. ”

માતાનાં દર્શન પૂજન કરી હમે માતાની ઉપર પીર છે તે અગાસીમાં મ્હડ્યાં. ત્યાંથી ત્રીણાં બીણાં દેખાતાં ગામડાંઓની હારની હાર હમે જોઈ. એ અગાસીમાંથી વડોદરાની માંડવી જણાય છે એમ કહે છે, પણ હમે તે જોઈ શક્યાં નહીં; કારણ કે તે દિવસે વાદળોં પછાં હતાં. પણ ચાંપાનેર, હાલોલ, એ સપળો આસપાસનો પ્રદેશ પછોડાનો અને રમથીય લાગતો હતો. ઉપરથી કેટલાંક પહાડ પરનાં તળાવ અને ચાંપાનેરનું પાતરીયું તળાવ પણ જણાતું હતું. આ સર્વ દેખાવ જોઈ હમે ધણો આનન્દ પામ્યાં. કુદરતી સુંદરતા માણસને આનન્દી અને પવિત્ર મનના બનાવે છે, અને જેમ જેમ પહાડો, ખીણો, અને એવી જ બીજી કોઈ કુદરતી સુંદરતા આપણે જોતાં જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણી વૃત્તિ તે તરફ વધારે રસિક થતી જાય છે. આપણી યાત્રાનાં સ્થળ ધણાંખરાં કુદરતની લીલા જ્યાં આગળ હોય એવે સ્થાનકેજ છે, જેથી યાત્રા કરવા જનારને ખેચડો લાભ થાય છે. આપણામાં ઇચ્છેજ લોકની માફક આપણું હિન્દુસ્તાન જોવા નીકળતાં નથી, પણ જત્રાને નિમિત્તે કંઈ પણ નીકળી શકાય છે, અને માણસ જેમ જેમ મુસાફરી કરે છે તેમ તેમ તેનામાં યાત્રાખી આવતી જાય છે. કોઈ એક માણસ ધણી મુસાફરી કરીને આવેલો હોય અને એક માણસ પોતાનાં ગામમાંથી બીજાકુલ બહાર ન નીકળ્યો હોય તો તે જેમાં આસમાન જમીન જેટલો તફાવત સદજ માલમ પડી આવે છે. મુસાફરીથી વખતને માન આપતાં, વખતને અતુલ્ય થતાં, માણસ પોતાની સક્રિય પ્રમાણે ઓછું કે વધુ, પણ સહેરમાંથી બહાર ન નીકળેલા કરતાં વિશેષ, શીખ્યું હોય છેજ. જત્રાએ જવું એ માણસને ધણોજ ફાયદો કરે છે. આપણા પૂર્વજો જત્રાને મારે કેટલું કષ્ટ સહેતા. તેને દભરમે દિરસે પણ હવે યાત્રાઓમાં સહેલું પડતું નથીજ. કેટલાક જુના વિચારનાં યાત્રાએ જાય છે તે લોકો “ હોરો ઘોઘે જઈ આવ્યો ને રૂતે હાથ દઈ આવ્યો ” તેવું કરે છે. પણ યાત્રા સાથે પાસેનાં મ્હોટાં સહેર જોવા લાયક હોય તો તે પણ જોવાં જોઈએ. કેટલાંક તો એ ગામમાં જાય ને તે છતાં જોવા લાયક સ્થળો બરાબર જોતાં નથી. છાંચા કરતાં જોયું બહુ. જે ચીજોએ જોવી હોય હાં ગયાં હોઈએ છતાં શા વારતે તે ન જોવી ? હમે જો પાવાનદ ન આવ્યા હતા તો આ બધા દેખાવનો પૂરતો ખ્યાલ હમને ક્યાંથી આવી શકત ?

ઠાળઠાનાં દર્શન કરી અગાસીમાંથી આ સર્વ રમણીય દેખાવ જોઇ હમે પાછા ફર્યા. થોડે ઉતર્યા પછી ખીજો આડો રસ્તો આવે છે. ત્યાંથી ભદ્રકાળી જવાય છે. તે રસ્તે ભદ્રકાળીનાં દર્શન માટે હમે વળ્યાં. થોડો ઉંચો નીચો રસ્તો પસાર થાયા એટલે એક દરવાજો આવે છે. અને દરવાજાની અન્દર જઈએ છીએ, એટલે પાસાંપરથી બે ત્રણ કુવા જેવાં ચણેલાં બારાં જણાય છે. એ બારાંમાંથી નીચાણમાં નજર ચમકે છે. એની અન્દર ઉપરાઉપરી બે ત્રણ કુમાનો જણાય છે, એ ભાંપડે પહોં ઉડું છે. દરવાજામાંથી બહાર નીકળીને પાસાંપર નજર કરીશું તો તે પાસે ઉંડી ખીણ છે, તેમાં નીચાણમાં આ ભાંપરાંનો નીચલો દરવાજો જણાય છે, એ ભાંપરાંમાં બ્યારે નજર કરવા ખેંસીએ છીએ ત્યારે તેમાં અવાવરી અને વાપ જેવી પ્રણી ગમ્ય આવે છે. એમાં વાપ રહે છે એમ બધા કહે છે.

સાંધી થોડે જઈએ છીએ એટલે ભદ્રકાળીનું દહેરું આવે છે. આ દહેરું પહોં નહાવું છે, અને ત્યાં ઠાળકાના દહેરામાં છે તેટલો ઠાક પણ નથી. ભદ્રકાળીનાં દર્શન કરી હમે પાછા ફર્યા. આ બે દેવીના દર્શન કરવા એકજ પહાડપરથી જવાય છે. પણ ભદ્રકાળી જવાનો માર્ગ આડો ફંટાયેલો છે. અને પહાડના બે ભાગ જેવું લાગે છે. એને માટે દંતકથા એવી છે કે ઠાળકાએ રાત્ર ઉપર કાપ કરી એનું રાજ્ય પાપમાત્ર કરવા શાપ દીધો ત્યારે ભદ્રકાળીએ તેમ કરવાની ના કહી, છતાં કોપાવેશમાં ઠાળકાએ તેની ના માની નહીં ત્યારે ભદ્રકાળી એની સાથે રીસાઈ એના તરફ પીક કરી બેઠાં, પહાડના પહોં બે ભાગ થઈ ગયા, અને એ બે દેવી છુટાં વસ્યાં.

સાંધી પાછા ફરતાં તડશે માથે વહયો હતો અને સર્વને મુકામે જવાની ઉતાવળ હતી તેથી હમે બધાંએ એકજણે બતાવ્યો તે દુકા રસ્તો લીધો. શરૂઆતમાં તો તે રસ્તો નહારો ન લાગ્યો, પણ આગળ જતાં એ માર્ગે આવ્યાં મારે સર્વને થણો પરતાવો થવા લાગ્યો. એ રસ્તો એવો તો વિકટ છે કે ત્યાંથી બધાં સહીસલામત જઈ શકીશું કે નહીં તેને મારે શંકા થવા લાગી. એક પાસ થણો જ ઉંચો પહાડ અને ખીણ પાસ થણી ઊંડી ખાઈ હતી. ચાલવાને માટે માર્ગ માત્ર એક બેટ દોડ બેટ જેટલો જ અને તે થણ ઉંચો નીચો હતો. વળી તે માર્ગ થણા ન્હાના ને છુટા પથરાનો અનેકો હતો. હમારા પગનો ધક્કો લાગે ને પગ તળેનો પથર સરે તો તેની સાથે હમે પેલી ઊંડા ખાઈમાં જઈએ એમ હતું. આ રસ્તે પણ હમારી સાથે ડોળીવાળા હતા છતાં હમારામાંના કોઈની પણ આ વિષમ માર્ગમાં રાખીમાં બેસવાની દિગ્મત યાત્રી

ચાંપાનેર હાંચ તો પણું ન્હાનું ગામ છે, પણ રાજ્યની નહોતજાણી હતી ત્યારે હાલોત, કાલોત, તે ભુદાં ભુદાં ગામ નહોં પણ એકજ ગામનાં ખુદાં ભુદાં પરાં હતાં, અને લોકોની વસ્તી તથા શહેરનું લખાણ એટલું તો હતું કે કંઈ ચીજ એક એકને એટલેથી હાથમાં આપી હોય તો તે ચીજ ગોધરા લગણુ રહેલાઈથી જઈ શકે; અર્થાત્ ગોધરા લગણુ આ શહેર વસેલું હતું. હાલ તેમાંનું કાંઈ નથી. હવે તો જ્યાં જોતએ ત્યાં કાતરકામવાળા પત્થરના ઢગલા નજરે પડે છે. ત્યાં પત્થરની કંઈ કિંમત જણાતી નથી. લોકોનાં ઘર માટીનાં છે, છતાં તેઓના એટલાપર કાતરેલા પત્થર ગોઠવી ચાપી દીધેલાં માલમ પડે છે. એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પડેલા ઢગલામાંથી શહેરના લોકો જે ઉપયોગ કરવો હોય તે કરી શકે છે. ત્યાં પેલી મદમદ બેગડાએ પાવાગઢના ઘેરા વખતે બંધાવેલી મરજી છે તે જોવા લાયક છે કાતર કામ સાઈ છે અને તે પશુજી વિશાળ છે. અન્દર અસંખ્ય ચાંબલાઓ છે. ઉપર ન્હોટી અગાસી છે. એ મરજીની પાસેજ એક તળાવ છે તેમાં રોજ રાત્રે વાપ ખાણી પીવા આવે છે એમ કહે છે. જ્યાં હાલ મરજી છે ત્યાં અસંખ્ય રાજની કચેરી હતી એમ કહે છે, અને તે વાત સાચી લાગે છે; કારણકે મસજીદમાં આવતાં પહેલાં જે દરવાજા આવે છે. પહેલામાં પેસીએ છીએ ત્યારે આસપાસ પહેરાયાગા સીપાઈઓની બેઠક જેવું લાગે છે, અને તે મુઝી આગળ જઈએ છીએ ત્યાર પછી બીજે એક દરવાજે આવે છે અને તેમાં દાખલ થઈએ છીએ એટલે મરજી આવે છે. લોકો એમ કહે છે કે આ જગ્યાએ રાજ કચેરી ભરીને બેસતા હતા, પણ મદમદ સુલતાને ઘેરા પાંચે ત્યાર પછી ત્યાં મરજી બંધાઈ. મરજીનો એક તોડા ખંડિત છે. તેને માટે લોકો કહે છે કે રાજ દાર્યા પછી કોઈ વખત ફરતો ફરતો કાળકાના પહાડપર આવ્યો ત્યારે પોતાની કચેરીની જગ્યાએ બેગડાની મસજીદ બેઠક એક બાજુ માર્યું, તેનાથી આ તોડા ખંડિત થયો છે. દાર્યા પછી રાજ છુટો મયો ન્હોતો, પણ તેને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. વળી ખંડિત થયેલો ભાગ પહાડના રહાઓ નથી, એટલે એ વાત અસંભવિત લાગે છે. આગળના કેટલાક દરવાજા તો એવા જીર્ણ થઈ ગયા છે કે તેમાંથી નીકળતાં ઉપર તુટી પડવાની પ્લીક લાગ્યા વગર રહેતી નથી. કેટલાક અડધા તુટેલા પણ છે. આ શહેર પોતાની અસંખ્ય નહોતજાણીની ખાતી હામહામના બાંધ્યા તુટ્યા દેખાવથી કરી આવે છે.

ચાંપાનેર જોઈ હવે જોજે દિવસે સાંજે હાલોત આવ્યાં. ત્યાં આગળ

આઠ કુવાને નવ વાવડીરે લોલ

સોળસે પનિહારીની દાર

મારા વહાલાજી હો

હવે નહીં જઈ મરી વેચવારે લોલ. "

એ દયારામની ગરમીતું રમરણ કરાવે એવા આઠ કુવા ને નવ વાવડી (જેને તાંના લોકો "ડાવરી" કહે છે) તે છે. તે સિવાય હાલુર સુધારનો રચેલો સુંદર બાગ કે બીજું કંઈ જણાતું નથી. પણ ત્યાં તળાવ કિનારે એક ન્હાનો સરખો બાગ છે અને તેમાં સિવાસય છે. આટલું પણ એ ન્હાનાં સરખાં ગામડાંમાં ધણે આનન્દ આપનારું થઈ પડે છે. બીજામાં ફરવા આવેલા લોકો તળાવનું થાણી સુકાઈ અથડું હોવાથી તળાવમાં ફરે છે.

આખરે હમે હાલોલ છોડ્યું અને ત્યાંથી હમારાં કહેવાતાં ઘર અને ગામમાં હમે આવી રહ્યાં. વાંચનાર ! જગત નિઃસાર છે. આજે કંઈ તો કાલે કંઈ, અને જેતી પડતી આપી તે તો પડવાનું જ. તે ફરી ઉઠવા પામતું નથી. કુસુમ-હરી ગાય છે તેમ :

“ શુભ સ્વર્ગમાં વસનારી તે ચણા પડી હર—શિરે,
પડવા માટેથી પડી પાછી ! ટકી ન, હર ! હર—શિરે. શુભ.
પડી ! ગિરિપર; ઉચ્ચ ગિરિવર મુખી પડી એ પાછી—
અપનિ પર આલોટતી આસી ધુળવાળી ધણી યાતી, શુભ.
મલિન ગંગા ! ક્ષાર સમુદ્રે પેડી અતે એ તો !
બ્રહ્મ થયું જરી લેનો સતમુખ વિનિપાતજ નિર્મલો !
બ્રહ્મ થઈ મતિ લેની સતમુખ વિનિપાતજ નિર્મલો ! ”

પતાઇ રાજની મતિ બ્રહ્મ થઈ ત્યારથી એનો વિનિપાત થવા માંડ્યો ને થયાં જ કીધો, મૃત્યુમાંજ એનો અન્ત આળ્યો. ત્યાંપાનેર જેવા શહેરનો પણ વિનિપાત નિર્મલો ગાય તે કોણ મિથ્યા કરી શકે ? એક સ્ત્રી.

રમણીમણિમાલા.

જશમા ઓડણ.

એક પતિવ્રતા અને શુરિ સ્ત્રીનું ચરિત્ર.

પ્રિય બહેનો, આપણે અનેક પતિવ્રતા અને શુરવીર સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચ્યાં છે, તેમજ સાંભળ્યાં છે. પરંતુ આ જશમા ઓડણનું ચરિત્ર આપણા મન ઉપર છુદીજ છાપ પાડે છે. જે કે આ ચરિત્ર જેવું જોઈએ તેવું પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નથી, તો પણ આ રમણી રત્નને આમ અધકારમાં રાખવું તે પણ યોગ્ય નથી.

જશમા કાંઈ રંગ ન્હેલમાં રહેનારી, વિવિધ પ્રકારના વૈભવ ભોગવનારી, અથવા તો પુષ્પ શૈયા પર પોદનારી કોઈ રાજ કુવેરી નહતી, કે કોઈ ગામની મહારાણી નહતી. પણ તે તો એક મહેનતુ વર્ગમાં જન્મ પામેલી, મજુરણ હતી. પણ તેનું સૌર્ય, તેનો રેક અને તેનું પતિવ્રત મોટી મોટી મહારાણીને પણ ટકર મારે તેવું હતું, કે જેની પાસે સિદ્ધરાજ જયસિંહ જેવા મુજરાતના ધણીનું પણ કાંઈજ સાધ્યું નહિ.

આ રૂપ ગુણ અને સુમધ વાળું પુષ્પ માળવામાં વિકસ્યું હતું, અને તેનો જન્મ ઓડ સાતિમાં થયો હતો. ઓડ લોકો, મહેનતુ પ્રમાણિક, અને શુરા પણ જોઈ શકે કરવા વાળા હતા. જશમાના ધણીનું ઘર સર્વ ઓડોમાં મુખ્ય હતું. અને તે ઓડોનો મુખી કહેવાતો.

જયમાના રૂપ ગુણના વખાણું સિદ્ધરાજે ધણો સમય થયાં સાંભળ્યાં હતાં. તેને જોવા માટે રાજ્યએ અનેક ઉપાય કર્યા, અનેક ફાંદો માર્યા પણ તે નિષ્ફળ થયો. છેવટે ગમે તે ઉપાયે અને ગમે તેટલી મહેનતે તેને જોવાનો દસ્ય કરી તેણે પાટણ પાસે સહ-સ્રલિંગ નામનું તથાવ ખોદાવા માંડ્યું. અને પોતાના બનેલી દુધમત્ર ચાવડાને માળવે ઓડ તથા ઓડણેને ખોદાવા મોકલ્યો. દુધમત્ર ચાવડા માળવે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે “ સિદ્ધરાજ જયસીંહને વિશાળ તથાવ ખોદાવવું છે. મારે ધણા ઓડ તથા ઓડણેનો ખપ છે ” આ સાંભળી જયમા તથા તેનો પતિ ધણાંક ઓડ ઓડણો સાથે પાટણ આવવા તૈયાર થયાં. તેઓને રાજ્યની કપટ વૃત્તિની કાંઈ ખબર નહોતી તેથી સર્વને લઈ ઉમંગ ભરી પાટણ આવ્યાં અને તથાવનું ખોદ કામ શરૂ કર્યું. તથાવ ખોદવા માંડ્યા પછી રાજ્ય સિદ્ધરાજ ત્યાં આવી બેસતો, ખોદ કામ જોતો અને મજૂરી પોતાને હાથે સુકાવતો. મારીની ભરેલી રોપલીઓ જે ઓડણો ઉપાડતી તેમાં જયમાને જોવા માટે રાજ્યની આંખ આતુરતાથી તેમની પાછળ ફરતી અને એક ધ્યાન રાખતી હતી.

ખાંધી ઓડણોમાંથી રૂપાળી, નાનુક પણ તન્દુરસ્ત, મૃગનયની, અને હંસ ગતીથી ચાલતી જયમા છાતી ન રહી, રાજ્યએ તેને શીધી કાઢી અને મોદવશ થયો. જયમાના રૂપ આગળ તેને રાજ્યભવ અને રંગ મહેલની રાણીયો તુમ્મ લાગી અને જયમાના પતિના ભાવ્યની તેને અદેખાઈ આવી. જયમાને એક નાનો દુધમત્ર બાળક હતો તેની ઝોળા એક ઝાડ નીચે ખાંધી રોપલી ઉપાડતી જયમા આવતી જતી તેને દાંચકો નાખતી અને બાળક રડતું ત્યારે તે ઝાડની શીતળ છાયા નીચે બેસી તેને સ્તનપાન કરાવતી. રાજ્ય ત્યાં બેસી આ બધું જોતો અને તેની દૃષ્ટિ જયમાની પાછળની પાછળ રહેતી. ન-જરે જોઈ પણ વખત મળ્યે તેની સાથે વાતચીત કરવાનો રાજ્યએ લાગ સાધવા માંડ્યો. અને જે ઝાડ ઉપર જયમાના બાળકની ઝોળા ખાંધી હતી તે ઝાડ નીચે તેની રાહ જોતો ઉભો ધણો વખત થયો અને બાળક જૂખું થયું હશે જાણી તેની સંભાળ લેવા જયમા તે ઝાડ નીચે આવી અને રાજ્યને સાં ઉભેલો જોઈ આ ચતુરા ચેતી ગઈ અને મનમાં ક્ષોભ પામી. પણ હીમત રાખી બેઠક તેણે બાળકને ઝોળામાંથી હેત અને ઉમળકાથી લઈ છાતી સાથે ચાંપવા લાગી. રાજ્યએ તેને એકથી જાણી વાત કરવાનો પ્રસંગ સાધ્યો. “ જયમા, સુંદરી ! તું મારીની રોપલીયો શા માટે ઉપાડે છે ? ત્હાં રાજ્યકે શરિર, પાટણ, કમ્પર, આ જાતે જરુરને જોઈ જશો. માટે બીજા બંને મજૂરી કરે પણ તારે શા માટે કરવી પડે છે, તારા સુંદર હાથે તું મારી ન ઉપાડ ”

પ્રીય જોનો, કહો હવે આ આખા ગુર્જરના ધણીને આ એક રંગ જાત ઓડણ જિયારી શું જવાબ આપે ? શું તે જિયારીએ કાંઈ મોટી મોટી પરિક્ષા આપી હતી ? અથવા તો કાપદાની બારીકીની ખબર હતી અથવા તો એલ. એલ. બી. કે કાંઈ ડી. ડી. એ. થોડીજ મેળવી હતી કે તેને હાખણ અને દલીસો આવડે ! આવા મહારાજને જવાબ આપતાં તો મહારી ભલે ભલેરી ભણેલી જોનો પણ આંચકો ખાય તો આ રંગ ઓડણ કાંઈ ગણત્રીમાં પણ નહિ. તે ગમરાણી નહિ, કંપી નહિ, તેણે બેઠકે જવાબ આપ્યો. “ રાજ્ય અમને જોનતુ અને મજૂર લોકને બાળસ કેવી ! આ હાથ સુંદર ખરા પણ મજબુત છે. બાળસ માણસને હજાર પ્રકારના રોગ ચાપ છે અને અમને શરીર કરીને ખાવું તેને યાક કે બાળસ શું ! ”

રાત્રી—જશમા આ તારું સુંદર અને નાજુક શરીર જંગલમાં કે ઝુપડામાં રહેવાને લાયક નથી. એક વખત તું મારા શહેરની રચના તો જો પછી તને ત્યાંથી બધું નહીં ગમે.

જશમા—મહારાજ, મેં ઘણાં શહેર જોયાં છે. અને આતું મજુરીનું કામ કરતાં તમારા ગામ કરતાં પણ મોટાં ગામ મેં નીહાળ્યાં છે. પણ શહેરની ઉંચી મોડીયું, ગીચ વસ્તી, ગલીય રસ્તા, અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગટરો, હુઆઇ લકંગાઈ અને કાવાદાવાધી ભરેલી તરવરતી વસ્તી જોઇ જાયે ઉનાળામાં ઝીડીઓ ઉભરાણી હોય એવું લાગે છે. અને ઝેરી છવડાઓ જેમ ઝેરમાં છવી ઝેરમાંજ મરણ પામે છે, તેમ બધું મારી જંગલની અને ઝુપડીની મોજ આગળ કાંઇજ ગણતરીમાં નથી.

રાત્રી—સુંદરી, ત્યારે તને શહેરની મોજ મળતી કાંઈ ખબરજ નથી. શહેરમાં આગ, બગીચા, હોજ, ફૂવારા અને બગીચામાં વાગતાં નરધાં, સારંગી અને વાજાના ના નાદ સાંભળી તું દીંગ ચઇ જઈશ.

જશમા—મહારાજ. જંગલમાં કુદરતી દેખાવ જોતાં અને મેના પોપટનાં ગાન, ટોચના ટોચ, એ સાંભળતાં આ મારી આંખ અને કાનને એટલી બધી તૃપ્તિ થઇ ગઇ છે કે જેવો સૂર્ય પાસે તારાનો ચળકાટ કાંઇજ નથી, તેવીજ રીતે મારા જંગલના મધ્યથી દેખાવ આગળ તારા કૃત્રિમ દેખાવ કાંઇજ નથી.

રાત્રી—જશમા, શહેરમાં આવી તું એકવાર સારા સારા અને સ્વાદીષ્ટ મોજન તો જો ! રહેવાને રંગ મહેલ સુવાને મખમલના છત્રીપલંગ, અને ગુર્જર પતિને આંખે કુલતા હાથી, એ બધું જોઇ તું આશ્ચર્યથી ઘેલી થઇ જઈશ.

જશમા—રાત્રી, તેમાં ઘેલું શું થવું હતું ! અનેક પ્રકારના સ્વાદ વાળાં મોજન કરનાર અનેક પ્રકારના રાગ વાળાં હોય છે. તારા હાથી જેવી તો મારે આંગણે ઘણીએ મેસો છે, કે જેના દહિં-દુધમાં અમે ઘેંસ અને રાટલા ખાઇ આવાં નિરાગી અને મજબુત રહીએ છીએ. સારા રંગ મહેલ, અને મખમલની ગાદી વાળો પલંગ, અમારા જંગલના વેલ્લઓથી છવાયેલો વાંસનો માંડવો અને તેની નીચે કરેલી તાલ ધાસની પથારી પાસે તુંજ છે.

રાત્રી—સુંદરી, તારા આવા નાજુક અને સુંદર શરીર ઉપર તો ઝીણા રેશમી સાળુ અને હીરા માણિક મોતીના દાગીના જોઇએ. આવાં જડાં છાવલ અને કુલતી માળા આ સુંદર શરીરને નાહક ભાર કરે છે.

જશમા—ખરું છે મહારાજ, આવાં જડાં છાવલ શરીરને ભાર કરે છે ખરા ! પણ અમારે મનૂર લોકને આછા સાળુ જલદી ફાટી જાય છે, અને જડાં ટકે છે, પણ તે ભાર કરતાં જડાં છાવલને તજી હીરા માણિક મોતીના દાગીનાનો પણ વૃથા ભાર શું કામ ઉપાડવો જોઇએ ! જો આપણામાં રૂપ અને ગુણ દશે તો જડાં છાવલથી અને માત્ર પુષ્પની માળથી પણ પતિ પ્રસન્ન થશે.

રાત્રી—જશમા, ધન્ય છે તારા જેવા સ્ત્રીના ઘણીને પણ આ બધા ઝોડ કામ કરે છે તેમાં તે ભાગ્યવાન પુરુષ ક્યાં છે અને કેવો છે તે બતાવ કે જેના જેવો આ દુનિયામાં બીજો કોઈ સુખીજ નથી.

જશમા--રાજ, પેલો કે જેની કમ્બર પર મજસુત ફાળીયું બધેલું છે, જેની પા...
ધડીમાં સુવાસિક સુષ્પ જહેંડી રહ્યાં છે અને જેના કાઠાળીના ઘાથી આ ધરતી ધુણ
રહી છે. તે મારો ધણી છે. (બતાવે છે.)

રાજ--સુંદરી, તે કામ કરતાં કરતાં હરવખત તારા સામું જોવા કરે છે, તેથી
તારા ઉપર તેને ખાત્રી હોય તો એમ હરધડી સામું જોવાનું શું કારણ !

જશમા--રાજ, તે શકની નજરથી નહિ, પણ પ્રેમની નજરથી મારા તરફ જુવે
છે. અને જલે તે ધડી ધડી આ તરફ જુવે છે તો શું થયું ! કારણ કે જે સાચું છે
તેને આ દુનિયામાં લેશ પણ બપ નથી.

રાજ--સુંદરી, મોટા મોટા રાજ રાણાને હું તારે કરનારો, આખી ગુજરાતનો
ધણી, કે જેના સામે કોઈ પણ ઉત્તર વાળવાને શક્તિવાન નથી, તે આજ તારા હાજર
જવાબથી આશ્ચર્ય પામી, હારી, તારી પાસે પ્રાર્થના કરતો ઉભો છે, તે તું સ્વીકાર.
જે હું ઇચ્છું તો બધાને પાપમાસ કરવા શક્તિવાન છું. માત્ર તારા પર અમલ ચલાવા
ઈચ્છતો નથી.

જશમા--ખરૂં છે મહારાજ આપ ઈચ્છો તો ધડી શીશ જુડું કરી શકો, આપ
આહો તો માયા-કાયા પર જૂલમ ગુલરી શકો, પણ આ શરિરની અંદર ઈશ્વર જે
જુદોજુદ જીવ પેદા કર્યો છે, તે ઉપર તો મોટા અકબલિતું પણ કાંઈજ ન આવશે.

જશમાના જવાબોથી સિદ્ધરાજ આશ્ચર્ય પામતો-સ્તબ્ધ થયો અને સામું જોઈ
ચિત્રવત્ ઉભોજ રહ્યો. જશમા તો સડ સડાટ કરતી પાછી માટીની રોપલીઓ ઉપાડવા
આવી ગઈ. તેના હાજર જવાબથી સિદ્ધરાજનો મોઢ ઘટવાને બદલે યોગ્યો વધ્યો. તેની
હુધા તૃપ્તિ મરી ગઈ, તેની નીંદ્રા ઉડી ગઈ, તેને રાત-દીવસ જશમાનાજ રવના
આવવા લાગ્યા અને ગમે તે પ્રકારે તેને મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. સામ દામ બેઠી
કામ ન સરે તો છેવટે દંડથી પણ કામ સાધવું એવો રસ્તો તેને લેવા માંડ્યો. તલાવે
ખોદવાનું કામ લગભગ પૂરું થયું અને ઝોડ લોકો મળુરી લઈ પોતાને ગામ-માળવે
જવાને તૈયાર થયા. રાજ્યએ બધાની મળુરી સુઠરી આપી માત્ર જશમાની બાકી રાખી.
તેના મનમાં એમ હતું કે મળુરી લીધા વગર જશમા ક્યાં જવાની છે ! જશમાએ બ-
ધી વાગ તેના ધણીને ઠરી હતી અને તેથી તે શંકાથીયે હતો તેમાં જશમાની મળુરી
ન મળવાથી તેઓની શંકા વધી અને તેઓ મળુરી લીધા વગરજ જવાનો તૈયાર થયાં.

લગભગ રાત્રિ વીસા પછી પરાદિએ ઝોડ લોકો ત્યાંથી નીકળ્યા. તેની સાથે જશ-
મા અને તેનો ધણી પણ આવી નીકળ્યા સવારે સિદ્ધરાજે તલાવ ઉપર આવી જોયું તો
જશમાને પણ આવી ગએલી જોઈ અત્યંત મુરસે થયો, દીલગીર થયો પણ નિરાશ ન
થયો. તેણે થોડું લશ્કર લઈ ઝોડની પુઠ પકડી જશમાએ અને ઝોડ લોકોએ રાજ્યને
પાછળ આવતો જોયો કારણ સમજી હવે આંદોળી નાસવું મુશ્કેલ છે જણી ઉભાં-રહ્યાં.
એ લોકો પાસે હથીયાર તો હતા નહિ. પણ ફૂવાડી, પાવડા, કોસ કોદાળા તૈયાર કરી મરવું
પણ જશમાને સોંપવી નહિ એવો સંકલ્પ કરતા તેને વચ્ચે ઉભી રાખી ઉભા રહ્યા.

જશમા જરા આગળ આવી તુચ્છકારથી રાત્રિ પ્રત્યે બોલી “ અરે પહારથી દેખાતા સુજર્ ર ધણી, પણ અંતરથી નિઃશ્વૃતિવાળા એક રંક, તું કાંઈ કરી શકનાર નથી આ લોકોનો નાશ કરીને પણ મને તું જીવતી પકડી શકે તેમ નથી. તો નાહક આટલા નિર્દોષ મનુષ્યનો ભોગ શા મારે લે છે ? અરે જો અંધ, તું જરા આંખ ઉઘાડીને અમને રંકને સતાવવાથી તને શું ફાયદો મળશે, તું ખાત્રી રાખજે કે આ શરિરનો અને મનનો માલેક જે છે તેજ છે અન્ય યર્ષ શકનાર જ નથી. મારે હું હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી માથું છું કે એક મારે મારે તું આટલા જીવોને હણ નહિ. માત્ર મારું જ માથું કાપી લે. ”

જશમાએ ધણી ધણી રીતે તેને સમજાવ્યો. પણ અંધ યથેચ્છા રાજના મનમાં જ રાગે અસર ન થઈ. લડાઈ-કાપાકાપી-ખૂનખાર ચાલી અને અનેક પાસે એકતું શું ગણું ! જશમાના પતિ સહીત સર્વ ઓડા માર્યા ગયા. પણ જશમા હીમત હારી નહી. “ આ તમારી પાછળ જ આવું છું સ્વમિન ” કહી પોતાની કમ્બર પર છુપાવેલી કટાર કાઢી પોતાના પેટમાં મારી અને મરતાં મરતાં શાપ આપતી ગઈ કે “ જ તારા એ તળાવમાં પાણી નહિ ટકે અને પુરું બંધાશે પણ નહિ ” કહી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. અને સિદ્ધરાજ હાથ ધસતો પાછો ફર્યો. અહીં ધન્ય છે જશમા જેવી શુરી સતિને, અને ધન્ય છે એવી નૃપતી-પાંડવો જેવી સુમિત્રે.

પ્રિય બહેનો, આ જશમા ઓડણતું ચરિત્ર પુરું થયું તેને યર્ષ ગયાં ને ધણાં વ. પૂં વીતી ગયાં, પણ તેના યશ અને ગુણનું કીર્તન નિરંતર આપણી ભરત ભૂમિમાં ગવાશે. તેણે રાજને આપેલા જવાબ ઉપરથી આપણે જોયું કે જોડણું સુખ જીવનમાં પૈસામાં વસ્ત્રાલંકારમાં ફેશનમાં ટાપટીપમાં નથી જોડણું સુખ જંગલીની ઝુંપડીમાં એક સદ્ગુણી સ્ત્રીથી તેના પતિને મળે છે. બહારના પદાર્થોથી આપણા અંતરનો આનંદ મળી શકતો નથી. પણ આપણા હૃદયના ગુણથી પ્રાપ્ત થાય છે. આપણા સદ્ગુણથી પણ આપણે નાની ઝુંપડીમાં પણ આનંદ ફેલાવી શકીશું. મારે પ્રિય બહેનો, બહારના ભોગ વિલાસ, ફેશન, અને ટાપટીપમાં આસક્તિ ન રાખવાં અંતરના અંગાર મેળવવા પ્રયત્ન કરશો, અને તમારા પતિને, તમારા ધરના માણસોને, તમારા બાળકોને, તમારા આરોગીપણીને, તમારા ગામને, અને જેવરે તમારા દેશને તમે એક અગત્યના મદદગાર થાઓ, સાથી થાઓ, અને દરેક રથને આનંદ આનંદ મંગળ મંગળ ફેલાવો. તમારાં પવિત્ર પત્રલાં જ્યાં ત્યાં પડે ત્યાં ત્યાં પવિત્રતા પથરાઈ રહે અને તમારા સદ્ગુણ શિષિ પુષ્પતી સુવાસ ચારે ગાલુએ બેઠેલા રહે અને તેનો યમરાટ આખા દેશને સુખધમય કરે.

અરતુ.

હિમકુંવર કે. સંપટ.

આનંદાશ્રમ.

મે. અધિપતિ સાહેબ,

જત આપના માસિકમાં આજે કેટલો વખત થયાં મારા જુના મિત્ર રા. પોચાલાલની ડાયરીમાંથી રા. રા. બીહારીના હતારા વાંચી મને ઘણો આનંદ થાય છે. રા. પોચાલાલ મારા લાંબા વખતના મિત્ર છે, અને હું બહારગામ હોઉં ત્યારે મને સૌ જીવ્હા-કુંવરને પ્રગતી કાગળો ધણીવાર લખતા. કદાચિત તે કાગળો એમણે પોતાની ડાયરીમાં ઉતાર્યા નહીં હોય, પણ તે રમુજી હોવાથી મેં તેમનો સંગ્રહ કર્યો હતો, જેમાંના હવે હું આપને વખતો વખત મોકલાવી મારા મિત્રની કાંઈક સેવા કરીશ.

શ્રી. આપનો સેવક.

લાલુભાઈ.

મિત્ર લાલુ...

જત તારો પત્ર લાંબે વખતે મળ્યો. મારાથી ઘણો વખત થયાં કાગળ લખાયો નહીં તેવું કારણ એ હતું કે કાંઈ લખવાને વિષય હું શોધતો હતો. છેલ્લા ૪ મહીનામાં મારાં મુશીસ પત્નીએ મને કેટલાક સારા નમુનાઓ આપ્યા છે, જે હું ધારું છું કે વાંચી તમે આનંદ કરશે.

મેં તેઓનું જીવોના વાંધાના નમુનાઓનાં મથાળાંનું નીચે વર્ગીકરણ કર્યું છે.

નમુનો ૧. એક દીવસે મારા પત્નીએ કહ્યું કે “આ માણેકની લાહેરી તો જુઓ, મેં કહ્યું કે અમારું ઘી આ વખતનું આપ્યું છે, તે બહુ સારું છે તો કહે કે અમારું ગૂંચા વખતનું ઘી આપના કરતાં પણ સારું નીકળ્યું હતું.” આ કરતાં તે વધારે સારું ઘી કેવું હોય ?

નમુનો ૨. મોટા ભાભીએ રામાને કહ્યું કે આજે છોકરાંઓને જમવા મોકલવા નથી, જીવ્હાને દુઃખ દેવાં કરે છે. રામાએ મારી સ્ત્રીને કહ્યું કે બાપએ છોકરાંઓને મોકલવાની ના પાડી છે. મારી પત્નીએ તર્કમાં સાંભળ્યું કે મોટા ભાભીએ કહ્યું કે જીવ્હા છોકરાંઓને દુઃખ દે છે, તે હિપરથી રૂને આવી ચલાવેલી તકરાર ! (મેં અર્ધા સાંભળેલી એટલે યાદ નથી).

નમુનો ૩. મોટા ભાઈના મનુએ રાતના જમી આવીને કહ્યું કે મેં ન્યાતમાં કાંઈ ખાધું નથી, મને લુખ લાગી છે. મોટા ભાભીએ પુછ્યું કે કહે શું શું ખાધું હતું; તે કહેતો ખાવાનું આપ્યું. પછી મનુએ કાંઈક ગણાવ્યું; ત્યારે મોટા ભાભીએ મારી સ્ત્રીને પુછ્યું કે “જીવ્હાકુંવર, મનુએ કેટલું ખાધું હતું, જરોજર ખાધું હતું કે નહીં ?” ત્યારે મને એ જવાબ; “હું કાંઈ એ ખાતો હતો તે ગણતી નહોતી; મારે શું કામ હીસાજ લેવો જોઈએ ? તમારે હવેથી ન મોકલવો હોય તો નહીં મોકલવાં, અમે તો તમારા છોકરાંઓને દુઃખ દઈએ છીએ, ને શું ખાઈ છે તે ગણા કરીએ છીએ.”

સદલાએ એમ કહ્યા છતાં મોટા લાલીને જોઈતી ખાતમી મળી ને મનુને ખાતાનું મળી શક્યું, ને વિગ્રહ સંધિમાં લીન થયો.

(પ્રિય ભદ્ર, મને પત્રાવશે કે આવા વાંધાઓને કવી રીતે classify કરવા?)

નમુના ૪. મારા મિત્ર કૃષ્ણમાલ ઘેર આળખા હતા, તે ચાંદ છોધી હતી. ત્યારે તેણે મરકરી કરતાં કહ્યું કે 'તમે ચાહમાં દુધ ઘેલું ઓછું નાંખો છો.' જીહ્વાકુંવરે કહ્યું કે 'માણેકના કરતાં અમે ઘેલું વધારે નાંખીએ છીએ.' કૃષ્ણમાલે કહ્યું કે 'નહી.' મારી સ્ત્રીએ કહ્યું કે 'હા, એ લોકો અમારાં કરતાં સવારે વધારે ચાહ કરે છેને અડધા પાસેરજ નાખે છે.' રામદાસ (માણેકના વર) બોલ્યા, 'આજે અમે દોઢ પાસેર નાંખ્યું હતું,' ત્યારે જીહ્વાકુંવરે કહ્યું, 'આજે નાંખ્યું હશે, પણ મેં જોયું હતું કે સવા પાસેર કરતાં સેજ પણ વધારે નહોતું.' "

હાથ એજ—મારો આનું સાંભળતાં વખત ઘણો આનંદમાં જાય છે. તને મારી અદેખાઈ આવતી હશે. વળી અગાડી દોષવાર લખીશ.

લી. પોચાલાલના યથાચોગ્ય,

સ્રી કેળવણી.

આપણા દેશમાં અંગ્રેજ સત્તા જન્યાપૂર્વે ઉચ નીચ, ગરીબ તવંગર, કે સ્ત્રીપુરુષનાં એક દર રાખી સમસ્ત પ્રજાવર્ગને કેળવણી આપવાની ઉદાર અને દરદર્શી યોજના નોંધાતી.

વૈદિક કાળમાં યજ્ઞ કરતાં પતિ સાથે દીક્ષિત થયેલી પત્નીને મંત્રો સમજી ઉચ્ચારવા પડતાં; લગ્ન વખતે પ્રતિજ્ઞા લેતાં કન્યાએ જાતે પ્રતિજ્ઞાનાં વાક્યો બોલવા પડતાં; ઋગ્વેદમાં કેટલીક ઋચાઓની વિદુષી આર્વાઓ મંત્રદષ્ટ્રી છે—ઈત્યાદિ ઉપરથી નારીવર્ગ સુશિક્ષિત હોતો એમ પ્રતીત થાય છે.

ઉપનિષદ અને મહાભારતાદિના જમાનામાં આર્થી વાયકનવી અને કુન્તી જેવી પ્રખર વિદુષી સન્નારીઓ યજ્ઞ ગદ્ય, જ્ઞાનશુ અને કાવ્યિક વર્ગ શિવાયના વર્ગની સન્નારીઓ મળેલી હશે કે નહોં તે નહીં જાણવામાં નથી આવ્યું.

સાર બાદ સ્ત્રી શિક્ષણ તદ્દન બંધ પડ્યું. વેદ સાંભળવાનો પણ તહેમને અધિકાર ન રહ્યો તો શીખવાનો તો ક્યાંથી રહે ? જોઈ અને જૈન મતના પ્રચારણથી બીજીકી યવાતા પ્રસંગ નારીવર્ગને પ્રાપ્ત થયાં. વિદ્યાર્થમાં નિર્વાણ મારે મળતી સાધ્વીઓ સાજ પારંગત થતી. પરંતુ ઉપાસકોને કેળવવા જોડેલો પ્રયાસ સાધુઓ તરફથી થતો નહીં—જોડેલો નારીવર્ગનું અગાધ વધારું થયું. વાદસાયન મુનિએ રાજપુત્રીઓ, અમાલ પુત્રીઓ

અને ગણિકાઓને ભણાવવાની આજ્ઞા કરી હતી. ઇતરવર્ગની માતાઓ અને ગૃહિણીઓ તદ્દન અભણ રહેવાથી આપણી સંસાર વ્યવસ્થા સિધ્ધિ યથા ગઈ હતી. મિમાંસકો, વેદાંતીઓ પ્રભૃતિઓ બ્યારે ફરીથી આપણો સંસાર વ્યવસ્થિત કર્યો ત્યારે સી સિક્ષણની યોજના ઉપસ્થિત કરી નારીવર્ગને જ્ઞાન સંપન્ન કરવાને બદલે તેમને અજ્ઞાન અને પ્રસન્ન તથા આધીન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એવી ધટના કરવામાં આવી. પૌરાણિક કથાઓના અવ-
શ્યથી જીવનમાં પ્રકાશ આવે અને ચારિત્ર્ય બંધાય એવો બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો. જે પુરાણકથાના અવશ્યથી મુસલમાનો રહ્યો રજપુતોએ અત્યુલ વીરત્વ દાખવ્યું તેજ કથા-
ઓનાં અવશ્યથી હિંદુવાણીઓએ શાંત જીવન ગાળ્યું. જૂના આચારવિચાર તેમનાં જીવનમાં એટલા બધા મૂર્તિમંત થયા કે સ્મૃતિઓથી જે સંસારપ્રત્યો નિર્ણય ન થાય તેનો તેમણે કરેલો ચૂકાદો માન્ય રાખ્યો એવો સિદ્ધાંત એક સ્મૃતિકારે રચાણો છે. પરિણામે 'ડાશી શાસ્ત્ર' નામનું આચાર શાસ્ત્ર જન્મ પામ્યું.

વાંચી લખી જીતે જ્ઞાન વધારવાની કે સદસદનો વિવેક કરવાની દેવ આથી ન કેળવાય એ સદજ છે. પરંપરાને લીધે જે જ્ઞાનપ્રવાહ કુટુંબોમાં વહેવા આવતો હતો તે વધારે સ્વચ્છ અને વિપુલ થવાને બદલે મલીન અને ક્ષીણ થતો ગયો. મન અને હૃદયની આસપાસ દિવાલો પાછળ દિવાલો ઉભી થઈ; ઉદારતા, ગંભીરતા, પ્રકાશ આદિ કરમાઈ ગયાં. વિવેકજ્વલિ કટાઈ ગઈ અને અધઃપાત્ર પોતાને અનેક દરજ્જા સાથે નિષ્કંટક રાજ્ય ચલાવવા લાગી. મુસલમાની સફતનત દરમ્યાન વૈષ્ણવાદિ પંથો પ્રબળ થવાથી નારી હૃદયના બંધનો કાંઈક તૂટ્યાં. અને મીરાંબાઈ જેવી અનેક ભક્તાણીઓએ પોતાના જીવનનું સૌરભ દેશમાં ફેલાવ્યું, અને પોતાનાં પદોથી અનેક અધકારમય નારીજીવન પ્રકાશિત કર્યાં. આવી અતરંગી અસમાની સુલતાનીમાં વિરલ સત્તારીઓ સિવાય દેશનો સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગ તો અમંજળ રહ્યો. લગભગ સારો પુરુષવર્ગજી અભણ હતો તો સ્ત્રીવર્ગની એ દયા દોષ એમાં આશ્ચર્ય શું ? પરિણામે દેશ ધણીજી અધમાવસ્થા પામ્યો.

જે ઉદાર રાજ્યનપે સર્વે હિંદીઓને ધર્મ, ઉચ્ચ, ન્યાત વગેરેના પ્રતિબંધ વગર શિક્ષણ સેવાની જોગવાઈ કરી આપી તેણે હિંદુવાણીઓને પણ જ્ઞાનસંપન્ન કરવા ઠેરઠેર શાળાઓ રચાણી. ઉદાર અને શ્રીમંત હિંદીઓની મદદથી સ્ત્રીકેળવણીનાં સાધનો ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યાં. શરૂઆતમાં સામાન્યતઃ લોકવર્ગ સ્ત્રીકેળવણીની વિરુદ્ધ થયો. પણ વખતના વહેવા સાથે કેળવણીની કદર જીવંત રહેવામાં એ વિષયમાં હાલ અત્યંત ઉત્સુકતા વધી પડી છે.

ઈંગ્લંડ અને હિંદુસ્થાનના પ્રજાજીવનના આદર્શો બિન્ન હોવાથી, તેમજ કોઈપણ હોંદુએ સ્ત્રીકેળવણી સંબંધી ગંભીર અને વ્યાપક વિચાર કરેલો ન હોવાથી સ્ત્રીઓની કેળવણીની પદ્ધતિ પુરુષોની કેળવણીની પદ્ધતિ સમાન ચોક્કસ અને તેથી લોકોને આસક્તિ સંચારને અનુકૂળ જેવું પરિણામ જોઈતું હતું તેવું ન આવ્યું. આથી સ્ત્રીકેળવણી પ્રત્યે કોઈકે અસંતોષ અને અભાવ થયાં. પણ દેશ સમગ્રમાં કેળવણી માટે જે તીક્ષ્ણ તૃષ્ણા જાગેલી છે તેને લીધે સ્ત્રીકેળવણી તદ્દન અટકાવવાને બદલે જીવંત સ્વરૂપની યથા ખાતરી શાળાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અને સંસ્કૃતના શિક્ષણપર આસ લક્ષ અપાવવા લાગ્યું. આથી

વાંચતાં લખતાં જાણનારી સ્ત્રીઓની સખ્યા વધી પણ દેશ, સંસાર, જીવનના મહાપ્રયોગ ઉદ્દેશવાની પ્રયત્ન શબ્દવાળી માતાઓ કે સહધર્મચાદિણી નેશહિતચિંતકોને નહીં મળી. હિંદુસ્થાનમાં વસતા જુદા જુદા ધર્મ, આચાર વિચાર વાળા લોકોને એકઠા કરી એક હિંદી પ્રેમ જનાવવાની જાવના અને ક્રિયા પ્રચલિત થતાં એ વ્યાપારમાં સ્ત્રીઓ જનતી મહદ આપવા સમર્થ થાય એવી રીતે તેમને કેળવવાની જરૂર દેશહિતચિંતકોને સમજાઈ છે. તેથી કેળવણીના સ્વરૂપ અને સ્ત્રીઓના કર્તવ્ય પ્રદેશ વિશે ગંભીર આલોચના જરૂરી છે અને રચને રચને થતી અજમાયશો એનો સખળ પુરોવો છે.

અનંતરાય સુન્દરી.

વાર્તાલહરી.

‘સિંહનો શિકાર.’

વાચનારાઓએ મહેરબાની કરીને પોતાની જાતને આફ્રિકાના અરણ્યોમાં અથવા તો ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના ગાઢ જંગલમાં ધારવી નહિ. આપણી વાર્તાનું રચન એક મુંબાઈ છલાંગનું નહાતું ગામડું છે. થોડાં ઝુપડાં, વળી મેદાન, વળી વાંકાચુકા રસ્તા આવી જ જાતની એક પેઢી-એક મલીએ; વળી થોડક દૂર કાંઈકે સારા દેખાવના ધર, છૂટા હવાયા નહાના જંગલો. આ જાતનું તે ગામડું હતું. સાંજનો સમય હતો. સપાળું શાંત હતું. જ્યારે ત્હમે ત્હાના વાંકાચુકા રસ્તાપર ચાલો, હવા તરતજ કપાવણા ધાસની મુંદર વાસ પ્રસરાવતી ચાલી આવતી હોય, અને સાંજની શાન્તીથી ત્રીણા તમરાના અવાજ ત્હમારે કાને પડતા હોય, કોઈકે કોઈકે જગ્યાએ આગીઆઓ ઝાડીમાંથી ઝીણો પ્રકાશ પાડતા હોય, ગાયેલું જરાડતું આંધેના ખેતરોમાંથી સંભળાતું હોય તે વખતે ત્હમે જાણેજ ઉંદર કે બિલાડીથી મોટી વસ્તુ જેવાં કે સિંહ, વાપ વિગેરેનો શિકાર કરવાનું ધ્યાનમાં લ્યો.

હવે અંધારું થવા આવ્યું હતું. જેમ જેમ પશ્ચિમ તરફનું આંકાશ રાતું મડીને જૂડું થવા લાગ્યું તેમ તેમ ગામડાંના લુહારની ભૂંડોના ભડકો સ્પષ્ટ દિશવા લાગે. કોઈકે કોઈકે ઝુપડાંમાં દિવા પણ થવા લાગ્યા. નાહત છોકરાઓ અને જુવાનીઓ બહારની રમતગમતે છોડી પાછા ઘેર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ગામડાંની હવા સારી હોવાથી હમણાં વસતી સારી હતી. પણ જણાઓ મોટાં મોટાં શહેરોમાંથી અહિં હવા ફેર આવતા હતા.

ધીરે ધીરે એક મોટા લીમડાના ઝાડ નીચે થડ ઉપર એક મોટી જાહેર ખખરે ઝાંઝાવામાં આંવી હતી તેની આસપાસ લોકનું રોજું જામવા લાગ્યું. જાહેર ખખરમાં પણ જ મોટા કદે દુનિયાના સૌથી ગૂંજાવર સરકસ વ્યા નહાના ગામડાંની પાસે આવી

પહોંચ્યાની ખબર છાપી હતી, કારણ કે હમરા ગામથી થોડુંક દુર જ એક મોટું ગામ હતું. જાહેરખબરને મથાળે એક મોટા માણસ ચીતરેલો હતો. તેને ચિત્રમાં એક મોટા સિંહની પાસે મુઠો હોય તેમ ચીતરવામાં આવ્યો હતો. પાસે એક ન્હાતું સિંહનું ખચ્ચું પાડવામાં આવ્યું હતું અને રહેજા ઉટે એક વિદ્વાન વાધ ચીતરવામાં આવ્યો હતો. અલખત આ ચિત્ર ધણું મઝેનું દોરવામાં આવ્યું હતું અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે ધણાંજણ તે જોવા માટે એકઠા થયા.

ધીમે ધીમે કેટલાક છોકરા ગંભીર વાત કરતા હોય તેમ જણાયા. તેઓ આતુરતાથી વાત કરતા હતા. થોડી થોડી વારે આસપાસ ચીન્તાતુર મ્હોડે જોતા હતા. ન્હાના ન્હાના છોકરાઓ વાત સાંભળવા આવતા અને પછી તે બધે પ્રસરાવા દોડી જતા હતા. આસપાસના પાડોશીઓ ઘર છોડી ધીરે ધીરે વધારે વધારે એકઠા થતા ગયા, થોડીવારમાં વાત ખૂંદી પડી ગઈ. સરકસમાંથી એક મોટા સિંહ છૂટી થઈને ન્હાસી ગયો હતો અને આ ગામડાને પાદરે આવી પહોંચ્યો હતો.

ખરેખર એક ન્હાના ગામડાને ગભરાવી મારે તેવી આ વાત હતી. મદારીઓ, વાદીઓ, ખાવાઓ, હડકાયાં કુતરાં વિગેરેની આ વિદ્વાન સિંહની આગળ શી ગણતરી ? થોડીવારમાં સિંહ ગામડામાં આવી પહોંચ્યો. ન્હાના છોકરાઓને બળાતકારે પસડી જઈ હેમનાં ધરમાં ભરાઈ જવા લાગી. જેના ધણીઓ હજુલગી ઘેર આવ્યા ન્હોતા તેમની સ્ત્રીઓ હેમને ખબર કરવા દોડી. કેટલાક ગામડા માણસો ધરના બારી બારણાં દેવા લાગ્યા. જણે જૂના વખતની માફક કોઈક રાક્ષસ આવી મ્હડ્યો હોય અને ક્રૂર ધરના બારી બારણાં કંઈ અન્દર ભરાઈ રહ્યા સિવાય છૂટકો ન હોય તેવો ગભરાટ ફેલાઈ રહ્યો. પરંતુ કેટલાક બહાદુર માણસો જ્યાં મુઠી તેઓએ આ વાત સામસામાં ધણી વખત કીધી ત્યાં મુઠી બહાર જ રહ્યા. આખરે હેમનામાંના ધણી ધીરે ધીરે ઝાંઝાયા લાગ્યા ધણ જે યોદ્ધા આખરે બાકી રહ્યા તેઓએ એક ધણો જ સાહસક વિચાર કર્યો તે એજ કે સિંહને જંગલમાં જંગલમાં જ પકડવો. આ વિચાર સૌ પહોંચ્યા એક જગા, દીંગણા અને ચરમા પહોંરતા ત્યાં રકુડ મારતર દુબાસને આવ્યો. તેઓ પોતાની જાતનો સાથી ગામમાં ખપાવતા હતા, અને દર વર્ષે ધન્યકેટરને પોતાની રકુડની ઉંચી કેળવણી બતાવતા હતા. ધણ આજલગી તેઓને દિમતવાન તરિકે ભાગ્યે જ કોઈ ગણતર. આ વખતે હેનામાં બીમ, હરાયુલીસ, જેક ધી બપન્ટ કોચર વીગેરેનું સામું જોર આવ્યું હોય તેમ દેખાતું હતું. કારણ કે તેણે શાન્તિથી કહ્યું કે જો એના જેવા જ બીજાં ત્રણેક જણ તૈયાર થાય તો સિંહને પકડવા હમણાં જ હમણાં તે જઈ શકે.

“ કંઈ નહિ તો ધણ, ” તેણે કહ્યું, “ આપણે પાસેના જંગલમાં રહેતા આદમીઓને ચેતાવી તો શકીશું નહિ તો વખતે હેમનાં છોકરાઓને સિંહ મારી નાખે. ”

“ ધણ વખતે આપણને મારી નાખે તો ? ” રોજામાંના કોઈએ કહ્યું.

મા નરે તેની તરફ ધીકારતી નજરથી જોતાં કહ્યું. “ આપણે મરદો છીએ, અને આપણા કપર ને સિંહ હુમલો કરશે તો એકી વખતે એક જણાને પકડશે; તેટલા વખતમાં બીજાઓ તેને મારી નાંખી શકશે. ”

“ પશુ સિંહ એમ તરત મરતો નથી. ”

“ હું મ્હારી બંદુક લઈશ, ” સવાલનો ફરિયાદો આપ્યો તોય તેમ સુલભ-માસ્તર બોલી ઉઠ્યો, તે એક વોલન્ટીઅર હતો અને પોતાની નિશાન કરવાની શક્તિ ઉપર મુત્તાક હતો. “ સારું નથીબે હાથ મ્હારે ઘેર જ છે. જંગલી આફ્રીકનો નાગા નાગા સિંહને મારે છે તો આપણે તો સુધરેલા છીએ. વળી આ સિંહે પોતાની અડધી છાંદશી તો માંભરમાં માળી છે એટલે મ્હારી ખાત્રી છે કે એક વખતે તે એક જણાથી વધારે નહિં મારે. ”

હવે વધારે વાદવિવાદ કરવાનું રહ્યું નહિં. ધીરે ધીરે આ બધાનું બનાવમાં ભાગ લેવાને નીચલા ગૃહરથો તૈયાર થયા.

પહેલાં હરિઓ લુહાર કે જેણે પોતાના જેવડીન ઉંચી કટાઈ ગએલી બંદુક લીધી હતી તે તેના આપદાદા અગાડીના વખતમાં વાપરતા હતા. આ બંદુક સિવાય પશુ જે તેની મુઠી નોઈ હોય (એવી જોરથી તેણે મુઠી વાળી હતી) તેજ ન્હાના પ્રાણિઓ તો ગભરાઈ જાય. રસુલમિયાં કે જે ત્હાની બાડે ગાડી ફેરવનારો હતો અને જે અગળો એક વખત લડાઈમાં પશુ જઈ આવ્યો હતો (અગળત આ વાત તેના સિવાય બીજું કોઈ માનવું નહોતું) તેણે એક મોરો કુહાડો લીધો હતો અને બીજા હાથમાં એક શાનસ પડોડું હતું. ત્હાનો ભાઈ કે જે મોરો કુસ્તીવાળો હતો તેણે એક જૂનો ભાતો બે. હાથે મંજીશ્વર પડોડો હતો. બીજા બેએક એકતો હાથમાં ધારીમાં લઈને ચાલતા હતા. હવે ફેર આવેલા ગૃહરથોના ત્રણેક ધાટીઓ પશુ અંદર સામેલ હતા. આટલું મંજીશ્વર માણસોનું ટોળું હતું, પશુ તે સિવાય ટેટલાક રખડેલ ન્હાના છોકરાઓ. પશુ કોઈ હાથમાં સોટી, તો કોઈ મોટી છરી, તો કોઈ ચપ્પુ વિગેરે લઈને આવી પહોંચ્યા હતા. મી. દુલાશ કોઈ મોરો રાખ હોય, હરિઓ લુહાર અને મી. આં રસુલ ત્હાનો જાણે અગરક્ષક હોય અને આ ન્હાના છોકરાઓ જાણે અગણિત સૈન્ય હોય તેમ ત્હાં દેખાવ થઈ રહ્યો હતો.

ગાંમનો પોલીસ હતો પશુ તેણે આ બધાની સાથે જોડાવા કરતાં પોતાનાં વડાને આ બાબત જાતે રીપોર્ટ કરી આવવાનું વધારે પસંદ કર્યું. મી. દુલાશે ઘેરથી ચળકતી બંદુક ખાંધે લટકાવી હતી. માથે વોલન્ટીઅરની રોપી લગાવી હતી. આટલી તૈયારી પછી એકદમ તેણે અંદરના અજવાળામાં લસકરને અગાડી વધવાનો હુકમ આપ્યો. ચોરસ દૂર તેઓ ગયા એટલામાં જ બધાએ પોતાના કાન માંડીને સાંભળવા માંડ્યું.

“ આ અવાજ શું ? ક્યાં યાય છે ? ” એકદમ બધાઓ બોલી ઉઠ્યા.

“ અરે! એતો મઠન પડેલનો પાડો છે. ” આમ કહીને એકદમ મી. દુલાશ અગાડી વધ્યો અને ધીરે રહીને પોતાની બંદુક ઝડપી. ચરમા લુછી નાક ઉપર બરાબર બેસાડ્યાં અને આગળ કેવી રીતે વધવું વિગેરેની સમજણ પડતાં બેસરથો.

“ જમે તેમ યાય તો પશુ આપણે બધા એ સાથે રહેવું. ત્હાને ન્હાના છોકરાઓ બાલુએ રહેલો, જેઓની પાસે બંદુક હોય, તેમણે મધ્યમાં રહેવું. જેને કોઈ સિંહને

જુએ તેવોજ તેણે સીસોડી વગાડવી અને એકદમ બંધા માણસોએ એકે આંડની પછાડી ઉભા રહી નવું તદમારે સોધી મ્હને બંદુક દોડવા દેવી.”

“પણ જોજો યાદ રાખજો. જો મારને સિંહ પાડી નાખે તો માણસને ગાળી વગાડવી નહિ ?”

“તે બાબત કાંઈ હરકત આવવાની નથી,” રસુલે કપાળને પરસેવો લુછતાં કહ્યું. “હું એક ગાંધાની આંખ પાંચસે વાર દુરથી આંટી શકું છું. પણ શીકર એટલી છે કે વખતે સિંહ મ્હનેજ પહેલો ચાપે મારે પણ—હરકત નહિ તદમે સિંહના કપાળ ઉપર આંટવાનો પ્રયત્ન કરજો.”

“બધા બોલવામાંજ શુરા જણાય છે.” કોઈએ પછાડીથી સાદ માર્યો. પણ આ ઉદ્દતાઈનું બોલવું વ્યર્થ ગયું. કારણ કે આ ઉપર કોઈએ ધ્યાન નહિ આપ્યું.

ધીરે ધીરે તેઓ જંગલની વચમાં આવી પહોંચ્યા. જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ બધાની હિમત ઓછી થતી ગઈ. કોઈ કોઈ પોતાની હિમત ટકારી રાખવાને પ્રયત્ન કર્યું તો તેને એકદમ મી. દુલાસ છાનો રહેવાનો હુકમ ફરમાવતા. એક ન્હાના ઊંઝરાએ બૂલથી એક ખીસકોલીને પથરા માર્યો. આ ઉપરથી મી. દુલાસે ખીલ દિવસે હોને સ્કલમાં આખો દિવસ ઉભા રહેવાની સભા કરી. આથી સિંહના શિકારમાં મંજી પડતી નથી એવું ધારીને ધીરે ધીરે ઊંઝરાઓ પછાડી પડી ગયા. અથવા તો પાંખો ફરીને પર તરફની પેણ તૈયારી કેટલાક કરવા લાગ્યા. એકદમ એક સિંસોડી પોડે છેડે રહેજે અખડાંતો અવાજ સંભળાયો.

“આવે છે !” આ શ્રુમ પાડતાંજ લશ્કરીઓ ન્હાસવા લાગ્યા અને જો તેમનામો ખેં જાડી આવવાથી પડી ન ગયા હોત તો આખું લશ્કર ગામ આગળ જમનેજ ઉભું રહ્યું હોત.

“ધીરજ લખો ! ધીરજ રાખો !” દુલાસે શ્રુમ પાડી અને પાંચેક જણો આંડની ઓથમાં દુબારાની સાથે હિમત પકડી ઉભા રહ્યા. રસુલમીઆ પોતાની બંદુક ઉઘી નીચી કરવા લાગ્યો.

એક મિનીટ લગી સપણું સુપાસુપ ચર્ચ ગયું. ફક્ત માણસોનાં શ્વાસ લેવાનાજ અવાજ સંભળાયા ક્યાં. એટલામાં અચાનક વધારે અખડાટ ચલ્યો. અને ધીનજ પળે એક મોટું કાણું પ્રાણી જાડીમાંથી ફૂટી બહાર આવ્યું. રસુલ પોતાની બંદુક દોડવાની તૈયારીમાંજ હતો એટલામાં કોઈ શ્રુમ મારી ઉઠ્યું. “એતો ફૂતરો છે ! પેશ બની શિકારીનો ફૂતરો !”

“હા ! નીચ લુગ્યાઓ !” એક નડા અવાજ સંભળાયો અને એક ક્ષણમાં બની શિકારી બહાર આવ્યો “અરે—રસુલ !” તેણે અચંબાથી ઉચું બોલ્યું અને એક પછી એક બધાને ઓળખ્યાં.

તદમારે જેવા આવો ધંધો કરશે એવી મ્હને આશા નહોતી ! કાંઈ નહિ, કારણ કે હું તદમને જાણને કે પહોંચાડું છું.”

આ બાણના થોડાક શબ્દોથી બૂલ ભાંગી.

થોડી વાર વિચાર કરીને આખરે શિકારીએ પણ આ હિમત-વખાણી અને તંદરતજ પોતાની બે જોડાની બંદુક ભરી હાથમાં પકડી બોલ્યો. "એક વખત સિંહ જો નજરે પડે તો જુઓ ! આવા બહાદુર માણસનો ઉમેરો ચલાવી આખું લશ્કર ખુશી થયું અને શિકારીના કુતરાને અગાડી કરી પાછા અગાડી વધવાનું ચર કયું રસ્તામાં જે જે ઝુપડાં એ આવતાં ગયાં તેમના માણસોને જગાડી બધી હડીકતથી વાકેફ કરી. બારી બારણાં બંધ કરી સુઇ રહેવા જણાવ્યું. આવી રીતે 'વખત' પસાર થતો ગયો અને બરાબર મધ્ય રાત્રી થઈ.

આ વખતે પાછો લશ્કરમાં બળભળાટ થઈ રહ્યો. કુતરો એકદમ ભર્યો અને બધાએ જોયું તો એક ઊંચી, કાળી અને ભયાનક આકૃતિ આસુરી વેગથી આવતી જણાઈ. તે અવાજ ખીસકુલ કરતી નહોતી; પણ હલાવતી નહોતી, જાણે અસલના વખતનો રાક્ષસ કેમ ન હોય તેમ ચંદ્રમાના ઝાંખાં અજવાળાંમાં આ આકૃતિ જોઈ બેર આગળ વધવા લાગી.

આ આકૃતિની વચમાં એક ઝીણો પણ તિક્ષણ પ્રકાશ હતો, જે આ ભયાનક પ્રાણીની આંખ હોય તેવો દેખાતો હતો. ઝાડની આથે રહી આ આકૃતિ તરફ બધા જોઈ રહ્યા. ફક્ત સમુલ પોતાની બંદુક ખભે રાખી રાક્યો, જે કે તે પણ થોડાક તો ગભરાયો જ હતો. જોત જોતાંમાં આકૃતિ માણસોની લગોલગ આવી ગઈ. તરતજ જાની શિકારીએ હુમ મારી કે આતો બાઈસીકલ છે. વાત ખરીજ હતી. એક ઉંચો જૂવાન પારસી ગાંભડાંની રાત્રીની હવાનો અનુભવ લેતા ચંદ્રમાના અજવાળાંમાં નીકળી પડ્યો હતો. તેના મોઢામાં એક જડી રીંગાર હતી જેથી અજવાળું પડતું હતું. બંચારે અરધો ડઝન માણસ બંદુક, કુહાડા વિગેરે લઈને ઝાડોમાંથી બહાર નીકળતાં જોયા ત્યારે તે ગભરાઈ ગયો. તેણે જાણ્યું કે હુદારાએ આવી પહોંચ્યા. બધા માણસોની જુમોને નહિ ગંધકારતાં તેણે સાઈકલને પછીજ ઝડપે દોડાવી મૂકી; પણ એવામાં એકદમ ખડો આવી જવાથી સાઈકલ ઉછળી પડી જૂવાન પારસી જમીન પર ઝીંકાયો. તેના લાંબા ટાંટીઆ ઉંચે તરફડ તરફડ ચલાવ્યા. જૂવાન પારસી જેટલે મોટેથી જુમ મરાય તેટલે મોટેથી "ઓ ચોર ! ઓ હતા ! મદદ કરો પોલિસ !" આવી આવી ગીરો પાડવા લાગ્યો.

આ બનાવથી બધા બધાએ જોતા પાસે ગયા અને જેમ તેમ કરીને તેને સમજાવ્યો. કેટલાકોએ પોતાના માથું ઉઠાવું કયું પણ આખરે જૂવાન પારસીએ કહ્યું "રેશન પર જઈ મારા બંધાને ખબર આપો. આ મોકલવા પ્રયત્ન કરીશ." આટલું કંઠી તેણે સાઈકલ દોડાવી મૂકી.

વખત ઘણો વીતી ગયો હતો. માણસો ચાકી લોથમોથ થઈ ગયાં હતાં અધુરામાં પુર વાદળાં થઈને ઝીણા ઝીણાં વરસાદનાં ટીપાં પણ પડવા માંડ્યાં હતાં.

નિરાશથી તેમને વધારે લાગી આવ્યું હતું. મંઈક બહાનું મળે તો સૌ કોઈ પાછું

“ હમારા પાંજરામાં સિંહ નથી. ”

“ આવું બોલવું હમે સહન કરીશું નહિ; સમજ્યા ? લોકોની સહીસલામતી માટે ત્હમે જવાબદાર થશો. ત્હમારો સિંહ જૂનો થયો છે કે નહિ ? ” દુબાશે મીંજરા બોલી દેતાં કહ્યું.

“ હું કેમ કહી શકું ? ”

“ ત્હમારે કહેવું જ જોઈએ. ”

“ હું બીજાના સિંહ માટે કેમ કહી શકું ત્હમારે ત્યાં સિંહ છે જ નહિ. ”

“ શું ? સિંહ નથી ? ”

“ ના, નહિ જ. ”

“ પણ ત્હમે ચિત્રમાં ચીતરેલો છે. ”

“ તેવી જાતના હમારે ત્યાં પુરાજ છે. ત્હેવાને માટે પૈસા બેસતાં નથી. ”

“ આ એક નીચ જાતની લુચ્ચાઈ છે ! ” દુબાશે કાંઈક કચવાઈ જવાબ દીધો.

“ અહુ સાઈ ! ચાર આનામાં આખી દુનિઆનાં જનાવરો ત્હમને હમે નહિ જ મતાવી શકીએ. હમારી પાસે અલગત પહેલાં ધણાં સિંહ હતા પણ હાલ તેઓને ચિમલે હવાઈર મોકલ્યા છે. સમજ્યા ? એક સિંહણને હમે રાજા એડવર્ડ પાસે મોકલાવી છે. હાલમાં હમારે ત્યાં એક હાથી છે, કે જેણે આખી દુનિઆના રાજા મહારાજાઓ પાસે પોતાના અજૂત બેલો કરી બતાવ્યા છે. તે જો ત્હમે અહિં વધારે ગડબડ કરશો તો હું ત્હમારા ઉપર છોડીશ. ”

“ આનો અર્થ શું ? હમને છાતરાઓએ ચોખ્ખું કહેલું છે કે ત્હમારો સિંહ પાંજરામાંથી ન્હામી ગયો છે. ”

“ જાઓ. સીધા સીધા ઘેર જાઓ. આખરૂંદાર માણસોને આ શોભતું નથી. ” તંબુની બારી કાંઈક જોઈએ તે કરતાં વધારે અવાજ. ઘડને બધે ઘડ. ગઈ. શિકારીઓને વધારે જવાબ મળ્યા નહિ.

x

x

x

x

ખીજે દિવસે કાંઈ કારણસર ઘણા છાતરાઓને વગર વાકિ. મી. દુબાશે રકુલમાં સળ કરી. છાતરાઓને ઘણી અજબખી લાગી, પરંતુ કારણ સમજાવું નહિ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખ્દોમાં કહીએ તે
 “સૂર્યો પડિત યાય, રસત યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, રારીરે બળવતી, રોમહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તવૃદ્ધી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈર્ષ્યાઓ અને કહેવોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા
 “સક્તિમતી અને હત્સાહિની બને, કુટુંબના બાક્યક વગેરે પોષણ અને રાક્ષિ આપે અને વૃદ્ધ વગેરેની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિશક્તિપાયાણુ યદ્ય પતિતું ઇવન ઉત્તર કરે અને તેના આંતર-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના ક્રુદ્ધવતરનું ભેગબી દઇ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયચૂર્યનાં તેજસ્વી દિશ્વો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્વસુન્દરીઓના
 જીવનની સમ્પત્તિ છે. “સૂચિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રાણ નથી, અને પ્રાણ વિના રાજ્ય નથી...
 “સૂચિની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે.”

પૃષ્ઠ ૬ કું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ જીન—ભથ્થે, પિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૧૦ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

પાપ પેલા જન્મના આ મય મહાં આવી નહ્યાં,
 લલાટમાં વિધિયે લખ્યું તે તે થયું, હા તે થયું;
 પ્રમુ ધાર્યું તદ્દપિ શિરધારી શાન્ત મન કરવા જડું,
 કળટક હૃદયમાં વેરતાં સંસારના લોકો વહુ
 નમી નમી નિત ચાલું નહિં દયા દીલે. ધરે,
 રડતા હૃદયને રીવયું એ જગતનો રિવાજ છે.
 વૈધવ્ય આવ્યે નાર શું છે મૂલ્યહીની હા થઈ,
 જગયોગ્યતા પની વધી શું સ્વામિની સાથે ગદી,
 રડતા હૃદયની જાગણીનું માન નહિ જગતે મહે,
 અનાથ અવજા નારની શતિ અવજા કરતાં પટે.

રા. વસન્તવિનોદી.

કાવ્યકુંજ.

વીરાનાં વારણાં.

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ :
મેંધામૂઠો છે મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો સુહાગી ગગનચાંદલો રે લોલ :
ખીન્ને સુહાગી મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

રાજ તો વિરાજે રાજમન્દિરે રે લોલ :
પારણે વિરાજે મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

ચંપો ખીલે છે ફૂલવાડીમાં રે લોલ :
ફૂલમાં ખીલે છે મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

આંગણે ઉજાસ મ્હારે સૂર્યનો રે લોલ :
ઘરમાં ઉજાસ મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો આનન્દ મ્હારા ઉરનો રે લોલ :
ખીન્ને આનન્દ મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ :

દેવે દીધી છે મ્હને માવડી રે લોલ :
માડીએ દીધો મ્હારો વીર ને !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

પૂર્ણિમાનો રાસ.

આને પૂર્ણિમાની રાત, રૂઠા ચાંદલીઆ !

તું ગગન ખીલ્યો તે કાજ, કૂડા ચાંદલીઆ !

- પદ પદ તિથિ રહડતી શુદ્ધિ, રહડે ચન્દ્રિકા તેમ;

કમ કમ ત્યમ ઉન્નત રહે, ધર્મજીવનનો પ્રેમ.

શુદ્ધ પ્રેમ પ્રતિબિમ્બ ઉરે પાડશે ;

આત્મ કર્તવ્યભાવના ચખાડશે ;

છે આને હૃદય ઉદ્ઘાસ, શીલા ચાંદલીઆ !

પણ કાલે હૃદય ઉદ્ઘાસ, વીલા ચાંદલીઆ !

વૃદ્ધિ-ક્ષીણતા ઉદ્ઘાસે સહનશીલતા ધૈર્ય

દુઃખ-શોક છાયા થતાં સમયસૂચકતા પ્રેર.

શુદ્ધ તત્ત્વો કેં દિવ્યભાવી વેરશે,

વિરલ સત્ત્વો કેં રનેહભાવી પ્રેરશે.

તું ઘોળો હૃદય અમ ઘોળ, ઘોળા ચાંદલીઆ !

ઉર શુદ્ધિ છોળા છોળ, ભોળા ચાંદલીઆ !

અનન્ત વાસ સુધારણા દિવ્ય એકતા રૂપ,

પરમ પ્રભા ચન્દા સમી અર્પે તેજ અનુપ.

સદન સ્વર્ગથી અનેરાં આપાવશે.

વહન શાન્તિસુધા કાન્તિથી દીપાવશે.

ખીલી ખીલી ખીલાવ તું અન્ય, એવા ચાંદલીઆ !

પીએ સુધા સડો મૃદિજન્ય, દેવા ચાંદલીઆ !

આને પૂર્ણિમાની રાત, રૂઠા ચાંદલીઆ !

તું ગગન ખીલ્યો તે કાજ, કૂડા ચાંદલીઆ !

સીતાનો સદેશો.

(કાગળ લખે કામની. એ લહેમાં.)

બહાલા ! પ્રેમનો દંશ કારી દિસે,
નસે નસે વહે તમ નેહ ;

તને દાહ એહ,
સ્મૃતિ-યોગે દેહ છે !

૧

સ્નેહ-ન્યોતમાં પડે પતંગ આ,
સ્નેહતાનર્થો ભુલતા અંગ ;
પાડું સ્નેહે અંગ,
ન્યારો સ્નેહ-રંગ આ !

૨

પ્રભુ ! પ્રેમભર્યા ગૂઢ પાઠ આ,
ઉઠેલી શીખું, પ્રેમનો મંત્ર ;
પ્રીતિ-યોગ-તંત્ર,
હૃદે સ્નેહ-ચંત્રણા !

૩

મહાકાળ રૂપે રક્ષપાલ આ,
રક્ષસ્ત્રીગણ લખને કરાણ ;
દમે તન, હાલ,
મથે સ્નેહ-ચન્દ્ર આ.

૪

કુળા સ્નેહી હૃદયના વાલમા !
સ્નેહ આંસુએ ટપકે નેન ;
જોળી દિન રેન,
ગિરિ, ઓત, કાનને.

૫

પ્રીતિ રંક કાન્ને વ્યક્ત શામળા !
કરી શોકશ્વાસે કૃષ દેહ,
બ્રમે ભૂલ્યા દેહ,
ચેયાં ભૂત માત્ર સૌ !

૬

પ્રજા પાલન કાર્ય સંસારનાં ;
સરજાયાં છે આપ શરીર,
બૂલો દાસી ધીર !

દુર્જય લંકા-વીર છે.

૭

શિવોરત્ન આપી હનુમાનને:-

“ખની કાગરૂપે શકેપુત્ર,
નચેા રઘુપૂત,
બચેા જોધ નેત્રને !

૮

મનચીલ સુચિહ્ન કપોલમાં
ભુંફયુ' રનેહભર્યા સ્મિતહાસ,
સ્મૃતિમાં એ ખાસ”

સંજ્ઞા આવી આપજે.

૯

પ્રભુ ! રનેહ-મળે પ્રાણ આહુતિ,
મંત્ર પૂરા થયે દહ' ખંત,
યાચુ' પ્રીતિ પંથ

વિયોગ ના કંથથી !

૧૦

નેત્ર મીચી શ્રુટીમાં આપને,
પધરાવી, ધરૂં યોગ ચીર,
ચળું ના લગીર,

તણું તન, યોગ એ !!

૧૧

વાર્તાલહરી.

(સી લેખ.)

દીપલપુરની રાજબાળા.

“ પરોપકારાય સતાં વિમૂતયઃ ”

વિદુષી, કળાવાન, શુદ્ધિવાન અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ગ્રાતઃસ્મરણીય પતિવ્રતા સતીઓનાં યશસ્વી નામો દુનિયામાં બેશક પ્રકાશવા લાયક છે, પરંતુ જેઓ પરનાં કલ્યાણ માટે સતત પ્રયાસ કરે છે, અને વિશેષે કરીને જીવનને ન્યાસ-પરસેવા કરનાર ચાપણ તરીકે માની સ્વાર્થનો-સ્વસુખનો ભોગ આપીને પણ પરહિતનો પરમાર્થનો નિયમ પાળે છે, તેઓની કિર્તિ જસુ. પણ ઓછી તેજસ્વી નથી.

૧

“ મનુખા ! મનુખા ! કેસર બ્લેન તો રંગાયા વિનાજ રહી ગયાં ” ગંગાને શોણ નદીના સંગમથી થોડે દૂરની ન્હાની પણ સુંદર પુષ્પવાટિકાની રમ્ય કુંજમાં વસંતની નિર્દોષ રમતમાં તદ્દલીન થયેલી કુમારીકાઓમાંની એક બોલી-“ મનુખા ! મનુખા ! કેસર બ્લેનતો રંગાયા વિનાજ રહી ગયાં, ” એ કામળ સ્વરનો કુંજમાં પ્રતિધ્વની થયો. હસતીજ કેસર આગળ દોડી અને રંગભરી પીયકારી લાઇ રાજકુમારી પાછળ દોડી. કેસર આગળ ને આસભરી રાજકુમારી પાછળ, ઉભય સખીઓ કુંજમાંથી બહાર નીકળી કુવાસના ચક્કરને ગોળ ફરવા લાગી. રમતની ધુનમાં અમીત રાજકુમારીની વેણી ફરી પડતાં પુષ્પશૃંગારનાં પુષ્પો વેરાવા લાગ્યાં, અને લાંબા છૂટા કેસ પગમાં વીંટાઈ વળવા લાગ્યા, તો પણ રાજબાળાની જીત યમ ને કેસર બ્લેન રંગમાં રંગાયાં. રાજકુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો-કેમ કેસર કેદ કરી લીધી કે ? હસતીજ વજીર બાળા કેસરે ઉત્તર વાળ્યો-કહું કે ? તમારા પતિને પણ પ્રેમથી કેદ કર્યો તો મારી શી વિસાત ? ” સર્વ બાળાઓ હસી પડી અને ફરી રમતે લાગી. રાજકન્યા અને બાળાઓ પોતાને એકાંતમાં-અદૃષ્ટ સમજતી હતી, પરંતુ બાગથી થોડુંજ દૂરના રાજ્ય મહાસયના ઉંચા ઝરખા પરથી એક સુવાતીના ઝેરથી ભરપૂર વિકારમય દષ્ટિ અનિમિષ નેત્રે આ રમ્ય મોહક દેખાવ નિહાળતી અને કર્ણપ્રિય સંવાદ પ્રવણ કરતી મોહમાં લુબ્ધ બનતી હતી.

૨

એક સુંદર વિરતણ રાજસુવનના વિશાળ આરણમાં એક કિશોર વયની કુમારીકા શોકાતુર ચહેરે શોકભારથી નમીનગી જતા કપોલ અદેશને હસતને ટેકે પરણે ટેકરી રાખતી, અને તોપણ તેમાં દણે દણે નિષ્ફળ નીવડતી બેઠી હતી. નજીકમાં પ્રયાદી પદાર્થથી ભરેલું સુવર્ણપાત્ર પડ્યું હતું. “ બા ! બા ! ! આ શું ? ” જીવનમાં ઉતાવળી

પ્રવેશ કરતી, ગમસાતી આપણી પરિચિત બાળા કેશરો પ્રશ્ન હતો. રાજકુમારી બોલી--
 “કેસર ! તે દીવસની વસંતની ગમ્મત યાદ કર; તે ગમ્મતનુંજ આ અનિષ્ટ પરિણામ
 છે ” શોકાતુર ચહેરે રાજકુમારીએ વાત આગળ ચલાવી ” તે દીવસે દીદ્દીનો સુવાન
 સુલતાન શિકારે જતાં રાજ્યનો મિત્રમાન થયો હતો, ને આગથી યોડે દુરનાજ મહાદેવ
 માં તેનો ઉતારો હતો. રમતના આનંદમાં આ વાત આપણા રમણમાંથી ખસી ગઇ,
 અને ઉંચા ઊંચા પરથી સર્વ રમત તેણે જોઇ. ‘કમભાગ્યે તેની દ્રષ્ટી મારા પર ફરી
 અને પિતાજી પાસે મારી માગણી કરી.” વચમાંજ કેસર બોલી ઉઠી-“ હા પણ આ-
 પની ધન્યતાથી પિતાજીએ તો “સુસલમાનને મારી કન્યા નહિ આપું.” એ મોખો ઉત્તર
 આપી દીધો છે ને ? ” તેને અટકાવતાં રાજકુમારીએ આગળ વાત ચલાવી-હા, પણ
 તે પરથી શરૂએ થઇ આપણા રાજ્યનું ધણ વાળી સુલતાને તેની કતલ કરી છે, અને
 બીજા અનેક પ્રકારે દીવસપુરની પ્રજાને પીડા છે. તે બાજતના ચોખ્ખા અદોષરત માટે યોગ્ય
 રોજ અગાઉ પિતાજીએ બાણ મિહરસોડા અને કિશોરકુમારને સુલતાન પાસે મોકલ્યા
 હતા. આજે ખબર મળ્યા છે કે તે બન્નેનો સુલતાને કુરતાથી વધ કરાવ્યો છે.” બોલતાંજ
 કુમારીનાં લગ્નને તેજસ્વી સુન્દર નયનો સજળ થયાં કેશરનું હૃદય કંપ્યું-“ તું જાણે છે
 કે બિહારીસાહેબે સાત ન્હાનાં બાળક છે, ને તે બાળકોની માતાનો સ્વર્ગવાસ થયો છે;
 અને કિશોરનાં લગ્ન થયાં ફક્ત આવાડીયુંજ થયું છે. પિતાજી તેના કુટુંબનું બરણ
 ચોંટાળી કરી ચક્રો, પણ પિતા પિતા કરતાં નમાયાં ન્હાનાં બાલકોનો પિતા અને સિતા
 જેવી પ્રેમાર્ણ કિશોરની મુખ નવોદા પલિ સુલતાનો પતિ હું ક્યાં બતાવી શકીશ ? ”
 આ શરૂ થયું દુઃખ બોલે હૃદય દ્રાવક પ્રસંગ અર્થેતાં રાજબાલિકાનું મૃદુ, કોમળને દ્યાર્દ્ર
 હૃદય શોકભારથી દ્રવવા લાગ્યું; અને આવણ બાદવાની વૃષ્ટી રૂપે નયનદારા દ્રશ્યોચર
 થવા લાગ્યું. તે લયડતે સ્વરે, દુઃખાયલા અંતઃકરણે આગળ બોલી-પ્રિય કેસર ! દીવસ-
 પુરની બાયોનો વધ થાય છે, પ્રજા અનેક પ્રકારે પીડાય છે, ન્હાનાં બાલકો નમાયાં
 થાય છે અને સુલતાન જેવી મુખ્ય સુન્દરીઓ અનાય વિધવા થાય છે, હજી પણ આવા
 બનાવ ઢાળી જાય છે કેટલા બનશે. આ સર્વ કેને માટે ? આ પાપીણીજ માટે, આ જા-
 કળનાં બિન્દુ જેવાં અતિત સૌંદર્ય માટેજ, તો બહેનર છે કે વિધવાન કરી આ પરદુઃખ
 કારક પાપી દેહનું પતન કરવું. ” નજીકમાંજ પડેલું સુવર્ણ પાત્ર લઇ તરતથી સ્વમુખ
 પાસે ધવું; પણ મુખને અડક્યા પહેલાંજ કેસરની સચોટ આપટથી નીચે પડી જતાં
 વિષ ઢળી ગયું. કેસર બોલી-“ બા ! ઝાલોને સમજી થઈ આ કેવું સાહસ ! આપ
 એમ ધારે છે કે આપનાં મૃત્યુની બીના સસ માતી સુલતાન આ સર્વ પીડા બંધ
 કરશે ? આપના મૃત્યુની બીનાએ બનાવટી માની દીવસપુર પર વિશેષે ભુલમ મુન્દર-
 શે, દીવસપુરને વધારે રીબાઈ કરવા આપ ખુશી છો ? ” કેસરની વૃત્તન તોપણ સસ
 કંપનાએ રાજકુમારીનું હૃદય વિશેષ ઢિલ બિલ કર્યું. તે આતુર દ્રષ્ટીએ બોલી-“કેસર !
 તારે હું શું કહું ? મને એવકર રસ્તો બતાવ ” એવકર રસ્તો ! ” કેસર બોલી-તો સાં-
 બળો બહાણાં બા ! દીદ્દીથી આવેલી એક સખી દ્વારા મેં સાંભળ્યું છે કે આપને
 મારેજ દુકા મુલતમાં સુલતાન દીવસપુરની પ્રજા કતલ કરી શહેર જમીન દોસ્ત કરી,
 માન્યપિતાને ક્રોધ કરી આપને સ્વાધીન કરાવતી ધન્યા રાણે છે. આપણું દીવસપુર દીદ્દીની

કમણિષા ' જોતાં ' વિરરમણિ ' ના હેડિંગ નીચે ' પદ્મિણી ' નામ વાંચ્યું. નવનિધને
પતિહાસના વાચનનો યોગ્ય હોવાથી તે રાણી ' પદ્મિણી ' વિશે સંપૂર્ણ વિગત
જાણતો હતો. અસારે યુવકે તે નામ વાંચતાં જ એ ઉજ્જળ કીર્તિ કમાણેલી, આર્થ
ભૂમિનાં ગૌરવરૂપ સ્ત્રી રત્ન માટે અનેક વિચાર આવ્યા, તેવી અનેક પવિત્ર પ્રેમદાઓનાં
પવિત્ર ચારિત્ર્ય હોને યાદ આવ્યાં જે સાચે હાલની સ્ત્રીઓની સ્થિતિની સરખામણી કરતાં
એ સુઘ યુવકનું હૃદય ઠંડ્યું.

' નવનિધભાઈ ! જ્યારે જ્યારે આવીએ ત્યારે તમને તો વાંચતાજ રહો ! આમ સે
આખો દિવસ વાંચ વાંચ થું મરતો દરો ? બહાભાઈ ! ભાઈ બોલનકે મળવા આવ્યા
છો, વળી હાલ રત્ન છે તો ચિંતા શીદ કરવી પડે ? તમને જોતા તો દરો કે આ
ન્હારી 'મોટી' 'મિલે' પુત્રી તરફ આંખળી ચાંધીને)નો બાપ કોઈ દીવસ કંઈ વાંચે છે !
'મદા ધેર આવે તેની સાથે જરા બોલો પણ નહીં ! આમ ગામડા ગામમાં નોકરીવાળ
કુટુંબો એમ અતડાં રહે તો કેમ સાલે ?' ચીરક વર્ષની યુવતિએ હસતાં હસતાં સ્ત્રી
નવનિધના હાથમાંથી માસિક લઈ લીધું.

' પણ બહેન ! માફ કરો ! હું તમારા આવવાથી અજાન હતો. બહેન ! ઉત્તમ
વાંચનનો મહિમા તમે શું જાણો ! ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષનાં જીવનચરિત્ર સમજી મનુષ્યના
હૃદય મન્દિર ઉપર કેવી અખંડ અક્ષર કરે છે તેની તમારા જેવી સ્ત્રીઓને શું ખબર
પડે ? અસારે તો બીજું કંઈ નહોતું પણ આ સુંદરીમુખેષની વિષયાદુઃકમણિમાં જોતો
હતો, ' યુવકે નમ્રતાથી કહ્યું.

' નવનિધભાઈ ! તેમાં તો કહે છે કે પુનઃલગ્નની નોંધો ને એવું એવું આવે છે એ
સાચી વાત ! હું તો કોઈ દિવસ એવાં ટાપલાં વાંચતીજ નથી. બાઈડીઓને બહેનની
મૂકે. ધણી સ્કામી હક માગતી કરે એવું એવું કોણ વાંચે ?' પછાએ જવાબ દીધો.

નવનિધ:—તમે જુલો છો સુંદરીમુખેષની સરખાતના અંદા નંહારા વાંચવામાં આવ્યા
નથી તેથી તે મહિના વિષયો નંહારા જાણવામાં નથી પરંતુ હું જવારથી તે વાંચું
હું સારથી તેમાં મેં એવું કંઈ હજી જોયું નથી કે જે સત્કારીના મનને અલગગું લાગે.
તેના પ્રકાશકો (અનુસંધાન) તેવાં લગ્નની માત્ર નોંધ લે છે. અસાર સુધી તે માસિક
કેળવણીનાં કુટુંબોમાં તરારથી હાથલ ચતું જોવાય છે. કદાચ કોઈ લેજો બીનજરૂરના આવે
તેથી આખા માસિકને અન્યાય આપવો એ બ્યાજબી નથી. બાપા તમારા જેવા જાન
વાળી સ્ત્રીઓથી સમજાય તેવી સરલ કોઈ કોઈવાર નથી આવતી એ ખરું છે પરંતુ
સ્ત્રીએ ઉત્તમ જીવન કેમ ગાળવું એ અજ્ઞાની બાપતજ તે જાણવી રાખે છે અને
સ્ત્રીધર્મ મિત્ર મિત્ર રીતે ચર્ચાવે છે. મને માફ કરજો બહેન ! તમે આખો દિવસ
રેલીના બારણામાં ઉભાં રહો છો અને વાતોમાં વખત ગાળો છો એ બદલે ધરમાં
શાન્ત ચિત્તથી બેસી તમારાં આ કેળવણી આપવા ચોગ્ય પુત્રીને ગૃહવેવારમાં
ઉપયોગી થઈ પડે એવી કેળવણી આપો અને પુત્રી રૂપી રત્ન કે જે પારકા ધરમાં
વહેલા મોકલું જવાનું છે અને તમારી આવડતની વિગત સાંચવાની છે તે પુત્રીના
જીવનને ઉચ્ચ બનાવવા પ્રયત્ન કરો. અણુજીવનનાં સમાજોની અગર તો આવડત

વાળા છતાં બેઠરકારથી પુત્રીને નહીં કેળવતી. માતાઓ દિકરીને સાસરે ક્ષણે ક્ષણે કેટલી નિન્દામાં છે તેનો વિચાર કરો. હું નથી ધારતો કે ત્હમारी આવી મોટી પુત્રીને રસોઈ પણ ત્હમે પુરી શીખવી હોય. બહેન ! એક કેળવણી પામેલાં કુટુંબમાં સુશિક્ષિત માતાની પૂર્ણ કાળજી નીચે કેળવાયેલી આઠ વર્ષની બાળા પણ કેટલી સંપૂર્ણ આવડતવાળી હોય છે તે જોનારજ જાણી શકે છે. પુત્રીને માતાની ચાલ ચલણનું અનુકરણ કરવાનું મન કુદરતી રીતેજ થાય છે. ત્હમને જેમ પરમાં ગોઠતું નથી તેમ ત્હમारी આ બાળાને પણ થતું લાગે છે. ત્હમારા માટે મને લાગણી હોવાથીજ કહું છું. ખોટું લાગે તો માફ કરજો. પરંતુ પુત્રીનું દિન અંતઃકરણથી ઈચ્છતાં હો તો તેને માન્ય રમતથી દૂર કરી રમણ વાંચન, શુદ્ધ લેખન, પાક શાસ્ત્ર (રસોઈનું જ્ઞાન), પરગતુ દિસાખ, સાસરિયામાં શી રીતે રહેવાથી સુખી થવાય વગેરે શીખવતાં રહેજો. જો ! જો ! હોં પદ્મા બહેન, મહાર્ કહેવું ખોટું લગાડી ડોક્ટર સાહેબ પાસે રિયાદ ન કરતાં.

પદ્મા—નવનિધ બાઈ ! ત્હમે તો હદ વાળી. મહારા મનનો બધો મેલ દૂર થયો. હું આજથીજ ત્હમારી શીખામણ પ્રમાણે ચાલીશ. અને આના બાપને પણ કાળજી રાખવા કહીશ. જેને કે ત્હવેની રત્નમાં આવે છે ત્યારે તે કેટલીજ ખીંચવાયેલી માલુમ પડે છે. શા, દિકરી બનેતું દિવસ યાચં એવો માર્ગ મતાવવા માટે હું ત્હમારો ઉપકાર માનું છું. અને સાચી બહેન સાચે ને સાચે રાખી શાંતાને સુધારીશ.

પ્રેતાના કહેવા ઉપરથી ચટજીમાં પંદ્રાને સારી અસર થયેલી જોઈ નવનિધ ખુશ થયો. ત્હેણે શાંતા તથા સાચીને વાંચવા જેવાં પુસ્તકો વંચાવવા માંડ્યા. પરંતો બધા સ્ત્રી વર્ગ હાજર હોય ત્યારે મ્હોટથી બોલ દેવા માંડ્યો અને જુજ વખતમાં શાંતા, સાચીમાં ફેર પડેલો જોઈને રાજી થયો, અને માતા જેટલી હાંસથી શીખવતી તેટલીજ ખંતથી શાંતા શીખવા લામી.

આ વાતને ત્રણેક વર્ષ વીતી ગયાં, નવનિધની પ્રથમની પત્ની એકાએક લગ્ન સમય પહેલાં મુંઝરી ગઈ. ઇશ્વર ઈચ્છાથી નવનિધ અને શાંતાનાં લગ્ન થયાં. શાંતા આ વખતે અમાલિની ગામડાની શાંતા નહોતી પરંતુ સુશિક્ષિત બાળા હતી.

નવનિધ ધારેલો અંગ્યાસ પૂર્ણ કરી નોકરી ઉપર ચડ્યો હતો. તે વખતે વખતે શાંતાને કહેતો કે ‘વહાલી ! તે રત્નપુર ગામડાની સ્થિતિ યાદ આવે છે કે ?

ત્યારે તે હસસુખી શાંતા હસીને પતિને કહેતી કે રત્નપુરમાંજ આપેલા શિક્ષણથી શાંતાનું આચરણ પતિને પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

વિવિધવિહાર.

સ્રી કેળવણી.

(લેખક રા. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે, એમ. એ. એલ. એસ. બી.)

(સંપાદન પાને ૧૮૩ થી)

કેળવણીનો સમગ્ર—એ કેળવણીનો સમગ્ર ક્યો તે વિશે વિચાર કરવો હવે જરૂરનો છે. ઘણાં એમ ધારે છે કે બાળક ૫-૭ વર્ષનું થાય ત્યાર પછી તેની કેળવણી શરૂ થાય છે, પણ એ ધારવું ખોટું છે. બાળકના જન્મથીજ, રે ! એક મત પ્રમાણે તો ત્યાર પહેલાંથીજ તેની કેળવણી શરૂ થાય છે, અને એ પ્રથમ કાળમાં બાળકના ઉપર આસપાસના સંબંધોની જેને અસર થાય છે તેનાથી તેનો રેહ અને આત્મા અત્યુક્ત પ્રકારનો થાય છે. માટે એ સમયથીજ બાળકનું હિત માનવનાર માતાપિતાએ તેની સંભાળ તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ. ૨૧. ગોવર્ધનરામભાઈના સંસ્કૃતીચંદ્રનો ત્રીજો ભાગ થોડો વંચાતો હોવાથી પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી એ સમર્થ સાક્ષરના ઉંડા વિચારો કંઈક વિસ્તારથી ઉતારવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે; મહારાજ અને મેનારાણીની નિર્મળ પ્રીતિનું કળ આપવાનો સંકેત ધરે જણાયો. રાણી સગર્ભા થઈ. એ ગર્ભને ગર્ભદશામાંથી રાજપદને ઉચિત સંસ્કાર આપવા મહારાજે ચિંતા કરવા માંડી. એક દિવસ રાજગૃહમાંથી અંતઃપુરમાં જતાં જતાં વિચાર કરવા માંડ્યા.

“ ગર્ભનું હિત વિચારનાર પિતાએ ગર્ભ ધરનારી સ્ત્રીને પોતાની પત્ની ન ગણતાં ગર્ભની માતાં ગણવી, અને ગર્ભધાનથી તે ગર્ભના મોક્ષ સુધી કામચાસના દૂર રાખી સ્ત્રીના શરીરને પવિત્ર ગણી તેને ગર્ભની સેવામાં અર્પણ કરવું, અને આ સેવા કરવાના કામમાં તેને, પતિએ, અદ્વાય પાળી, દૂર ઉભા રહી, આશ્રય આપ્યાં કરવો. ગર્ભમોક્ષ પછી બાલક સ્તન્ય પાન કરે અને માતાના અંગનું સ્તવ સુમે ત્યાં સુધી તે બાલકને પોષવાનું સ્તવ એણું થાય નહીં તેમ વર્તવાનો, તથા તેની માતાનું સ્તવ એ પાસથી હટાય નહીં એમ વૃત્તવાનો, બાલકના પિતા અને તેની માતાનો પતિ-તેનો એવડો ધર્મ છે. બાલકનું વાણીયાઓમાં આ ધર્મ પાળવાનો માર્ગ વૃધ્ધોની ધડી કહાડેલી રૂઢિએ રાખ્યો છે. તેમની સ્ત્રીઓ પ્રસવકાળ પહેલાં અને પછી કેટલાક મારા સુધી પીયર રહે છે. આથી ઉલ્લયકાળે તે સ્ત્રીઓ સામુના કસેશથી અને પતિના કામવિકારથી મુક્ત રહે છે; અને પોતાની પ્રેમાળ માતાને હાથે સીમંતિની અને બાળકની માતા પોતાનું શરીર, પોતાનો આનંદ, ગર્ભ તથા બાળકોના

મતિ પોતાના ધર્મ સાચવે છે. પણ રતનગરીના રાજાઓના મંદિરમાં જુદા માર્ગે તેમનો શુદ્ધસ્થાંશ્રમ કેવળ લોભાશ્રમ નથી-તેમનું પ્રહાર્ય ન્યારે જોઈએ ત્યારે તેમની પાસે તૈયાર છે. તેમની માતાઓ તેમની રાણીઓ ઉપર વસસ હોય છે. ખીજા જોઈની સાસુઓ પેઠે સ્વાર્થી અને દીકરીઓની પક્ષપાતી હોતી નથી. મદ્દરાજા હવેથી જુદાચારી થયો અને મેનારાણી ત્હારાં માતાજીને મંદિર રહેશે અને તેમની ચિંતા માતાજી કરશે. ”

આગળ, સાક્ષરથી મધુમક્ષિકા મુખે મદ્દરાજાને કહેવડાવે છે કે:—

“ મહારાજ, હવેથી વર્ષમાં હવેકાં દોહદ (અભાવા) હવેકા સહવાસથી થાય છે; આપના કુળમાં હિંચા દોહદ ઉત્પન્ન કરવાના માર્ગ લેવાય છે. સુન્દરગિરિ ઉપરના મહા-માંઓનાં દર્શન ગર્ભવતીને વારંવાર કરાવવાથી ગર્ભનો આત્મા શુદ્ધ થાય છે; સુરમામનાં પ્રમુખીય દેવસ્થાનોનાં દર્શન ગર્ભવતી કરે તેથી ગર્ભની જીવિ પવિત્ર સુન્દરતાની સંસ્કારી થાય છે; મહારાજ, ગર્ભવતી સુન્દરગિરિનાં શિખર બહુ દષ્ટિ કરે ત્યારે ગર્ભની જીવિ અભિલાષ હિંચા કરતાં શીખે છે; ગર્ભવતી શીતળ પવનવાળા રત્નાકર પાસે ઉભી ઉભી ખાનંદ પામે અને સામેના આશ્રય બહુ જુલે તેમ તેમ ગર્ભની જીવિમાં શાન્તિ અને પંખીરતા સ્ફુરે છે અને દૂર દષ્ટિની સ્થાપના થાય છે; આપના અરવ્યની શોભા ગર્ભ-વતીના નેત્રમાં જાય ને પુષ્પોતો સુવાસ તેના ત્રાકમાં જાય તેમ તેમ ગર્ભનું પ્રકુલ્લ ખાનંદ-ધરીર બંધાય છે; ત્યાંના સિંહ અને વાઘની ગર્ભનાઓ દૂર હોયની ક્ષત્રિયોણી ધાંભળે તેમ તેમ ક્ષત્રિય પુરોનાં જીવન જ્યાં શૌર્ય અને ધૈર્ય ગર્ભની નસોમાં માતાનાં શિરદ્વારા મ્હડે છે. મહારાજ, ગર્ભવતીને આ સર્વ સંસ્કારનો સંપૂર્ણ સહવાસ થાય અને તેને અતિશ્રમ ન પડે એવી વ્યવસ્થા આપે જાતે કરવી, અને રાણીજી એ અર્થે પાત્રાઓ કરે ત્યાં, અવકાશો, આપે એમનું મન પ્રકુલ્લ રાખવા અને તેટલીવાર જીવું. ”

પોતાના હાંધમાંથી રાજના હાથમાં બાળકને આપવા પ્રસંગે માતાજીએ રાજાને મધુમક્ષિકા મુખે સંદેશો કહાવ્યો:—

“ મહારાજ, માતાજીએ આ રાજવૃક્ષની સ્તનધેય અવસ્થામાં તેના કોમળ દેહનું પોપણ કૃત્રી રીતે ટરેલું છે તે આપને જણવવા છત્તે છે કે તેજ ન્યારે હવેની નાશ્વા-વસ્થામાં તેનો વૃદ્ધિમાદ કરવામાં આવે. આ સિંહશાયકને સિંહી માતાનું જ સ્તન્ય પાવાતાં આવેલું છે અને ઇતર વર્જના હલકા દેહના ક્ષીરનો સ્વાદ આ-પી એના તેજને અષ્ટ ક્યું નથી. મહારાજ, સિંહીનું એકયાર ઉદર તજ્યું તેમ હવે સ્તન્ય તજી આપતી પાસે બાળક આવે છે. સિંહના પૌરુષ-તેજનું ખીજ આ બાળકમાં છે તેને વધારી, પોષી, આપના તેજથી અધિક તેજનું ધામ બનાવી દેવું એ હવે આપ-નું કર્તવ્ય છે તેમાં કોઈ રીતે ન્યૂનતા ન રાખવી એવી માતાજી આપને વિદ્યાપના કરે છે.

“ મહારાજ, સંસારમાં પડેલા માનવીને માથે હાઈ શોકનો અનેક પ્રસંગો લાગે-લાગે હોય છે, તેમાં શોકચક્ર અનિવાર્ય છે અને તેની સાથે પ્રજાનું સુદ્ધ કરવામાં યુવા-વયનાં હિંચા છે. મહારાજ, કાલના હિંચા ઉદોગનો ઉત્કર્ષ અનુભવવાનાં ઉત્સાહી-એ આજની રાત્રિયે અરવખ નિદ્રા લેવા પ્રયત્ન કરતા જોઈએ, તેમ યૌવનમાં શોક ચક્રની

સાથે સફલ થઈ કરવા જેને તત્પર કરવાનું આપ ધારોછે તે બાલ-રત્નને બાલ્યાવસ્થામાં આનન્દ વિના બીજા કોઈ મનોવિકારનું દર્શન કરાવશે માં. મહારાજ, આ બાલ-કન્યા ક્ષત્રિય નેત્રમાં અશ્રુનું બિન્દુ સરખું આવે નહીં અને એના મંદિરમાં અમ સ્ત્રી જાતની પેઠે તે રાવાનો પરિચિત થાય નહીં તે વિષે માતાજીએ આજ સુધી અહોનિશ ચિંતા રાખી છે અને રાણીજીની તથા ધારી મંડળની પાસે પણ એજ ચિંતા રખાવી છે. મહારાજ, એથી અધિક ચિંતા રાખી, રખાવી, એ બાલવૃક્ષના મુખ પલ્લવને કરમાવા દેશે નહીં. મહારાજ, ચિંતાના સ્વપ્ન વગરનો આનન્દ એ બાલકનું અકલ્પની રાજ્ય છે તે રાજ્યની આજુ તોડશે નહીં.

“ મહારાજ, આ બાલ-ઉદાનના માળીનો સુંદર અધિકાર માતાજીએ પોતાના અને રાણીજીના હાથમાં આજ સુધી રાખ્યો હતો. અનેક માળીઓના હાથમાં રહેલો ઉદાન બગડે છે, અને અનેક મનુષ્યોની આજ્ઞાનું ધારણ કરનાર બાળક કોઈની આજ્ઞા ધારી શકતું નથી અને તેનું હૃદય છિન્ન સિન્ન થાય છે ન મહારાજ, આપ પિતા છો અને આપની ઈચ્છાને અનુસરનાર કોઈ પ્રવીણ વતસલ પુરૂષ શોધી કહાડશે અને તે ઉભય મળી આ બાળકના માળી થશે, મહારાજ, પારકી માજ કાન વીધે મારે એ કામ ઉપર આવા અપર પુરૂષને રાખશે અને તેનો અધિકાર પૂર્ણ નથી એવી કલ્પના પણ બાળકને યગ દેશે નહોં. પરંતુ માર્ગર વર્ગમાં દેખીએ છીએ કે માતાજી બાળકને દાંત વચ્ચે રાખી શકે છે તેમ અન્યથી થવાનું નથી; મારે ગુરૂની મુખ વિદ્યામાં મુકેલા કામળ બાળક ઉપર છુદ્ડે મુકે ગુરૂના દાંત બીડાઈ જાય અથવા બેસી જાય નહીં એટલી વાત જાણવળે. તે છંદુ સેવવા બેઠેલી પક્ષિણી માતાના જેવા જન્મગૃત રહી જાણવળે. રાજ-બાળકને ગુરૂથી પણ ભય છે.

“ મહારાજ, આજ્ઞા ઉપાડવી એ વયમાં વધેલા અને બુદ્ધિમાં પહોંચેલા પુરૂષોથી પણ બરોબર બનતું નથી તો તે ગહન સેવા ધર્મ પુખ્ત જેવા બાળકથી બનશે એવી દુષ્ટ આશા આપ તો નહીં જ રાખો પણ બાળકનો ગુરૂ કે બીજું કોઈ પણ એ આશા સ્વપ્નમાં પણ રાખે એવી ભૂર્ખતાના પ્રતીકાર સત્વર કરજો. મહારાજ, સાકરમાં સ્વાદ સંતાડી ઔષધ પાવાનો માર્ગ સહને શીખવજો. બાળકને તો ઉત્સાહમાં રાખીજ કામ કહાડી લેવું.

“ મહારાજ આપના બાળકને સાધારણ પુરૂષ કે કિંકરોના સહવાસી ન કરશો-અને ક્યો નથી અને આપ પણ ન કરશો. પતિ-મુખની લુપ્ત સ્ત્રીયો બાળકને બેઠેલું વીસારે છે અને બાળકને પોતાના હાથમાંથી દાસીઓના હાથમાં શેંકી દે છે, અને એ દાસીઓની પાસે બાળક અનેક ગુપ્ત કુચેદાઓ શીખે છે. આ બાળકને માતાજી અથવા રાણીજીને મુકો બીજા મનુષ્ય પાસે મુવાડેલું નથી, અને આપના વિશ્વાસનું પાત્ર હું વગર બીજા જોડે રાખેલું નથી, કે પહાર મોકલેલું નથી. મહારાજ, રાજ્ય કાર્યના મરત રાજ્યથી આટલું બધું તો બનવાનું નથી, પણ જે ગુરૂ-

+ આપણા અવિભક્ત કુટુંબમાં આ સત્ય વરૂં જોઈએ તેટલું વરૂં આપી શકાતું નથી. એની ના પડાય એમ નથી.

ના હાથમાં આ બાળક મુકે તે એ બાળકને ત્રીજાના હાથમાં જવાદે એવું કરી નહી. મહારાજ, મુન્ડના બાળકને બુદ્ધતિની સતત કાયામાં રાખજો, અને બીજું તો એમ સીધો કરતાં આપ જાતેજ વિચારી જો જો. "

બાળકનાં શરીર-રક્તજીવે સ્વચ્છ હવા, સારો ખોરાક, વગેરેની જરૂર તો જણીતી છે, પણ બાળકને સારી અથવા નધારી ટે પાડવાનો સમય પણ તેજ છે એ એટલું જણીતું ન હોવાથી તે લક્ષમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે. બાળકની માતા શરીર નિ-શી રહેવી જોઈએ, અને તે વાચાળ હોય, સંગીતમાં કુશળ હોય, અને સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરી શકતી હોય તો તેથી બાળકનાં શરીરનો તથા મનનો વિકાસ વધારે સહેલાઈથી થઈ શકે છે; બાળકને બોલતાં રીખવામાં વધારે મુગમતા થઈ પડે છે. જે આનન્દ મેળવવાનો તેને હક્ક છે તે તે મેળવી શકે છે, અને બાળક ન્હીડીયું કે ચેતકું ન થતાં હસમુખું અને પ્રફુલ્લિત રહે છે.

બાળકની ઉંમર ૬-૭ વર્ષની થયે તેને નિશાળમાં મુકવાને માતાઓ આતુર હોય છે, અને એમ કરીને બાળકને લાણવવાના કેળવવાના અને કબજામાં રાખવાના અપરા પણ જરૂરના કામમાંથી તેઓ છટકાવું યોગ્ય માને છે. પણ એ ન્હાની ઉંમરમાં માતાઓ કેળવણી હોય તો બાળકને શીખવવાનો બોળે તેઓના ઉપર રહે એજ વધારે યોગ્ય છે.

આપણામાં બાળકને પ્રચાર હોવાથી બી સારે રહેવા માટે સાર પછી તેનાં શિક્ષણની કાળજી તેના પતિએ રાખવી જોઈએ એમ પછીવાર કહેવામાં આવે છે. પણ આપણા અર્થિક કુટુંબમાં, અને તે પણ પતિનો અભ્યાસજી પુરો ન થયો હોય તો ઠીકજે પડવાની તો વાતજ ક્યાંથી? એવા સમયમાં, એ પ્રમાણે શિક્ષણ આપવું કેટલું મુશ્કેલી મયું છે તે આપણે સુત્રી જુડું જોઈએ નહી. એ સળી અડચણો વેડીને, પણ મ્હોટી વયે શિક્ષણ આપવાનું કામ પતિ માથે લે તો તેમાં પણ સ્ત્રીઓની અંગત મુશ્કેલીઓને લીધે અનેક જાતનાં વિષ્ન આળા વિના રહેતાં નથી એ સર્વને જાનુભવસિદ્ધ છે. મારે એ કેળવણીનો બોળે મ્હોરે ભાગે માન્યપના ઉપરજ રહેવો જોઈએ, જે કે એ વિષયમાં પતિએ તદ્દન ખેડરકાર રહેવું એમ તો કહેવાશે નહીંજ.

કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

કન્યાઓને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ એ વિવાદના વિષયમાં આપણે હવે હિતરત્વું પડશે. કેટલાકનું માનવું એવું છે કે સ્ત્રીઓને તો પરનું કામ કરવાનું છે, મારે સારી રસોઈ કરતાં અને ગૃહવ્યસ્થા રાખતાં શીખવું એજ જરૂરનું છે. દરેક સ્ત્રીને આપણા ગરીબ દેશમાં કરકસરથી ઘર ચલાવતાં આવડવું જોઈએ એમાં તો શક જેવું નથીજ. પણ પતિ-પત્નીની વચ્ચે લગ્નને પરિણામે જે મૈત્રી દોષી જોઈએ તે સધાવવાને મારે શું એટલીજ આવડત જસ છે ! મનુષ્યને દેહ ઉપરાંત આત્મા છે; જન્મવા ખાવાની સંભાળ રાખનાર અને યોગ્ય રીતે ગૃહવ્યવસ્થા કરનાર માણસથીજ તેને સંતોષ થતો નથી, પણ પોતાના જુદા જુદા વિચારોમાં લાગ લેનાર, પોતાને જેમાં રસ પડતો હોય એવા એવા વિષયોમાં ઉત્સાહ રાખનાર, પોતાનાં હૃદયની અટપટી ગુચવણ સૂક્ષ્મ સુદ્ધિ અને નિર્ભજ પ્રીતિથી ઉકેલનાર, પોતાની ચિ-

તાઓનો સાર હલકો કરનાર, પોતાની કર્તવ્ય બુદ્ધિને સતેજ કરનાર સહાયકની તેને જરૂર છે. એ જરૂરના પ્રમાણમાં ગૃહબંધુઓની જરૂર પણી છે. જડ અને ચેતનમાં જેટલું અંતર છે તેટલું જ એ બે પ્રકારની જરૂરીયાત મનુષ્યને પોતાના જડ દેહને અર્થે અજ વસ્ત્ર આંદિની પણી જરૂર છે, પણ તે જીવનને સંકલ્પ કરવાને માટે વધારે હઝી અનેક પ્રકારની સાધન સામગ્રી એને જોઈ તેજ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમીને પોતાનું ગૃહતંત્ર ચોથ રીને-ચાલે એ જરૂરનું છે, પાતંત્રમાં નવો પ્રાણ અર્પનારાં, નવું જીવન જગવનારાં, નવો ઉત્સાહ રેડનારાં; મહદંશમાં હઠાણ સુધી પહોંચનારાં, મન, બુદ્ધિ, નીતિ, અને પ્રીતિનાં દિવ્ય ગુણો વધારે જરૂર છે. પતિ અને પત્ની બેઠેલાં હૃદય એક ખીન્ન આગળ છૂટથી ઉપડી ન હોય, બેઠેને જુદી જુદી યાગ્યતામાંજ રસ પડતો હોય, એક ખીન્નની ન્યૂનતા વાને માટે જરૂરના ગુણો ન હોવાને લીધે બેઠેને એક ખીન્ન તરફ માન અને રાગાણી ન હોય, તો પછી તેઓનો સંસાર ક્યાંથી સુખી થાય ?

“અન્યોન્ય કરી ન્યૂનતા પુરે અનુગુણ દંપતી;
વિનિમય કરે નિજ રસ તણે ઉર ઉર આગળ ઉપડી.
સંસાર સ્વાર્થ અભિન્ન યાતાં ભેદનું કારણ નહિ;
હી પુરૂષની તેથીજ સહમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.
એ મિત્રતા વા રનેહ કહો, તે હાર્દ દંપતી ભાવનું;
રસ ઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસ ઐક્યનેજ વધારતું;
રસ ઐક્ય તો નહિ હોય ત્યાં ક્યમ મિત્રતા એ સંભવે ?”

ગુણસુન્દરી જેવી કુસળ ગૃહિણી હોવા છતાં વિધાની ખામીને લીધે દંપતીને કે અસંતોષ થાય છે તેનું ચિત્ર રવ. સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામે પોતાની નવલકથાના પંચમમાં એવું તો આમેદ્વાજ આપેલું છે કે તે અત્રે ટાંક્યા વિના ચાલે એમ નથી:-

“તે (ગુણસુન્દરી) જાતે ચકોર તથા ચપગ લાગણી વાળી હતી. પતિ ભલો અને પોતે અભણ, તેથી કેટલીક વખત પતિ ખરેખરા દુઃખમાં મરડાવ હોય તો તેનું દુઃખ સમજી ન શકતી. ધણુંએ પૂછે, “વહાણા, તમને શું દુઃખ છે ?” તેના જવાબમાં વિધાયતુર નિઃશ્વાસ નાંખી તથા તેને ખભે દાઢ્ય નાંખી માત્ર એ જ મનમાં બોલતો કે “અરેરે ! યિય મેના ! તું બોલે છે મધુર, પણ મેના જ મનુષ્યનાં દુઃખ સમજી શકશે ત્યારે તું મહાર દુઃખ સમજી શકીશ; તને કહેવામાં શું ? મધુર મેના, મહારાં આંસુ જોઈ બાળકની પેઠે માત્ર રોયાં કર અને તે દેખ મને વધારે રોયરાવ, ” આલું કહી તે પોતાનાં પુસ્તકમાં કે વ્યવહાર-કાર્યમાં હપરોવતો. સારાં પુસ્તકો વાંચતાં, નવીન વિચારો સુઝી આવતાં, દેશાત્રિતા સમાજ સામંજસતાં, અને ઇશ્વરલીલા મનમાં રમી રહેતાં તેનું સુખાનંદ આનંદથી ઉભર જતું. આ વખત તેની સ્ત્રી માત્ર પતિનો સુખાનંદ જોઈ રહેતી અને તેને આનંદ જોઈ નિર્દોષ પણ અણસમજ્યા આનંદમાં ગંગન થતી. પરંતુ કેટલીક વખત તે મનમાં બેઠે થતો. પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાય નહી, વહાલામાં વહાલાનું અંતઃ

રજુ બેઠાઈ જતું હોય અને પોતે લાચાર બની જોયાં કરે એ ગુણસુન્દરીને સારું ન લાગતું. કેટલીક વખત તેને મન તો સદજ હોય એવા બોલમાંથી-નિર્માદ્ય હોય એવાં કાર્યમાંથી-પતિને સાગરમાં વ્હાણ છુટ્યા જેટલી દીગ્ગીરી થતી. કેટલીક વખત તે મહાભારત પ્રયાસ કરે અને પતિને મન અદ્ય વરો. તેના ખરેખરા હિતસાહમાં જણે માત્ર ઊંઠરવાદીજ હોય તેમ પતિના લેખામાં એ ન આવે. આ સહ વિચારથી તેના મનમાં મહા શુચ્યારો થયો; અને અમુકશુમાં, શું કરવું-શો ઉપાય બોલવો એ ન સુઝતાં કેટલીકવાર પધારીમાં સુતી સુતી, કેટલીકવાર પોતાના શૃંગારગૃહના મેજ ઉપર ઉઠું માયું પાત્રી, કેટલીક વાર બારીમાંથી નદી, મેદાન અને આકાશ ભણી જોતી જોતી અને કેટલીકવાર પતિને જોજો માયું હોય તેવે વખતે આંખમાંથી આંસુ સારતી અને છાનું છાનું-ઝીણું ઝીણું-રેતી.”

૨. લલિત કહે છે કે:—

૧

“ રિમત ભરી સદયરી નિરંતર કાર્ય ધુરંધર બનશે;
અંતરનાં કેં હૃત અનેરું ઉર છતો છલ ભરશે,
સારે અખી ઝમચે; શાંતિમાં દુઃખડાં શમશે;

૨

સન્મત જોડાં જાત બોગથી પરહિતમાં પરવરશે,
અડગ ધૈર્યને શૌર્ય ભર્યાં સંતાન હિંદમાં સરશે;
ત્યારે, દેવો અવતરશે, પિરસા નરવીર તરવરશે.”

સુશીલ, કર્તવ્ય પરાયણ અને સુચિન્તિત સ્ત્રીનાં મુખ ઉપર “ છાનું છાનું-ઝીણું ઝીણું ” રૂંદન નહીં, પણ ઉપરનાં શાગ્રમાં જણાવેલું મધુરું રિમત ક્યારે ફરકશે ? અંતઃની એ અનેરો ઊર્મિઓ ક્યારે ઉભગશે ? જાતિ બોગ આપીને પણ પરહિતમાં પરવરવાના ઉત્તમ વિચારો હૃદયનાં હૃદયમાં ક્યારે જાગશે ? વીર માતાના ઉદરથી “અડગ ધૈર્ય” ને શૌર્યભર્યા સન્તાન ” ક્યારે પાકશે ? ગૃહ વ્યવસ્થા માત્ર રાખી શકે એટલીજ કેળવણી અપાઈ હોય, ૨ ! એ વ્યવસ્થાને મારે પણ જરૂર જેટલું શરીરનું આરોગ્ય ન સચવાયું હોય તેથી સ્થિતિમાં આનાં મિષ્ટ ફળો ચાખવાની આશા ક્યાંથી રખાય ? પતિ પરદેશ ગયો હોય તે સમયે એક બીજાને પણ લખવાની જરૂર પણ ન પડે; કદાચ કોઈ કારણસર જરૂર પડે તો પત્ર-લખવા જેટલું ભાષા જ્ઞાન સ્ત્રીને હોય નહીં, અને સદ્ભાગ્યે પણ વ્યવહાર ચાલી શકે એટલું ભાષાજ્ઞાન હોય તોપણ ઉભવ-તરફથી હૃદયને ભાર કાલવવાનો, રમણનું અંતર મટાડવાનો સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાનો પ્રયત્ન થવાને બદલે ગુપ્ત, નીરસ, અને કૃત્રિમ લંબાણ ચાલતાં હોય એ બનાવ શું સાધારણ નથી ? હાલની રાજકીય ચળવળને લીધે દેશમાં જે ભારે ઉચ્ચપાયત્ર ચાલી રહી છે તેનો ખ્યાલ પણ જેને ન આવી શકતો હોય એવી ગૃહિણી તરફ પતિને માનની લાગણી ક્યાંથી હોય ? અને એ લાગણી વિના હૃદયની મિત્રતા ક્યાંથી સંભવે ? પરેણાં છુગાંની જુદી જુદી દેશન વિશે જેટલો હિતસાહ રાખ-

વામાં આવે છે, કૌશલ્યએ જ્ઞાતિ ભોજન કાપું નહીં અથવા, કાપું તો સારું ન કાપું એવી વાતચીતમાં જેટલો ઉમંગ રાખવામાં આવે છે, નજર ઉતારવામાં, રાવાંટવામાં, ધરણું પહેરવા પહેરાવવામાં, બાધા આબડી રાખવામાં, વ્રત-ઉપવાસ કરવામાં, જોડા ખરચે કરવામાં, પારકાની નિંદા કરવામાં, શુદ્ધિની વિરુદ્ધ-અરે ! નીતિની પણ વિરુદ્ધ એવી અનિષ્ટ શ્રદ્ધાઓને ઝીણી ઝીણી બાંધતોમાં વળગી રહેવામાં જેટલો આનંદ મનાય છે તેનાથી થોડો પણ ઉત્સાહ, ઉમંગ, કે આનંદ ખીણ વધારે ઉપયોગી બાંધતોમાં રખાતો હોય તો તેથી દેશને કેટલો લાભ થાય ? આપણા પુરુષો સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે ઉપયોગી વિષયનું રસમયું અધ્યયન કરે છે ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓ એ વિષયોનાં નામ માત્રથી આનંદ હોય છે એ સ્થિતિ કાણ ધટી કહેશે ?

“ ભાઈ તો જુગોળ ને ખગોળમાં રમે છે

પેલીનું તો ચિત્ત ચૂલા માંલ

દેશી ! કા'ની કે'યું આ કળેકું તે કહેવાય ? ”

શરીરનાં કળેકાંની આપણે વાત કરીએ છીએ, પણ આવાં મનનાં કળેકાં શું આછાં હારખજનક છે ? તેથી યતી હાનિ શું લેશ માત્ર પણ ઓછી છે ?

એ હાનિ દૂર કરવા માટે સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ મળવું જોઈએ. તેઓની શુદ્ધિને ખીણવથી જોઈએ, સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાં તેઓને શીખવવું જોઈએ, એ વિચાર પ્રમાણે વર્તન રાખવા જેટલું મનોમર્ગ તેઓમાં આણવું જોઈએ, સ્વલ માર્ગમાં નિરૂપણે વિચરવા જેટલું નૈતિક બળ તેઓમાં લાવવું જોઈએ, અને ધર્મનું શિક્ષણ આપીને તેઓના આત્માને ઉન્નત કરવો જોઈએ. એ સર્વને માટે સારાં પુસ્તકોનું વાંચન એ પણ ઉત્તમ સાધન છે. સા. વિદ્યાગૌરી કહે છે તેમ “ શુદ્ધિનો વિકાસ થાય, નીતિની ભાવના ઉચ્ચ થાય, તથા ધાર્મિક વૃત્તિ પુષ્ટિ પામે; મનનું સંક્રાંત્ય દૂર થાય અને ઉદાર મનોવૃત્તિ થાય, આત્માને ઉત્કર્ષ થઈ સદ્વર્તન રખાય; અને શુદ્ધ, નિર્દોષ, સ્વાર્થ રહિત, શ્રેષ્ઠ આનંદ પ્રાપ્ત કરાય એ વાંચનનો હેતુ છે. ” એ હેતુ સફળ થવાને માટે સ્વભાષાનું સારું જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે ઉપરાંત, જેને અવકાશ, શક્તિ, અને વૃત્તિ હોય તેણે સંસ્કૃતનું અને અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ મેળવવું જોઈએ એ ભાષાજ્ઞાન એવું પરિપક્વ હોવું જોઈએ કે તે ભાષાનાં ઉત્તમ લેખકોના અન્ય સ્વભાષી વાંચી શકાય અને સમજી શકાય. માત્ર અક્ષર ઉકેલતાં આવડે એટલું બસ નથી. કેટલાંક વાર્તાઓનાં પુસ્તકો વાંચે છે, અને તેમાં પણ વર્ણન કે વિવેચન આવડતું હોય તે સુધી દેહે; કેટલાંકને ધર્મ ગ્રન્થોનો શોખ હોય છે. પણ એવાં એકેશી વાંચનથી ઝાંઝો લાભ નથી. માટે સઘળી જાતનાં સારાં પુસ્તકોનો શોખ રાખવો જોઈએ.

સા. વિદ્યાગૌરીના કહેવા પ્રમાણે ‘ધર્મવિકાસ જુગોળ, પદાર્થવિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન મેળવ્યા વગર કાંઈ પણ વિષયપરનાં સિદ્ધ પુસ્તકો પૂર્ણ રીતે સમજી શકાય તેમ નથી. અમુક પરીક્ષા પાસ કરવી જરૂરની નથી. તથાપિ જગતના મહાન લેખકોના જ્ઞાનનો અંશ પ્રાપ્ત કરવા તેમના જેટલી સ્થિતિએ પહોંચવું તો

શક્ય નથી, પણ તેમનો આશય સારી રીતે સમજીએ એ કેટલાં આવડું તો જરૂર તું છેજ.” અર્થશાસ્ત્ર અને આરોગ્ય વિદ્યાના સામાન્ય નિયમો પણ સ્ત્રીઓએ બહુવા જોઈએ. પર ખર્ચનો હિસાબ રાખતાં, ભરતાં, શીવતાં, ગુંથતાં, ઉઠકરંચોની સંભાળ રાખતાં માદાઓની માવંજન કાંતાં તેઓને આવડતું જોઈએ. આનંદમાં રહેવું અને પોતાનું આરોગ્ય સાચવવું એ પણ ઘણું અગત્યનું કર્તવ્ય છે એમ તેઓએ સમજવું જોઈએ.

ઉલ્લી સાહિત્ય પરિષદમાં “ સંગીતકળા ” એ વિષેના બાપણમાં રા. કૃષ્ણરાવ જોશનાયે આપણા ગુજરાતમાં ચાલતા ગરબા ગરબી વિષે કેટલુંક બોલ્યા પણ કહ્યું હતું કે; “ આ ગરબા ગાવાનું કાર્ય પણે અંશે સ્ત્રીઓનું છે. પુરોએ તે પ્રમાણે કરીને ગરબા ગાય તો શોભતું નથી. ગરબા ગાવા માટે સ્ત્રીઓની વિશેષ યોગ્યતા છે તેવીજ રીતે એકંદર સંગીતકળા માટે પણ સ્ત્રીઓની કાંઈક વિશેષ યોગ્યતા લાગે છે. અવસ્ય કરીને કામળ બાવનાં ગીત માટે એમની યોગ્યતા વિશેષ છે. આપણા દેશમાં જે સ્ત્રી વર્ગમાં સંગીતકળા-ધંધા તરીકે લખ્યત યદ છે-તે સ્ત્રી વર્ગની સ્ત્રી પંક્તિનો છે; તે સ્ત્રીઓની નીતિ થણે અંશે શિથિલ હોય છે તેને લીધે એ વર્ગની સ્ત્રીઓના સંગીત તરફ હાતના જમાનામાં અશ્ચિ ઉત્પન્ન થઈ છે; તેને લીધે સંગીતકળાની એકંદર ઉપેક્ષા આપણા દેશમાં થઈ ગઈ છે.....અથમ ઓ વર્ગને ઉત્તેજન ન આપવાની સાથે આપણા દેશમાં કુટુંબના સ્ત્રી વર્ગમાં સંગીતકળાનો પ્રચાર કરવાનું આપણું કર્તવ્ય છે. નીચા વર્ગની સ્ત્રીઓના સંગીતથી અનીતિનો પ્રચાર થતો નથી કારણ કે સંગીતથી તો નીતિની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ છે. પરન્તુ તે વર્ગની સ્ત્રીઓના સહવાસ સંગીત શ્રવણને પ્રસન્ન એ સંગીત શ્રવણને જ્ઞાને અને જે પદ્ધતિથી તેમનું સંગીત કુટુંબોમાં થાય છે તે પ્રકારથી અનીતિનો સંભવ છે એ નિર્વિવાદ છે, પરન્તુ તે વર્ગને ઉત્તેજન આપવું બધ કરવાની સાથે સંગીતને પણ આધાત લાગે એ શોચનીય છે. સંગીતકળા કુટુંબમાં પુરોમાં અને સ્ત્રીઓમાં વધારે પ્રચાર પામશે તોજ નીચ વર્ગની સ્ત્રીઓની સંગીતની અપેક્ષા ઓછી થશે અને તે વર્ગથી થતી અનીતિનો નાશ થશે.”

(અપૂર્ણ).

સ્ત્રીઓ પોતાનો નવરાસનો વખત હાલ કેવી રીતે ગાળે છે,
અને તેનો સારો ઉપયોગ થાય તે અર્થે તે કેવી રીતે
ગાળવો જોઈએ તે વિષયપર નિબંધ.

(શ્રી લેખ).

અહીં જોતાં પોતાનો પથાર્ય ધર્મ બળવનારી સ્ત્રીઓને નવરાસનો વખત મળતો નથી, તો પણ ત્યારે એ વિષે નિબંધ માગવામાં આવ્યો છે ત્યારે પોતાનું પર કામ

પરવાર્યા બાદ બાકીનો વખત કેવી રીતે ગાળવો એ વિષેજ મારો લખવાનો આ પ્રયાસ છે. મોટા કુટુંબની દરેક સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીને ઘર ખટલામાંથી તથા રસોઇ વગેરેથી પરવારતાં ઘણો થોડો વખત કુરસદનો મળે છે. આપણો હિંદુસ્તાન દેશ પહેલો ઘણી સારી સ્થિતિમાં હતો. પરંતુ હાલ ગરીમ છે. તેમાં સ્ત્રીઓનો ફેરો ભાગ હાથે રસોઇ કરનારીઓનો છે. આપણાં શહેરમાં ઘણા થોડાને ઘેર આહાણુ હોય છે. મારે દરેક સ્ત્રીઓએ રસોઇ કરતાં શીખવું જોઇએ. રસોઇ સારી અને સ્વાદિષ્ટ થવી જોઇએ. તે ઉપરાંત બી. બી. પાકશાસ્ત્રનાં પુસ્તક વાંચવાં જોઇએ. કાંઈ પણ વધારું જ્ઞાન મેળવવાને તે વધારે લગતાં જ્ઞાનનાં ઉંચા પુસ્તકો વાંચવાં જોઇએ. એવા પુસ્તકોમાંથી તે વધારું જ્ઞાન બંધી વિશેષ માહિતી મળી શકે છે, તેમ આ વિષયમાં પણ પાકશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો વાંચીને તેનો અનુભવ કરવાથી ઉંચા પ્રકારની રસોઈ કરતાં આવડે છે. દરેક માણસોને ઘેર ઉં. ચા પ્રકારની રસોઈ કરવાનું હોતું નથી. તેથી તેવી રસોઈની માહિતી પાકશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાંથી મળે છે.

ઘર કામથી પરવાર્યા બાદ સારાં નીતિનાં તથા ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઇએ. આપણા દેશમાં પુરો કરતાં સ્ત્રીઓ વિદ્યામાં પાછળ છે તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે સ્ત્રીઓને કેળવણી ઓછી અપાય છે. અગાઉના વખતમાં સ્ત્રીઓને બણાવવાનો રિવાજ હતો, એ વાત સીધાવતી, સરસ્વતી, સીતા, દ્રૌપદી વગેરે સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર વાંચવાથી જાણાય છે. હાલમાં પણ દરેક ઠેકાણે છોકરીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આથી સ્ત્રી પુરુષ ભવિષ્યમાં તે એક બીજાને પણ મદદગાર થાય છે. સ્ત્રી જે સારી ભણેલી હોય તો પોતાના પતિનાં કામમાં પણ વધારે ઉપયોગી થઇ પડે છે. તથા ઘરનો હિસાબ કિતાબ સારી રીતે રાખી શકે છે. એવા ઝીણા ઝીણા કામમાં નજીવી મદદ મળ્યાથી પણ કેટલો બધો આરામ મળે છે. બીજું દરેક સ્ત્રીએ પોતાની જે પેદાશ હોય તેમાંથી ત્રીજો ભાગતો અવશ્ય અચાપરો જોઇએ. ચાકર, માણસ, તથા પોતાનાં સગા સંબંધી તથા વંડીસો સાથે નમ્રતાથી વર્તવું જોઇએ. તેઓ આપણને ચાહીને બોલાવે તેવી લાગણી રાખવી, તથા પોતાના પુત્ર પુત્રી ભવિષ્યમાં સારે દરજ્જે ચડે તેવા, ઉપાયો યોગવા, તેમને બાળપણથી એટલે બોલતાં શીખે સારથીજ કિન્ડરગાર્ટન, બે.સ, મધ્યકા, વગેરેની રમતોથી શીખવવું. નાના છોકરાનું મન એટલું તો ચંચળ હોય છે કે તેમને રમતની સાથે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો તે ઘણું શીખે છે. અને એવી રીતે આપણે મહેનત કરી ખતથી શીખવીએ તો એક બે ચોપડી જેટલું જ્ઞાન તો સહેજ મેળવે છે. છોકરોને જે શિક્ષણ મળે છે તેવું બીજાથી અપાતું નથી.

વાંચે છે, અને તેમાં જે જ્ઞાન મળે તે મુખ્ય કર્તવ્ય તેની માતાનું જ છે. બાળક મન્યોનેજ શોખ હોય છે. પા. છે. જે મૃદુરોચી સમજદારીથી, માયાળુ પણથી સઘળો જાતનાં સારાં પુસ્તકોનાં ધરમાંથી સઘળો વાંચે તદ્દરસ્ત ઉપયોગી અને સૌ. વિદ્યાગૌરીના કહેવા પ્રમાણેને જેમ જેમ કોવત આવતું જાય છે તેમ તે જ્ઞાન મેળવ્યા વગર કોઇ પણ વિષયપરની આજ્ઞા માંડે છે, ને ધરતી આજરૂ વધારે છે. નથી. અમુક પરીક્ષા પાસ કરવી જરૂર છે અને પોતાની આસપાસ જેઓ હોય તેઓ લેખકોના જ્ઞાનનો અંશ પ્રાપ્ત કરવાજાગ્રતી આસપાસ અજ્ઞાન, ને એકલપેટાપણું

ધ્વાઈ રહ્યું હોય તે બાળકો રચનાવિક રીતે એવાજ સંસ્કૃતિવાળાં યાચ છે અને મોટાં યતાં તેઓ અણધાર નીવડે છે.

એક શ્રીકે કહ્યું છે કે તમારા બાળકને કેળવવા માટે એક ગુણાંતને સોંપ્યું તો તમારે એકને બંદને બે ગુણાંત યશે. બાળકની હૃદયીને સૌથી અગત્યનો કાળ બચવણનો છે. કેમકે જેની સોજતમાં ને રહે તેનો તેને પાસ બેસી જાય છે અને તે મુજબ તેનો પાટ ધડાય છે. એક પછી એક જે નવા નવા માણસો તેને કેળવણી આપવાને આવે તે પ્રત્યેક તેનાંપર અસર કરે છે. બચ્ચાનો રચનાવ ધડવામાં તેમની આગળ કેવા નમુના મુકવા તે સૌથી અગત્યની બાબત છે. માના મનમાં જે એમ. હોય કે બાળકોને વિદ્યાન બનાવવા છે તો તેને સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવા આપવાં જેવી તેની અસર બાળકોને નસે નસે ઉતરશે. એજ પ્રમાણે જે સુત્રસૂત્રવંતાં બનાવવાં હોય તો ઉચ્ચ નમુના મુકવો. ધર્મિક બનાવવાં હોય તો સારાં ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવાં એ પ્રમાણે જેવા વિચાર જનેતાના હોય છે તેવાં બાળકો નીવડે છે. હજારો ઉપાયો કરતાં મોં આગળનો દાખલો વધારે અસરકારક થઈ પડે છે. એજ ક્રિયાત્મક કેળવણી અને એજ સખ્ત વિનાતું શિક્ષણ જીમે બોલીને શીખવે તેના કરતાં આત્મા પ્રત્યક્ષ વસ્તુ બતાવીને કેળવણી આપે છે. મોં આગળનો નમુનો જે ખરાબ હશે તો સરસમાં સરસ બોધે પણ શું થવાનું. રામચંદ્રજી વસિષ્ઠ મુખિ યાસે વિદ્યા શીખ્યા તેમ શ્રીકૃષ્ણે સાંદિપનીને તેમના ગુરુ કર્ષી હતા તેમનાં દર્શાવ થી તેમની ઉપર સારી અસર થયેલી છે. તેમજ ગુરુનો તેમના ઉપર તથા તેમનો ગુરુ ઉપર સારો પ્રેમ હતો.

તેઓલિપન બેનાપાર્ટને કહેવાની આદત હતી કે કોઈ પણ બાળકની ભવિષ્યની હૃદયીમાં તે સારી મામ સાલશે કે નહીં તેનો આધાર તદ્દન તેની માના પર રહેલો છે. મારી ધર્મજાળની કેળવણી મારા જુસ્સાની કેળવણી અને મારા મન પર અખત્યાર રાખવાની કેળવણી મારી માએ મને દર આગળ આપી હતી. અને તેથીજ ઘણે ભાગે હું આ પ્રમાણે ઉચ્ચ પદે ચડી શક્યો છું એમ ને કહેતો; સ્ત્રીઓ પોતાના છોકરાના લક્ષણ ધડવામાં જે અસરકારક સત્તા યજાવે છે તે ઘણે ભાગે અવશ્ય કરીને બહાર દેખાવ દેતી નથી.

બંરવા શીવયાતું પણ સ્ત્રીઓને ખાસ જરૂરનું છે, અને તે ખરાબર સારી રીતે આવડતું હોય તો ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે છે. કારણ કે ગરીબ માણસ ને બચરવાળ હોય તો ને વખતે જે રત્નીને શીવતાં આવડતું હોય તો પોતાના તેમજ ખાસ બચ્ચાનાં કેપડાં સાધારણ રીતે ખુશીથી શીવે શકે, ને તેટલો જવાબ કરે. તેમજ રેશમ તથા ઝીકતું કામ વેચાતું બરાબ છે તે ઘેર બેઠાં નવસાચના વખતે તન દબાવી કરેતો પોતાને માથેથી ઘોડો બોળે જોડો થાય. આપણામાં કહેવત છે કે “ધરની કસર અને વડાણની સફર” એજ પ્રમાણે પોતાની આવક પ્રમાણે કરકસર કરીને ખર્ચ કરી પોતાના કુટુંબનું પોષણ સહેલથી થઈ શકે છે. ઉચ્ચ જાતિથી કંઈ કાઢને ઘેર બીજા માગવા જવાતું નથી. યં રંતું ઘેર બેઠાં ખંતથી કામ કરે તો પોતાનો વખત જાય અને ધરનું કામ યાય. દાઢમાં શીવવા બંરવાનાં ધણાં સાધનનો છે જેવાં કે “ઉનતું”, દોરાનું”, રેશમનું”, પરીનું”. સટનું”

એ પ્રમાણે બીજું બરવા શીવાનું પણ છે. ઉપર પ્રમાણે સરઆતથી. સીમેતો આગળ પણ કામ લાગે.

સ્ત્રીઓને કસરત કરવાની જરૂર છે. સાધારણ પરની સ્ત્રીઓને તો પોતાના પર કામમાંથી, દળવા ખાંડવાથીજ કસરત થાય છે. ઘંટીએ એક મોટી કસરત છે હાલના વખતમાં ગરીબ લોકોને ઘેરજ દળવા ખાંડવાનો રીવાજ છે શ્રીમંત લોકોના પરની સ્ત્રી ને તે કામ હાથે કરવાની જરૂર રહેતી નથી. એટલે તેમને પરના કામમાંથી બિસ્ફુલ કસરત મળતી નથી. તેમને તો શહેરમાં ખામ વગેરે જેવી ખુલ્લી હવામાં ફરવું જોઈએ, એમ બુદ્ધા બુદ્ધા સ્થળે ફરવાથી સરીરમાં કૌવત આવે છે, તથા આરોગ્યતા સારી રહે છે તેમજ ખોરાક પણ પાચન થાય છે. ધણી જગ્યાએ સ્ત્રીઓની લાયઝેરી કાઢવામાં આવે છે ત્યાં આકે દિવસે જવાથી તથા એક બીજાના સહેવાસથી તથા સારી વાતો સંભળવાથી જીવને આનંદ થાય છે.

ગામડામાં ધણી સ્ત્રીઓને એવો રીવાજ હોય છે કે પોતાના પરનું કામ પૂરું કર્યું કે એ ચાર પરની સ્ત્રીઓ ભેગી થઈ આખા ગામની પંચાત કરે છે. પોતાના પરમાં કંઈ ફેકાણું મળે નહિ અને બીજાની વાતો કરવા મંડી જાય છે. સારી જાણવા જેવી નીતિ ની તથા ધર્મની વાતો મૂકીને તેઓ કુચલીમાં વખત કઢાડે છે.

આરોગ્યતા જાળવવાની પણ સ્ત્રીઓને મારે પોતાના પરના વડીલ તથા બીજા અનુભવી માણસ પાસેથી તે જાણવું જોઈએ. આ બાબતમાં પૈદક સારત્ર તથા ડૉક્ટર પ. નજીયાહના "અકરમાત અને તેના તાકાલીક ઉપાય" તથા "દરદીની સારવાર" એ પુસ્તકો ઉપાયો છે તે વાંચવાથી પણ કેટલુંક જ્ઞાન મળે છે. એથી સહેજ સહેજમાં ડૉક્ટરને જોવાવવાની જરૂર પડતી નથી. પણ ગામડાઓમાં ઘરેલું કરવાથી નાના છોકરાને સારી મદદ મળે છે. કોઇ અભણ દેશમાં ગયા હોઈએ તે છોકરું માંડું થાય અને ડૉક્ટરને જોવાવવાની સવડ ન હોય અથવા ડૉક્ટર મળતા ન હોય તો તે વખતે અનુભવી સ્ત્રીની સલાહથી દયા અસરકારક યર્ષ પડે છે હાલમાં ડૉક્ટરોની જીત વિશેષ થઈ ગયેલી છે. તેથી મને તેવું શહેર હોય ત્યાં ડૉક્ટરની સવડ મળે છે. આ જમાનામાં એવું કોઈકનેજ ઘેર હશે કે જેને ડૉક્ટરની જરૂર નહિ પડે. દરદીની સારવાર, કરનાર માણસ ચોક્કસ હોય, અને તેમની સારવાર જેમકે દવા જરાજર ટાંકમે આપવી, તાવ કેમ રહે છે તથા તેમાં શું વધપડ થાય છે તથા દરદીને જે રોજ હોય તે પર લક્ષ રાખી તેની જરાજર માવજત કરવી તથા તેમનાં ઓડવા પાચવાનાં પણ સ્વચ્છ રાખવાં દરદીના મોં આગળ બહુ કઠખાટ ન થવો જોઈએ તથા બારણાં ખારી ઉધાડાં રાખવાં કે જેથી ખુલ્લી હવાનો ધરમાં પ્રવેશ થાય. તેમજ મોં આગળ ગંદકી પણ થવી ન જોઈએ તથા ખાવા પીવામાં સંભાળ રાખવી જોઈએ. એ વગેરે કાળજીથી સાર વાર થાય તો માંડું માણસ જરૂરી સાફ થાય એમાં સંશય નહિ.

બી પુરવની સલાહક થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને ખરો દિશાસો દેનારી છે. તેની સલાહવાને, ખાલતો કદી ખૂટતો નથી. તે મુખ શાન્તિને દિશાસો આપે છે. મોમહરની બીજું દર્શન આ બાબતમાં સાચું છે. તેથી અધિક બીજું મળવાનું નથી.

એ મહાત્માની જાંઘી એક દીર્ઘ મંદરાડ રૂપે હતી, તે સમયમાં તેના દવાગી પ્રત્યેક કોમળ આત્મસમર્પણ જીવનચરિત્રના ક્ષેત્રમાં એક હૃદય વેધક વાર્તા છે. એ બાઈ ઉત્તમ પ્રકારની સુસમજવાળી હતી. અને તેથી તે પોતાના ધણીની દેવી બુદ્ધિને પીછાની ચકતી હતી. અને તેથી પોતાના ઉત્તેજન અને અનુભવ વડે સંસાર યાત્રાનાં ભવિત પ્રવાસમાં તેને ફરી ફરીને ઉત્સાહથી મહેનત કરવાને તે હોમત આપીને આગળ ચલાવતી એ બાઈએ તેના ધણીની ચોમેર આરાઓ અને ખુશ મિલજની હવાની લહેરો પેદા કરી દીધી હતી. અને તેના ઉપરનો પોતાનો પ્રેમસૂર્ય તેના માંદા પતિના ખાટલા ઉપર આનંદ પ્રકાશ વર્ષાવતો તેવો ચંચળકાંઠાળીજે કાંઈ પ્રસંગે તેમાંથી ઉદ્ભવતો નહિ હોય.

એજ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રીએ પોતાના પતિના સુખમાં તેમજ દુઃખમાં ભાગ લેવો. ખાણું પીણું, ફરવું કરવું, તેમજ ખોટા પૈસા અરચી ચોળમળ ઉડાવવી તેમાં કાંઈ સુખ નથી. પરંતુ તેમની સાથે પોતાના ખરા અંતઃકરણથી વર્તી અંકુશતાથી રહેવું સંસારમાં સુખ દુઃખના ઉલટા જોડા છે. મારે સમયને અનુસરીને ચાંપવું કે જેથી આપણે દોષ રીતે અગચ્છ આવે નહિ. સદાચરણથી વર્તવાથી ઇશ્વર ભક્ત થઈ છે.

વિધવા સ્ત્રીઓને પોતાનો પુરસ્કનો વખત ધણો મળે છે મારે તેમને તો જેમ અને તેમ પરમાર્થમાં તથા તેમના સગાં વહાણાંનાં તથા સ્નેહીઓનાં કામમાં મદદ કરવી તથા તેમની ફરજ અદા કરવી વગી પોતાના દેહના સાર્થક મારે ઇશ્વર સ્મરણમાં સીન થઈ રહેવું. અમુક જગાએ દેવ દર્શન કરવાથીજ દેહનું કલ્યાણ થાય એમ નથી પણ ઘેર બેઠાં જો એકજ ચિત્તે ધ્યાન કરે તો તે બધું તેના સનમુખજ છે. શ્રીમદ્ ભાગવત, રામાયણ, વગેરે ધણાં ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવાથી જ્ઞાન મળે છે. અને તેમાંથી કેટલીક ધર્મની આરથા બધાય છે “મન ચંગા તરે કથરાટમાં ગંગા” એ પ્રમાણે જો પ્રવાસ રાખે તો એથી વિશેષ ખીનું કંઈ છેજ નહિ.

વિધવા સ્ત્રીઓને રસોઇ વગેરેથી પરવાઈ બાદ બાજાનો બધોજ વખત નવરાજનો છે. મારે તે વખતમાં તેમને ઇશ્વર સ્મરણ, પરીપકાર તથા પરદુઃખભંજન કામો કરી એમાંજ પોતાનો વખત નિર્ગમન કરવો જોઈએ.

જે માણસને અનુભવનો લાભ લેવો હતો તે તો ખીજની મદદ માગતાં લજવાવવાનાં નથી. જે માણસ ખીજની પાસેથી શીખતો નથી અને પોતાના મનથી બહુ ઝલો સમજે છે તે માણસ કાંઈ શુદ્ધ કે મોટું કામ કરવામાં પાર પડતો નથી. જનતાં સુધી આપણું અંતઃકરણ ચોખ્ખું રાખવું જોઈએ, અને આપણા કરતા વધારે ઝલો અને અનુભવી હોય તેની સલાયતાથી શીખવાને કદી શરમાવું ન જોઈએ. જગતકર્તાએ જે જોઈએ તે આપણને આપેલું છે. માણસ તેનો સફલિયોગ કરે તો તેમાં કંઈ બાકી હોતી નથી.

સ્થાને પોતાનો કંઈક હેવાલ પ્રસીદ્ધ કરાવવા આશેશર્થ, અને તેઓએ મ્હાર ઉપર હેમની નીત્ય નોંધ પોંધીઓ મોકલી આપી. તે નોંધપોંધીઓમાંથી જે જે ઉતારાઓમાંથી કંઈક જાન પ્રાપ્ત કરવાનું જાતી આવે તે તે હું આપના પત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવા વિચાર રાખું છું.

હી. સેવક બીહારી.

રાજેલાલની નોંધ પોથી.

ઉતારો (૧)

હેમની માંદગીનો ટુંક હેવાલ જે પ્રમાણે હેમની નીત્ય નોંધ પોથીમાં લખેલો હતો તેજ પ્રમાણે અને ઉતારેલો છે.

“કેટલાએક તવારીખકારો બાદશાહો અને રાજેનશાહોઓની તવારીખ લખી ગયા છે, ને કેટલાક તો બહુમીયાં મહેરબાનોના બાંધા કુકી ગયા છે, ‘ હું પોતે, ’ ‘ મ્હારી જીંદગી ’ વી. વી. ના ટુંક મથાળા હેઠળ જન સમુદાયના ફાયદા અર્થે પોતાનો હેવાલ આપનારાઓ પશુ આ દુનીયામાં ચંપ ગયા છે, અને પોતાનાં નામ અમર કરી ગયા છે. આવા મદ્દાન લેખકોની પંક્તીમાં ગણાવાના ઉચ્ચાભિલાસથી મ્હેં મ્હારી જીંદગીના મુખ્ય બનાવોની પુરી નોંધ લીધેલી છે, આ બનાવોમાંનાં ઘણા મ્હારા સુલ બાઈઓ અને બહેનોને અતી ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે એમ મ્હારું માનવું છે.

જન સમુદયું મન રંજન કરવા માટેજ લખવું હેતુ કરતાં હેમને મ્હારા જે જાતી અનુભવથી ફાયદા કારક ચંપ પડે તેજ ટપકાવવા બહેતર ધારી બીજા સેંકડો મુકી દીધા છે.

મ્હને શુભ અને સજ્જકા સાથેની ચુંક શોથી ચંપ અને તે શાં ઉપાયોથી મરી અથવા ખડું જોતાં તે મગાડવા મ્હેં શા શા ઔષધો લીધા અને બીજા શા શા ઉપચારો કર્યા તેનો આ ટુંક હેવાલ છે. મ્હારી આસા છે જે દ્રાઈ પશુ દુઃખી ભાઈ વા બહેન મ્હારા જેવા રોગથી પીડા પામતા હોય તો તેઓ આમાંના ફાયદે તે ઉપચારકામે લગાડી પોતાના દુઃખી શરીરને સુખી કરી પોતાના આત્માને શાંતી પમાડશે જે જીવંતો રહીશ અને જાણીશ જે મ્હારા અનુજન સીદ ઔષધોનો મેલજો રજુ કર્યા લીધે છે તો મ્હારું જીયું સર્જન થયું હું માનીશ; પણ જો કશય હું આ ફાની દુનીયાને છોડી ગયો હવે તોપણ આંગળી દેખાડવાનું પુણ્ય મ્હને થનાર છે એમ ધારી હું સર્ગમાં સુખ પામીશ.

૧૯૦૦ ના પોષ મહિનાની સુદ ૫ ને રોજ હું બહાર ફરવા નીકળેલો તે બૂલે ચૂકે ઉનનું એકે કપડું પહેર્યા વગરજ ગયેલો. બહાર મોકું થયું અને રાત્રીના સમયે ઠંડો પવન જોસમેર વાવા લાગ્યો. આની અસર મ્હારા શરીર ઉપર થવા વગર રહી નહિ. મ્હને શુભ લાગુ થઈ. ઘેર આગ્યો તો પ્રકાંતી સુત્રાસ નાકે આવતા ને દર્દ બૂલી જઈ સારી રીતે ચાંપવા લાગ્યો. રાત્રીના અમર જોમ વધતો ગયો તેમ દર્દ વધવા લાગ્યું. સહવારે તો ન ઉઠાય ને બેસાય, છેકજ આટલા વર થયો. એટલામાં મ્હારાં દોરત

રા .....આવી પહોંચ્યા અને હૈમએ મ્હને ઉના પાણીથી પાંસળાં ઝારવા કહ્યું. આરતાં
 આરતાં ત્રીયમ જગ્યું, ખુબ ખાવાની અસર હમણાં જણાવા લાગી, ચૂકે આવવા લા-
 ગી અને અમુક અપચો થયો હોય એમ ભાસવા લાગ્યું. ઝારી રહ્યા બાદ એકાદીને સુષ્
 રહ્યો ને રા. ઘેર ગયા. આખાદ ન્હારે શાળા દોરત માણેકનાત્ર આવી પહોંચ્યો. હેલે
 કહ્યું " કેમ બાપ સુષ્ રહ્યા છો ? " મ્હેં માંડીને બધી વાત કહી એટલે તે ખડ ખડ
 હસી પડ્યો અને બોલ્યો " રાત્રે ઠંડકમાં બહાર ફર્યાથી શુભ અને સચુક થયા ને
 જરાક વધારે ખાવાથી અપચો થયો જે સજાએ ચૂકે આવવા લાગી. હવે શરદીનો ઉપા-
 ય ગરમીને પેટમાં બાદી હડાડવાનો ઉપાય પેટમાં ગરમી કરવાનો છે. જે આમ એકાદીને
 સુષ્ રહેશે તો પરસેવો થશે ને ઉત્તરી શરદી વધશે ને પેટમાં તેમજ પાંસળામાં દર્દ
 વધશે. જે રોગ તેવો ઉપાય કરવો હોય તો જરાક હિમા યજ આરડામાં જોસમેર દોડા.
 આથી શરીરમાં ગરમી વધશે અને સર્વ દર્દ શ્રીટી જશે. " વિચાર કરતાં આમાં
 સત્ય ભાસવા લાગ્યું, અને મ્હેં દોડવાનું શરૂ કર્યું. તે ગયો. આમ માંડા આદમીની મા-
 ફક દોડતો હતો એટલામાં ન્હારા પાડોશી વેદરાજ આવ્યા હૈમને મ્હેં ન્હાઈ દર્દ કહ્યું
 ને તે મટાડવાનો આ ઉપાય હું કરતો હતો તે પણ કહ્યું, એટલે તે બોલ્યા " યુદ્ધમાં
 રહેજવાનું દેવતા હોય એટલે હૈમમાં સળગેલી ચીજુગારીઓનું હોય એટલે વધારે તાપ
 કરવાને તે ચીજુગારીઓને ફુંકતા નથી પણ હૈમમાં તાજ કાપણા નાંખી પછીથી આપણે
 ફુંકીએ છીએ. આ શું બતલાવે છે ? જે ગરમીનો વધારો કરવો હોય તો પ્રથમ વધારે
 બળતણ નાંખવું ને પછીથી અગ્ની જગત કરવા અનેક પ્રયત્નો કરવા. " હમણે જરા-
 બિન મંદ છે, તે પ્રદીપ્ત કરવા બળતણ કહેતાં બોરાક પ્રથમ લઈને પછીથી કસરત
 કરવી. સૂક્ષ્મ બોરાક લેવાનો નથી તેમજ અતીહાર પણ કરવાનો નથી. કસરત શરૂ થતાં
 જ શ્વાસ જરાક જોસમેર આવશે અને પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિની ગરમી બારે કોઠે ફરી
 વળશે અને શુભ ચુક વીગેરે દર્દો બેશક નાબુદ થશે. " સોનાથી પીળું શું ? મ્હને
 ખાવાનું ધણું મન થયું હતું પેટમાં ભાર હતો મારે જીભ્યા રહેતું એ મનને શ્યતું નહોતું,
 ને વળી વૈદે સલાહ આપી. તે વારે રાજ રાજેશ્વર કે રાજવૈદ કે એવા ઇત્રકાળો પામે.
 લા વૈદ નહોતા પણ તે દવા કરી જલજતા ને ષણકાઠ આભરીઓ ને મટાડેલું એ
 ખરું. કેટલાએકને નહિ પણ મટેલું, પણ હૈમમાં હૈમનો શો વાંક ? વૈદ તો દવા આપે
 કે દર્દ લઈ લે. હું હૈમના ગયા બાદ આરડામાં ગયો અને બે ચારી મગજની લાડુડીઓ
 ચાંપી ગયો. પાછા આંડા મારવા શરૂ કર્યા એટલામાં ન્હારા ફર્ષ આવ્યા. મ્હને આમ
 માંડા કાથી માફક દોડતો જોઈ તેમનાથી હરવા વિના રહેવાયું નહિ. હૈમએ મ્હને પુછ્યું
 ને મ્હેં ન્હાઈરામાયણ કહ્યું કે ચૂકે શુભ સચુકનું પણ હૈમને કહ્યું. મ્હને હૈમએ ઉપડોજ
 લીધો, ને વૈદ ને ઉટવૈદનો કીતાબ આપ્યો. હૈમએ મ્હને પાપા તોલો સોનામુંખી, ઇંદ્ર-
 જય, કંડુ પીતપાપડા, અને હીમજી હરટે ખાંડી ઉમળી કાવે; કરી પી જવા મ્હને
 કહ્યું. અને વધારામાં પાંસળાપર લેપ લગાડવાની મ્હને સલાહ આપી ન્હારામાં
 શ્વાસ માતો નહોતો. ઉભા રહી થાક ખાવો એ દોક લાગ્યું પણ હવે આ કાવો
 રાજ કેમ પીવાશે એ વીચાર આવવા લાગ્યો. ખેર રાજ પીતો ખરી એમ ધારી તાજ-
 ડોળ દવાઓ લઈ આવ્યો. રાજ જનાવી ને ચાખગીચી ગંઢગટારી ગયો. પણ પ્રસૂ તો-

ખા. પીતાતો પીધી, પણ પાછળથી માર્યો પડ્યો. કદાચ ફાવદાકારક હશે પણ જે હવે મહિ પડું તો રાગતો ધર્મેએ ન લઉં. થોડીવારમાં પેટમાં તોફાન જાણું કંઈક અંદર ગડબડવા લાગ્યું જીવ ચગડોળે મહડ્યો, અને ડાળા ઉંડા ગયા કાલેરાના સર્વ ચિન્હ જણાવા લાગ્યા. પાંચ બેથી ગયો ને મહાં પેતાને ઉઠતો બેસતો થયો. એટલામાં મ્હારા પડો-શણ ડોરી બા આપ્યાં. મ્હારી આવી સ્થિતિ જોઈને તે આપડી ગળગળી થઈ ગઈ. ત્હે મને અશીષ કેસર અને તેની નાની મ્હાની મ્હાની લાડુડીઓ વાળી મ્હને ખાવાને આપો ઉઘટી વીગેરે મટયાં. હવે દીક લગ્નવા માંડ્યું. પણ તે લાંબો વખત પહોંચ્યું નહિ. ગોળા ખાધા બાદ જરાક લોટ શેરી રાગડો બનાવી પાછ હતી. કઠાકેક નહિ થયો એટલામાં પેટ ચડવા લાગ્યું. પેટ તણાવ, અકળામણ ચાપ ને જરાડા જરાડ પારી જવાતું. હવે શુળાની વેદનામાં શુળ ભરાઈ ગઈ. પછીથી આડોલી પાડોલી એકઠાં થયાં. એકે કુંડીમાં હીંગ ભરી, ખીજે લસનને સંચળ ફકાવ્યા, ત્રીજે ચમચો ભરી દીવેલ પાંચું, ચોથે,.....અરે એ દુઃખની યાત ક્યાં કહું ! જે પાંચું પીધું તે મ્હાં મન જાણે છે, પાંચ પચાસ ચીજોનું પેટમાં પ્રદર્શન બરાણું. કઈ ચીજ ફાવદો કરશે ત્હેનો અંદર વાંદ વિવાદ ચાલ્યો, કુતર તાણે ગામ ભણી અને શીયાળ તાણે સીમભણી એવું પેટમાં ચવા માંડ્યું. આવેલ બજવાતો હતો એટલામાં મ્હારા એક રેનેહીએ મ્હારા મ્હોં આગળ બીનીલાંડી અને ગોળ ધપાં ત્હેમને ના કેમ કહું ! તે કંઈ મ્હારા દુશ્મન હતા ! મ્હારે માટે લાગણી હશે ત્હારે ત્હેમણે આવી તરદી લીધેલી. આવા પરગણુ રેનેહીનું મન ના દુભવવા ખાતર પી ગયો હવે હું બાદચાહ થયો આદમી ચોમણાં દેખાર્યાં દીવા દીવા દેખાવા લાગ્યા પરડાં કાઢીને ' ગુડમોર્નિંગ સર ' કહ્યું. મનમાં અનેક સારા નરસા તરંગો આવવા લાગ્યા. પણ ઉડવાની તાકાદ નહોતી. છટાકાર ભાષણો પર ભાષણો કરવા લાગ્યો. તે દીવસ તો જેમ તેમ ગયો સ્થત બગડતી ચાલી. ખોખરા હાંદિજાના રાગે હું બોલી શકતો, પણ મ્હાં ભાષણ બંધ ન પડ્યું. ચાક્યો, ઉઘ્યો, જાગ્યો, ને પાછો ઉઘ્યો. રહવાર થઈ કે પાછા ન્હાતીલા જતીલા સ્ત્રી પુરોષો તેમજ આડોલી પાડોલીની કહ જમવા લાગી. ખીયારાં પર કામ વીસારે મુખી મ્હારે માટે શીકર કરતાં ઉભા રહ્યા. લોકો ત્હેમને ' ભલે નવરાં કહે પણ આવા પારકે દુઃખે દુઃખી ચાપ એવાએને આ જીએ નવરાં કેમ કહું ! મ્હને આપડાં પુછે, પણ હું શો જવાબ આપું. વળી આપડું પણ મ્હારું બોલ્યું કોણ સાંભળે. ' નવાણું ઉપાય છે. પણ સોમો નથી ' કહી સૈકા વીદાય થતા. પણ છેકજ મ્હને રવડતો ન મુઠવો એવી તે દયાળુ મ્હેરબાનોની મરજી હોય એમ મ્હને પાછા ચાલુ થયેલા ઉપચારો થી જણાઈ આવ્યું. આદુનો રસ ને ગોળ, લીંડી પીપર, ઠાયકાં ને ઇંદરજવ, હીંગાદક, મધ ને સાખરમીંચુ વી. વી. દવાઓ એક પછી આવતી ગઈ અને સર્વ રેનેહીઓનું મ્હોં માન રાખ્યું. આખરે તાવ મહડ્યો. બરફની અંદર સુવાડવાનું એકે કહ્યું. રા. કકક જે દાઢતર છે. ત્હેમણે પોતાના ભાઈને આવા ઉપાયથી સારો કરેલો તે મ્હને યાદ હતું, અને મ્હારે મટવા સાથે કામ હતું તેથી તે પ્રયોગ પણ ચવા દીધો. પોપ મહીતો ને ટાદ કહે કે મ્હાં કામ, આ પ્રયોગથી મ્હાં કથલેલું શરીર અધીક બગડ્યું. શુળ વધી, તાવ અને શુળ જે રહ્યાં. હવે અમરાતા પોટીસનો વારો આવ્યો. જે ગજ લાંબા કપડ

૫૨ આદેશી અળશી પાપરવામાં આરી. ન્હારો ન્હાનો ભાઈ ને ન્હારી પાસે હતો તહેણે તે શીરો ધાર્યો. તે ન્હારી ઉધવાની ને બધાની જવાની રાહ જોતો બેસી રહ્યો. ન્હાને તહેને મમતા ભરી આંખ જોતા તે પાસ. બેસી રહે તો સારું એમ લાગ્યું. પણ ન્હાને ખબર નહિ કે તે ન્હાને હરાન કરશે. તહેનો લાગ જાયો. એણે આમ તેમ જોઈ કોઈ ના દીકું એટલે ન્હારી છાતીપરના બધ તોડી પોટીસ ખસેડી નાંખ્યું. ખાતાં તો ખાનું પણ ચીસ પાડી યુ, યુ કરતો નાશ. હું જાગ્યો. ન્હારી ઉધાડી છાતીપર ખવન લાગવાથી અંદર સોંજે ન્હાડી આવ્યો. હવે ન્હાને હવા ફેર કરાવવા બંગલે લાઇ. ગયાં. ત્યાં પણ ન્હારી ઉપર માફકજ સાંભળ લેવાતી રહી અને ન્હારી તખીયન દિન પ્રતિદિન વધુને વધુ બગડતી ચાલી. આખરે એક મદાન જુવો આરી પહેંચ્યો. જુવો તો જુવો. વેદ દાકતર ગાંધી વીગેરેની અનેક દવાઓ ગળી ગયો હતો, ત્યારે હવે જુવાની મદદ કેમ ન લેવી. આપણે તો રોગ મટવા ખાતર કામ હતું. તહેણે ધુપ કર્યો, અડદ મંતરો, હુંકમાં હળસે ટોંગ કર્યા. ઉપર ન્હાને કોઈ બ્રા વળગી છે એ નિર્ણય પર તે આવ્યો અને ન્હારે સારું એક તાવીજ બનાવ્યું. ન્હારે હાથે ન્હાં બાંધવા દીધું. ન્હાને હવા દારને નવ ગળના કરવા કહ્યું. હવા પી યાકેસો તેથી આ સજાહ તો માન્ય કરી. હવે હું સારો થવા લાગ્યો. ચાથી ગયો તે રામજી જાણે. ઉગલી દવાઓ ખાધી તેથી કે દવાઓ બધ કરી તેથી તે હું ઠઠી થકતો નથી. કદાચ દવાઓ ખાધેલી તહેનો પાછળથી એ ગુણ લાગ્યો હોય; પણ તાવીજે તો કયું કયું નથી એમ હું ખાતરીથી કહી શકું છું, કારણ કે જુવો આમ ખારણા બહાર ગયો કે ન્હારી બસા કાદનાર તાવીજ ન્હાં ખારીયેથી બહાર ફેંકી દીધું હતું. હાલ હું તદ્દન સારો છું અને લોકો કહે છે કે એ સર્વ દવાનો પુણ્ય પ્રતાપ.

બિહારી.

હિન્દની પુત્રીઓ.

(મીસીસ એનાબિસેન્ટે ચીનાબાગમાં આપેલા ભાષણોના સાર.)

(સો લેખ).

આજે અહિં આ મળેલી સર્વે સ્ત્રીઓને “હિન્દની પુત્રીઓ,” એ વિષય ઉપર ચોક્કસ કહેવાનું છે. તેમને માથે ભવિષ્યમાં સુખ્ય ફરજે બળવવાની છે. ને તે કેવી રીતે અમલમાં આણવી તે આજના જમાનાની ઉછરતી છોકરીઓને સ્ટુજ કાણુ લાગશે. અંત, હાલ કેળવણી સારી આપવામાં આવે-છે, પણ ફક્ત પુસ્તકના જ્ઞાનથી કોઇ પણ સ્ત્રી એક મા તરીકેની અને માત્ર ભૂમી તરફની પુત્રી તરીકેની ફરજ બજાવી શકશે નહિ. દરેક સ્ત્રીએ કેવી રીતે એક કુશળ મા થવું તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવાનું છે. કારણ ભવિષ્યની પ્રજાનો સઘળો આધાર અને જવાબદારી મા ઉપર રહેલાં છે. મારે પ્રથમ હિન્દની પુત્રીઓ પોતાની શારીરિક, માનસિક, અને ધાર્મિક કેળવણી સુધારશે તો લેખના બાળકો પણ તહેવાંજ નીવડશે.

હાલના વંષતની આધિક વયની સ્ત્રીઓ પોતાનાં બાળકોની કેળવણી ઉપર પૂરું લક્ષ્ય ન આપતાં, ધર્મ જે હાલના જમાનામાં ફરીથી પાળવા કરતાં એક નિષિષ્ટ યથ પડ્યો છે તેમાં આદ્યા જતાં વંષતની અમુલ્યતા ન સમજતાં ગુમાવે છે. જ્યારે માં અંગ્રાન હોઈ બાળકો પ્રત્યેની દરજ બલવધી સુકે છે, હારે લેમનાં છોકરાં આડે રરતે દોરાય લેમાં નવાઈ નથી. પણ એ બિચારીને પણ ઘેષ દષ ચકારો નહિ કારણ જ્યાં પોતેજ ઘણું થોડું નજીવી હોય તો તે છોકરાને ક્યાંથી કેળવી શકે? નહાઈ કહેવું એમ નથી કે પોતાનો ધર્મ ના પાળવો. પણ બાળકોની કેળવણી ઉપર ધ્યાન રાખવું એ માંનો પહેલો અને મુખ્ય ધર્મ છે, અને એ ધર્મમાં સુકવાથી કેટલાં બોટાં પરિણામ આપણે. દરેક જોઈએ છીએ?

કલકત્તામાં એક વિધવા સ્ત્રીને એકંદો એક પુત્ર હતો, તેના ઉપર તે અત્યંત વહાલ રાખતી હતી. હાલમાં ચાલતી રાજકીય બાબતોમાં પડી તે જુવાન છોકરાએ એક માણસનું ખૂન કરવાથી તેને ફાંસીની સજા થઈ. તેની મા આ સમાચાર સાંભળી ધણે શોક કરવા લાગી અને પોતાના ઉપર દયા આણી છોકરાને સજામાંથી મુક્ત કરવાને ગવર્નર વાઈસરોય, અને આખરે રોહનરા એર્ડર્ડ સુધી એણે અરજીઓ મોકલવાવી. પછીથી આટલી મહેનત કરવા કરતાં પહેલેથી તેના છોકરાને સદ્ગુણી કરવામાં થોડા પથ વખત ઝાટયો હોત તો આવું દુઃખ પડત નહિ. ને મા ચારી રીતે કેળવણી પામેલી હોય તો તેનાં બાળક રવામાવિક રીતે કાંઈ પણ કાર્ય કરતા પહેલાં માની સલાહ લે. પણ જ્યાં મા બિચારી અજ્ઞાન હોય ત્યાં રાજકીય વિષયમાં શી શીખામણ આપી શકે? વિદ્યાન મા પોતાના કુટુંબમાં એક સણીની પેઠે રાંજ્ય કરે છે એટલુંજ નહિ પણ જરૂરને વખતે જત્તારે પુરો પથ ગુચ્ચાય છે ત્યારે સલાહ આપી સર્વેને સુખ રૂપ યાય છે. અસહના વંષતમાં પહેલી અનેક હિન્દુઓ અને મુસલમાન સ્ત્રીઓ યથ ગથ હતી. તે વિદ્યાન હતી એટલુંજ નહિ પણ માની સવળી દરએમાં કુશળ હતી. રાજ્ય કારબાર ઉત્તમ પ્રકારે કરી નજીવી હતી, વૈદક શાસ્ત્ર પણ નજીવી હતી અને હાલ જેમ જરા કાંઈ થયું કે તરત ડાકતરને તેડા મોકલે છે તેમ ન કરતાં કાંઈ માંડું પડતું કે કાંઈ અકસ્માત થતાં ત્યારે પોતેજ તેના ઉપાય કરતી હજી પણ કેટલીક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓમાં આ ગુણ જોવામાં આવે છે.

હાલની માતાઓને લેમનાં બાળકોની તંદુરસ્તી સંભાળવાની ખાસ જરૂર છે. ને બાળકો તંદુરસ્ત હશે તો લેમનાં મન પણ દ્રઢ થશે. સાદો પ્રૃથ્વિકારક બોરાક કંઈરતાં બાળકોને આપવો જોઈએ. સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ અવગારી ચોટીક વારનો આનંદ આપવામાં હાલની માતાઓ છોકરાં પ્રત્યેનો અલગ વહાલ માને છે. પણ તેજ વસ્તુઓ બિવિધમાં હાનિકારક જણાય છે. હિન્દુસ્થાનના આ ભાગના રીત રીવાજ હું બરોબર નજીવી નથી પણ ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં "છોકરીઓનું ઘણે ભાગે નવ દસ વર્ષની ઉંમરે લગ્ન કરી દેવામાં આવે છે તેનું કારણ પૂછતાં મદાર કેટલાક ઝાળખાણવાળા પુરોના કહેવાથી નજીવું કે લેમના ધરતી સ્ત્રીઓને જલ લગ્ન કરી દેવાનો ખાસ આગ્રહ હોય છે, અને ને કાંઈ પણ પુરુષ પોતાની દીકરીને મોટી વયની કરવાનું ધારે છે તો સ્ત્રી કંઠાસ કરે છે તેથી નિરુપાય યથ બાળક કન્યાઓનાં લગ્ન કરી દે છે. ઘણા યોગજ

પુરો એવા હશે કે સ્ત્રીના કંઠાસને ના ગળુકારી હોવા અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ થાય. હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં આત્મગણિદાનનો વિશેષ ગુણ છે. તેનો ઉપયોગ સારે માંગે કરી આ વિષય ઉપર વિચારી પોતાની દીકરીઓની તદુરસ્તી સારી રાખવા તથા મા તરીકેની ભવિષ્યમાં આવી પડનાર કર્મને તથા ભોજનમદારી સમગ્રી થકે હોવી કેળવણી હિંદુસ્થાનની અસહનની અને હાલની યુરોપની સ્ત્રીઓના દાખલા લઈ આપશે તો હિન્દુસ્થાન પૂર્વ કાળનું જોએલું ઊંચ પદ ફરી પામશે.

ઉર્મિલા ન. દીવેશીયા.

રમણી મણિમાલા.

(સ્ત્રીલેખ).

સીરસ્ટર ડોરા.

“ પરોપકારાય સતાં વિમૂતયઃ ”

વિદુષી, કળાવાન, બુદ્ધિવાન અને તેમાં પણ ખાસ કીને પ્રાતઃ રમણીયે પતિ. વ્રતા સતીઓનાં યશસ્વી નામો દુનિયામાં બેઠક પ્રકાશવા લાયક છે, પરંતુ જેઓ પરનાં કથાણુ મારે સતત પ્રયાસ કરે છે, અને વિશેષે કરીને જીવનને ન્યાસ પરસેવા કરનાર યાપણુ તરીકે માની સ્વાર્થનો સ્વસુખને ભોગ આપીને પણ પરહિતનો પરમાર્થનો નિર્ધન સર્વદા પાળે છે, તેઓની કીર્તિ જરા પણ ઓછી તેજસ્વી નથી.

યુરોપખંડ મહિના ઇસાઈ દેશમાં આશરે ૧૮૩૧ની સાલમાં સીરસ્ટર ડોરાનો જન્મ થયો હતો. બાલ્યવયથીજ તેનામાં પરોપકારને ધ્યાની વૃત્તિ ધણી સતેજ હતી. વિલાપતમાં પરોપકાર વૃત્તિવાળા અખળાઓ માંદાની માવજત કરવી, યુદ્ધમાં ધાયેલ યથેચ્છાની સારવાર કરવી, અનાથ બાળકોના રક્ષણ શિક્ષણને બોલે શીર લેવો, દુઃખીઓને દીલાસો આપી કે યોગ્ય દલાલ લઈ તેમનાં દુઃખ દૂર કરવા, બેરોજગારને ઉઘમે ચકાવવા, તેઓની સ્થિતિ સુધારવી, હાંસને અશીષુ જેવી તુકેસાનકારક ચીત્તેથી દેશબંધુઓને ખ્યાવવા, સંસારીઓના ગૃહકલેશો દૂર કરાવવા, અને સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના યોગ્ય ઉપાયો કરવા, વગેરે પરોપકારી પરહિતનાં કાર્યો વગર ખમારે ફલની આશક્ષિ સિવાય, સાત્વિક ભાવે પ્રભુપ્રિતે કરવાને પોતાનું જીવન અર્પણુ કરે છે; અને શીર લીધેલું સત્ કાર્ય જીવન પર્યંત શુદ્ધ બુદ્ધિથી પૂર્ણ કરે છે. આવી પરોપકારી અખળાઓનાં મંડળ સ્થપાય છે, અને તેનું બંધારણ નતન રચાવન યથેચ્છાં આપણા દેશનાં “ સેવા સદનને ” અમુક અંશે મળતું હોય છે.

સીરસ્ટર ડોરા એવીજ પરોપકારી બાઈ હતી. તે સૌંદર્યવાન, દ્રવ્યવાન, કુલીન અને વિદુષી હોવાથી લગ્ન માટે તેને ધણી સારી માગણીઓ આવી હતી. છતાં પણ તેણે આ દુનિયાનાં અલિત સુખોને તિલાંજલી આપી પોતાનું જીવન રોગીઓની સેવાના પરોપકારી કાર્યમાં ઇશ્વર પ્રિતે અર્પણુ કર્યું, અને તેમાં તેણે એટલી હીમતને હોંસધી કામ બર્તવ્યું કે ધણી ટુંકા સમયમાંજ તેનું નામ ધેર ધેર પુખ્તવા લાગ્યું. જે કે સીરસ્ટર ડોરાને પોતાની પ્રસંશાની દરકાર ધણી થોડી હતી.

પોતાનાં મહાન કાર્યની શરૂઆતમાં તે પોતાના ઘરમાં સાદી દવા રાખતી અને કુટુંબમાં, આઠર નફરામાં તથા પાટારીઓમાં યોગ્ય રીતે તેને ઘટતો હૃદયી ઉપયોગ કરતી. જ્યારે તેમની યાત્રી કરતી. વળી તેમનો યોગ્ય તપાસતી, અને તેમાંનાં ગરીબો તે કંઈ પણ ડાળ કપાં વિના વગર પ્રસિદ્ધિએ ઘટતો યોગ્ય પોતેજ પૂરો પાડતી, ધીમે ધીમે તેની આ પરોપકારવૃત્તિ વધારે વિશાળ બની, અને થોડા સમયમાં જ નાની સરખી ડીસ્પેન્સરીની માફક તેને ત્યાં ગરીબ રોગીઓની બીડ થવા લાગી.

થોડાં વર્ષ બાદ એનુભવ મેળવ્યા પછી ૧૮૬૧ ની સાલમાં તેણે એક દવાખાનું ઉઘાડ્યું. તેમાં દસ ઉપરાંત દરદીઓની સારવારનું કામ પોતે એકલીએ જ એવી સારી રીતે બજાવ્યું કે ડોક્ટરો અભયપૂર્વક થયા અને દરદીઓ સંતોષ પામ્યાં. આવી રીતે ઉભય પક્ષની પ્રીતિ સીરસર ડોરોએ સંપાદન કરી. થોડાં વર્ષ પછી અકસ્માતિક કસોતું તેણે બીજું દવાખાનું ખોલ્યું. અને તેમાં પણ પ્રસંશાપાત્ર મહેનત કરી.

રોગી લોકોની માગણીથી કે ફરિયાદથી તે ઠદી પણ ઠંટાળતી નહિ એવી તે શાંત સ્વભાવની હતી. દરદીની રસોઈને પીરસવાપર તે જ્યારે તપાસ રાખતી. તેના જખમ સાફ કરવા, પાટા બાંધવાને દવા આપતી તે સર્વ પોતેજ કરતી. વળી સર્વથી ઉત્તમ તો તે એ કરતી કે તંદુરસ્ત થયા પછી તે રોગીઓ નીતિમાન થાય, એટલા મારે હમેશાં દરદી પાસે ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતી, મનુષ્ય તરીકેની તેની ફરજે સમજાવતી અને તેમની પરોપકારની તેમજ સારી લાગણીઓ સતેજ કરતી. તેના દવાખાનામાંથી નીકળ્યા બાદ દરદીઓને તેની હાંડી દીધસોજીની એટલી સારી અસર રહેતી કે તેઓ પાપાયરણથી ડરી દૂર રહેતાં.

ન્હાનાં બાલકો પરનો તેનો ખ્યાલ અનહદ હતો. ગમે તેવી શ્રમિત સ્થિતિમાં પણ તેના હાથપર એક માંદુ બાલકતો હોયજ. નિમાર બચ્ચાને છાતીપર લઇ તે બીજા દરદીઓની ખચર લેવા દવાખાનામાં ફરતી ત્યારે જ્યારે દયાતી દેખીજ. ।

જેમ તે ગરીબ રોગીઓની સેવામાં અંગ મહેનત કરતી તેમ પોતાના પૈસાતો પણ હૃદયી ઉપયોગ કરતી. નિર્ધન કુટુંબનાં દરદીઓને ઘટતો યોગ્ય પોષાક અને બીજાનાં મુદ્દાં તે પુરાં પાડતી અને મુંદવાડમાંથી ઉઠવા પછી " સેન્ટરીયમ " માં પોતાને ખર્ચે મોકલતી,

તેના સ્વભાવ એટલો માયાળુ અને તેની બાપા એટલી મીઠી મધુરી હતી કે કદાચ નાં સર્વ લોકો તેને ખુબ તરીકે ચાહતા; સર્વ જાતીનાં અને સર્વ ધર્મનાં લોકો તેનાં પરાયણી કામોથી તેના તરફ પૂજ્યભાવ રાખતાં, અને બારીક સંજોગોમાં પણ તેનું વચન માન્ય કરી તેને માન આપતાં.

૪૬ અને સ્નેહાળુ અંતઃકરણ મીઠી જમાન, આનંદી સ્વભાવ, પૈર્ષ, હીમન અને હાંડી દીધસોજી બતાવવાની શક્તિ, તેમજ સ્વાભાવિક સરસતા અને નિખાલસ દીવ; એ સર્વ તેને પરમાત્મા તરફથી મળેલી ઉમદા બક્ષિસ હતી, અને તેના તે પોતાનાં સુકાર્યમાં પણ ઉપયોગ કરતી.

વળી રોગીઓની તે આરામ દેતી હતી. તે રોગીઓની એટલી અંત અને ફરિયાન

રીથી સારવાર કરતી કે ઘણી વખત ડોક્ટરોના ધાર્યો કરતાં અર્ધા મુક્તમાં તે દરદી-
ને તંદુરસ્ત બનાવવા શક્તિવંત બનતી આ સર્વ તેના અધ્યાગ પરિશ્રમનું ફલ હતું.

હી નિયમ અનુસાર તેનાં કાર્યોમાં પણ પ્રસંગોપાત વિધન આવી જતાં, શદ્દઆતે
લગ્ની લાગ્યમાં નાખવાને કેટલાક પ્રયત્ન થયા હતા પરંતુ સીસ્ટર ડોરાએ શુદ્ધ શુદ્ધિ-
થી પોતાના શુભ વિચારમાં તેમજ ખાસ કરીને આચારમાં સુરતપણું બતાવતાં અત
જીવ મુક્તમાંજ તેવા યત્નો દૂર થયા હતા. વળી ચેપી રોગના દરદીઓના સંસર્ગમાં
આવવાથી તેમજ અધ્યાગ પરિશ્રમથી તે ઘણી વખત રોગથી પટકાઈ પડતી હતી, છતાં
પણ પોતે હાય લીધેલું રોગીઓની સેવા કરવાનું કાર્ય તેણે જીંદગી પર્યંત ધણી ઉત્તમ-
તાથી બળવું. આશરે ૧૮૭૮ ની સાલમાં ૪૧ વર્ષની ઉંમરે અનુકરણીય જીવનવાળી
સીસ્ટર ડોરાનું અવસાન થયું. ઇંગ્લાંડનાં લોકો હજી પણ તે પરાપકારી બહેનીનું યુજ્ય
ભાવથી સ્મરણ કરે છે.

આપણી નૂતન સ્થાપન યયેશ્વરી " સેવાસહન "ની સંસ્થામાં-આપણા આર્પાવર્તમાં
સીસ્ટર ડોરા જેવાં પરાપકારી રત્નો સત્વર પ્રકાશમાં આવે એ ઉપર પ્રતિ પ્રાર્થના.

અરુ.

બહેન " વિ. "

સ્વાગતમંદિર.

શુદ્ધલક્ષ્મી--શ્રીયુત બાપુ સતીશચન્દ્ર ચક્રવર્તી બિ. એ. ની " રાધપારિવાર " એ
નામની નવલ કથાનું આ ગુજરાતી રૂપાંતર ગુજર્જર જનસમાજરચિત્રને અનુસરી
કરવામાં આવ્યું છે નવલકથાની વસ્તુસંક્રમના નીચે મુજબ છે:--

સુરતમાં પરમાનન્દ દેશાઈ નામના ગૃહસ્થને લલ્લુભાઈ, મણિલાલ અને જગમોહન
એ ત્રણ પુત્ર અને શુભાષ, જડાવ અને લક્ષ્મી એ નામની પુત્ર વહુઓ છે. નાની વહુ
લક્ષ્મી કેળવણી અને સુશીલ છે, તેણે પોતાનાં સાસુ-સસરાનાં દિલ સંપાદન કર્યા
છે. બીજી બે વહુઓ નિરક્ષર, અગાન, અદેખી સ્વાર્થી અને તકરારી હોવાથી તેનું જોષએ
તેણે સંમન સાસુ-સસરા આગળ નથી. આથી તેઓ બંને જગમોહનની ગેરહાજરીમાં
લક્ષ્મીને દરેક પ્રકારે સતાવવાને બિન બિન પ્રકારની હલકી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરે છે
ધીરે ધીરે કુટુંબનાં નાના કનૈયા મહાન્ડ કમ્પહનું રૂપ લેછે અને સંયુક્ત કુટુંબને
ચિભકત કરી અશ્વઘર્ષ જવાના વિચાર, લલ્લુભાઈ અને મણિલાલ જગમોહન આગળ
રજી કરે છે. પોતાના ભાઈઓ તેમજ ભાણીઓને લક્ષ્મીપર પ્રત્યક્ષ તેમ પરોક્ષ રીતે
ઘણો જીલ્લમ છતાં પણ, સંકટ સહન કરીને પણ તેઓને પ્રસન્ન રાખવા કુટુંબની
એકતા નિભાવવા જગમોહન લક્ષ્મીને હમેશાં ઉપદેશ આપ્યાં કરતો હતો, લક્ષ્મી પણ
અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ સહન કરતી હતી. જગમોહન પોતે જૂદાં કરવાની વિરુદ્ધ
હતો, છતાં અંતે એકદર ભાઈઓના અધમ વર્તનને લીધે તેને આ વિચાર સ્વીકારવો

પડ્યો હતો. આ વિચારની સન્ધિમાં પરમાનન્દદાસ ગિમાર પડે છે તેથી તેમની ઈચ્છા અમલમાં આવી શકતી નથી. પિતાના મરણ પછી પોતાની પાસેની ડુંચીઓ જગમોહન લલ્લુભાઈને રાખવા આપે છે. મણિલાલને સામિલ રાખી. લલ્લુભાઈ તે વડે રોકડ, દર દાગીના, ખત વગેરે ઉઠાવે છે. પોલિસથી આ ચોરી પકડાવાનો સંભવ છતાં ઉદાર દિવસો જગમોહન પોતાના બાઈઓને ખાતર પોલિસની તજીજી અટકાવે છે. અત્યાર સુધી જગમોહન અગ્યાસ કરતો હોય છે. હવે તે રૂ. ૧૦૦ ના પગારથી બ્રહ્મદેશમાં નોકરી માટે જાય છે કુદુગ્ગની મિલકત પચાવી પડવા છતાં, જગમોહન અને લક્ષ્મી જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સંકટ મોગવવા છતાં, જગમોહનને રૂ. ૧૦૦ નો પગાર મળ્યો તેથી લલ્લુભાઈનું હૃદય ખળીને ખાખ થઈ જાય છે. તે નરપિશાચ જગમોહનના ધરને આગ લગાડે છે. તેથી તેની માતા સુનંદા અને જગમોહનનો બાલક-પુત્ર મદન દાઢી મરણ પામે છે. આ તરફ જગમોહન મણિ પડે છે અને સાળે થઈ સ્ટીમરદ્વારા પોતાને વતન આવવા ઉપડે છે. ત્યાં સમુદ્રનું તોફાન થાય છે અને સ્ટીમર કુચે છે. સાસુ અને પુત્રના મરણ પછી, જગમોહનવાળી સ્ટીમર ડુબી તેના સમાચાર સાંભળ્યા પછી, લક્ષ્મી નિરાધાર થઈ પડી. તેની પ્રવૃત્તતા, તેના હૃદયના ઉલ્લાસ નદ પામ્યા. તે ગાંડી થઈ ગઈ. આ તરફ લલ્લુભાઈના પાપનો ઘડો બરાબો. જોડું મૃત્યુપત્ર કરવાનો તેના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો. આ કામમાં તેને અને એક વિદ્યાર્થીની કંઠી ચોરવાના સંબંધમાં તેના પુત્રને સજા થઈ. સમુદ્રના તોફાનમાંથી મહા મુશીબતે બચે એ જગમોહન સુરત આવી લક્ષ્મીને મળે છે ત્યાં તેની યેલછા જતી રહે છે. તેને આનન્દલાલ નામનો બીજો પુત્ર પ્રસવે છે. લલ્લુભાઈ પોતાની જૂલ સમજ્યો છે. કારાગૃહમાંથી મુક્ત થતાં, પોતાને હાથે થયેલાં દુષ્ટ કૃત્યોનું કારણ ગુલામ છે એ વિચારથી કુહાડીવડે ગુલામનું કપાળ ચીરી નાખે છે. જગમોહન આખરે, બ્રહ્મદેશવાળા પોતાના રોક મિ સ્કોટની મુંબાઈની પેઢીનો બાગીદાર થાય છે અને સાસુ પૈસા સંપાદન કરે છે. પોતાની માતાના સ્મરણાર્થે એક કન્યાશાળા અને પોતાના પિતાના સ્મારક તરીકે એક હોસ્પિટલ તે બંધાવે છે.

સંયુક્ત કુદુગ્ગમાં અણસમજી ભાઈઓ અને બાબીઓના ઠગહથી કુદુગ્ગનાં સમજી અને સુશીલ સીપુરોને અનેક પ્રકારનાં જે સંકરો સહન કરવાં પડે છે તેનું આળેદુખ અને અસરકારક ચિત્ર આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. જગમોહન અને લક્ષ્મી, રતિલાલ અને સવિતા તથા મિ. સ્કોટનાં ઉચ્ચ ચરિત્ર વાચકવર્ગ સમક્ષ ઝળી કુશળતાથી મુકવામાં આવ્યાં છે કે તે વડે વાચકના હૃદયપર ઘણા ઉજાત સંસ્કાર પડે છે. લલ્લુભાઈ અને મણિલાલ, ગુલામ તથા જડાવની હમેશની તકારારો, તેમનાં દુષ્ટ વર્તન છતાં તેમને સહાય થવાની જગમોહન અને લક્ષ્મીની તત્પરતા, તેમનો અપ્રતિમ સ્વાર્થભાગ, સંકરોમાં તેમનું ધૈર્ય, લક્ષ્મીની રતિભક્તિ, જગમોહનની કુદુગ્ગવત્સલતા, તેનું ઉદાર દિલ, લક્ષ્મીપરનો તેનો પ્રેમ, રતિલાલની મૈત્રી, સવિતાનો સ્નેહ-આ સ્વર્ણાનું વાચકવર્ગ ખારીજીથી અવલોકન કરે તો તેમાંથી પહોં શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. પુસ્તકમાં કેટલાક અશુદ્ધ શબ્દ પ્રકટ થયા છે તે બિચિત્રમાં સુધરવાની જરૂર છે પણ તેથી પુસ્તકની ઉત્તમતામાં ખામી આવતી નથી. એકંદરે, આ પુસ્તક ગુજર્જર સીપુરોના ઉત્તેજનને પાત્ર છે.

રાણીસાઈ લક્ષ્મણ, બન્દ્રીસમાજ.

સન્દરી સુબોધ.

વર્ષ ૬ હું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ જીસાર્થ:-અપાઠ, વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૧૧ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સન્ત.

ગણલ—

હમારે સન્તની સેવા, હમારે સન્ત છે દેવા;
હમારે સન્તને મલ્યું, હમારે સન્તથી હલ્યું.
હમારે સન્તથી શાન્તિ, ટલે છે સન્તથી મોન્તિ;
સુખીશું સન્તની યોગી, સુધા સમ દોલમાં જાગી.
કરોશું સન્તની મોકે, લહીશું આત્મની શક્તિ;
હમારે સન્ત સૌભાગી, જગત્માં સન્ત ઘેરાગી.
જગત્માં સન્ત છે પ્યારા, જગત્માં સન્ત છે ન્યારા;
હમારે સન્તની યારી, ઠરોશું દોપને ઠારી.
હમારે સન્તની ઘાતો, મલો છે સન્તની જાતો;
હમારે સન્તની સેવા, મુનીશ્વર સન્ત છે મેવા.

શ્રીમદ્ મુનિ બુદ્ધિસાગરજી કૃત
ભજનપદસંગ્રહ.

કાવ્યકુંજ.

મેઘાગમન-તજન્ય હર્ષ વર્ણન.

(પૂનમચાંદની ખોલી પૂરી અહીંરે—) એ રાગ.

તન મન તરત કરી આપાઠ વિષે ઘન આવીયોરે,
ચલીયો ગગન વિષે ઘમઘોર ગાલ ગંભીર;
લીલા હોર કરીને કેર મટાડ્યો કાળનોરે,
ધામ વધ્યો આરામ વિષે ન ટકાયે કોઇથીરે,
પલટાયો દક્ષિણ દિશાનો તુર્ત સમીર, લીલા હોર. (મુવપદ.)

(સાખી) શામ અબ્રતું દળ ભમે, મેઘતણા જેમ દ્રવ;
નિશાની જણ્યે નીરદની, ઇશાની થઈ વિદ્યુત.
ચારૂ ચોમગ ચિંતાનાશક ચિન્હ થઈ બધેરે,
વળતી વસુધા ઉપર નિર્ભળ વરસ્યો નીર. લીલા હોર. ૧

(સાખી) ચાતકના સરખા હતા, આ તકમાં સઉ લોક;
તૃષા તૃષાથી તે તળ્યા, તળ્યા હૃદયના શોક.
ચંદ્રોદયથી જેમ ચકોરીને સુખ થાયછે રે,
સુખથી તેમ થયાં બૂને રોમાંચ શરીર. લીલા હોર. ૨

(સાખી) ધર્મે હોતો જે ધરણીએ, પતિ વિષુ પાંડુર રંગ;
તે ત્યજીને તાલ બની, પતિનો થતાં પ્રસંગ.
જાજે દહાડે જીવનમૂળ પધાર્યા બાણીનેરે,
ધાર્યું રસિક રિઆવા તનપર લીધું ચીર. લીલા હોર. ૩

(સાખી) મોર કિશોર કરી રહ્યા મનહર શોર મધુર;
માંગલીક પણ કટુ કરે, ફર સૂર દાઢર.
વકોકિતમાં વરને વિનતિ જેમ વસુધા કરે રે,
આવા હીકડ ન થશે હેયા કેશ હીર. લીલા હોર. ૪

(સાખી) અતિશય બિન્હો નીકળે, મેદિનીમાંથી બાક;
કરતાં તર્ક જણાય તે, સહૃદય જનને સાક.
માનીતાએ મળીને વિરહાનળને આલોચ્યો રે,
જવાળા તેની જેમ જણાતી હોય લગીર. લીલા હોર. ૫

(સાંખી) રસા બની રસમય બધી, વધી હુર્ષની વેલ;
શરૂ થયો ખેતી તણો, ખડી પડેલો ખેલ.

નીરહ નિરખી નદિઓ હુર્ષવેલી પૂરે ચઢી રે,
આનંદે ઉછળીને તોડી પાડે તીર. લીલા દહેર. ૬

(સાંખી) ભારતવાસીની હુતી, આરત જેવી ઉર;
તેલી કરી કૃપા ધને, ભાવ ધરી ભરપૂર.

આવે કરે દયા શંકર ને નિરખે નેહથીરે,
તો ગુજરાત બને આ મનમોહક મંદિર. લીલા દહેર. ૭

કવિ દયાશંકર રવિશંકર, ખંભાત,

સતીને વંદન.

(કામજી દીસે છે અલખેલા તારી આંખમાં રે—એ રાગ)

રટતી નામ પતિનું અતિ સમય શુભ તે સતિ રે,

કેવળ નામ પતિ અંતરમાં

અવર નામ ન સુખપર ચડતાં

નહિં જ્ઞાન જ્ઞાન કે પાનતણું જન્મ “હે પતિ !” રે રટતી. ૨

પ્રતિમા પતિની પગલે પગલે

ન્યાળી નાયતી, નમતી નખરે

ઢેલી કરતી ઘેલી સાહેલીને ધારી પતિ રે. રટતી. ૨

થાક્યો પાક્યો રગમી પેખી

ચિંતા કરી, સામગ્રી ધરતી

પાય ચાંખી, પાય પડી, રહાય ઇચ્છતાં આપતી રે. રટતી. ૩

ગરીબ પતિને ધનીન ભાવના

નિરસને વળી રસિકસાવ, આ

શું પ્રાણદય ! વાહુ વાત્સલ્ય ! ધન્ય એવી પ્રીતિ રે. રટતી. ૪

કાલી ઘેલી યાય વદતાં

ઝોછી ઝોછી રહાય કરતાં

જેમ ભકત પૂજે લગવાન નિરંતર એ રીતિરે. રટતી. ૫

પત્યરવત્ પતિ ઠઠિન હૃદયનો
 દ્રવીવર્તનથી કેમલ બનતો
 હૃદય ઉચ્ચ કેલું ? કરે શું કામિનીએ । રટતી. ૬

શુદ્ધ હૃદયનાં કાંમ આવાં
 કરી રીઝવે ભારી વામા
 સી જન્મ સફળ સંસાર શુદ્ધ છે તે સતિ રે. રટતી. ૭

નન્દન વન સમ હિન્દ વિરે જો
 વંદનીય સી એવી જડે કો
 આલો સર્વ હિન્દ સંતાન કરિયે ત્હેને નતિરે. રટતી. ૮
 સદ્વિલાંસી.

કલંકી ચંદ્ર.

(વસંતતિલકા.)

જે કાલ ચંદ્ર ધરતો હૃદયે મળનો,
 તેને કલંક રજ ના બૂલમાં પ્રમાણ;
 સોભાગી ચંદ્ર નવલ સહ એશમાંહે;
 કીડા કરી નવલ રાત્રી રૂપી રમાએ. ૧

વિદ્યાંત થઈ રમતથી શુભ આદરેલી,
 જે લાડકી રજની ચાંદનીમાં રમેલી;
 ચીત્કરથી ચરકથી ચરકી જઈને,
 તે જો ભરાઈ ગઈ છે સુખી ચંદ્ર ગોદે. ૨

છે શ્યામ વસ ધરનાર નિશા તરૂણી,
 ને ચંદ્ર તો કમળના સમ શ્વેત દીસે;
 રાત્રી રૂપી ભ્રમર ચંદ્ર કને ભરાયો,
 તેથી નિશા સહ સુધાકર શ્યામ દીસે. ૩

મહીલાલ મોહનલાલ વકીલ, પાટણકર.

શુદ્ધધર્મ.

શ્રીઓનો નવરાશનો વખત.

(શ્રી લેખ.)

આ ઉપલા વિષયના બે ભાગ પડી જાય છે. એક શ્રીઓ પોતાનો નવરાશનો વખત હાથ કેવી રીતે ગણે છે તે, અને બીજો, તેનો સારો ઉપયોગ થાય શકેઆત. તે અર્થે તે કેવી રીતે ગાળવો જોઈએ. વારતે એને બે ભાગમાં જણાવીશું. પહેલા ભાગમાં શ્રીઓ પોતાનો નવરાશનો વખત કેવી રીતે ગણે છે તેનું દુઃકમાં વર્ણન કરીશું. તે જણાવી રહ્યા પછી બીજા ભાગમાં શ્રીઓને જે નવરાશનો વખત મળે છે. તેનો સારો ઉપયોગ થાય તે અર્થે કેવી રીતે ગાળવો જોઈએ તે જણાવીશું.

હવે હાલમાં શ્રીઓ પોતાનો નવરાશનો વખત કેવી રીતે ગણે છે તે જણાવવાનું કામ શ્રીઓનેજ આવે ત્યારે ખચીતજ ધણી દીક્રગીરી થયા વગર રહે એમ નથી કારણ કે આ વિષયમાં માત્ર શ્રીઓના દોષોજ લખવા પડશે. પણ “ ગુણુ દોષ ત્યાં અવગુણુ કહેવા એ દુષિત છે, પણ અવગુણુને અવગુણુ કહેવા એ દુષિત નથી. કાંઈકાને કહેવો, ને આંતરથીને ખાટી કહેવી એમાં સંકોચ યાનો? તેમજ સંસારમાં શ્રીઓના એવા દોષો નજરે પડે અને તેથી અનર્થ થાય તે છતાં તેના ગુણુ ગાવા એ ઠીક લાગતું નથી. ” પણ જો દોષો સુધારવા અર્થે કહેવું ઉચિત છે. બધીજ શ્રીઓ વખતનો દુરઉપયોગ કરે છે એવું નથી. પણ શ્રીઓનો મોટો ભાગ નવરાશના વખતનો કેવો ઉપયોગ કરે છે તે હવે જણાવીશું.

હવે નવરાશનો વખત કાને કાને કેવી કેવી રીતે મળે છે તે તરફ નજર કરીએ. ઉમરના પ્રમાણમાં અને સ્થિતિના પ્રમાણમાં નવરાશના વખતનો ફેર પડે છે. એટલે કે નાની ઉમરની છોકરીઓને જે વખત નવરાશનો હોય છે તે વખત મોટી ઉમરની શ્રીઓને હોતો નથી, તેમજ શ્રીમંત વર્ગને જે વખત નવરાશનો હોય છે તે સાધારણ વર્ગને નથી હોતો. તેથી નાની મોટી ઉમર અને સ્થિતિના ફેરફારને લીધે કયો કયો નવરાશનો વખત કાને કાને કેવી રીતે મળે છે અને તે કેવી રીતે ગણે છે તે હવે જણાવીશું.

આદ્યાવસ્થા એટલે નાની ઉમરની છોકરીઓ જે કે બાર વર્ષની ઉમર સુધીની છે. તેમને નિશાળે જવા સિવાયનો બધોજ વખત નવરાશનો હોય છે. આદ્યાવસ્થા કારણકે એમને ધરનું કાંઈ ખાસ કામ કરવાનું હોતું નથી. તે નવરાશનો સધળો વખત રમવામાં ગણે છે એટલે વખત લેસન કરવામાં ગાળતાં દરે. વખતે માહિમાહિ લડતું, એક બીજાની અદેખાઈ કરવી, કંઠાસ કરવો વિગેરેમાં વખત ગણે છે એ બધાનું કારણ મુખ્ય માતાજ છે.

આ ઉમરમાં સ્થિતિના પ્રમાણમાં નવરાશના વખતનો ફેર ધણી પડે છે. શ્રીમંત

શ્રીઓને નવરાશનો વખત સૌથી વિશેષ મળે છે. સાધારણ સ્થિતિ યુવાવસ્થા. વાળી શ્રીઓને નવરાશનો વખત કંઈક અંશે શ્રીમંત શ્રીઓ કરતાં ઓછો મળે છે. ગરીબ વર્ગની શ્રીઓ કે જેને કમાવાને સારું બહાર જવું પડે છે તેને નવરાશનો વખત જુજ મળે છે. શ્રીમંત શ્રીઓને સવાર, બપોર અને સાંજ એ પ્રમાણે સઘળો વખત નવરાશનો હોય છે.

કારણ કે તે લોકોને નોકર પાસે કામ લેવાનું હોય છે તે નવરાશનો વખત કેવી રીતે ગાળે છે તે તપાસીએ. એક તો સવારના ઉઠવાનું મોડું થાય શ્રીમંત વર્ગ. છે. ખીજું નહાવા ધોવામાં ચપલતા નહીં રાખતાં તેમાં પણ વિશેષ વખત ગાળે છે તો કોઈ દેવ મંદિરે જવામાં થોડો વખત ગાળે છે, અગર આમ તેમ નોકરોને ધમકાવવામાં કે વાતચીતમાં વખત ગાળી નાંખે છે. એ રીતે સવારનો વખત પુરો થાય છે. પછી બપોરનો નવરાશનો વખત કોઈ નિદ્રામાં ગાળે છે. તો કોઈ ભરવા શું ચવામાં, તેમાં કોઈ કામનું કરે તો કોઈ નકાસું વિચાર કર્યા વગરનું પણ કરે છે. કોઈ વળી આડોશીપાડોશીમાં જઈને અગર તે લોકોને પોતાને ત્યાં બોલાવી એક ખીજની નિંદા અને કુચલી કરવામાં પણ વખત ગાળતાં જણાય છે. તો કોઈ વળી વાર્તાની અગર નાટકની ચોપડીઓ વાંચવામાં વખત ગાળે છે. બધાંજ એ રીતનુંજ વાંચતાં હશે એમ નથી પણ ઘણો ભાગ તો એજ રીતનો વાંચતો જોવામાં આવે છે. એ રીતે બપોરનો નવરાશનો વખત ગાળી નાંખે છે. હવે બપોર પછીનો નવરાશનો વખત એટલે સાંજના બહાર ફરવા જવું. જ્યાં ગયા ત્યાંથી નિરાંતે ફરી મોડા આવવું. બહાર કોઈને ત્યાં કંઈ સંમળ્યું હોય તો તેમાં વધારી ઘટાડી વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં વખત ગાળી નાંખે છે. પછી જમ્યા કે થોડો વખત વાતચીતમાં ગાળી પછી સુવું એ રીતે એ લોકોનો વખત પુરો થાય છે.

હવે સાધારણ સ્થિતિની શ્રીઓને સવારમાં નવરાશનો વખત ઘણું ભાગે હોતો નથી. કારણ કે રસોઈઓ ન હોય તો રસોઈ કરવામાં અગર ધરતું સાધારણ વર્ગ. કામકાજ કરવામાં તેમનો વખત જાય છે. એટલે એ લોકોને સવારનો વખત નવરાશનો ગણાય નહિ. પછી બપોરનો નવરાશનો વખત તો તેઓ પણ શ્રીમંતની માફકજ ગાળી નાંખે છે. હવે સાંજના વખતમાં રસોઈ કરવાની હોય એટલે સાંજનો બધોજ વખત નવરાશનો ગણાય નહિ. તો તેઓ રસોઈમાં વખત ગાળી બાકીના વખતમાં શ્રીમંતની માફકજ વર્તે છે.

ગરીબ વર્ગ કે જે વર્ગમાં દરેક માણસને કમાવાની જરૂર હોય છે. તે વર્ગની શ્રીઓને પણ સવારના ઘર કામ, રસોઈ વિગેરે કરવાની હોય એટલે ગરીબવર્ગ. તે લોકોને પણ સવારના નવરાશનો વખત હોતો નથી. બપોરના વખતમાં જતેજ કમાવ જઈ પોતાનું ગુજરાન કરવાનું હોય તો તે લોકોને કમાવાને સારું બહાર જવું પડે અગર ઘરમાં પણ ધંધો કરવો પડે છે. એ વર્ગના પ્રથમની કમાણી ઘરના સઘળા માણસોનો નીભાય ગાય તેટલી હોતી નથી તે વર્ગમાં શ્રીઓને કમાવાની જરૂર પડે છે, એથી તે વર્ગની શ્રીઓને બપોરે નવરાશનો

વખત ખીજકુલ મળતો નથી. હવે રાત્રે કામથી ઘેર આવી રસોઈ કરી જન્મ્યા પછીનો સહેજ વખત મળે તો તે વખતે તેઓને આરામ લેવો જરૂરનો હોય છે અગર કુટુંબી જન સાથે વાર્તા વિનોદમાં વખત ગાળવો અવશ્યનો છે.

વૃદ્ધ સ્ત્રીઓમાં શ્રીમંત, તેમજ સાધારણ, બન્નેને લગભગ નવરાસનો વખત સર.

ખોજ મળે શ્રીમંતને તો નવરાસનો વખત :મળેજ ને સાધારણ

વૃદ્ધાવસ્થા. વર્ગમાં વહુ હોય તો તે ધરમાં રસોઈ વિગેરે જે કામ હોય તે કરે.

અગર સાધારણ રિયતિવાળા નોકર પણ રાખે છે. તેથી વૃદ્ધ સ્ત્રી.

ઓને ઘણું કામ હોતું નથી. તો તેઓ હાલનાં નવરાસનો વખત કેવી રીતે ગાળે છે

તેઓ સવારમાં નાહી ધોઈ પુલ પાકમાં બેસે છે લાંબા વખત સુધી પુલ પાક કરી પ:

છીના વખતમાં દેવ દર્શને જાય, પુલ પાક નહિ કરવો કે દેવ દર્શને નહિ જવું એવું

માફ કહેવું નથી; પણ સમજ્યું ન સમજ્યું હાથમાં માળા લેધને બેસેલે દેવ દર્શનેજશે

ત્યાં મંદિરને ઓટલે સર્વે બેગા મળી એક ખીજની નિંદા કુચલી કરશે સાથી ઉઠ્યાં કે

ઓત્તી બહેન પેઠી બેઠન કરી વાતોના તડાકા મારી ઘેર આવશે. એ રીતે સવારનો ન.

વરાસનો ને નહિ નવરાસનો સ્થળો વખત પુરો થશે. પછી અપોરના વખતમાં આરામ

લેશે. એમ કરતાં કોઈ મળવા આવ્યું તો વાતોમાં નિંદા અને કુચલી તો ખરીજ. એ

રીતે વાતોમાં વખત ગાળી નાખશે સાંજે દેવ દર્શને જવું હોય તો ત્યાં જાય, નહિ તો

કોઈને ત્યાં મળવા અગર માંડુ હોય તો ખખર લેવા ને કોઈ મરી ગયું હોય તો કુટવા

જાય. ત્યાં જનારમાં કેટલાંક તો ચર્ચા જોરાને પણ જાય એ રીતે સાંજનો વખત જાય.

રાત્રે ઘેર આવી વાળુ પાણી કરી વાતોના તડાકા મારી સુવું, એજ હાલમાં તો જોવામાં

આવે છે. એ પ્રમાણે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનો વખત પુરો થાય છે.

ઉપર લખ્યું છે તે ઉપરથી હાલમાં હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓનો નવરાસનો વખત કેવી

રીતે જાય છે તે જણાવ્યું છે. ટુંકમાં કહીએ તો જે સ્ત્રીઓને નવરાસ મળે છે તેઓ

મનિા ઘણો મોરો ભાગ આજસ, નિદ્રા, કુચલી કરી વિગેરેમાં નકામો વખત ગૂમાવી

દે છે. પણ વખત ઘણો કીમતી છે, ને ગયો વખત ફરી આવતો નથી, એ વિચાર સ્ત્રીઓ

કરતી દેખાતી નથી.

યુવાવસ્થામાં આધ્યાપરયા પ્રાપ્ત થતી નથી, ને વૃદ્ધાવસ્થામાં યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી

નથી, તેમજ ગયો વખત ફરી પ્રાપ્ત થતો નથી. વખતની કીમત અને સારાસારનો વિ.

ચાર એ હાલમાં સ્ત્રીઓમાંથી નષ્ટ થયો છે. એ બધાનું મુખ્ય કારણ કેળવણીજ છે.

જેને જાંચા પ્રકારની કેળવણી મળી નથી તેને વખતની કીમત અને સારાસારનો વિચાર

આવતો નથી. તેનું પરિણામ ઉપર જણાવ્યા મુજબ આવે છે. જેને સારી કેળવણી મળી

હોય છે તેને ઉપરનો વિષય લાગુ પડતો નથી.

હવેની ઉછરતી પ્રજાને નીતિ સાથે કેળવણી આપવી એ સમજી માતૃપિતાની

ફરજ છે.

હવે ઉપરો ભાગ પુરો કરી ખીજ ભાગમાં જે જણાવવાનું છે તે જણાવીએ તો,

નવરાસના વખતનો સારો ઉપયોગ થાય તે અર્થે કેવી રીતે ગાળવો જોઈએ.

જાણવાસ્થામાં સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો, તો તેઓએ એ અવસ્થામાં વિદ્યાભ્યાસ કરવો અવશ્યવનો છે. વખતને નકામો નહિ જવા દેતાં લેસન બ. બાધ્યાવસ્થા. રાખર કરી નિશાળે નિયમસર જવું, નાની ઉમરમાં બની શકે તે. ટહું શીખવું, તે શીખવાડવાનું કામ માતાનું છે, કારણ કે બાળક વયમાં પોતાની અક્ષયથી કામ કરવાની શક્તિ હોતી નથી. બહુવામાંથી થોડા વખત કાઢી પર કામ શીખવાડવું, રસોઈ કરતાં, બરતાં, શીવતાં કે પરનાં દરેક ઝીણાં મોટાં કામ હોય તે, તે તેની શક્તિ પ્રમાણે કરાવવાં. થોડા વખત રમવાને પણ રાખવો કે તેને કંટાળો ઉપજે નહિ. કામના એવી સરળ રીતે ભાગ પાડી આપવા કે ખુશીથી કરે તે તેથી તેમને નિયમિત રીતે કામ કરવાની ટેવ પડે. આપણા હિંદુઓમાં નાની ઉમરમાંજ બહુ શકાય એમ છે, તો તે વખતને રમવામાં, આનંદમાં નહિ ગાળવો. થોડા વખત કસરત વિગેરે શરીર સ્વપ્તિ સુધારવામાં પણ રાખવો. નાનપણમાં જો શરીર મજબુત થયું હોય છે, તો તે આગળ ઉપર રોગનું પર થતું નથી. વિદ્યાભ્યાસ અને પર કામ શીખવામાં જો વખત ગાળે તો બાકીનો વખત થોડાજ રહે તો તે વખત રમવામાં ગાળે અગર કરવા જવામાં ગાળે તો વખતનો દુર ઉપયોગ કર્યો ગણાય નહિ.

સુવાવસ્થામાં શ્રીમંત ઓઝોને જે નવસંધનો વખત મળે તેનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો. તેઓએ વખતની કીમત કરી સવારમાં વેળાસર ઉઠી સુવાવસ્થા. ચપળતાથી પોતાના શરીરનું કામ પરવારી ધૈર્ય રત્નમાં થોડા વખત ગાળી બાકીના વખતમાં કાંઈ પણ ઉપયોગી કામ કરવું. જો ઘરમાં નોકરી ઉપર દેખરેખ રાખવાની જરૂર હોય તો તે રાખવી, કાંઈ નહિ આવડતું હોય તો શીખવડવું. પોતે બહેલા હોય તો પોતાના બાળકનું લેસન તપાસવું. ન આવડતું હોય તો શીખવવું. પોતાના બાળકને બહુથી કળવવામાં વખત ગાળવો એ પણ વખતનો સદુપયોગ યથો ગણાય. એવીજ રીતે પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ આગળ વધારવો. વિદ્યાર્થી ધન, કોઈ દિવસ પણ કામ લાગશે. શ્રીમંત ઓઝો સવારના આટલું કામ કરશે તો થોડું નથી. હવે બપોરના વખતમાં નિદ્રા નહિ લેતાં બપોરનો ખરો નવરાશનો વખત ગણી, જરૂરીઆત બરવું, શીવવું, થોડા વખત વાંચવું તે પણ નાટકની કે નકામી ચોપડોઓ નહિ વાંચતાં આપણુ ઓઝોને બોધ લેતા જેવા વાંચવી. એ નવરાશના વખતમાંથી થોડા વખત કાઢી પરોપકારનાં કામો કરવાં. જો પૈસાની સારી સવડ હોય તો અનાયાશ્રમો ઉપાડવાં અગર એવાં સ્થાનો ચાલતાં હોય ત્યાં જતેજઈ મુશ્કાકાત લઈ તપાસવાં. અને યોગ્ય રીતે ચાલતાં હોય તો ત્યાં બનતી મદદ કરવી, એવાં સ્થાનો ચલાવવાનું અગર દેખરેખ રાખવાનું શ્રીમંતની બહેલી ઓઝો કરે તો દેશને પણ શ્રાવ્ય થાય. હાલમાં ઓઝો અધમ દશામાં આવેલી છે તેમની ઉભતિ કરવાનું કામ પણ શ્રીમંતની ઓઝોએજ ઉપાડી લેવાનું છે. એવાં એવાં પણ કામો કે જેમાં પૈસાની ને અક્ષયની બેની જરૂર પડે તે સંધ્યાં કામો કરવામાં શ્રીમંતની ઓઝોએ પોતાનો વખત ગાળવો.

હવે સાધારણ સ્થિતિની ઓઝોને પૈસાની સવડ મોટા પ્રમાણમાં નહિ હોવાથી.

ઉપર લખેલાં મોટાં કામો યથા શકે નહિ એ દેખીતું છે. ઉપર જ-
સાધારણ વર્ગ. હુઆ ગયા તેમ એ લોકને સવાર સાંજનો વખત નવરાશનો હોતો
નથી. પણ ખપેરના જે નવરાશનો વખત મળે છે તેમાં એક બી.

જાને મદદ કરવામાં, પોતાની વિદ્યાભ્યાસ આગળ વધારવામાં, સારી ચોપડીઓ વાંચવા-
માં; ઉપયોગી અને કામનું શીવવા ભરવામાં વખત ગાળવો તે ઉપરાંત થોડા વખત પ-
રોપકારનાં કામો કરવાં શ્રીમંતોની માફક પરોપકારનાં કામમાં ધણા પૈસા ખર્ચવાની
શક્તિ હોતી નથી, તો પણ કમાણીને લુભ ભાગ પરોપકારના કામમાં વાપરવો જોઈએ
અનાથ અને ગરીબોને વિદ્યાભ્યાસમાં પૈસાની, કપડાંસત્તાની અને અનાજની મદદ કરવી
આંજુઆજુ પાડા પડોશીમાં માંદુ સાજુ હોય તો તેને દવાની મદદ કરવી. અંગર પોતા-
નાથી બની શકે તો તેની બરદાશ કરવી. પરોપકારનાં કામ કરતાં પોતાના ધરનું કામ
સુધી જવાનું નથી. આ વર્ગની સ્ત્રીઓને પોતાના ધરનું કામ સુખ્ય છે. પોતાનું ધર કર-
કસરથી ચલાવવું, કુટુંબમાં સંપીણાપણું સમજવું, પોતાના બાળકને નીતિ રીતિની સારી
કેળવણી આપવી, પોતે જે કામ કરવું તે કસરત મારે એવું કરવું. આગળના વખતમાં
દળવાનું, પાણી ભરવાનું હતું ત્યારે કસરત મગતી હતી ને સર્વેનાં શરીર મજબુત અને
નિરોગી રહેતાં હતાં. તો હાલમાં તેવું નથી તો સમજી સ્ત્રીએ કામ કરવામાં શરમ નહિ
રાખતાં કામ કરવું, આળસ તજવું, ધરમાં કસરત મળે એવું કામ નહિ હોય તો સાં-
જના નવરાશના વખતમાં ફરવા જવું.

હવે ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓને ઉપર પહેલા ભાગમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નવરાશનો
વખત હોતો નથી તેથી એ વર્ગની સ્ત્રીઓને સારા ખાસ કંઈ લખવાનું રહેતું નથી:

૧૬ સ્ત્રીઓ જે કે શ્રીમંત તેમજ સાધારણ વર્ગમાં હોય તો પણ નવરાશનો વ-
ખત લગભગ સરખોજ મળે. કારણ ઉપર પહેલા ભાગમાં જણા-
વૃદ્ધાવસ્થા. વ્યું છે તેમાં શ્રીમંતની સ્ત્રીઓથી તો ઉપર જણાવેલાં મોટાં કાર્યો
યથા શકે એમ છે. તો તેઓએ પોતાના ટુંકશરીરનું કામ પરવારી
થોડા વખત ઈશ્વર સ્તુતિમાં ગાળી દેર દર્શને જવું હોય તો જઈ મંદિરને ઓટલે કુ-
ચલી કર્યા વગર-વેળાસર ઘેર આવવું.

વડીલોઓએ ધરમાં દેખરેખ રાખી સર્વને સામાન્ય ગણી કામના ભાગ પાડી આ-
પવા અવસ્યના છે. ત્યાર બાદ ખપેરનો નવરાશનો વખત વાતોમાં કુચલી કરવામાં નહિ
ગાળતાં પોતાનાથી યથા શકે એવાં પરોપકારનાં કામો કરવાં. પોતાનો જીવ ઉદાર રાખી
નાની ઉમરનાં એવાં કામ કરવા ઉત્તેજન આપવું. પોતે ભણેલી હોય તો આગળનાં
પુરાણો ઇતિહાસ વિગેરેની ચોપડીઓ વાંચવી તેમાંથી સારા મહણ કરી બીજાં નાની ઉ-
મરનાં બોધ આપવો. જો વડીલની ચાલચલમત સારી હોય તો નાની ઉમરનાં તેવી
કામ એ દેખીતું જ છે.

તેથીજ રીતે સાધારણ વર્ગની પ્રુખ્ત સ્ત્રીઓએ નવરાશનો વખત નકામો નહિ
જવા દેતાં એમણે પણ સવારના થોડા વખતે દેવ પુજામાં ગાળી
સાધારણ વર્ગ પછી વડુ દિઠરીને રસોઈમાં નહિ આવીંતી સ્ત્રીજ ઉપર રહી શા-

ખવવી. વહુઓનાં છીડાં નહિ ઠાઠતાં તેઓને યોગ્ય રીતે ફળવણી, એ કામ સમજી અને વડીલ સાસુનું જરૂરનું છે. તેમજ પેતાની દીકરીઓને પણ યોગ્ય ફળવણી આપવી. હવે બપોરના નવરાસનો વખત આજસ કુધલી કરવામાં નહિ ગાળતાં, કોઈ પણ જાતનું ઉપયોગી કામ કરવું ને પેતાનાથી યર્ષ શકે એવાં પરમાર્થનાં કામ કરવાં, તે કામ સાધારણ વર્ગની યુવાવરથાની સ્ત્રીઓને કરવાનાં ઉપર જણાવ્યાં છે તે કામ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓથી પણ થઈ શકે એમ છે.

આ વિષયમાં મારી અલ્પ બુદ્ધિ પ્રમાણે જણાવવાનું હતું તે જણાવ્યું છે.

સ્ત્રીઓને કરવાનાં બીજાં ધણાં કામો લખવાનાં રહી ગયાં હશે.

છેવટ. પણ આજસ, કુધલી અને નિદ્રામાં વખત ગાળ્યા કરતાં જે મેં

આ જુજ કામો લખ્યાં છે તે નિયમિત રીતે ચાલે તો દેશને ધણી

ફાયદો થવાની આશા રખાય, ને હાલમાં સ્ત્રીઓનાં મન નખળાં ગયાં છે, તે પ્રદુષિત ચાલ, વિચાર શક્તિ વધે ને નિરાશી રહે. માણસનું મન કોઈ પણ જાતના વિચાર કર્યા વગરનું રહેતું નથી. જે તેને હિંચા પ્રકારના વિચાર કરવાના નહિ હોય તો તે નીચમાં નીચ વિચાર કરે છે. પાણીની ગતિ નીચીજ જગોમાં હોય છે તેમજ મનની ગતિ પણ નીચીજ જગોમાં જાય છે. પાણીને જેમ વાળીને ઉંચે લઈ શકાય છે તેમજ મન, બુદ્ધિને ફળવણી આપી હિંચા પ્રકારના વિચારમાં દોરે તો દોરાય એમ છે. અને “અંતમાં આપણા દેશની સર્વ સ્ત્રીઓ ફળવાએથી, સદ્ગુણી અને સુનીતિવાન યર્ષ આ ભરતખંડને દિપાવે અને પુરાતન કાળમાં તેમની જે કીર્તિ હતી તે પાછી મેળવી આપે એવી પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે મારી પ્રાર્થના છે.”

સૌ, સરસ્વતી મહિલાલ.

॥ ૐ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મો.

(સ્ત્રી લેખ.)

સર્વ ગ્રાણી માત્રના નિર્જાતા, અન્તર્ધર્મી, પરમ કૃપાળુ પરમાત્માને તથા તેમના અંશાવતાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને આરંભમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ત્વભરત્કાર અર્પું છું.

સુર જીને ! આજનો વિષય “ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મો” એ ઉપર છે, એની અંદર જે જે જણાવેલું છે તે મ્હારા ધારવા પ્રમાણે સર્વ સુર અને વડીલ જીને તો વિદિત હશે એટલે તેમને તો તે નિઃસ્સ જેવું લાગશે, પણ એવા વિષય વધારે વખત ચર્ચાપ્રેયી એની અંદરથી કાંઈપણ ગૃહણ કરવાનું મળે છે. તેમ હમણાંને જે ઉછરતો જમાનો કે જેમને ધર્મશાસ્ત્ર ઉપર દિન પ્રતિદિન અગ્રદા થવાથી અતોષ્ટ તતોષ્ટ થતો જણાય છે તેમને કંઈપણ ઉપયોગી થશે નહીં આ વિષય વાંચવાની આપ સર્વ સુર જીનેની રજા માગું છું. એની અંદર કંઈપણ દોષ જણાય તો તે તરફ દુર્લક્ષ કરવા કૃપા કરશો.

જેનો । સંસારમાં આદાર, નિદા, ભય, વિગેરે એ મનુષ્ય અને જનાવરો બન્નેને સમાન છે. પણ મનુષ્યને જીવિની બક્ષિસ છે તેથી તેમના કરતાં ધર્મ એ વિશેષ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ રહિત છે તે પણ સમાન છે.

જેનો । વિદ્વાનો કહે છે કે પણ જન્મને અંતે આપણી પૂર્ણ પુન્યાદિ હોય તો મનુષ્ય જન્મ આવે છે. સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ આવે તો પણ દુર્લભ છે, તેમાં પણ ઉત્તમ કૃત્રિમાં જન્મ આવે તો એથી પણ દુર્લભ છે. તો આવે મનુષ્ય દેહ ધરી કંઈ પણ સાર્યક ન થયું તો કહ્યું છે કે તે મનુષ્યજન્મ બહારના કાટના આચળની માફક વ્યર્થ છે માટે મનુષ્ય દેહ ધરી આપણા જન્મનું સાર્યક થાય એ માર્ગે જન્મ એજ આપણી ફરજ છે.

આ સંસારને મહાન્ પુરુષોએ સામરની ઉપમા આપી છે. તેમાં મનુષ્ય દેહ નૌ ઠા રૂપ છે, જીવિ તેનું સુકાન છે. માટે જીવિને શાસ્ત્ર નિયમને માર્ગે દોરી દેહરૂપી નાવગાવતી સંસારને તરવેા જોઈએ. અને આપણે કર્તા કાણુ તેનું સ્વરૂપ જોળખવું જોઈએ.

જેનો । આપણા આર્યશાસ્ત્રપ્રણેતાએ અસત વખતનું મનુષ્યનું સૌ વર્ણન આપ્યું ગણેલું છે, તે તેના પ્રમાણમાં તેના નિયમ બાંધેલા છે હાલમાં આપણે કુદા ધર્મ મળ્યા છે, તેને માટે પણ શાસ્ત્રકારો આપણા નીતિ નિયમના ભંગનો દોષ કાઢે છે.

પ્રથમના સૌ વર્ણના પ્રમાણમાં માર આશ્રમ રચાપેલા છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ, અને સન્યસત. પ્રથમાવસ્થામાં શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી ગુરૂની તેમ પરમાત્માની સેવા ભક્તિ કરવાનું જણાવ્યું છે, અસહનના વખતમાં પુત્રોને ઉપનયન સંસ્કાર બાળપણમાં ચતા ને તે સંસ્કાર પૂરો થયે તેજ અવસ્થામાં ગુરૂને ઘેર નિવાસ કરવો પડતો. ત્યાં તેમનું કર્તવ્ય વ્યવહારથી જીવન પ્રારંભનું હતું. તેમને નિયમિત રીતે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો પડતો. શાસ્ત્રનું, નીતિનું તેમ રાજપુત્ર હોય તો ધનુર્વિદ્યાનું રાજનીતિ વિગેરેનું જ્ઞાન ગુરૂ પાસે મેળવવું પડતું. આની સાથે ગુરૂની પણ પ્રકારની સેવા કરવી પડતી. એ હતમ સેવાનો બદલો અવશ્યનિષ તેમને મળ્યા વગર રહેતો નહિ. પણ તે ક્યારે કે પૂર્ણ પ્રેમથી ગુરૂની સેવા કરતા ત્યારેજ ગુરૂની આજ્ઞાની કોઈપણ બાબતમાં અવરતા કરવામાં આવતી નહિ. ગુરૂ પણ ખરી ઠસોડી ઠરી પેતાની કૃપાનો પ્રસાદ આપતા હતા. એવી કૃપા પ્રસાદી માટે પછી ધીરજ રાખવી જોઈએ. તેમાં એક દર્શાત ન્હાને જેવું માદ છે તેવું કહ્યું છે. પૂર્વે કાંઈ બ્રહ્મરાત્રી ગુરૂ પાસે કોઈ એક વિદ્યામાં આજ્ઞા તે તેણે ગુરૂ પાસે રહી અભ્યસન કરી મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા જણાવી ગુરૂએ એને પછી રીતે સમજાવેા અને વનવાસના કુરુખ તથા ગૃહસ્થોના જેવા ભોગ વૈભવ બંને નહિ મળે એવું પણ પ્રકારે સમજાવી એના મનની દહવા જોઈ પણ પેલાએ ચોતાતો આગ્રહ હોડયો નહિ તેથી ઉવટે ગુરૂએ તેને ચોતાને ત્યાં રાખ્યો કેટલોક કાળ ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યસન કર્યું તેમ પછી ખતથી ગુરૂની સેવા પણ કરી. કેટલાક કાળે એને લાગ્યું કે આપણું ઈચ્છેલું ક્યારે પ્રાપ્ત થશે. ને તેની ધિરજ રહી નહિ, ઉવટે ગુરૂને પુછ્યું કે ન્હારાજ પણ દહાડાથી હું આપની આજ્ઞા મુજમ અભ્યસન કરું છું. તેમ ન્હારી જીવિ પ્રમાણે સેવા આપી પણ કરું છું. પણ તેનું ફળ કંઈ દેખાતું નથી.

આ સાંભળી ગુરને હસતું આવું કે લાંબો કાળ થયો એટલે આની ધીરજ રહી નહિ. ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે ભાઈ ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. મારે સખુરી રાખ. વળી યોગ દિવસ થયા એટલે ફરી ઉપર પ્રમાણે પુછ્યું. આથી ગુરુએ એની કસોટી કરવા માંડી. એને આજ્ઞા કરી કે આ બધા જાડ છે તેને હમેશાં નદીએથી લાવીને સો પડા પાણી યોગે વખત રહેજે એ પ્રમાણે તેણે બીજે દીવસથી કરવા માંડ્યું. પણ નદી છેડી તેથી વખત વધારે લાગે ને બપોર થયા એટલે ક્રુધા તૃષ્ણા પીડવા લાગી તેથી. ઠંડાળો ને મનમાં વિચાર આવ્યો કે ઈશ્વરને સાક્ષાત્કાર થવાનું કામ ધણું ઠાણું છે. વળી સદૃશ પાસે જઈ નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કૃપાનાથ ! હવે પૃથા કરો. તેમણે ઉત્તર દીધો ! ભાઈ મેં પ્રથમથી કહ્યું હતું કે એ કામ સુલભ નથી પરમાર્થના કામમાં ધણી દટતા ને અકાની જરૂર છે. વ્યવહારમાં પણ કંઈ રહેલથી ચતુ નથી તો આતે! પરમપદને પામવાનો માર્ગ છે. મારે ધીરજ રાખ. એણે ત્યાં તો કાંઈ કહ્યું નહિ ને ઉઠીને ચાલતો થયો બીજે દીવસે પાણી લેવા ગયો પણ મન રિચર રહ્યું નહિ ધડા બર્ષો ને ચાલવા માંડ્યું, ઉપરથી તાપ પડ્યો એટલે મન ડગમગ્યું એટલે ધડા પછાડી નીચે ધ્રુષી વિચારવા લાગ્યો કે આપણા નશીબમાં નથી મારે મને ત્યાં જઈ બીજે માર્ગ પકડીશ ને ત્યાંથી જેવો ચાલવા લાગ્યો એટલે એના ભાગ્યેદયના બળે ધડાને વાયા થાંઈ ને તે બોલ્યા અરે ભાઈ આટલું અકળાય છે શા મારે તું તો જાગ્યશાળી છું. તને યોગજ કાળમાં તારા પૂર્વના સંસ્કારને લીધે ફળ મળવાનો વખત આવ્યો છે, બાકી દરેક કાર્યમાં કેટલું કષ્ટ તથા કાળ થાય છે તે મ્હારી વિધિથી તને જણાશે પ્રથમ તો કોઠાળી વ્તી ખુણ થા મારી મરોડી બોલી રોપલી બરી કુંબારને ત્યાં નાંખી દગલા કરી તેમાં પાણી નાંખી પાવડાવતી કચરીને અંદર લાદ વિગેરે દુર્ગંધિ પદાર્થો નાંખી ઝારો બનાવ્યો પછી મુખ્ય ધણીએ તેના પીડા બનાવ્યો ને હથોડાવતી ટીપી ટીપીને મારો અડધો ફાટપડ્યો. પછી યોગે વખત તડકે યુગી ફરી ટીપીને ધડાનો આકાર બનાવ્યો. પછી કેટલાકે તડકા ખવડાવી રંગ ચહાડ્યો તોપણ મ્હારો છુટકો થયો નહિ, મ્હારા જેવા કેટલાક પદાર્થોને એકા કરી એક મોટા કચરાનો કુંગર હતો તેની અંદર ગોઠવ્યા. ને ઉપર બળતું કરી પકડ્યા. ત્યાર પછી બહાર કાઢી ગોઠવી રાખ્યા પછી જેને જેની જરૂર હોય તેના ઘરાક લેવા આવ્યા, તે પણ લઈને ચાલતા થયા નહિ. પુષ્કળ ટકારા મારો ખખડાવે ને. છેવટે પૈસાવતી પણ ટકારા મારીને પછી ઉપાડી લઈને રસતો પકડે. ભાઈ મ્હાઈ પણ ધન્ય બામ્બ છે કે તારા જેવા પવિત્ર માણસને હારે ચઢી આ મદાતમાની સેવાના ઉપ યોગમાં આવું છું. ભાઈ આવા પ્રકારનું કષ્ટ વેણવ ત્યારેજ કષ્ટ વરતુની પ્રાપ્તિ થાય છે. મારે સીધો સીધો પર્ણકુટી તરફ જળ લઈને જ. આજ તારો ભાગ્યેદય થયા વિના રહેશે નહિ. તે પ્રમાણે તેણે કંઈ ને ગુરુ કૃપાથી તેને કષ્ટ પ્રાપ્તિ થઈ. બહેનો ! આ ઉપરથી સમન્વય છે કે કંઈ પણ જાતમાં સુલભ નથી. દરેક વસ્તુને મારે કષ્ટ તો સહન કરવાનું છે. આને આપણે આથી કેટલુંક ઉલટું જોઈએ છીએ. દેશકાળને લીધે દરેક વ્યક્તિમાં સ્વતંત્રપણું દેખાય છે ને કેટલાક ઉદ્ધત છેકરા યા ઈકરીઓ હંમેશાં બીલનો દોષ કાઢે છે. ધણીને મ્હોડો સાંમગમમાં આવે છે કે હેડમાસ્તર સારો નથી. ફાણો પ્રાદેસર બરાબર લાવક નથી. આ બધુંએ લોકોનું ઉર્જાજાપણું છે. હમેશાં પ્રથ-

તેનો આપણા જોઈએ દેખાડનાર રસ્તો દેખાડે. પણ મહેનત વગર ફળ મળે નહિ. ગમે તે કારણને લીધે આ જમાનામાં સત્વંતતા વધી છે. કોઈના પ્રતિ પૂજ્યપણાનો ભાવ જણાવો નથી ને તેથીજ આપણને ધારેલું ફળ મળતાં વાર લાગે છે. ઉપર કહેલા દર્શાત પ્રમાણે દરેક સ્ત્રીઓને પણ શ્રુતિકાના ધર્માની માફક ધીરજ રાખી સંસારમાં વહેવાનું છે.

બહેનો ! વિધાધ્યયન કરી ગુરુ આદ્યા ધર્મે શુદ્ધચાત્રમ્ની થતા. પુત્ર તથા પુત્રી બન્નેને ગુરુ કુળમાં રાખવાનો રિવાજ હતો.

બહેનો ! ચારે આશ્રમમાં શુદ્ધચાત્રમ્ને શાસ્ત્રકારોએ ધણો ઉત્તમ માનેલો છે. અને તેનો સાધારણ આપણને પણ અનુભવ થાય છે. શુદ્ધી માણસ જે ધારે તે કરી શકે છે. અનેક છુટો ઉપર થણા ઉપકાર કરી પૂન્યાર્થ મેળવે છે. વ્યાપાર રાજગાર કરી અર્થ સંપાદન પણ આ આશ્રમમાંજ થાય છે. ને તે વડે ભૂખ્યાને અને તરસ્યાને જળ નિર્પનને પન તથા વિધાદાન વિગેરે ઘણા પ્રકારના દાન કરી શકાય છે. અનેક પ્રકારના કર્મ યત્ન યાગ વિગેરે શુદ્ધચાત્રમ્ને થાય છે. આના પણ દર્શાત રામાયણ, મહાભારત તથા ભાગવતમાં આપેલા છે. આ આશ્રમમાં મનુષ્ય પોતાનું શ્રેય સાધે છે. ને તેમાંથીજ પ્રર્મ અર્થ કાપને મોક્ષ મેળવે છે. શુદ્ધી થઈ જેટલા ધર્મ પાળવાના છે તે બરાબર સમજીને પાળી શકાય તે પણ આશ્રમ કરતાં આમાંથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ધરમાં રહી જ શુભુઓનો વિજય કરવાનો છે. કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ્ર મત્સર એ જ શુભુઓને જીતીને દયા, વ્રત, પવિત્રતા, સહનશીલપણું યથાશક્તિ જપ, દાન, સરણપણું, સંતોષ, મહાત્માઓની સેવા, શ્રવણ, મનન, ઈર્તન, સ્મરણ પૂજન, નમસ્કાર, વિવેક, મનનો સંયમ, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, અહિંસા, અલસ્યર્થ વિગેરે ધર્મો શુદ્ધચાત્રમ્ને પાળવાના છે.

ઉપરના જ શુભુઓનો ક્રમે ક્રમે નાશ કરવાનો છે. મનને જીતવાથીજ પરિપુનો નાશ થાય છે. પણ મન જીતવું ગણુ ગુરુદેવ છે. જે જે વિષય તરફ આપણું મન દોડે તે તરફ જતું ચટકાવવું. ને તેમાં કાયદો ન જોતા તેના દોષ ઉપર ઘસ આપવું. જ્યારે અજીને મનોનિગ્રહ મારે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ 'પણ એમજ કહ્યું હતું કે ધીરજવાળી બુદ્ધિથી ધીમે ધીમે મનનો નિયંત્ર કરવો. દરેક વસ્તુમાં દોષ જોવાથી તે તરફ પૈરાગ્ધ ઉત્પન્ન થશે. ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી કામને જીતાય છે. ક્રોધથી ક્રોધ જીતાય છે. અહંકાર તજવાથી મદ્ર જીતાય છે. સંતોષથી લોભ જીતાય છે. પદાર્થને મિથ્યા માનવાથી મોહ જીતાય છે, પોતાની યથાર્થ રિયતિનું જ્ઞાન આજીવાથી મત્સર તજાય છે. આ પ્રમાણે દરેકને મારે વિચારવાનું છે. ઉપર પ્રમાણે બધામાં દોષ દર્શિ કરી તજવાથી આપણામાં સત્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય છે. ને ઈશ્વર પ્રતિ બક્તિ ભાવ ઉપજે છે. બક્તિ અને કર્મથી ચિત્ત શુદ્ધિ થાય છે ઉપરના દોષો જેનામાં ન દોષ તેનો અવધાર પણ સાદો ચાલે છે. ને તેને સૌ લોકો વખાણે છે. દરેક મનુષ્યમાં ક્રોધ સૈથી મોટો શત્રુ છે. ક્રોધ માણસનું લોહી સુસી લે છે. એને વિદ્વાનો રાક્ષસ કરતાં પણ છુટો કહે છે કેમકે રાક્ષસ તો સામાનુજ લોહી પીએ છે. પણ ક્રોધ તો સામાનુ અને પોતાનું જીભયનું લોહી પીએ છે. મારે જેમ બને તેમ તેનો નાશ કરવો જોઈએ, આપણે

ઐરાંઓને રહેજ રહેજ બાજતમાં ખોટું લાગી ગુસ્સો નહીં છે. પણ એમાં આપણી મોટી છુલ્લ છે. સ્ત્રીઓને તો સહનશીલતાની પણી જરૂર છે. શાસ્ત્રકારોએ આપણુ સ્ત્રીઓને પૃથ્વીના જેવી ક્ષમાવાળી છીએ એવી ઉપમા આપી છે. તો પૃથ્વી તેના ઉપર અનેક પ્રકારના સારા નરસા કર્ય થાય છે, તે સર્વ સહન કરે છે અને ઉલટી પોતામાંથી અન્ન, ફળ, ફલ વિગેરે આપી પ્રાણી માત્રને પોષે છે. તે પ્રમાણે આપણે પણ જે ઉપમા મળી છે તેને યોગ્ય થવું જોઈએ. રહેજ બાજતમાં કોઈ કરવાથી અનર્થ થાય છે. મારે સ્ત્રીઓએ કોઈ કરવો ન જોઈએ. જોઈશું તો આપણો જન્મજ સેવાયે યજીએ છે. નાનપણમાં માઆપની, યુવાવસ્થામાં પતિની સાસુ સસરાની તેમ વય થતાં પ્રભુની પણ સેવાજ કરવાની છે. મારે કોઈને દુર રાખી શાન્ત થવું. દુનિયામાં 'જે નમ્યું તે સૌને ગમ્યું' એ યાદ રાખવું. કોઈ વસ્તુ માણસ શું કરે છે તેનું તેને બાન રહેતું નથી. પણી વખત બેસમજથી ઐરાંઓ કુટુંબી ઉપર તેમ પતિ ઉપર ગુસ્સો કરે છે. ગમે તે થાય પણ પતિના અવગુણ ઉપર દ્રષ્ટિ કરવી નહિ. શાન્તિથી કાંઈ પણ કહેવા જેવું હોય તો કહેવું. પુર્વની સતીઓ કેવી પતિપ્રાણુ તથા સહન શીલતા આદિક ગુણો બાળી હતી, તેની સર્વ બહેનોએ વાંચવાથી માહીતી મેળવી હશે. એટલે તે દરેકના નામ વિગેરે જણાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેમાં આપણે સતી સીતાજીમાં કેટલી સહનશીલતા હતી તેનું અવલોકન કરીએ. પૂર્વે સીતાજીને ઘોખાના કહેવાથી શ્રી રામપદ્મજી લક્ષ્મણજીની સાથે વનવાસ મોકલ્યાં હતાં તે તો ધણાના જણવામાં હશે. પણ તેમની તે વખતની ધીરજ કેટલી હતી તે જોવાનું છે. તેમણે પોતાના પતિ ઉપર કાંઈ પણ રાય ન આપ્યો પણ લક્ષ્મણજીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

‘હેવીરા! હું કોને દોષ દઉં. સધળો મારા બાજબનો દોષ છે. બાકી શ્રીરામચંદ્રજીની પટરાણીને આણું દુઃખ હોય’ પણે વર્ષે પતિનો મેળાપ થયો ત્યારે જણ્યું કે હવે દુઃખનો અંત આવ્યો પણ નશીબની ખલિહારી છે. વિધાતાએ મારા નશીબમાં કેટલું કષ્ટ લખ્યું દશે. અરે એમાં વિધાતાનો પણ શો દોષ છે. મનુષ્ય પોત પોતાના કર્મનું ફળ ભોગવે છે. એમ કહીશાન્ત થઈને ‘જોશ્યા મને વનવાસનું દુઃખ નથી. પતિ સાથે આજો જન્મ વનવાસ લેવો પડ્યો હોત તો મને કંઈ દુઃખ નહોતું.’ આવી રીતે જોલતા તેઓ મુર્છિત થયાં. લક્ષ્મણજીએ તેમને શુદ્ધિમાં આપવા. પછી શાન્તિ રાખીને તે જોશ્યાં બાપ હવે તમે જેદ ન કરશોજ થયું તે થયું. તમે શોકને રોકીને તેમ મારો પણ રિચાર છોડીને જલદીથી આર્થપુત્રની પાસે જાઓ. તેઓ મારો ત્યાગ કરીને જેદ કરતા હશે. તેમાં સંદેહ નહિ. તેમનો શોક જાણ તેવી રીતનો તમે ચાલ કરજો. તેમને કહે જો કે તમે મારો ત્યાગ કર્યો છે તેનો શોક કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. આપે ડહાપણનું કામ કર્યું છે. પ્રાણુ આપીને પણ પ્રભુને ખુશી રાખવી એ રાખનો ધર્મ છે. મારો ત્યાગ કરીને આપે રાજધર્મ પ્રતિષ્ઠાન કર્યો છે. લોકપવાદથી આણું કામ કર્યું છે એમાં મને શક નથી. તેઓના ચાલમાં મારા પ્રજાગ નિવેદન કરીને કહેજો કે હું લોકપવાદથી ત્યાંથી નીકળી છું પણ આપના અંતઃકરણમાંથી ખરી નથી. હું તપોવનમાં રહીને જન્મંતરમાં પણ આપ પતિને મેળવું એને મારે તપ કર્યો કરીશ. આપે મને બાર્યા બારે છોડી પરંતુ સામાન્ય પ્રજા તરીકે તો હું તબલ નથી. આપ સંસારના પૃથ્વીના અધીશ્વર છો તેથી જ્યાં રહીશ ત્યાં આ-

પના અધિકાર વિનાની ખાતી જગ્યામાં હું રહેવાની નથી માફ દુઃખ હવે વગરનું છે. પણ હું તેમને દોષ આપતી નથી. મારા નરીયમાં હતું તેવું જાનું પણ તમે સર્વદા તેમની પાસે રહેજો. કાશ્યપાર પણ તેમને વહીવટ મુકશો નહિ. એકલા પડવાથી તેમનું દુઃખ વધશે એમને સુખે હું સુખી છું. તમે આટલું મ્હાફ કાર્ય કરશો એવી મને આશા છે. તપોવનમાં રહીને લોકોને મ્હોરેથી સંભળાવ ક આર્થપુત્ર કુશળ છે તો મ્હાફ દુઃખ દૂર થશે.”

બહેનો ! આ દર્શાવેલી જગ્યાએ કે થી સીતાજી કેટલાં સદનરીતતાવાળાં તથા સર્વ ધર્મને જાણનારાં હતાં, વિના અપરાધે ફક્ત લોકોપવાદ મારે સગમાં છતાં પતિએ વનમાં મઠયા તે છતાં પણ પતિ પ્રત્યેનો પ્રેમભાવ જરા પણ ઓછો નહિ ને ઉઘડી પતિની માળજી કરવા લાગ્યા કે આર્થપુત્ર મારા વિશેષથી દુઃખી થશે. આજ આથી કંઈ ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે. ખીજા કોઈને મારે તો ઇં. પણ પતિ પોતાના માખાપને લીધે કંઈપણ આપણે દોષ દોષ કે ન દોષ ને કંઈ કહે તો તેના કોઈને પાર રહેતો નથી. મારે તેમ ન કરતાં સદનરીત જનપું જોઈએ. પ્રિય બહેનો ! ઉપર જે ધર્મો જણાવ્યા છે તેના અર્થ સમજી તે પ્રમાણે વર્તવું. સમજ્યા વગર જે કંઈ કરીએ તેમાં કંઈપણ ન્યૂનતા રહે છે. મારે બરોગર સમજીને વર્તન થાય તો સારી રીતે આશ્રમધર્મ ચલાવી સુખમય જીવંતી ગાળી અતે પરમહત્માના પદને પમાય છે.

આપણા શાસ્ત્રમાં સર્વ ધર્મકાર્ણ સ્ત્રી સહિત કરવાની આદા છે. તે સૌની જાણમાં છે. કુંવારા હોકરને કંઈપણ ક્રિયા કરવા બેસાડીએ છીએ તો સોપારી આડીમાં બોલાવે છે. ને શ્રીરામચંદ્રજીએ પણ કંઈ ને સીતાજી વનવાસમાં હતા તેથી સૌનાની સીતા બનાવી મઠ કરાવ્યો હતો તે બધાને વિદિત હશેજ. આ ઉપરથી સ્ત્રીઓને સર્વ ધર્મ શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે સમજવાની જરૂર છે.

દરેક મનુષ્યનો જન્મ થયો ત્યારથી કે અંત સુધી તેને કંઈનું કંઈ પણ કરવાનુંજ છે. દેહનાં ધર્મને અનુસરીને ખાતું, પીતું, ઓઢવું, પહેરવું વિગેરે જેમ કરવાનું છે. તેજ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી યા પુરુષને આપણા ઉત્પત્ત કરનારનું સ્મરણ, પૂજન, વંદન કરવાની ફરજ પણ દેહની સાથેજ પેદા થઈ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહે છે કે જીવ માતાના ઉદરમાં ઉઘે મરતકે પરમાત્માની સ્તુતી કરે છે. કે હે પ્રભુ મને એકવાર આ નરક યાતનામાંથી બહાર કઢાડ ને વાર. હું ત્હાફ સ્મરણ કાણુ પણ સુકીશ નહિ. તો આપણે કેવા કાલ કરીને જન્મ ધર્મો છે તે આપણેજ વિચારવાનું છે. અનુભવ પ્રમાણે ગર્ભવાસને નર્કવાસમાં ફેર નથી. મારે ફરી એવું કદ ન વેઠવું પરંતુ એવું આ જન્મમાં સાધન કરવું એ આપણુ સર્વની ફરજ છે.

આપણે કેવા પ્રકારનું પ્રભુનું પૂજન અર્ચન સ્મરણ વિગેરે કરવું તે સમજવા મારે આપણા ઉપર કૃપા કરી મહાત્માઓએ પુસ્તકો રચ્યાં છે ને સરસ ભાષામાં તેના ભાષાંતર પણ થયા છે. તે વચ્ચેથી તેમાંથી સૌને અનુભવ મળે તેમ છે. તે છતાં હું મારી અદ્ય સમજ પ્રમાણે રહેજ સાજ જણાવું છું. આપણે ખાતું, પીતું, વિગેરે નિત્યનું કામ છે. તેવુંજ ઈશ્વર સંજોષી નિત્ય ધર્મ કરવાનું છે. કેટલાંકને મ્હોરે સંભળવામાં

આવે છે કે બેરોને બધું કામ પરવડે આપણે તે ધરતો ધંધો કરીએ કે આ બધું કરીએ. તો હું પણ તે પૂર્ણ પણે કબુલ કરું છું કે ગૃહકાર્ય ન કરીએ તો વ્યવહારમાં રહી શકાય નહિ. ઇશ્વરે ચોવીસ કલાક રાત્રિ દિવસ મળાને ક્યાં છે. એમાંથી છ કલાકની તે વધારેમાં વધારે આઠ કલાકની નિદ્રા લે. પછી સોળ કલાક રહ્યા તેમાંથી તેર કલાક વ્યવહારના કામમાં કાઢાને સહવાર સાંજ મળી ત્રણ કલાક ઇશ્વર નિમિત્તે કાંટો તેટલું પણ ન બની શકે તો હવેટ કલાક રહવારે ને કલાક સાંજરે એ પ્રમાણે આમ કામમાં માટે રોકો. આપણે બધો વખત કંઈ કામમાં રોકાયલા હોતા નથી, ઘણો વખત કુચલી વિગેરેમાં કાઢીએ છીએ, તો તે બધું કરી દરેક બહેન ઇશ્વર સ્તવનમાં તથા પરમાર્થના કાર્યમાં પોતાનો થોડો સમય રોકે તો તે બની શકે તેવું છે. બહેન ! અંતે પત્ર, દોલત, પુત્ર, પુત્રી કે કંઈ પણ પદાર્થ આપણી સાથે આવવાનું નથી. ફક્ત ધર્મજ આપણી સાથે આવે છે, ને સહાય કરે છે. બાકી બધું બ્યાનું ત્યાંજ રહે છે એ સર્વની બાબત છે. હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ, શાસ્ત્રમાં સૂર્યોદયથી કે સુતા સુધીમાં જે ધર્મ કર્મ કરવાના છે તે વિધિ પ્રમાણે સમજતે કરાય તો કાપડો થાય ફક્ત વ્યવહાર સંભાળી બેસી રહેવું એ આપણું કામ નથી. વ્યવહારને પરમાર્થ અને આ જન્મમાં મેળવવાના છે.

હાલમાં બેઈશું તો કેટલાંક પ્રમાદી બહેનો સાત કે સાડા સાત વાગતાં ઉઠે છે, ને નરીબદાર હોય તો તોફાર ઉપર હુકમ કરે કે અલ્પાદાતણ, પાણી લાવ ચાહ લાવ, ચાણીને કાંચડી લાવ. એ પ્રમાણે હુકમ કરી આજસ મરડી. ઉઠે છે તો બહેનો તમને પ્રભુએ આપ્યું હોય તો ભોગવો તેમાં કંઈ મનાઈ નથી, પણ સાતને બહેલો સાડા પાંચ થા છ વાગતાં ઉઠવાનો રિવાજ રાખવાથી કલાક દોઢ કલાક દિવસના કામમાં વધારે ઉપયોગ લાગશે, તેમ બહેલા ઉઠવાથી શરીરમાં રચિત વધારે જણાય છે અને ચિત્ત માનત રહે છે. પધારીમાંથી ઉઠતાં બીજા શબ્દેચાર ન કરતાં ઈષ્ટ સ્મરણ કરવાનું છે.

જે પ્રભુએ આપણને આવી ઉચ્ચ સિદ્ધિમાં જન્મ આપ્યો છે. દરેક ક્ષણે ક્ષણે જે આપણી સંભાળ લે છે. જેની કૃપાથી સર્વ વ્યવહારીક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતા વાર ઉપકાર માનવો અને તેનું પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી સ્તવન કરવું એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પૃથ્વી ઉપર પગ મુકતી વખતે પણ તેની ક્ષમા માગવાની છે. ને તેનું સ્તવન કરવાનું છે કે હે વિશ્વ ધારિણી તમે ઉત્તમ છો તમને મહાશ પગનો સ્પર્શ કરું છું તેની મને ક્ષમા આપજો. આ પ્રમાણે પૃથ્વીની સ્તુતિ કરવી પછી જમણો પગ પહેલાં પૃથ્વી ઉપર મુકવો.

ઈંતકાવન, કેશચમારન, શૌચ વિગેરે વિધિથી પરવારી સ્નાન કરવું. તારા હાતાં સ્નાન કરવું એવું શાસ્ત્ર દર્શાવે છે. સ્નાન કંઠા જળથી બનેલાં સુધી કરવું એવો વેદક શાસ્ત્રનો મત છે.

દરેક બહેનોએ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યોપાસન અર્ધપ્રદાન વિગેરે વિધિથી કરવું જોઈએ. સૂર્યપૂજા કરી તેમને બને તેટલા નમસ્કાર કરવા સૂર્ય દેવને નમસ્કાર પછાં પ્રિય છે. ને હમેશાં સાષ્ટાંગ કરવાથી જનને પણ કસરત મળે છે.

પરો ભાગે આપણામાં પંચાયતન દેવ ગૃહસ્થના ધરમાં પૂજવામાં આવે છે. તેમાં સૂર્ય, ગણેશ, વિષ્ણુ, શંકર અને દેવી એ પ્રમાણે હોય છે. તેમનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું. પંચાયતન દેવ ન હોય તો જેના ગૃહમાં જે દેવ ઉપર આરથા હોય તેનું પૂજન કરવું. પૂજન સત્ત્વન કરી ધરમાં જે સુરભી વર્ગ હોય તેની સેવા કરવી.

વળી ગૃહસ્થને નિસના કામમાં પાંચ દોષ લાગે છે. ને તેનું નિવારણ થી રીતે કરવું તે સમજવું જોઈએ. એક આપણે કચ્છે વાળીએ છીએ તેમાં અનેક જંતુ મરે છે, બીજાં સુલો સજાવાળીએ છીએ તેમાં પણ તેમજ બને છે, ખાંડવામાં દળવામાં, ને પાણી ગાળવામાં એમ હમેશાં પાંચ દિંસા થાય છે. આને માટે શાસ્ત્રે પંચ યત કરવા જણાવ્યું છે. બ્રાહ્મણ હોય તેને વેદ બણવા, બણાવવાથી ઋષિ યત વળે છે. શાક તથા તર્પણ કરવાથી પિતૃ યત, અતિથિ સત્કારથી મનુષ્ય યત, કીડી મોકોડા વિગેરેને આપવાથી ભૂતયત ને વૈશ્વદેવથી દેવયત વળે છે.

આ બધું હાલના કાળ પ્રમાણે પુરો તેમ સ્ત્રીઓને શાસ્ત્ર ઉપર અભાવ હોવાથી બને એ અશક્ય છે. પણ જે અડચણ ન હોય તો ચોડા ભાત લઈ થી નાંખી પાંચ વખત દેવતામાં હોમવો. કોઈ દિવસ દેવતા જમાડયા શિયાવ છાંટવો નહિ. કેમકે જેમ આપણે ઘેર કોઈ અતિથિ આગ્યો હોય તેને જૂખ્યો કાઢ્યો હોય તો આપણને પાપ લાગે તેમ અગ્નિ દેવ પણ આપણે ઘેર અતિથિ છે તેમને જમાડયા વિના પાછા કાઢીએ તો પ્રાપ્તિ લાગે. કોઈ પણ સત્પાત્રને મિત્રા અથવા કોઈ અનાજ આપવાથી મનુષ્ય યત વળે છે, આને માટે આપણા લોકોમાં ધણાં ખર્ચ પંચ ભાગ કાઢે છે. તેમ ગાય, કુતરાને માટે પણ કાઢવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દરેક ગૃહમાં યવાની જરૂર છે. જેના ધરમાં વૈશ્વદેવ યતો હોય તેને ત્યાં તો દેવયત વળે છે.

જુહોના ૧ હાસમાં ઉછરતી પ્રભને મૂર્તિ પૂજા ઉપર અનાદર હોય છે, તો તે સ્ત્રીઓને પતિની મરણ વિશ્વ ન વર્તવું. તેમને તો પોતાના પતિમાં ઇષ્ટ જુદી રાખી તેમનું પૂજન કરવું. પતિજ બ્રહ્મા વિષ્ણુ, મહેશ્વર છે એમ માનવું. તેમ પણ તેની ઇચ્છા ન હોય તો મન વડે ઇષ્ટનું તેમ પતિનું પૂજન કરવું પતિને પતિ રૂપે નહિ પણ ઇશ્વર રૂપે માનવાના છે. સ્ત્રીઓને સારી માતા યવામાં તથા મોક્ષ મેળવવામાં શુદ્ધ પતિમત હોય પગથી છે. પતિનું ખર્ચ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ રૂપ છે. દરેક માણસ જુદી જુદી રીતે ઇશ્વરના પૂજક છે. પોતાની મનેચ્છાથી જે જે દેવ માને તેને પરમપૂજ્ય ગણી પૂજે છે. તેવીજ રીતે સ્ત્રીને પતિ એ એક ઇશ્વરનું ચિન્હ છે, અતિ પ્રેમથી એકવ યદ પોતે ઇશ્વરનું રૂપ બને છે. આયુઃ વ્રત આ લોક તથા પરલોક બન્નેને આપનારું છે. તે મેળવવાં સુઠ જુહોનાએ હમેશાં પ્રયાસ કરવો. પણ ઉપર પ્રમાણે પતિમાં ભક્તિભાવ હોય તો તે પૂર્ણ રીતે રૂળે છે.

હાસમાં સમાન હક બધાના મનની અંદર છે. તે દુર કરી ઉપર પ્રમાણે વર્તન રાખવામાં સ્ત્રીઓનું ઇચ્છાણ છે.

ધર્મના માર્ગનું સમરણ થવું કે તે રસ્તે દોરાવવું એ પણ આપણા પૂર્વના સુસંસ્કારનું રૂળ છે. દરેક કાર્ય વિધિ પૂર્વક સમજીને આચારમાં મૂકાય તો તે રૂળે છે. હમે-

શાં યોડા કાળ પણ એકજ વખતે નિયમિત રીતે વર્તવાથી કાયદો થાય છે. આજે કંઈ કર્યું વળી કાંઈ કંઈ કર્યું વળી એક દિવસ ખાલી પણ જ્યાં એ પ્રમાણે ન થવું જોઈએ. શાસ્ત્ર ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી. આપણા શાસ્ત્રમાં કેટલાક ઇતિહાસ એવા હોય છે કે માનવામાં શક પડે પણ તેમ ન કરતાં તેમાં શું રહસ્ય છે, તે સમજવા માટે પ્રયાસ કરવો. શંકા કરવાથી ક્ષણ યત્ન નથી. ને કરેલી ક્રિયા શ્રમરૂપ થાય છે.

જેનો । ગીતામાં પણ કાન્ડ બતાવ્યા છે. ને તે અધિકાર પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ કર્મ કાન્ડ જણાવ્યો છે, પછી ઉપાસના યા ભક્તિ અને પછી જ્ઞાન એ પ્રમાણે છે. હાલમાં તો દેશકાળ જોતા આપણા અધિકાર કર્મને ભક્તિ કરવાનો છે. મારે મહારી સર્વ જીવોએ યથાવિધી શક્તિ પ્રમાણે મત નિયમ દેવ પૂજન, સ્મરણ કીર્તન કરી જ્ઞાનનો અધિકાર મેળવવો. આપણા આર્યધર્મમાં જણાવેલા આચાર વિચાર પાળવાને સનાતન ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. હાલની કેલવણી પામેલા પુરુષોનું માનવું છે કે મૂર્તિ પૂજનની જરૂર નથી. જરૂર પદાર્થને પૂજ્યે શું થાય? આ સમજ તેમના મનને કીક લાગતી હશે; પણ આપણું કસ્યાણ કરતાર ઇષ્ટદેવની પ્રતિમાઓ છે એને કાષ્ટ કે પાપાણુ ધારી પૂજવાની નથી. જેની પ્રતિમા હોય તેના તરફ લક્ષ્ય મોટે મોટે મૂર્તિની જરૂર છે. અવલંબનને મારે કંઈપણ ચીજ જોઈએ. બાકી આપણા જેવાનું ચિત્ત સ્થિર થાય તદ્દિ મારેજ આપણા શાસ્ત્રકારોએ મૂર્તિ પૂજનનું જોઈ પગથીયું જણાવ્યું છે.

આપણા સ્વધર્મ પ્રમાણેવર્તિ પ્રથમ તો સેવા, પૂજા, મત નિયમ કરી ચિત્ત શુદ્ધિ કરવાની છે. સતસંગતી રાખવી. સતસંગમાં પણ કાયદો થાય છે. જેવો સંગ. તેરો રંગ ચડે છે. સતસંગથી રજોગુણો ધિમે ધિમે નાશ થાય છે. ધર્મ કાર્યમાં સતગુણી થવાની વધારે જરૂર છે. તેમ આહાર વિહાર ઉપર વધારે લક્ષ્ય આપવાનું છે. મત કરી તરેહ તરેહવારનું ફરાળ કરવું, સોકડાં બાજુ કે ગંજીશ રમવાની શાસ્ત્રમાં મનાઈ છે. તે દિવસે તો ઇંદ્રિયોનું દમન કરવાનું છે. મન ઉપર અંકુશ રાખવાનો છે. જેમ ઇશ્વર ઉપર વધારે પ્રેમ ઉપજે એવા મહાબારત, રામાયણ, ભાગવત, ચન્દ્રકાન્ત, દાસબોધ વિગેરે તથા વેદાંતનાં પુસ્તકો વાંચવાં. તેમ તે દિવસે આપણા નિત્યના નિયમમાં વધારો કરી જપ જપ વધારે કરવા. બની શકે તેટલું જપ ઉપર વધારે લક્ષ્ય આપવું. થી કૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ કહ્યું છે કે સૌથી મોટામાં મોટો યત્ન જપયત છે. એમાં કંઈ પણ સામગ્રીની જરૂર પડતી નથી, ને અંતઃકરણના મજ ધોવાય છે. તેમ જપયતમાં કોઈ પણ પ્રકારની હિંસા થતી નથી.

દરેક વ્યક્તિ પોતાના ધર્મમાં સુસ્ત હોય છે મારે આપણે પણ આપણા વેદ સનાતન ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી સુસ્ત રહેવું.

યોડા દીવસ ઉપર મહારી એક રનેલી જોઈને આવ્યા હતાં. તે જાને આવક છે ને જૈન ધર્મમાં પણ દરતાવાળાં છે. પણ એમને દેશે દેશ ફરી બધા ધર્મનું અવલોકન કરવાની હોંશ છે. એમણે દરેક ધર્મના શાસ્ત્રના પુસ્તકો પણ ખરા વાંચ્યા છે. અને આવ્યા તે વખતે મીથનરી લોકોનું દેવજ જોયા તે ગયાં હતાં. તે જોઈને આવીને મને તેમણે કહ્યું કે જોઈને આપણા લોકો જેના સંજયી નાસ્તિક થાય છે તે લોકો પોતાના ધર્મમાં કેટલા બધા સુસ્ત છે. ત્યાં જો લોકોના બાગકોથી કે વૃદ્ધો બધા એકલા થએલા

હતા. ત્યાં પણ મૂર્તિ છે. દરેક માણસની દષ્ટિ એમના આચાર્યના ઉપર હતી ને તે શું કહે છે તે ધણીજ શાન્તિથી લક્ષ આપી સાંભળતા હતા. જે પ્રમાણે આચાર્ય બતાવે છે તે પ્રમાણે દર્શાવી સંઘળી ક્રિયા કરે છે. બીજાકુલ કોણાદલ નહોતો ને ધણી શાન્તિ પ્રસરેલી તેમના બેલામાં આવી. તેથી તેમનું મન ધણું રાહ ચલું. તેમણે કહ્યું જુદા આપણ આર્થ જુદોજ આવાં શાન્ત ક્યારે થઈયું. એ લોકો જેવી શાન્તિથી એકઠા મળી પ્રાર્થના કરે છે તેવી રીતે આપણા લોકોને કરતા ક્યારે બોધશું, આપણામાં શું એ ન બને, આવી રીતે તેમનું બોધવું થયું હતું.

હું પણ કહું છું કે એ પ્રમાણે બનવામાં મુશ્કેલ નથી. પણ દરેક માતની ભિન્નતા યાત્રી જોને યોગ્ય લાગે તેમ પોતાના છૂટની પ્રાર્થના કરે તો આપણામાં પણ ઉપર પ્રમાણેનું જાતે. આપણામાં તો ચાર એકઠા થયાં કે વાતોનો રસ વધે છે, તેમ દરેકના ધર્મમાં મતભેદ હોય છે. તે દુર થવો બોધએ પૂર્ણ જાણ પરમાત્મા એકજ છે. દરેકના ધર્મ પ્રમાણે જોએ તેના નામ જુદા કદાચ છે. મારે બેઠ બાર રાખવો નહિ ને એકજ થઈ પરબદ્ધ પરમાત્માની અનન્યને નિષ્કામ ભક્તિ કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે.

જુદોજ મોહને વશતો ધણા જણ છીએ. પણ ઉછરતી પ્રજામાં તો મોહાધિપણ જ બેલામાં આવે છે. ધણાના મનમાં તો ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં પણ શક છે ને પોતાનો પુરુષાર્થ જ શ્રેષ્ઠ માને છે. આ બાબતનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બેલામાં આવે છે, પણ તેમનાથી સમજાતું નથી. આપણે કેટલાકને ધણા શ્રીમાન બોધએ છીએ કેટલાકને છેક નિર્ધન અન્ધ વસ્ત્ર વગરના પણ બોધએ. છીએ કેટલાકને ધણાં ઊંડાં હોય છે. ને કેટલાકને એક બાળક વગર વંશ જાય છે. આ સર્વ લીલા ઈશ્વરનાજ હાથમાં છે. જોના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે જો બને છે. “કરશે તેનું પામશે” એ કહેવત સ્વાભાવિક છે. ને તેનો અનુભવ ઉપર પ્રમાણે થાય છે કે કહ્યું છે તેનું બોધવનું ને કરી શું તેનું પામીયું મારે આ જીવમાં એવું કરવું કે પૂર્વ કંઈ પણ દુષ્ટ કરેલાં હોય તેનું પણ પ્રાપ્તિ થાય.

મમત્વને તણ મોહાધિપણ તજવું બોધએ. કંઈ પણ વસ્તુમાં પ્રીતિ ઉપજે છે જોરે તેમાં આપણને મોહ ઉપજે છે. એ યોજ શણ બંધુર છે એવું મનમાં સારી રીતે સમજવું બોધએ. દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી અને સર્વ પદાર્થ અવિનાશી નથી. દરેક યોજ નાશવંત છે. દેવતાને પણ પૂજ્ય કર્મ ભોગવાઈ રહે છે એટલે સ્વર્ગનું સુખ નાશ પામે છે. મનુષ્યમાં પણ તેમજ છે. આપણાં વડીલો ક્યાં છે ? કાલે કરીને આપણે પણ નહિ હોઈએ એવો વિચાર કરવો. વ્યવહાર પૂરતો મોહ રાખવો પણ અંતર રાગ તણ દેવાનો છે. જુદોજ મનેન્દ્રમોહ તો ધણાંજે વર્ત્યું દરો. ‘તો મનેન્દ્ર એ આપણું મન છે કાળ કરાળ એ માહ છે સંસાર રૂપી સાગરમાં આપણે ઘસડાયાં જઈએ છીએ. મનેન્દ્રને એના પુત્ર સી વિગેરે ધણાં જણ ઊઝાડવા આગા પણ કાઈ તેને ઊઝાડી શક્યું નહિ.

પણ એના સંસ્કાર ઉદય થવાને ને થી પરમાત્માની પરમ પ્રેમથી અનન્ય ભક્તિ કરી સારે શ્રી દરિએ તેને મુક્ત કર્યો. તેમ આપણે પણ ધર્મ રીતિએ વર્તિ પરમાત્માની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ભક્તિ કરી તેના પદને પામવનો માર્ગ શોધવો એજ આપણું સદાન્ય યાજ સંસાર, સાગરમાંથી તારશે.

બહેનો મ્હારી અદ્ય સમજ પ્રમાણે મેં આ વિષય લખ્યો છે. હું પણ તમારાં સર્વના જેવીજ છું. કાંઈ વિશેષ નથી, પણ આપણ સર્વને ઉદ્દેશીનેજ લખ્યું છે. જ્યારે આપણે સર્વ બહેનો દર્શાવેલા શાસ્ત્ર નિયમને માર્ગે વહન કરીશું ત્યારે આપણાં ગૃહ પણ દેવમંદિર જેવાં બનશે, ને સંસ્કારી માતાઓને હાથે પ્રભુ ઉછરશે ત્યારે આપણી પૂર્વની સ્થિતિને પહેંચતાં પાર નહિ લાગે એવું મારું માનવું છે. આ વિષયમાં ઘણી ન્યૂનતા રહી હશે તો તે મારે સર્વની ક્ષમા માગું છું.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

સૌ. રક્ષમણી બહેન.

વાર્તાલહરી.

વિધવા-એક ચિત્ર.

(લેખક, શ. હરિશંકર હરજીવન ત્રિપાઠી,

૧.

આગમોટમાં.

મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો હતો. આકાશ સ્વચ્છ હતું. ચંદ્રમા પેતાના પૂર્ણ તેજમાં પ્રકાશી નિકળ્યો હતો, અને જગતને આનંદ આપવાથી જાણે પ્રજ્વલિત થયો હોય નહીં શું એમ સર્વત્ર પેતાની રૂપેરી પ્રભા પ્રસારીને વ્યોમમાં નાચતો હતો. વાદળી રંગનું આકાશ ઝગમગતા તારાઓથી, જાણે લેખકનું છુદાદાર જખતર ચોદાને ઢાંકી દેતું હોય તેમ પૃથ્વીને વિંટાળી દેતું હતું; અને આખું જગત દિવસના કાર્યમાંથી સુકત થઇને આઠ ઉતારવાને માટે આરામ લેતું હોય એમ નિઃશ્ચય થઇને સુઇ હતું.

આવે વખતે એક આગમોટ, મહાસાગરમાં મુંઝવે તરફના બારાનો રસ્તો કુલપાદ કરી કાપતી હતી. તેનાં ઉતારએને આસપાસનો દેખાવ ઘણો રમણીય લાગે એવો હતો. વેગથી ઉછળતાં મોજાઓમાં પ્રતિબિંબ પાડતાં ચંદ્રનાં કિરણ, જોનારને કાંઈ અલૌકિકજ આદ્ભાદ આપતાં હતાં કહેન્દ્રિયને હળ હળ કરતા પાણીનો પ્રવાહ એક-સ્વર્ગીય ગાન સંભળાવતો હતો. દૃષ્ટિમા પાસે મળતાં આકાશ તથા સમુદ્ર ઇશ્વરનો પ્રભાવ સૂચવતાં હતાં; અને તારાઓ તથા ચંદ્રમા સહિત આકાશનું પ્રતિબિંબ પાડતો સમુદ્ર, જાણે પેતાના ઉદરમાં બીજીજ વ્યોમ ધરાવતો હોય નહીં એમ ભ્રાન્તિ કરાવતો હતો. ઉડુગણ મંડળમાં એક ઠેકણે સમર્પિતું મંડળ ખજોળ વિદ્યાના રસિકને અવલુંનીય ઉત્સાહ આપતું હતું, જ્યારે બુદ્ધાં બુદ્ધાં બીજાં સુખખાઓ એમ દર્શાવતાં હતાં કે, જગત કર્તાનાં કાર્યો ગણવાં એ તેમને ગણવાં જોટલાં અસંખ્ય છે. પણ ઇશ્વરની લીલાવું અવલો-

કન કરતા, તથા આકાશ તરફ રિચર દિશિથી જોતા, આગબોટમાંના એક યુવક તરફ ચાલે આપણે આપણી દિશિ ફેરવીએ. આ સમયે આગબોટમાંના ધણા ખસ ઉતાડીએ નિદ્રા દેવીને આધીન થઇને પડેલા હતા. કુત્ત કીમીનની અંદર એક ઝાંખો દીવો બળતો હતો, અને ઝીંઓનો વાતો કરતો મુદ્દર સંભળતો હતો. આગબોટ ખાનગી હોવાથી, તથા તેમાં એક સારા રાજ્યના અમાત્યનું કુટુંબ હોવાથી, તે ભાગ ખાસ ઝીંઓને અલાયદોજ સોંપવામાં આવ્યો હતો અને પુરૂષ વર્ગે ખદાર રૂઠે ઉપર પોતાનો પડાવ નાંખ્યો હતો. પણ અંદર પુરતી જગ્યા ન હોવાથી, ગરીબ રિયતિની હુવાણાં જાતિની એ ડાશીઓને બહારજ જગ્યા આપવામાં આવી હતી. સ્વાભાવિક રીતેજ વૃદ્ધ મનુષ્યોને નિદ્રા થોડી આવે છે, અને તેથી આ વૃદ્ધ ડાશીઓનું જોડું પણ હજી ઉંઘું ન હતું. તેઓ એક બીજાની સંસારિક રિયતિની વાતો કરતાં હતાં, જ્યારે એક પોતાની પુત્ર વધુની ફરિયાદ કરતી હતી સારે બીજી પોતાનાં મૃત બાલકોને સંભારીને પોતાનું દુઃખ દર્શાવતી હતી. કહ્યું છે કે—“ સરખે સરખાં મળ્યાં અને ભવના ફેરા ટળ્યા, ” અને આ ડાશીઓની બાગતમાં પણ એવું હોવાથી તેમની વાતોનો પાર આવે એમ ન હોતું; અને તેથી આપણે આગળ કહેલા યુવક તરફ આપણું ધ્યાન દોરવાનીએ.

કીમીનના મુખ્યદ્વારની પાસે એક ખુરશીના ગોળ આકારની બેઠક હતી, અને સાંધી કીમીનમાં શું થાય છે, તે બધું દેખાય એવું હતું. આ બેઠક ઉપર આપણે ઠહી ગયા તે યુવકે પોતાનું આસન લીધું હતું. તેની મુખમુદ્રા ગોળ તથા ભવ્ય હતી. નેત્ર વિંશીળ હતાં અને દીર્ઘદિશિ તથા દયાળુપણું મુચ્ચવતાં હતાં. શરીરનો વર્ણ ગૌર હતો તથા તેની ઉંમર લગભગ વીસ, એકવીસ વર્ષની કમી શકાતી હતી. બહુ ટાઢ હોવાને લીધે એક કીમતી સોનેરી શાલ તેણે શરીરની આસપાસ લપેટેલી હતી, અને પવનમાં ઉડતા તેના મસ્તકના લાંબા વાળ, આકાશ તરફની તેની રિચર દિશિ, અને પક્ષાંકી વાળેલી તેની આકૃતિ અતિ રમણીય અને આકર્ષક લાગતાં હતાં. વાંચનારને આ યુવકનું રહેજસાજ વૃત્તાંત આપીને આપણી વાર્તા આગળ ચલાવીશું.

તેનું નામ સુબોધચંદ્ર હતું. મુંબઈની એક સારી કોલેજમાં તે બી. એ. નો અભ્યાસ કરતો હતો. તેના પિતા એક મોટા રોટમાં સારી જગ્યાએ હતા, અને કોલેજમાં રળ પક્ષતાં સુબોધ વારંવાર તેમની પાસે જતો. તેનો સ્વભાવ પ્રશ્નોજ આનંદી હતો અને માતાપિતાને તથા ન્હાની બહેન મૃણાલિનીને તેની વાર્તા બહુજ આનંદ આપતી હતી. ગાપનમાં તે કુશળ હતો અને ચિત્રકળામાં પણ ફર્ટ એડની પરીક્ષા તેણે પાસ કરી હતી. સારે ભાગ્યે પૈસાદાર વર્ગના વિદ્યાર્થીઓમાં જો અસર થાય છે, તે તેને સુબોધમાં રહેવા છતાં થઈ નહોતી. તેનો સ્વભાવ જો કે તેના પરિચયમાં આવેલાંને મળતા-પડે લાગતો, તોપણ અજ્ઞપણની જોડે તે મંબીર રહેતો, અને આવા સ્વભાવને લીધે અગ્રણ સેખતથી તે બંધ્યો હતો. તેનું મૂળ વતન અમદાવાદ હતું અને તેનું લગ્ન એક સારા એફિસરની કન્યા જોડે કરવામાં આવ્યું હતું. તેના પિતા સુધારક હોવાથી, તેની પરિનની વયમાં લગ્નભગ આઠ વર્ષનું અંતર રાખ્યું હતું અને તેથીજ તે બાલ્યવાને સ-ક્રિયમાન થયો હતો. તોપણ તે સાંસારિક દંપતી સુખથી એક અજ્ઞપણે નહતો. સંસ્કૃત

કવિયોનાં નાટકોએ તેને રસિક કીધો હતો, અને સકુન્તલાના તો દરેક શ્લોક તેને જીવંત હતા. રસિકતા કવિ કાલિદાસના રસિકા વાંચક સુખોધને સકુન્તલાને સાસરે જતાં દૃષ્ટવતી ની શીખામણ અતિપ્રિય યથા પડી હતી. એથી પોતાની પ્રિયને તેણે બાન કરાવવાને માટે તેણે એ 'શ્લોકનું' ગુજરાતી કવિતામાં બદલાવ કરીને કાગળ મારફતે મોકલ્યું. ગરીબ ગિયારી સુમિત્રા ! તે રસિકની રસિકી કવિતાનો જવાબ આપી ચકી નહીં. અને એ કે તેની ઉંમર તેર વર્ષની હતી તો પણ તે સંકલ્પેવતી દેવળ દેવી જેવી ઉન્મત્તિની નહોતી. તેનો સ્વાભાવ બહુજ ગરીબ હતો. તે છતાં પણ વિચાર કર્યા પછી, પણ કાગળો ફાડ્યા પછી, તથા પણી લીટીઓ છોક્યા પછી આખરે તે મહા મહેનતે એક ભાગ્યે તૂટ્યો કાગળ લખવાને શકિતમાન થઈ. વાંચનાર, આ ઉપરથી હું એનું સ્તુતિ પણ અતુમાન કર્યું હશે કે સુખોધ અત્યારે શા વિચારમાં હતો ! એક તરફ તે સુમિત્રાનો કાગળ વાંચીને આનંદના ઉભરામાં રનાન કરતો હતો ત્યારે બીજી તરફ અંદરથી આવતા અગ્નિના મધુરસ્વરો તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું. આ પ્રમાણે વિચારના ચક્રોએ ચડેલો આપણો યુવક પડીમાં આઠાસમાં તારાઓ તરફ જોતો તથા પડીમાં જળમાં સંદ્રમાનું પ્રતિબિંબ જોતો નિમગ્ન યજ્ઞને બેઠો હતો. આયિંતી સુખોધની વિચાર માગા તૂટી ડાહીઓએ હવે પોતાની સંસારિક કથાનું પિંજણ પૂરું કર્યું હતું, અને કુદરતની લીલાએ તેમને પણ આકર્ષ્યાં. એક ડાહી ધીમે સ્વરે ભજન બોલવા લાગી:—

* * * * *

“ કે પીતા ગુણામૃતા પાસાં કે સર્વે કોઈ બીના આપા ” આ લીટી સુખોધને માટે અથડી, અને કર્ણને ભેદીને મનને ડાલાવ્યું. વિચાર સાગરમાં મોજાઓ ઉછળવા લાગ્યાં, અને સુખોધ જાણે સમાધિમાં હોય એમ અગ્રેજીમાં બોલ્યાં. “ you beautiful as these lines are, beautiful are the sentiments that they invoke in me. A day will come when I also shall be no more. What is the utility of my life then ? To vanish like a dream from the face of this earth ! Oh no, they remind me long fellow's well known lines.—

“ Lives of great men always remind us

How we may make our lives sublime

So that we may leave our footprints behind us

x x x x x on the sandstone of time.”

and then again.....”

સાચ કહું કે આ સુંદર લીટીઓ, મારા મનની અંદર સુંદર લાવનાઓને જન્મ આપે છે. એક દિવસ આવશે, કે જ્યારે હું પણ આ દુનિયાની હમેશને માટે રજા લઉંશ. જીવનનું ત્યારે સારું શું ? સ્વપ્નની પેઠે સુષ્ટિની અંદરથી અલોપ થઈું ના ના અને કવિ શોનિફેરોની લીટીઓ શાંદ આવે છે:—

“ મહાત્મ મનુષ્યોનાં જીવન બતાવે છે કે આપણે આપણી જીંદગી કેવી ઉત્તમ રીતે ગુલા રીતે કાળના ચક્ર ઉપર નિશાન મૂકી જઈએ.

એટલામાં સમાધિ તૂટી કેળીનના દહર ઉપરથી ચડતાં પીમાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો અને સુખોધને કાને રૂપેરી પંટડીમાંથી નિકળતા ઝણકાર જેવા અતિ મધુર રાગનો પડ્યા.

“ અહો સુખોધભાઈ, હજી ઉઠ્યા નથી. બન્નાં નિદ્રાધીન થઈ ગયાં છે, જ્યારે તમે તો જાણે સમાધિમાં બુદ્ધ દેવજા જેવા હોય એમ સ્પન્ધ જેવા છો. ભાઈ, સુમિત્રા બા-
બીની વિચાર કરો છો કે અભ્યાસનો ?

વિચારમાંથી જાગેલો સુખોધ પહેલાં તો પ્રશ્નનો અર્થ પુરો સમજી શક્યો નહોતો. પણ પછી તરતજ સમજતાં બોલ્યો-ઈદિરા જીવેન, કંઈક એમ છે ખરું. પણ મને તમારો ભાબી કરતાં તમારા વિચાર વધારે આવે કારણ કે—

સુખોધ પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં અંદરથી ઈદિરાની કાઠી ત્રિદુમતીના ન્હાના પુત્રનો રૂડાનો અવાજ આવ્યો. “ સુખોધભાઈ, હું હમણાં આવું છું ” એમ કહીને ઈદિરા કેળીનમાં અંદરજ થઈ ગઈ.

૨

ઈદિરા.

આ રથે વાંચનારને ઈદિરાનું જાળખાણ કરાવવું ઉપયોગી થઈ પડશે. જે રા-
જ્યમાં સુખોધના પિતા હતા, તે રાજ્યના એક ધનાઢ્ય શહેરની તે પુત્રી હતી, એકની એકજ પુત્રી હોવાથી તથા પુત્ર ન્હાનો હોવાથી પિતાનું તેના ઉપર નિઃસીમ શ્રદ્ધા હતું; અને હોય તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નહતું. ગમે તે પ્રથમ પરિચયમાં આપનારને પણ તેની આકૃતિ આકર્ષણ કર્યા વગર રહેતી નહોતી. તેનાં લોચન અણીઆળાં તથા પાણી-
દાર હતાં. મનસિજના ધનુષ્યની પેઠે ઝીણી કમાનવાળી જમર તેમના ઉપર આવેલી હતી. નાક રહેજ ઉન્નત પણ પ્રમાણસર હતું. તેની પારદર્શક ત્વચામાંથી શ્વેતરો લાલારા પડતો રંગ તંદુરસ્તી સુચવતો હતો, અને શ્વેત મુખકમળમાં આવી રહેલા રક્ત એક કંઈક અલૅકિકજ રૂપ આપતા હતા. તેની ઉન્નર લગભગ પંદર, સોળ વર્ષની હતી. મુખ જાણે નિર્દોષતા તથા મળતાવડાપણાનું ભાન કરાવતી હતી, અને તેનો હમેશાં હસતો મુઠો સહવાસમાં આવેલાંને આનંદ આપતો હતો. ગમે તેની જોડે જુદી હસવા બોલવાની તેને રીઝ હતી. ગુજરાતી પૂર્ણ ભણ્યા ઉપરાંત તેણે સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને પિતાના પરિશ્રમથી ગીતાનું રહસ્ય સમજવાને શક્તિમાન થઈ હતી. બધા સ્લોક તેને જીદ્વારે હતા. સુખોધનો પિતા તથા ઈદિરાનો પિતા ધાડા મિત્રો હતા, અને તેથી સુખોધને તથા ઈદિરાને ન્હાનપણથીજ ભાઈ જીવેન જેવો પરિચય હતો. કાંઈ કાંઈ વખતે નવરાસની વેળાએ ઈદિરાને સુખોધ સંસ્કૃતના કાણુ સ્લોક સમજાવતો, અને ઈદિરાને પણ તેની પાસે ચિખું આપી રમુંજી થઈ પડતું હતું, સુરતમાં તેનું લગ્ન એક સાધારણ કુટુંબના સાધારણ છોકરા વેરે કરવામાં આવ્યું હતું. તે અંગેજી છઠું ધોરણ ભણતો હતો, પણ તેની ઉન્નર કમનસીબે ઈદિરાથી એક બે વર્ષે ન્હાની હતી. તેના પિતા ન હોવાથી માતાએ તેને લાડમાં ઉછેર્યો હતો અને તે છતાં સ્વાભાવિક રીતેજ તેનો સ્વભાવ ગરીબડો હતો. ઈદિરાને રમેશ કહીને એક ચાર, પાંચ વર્ષનો ન્હાનો ભાઈ

હતો. તોફાની રમેશ પિતાની પાસે આવનારા ગૃહસ્થોની પાપડીઓ ઉઠાળવામાં અથવા તો બીજી કંઈ મસ્તી કરવામાં કુશળ હતો પિતાનું તે માનતો નહતો, પણ ઈંદિરાની તેને જ. બરી ધાક હતી. માતા ન હોવાથી. બગિચીનું ધ્યાન રમેશને ઉછેરવામાં તથા ભણાવવામાં હતું. ન્હાનો રમેશ કાલું કાલું બોલીને તેને બહુજ આનંદ આપતો અને ઈંદિરા પોતાના જીવ કરતાં પણ તેને વધારે ચ્હાતી હતી.

જે વખતે સુબોધની જોડે વાર્તાલાપ કરવાને તે અંદરથી ખદાર આવી ત્યારે તેણે શ્વેત સાળુ પહેર્યો હતો. હાથમાં ફક્ત ઝીંચી સોનાની બંગડીઓ હતી, અને કંસુડી પણ સાદી શ્વેત વસ્ત્રનીજ હતો. રાત્રિના સમયમાં ચંદ્રના પ્રકાશમાં ઈંદિરાનો આવો સાદો પહેરવેશ તેની કાન્તિને અવર્ણનીય પ્રભાવ આપતો હતો. સુબોધ તેની રજાઓ પુરી થતાં મુંબઈ જતો હોવાથી, ઈંદિરા પોતાની કાષ્ટી બીંદુમતિની જોડે તેને સાસરે સુરત જતી હતી, પણ વાંચનારને આગળ વધ્યા પહેલાં ઈંદિરાની સાંપ્રત સ્થિતિનું માન કરાવવું જોઈએ, તેના વર્ણન ઉપરથી વાંચકને કંઈક ખ્યાલ આવ્યો હશે, અને પુરતો સંદેહ ભાગવાને એટલું કહેવું બસ છે કે સૌભાગ્યવતીને બૂપણુરૂપ મસ્તકને શોભાવતો નાગરજાના જેવો ચોટસો તથા કપાળમાં ચંદ્રલો ઈંદિરાને આપણી વાર્તાની વખતે દીપાવર્તા નહોતા. તેનું સૌભાગ્ય સ્વપ્નની પેટ, છ મહિનામાં નષ્ટ થયું હતું તેનો હમેશાં મહિ રહેતો પતિ દારૂ ક્રાંતે. રાના ભોગ યઈ પડ્યો અને ઈંદિરાને છાતી ફાડી નાંખનારા સમાચાર મળ્યા. તેના પિતાનું દુઃખ આ વખતે અસીમ હતું. અને મરીજ બિચારી ઠમનસીજ ઈંદિરા, રોજ જોર ડાનાં દારૂ વાણીને રોયા કરતી હતી. રોવું રાનું આવે છે તે પુરેપુરું તેણી સમજી રાકતી નહોતી. ન્હાનો રમેશ પિતાને કંઈ વળગીને કાસા શબ્દોમાં હમેશા પૂછતો 'પિતાજી - ઈંદિરા કેમ લોજ લોયા - કરે છે. તેનો ચોટસો કેમ કપાળી નાંખ્યો છે. મને તો એવું માયું નથી અમતું વગેરે' પિતા તેવું ન્હોતું જાણી દેતો અને ઈંદિરા હવે પહેલાં કરતાં પણ રમેશની જોડે વધારે કાળ ગાળવા લાગી. સમયે આ દુઃખનો ધા કંઈક રજાઓ હતો આજે ઈંદિરાને વિધવા થવાને છ મહિના થયા હતા. કુળવાન મા આપની કુળવાન બાળાને ગીતાના ઉપદેશો હજી સુધી યોગ્ય માર્ગે દેરી હતી. હજી નિર્દોષતા તેના ચહેરાને દૈવી પ્રભાવ આપતી હતી. સુબોધ પાસેથી સંસ્કૃત નાટકો વાંચવાને શિક્ષણી બાળાને તેમાંની નાવિકાઓના ભાવ હજી નવીનજ હતા. અને હવે તેને અન્યથાપણામાં સુખ હતું. હવે ભાગિની ઈંદિરા (1) પોતાનો સમયો કાળ રમેશને ફળવવામાં અને ગૃહકાર્યમાં ગાળતી હતી. ઈંદિરાનો હસમુખો ચહેરો તથા છુટથી વાત કરવાની ટેવ તો હજી જેવની તેવાજ હતી અને તેથી તેના સહવાસમાં આવનાર દરેકની તે પ્રીત યઈ પડી હતી. તેની સખીઓ અસંખ્ય હતી, પણ વિધવા થયા પછી ઈંદિરાએ તેમનો પરિચય આપ્યો હતો. યુવાનીના ઉન્મત પવનમાંથી પોતાને બચવાનું છે એમ તે હવે સમજવા લાગી હતી, અને જો કે કિવસનો પથ્થો ખરો ભાગ તે કામજાજમાં તથા વાંચવામાં ગાળતી, તો પણ મૃતપતિનું સ્મરણ તેને કોઈ કોઈ વાર થઈ આવતું. પતિના સહવાસમાં તે એક, બે મહિના રહી હતી, અને તેના ચાંત સ્વભાવે તેનું આકર્ષણ થઈ હતું. પણ તે સમય નિર્દોષતાનોજ હતો. અને પ્રીતિની સાંકળ બંધાયા પહેલાં તુટી ગઈ. હવે ઈંદિરાએ પોતાનું ધ્યાન પુસ્તકો તરફ દોડાવ્યું, તથા રહેજ

સાજ ધર ઉપયોગી વૈદુ' વગેરે વાંચવા માંડ્યું હતું. આપણે આગળ જોઇ ગયા તેમ ઈદિરા 'આવું છું' એમ ઠહીને કેળીનની અંદર ગઇ. ખિંદુમતીનો ધાવણો પુત્ર બચ્યો હતો, અને કુધાને લીધે રડતો હતો. ઈદિરાએ તેને તેડ્યો અને ચુંબન કર્યું. સઘડી ઉપર ત્રાપનું દુધ ઉત્તું મુઠ્ઠું અને હળવે હળવે ચમચાવતી પાવા લાગી. બાળક હસ્યો, ઈદિરા પણ તેના સામું જોઇને હસી. બાલકની નિર્દોષતામાં ઈદિરાની નિર્દોષતા ભળી, અને ચુંબનના રૂપમાં અદૃશ્ય યઈ ગઈ. બાલકને તેની માતાને સ્વાધીન કરીને ઈદિરા ઉપર આવી. જ્ઞારથી સુબોધ આ બધું જોયા કરતો હતો. ઈદિરાએ આવતાં એંતજ પુછ્યું—“ સુબોધભાઈ તમે શું કહેતા હતા ” સુબોધ ખમચ્યો. જરા વિચારમાં હોય, એમ દેખાયો, અને પછી હળવેથી બોલ્યો:—જ્ઞેન, હું એમ કહેતો હતો કે મને તમારો વિચાર આવે છે. છ ગહિતા પહેલાં તમારું મુખ જોઈને સઘળા યુકન માનતા હતા. આજ તમારો પડછાયો પણ અપશુકિતમાં ગણાય છે. શું ઈધરની એવી ઈચ્છા કે તમારાં જેવાં નિર્દોષને દુઃખ આપવું? અથવા તો આપણે હાથે કરીને રૂઢિને. અનુસરીને નશાયું દુખ ઉત્તું કર્યું છે? સુધારાવાળાઓ શું પુનર્વિવાહ કરવામાં ખોટા છે?

ઈદિરા—સુબોધભાઈ, આ બાબત ગંભીર છે શું તમારા જેવા કેળવાયલાઓથી શક્તિ બંધન તોડી ન શકાય? હવે તો ધણીએ એમ કરવાને શક્તિમાન થયા છે. પણ ભાઈ, મારા વિચાર આ બાબતમાં ભ્રુદા છે મેં ધણા વિચારો કર્યા છે, બે બાજુની દલીલો જોઈ છે, અને મને તો એ લીક લાગે છે કે—

ઈદિરા પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં અંદર એક બીનો વાતો કરવાનો અવાજ સંભળાયો. ખીજી બધી સંભળતી હતી અને એ પોતાની કર્મકથા રૂમચ અહરે તથા રોતી ભાગામાં કહેતી હતી. ઈદિરા તથા સુબોધની વાર્તા બંધ પડી, અને બન્નેનું ધ્યાન તેની વાતોમાં ખેંચાયું.

(અપૂર્ણ.)

વિવિધ વિહાર.

સ્રી કેળવણી.

લેખક શ. મોહનલાલ પા. દવે. એમ. એ. એસ.એસ. બી.

(સાધન પાને ૩૦૭ થી.)

એ શીવાય, સ્રીશ્રીને ઉત્તમ શૃદ્ધ શિક્ષણ અપાવવું જોઈએ, સારાં નીતિનાં પુસ્તકો, સીતા, સાવિત્ર, દમયન્તી વગેરે સાંધવી નૈતિક કેળવણી:— સ્રીઓનાં ચરિત્રો તેઓના હાથમાં યુક્તવવાં જોઈએ, અને માતા તરફથી સ્રી તરીકેના ધર્મનો ઉપદેશ પણ તેમને થવો જોઈએ. સાસરે મોકલવાની જેટલી ઉતાવળ કરવામાં આવે છે અને તે વિશે જે દલી કાળજી રાખવામાં આવે છે તેટલી ઉતાવળ અને તેટલી કાળજી અસર કુદુરમાં

કેવી રીતનું વર્તન રાખવું એ વિષે ઉપદેશ આપવામાં નથી રખાતી. એ જો સિદ્ધ ન હોત તો આ લેખમાં તે તરફ લક્ષ દેરવાની જરૂર પડત નહીં. પણ વસ્તુ સ્થિતિ એવી છે કે સાસરામાં પતિ વગેરે સમજાવીએલા સાથે કેવી રીતનું વર્તન રાખવું અને તેના તરફ શી શી ફરજો બળવવાની છે તે સમજાવવાને બદલે કવચિત્ કવચિત્ “ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય, ” “ સમાન હક ” વગેરેના ત્રિથ્યા બકવાદથી તેના મગજમાં પોતાના ખરા કર્તવ્યો વિષે બારે ગુંચવણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, અને સમાન કે ઉત્તરતી સ્થિતિની અગાધ બાળકીઓના સંગથી એ ગુંચવણ દૂર થવાનો સંભવ નથી. વિશ્વાસમાં પણ રાજાદારી બાબતોમાં સ્ત્રીઓના હક વિષે કેટલો મત ભેદ પડ્યો છે તે પરથી ‘ સ્ત્રી મંજરી ’ કે ‘ લાંબા ’ ‘ સુધરેલા ’ લોકોમાં પણ સમાનતાના વિચાર કંઈક મર્યાદિત છે; અને સંસાર વ્યવહારમાં પણ ઉભય એક બીજાથી તફાવત સ્વતંત્ર હોય છે એમ નથી હોતું. કેટલીક સુનિર્વાસિત્રીમાં, ઉંચી પરીણમાં પાસ થનારી સ્ત્રીઓને ડિગ્રી (પદવી) આપવી કે નહીં તે વિષે પણ મતભેદ હોય છે. “ ઇડિયન લેડીઝ મેગેઝીન ” માં એ અંગ્રેજ બાઈ લખે છે તે પ્રમાણે, “ In the long run, whatever suffragettes may say, men rule. ” (મતાધિકારને માટે લડનારી સ્ત્રીઓ ગમે તેમ કહે, પણ આખરે પુરુષનીજ સત્તા ચાલે છે). એ પરથી સ્ત્રીને દારી જેવી ગણવાનો કે તેને સજાહકાર ન ગણતાં માત્ર આજ્ઞા કારણી જેવી માનવાનો પુરુષનો ધર્મ નથી, તેમજ ‘ પતિ ઉપે પછી ઉપવું અને ઉંઠે ત્યાર પહેલાં ઉઠવું, પતિએ જેમાં જોજન કર્યું હોય તેજ યાજીમાં જમવા બેસવું, ’ વગેરે સૂક્ષ્મ નિયમોનાં પાલન વિષે આમ્રક કરવો પણ જરૂરનો નથી, જ્યાં રહેલ હોય ત્યાં સ્વાભાવિક રીતે જેવાં પ્રકારનું વર્તન રખાય તેને માટે વિસ્તૃત નિયમો કર્યાથી કૃત્રિમતા આવી જાય છે અને રહેઠાં સુચક તરીકે એ વર્તનની ખુખી પણ નષ્ટ થાય છે. એ નિયમોનું સખ્ત પાલન થતું હોય છે એમ માનવું એ ખૂબાઈ જરૂર છે. એકતાર જે યાજીમાં પતિએ જોજન કીધું હોય તેમાંજ ફરીથી બેસવાનું તેને પોતાને કહેવામાં આવે તો તે તેને રૂચે કે નહીં એ સંશય જરૂર છે, પણ તેથી તેને પોતાની જાનને માટે વિરક્ત છે એમ માનવાનું ભેદ માત્ર પણ કારણ નથી. એ નિયમો માત્ર સ્ત્રીએ પતિ તરફ માનની અને રહેઠાં લાગણીથી જુએ છે એટલુંજ સૂચવે છે, જ્યાં એ માત્ર અને રહેલ હોય ત્યાં એ નિયમોનાં સખ્ત પાલન વિષેનો આમ્રક નકામો છે, જ્યાં એ લાગણી ન હોય ત્યાં એવી કૃત્રિમતા કેવળ અર્થ હીન-નિર્મલક છે.

આપણા અવિભક્ત કુટુંબમાં પતિ ઉપરાંત બીજા સમજાવીએ તરફ પણ સ્ત્રીને ભુદા ભુદા ધર્મ બળવવાના છે. તેણે સહનશીલતા રાખવી જોઈએ, મધુર શાપિણી થવું જોઈએ, અને શુદ્ધકાર્યની કુશળતા આદિવડે સર્વ કુટુંબીઓને સંતોષ આપવો જોઈએ, સંસારમાં અનેક પ્રસંગો એવા આવે છે કે જ્યારે ગમે તેવી સંભળ રાખ્યા છતાં પણ કેટલુંક વર્તન સર્વને અનુકૂળ ન પડે એવું થઈ જાય છે, સારા હેતુથી અમુક કાર્ય કરવામાં આગ્રહ હોય તેપણ કેટલાકને વાંકું પડે છે, અને કેવળ નિર્દોષપણે બોલાવણા બોલમાં પણ કંઈક દુષ્ટ મર્મિકતા કલ્પવામાં આવે છે. જ્યાં છાં-રાની જાળજા ઉમેરાય કે તેની સાથે તેના પ્રમાણમાં એવા એવા વિકટ પ્રસંગોની

સંખ્યામાં પણ વધારો થાય છે. આવા પ્રસંગનું દુઃખ કેવું અસહ્ય હોય છે તે અનુભવ વિના સમજાવું મુશ્કેલ છે. એવે પ્રસંગે તે સ્ત્રીને પતિ શીવાય અન્ય કોણ આશ્વાસન આપવાનું હતું ? પતિને પરની ન્હાની ન્હાની ખટપટોથી વાકેફ કરીને દુઃખી ન કરવો એના વિચારની બુદ્ધિમતી સ્ત્રીને પણ એના બારીક સમયે તેના સાહાય્યની જરૂર પડે છે. પતિ, સારો, સમજી અને સમર્થ હોય તો તેવે વખતે તેની સજ્જાદથી, ૨ । તેના સ્નેહ માત્રના આધારથી તે સ્ત્રીના હૃદયનો બાર કેટલો હલકો થાય છે । તેની અમુકજી કેવી ક્ષણવારમાં ટળી જાય છે । હૃદયનું મન્દન કરનારાં સપળાં દુઃખો કેવી તરાથી ભૂલી જાય છે । પોતાના જેવું સુખી કોઈ નથી એમ વિચાર આવીને દુઃખમાં દુભાતું હૃદય, શોકથી કરમાયકું બદન કેવું પ્રદુષિત થાય છે । એ સુખકર સ્થિતિનું ચિત્ર ધણું રમણીય છે. દામ્પત્ય સુખની પરાકાષ્ઠા એમાં આવી જાય છે, એ સુખ અનુભવ નારીના હૃદયમાં તે ક્ષણે એમજ થાય છે કે જ્યાં સુધી મ્હારાં બાળકોપર સ્નેહ રાખવાને મ્હારા પતિનો ન્હાને આશ્રય છે ત્યાં સુધી મ્હારે અન્યની શી પરવા છે ।

“ સ્વજનના શુદ્ધ સાચા સ્નેહીની તો વાત જુદી;
અજન્મ આકર્ષણે જે થાય સાકળ એજ જુદી ”

એ પંક્તિનું ખરું રહસ્ય તેને ત્યારેજ સમજાય છે. એ સમયે ‘ મ્હારો પ્રેમાળ પતિ અને મ્હારાં નિર્દોષ બાળકો શીવાય બીજું મ્હારું કોઈ નથી, એના તરફનો ધર્મ હું યોગ્ય રીતે, બળવું એટલુંજ બસ છે, બીજાં કોઈની મ્હારે કંઈ પણ નિરપત નથી એમ તે સ્ત્રીને લાગે છે. એ વિચારથી જે આશ્વાસન મળે છે તે અમોલ્ય છે, પણ તે છતાં પ્રેમી હૃદયની એ માત્ર બમણાજ છે એમાં શક જેવું નથી. એ સ્થિતિમાં અન્ય કુટુંબીઓના તરફનું કર્તવ્ય ક્ષણવાર ભૂલી જવાય એ સ્વાભાવિકજ છે, પણ તેથી તે કર્તવ્ય નષ્ટ નથી થતું. સાસરાના સમ્બંધીઓ તેમજ પીયરનાં સમ્બંધીઓ, માતૃપિતા, બાઈબહેન વગેરે સર્વની તરફનાં કર્તવ્યો મ્હોટું મન રાખીને યોગ્ય રીતે બજાવવાં એજ એનો ધર્મ છે, એટલુંજ નહીં પણ કુટુંબની પાર જઈને સમાજના સામાન્ય લાભના વિચાર પણ એક દ્રષ્ટિ બિન્દુથી તેણે આધાર ખરોડવા એમજ નહીં. શ્રદ્ધાથી તરીકેના ધર્મ બળવતાં આડકતરી રીતે જે સમાજનું તથા દેશનું કલ્યાણ સધાય છે તે ઉપરાંત અનુકૂળ સંજોગમાં ચારી રીતે પણ જે કંઈ સમાજ સેવા બની શકે તે કરવાનો ધર્મ દરેક સ્ત્રીએ સમજવો જોઈએ. “ સેવાસદન ” જેની સરચાની રચાપનાથી એવા પ્રકારની કર્તવ્ય બુદ્ધિ આપણી આર્ય મહિલાઓમાં સતેજ થાય તો તે લાંબ જેવો તેવો નથી.

“ દિંદુરયાની રીત્યુ ” માં પ્રસિદ્ધ યયલા બનારસ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલના દિંદુરયાની સ્ત્રીઓની કેળવણી વિશેના લેખમાં એ અંગ્રેજ બાનુ કેળવણીમાં વિદ્વન એ હોજલ પડદાના રીવાજ વિરુદ્ધ દીક્ષા કરેલી છે. આપણામાં કરનારા કેટલાક હોજલ પડદાનો રીવાજ નહી, પણ તેને પણ અંશે મળતો લાજ રીવાજો:-
કાઢવાનો રીવાજ છે, અને તેના કારણ તરીકે જે સ્ત્રીઓના સ્વમાનનો અણબરોસો માલુમ પડે છે તે પણ છે. તેથી એ વિષે એ વિદ્યુષીબાઈના વિચારો નીચે ટાંકવા યોગ્ય ધાર્યા છે.

“ હિંદુસ્થાનના પુત્રો કેળવાય છે, અને સારી રીતે કેળવાય છે. પશ્ચિમની સંઘળા વિદ્યાના દ્વાર હિંદુસ્થાનમાં ઓડરને માટે ખુલ્લા છે, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈદકશાસ્ત્ર, એ સંઘળા એ શીખી શકે છે. પણ બિચારી ઓઢરીનું શું ? તેની કેળવણી માટે એટલી સંજાળ લેવામાં આવે ખરી ? મી. રોમેચર્ચ દત્ત કહે છે કે વિક્ટોરિયા રાણીનાં રાજ્યના છેલ્લા વર્ષમાં બ્રિટિશ ઇંડિયામાં નિરાળમાં જતી ઓઢરીએની સંખ્યા દૈન્ય લાખ કરતાં કંઈક ઓછી હતી. એ કહે છે તે પ્રમાણે ખરું છે કે “ આ આંકડો હિંદુ સ્થાનની સ્ત્રી કેળવણીના ફેલાવા વિષેની ખરી સ્થિતિ બતાવતો નથી.” પણ પદેમાં ખાનગી રીતે શિક્ષણ અપાતું હોય, અને નીચલી વર્ણમાં થોડી ધણી ધાર્મિક કેળવણી અપાતી હોય તેને માટે થટતી છૂટ મુકીએ, તોપણ એટલું તો તે છતાં કમલ કરવું પડશે કે હિંદુસ્થાનમાં ઓઢરીની કેળવણી એના બાઇની કેળવણી કરતાં ઓછી છે. એનાં કારણોને હિંદુસ્થાનનાં ધાર્મિક અને સાંસારિક જીવન સાથે ધણે ભાગે સ્પર્ધા સમ્બંધ છે. મ્હે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે ઓઢરીને માટે કુંવારાં રહેવું એ ગેરઆખર બરેલું ગણાય છે, અને તેને પરીણમે ૧૧ કે ૧૨ વર્ષની કન્યાને પરણાવી દેવી એ વ્યાજબી ગણાય છે. લગ્ન પછી દ્વાજસ પડાના સવાલને લીધે અલ્પ દેશના કેટલાક ભાગમાં ખાસ કરીને પરણેલી ઓઢરીને કાંઈ પણ રીતની છુટ આપવા આમું ને બેરો વિચાર ધુસી ગયો છે તેને લીધે મુસ્લેમીમાં થણે વધારો થાય છે, આ ગંભીર વિષય ઉપર હિંદુસ્થાનના દરેક વર, બાપ, અને બાઇનું હું લક્ષ બેંચવા માયું છું, ઉંચી જ્ઞાનની હિંદુસ્થાનની દરેક સ્ત્રી ઉપર સખ્ત ચોક્ષી જેસ રાખવાની ને જરૂર પડે છે તે એ જાતિની નીતિ અને પવિત્રતા વિશ્વ મજબુત સાખ પૂરે છે. આપણે બધા જાણીએ છીએ કે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓનાં કાર્મપણ મ્હોટાં મંડળમાં કેટલાંક માણસ એવાં નિકળી આવે કે જેના નીતિ વિષેના વિચારો અને ખ્યાલો છેક ઉતરતા હોય. અદગત, એવાં માણસોથી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ પોતાનું રક્ષણ કરે એ વ્યાજબી છે. દરેક સાધુપુરૂષની ફરજ છે કે જાતિનાં પવિત્રતાનાં ધોરણને નીચું કરનારને કાંઈ રીતે પણ રોકા ન આપવે. પણ કેટલાક દુષ્ટ હોય માટે એ દુષ્ટતાનું ઠગકં ગધાંત્ર માથે શા માટે ચોંટાડવું ? નહી. હિંદુસ્થાનના પુરૂષો બીજા દેશના પુરૂષો જેટલાજ શુદ્ધ ગણાવા નેહએ. પણ જે પુરૂષો સ્ત્રીને બાઈ, બાપ, કે વરની સાથે પણ જાહેરમાં ન તીડળવા દે તો તે પરથી એમ માલૂમ પડે છે કે તેઓને પોતાની જાત ઉપર બીજકુસ બરોસો નથી. સ્ત્રીઓને ગોધી રાખવાની આ રૂઢિ હિંદુસ્થાનના કાંઈ જુદાતાના કાળમાં ઉભી થઈ હશે એમ હશે; તે વખતે એ જરૂરની હતી એમ પણ ખરું, અતે લાંબા કળથી પડેલી રેવામાં ફેરફાર કરતાં ડહાપણ અને સંજાળની જરૂર છે એમ પણ ખરું. પણ એમ કહેવું કે “ સ્ત્રીજાતિનો સ્વસાવજ એવો છે કે આ શાન્તિના કાળમાં પણ તેઓને એકાન્તમાં રાખવાં એજ સજાહ લયું છે ” એ તો એક જાતનો એવો અણકરોસો બતાવી આપે છે કે જેને માટે પુરૂષ જાતિ અને વ્યક્તિ બંનેએ શરમાવું નેહએ. સ્ત્રીઓની પવિત્રતાને માટે ને ધણું બોલાયું અને લખાયું છે તે માત્ર અર્થહીન બકચાદ છે. પવિત્ર રહેવું એનો અર્થ પાપનું અગ્નિ અથવા વિલોમન લાગેલની ગેરદાજરી એવો નથી થતો, પણ મનની સ્ત્રી સ્થિતિ દ્વારા નેહએ કે જેથી

પાપતરફ સ્વાભાવિક તિરસ્કાર આવે. એક બાળક ચોરી કરતા ન શીખે એવા હેતુથી શું આપણે ચોરી કરવાની લાઘવ ઉત્પન્ન થાય એવી સધળી વસ્તુઓ એનાથી દૂર રાખીએ છીએ? આપણે તેનું નૈતિકબળ એટલું વધારવાને પ્રયત્ન નથી કરતા કે જેથી એ બાળકનાં મનથી ચોરવાની લાઘવ દૂર રહે ? " સ્ત્રી જાતિ નિર્બળ છે, એનો સ્વભાવ એવો છે કે કસાવાનો પ્રસંગ આવતાં તે કસાયા વગર રહે નહીં. " એવો વિચાર અહોનિશ પુરપના મનમાં રમ્યાં કરવો હોવાથી પરિણામ એ થયું છે કે જાતિના વિકાસને દાનિ પહોંચી છે અને ઉભય પક્ષનો એક બીજ તરફ અણબરોસો ઉત્પન્ન થયો છે. ધરમાં પોતાનાં ન્હાની વયનાં ભાંડુઓની સંભાલુકાર અને દોરવનાર તરીકે, પોતાનાં મોટાટી વયનાં ભાંડુઓની સાધી અને સખી તરીકે સ્વચ્છન્દે ધ્રુમતી પ્રાચીન કાળની હિંદુ-સ્થાનની સ્ત્રી હાલમાં ક્યાં છે ? જીવનના શ્રમમાં લાગ લેનાર સાથીને માટે દુરના પ્રદેશમાં ભાડકવાને સ્વતંત્ર એવી સાવિત્રી હાલમાં ક્યાં છે ? પુરૂષ એકલો રહે તે સાફ નહીં, તેમજ સ્ત્રી જાતિને સંસાર તરફ વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવાની શક્તિ જેથી આવી શકે તેવો અવર જાતિની સાથે વ્યવહાર ન હોય તે પણ સાફ નહીં. પોતાનાં ધરનાંજ પુરૂષોને છુટથી અને ખુદમાં મનથી મળતાં, તેની સાથે માટે સ્નેહ અને સમ્બન્ધ રાખતાં સ્ત્રીને શા માટે શૈક્ષણિક નેષ્ટાએ ? એના વ્યવહારથી જીવન તરફ દરેક રીતે તે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોતાં શીખશે, અને પોતાનાથી બહારના વિષયો તરફ તેનું મન ખુલ્લું રહેશે, પુરૂષોએ એકલાં રહેવું એ ખોટું છે, પણ સ્ત્રીઓએ એકલાં રહેવું એ તેથી પણ વધારે ખોટું છે. એના સખીના વિચારોનો કુટુંબના સાંકળ પ્રદેશમાંજ સમાવે થાય છે, અને માત્ર પોતાના જેવી-અરે પોતાથી પણ અજ્ઞાન એવી ચાકરડીઓના સહુવાસમાંજ એનો સમય જાય તો ધરના પુરૂષોને કુટુંબની સ્ત્રીઓમાં શુદ્ધિની સમાવેશતા ન જણાય, અને તેઓના તરફ ધણેએ પ્રેમ હોય છતાં માનસિક તૃપ્તિને અર્થે ધર બહાર જવાની જરૂર પડે તેમાં નવાઇ જેવું નથી. હિંદુસ્થાનનું કૌટુંબિક જીવન જોવાનો જેને લાભ મળ્યો હોય તેનું લાભ સ્ત્રીઓનાં અને પુરૂષોના જીવનની વચ્ચે જે વિશાળ અંતર છે તે તરફ જોવાયા વિના રહું નહીં હોય. પુરૂષો પોતાના માનસિક અને રસિક વ્યાપારોમાં મુગ્ધાવસ્થા રહે છે, પણ કુટુંબની સ્ત્રીઓથી તદન અલગ રહીને પોતાનું એ કામ તેઓ કરે છે. કોઈ ધણા મોટા પ્રસંગોએજ સ્ત્રીઓને પુરૂષના આનંદમાં ભાગ લેવા દેવામાં આવે છે. પણ તેઓ પદ્ધતી પાછળ સહીસલામતીમાં અને એકાંતમાં રહીને જો તેઓને મુસાફરી કરવાની હોય તો તેઓ કેવા નિરાધાર બને છે. અને જુદા જુદા સ્થળોના દર્શનથી જે લાભ થાય તેનો મોટો ભાગ તેઓને મળતો નથી. હિંદુસ્થાનની સ્ત્રી એવા બંધનમાં રહે એ શું જરૂર છે ? તેના પોતાના પ્રદેશમાં પુરૂષમાં પુરૂષની સહચરી તરીકે તેને યોગ્ય સ્થાન નહીં મળશે ? સંસારના વ્યવહારમાં અને શુદ્ધિની કેળવણીમાં સ્ત્રીને શું પુરૂષની બાજિવણ તરીકે ધરતી પડવી નહીં મળે ? "

ઉપર સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને વૉલ્ટર સેવેજ લેઝારના ચબોમાં આપણે એટલુંજ કહીશું કે એ નાગ્નિક અને સુંદર સ્ત્રીઓ આપણી સમાજરૂપી ઇમારતની શોભારૂપજ નહીં, પણ આધારરૂપ છે. માટે સ્ત્રીઓની કેળવણીની બાજતમાં પુરૂષોની કેળવણીના

જેટલીજ બધે તેથી પણ વધારે ખંત કે જેથી કેળવાયલી માતાઓનાં ઉત્તમ શિક્ષણનો સાબ મેળવીને આપણાં સંતાનો ખરા દેશભિમાનથી ગાળ

“ ધમ ધમ ધરણી મુખવીશું.
અમ દેશ તણાં કરી ગાન;
જય જય જયનાદ કરીશું;
દર્શું મેંધા અમ પ્રાણુ;—
એ ભક્તિ વસી ઉર તે શી.
દેને શક્તિ પરમેશ !
અમે દેશી, દેશી, દેશી !
ઓ દિવ્ય અમારો દેશ. ”

(સંપૂર્ણ)

વર્તમાન રંગ.

માં મળેલી ચોથો જૈનમહિલાપરિપદ—આપણા દેશની સ્ત્રીવર્ગની વેપમનો વિચાર અસાર સુધી માત્ર પુરોષોજ કરતા હતા, પરંતુ મહિલાઓમાં કેળવણી અને જ્ઞાનવિસ્તારના પરિણામે સુશિક્ષિત સભારીઓ પણ પોતાની ઉન્નતિના માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગી છે, એ નિશ્ચય દેશનાં સદ્માન્ય અને તેના ઉદ્ધર્મનાં મંગલ મય લક્ષણજ છે. પરમ જ્યોતિનો પ્રભાવ અધકાર દેહી અનેક ન્હાના પ્રકારોને જન્મ આપે છે, તેમ પરમ પૂજ્ય દેશરત્ન સદ્ગત મહર્ષિ રાનડેનાં યશસ્વી પ્રતાપી ધર્મપત્ની ભગવતી રમાબાઇએ પશ્ચિમ વર્ષે ઉપર મુંબાઈ શહેરમાં પ્રકટ કરેલો મહિલા-પરિપદનો જ્યોતિ દેશમાં સર્વત્ર વિસ્તરતો જ્વલ છે. વિશેષ કરીને જૈન મહિલાઓએ આ જ્યોતિને અત્યાર સુધી અધકારથી દંકાપેલાં પોતાનાં હૃદયોમાં પ્રવેશ કરાવ્યો છે, અને તેનાં પ્રતિબિંબો પ્રતિ વર્ષે જૈન કોન્ફરન્સના પ્રસંગે ઝળાઈ રહે છે. આ વર્ષે પુનામાં ભરાયલી જૈન કોન્ફરન્સ સાથે તેમની મહિલાપરિપદ પણ મળી હતી, તેમાં અનેક વિદ્વાન સભારીના ઉન્નત વિચારો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે. તેમનાં પ્રમુખ સો. શ્રીમતી મીડી. આશ્રુ બાપણુ ધણી વિદ્વતા, હઠાપણુ, સુશીલતા, અને સદ્સહયતાથી ભરપૂર, પ્રવાહ રૂપે, વહું હતું. સ્ત્રીહિન સાથે સંબંધ ધરાવતા અનેક સાંસારિક અને કેળવણીના જે વિ-પથો હિંદુ જનસમાજમાં ચળવળી રહ્યા છે, અને જેના ઉપર વિચારક પુરોષોએ અનેક દૃષ્ટિ બિંદુથી મતની ધારાઓ વર્ષાવી છે, તે વિષય પરત્વે સુશિક્ષિત વિચારશીલ સ-ભારીઓ પોતે શું ધારે છે, એ નિદાનકું વહું ઉપયોગી તેમજ રસિક યવાનો સંભવ છે. તેથી તેમાંનાં યોગ્ય વિચાર પુખ્તોની મુંદરી અમારાં વાચકદેહો આગળ ધરાવવી ઉચિત માની છે.

પ્રમુખ સો. મીડીમાઇએ પોતાના પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં પૂર્વની અને હાલની આર્થિક સ્થિતિ વચ્ચેના અંતર સ્પષ્ટ કરી સંસારમાં સ્ત્રીઓના સ્થાન સંબંધી જન્યાનું હતું કે—

આપણી સારી કે ખરાબ સ્થિતિ ઉપરજ આપણા કુટુંબની સારી કે ખરાબ સ્થિતિનો આધાર છે. સંસારસમાજમાં આપણી પક્ષી સચીવ યાને પ્રધાનના જેવી છે. જેવી રીતે એક રાજ્યની આબાદની કે પાપમાત્રીનો આધાર તે રાજ્યના પ્રધાન ઉપર રહેલો છે, તેવી રીતે એક કુટુંબરાજ્યની આબાદની કે પાપમાત્રીનો આધાર પણ ગૃહિણી રૂપી પ્રધાન ઉપરજ રહેલો હોય છે. રાજ્યનો પ્રધાન જો દીર્ઘદર્શી, ડાહ્યા, વ્યવહારકુશલ, અનુમતી અને વિદ્વાન હોય છે તો તે રાજ્યને પ્રથમ પંક્તિ ઉપર મુકી શકે છે. તેવીજ રીતે ગૃહિણી પણ જો ચતુર, સુધીવ, ભણેલી, ડાહી અને વ્યવહારકુશલ હોય છે તો તે પોતાના ગૃહરૂપી રાજ્યને ઉંચામાં ઉંચી પંક્તિ ઉપર મુકી શકે છે. " કેળવણીના વિષય ઉપર ઓક્ષતા તેમણે તેનું સ્વરૂપ ધણું હતું કે:— "કેળવણી એવા પ્રકારની મળવી જોઈએ કે તેથી દરેક પુરૂષ કે સ્ત્રી પોતાનું જે જે કર્તવ્ય હોય તે તે દૃઢપણે, સરથતાથી, અલ્પાયાસે કરી શકે પોતાના જીવનવ્યવહારના અંગનાં તેમને જેજે કામ કરવાનાં હોય તે તે સર્વ સુખમતાથી કરી શકે અને હેરાત નીતિમય અને ધાર્મિક જીવન ગાળી એકંદરે મોક્ષાભિગમી થઈ શકે. માત્ર લખતાં વાંચતાં આવડવું તેનું નામ કેળવણી નથી. આપણી સ્ત્રીજાતિની આવડતક વ્યાજતો, જેવી કે પોતાની પતિ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, સાસુસસરા જોગજોડાણી વગેરે વડીલ વર્ગ તરફની શ્રદ્ધા, પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, વગેરેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરાવનાર, — ન્હાની ન્હાની કળાઓ જેવી કે રસોઈ, શી. વડું, યંચડું, ભરતકામ, ચિત્રકળા, સંગીત, વગેરેનું જ્ઞાન આપનાર, — બાળકોને કેમ ઉછેરવાં, સામાન્ય તંદુરસ્તીના નિયમો કેમ જાળવવા, ધરવેદુ વગેરેનું જ્ઞાન આપનાર એવી કેળવણીની બહુજ જરૂર છે. વળી પોતાના તથા કુટુંબના આરોગ્યમય જીવન ગાળવા માટે સ્ત્રીઓને સારીરિક જ્ઞાન જરૂર પડતી થાય છે. માથુસના - શરીરની રચના કેવી છે, શરીરના ધર્મ શા શા છે, હવા શું, હવાના પદાર્થો શું, હવાશુદ્ધિ, જગશુદ્ધિ, ખોરાકશુદ્ધિ, યોગ્ય કસરત, યોગ્ય વિશ્રાન્તિ, શારીરિક પવિત્રતા, માંદગી વખતે યોગ્ય ઉપચાર ઇત્યાદિ માટે વિદ્યાનના અભ્યાસની જરૂર છે. આરોગ્યતાના નિયમો નહીં જાણવાથી અનેક બાળકો પોતાની માતાની સોડમાં ગુંગળાઈ મરણ પામે છે, અનેક બાળકો ડાહ્યે છે, અનેક અંધો, ઠાન, નાક વગેરેનાં દરદો ભોજવે છે. વળી ધરને પોતાની વિવેક બુદ્ધિથી, કરકસરથી, તારવું કે ઉગાઉપણાથી કુખ્યાડવું તે સ્ત્રીના જ હાથમાં છે. માટે ગૃહન્યવસ્થા બરાબર ચર્ચી શકે, ઉપજ ખરચના હિસાબ ઉપર વિચાર રાખી પોતાના ધર ખર્ચ ઉપર અંકુશ રાખી રાકાય, ધરની આવકમાં બચાવ કરી કુટુંબને આબાદ કરવામાં પ્રયત્નો કરી રાકાય, તે માટે સ્ત્રીઓને વ્યવહાર ગણિતના જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. વળી તેનું ચરિત્ર અને નીતિ ઉંચા પ્રકારનું બધાય તે વારતે અમુક ધાર્મિક જ્ઞાનની તેમજ નીતિનાં મૂળતત્ત્વોના જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. હું જણાવું છું તે મુજબ આપણી બાળાઓને શિક્ષણ આપવાની જ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો હું ખાઈ છું કે આપણે એક ઉત્તમ પ્રકારનો સ્ત્રીવર્ગ ઉત્પન્ન કરી શકીએ. " વિધવાઓની પુરતી સંભાળ ન રાખવા માટે પુરૂષ વર્ગનો તેમજ જનસમાજનો દોષ કહાડવા પછી વિધવાધર્મ સંબંધે તેમણે દર્શાવ્યું કે— " પતિના મરણ પછી સ્ત્રીએ કાંઈ પણ પ્રકારના સજ્જાર રાખવો એ નીતિનિયમથી વિરૂદ્ધ છે. પતિનો પત્ની એજ

શણુગાર છે. અને તેના મૃત્યુ પછી પત્નીને આ સંસારમાં કાંઈ પણ એવો સંબંધી નથી રહેતો કે જેને લઈને તે શણુગાર ધારણ કરવાની અધિકારીણી હોઈ શકે. માટે તેણે પોતાના વૈધવ્યધર્મને યોગ્ય જે જે આચારવિચાર હોય તેનું પરિશીલન કરવું જોઈએ. અને પોતાના જીવનની મ્હોટો ભાગ જનસેવા અર્થે કે આત્મકલ્યાણ અર્થે ગાળવો જોઈએ. "

તે પછીનું આપણું સા. જ્ઞેન પ્રાણકુંવર પરમાનંદદાસે " આર્યગૃહસંસાર અને હાલની સ્ત્રીકેળવણી " એ વિષય ઉપર આપણું હૃદય તેમાં કેળવણી અને ધર્મનો અનિવાર્ય સંબંધ સાંધતાં તેમણે ઘણા જાંભીર વિચારો જણાવ્યા હતા. "આપણો ગૃહસંસાર ધર્મના પાયા ઉપર રચાયેલો છે. આપણા ગૃહમાં પાળવામાં આરતી આરોગ્ય શાંતિની ક્રિયાઓ પણ ધર્મના રૂપે મુકાયેલી છે. આપણામાં ધર્મ એજ જીવન છે. તે જીવનથીજ આપણામાં આનંદ, ઉત્સાહ અને પ્રેમ રહેલાં છે. ધર્મના જીવન વિના આપણે નિર્જીવ છીએ, જડ છીએ. આ પરથી માલમ પડ્યો કે હિન્દની પવિત્ર ભૂમિમાં ગૃહસંસાર અને ધર્મ બંને સાથેજ જોડાયેલાં છે, અને તેથીજ આપણામાં નમ્રતા, દીનતા, વિવેક અને આદર રહેલાં છે. ઇત્યાંમાં તે સાંસારિક અને ધાર્મિક જીવનમાં હાથી ધોડા જેટલો તફાવત છે, અને તેથી ત્યાં કેટલાંક વિપરીત પરિણામો આવે છે, એટલે તેમનાનાં પેતાપણાના કરતાં નમ્રતા સ્વાર્થત્યાગ વગેરેના ગુણો ઓછા અંશમાં હોય છે. આર્ચા પરિણામો આપણામાં ધર્મને લીધે આવશે નહીં. હાલની કેળવણીમાં ધર્મને આજુએ મુકવામાં આવ્યો છે, તેથી વિપરીત પરિણામો આવવા સંભવ છે. જેમ કેળવણી વધારે લેવાતી જાય છે તેમ ધર્મનો ટકો ભૂતાતો જાય છે. માટે કેળવણીમાં ધર્મના સંસ્કાર લેવા ઘટે છે. બન્ને એકત્ર કર્યાંથીની આપણે યોગ્ય સન્નારી બનીશું. ધર્મમાં એકઠી જ્ઞાતી ક્રિયા સમાઈ જતી નથી. જ્ઞાત ક્રિયાની સાથે પતિનું પ્રેમથી પૂજન, સ્વજનનો ખુશ્કા દીલથી સત્કાર, બાલકોનું પાલન વગેરે પણ છે. સ્ત્રી કુટુંબની દેરી છે. માતા, પત્ની અને જ્ઞેન તરીકે તે જીવંતીને આનંદ આપનારી છે. તેણે કુટુંબ માટે જે મહેનત કરે છે, તે મહેનતમાં પણ પ્રેમની મધુરી મીઠાસ છે, અને તે પ્રજનનું અંગ હોવાથી તેનાથી પ્રજાતી આવડે રહેતી છે. તેને અનુસાર વર્તવાની ફરજે આપણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલી છે તેથી તે ધાર્મિક ફરજે છે, અને તે યોગ્ય રીતે પાળવાથીજ આપણે ધર્મ આચરીએ છીએ, અને તેથી કલણ તથા અને ઉપજાસની બહુ જરૂર રહેતી નથી. "

આ પત્ની આજની રાખીમાં આટલાંજ પુષ્પોતી મંજરીનો સમાવેશ થઈ શકે એમ છે.

પાન્ય, બંધુ સમાજ :

સમયતરંગ.

ગયા માસમાં ખંભાત સંસ્થાન તરફથી મુજાબના સેવાસક્તના જેણે ધેરણ ઉપર એક પુષ્પ વચની સ્ત્રીઓ માટે શિક્ષણશાળા ઉઘાડવામાં આવી છે.

ગુજરાતમાં આવેલા જેણે જીવંતમાંના કપડાંજ ગામમાં શ્રીમત શંકરાચાર્યના ઉપદેશથી મોઠ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ માટે, તેમજ વૈશ્ય સન્નારીઓ માટે તેજ ગામના મ્હોટા વૈશ્ય મંદિરમાં, એમ બે વનિતાઓ રચાયાં છે.

પાન્ય, બંધુ સમાજ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર આદ્યારવિ ગોવર્ધનશામભાઈના રાખેલાં કહીએ તો
 "શ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબચોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે જળવંતી, રોગહીન અને
 "સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છિછાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબજનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા
 "શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની જને, કુટુંબના બાળક વર્ગને ચોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 "કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે." પતિશક્તિપરાયણ થઈ પતિનું ઇવન ઉત્તર કરે અને તેના આત્મ-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિયામાં પોતાના કલ્પતરંગ ભોજવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં કલ્પમૂર્ચનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સર્વતા છે. "શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના જ્ઞાન્ય નથી...
 "શ્રીની ઉત્તરવિના દેશની ઉત્તરિ અરાધ્ય છે."

પર્ય ૬ કું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ જીસાઈ:-આપાંક, વિ. સં, ૧૯૬૫. [અંક ૧૧ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સન્ત.

ગણલ—

હમારે સન્તની સેવા, હમારે સન્ત છે દેવા;
 હમારે સન્તને મઠયું, હમારે સન્તથી હઠયું.
 હમારે સન્તથી જ્ઞાન્તિ, ટલે છે સન્તથી ઘ્રાંન્તિ;
 સુળીશું સન્તની વાણી, સુધા સમ દોલમાં જાણી.
 કરીશું સન્તની ભક્તિ, લહીશું આત્મની શક્તિ;
 હમારે સન્ત સૌમાર્ગી, જગત્માં સન્ત વૈરાગી.
 જગત્માં સન્ત છે પ્યાર, જગત્થી સન્ત છે ન્યારા;
 હમારે સન્તની યાર્ય, ઠરીશું દોષને ઠારી.
 હમારે સન્તની યાતો, મલી છે સન્તની જાતો;
 હમારે સન્તની સેવા, મુનીશ્વર સન્ત છે મેવા.

શ્રીમદ્મુનિ બુદ્ધિસાગરજી

ભજનપદસંગ્રહ.

કાવ્યકુંજ.

મેઘાગમન-તજ્જન્ય હર્ષ વર્ણન.

(પૂનમચાંદની ખોલી પૂરી અહીંરે—) એ રાગ

તન મન તપ્ત કરી આપાઠ વિષે ઘન આવીયોરે,
ચઢીયો ગગન વિષે ઘમઘોર ગાલ ગ'લીર;
લીલા લહેર કરીને કેર મટાડયો કાળનોરે,
ઘામ વધ્યો આરામ વિષે ન ટકાયે કોઇથીરે;
પલટાયો દક્ષિણ દિશાને તુર્ત સમીર, લીલા લહેર. (મુવપદ.)

(સાખી) શામ અભનું દળ ભમે, મેઘતણા જેમ ફૂંત;
નિશાની જણુવે નીરદની, ઇશાની થઈ વિદ્યુત.
આરૂ ચોમગ ચિંતાનાથક ચિન્હ થઈ ષધેરે,
વળતી વસુધા ઉપર નિર્મળ વરસ્યો નીર. લીલા લહેર. ૧

(સાખી) ચાતકના સરખા હતા, આ તકમાં સઉ લોક;
તૃપા વૃષાથી તે તન્યા, તન્યા હૃદયના શોક.
અદ્રોહ્યથી જેમ ચક્રોરિને સુખ થાયછે રે,
સુખથી તેમ થયાં બૂને રોમાંચ ચરીર. લીલા લહેર. ૨

(સાખી) ધર્યો હતો જે ધરણીએ, પતિ વિણ પાંદુર રંગ;
તે ત્યજીને તાલ બની, પતિનો થતાં પ્રસંગ.
જાજે કહાડે જીવનમૂળ પધાર્યા જાણીનેરે,
ધાર્યું રસિક રિજાવા તનપર લીધું ચીર. લીલા લહેર. ૩

(સાખી) મોર કિશોર કરી રહ્યા મનહર ચોર મધુર;
માંગલીક પણ કટું કરે, ફર સૂર દાફર.
વક્રોક્તિમાં વરને વિનતિ જેમ વસુધા કરે રે,
આવા હીકક ન થશે હૈયા કેરા હીર. લીલા લહેર. ૪

(સાખી) અતિથય જિન્હો નીકળે, મેદિનીમાંથી ખાફ;
કરતાં તર્ક જણાય તે, સહુદય જનને સાફ.
માનીતાએ મર્જીને વિરહાનળને આલંબો રે,
જવાળા તેની જેમ જણાવી હોય લગીર. લીલા લહેર. ૫

(સાખી) રસા બની રસમય બધી, વધી હર્ષની વેલ;
 શરૂ થયો ખેતી તણો, ખડી પડેલો ખેલ.
 નીરવ નિરખી નદિઓ હર્ષેઘેલી પૂરે ચંદો રે,
 આનંદે ઉછળીને તોડી પાડે તીર.

લીલા દહેર. ૬

(સાખી) ભારતવાસીની હતી, આરંભે જેવી ઉર;
 તેથી કરી કૃપા ધને; ભાવં ધંરી ભરેપૂર.
 આવે કરે દયા શંકર ને નિરખે નેહધીરે,
 તો ગુજરાત બને આ મનમોહક મંદિર.

લીલા દહેર. ૭

કંવિ દયાશંકરે રવિશંકર, ખંભોતે,

સતીને વંદન.

(કામણ દીસે છે અલખેલા તારી આંખમાં રે—એ રાગ)

રટતી નામ પતિનું અતિ સમય શુધ તે સતિ રે,

કેવળ નામ પતિ અંતરમાં

અવર નામ ન મુખપરે ચઠતાં

નહિં જ્ઞાન જ્ઞાન કે પાતતલું જણું “હે પતિ ! ” રે રટતી. ૨

પ્રતિમા પતિની પગલે પગલે

ન્યાળી નાચતી, નમતી નખરે

કેલી કરતી ઘેલી સોંહેલીને ધાંરી પતિ રે. રટતી. ૨

યાકયો પાકયો સ્વામી ચેખી

ચિંતા કરી; સામગ્રી ધરતી

પાય ચાંપી, પાય પડી, રહાય ઇચ્છતાં આપતી રે. રટતી. ૩

ગરીબ પતિને ધનીન ભાવના

નિરસને વળી રસિક સાવ, આ

શુ પ્રાણદય ! વાહ વાત્સલ્ય ! ધન્ય એવી પ્રીતિ રે. રટતી. ૪

કાલી ઘેલી થાય વદતાં

ઓછી ઓછી રહાય કરતાં

જેમ ભકત પૂજે ભગવાન નિરંતર એ રીતિરે. રટતી. ૫

શ્રીઓને નવરાસનો વખત સૌથી વિશેષ મળે છે. સાધારણ સ્થિતિ યુવાવસ્થા. વાળી શ્રીઓને નવરાસનો વખત કંઈક અંશે શ્રીમંત શ્રીઓ કરતાં ઓછો મળે છે. ગરીબ વર્ગની શ્રીઓ કે જેને કમાવાને સાર બહાર જવું પડે છે તેને નવરાસનો વખત જુદા મળે છે. શ્રીમંત શ્રીઓને સવાર, બપોર અને સાંજ એ પ્રમાણે સઘળો વખત નવરાસનો હોય છે.

ઠારણ કે તે લોકોને નોકર પાસે કોમ લેવાનું હોય છે તે નવરાસનો વખત કેવી રીતે ગાળે છે તે તપાસીએ. એક તો સવારના ઉઠવાનું મોકું થાય શ્રીમંત વર્ગ. છે. ખીજું નહાવા પોવામાં સંપૂર્ણતા નહીં રાખતાં તેમાં પણ વિશેષ વખત ગાળે છે તો કોઈ દેવ મંદિરે જવામાં થોડો વખત ગાળે છે, અગર આમ તેમ નોકરોને. ધમકાવવામાં, કે વાતચીતમાં વખત ગાળી નાંખે છે. એ રીતે સવારનો વખત પુરો થાય છે, પછી બપોરનો નવરાસનો વખત કોઈ નિદ્રામાં ગાળે છે. તો કોઈ ભરવા મુંઝવામાં, તેમાં કોઈ કામનું કરે તો કોઈ નકામું વિચાર કર્યા વગરનું પણ કરે છે. કોઈ વળી આડોશી પાડોશીમાં જઈને અગર તે લોકોને પોતાને ત્યાં ખેત્રાતી એક બીજાની નિંદા અને કુધંધી કરવામાં પણ વખત ગાળતાં જણાય છે. તો કોઈ વળી પાર્તીની અગર નાટકની ચોપડીઓ વાંચવામાં વખત ગાળે છે. બધાંજ એ રીતનુંજ વાંચતાં હશે એમ નથી પણ ઘણો ભાગ તો એજ રીતનો વાંચતો જોવામાં આવે છે. એ રીતે બપોરનો નવરાસનો વખત ગાળી નાંખે છે. હવે બપોર પછીનો નવરાસનો વખત એટલે સાંજના બહાર ફરવા જવું. ત્યાં ગયા ત્યાંથી નિરાંતે ફરી મોડા આવવું. બહાર કોઈને ત્યાં કંઈ સંમિશ્રું હોય તો તેમાં વધારી ઘટાડી વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં વખત ગાળી નાંખે છે. પછી જમ્યા કે થોડો વખત વાતચીતમાં ગાળી પછી સુવું એ રીતે એ લોકોનો વખત પુરો થાય છે.

હવે સાધારણ સ્થિતિની શ્રીઓને સવારમાં નવરાસનો વખત ઘણું ભાગે હોતો નથી. ઠારણ કે રસોઇઓ ન હોય તો રસોઇ કરવામાં અગર ધરતું સાધારણ વર્ગ. કામકાજ કરવામાં તેમનો વખત જાય છે. એટલે એ લોકોને સવારનો વખત નવરાસનો ગણાય નહિ. પછી બપોરનો નવરાસનો વખત તો તેઓ પણ શ્રીમંતની માફકજ ગાળી નાંખે છે. હવે સાંજના વખતમાં રસોઇ કરવાની હોય એટલે સાંજનો બપોર વખત નવરાસનો ગણાય નહિ. તો તેઓ રસોઇમાં વખત ગાળી બાકીના વખતમાં શ્રીમંતની માફકજ વર્તે છે.

ગરીબ વર્ગ કે જે વર્ગમાં દરેક માણસને કમાવાની જરૂર હોય છે. તે વર્ગની શ્રીઓને પણ સવારના ઘર કામ, રસોઇ વિગેરે કરવાની હોય એટલે તે લોકોને પણ સવારના નવરાસનો વખત હોતો નથી. બપોરના વખતમાં જાતેજ કમાવ જઈ પોતાનું ગુજરાન કરવાનું હોય તો તે લોકોને કમાવાને સાર બહાર જવું પડે અગર ઘરમાં પણ ધંધો કરવો પડે છે. એ વર્ગના પુરોણી કમાણી ધરના સઘળા માણસોનો નીભાવ થાય તેટલી હાંતી નથી તે વર્ગમાં શ્રીઓને કમાવાની જરૂર પડે છે, એથી તે વર્ગની શ્રીઓને બપોરે નવરાસનો

વખત ખીસકુલ મળતો નથી. હવે રાત્રિ કામથી ઘેર આવી રસોઈ કરી જમ્યા પછીનો સહેજ વખત મળે તો તે વખતે તેઓને આરામ લેવો જરૂરનો હોય છે અગર કુટુંબી જન સાથે વાર્તા વિનોદમાં વખત ગાળવો અવશ્યનો છે.

વૃદ્ધ સ્ત્રીઓમાં શ્રીમંત, તેમજ સાધારણ, બન્નેને લગભગ નવરાશનો વખત સર.

ઓજ મળે શ્રીમંતને તો નવરાશનો વખત : મળેજ ને સાધારણ

વૃદ્ધાવસ્થા. વર્ષમાં વહુ હોય તો તે ઘરમાં રસોઈ વિગેરે જે કામ હોય તે કરે.

અગર સાધારણ સ્થિતિવાળા નોકર પણ રાખે છે. તેથી વૃદ્ધ સ્ત્રી.

ઓને ધણું કામ હોતું નથી. તો તેણે હાલનાં નવરાશનો વખત કેવી રીતે ગાળે છે તેઓ સવારમાં નાહી ઘોષ પુલ પાકમાં બેસે છે લાંબા વખત સુધી પુલ પાક કરી પછીના વખતમાં દેવ દર્શને જાય, પુલ પાક નહિ કરવો કે દેવ દર્શને નહિ જવું એવું માફ કહેવું નથી; પણ સમજ્યું ન સમજ્યું હાથમાં માળા લેખને બેસેને દેવ દર્શનેજશે ત્યાં મંદિરને ઝાટલે સવે બેગા મળી એક ખીજની નિંદા કુચકી કરશે લાંબી ઉઠવાં કે ઝાટી બહેન પેલી બેહન કરી વાતોના તડાકા મારી ઘેર આવશે. એ રીતે સવારનો નવરાશનો ને નહિ નવરાશનો સધલો વખત પુરો થશે. પછી ત્રયોરના વખતમાં આરામ લેશે. એમ કરતાં કોઈ મળવા આવ્યું તો વાતોમાં નિંદા અને કુચકી તો ખરીજ, એ રીતે વાતોમાં વખત ગાળી નાખશે સાંજે દેવ દર્શને જવું હોય તો ત્યાં જાય, નહિ તો કોઈને ત્યાં મળવા અગર માફ હોય તો ખબર લેવા ને કોઈ મરી ગયું હોય તો કુટવા જાય. ત્યાં જનારમાં કેટલાંક તો ચર્ચા જોવાને પણ જાય એ રીતે સાંજનો વખત જાય. રાત્રે ઘેર આવી-વાળુ પાણી ફેરી વાતોના તડાકા મારી સુવું, એજ હાલમાં તો જોવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનો વખતુ પુરો થાય છે.

ઉપર લખ્યું છે તે ઉપરથી હાલમાં હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓનો નવરાશનો વખત કેવી રીતે જાય છે તે જણાવ્યું છે. કુંકમાં ઠીકે તો જે સ્ત્રીઓને નવરાશ મળે છે તેઓ માનિ પણા મોટા ભાગ આજસ, નિશ, કુચલી કરી વિગેરેમાં નકામો વખત ચૂમાવી દેછે. પણ વખત ધણો કીમતી છે, ને ગયો વખત ફરી આવતો નથી, એ વિચાર સ્ત્રીઓ કરતી દેખાતી નથી.

યુવાવસ્થામાં બાલ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી, ને વૃદ્ધાવસ્થામાં યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી, તેમજ ગયો વખત ફરી પ્રાપ્ત થતો નથી. વખતની કીમત અને સારાસારનો વિચાર એ હાલમાં સ્ત્રીઓમાંથી નષ્ટ થયો છે. એ જાણવું મુખ્ય કારણ કેળવણીજ છે, જેને જોયા પ્રકારની કેળવણી મળી નથી તેને વખતની કીમત અને સારાસારનો વિચાર આવતો નથી. તેનું પરિણામ ઉપર જણાવ્યા મુજબ આવે છે. જેને સારી કેળવણી મળી હોય છે તેને ઉપરનો વિષય લાગુ પડતો નથી.

હવેની ઉછરતી પ્રજાને નીતિ સાથે કેળવણી આપવી એ સમજી માતૃપિતાની ફરજ છે.

હવે ઉપરો ભાગ પુરો કરી ખીજ ભાગમાં જે જણાવવાનું છે તે જણાવીએ તો, નવરાશના વખતનો સારો ઉપયોગ થાય તે અર્થે કેવી રીતે ગાળવો જોઈએ.

ઉપર લખેલાં મોટાં કામો યથા શકે નહિ એ દેખીતું છે. ઉપર જ. સાધારણ વર્ગ. જુઓ ગયા તેમ એ લોકને સવાર સાંજનો વખત નવરાશનો હોતો નથી. પણ ખપોરના જે નવરાશનો વખત મળે છે તેમાં એક બી. જાને મદદ કરવામાં, પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ આગળ વધારવામાં, સારી ચોપડીઓ વાંચવામાં, ઉપયોગી અને કામનું શીવવા ભરવામાં વખત ગાળવો તે ઉપરાંત યોગે વખત પ. રોષકારનાં કામો કરવાં શ્રીમંતોની માફક પરોષકારનાં કામમાં પણ પૈસા ખર્ચવાની સક્તિ હોતી નથી, તો પણ કમાણીનો ભુજ ભાગ પરોષકારના કામમાં વાપરવો જોઈએ અનાથ અને ગરીબોને વિદ્યાભ્યાસમાં પૈસાની, કપડાંફાંટાંની અને અનાજની મદદ કરવી આજુબાજુ પાડા પડોશીમાં માંદુ સાલુ હોય તો તેને દવાની મદદ કરવી. આગર પોતા નાથી બની શકે તો તેની ખરદાચ કરવી. પરોષકારનાં કામ કરતાં પોતાના ધરનું કામ છુટી જવાનું નથી. આ વર્ગની સ્ત્રીઓને પોતાના ધરનું કામ મુખ્ય છે. પોતાનું ધર કર કચરથી ચલાવવું, કુટુંબમાં સંપીકાપણું રાખવું, પોતાના બાળકને નીતિ રીતિની સારી કેળવણી આપવી, પોતે જે કામ કરવું તે કચરત મારે એવું કરવું. આગળના વખતમાં દળવાનું, પાણી ભરવાનું હતું ત્યારે કચરત મળતી હતી ને સર્વેનાં શરીર મજબુત અને નિરોગી રહેતાં હતાં. તો હાલમાં તેવું નથી તો સમજી સ્ત્રીએ કામ કરવામાં શરમ નહિ રાખતાં કામ કરવું, આજસ તજવું, ધરમાં કચરત મળે એવું કામ નહિ હોય તો સાં જમા નવરાશના વખતમાં કરવા જવું.

હવે ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓને ઉપર પહેલા ભાગમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નવરાશનો વખત હોતો નથી તેથી એ વર્ગની સ્ત્રીઓને સાડ પાસ કંઈ લખવાનું રહેતું નથી.

૪૬ સ્ત્રીઓ જે કે શ્રીમંત તેમજ સાધારણ વર્ગમાં હોય તોપણ નવરાશનો વખત લગભગ સરખોજ મળે. કારણ ઉપર પહેલા ભાગમાં જણાવ્યું છે તેમાં શ્રીમંતની સ્ત્રીઓથી તો ઉપર જણાવેલાં મોટાં કાર્યો યથા શકે એમ છે. તો તેઓએ પોતાના નુશીરનું કામ પરવારી યોગે વખત ધ્વિર સ્તુતિમાં ગાળી દેવ દર્શને જવું હોય તો જઈ મંદિરને યોગે કું. યશી કર્યા વગર વેળાસર ઘેર આવવું.

વડીલોઓએ ધરમાં દેખરેખ રાખી સર્વને સામાન્ય ગણી કામના ભાગ પાડી આપવા અવશ્યનાં છે. ત્યાર બાદ ખપોરનો નવરાશનો વખત વાતોમાં કુચક્ષી કરવામાં નહિ ગાળતાં પોતાનાથી યથા શકે એવાં પરોષકારનાં કામો કરવાં. પોતાનો જીવ ઉદાર રાખી નાની ઉમરનાં એવાં કામ કરવા ઉત્તેજન આપવું. પોતે ભણેલી હોય તો આગળનાં પુરાણે પ્રતિદાસ વિગેરેની ચોપડીઓ વાંચવી તેમાંથી સાર મહણું કરી બીજાં નાની ઉમરનાં બોધ આપવો. જે વડીલની આશ્ચર્યગત સારી હોય તો નાની ઉમરનાં તેવી કામ એ દેખીતું જ છે.

તેવીજ રીતે સાધારણ વર્ગની મુખ્ય સ્ત્રીઓએ નવરાશનો વખત નકામો નહિ જવો દેતાં એમણે પણ સવારના યોગે વખત દેવ પુજામાં ગાળી સાધારણ વર્ગ પછી વહુ દિકરીને રસોઇમાં નહિ આવડતી બીજા ઉપર રહી શી.

ખવતી. વહુઓનાં છીડાં નહિ ઠાઠતાં તેઓને યોગ્ય રીતે કેળવવી, એ કામ સમજી અને વડીલ સાસુનું જરૂરનું છે. તેમજ પોતાની દીકરીઓને પણ યોગ્ય કેળવણી આપવી. હવે બપોરના નવરાશનો વખત આજસ કુચલી કરવામાં નહિ ગાળતાં, કોઈ પણ જાતનું ઉપયોગી કામ કરવું ને પોતાનાથી ચર્ચ શકે એવાં પરમાર્થનાં કામ કરવાં, તે કામ સાધારણ વર્ગની સુવાવરયાની સ્ત્રીઓને કરવાનાં ઉપર જણાવ્યાં છે તે કામ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓથી પણ ચર્ચ શકે એમ છે.

આ વિષયમાં મારી અદ્ય જુદી પ્રમાણે જણાવવાનું હતું તે જણાવું છે.

સ્ત્રીઓને કરવાનાં બીજાં પણ કામો લખવાનાં રહી ગયાં હશે.

છેવટ. પણ આજસ, કુચલી અને નિદ્રામાં વખત ગાળ્યા કરતાં જે મેં

આ જુજ કામો લખ્યાં છે તે નિયમિત રીતે થાય તો દેશને પણો

ફાયદો થવાની આશા રખાય, ને હાથમાં સ્ત્રીઓનાં મન નખળાં થયાં છે, તે પ્રદુષિત થાય, વિચાર સંક્રિત વધે ને નિરાશી રહે. માણસનું મન કોઈ પણ જાતના વિચાર કર્યા વગરનું રહેતું નથી. જે તેને જોયા પ્રકારના વિચાર કરવાના નહિ હોય તો તે નીચમાં નીચ વિચાર કરે છે. પાણીની રૂતિ નીચીજ જગ્યામાં હોય છે તેમજ મનની ગતિ પણ નીચીજ જગ્યામાં જાય છે. પાણીને જેમ વાળીને ઉચે લઈ શકાય છે તેમજ મન, સુદ્ધિને કેળવણી આપી ઉચા પ્રકારના વિચારમાં દોરે તો દેશાય એમ છે. અને “અંતમાં આપણા દેશની સર્વ સ્ત્રીઓ કેળવાએલી, સદ્ગુણી અને સુનીતિયાન ચર્ચ આ ભરતખંડને દિપાવે અને પુરાતન કાળમાં તેમની જે કીર્તિ હતી તે પાછી મેળવી આપે એવી પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે મારી પ્રાર્થના છે.”

સૌ. સરસ્વતી મણિલાલ.

॥ ૐ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મો,

(સ્ત્રી લેખ.)

સર્વ પ્રાણી માત્રના નિર્જાતા, અન્તર્યામી, પરમ કૃપાળુ પરમાત્માને. તથા તેમના અંશાવતાર શ્વેત, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને આરંભમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્પ્રસન્નર અર્પું છું.

સુત જુહોને ! આજનો વિષય “ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મો” એ ઉપર છે, એની અંદર જે જે જણાવેલું છે તે દ્વારા ધારવા પ્રમાણે સર્વ સુત અને વડીલ જુહોને તો વિદિત હશે એટલે તેમને તો તે નિઃસ જોતું લાગશે. પણ એવા વિષય વધારે વખત ચર્ચાયેથી એની અંદરથી કોઈપણ ગૃહણ કરવાનું મળે છે. તેમ હમણાનો જે ઉછરતો જમાનો કે જેમને ધર્મશાસ્ત્ર ઉપર દિન પ્રતિદિન અગ્રદા થવાથી અતોષપ્રતોષપ્રતોષ થતો જણાય છે તેમને કંઈપણ ઉપયોગી ચરો જણી આ વિષય વાંચવાની આપ સર્વ સુત જુહોનેની રજા માગું છું. એની અંદર કંઈપણ દેવ જણાય તો તે તરફ દુર્લભ કરવા કૃપા કરશો.

જેનો । સંસારમાં આદાર, નિદા, ભય, વિગેરે એ મનુષ્ય અને જનાવરો બન્નેને સમાન છે. પણ મનુષ્યને શુદ્ધિની બહિષ્ છે તેથી તેમના કરતાં ધર્મ એ વિશેષ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ રહિત છે તે પણ સમાન છે.

જેનો । વિદ્વાનો કહે છે કે ધણા જન્મને અતે આપણી પૂર્ણ પૂન્યાઇ હોય તો મનુષ્ય જન્મ આવે છે. સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ આવવો પણો દુર્લભ છે, તેમાં પણ ઉત્તમ કુળમાં જન્મ આવવો એથી પણ દુર્લભ છે. તો આવો મનુષ્ય દેહ ધરી કંઈ-પણ સાર્યક ન થયું તો કહ્યું છે કે તે મનુષ્યજન્મ બકરાના કોટના આંચળની માફક વ્યર્થ છે મારે મનુષ્ય દેહ ધરી આપણા જન્મનું સાર્યક થાય એ માર્ગે જવું એજ આપણી ફરજ છે.

આ સંસારને મહાન પુરુષોએ સાગરની ઉપમા આપી છે. તેમાં મનુષ્ય દેહ નૌ-કા રૂપ છે, શુદ્ધિ તેનું સુકાન છે. મારે શુદ્ધિને રાત્રિ નિયમને માર્ગે દોરી દેહરૂપી નાવગાવતી સંસારને તરવો જોઈએ. અને આપણો કર્તા કોણ તેનું સ્વરૂપ એજાણખડું જોઈએ.

જેનો । આપણા આર્યશાસ્ત્રકારોએ અસલ વખતનું મનુષ્યનું સો વર્ષનું આયુષ્ય ગણેલું છે, ને તેના પ્રમાણમાં તેના નિયમ બાંધેલા ઝં હાલમાં આયુષ્ય ટુંકા ધર્મ મળ્યા છે, તેને મારે પણ શાસ્ત્રકારો આપણા નીતિ નિયમના બંનેનો દોષ કાઢે છે.

પ્રથમના સો વર્ષના પ્રમાણમાં ચાર આશ્રમ સ્થાપેલા છે, બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ, અને સન્યસત. પ્રથમાવસ્થામાં શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી ગૃહની તેમ પરમાત્માની સેવા ભક્તિ કરવાનું જણાવ્યું છે, અસહના વખતમાં પુત્રોને ઉપનયન સંસ્કાર બાળપણમાં યતા ને તે સંસ્કાર પૂરા થયે તેજ અવસ્થામાં ગુરુને ઘેર નિવાસ કરવો પડતો. ત્યાં તેમનું કાર્ય વ્યવહારથી જીવ પ્રકારનું હતું. તેમને નિયમિત રીતે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો પડતો. રાત્રિનું, નીતિનું તેમ રાત્રપુત્ર હોયતો ધનુષિવાનું રાજનીતિ વિગેરેનું જ્ઞાન ગુરુ પાસે મેળવતું પડતું. આની સાથે ગુરુની ધણા પ્રકારની સેવા કરવી પડતી. એ ઉત્તમ સેવાનો બદલો અવર્ણનિય તેમને મળ્યા વગર રહેતો નહિ. પણ તે ક્યારે કે પૂર્ણ પ્રેમથી ગુરુની સેવા કરતા ત્યારેજ ગુરુની આજ્ઞાની કોઈપણ બાબતમાં અવગણ કરવામાં આવતી નહિ. ગુરુ પણ ખરી કસોટી કરી પેતાની કૃપાનો પ્રસાદ આપતા હતા. એવી કૃપા પ્રસાદી મારે ધણી ધીરજ રાખવી જોઈએ. તેમાં એક દહાંત ન્હાને જેવું યાદ છે તેવું કહું છું. પૂર્વે કોઈ બ્રહ્મસાની ગુરુ પાસે કોઈ એક વિદ્યાર્થી આવ્યો ને તેણે ગુરુ પાસે રહી અભ્યયન કરી મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા જણાવી ગુરુએ એને ધણી રીતે સમજાવ્યો અને વનવાસના નિઃશ્ચય તથા ગૃહસ્થોના જેવા ભોગ વૈભવ અગ્રે નહિ મળે એવું ધણા પ્રકારે સમજાવી એના મનની દૃઢતા જોઈ પણ પેલાએ પોતાનો આશ્રય છોડ્યો નહિ તેથી છેવટે ગુરુએ તેને પોતાને સાં રાખ્યો કેટલોક કાળ ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યયન કર્યું તેમ ધણી ખંતથી ગુરુની સેવા પણ કરી. દેહકાલ મળે એને લાગ્યું કે આપણું ઈચ્છેલું ક્યારે પ્રાપ્ત થશે. ને તેની ધિરજ રહી નહિ, છેવટે ગુરુને પુછ્યું કે મહારાજ ધણા દહાડાથી હું આપની આજ્ઞા મુજબ અભ્યયન કરું છું. તેમ મહારી શુદ્ધિ પ્રમાણે સેવા ચાકરી પણ કરું છું. પણ તેનું ફળ કંઈ દેખાતું નથી.

આ સંભળી ગુરુને હસવું આવ્યું કે લાંબો કાળ થયો એટલે આની ધીરજ રહી નહિ. ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે બાઈ ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. મારે સજીરી મળ્ય. વળી થોડા દિવસ થયા એટલે ફરી ઉપર પ્રમાણે પુછવું. આથી ગુરુએ એની કસોટી કરવા માંડી. એને આજ્ઞા કરી કે આ બધા ઝાડ છે તેને હમેશાં નદીએથી લાવીને સો ઘડા પાણી થોડા વખત રેડજો એ પ્રમાણે તેણે બીજે દીવસથી કરવા માંડ્યું. પણ નદી છેટી તેથી વખત વધારે લાગે ને બપોર થયા એટલે ક્ષુધા તૃષ્ણા પીડવા લાગી તેથી કંટાળ્યો ને મનમાં વિચાર આવ્યો કે ધૃત્વરત્નો સાક્ષાત્કાર થવાનું કામ થઈ કંઠ્ય છે. વળી સજીર પાસે જઈ નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કૃપાનાથ ! હવે કૃપા કરો. તેમણે ઉત્તર દોષો ! બાઈ મેં પ્રયત્નથી કહ્યું હતું કે એ કામ સુલભ નથી પરમાર્થના કામમાં ધણી દહતા ને શ્રદ્ધાની જરૂર છે. બપોરના પછુ કંઈ સ્થેલથી થતું નથી તો આતો પરમપદને પામવાનો માર્ગ છે. મારે ધીરજ રાખ. એણે ત્યાં તો કાંઈ કશું નહિ ને ઉઠીને ચાલતો થયો બીજે દીવસે પાણી લેવા ગયો પણ મન ચિંતર રહ્યું નહિ ધડા બર્થો ને ચાલવા માંડ્યું, ઉપરથી તાપ પડ્યો એટલે મન ડગમગ્યું એટલે ધડા પછાડી નીચે મુકી વિચારવા લાગ્યો કે આપણા નશીબમાં નથી મારે મને ત્યાં જઈ બીજે માર્ગ પકડીશ ને ત્યાંથી જેવો ચાલવા લાગ્યો એટલે એના બાળ્યોદયના બળે ધડાને વાચા ચઢ ને તે બોલ્યો અરે બાઈ આટલું અઠગાય છે શા મારે તું તો બાગ્યશાળી છું. તને યેડાજ કાળમાં તારા પૂર્વના સંસ્કારને લીધે ફળ મળવાનો વખત આવ્યો છે, બાઈ દરેક કાર્યમાં કેટલું કષ્ટ તથા કાળ થાય છે તે તારી વિધિથી તને જણાશે પ્રથમ તો દોઢાળી વતી ખુબ પા મારી મરોડી ખોદી રોપવી ભરી કુંભારને ત્યાં નાંખી દગલા કરી તેમાં પાણી નાંખી પાવડાવતી કચરીને અંદર લાદ વિચેરે દુર્ગમિ પદાર્થો નાંખી ગારો બનાવ્યો પછી મુખ્ય ધણીએ તેનો પીડો બનાવ્યો ને હયોડાવતી ટીપી ટીપીને મારો અડધો પાટધડ્યો. પછી થોડો વખત તડકે મુકી ફરી ટીપીને ધડાનો આકાર બનાવ્યો. પછી કેટલાક તડકા ખવડાવી રંગ ચઢાવ્યો તોપણ ત્રહારો છુટકો થયો નહિ, ત્રહારો જેવા કેટલાક પદાર્થોને એકઠા કરી એક ગોટા કચરાનો કુંગર હતો તેની અંદર ગોઠવ્યા. ને ઉપર બળતું કરી પઠ્યા. ત્યાર પછી બહાર કાઢી ગોઠવી રાખ્યા પછી જેને જેની જરૂર હોય તેના ઘરાબે ભેરા આવ્યા, તે પણ લઈને ચાલતા થયા નહિ, પુષ્કળ ટકારા મારી ખખડાવે ને છેવટે પૈસાવતી પણ ટકારા મારીને પછી ઉપાડી લઈને રસ્તો પકડે. બાઈ 'ત્રહાર' પણ ધન્ય માગ્ય છે કે તારા જેવા પવિત્ર માણસને દાયે ચદી આ મહાત્માની સેવાના ઉપ યોગમાં આવું છું. બાઈ આવા પ્રકારનું કષ્ટ નેપાથ ત્યારેજ ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. મારે સીધો સીધો પથુંકુટી તરફ જળ લઈને જ. આજ તારો બાળ્યોદય થયા વિના રહેશે નહિ. તે પ્રમાણે તેણે કશું ને ગુરુ કૃપાથી તેને ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ થઈ. બહેનો ! આ ઉપરથી સમજાય છે કે કંઈ પણ જગતમાં સુલભ નથી. દરેક વસ્તુને મારે કષ્ટ તો સહન કરવાનું છે. આજે આપણે આથી કેટલુંક ઉલટું જોઈએ છીએ. દેશકાળને લીધે દરેક વ્યક્તિમાં સ્વતંત્રપણુ દેખાય છે ને કેટલાક ઉદ્ધત હોય છે કેટલાક યા હાકરીઓ હમેશાં બીભત્તો દેખ કાઢે છે. પણને ત્રહારો સાંભળવામાં આવે છે કે હુઝમાસ્તર સારો નથી. ફલાણો મારેશ્વર ખરાબર લાયક નથી. આ બધુંએ લોકોનું ઉજાંજળાપણું છે. હમેશાં પ્રય-

તનો આપણેજ જોઈએ દેખાડનાર રસ્તો દેખાડે. પણ મહેનત વગર ફળ મળે નહિ. ગમે તે કારણને લીધે આ જમાનામાં સ્વતંત્રતા વધી છે. કોઈના પ્રતિ પૂજ્યપણાનો ભાવ જણાતો નથી ને તેથીજ આપણને કારણે ફળ મળતાં વાર લાગે છે. ઉપર કહેલા દર્શાત પ્રમાણે દરેક ઓછાને પણ મૃત્તિકાના પડાની માફક ધીરજ રાખી સંસારમાં વહેવાનું છે.

ખેતો ! વિદ્યાધ્યયન કરી ગુરુ આત્મા થયે શુદ્ધસ્થાત્રમી થતા. પુત્ર તથા પુત્રી બનેને ગુરુ કુંજમાં રાખવાનો રિવાજ હતો.

ખેતો ! આરે આત્રમમાં શુદ્ધસ્થાત્રમને શાસ્ત્રકારોએ પણો ઉત્તમ માનેલો છે. અને તેનો સાધારણ આપણને પણ અનુભવ યાય છે. ગૃહી માણસ જે ધારે તે કરી શકે છે. અનેક જોનો ઉપર ધણા. ઉપકાર કરી પૂજ્યાર્થ મેળવે છે. બાપાર રોજગાર કરી અર્થ સંપાદન પણ આ આત્રમમાંજ યાય છે. ને તે વડે ભૂખ્યાને અન્ન તરસ્યાને જળ નિર્ધનને ખન તથા વિદ્યાદાન વિગેરે પણો પ્રકારના દાન કરી શકાય છે. અનેક પ્રકારના કર્મ યજ્ઞ યાગ વિગેરે શુદ્ધસ્થાત્રમ યાય છે. આના ધણા દર્શાત રામાયણ, મહાભારત, તથા ભાગવતમાં આપેલા છે. આ આત્રમમાં મનુષ્ય પોતાનું શ્રેય સાધે છે. ને તેમાંથીજ ખર્ચ અર્થ કામને મોક્ષ મેળવે છે. ગૃહી યજ્ઞ જેટલા ધર્મ પાળવાના છે તે બરોબર સમજીને પાળી શકાય તો ત્રણ આત્રમ કરતાં આમાંથી મોક્ષ પ્રાપ્ત યાય છે. ધરમાં રહી જ શત્રુઓનો વિજય કરવાનો છે. ક્રોધ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ મત્સર એ જ શત્રુઓને જીતીને દયા, વૃત, પવિત્રતા, સહનશીલપણું યથાશક્તિ જપ, દાન, સરણપણું, સંતોષ, મહાત્માઓની સેવા, શ્રવણ, મનન, કીર્તન, રમરણ પૂજા, નમસ્કાર, વિવેક, મનનો સંયમ, ઈર્દ્રિયોનો નિગ્રહ, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ધર્મો શુદ્ધસ્થે પાળવાના છે.

ઉપરના જ શત્રુઓનો ક્રમે ક્રમે નાશ કરવાનો છે. મનને જીતવાથીજ પરિપુત્રો નાશ યાય છે. પણ મન જીતવું બહુ મુશ્કેલ છે. જે જે વિષય તરફ આપણું મન દોડે તે તરફ જતું અટકાવવું. ને તેમાં કાયદો ન જોના તેના દોષ ઉપર લક્ષ આપવું. જ્યારે અર્જુને મનોનિમગ્ન મારે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ એમજ કહ્યું હતું કે ધીરજવાળો જીવિથી ધીમે ધીમે મનનો નિગ્રહ કરવો. દરેક વસ્તુમાં દોષ જોવાથી તે તરફ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થશે. ઈર્દ્રિય નિગ્રહથી કામને જીતાય છે. ક્રોધથી ક્રોધ જીતાય છે અહંકાર તજવાથી મદ જીતાય છે. સંયોગથી લોભ જીતાય છે. પદાર્થને મિથ્યા માનવાથી મોહ જીતાય છે, પોતાની ચચાર્ય રિચિતિનું જ્ઞાન આજીવાથી મત્સર તનય છે. આ પ્રમાણે દરેકને મોટે ચિચારવાનું છે. ઉપર પ્રમાણે બધામાં દોષ દર્શિ કરી તજવાથી આપણામાં સત્વ ગુણની વૃદ્ધિ (પ્રાપ્તિ) યાય છે. ને ઈશ્વર પ્રતિ ભક્તિ ભાવ ઉપજે છે. ભક્તિ અને કર્મથી ચિત્ત શુદ્ધિ યાય છે ઉપરના દોષો જેનામાં ન હોય તેનો બ્યવહાર પણ સારો ચાલે છે. ને તેને સૌ લોકો વખાણે છે. દરેક મનુષ્યમાં ક્રોધ સૌથી મોટો શત્રુ છે. ક્રોધ માણસનું લોહી ચુશી લે છે. અને વિદ્વાનો રાક્ષસ કરતાં પણ જુરો કહે છે કેમકે રાક્ષસ તો સામાનુંજ લોહી પીએ છે. પણ ક્રોધ તો સામાનું અને પોતાનું ઉભયનું લોહી પીએ છે. મારે જેમ અને તેમ તેનો નાશ કરવો જોઈએ, આપણે

બેરાંઓને રહેજ રહેજ બાપતમા. ખોટું લાગી ગુસ્સો મ્હડે છે. પણ એમાં આપણી મોટી ભૂલ છે. સ્ત્રીઓને તો સહનશીલતાની ધણી જરૂર છે. સાત્ત્વગુણોએ આપણું સ્ત્રીઓને પૃથ્વીના જેવી ક્ષમાવાળી છીએ એવી ઉપમા આપી છે. તો પૃથ્વી તેના ઉપર અનેક પ્રકારના સારા નરસા કાર્ય થાય છે, તે સર્વ સહન કરે છે અને ઉલટી પોતામાંથી અન્ન, ફળ, ફુલ વિગેરે આપી પ્રાણી માત્રને પોતે છે. તે પ્રમાણે આપણે પણ જે ઉપમા મળી છે તેને યોગ્ય થવું જોઈએ. રહેજ બાપતમા ક્રોધ કરવાથી અનર્થ થાય છે. મારે સ્ત્રીઓએ ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. જોઈશું તો આપણો જન્મજ સેવાયે ચલેલો છે. નાનપણમાં મામાપની, યુવાવસ્થામાં પતિની સાસુ સસરાની તેમ વય થતાં પ્રજાની પણ સેવાજ કરવાની છે. મારે ક્રોધને દુર રાખી શાન્ત થવું. દુનિયામાં 'જે નંદું તે સોને ગમ્યું' એ યાદ રાખવું. ક્રોધ વચ માણસ શું કરે છે તેનું તેને બાન રહેવું નથી. ધણી વખત બેસમજથી બેરાંઓ કુટુંબી ઉપર તેમ પતિ ઉપર ગુસ્સો કરે છે. ગમે તે થાય પણ પતિના અવગુણ ઉપર દ્રષ્ટિ કરવી નહિ. શાન્તિથી કાંઈ પણ કહેવા જેવું હોય તો કહેવું. પુર્વની સતીઓ કેવી પતિપ્રાણી તથા સહન શીલતા આદિક શુભ વાળી હતી, તેની સર્વ બહેનોએ વાંચવાથી માહીતી મેળવી હશે. એટલે તે દરેકના નામ વિગેરે જણાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેમાં આપણે સતી સીતાજીમાં ફેટલી સહનશીલતા હતી તેનું અવલોકન કરીએ. પૂર્વે સીતાજીને ધોખીના કહેવાથી શ્રી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીની સાથે વનવાસ મોકલ્યાં હતાં તે તો ધણાના જાણવામાં હશે. પણ તેમની તે વખતની ધીરજ ફેટલી હતી તે જોવાનું છે. તેમણે પોતાના પતિ ઉપર કાંઈ પણ રોષ ન આવ્યો પણ લક્ષ્મણજીને તીએ પ્રમાણે કહ્યું.

‘હેવીરા! હું કોને દોષ દઉં. સધળો મારા ભાગ્યનોજ દોષ છે. બાકી શ્રીરામચંદ્રજીની પટરાણીને આવું દુઃખ હોય’ ધણે વર્ષે પતિનો મેળાપ થયો ત્યારે જાણે કે હવે દુઃખનો અંત આવ્યો પણ નશીંગની બલિહારી છે. વિધાતાએ મારા નશીંગમાં ફેટલું કટલખ્યું દશે. અરે એમાં વિધાતાનો પણ શો દોષ છે. મનુષ્ય પોત પોતાના કર્મનું ફળ ભોગવે છે. એમ કહી શાન્ત થઈને ‘બોલ્યા મને વનવાસનું દુઃખ નથી. પતિ સાથે આજો જન્મ વનવાસ વેઠવે પડ્યો હોત તો મને ક’ંઈ દુઃખ નહોતું.’ આવી રીતે બોલના તેઓ મુર્છિત થયાં. લક્ષ્મણજીએ તેમને શુદ્ધિમાં આવ્યા. પછી શાન્તિ રાખીને તે બોલ્યાં બાપ હવે તમે ખેદ ન કરોજે થયું તે થયું. તમો શોકને રોકીને તેમ મારો પણ વિચાર છોડીને જલદીથી આર્થપુત્રની પાસે જાઓ. તેઓ મારો ત્યાગ કરીને ખેદ કરતા હશે. તેમાં સંદેહ નહિ. તેમનો શોક જાણ તેવી રીતને તમે યત્ન કરજો. તેમને કહે જો કે તમે મારો ત્યાગ કર્યો છે તેનો શોક કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. આપે હઠાપણનું કામ કર્યું છે. પ્રાણ આપીને પણ પ્રજાને ખુશી રાખવી એ રાજાનો ધર્મ છે. મારો ત્યાગ કરીને આપે રાજધર્મ પ્રતિપાલન કર્યો છે. લોકપવાદથી આવું કામ કર્યું છે એમાં મને શક નથી. તેઓના ચરણમાં મારા પ્રણામ નિવેદન કરીને કહેજો કે હું લોકપવાદથી ત્યાંથી નીકળી છું પણ આપના અંતઃકરણમાંથી ખરી નથી. હું તપોવનમાં રહીને જન્માંતરમાં પણ આપ પતિને મેળવું એને મારે તપ કર્યાં કરીશ. આપે મને બાપા બાવે છોડી પરંતુ સામાન્ય પ્રજા તરીકે તો હું તાજાં નથી. આપ સસાગરા પૃથ્વીના અધીશ્વર છો તેથી જ્યાં રહીશ ત્યાં આ-

પના અધિકાર વિનાની ખાસી જગ્યામાં હું રહેવાની નથી. મારું દુઃખ હવે વગરનું છે. પણ હું તેમને દોષ આપતી નથી. મારા નક્ષીજમાં હતું તેવું બન્યું પણ તમે સર્વદા તેમની પાસે રહેજો. દાણવાર પણ તેમને વ્હીસા ચુકશે નહિ. એકત્રા પડવાથી તેમનું દુઃખ વધશે એમને સુખે હું સુખી છું. તમે આટલું મ્હારું કાર્ય કરશે એવી મને આશા છે. તથોવનમાં રહીને લોકોને મ્હોરુથી સાંભળાયા કે આર્યપુત્ર કુશળ છે તો મ્હારું દુઃખ દૂર થશે."

બહેનો ! આ દર્શાવેલી જાણીશ કે શ્રી સીતાજી કેટલાં સહનશીલતાવાળાં તથા સર્વ ધર્મને જાણનારાં હતાં. વિના અપરાધે ફક્ત લોકોપવાદ મારે સગર્ભા છતાં પતિએ વનમાં મઠ્યા તે છતાં પણ પતિ પ્રત્યેના પ્રેમભાવ જરા પણ ઓછો નહિ ને ઉત્તરી પતિની કાળજી કરવા લાગ્યાં કે આર્યપુત્ર મારા વિયોગથી દુઃખી થશે. આજ આથી કંઈ ઉલ-
ટુંજ જોવામાં આવે છે. ખીન્ના કોઈને મારે તો યું. પણ પતિ પોતાના માળાપને લીધે કદાપી આપણો દોષ હોય કે ન હોય ને કંઈ કહે તો તેના કોઈને પાર રહેતો નથી. મારે તેમ ન કરતાં સહનશીલ બનવું જોઈએ. પ્રિય બહેનો ! ઉપર જે ધર્મો જણાવ્યા છે તેના અર્થ સમજી તે પ્રમાણે વર્તવું. સમજ્યા વગર જે કંઈ કરીએ તેમાં કંઈપણ ન્યૂનતા રહે છે. મારે બરાબર સમજીને વર્તન થાય તો સારી રીતે આશ્રમધર્મ ચલાવી સુખમય જીવંતી ગાળી અતે પરમાત્માના પંદને પમાય છે.

આપણા શાસ્ત્રમાં સર્વ ધર્મકોર્ષ સ્ત્રી સહિત કરવાની આદા છે. તે સૌની જાણમાં છે. કુવારા હોકારને કંઈપણ ક્રિયા કરવા બેસાડીએ છીએ તો સોપારી ઓઢીમાં ખોસાવે છે. તે શ્રીરામચંદ્રજીએ યજ્ઞ ક્યો ને સીતાજી વનવાસમાં હતા તેથી સોનાની સીતા બનાવી યજ્ઞ કરાવ્યો હતો તે બધાને વિદિત હશેજ. આ ઉપરથી સ્ત્રીઓને સર્વ કંઈ શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે સમજવાની જરૂર છે.

દરેક મનુષ્યનો જન્મ યથો ત્યારથી કે અંત સુધી તેને કંઈનું કંઈ પણ કરવાનુંજ છે. દેહના ધર્મને અનુસરીને ખાતું, પીતું, ઝોટવું, પહેરવું વિગેરે જેમ કરવાનું છે. તેજ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી યા પુરુષને આપણા ઉત્પન્ન કરનારનું સ્મરણ, પૂજન, વંદન કરવાની ફરજ પણ દેહની સાથેજ પેદા થઈ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહે છે કે જીવ માતાના ઉદરમાં ઉંઘે મરતકે પરમાત્માની સ્તુતી કરે છે. કે હે પ્રભુ મને એકવાર આ નરક યાત્રામાંથી બહાર કઢાડ ને તાર. હું ત્હારું સ્મરણ દાણ પણ સુકીશ નહિ. તો આપણે કેવા કોલ કરીને જન્મ ધર્યો છે તે આપણેજ વિચારવાનું છે. અનુભવ પ્રમાણે ગર્ભવાસને નર્કવાસમાં ફેર નથી. મારે ફરી એવું કંઈ ન વેઠવું પડે એવું આ જન્મમાં સાધન કરવું એ આપણું સર્વતી ફરજ છે.

આપણે કેવા પ્રકારનું પ્રભુનું પૂજન અર્ચન સ્મરણ વિગેરે કરવું તે સમજવા મારે આપણા ઉપર કૃપા કરી મહાત્માઓએ પુસ્તકે રમ્યાં છે ને સરલ ભાષામાં તેનાં ભાષાંતર પણ થયા છે. તે વચિથી તેમાંથી સૌને અનુભવ મળે તેમ છે. તે છતાં હું મારી અદ્ય સમજ પ્રમાણે રહેજ સંજ જણાવું છું. આપણે ખાતું, પીવું, વિગેરે નિત્યનું કામ છે. તેવુંજ ઈશ્વર સંબંધી નિત્ય કર્મ કરવાનું છે. કેટલાંકને મ્હોડે સાંભળવામાં

આવે છે કે બેરોને બધું કામ પરવડે આપણે તે ધરતો ધંધો કરીએ કે આ બધું કરીએ. તો હું પણ તે પૂર્ણ પણે કબુલ કરું છું કે શૂદ્ધકાર્ય ન કરીએ તો વ્યવહારમાં રહી શકાય નહિ. ઇશ્વરે યોગીસ કલાક રાત્રિ દિવસ મળાને કયાં છે. એમાંથી છ કલાકની ને વધારેમાં વધારે આક કલાકની નિદ્રા લેા. પછી સોળ કલાક રજા તેમાંથી તેર કલાક વ્યવહારના કામમાં કાઢાને સહવાર સાંજ મળી ત્રણ કલાક ઈશ્વર નિમિત્તે કાઢો તેટલું પણ ન બની શકે તો ઉપર કલાક સહવારે ને કલાક સાંજે એ પ્રમાણે આક કદયાણ માટે શેકો. આપણે બધો વખત કંઈ કામમાં શોધાયલા હોતા નથી, પણ વખત કુચલી વિગેરેમાં કાઢીએ છીએ, તો તે બધું કરી દરેક બહેન ઈશ્વર સ્તવનમાં તથા પરમાર્થના કાર્યમાં પોતાનો યોગ્ય સમય શેકે તો તે બની શકે તેવું છે. બહેન ! અતિ ધન, દોલત, પુત્ર, પુત્રી કે કંઈ પણ પદાર્થ આપણી સાથે આવવાનું નથી. ફક્ત ધર્મજ આપણી સાથે આવે છે, ને સહાય કરે છે. બાકી બધું બંધાનું ત્યાંજ રહે છે એ સર્વની બાંધમાં છે. હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ, શાસ્ત્રમાં સૂર્યોદયથી કે સુતા સુધીમાં જે ધર્મ કર્મ કરવાના છે તે વિધિ પ્રમાણે સમજાને કરાય તો કાયદે ચાપ ફક્ત વ્યવહાર સંભાળી બેસી રહેવું એ આપણું કામ નથી. વ્યવહારને પરમાર્થ અને આ જન્મમાં મેળવવાનાં છે.

હાલમાં જોઈશું તો કેટલાંક પ્રમાદી બહેનો સાત કે સાડા સાત વાગતાં ઉઠે છે, ને નશીબદાર હોય તો નોકર ઉપર હુકમ કરે કે અલ્પા દાતણ, પાણી લાવ ચાહ લાવ, ચલાણીને કાંચડી લાવ. એ પ્રમાણે હુકમ કરી આજસ મરડી ઉઠે છે તો બહેનો તમને પ્રભુએ આપ્યું હોય તો ભોગવો તેમાં કંઈ મનાઇ નથી. પણ સાતને બહેને સાડા પાંચ થા છ વાગતાં ઉઠવાને રિવાજ રાખવાથી કલાક દોઢ કલાક દિવસના કામમાં વધારે ઉપયોગ લાગશે, તેમ બહેના ઉઠવાથી શરીરમાં સ્ફુર્તિ વધારે જણાય છે અને ચિત્ત ચાન્ત રહે છે. પધારીમાંથી ઉઠતાં બીજા શબ્દેચાર ન કરતાં ઈષ્ટ સમયે કરવાનું છે.

જે પ્રભુએ આપણને આવી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જન્મ આપ્યો છે. દરેક ક્ષણે ક્ષણે એ આપણી સંભાળ લે છે. જેની કૃપાથી સર્વ વ્યવહારીક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતા વાર ઉપકાર માનવો અને તેનું પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી સ્તવન કરવું એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પૃથ્વી ઉપર પગ મુકતી વખતે પણ તેની ક્ષમા માગવાની છે, ને તેનું સ્તવન કરવાનું છે કે હે વિશ્વ ધારિણી તમે ઉત્તમ છે તમને મદારા પગનો સ્પર્શ કરું છું તેની મને ક્ષમા આપજો. આ પ્રમાણે પૃથ્વીની સ્તુતિ કરવી પછી જમણો પગ પહેલાં પૃથ્વી ઉપર મુકવો.

હંતધાવન, કેશસમારન, શૌચ વિગેરે વિધિથી પરવારી સ્નાન કરવું. તારા છતાં સ્નાન કરવું એવું શાસ્ત્ર દર્શાવે છે. સ્નાન કંડા જળથી અને લાં સુધી કરવું એવો વૈદક શાસ્ત્રનો મત છે.

દરેક બહેનોએ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યોપાસન અર્થપ્રદાન વિગેરે વિધિથી કરવું જોઈએ. સૂર્યપૂજા કરી તેમને બને તેટલા નમસ્કાર કરવા સૂર્ય દેવને નમસ્કાર પણ પ્રિય છે. ને હમેશાં સાષ્ટાંગ કરવાથી જનને પણ હસરત મળે છે.

ધણે ભાગે આપણામાં પંચાયતન દેવ ગૃહસ્થના ઘરમાં પૂજવામાં આવે છે. તેમાં સૂર્ય, ગણેશ, વિષ્ણુ, શંકર અને દેવી એ પ્રમાણે હોય છે. તેમનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું. પંચાયતન દેવ ન હોય તો જેના ગૃહમાં જે દેવ ઉપર આસ્થા હોય તેનું પૂજન કરવું. પૂજન સ્તવન કરી ઘરમાં જે મુરખી વર્ષ હોય તેની સેવા કરવી.

પણી ગૃહસ્થને નિત્યના કામમાં પાંચ દોષ લાગે છે. ને તેનું નિવારણ શી રીતે કરવું તે સમજવું જોઈએ. એક આપણે કચરો વાળીએ છીએ તેમાં અનેક જંતુ મરે છે, બીજો યુક્તો સળગાવીએ છીએ તેમાં પણ તેમજ બને છે, ખાંડવામાં દળવામાં, ને પાણી ગાળવામાં એમ હમેશાં પાંચ દિંસા થાય છે. આને માટે શાએ પંચ યત્ન કરવા જણાવ્યું છે. આઠાણુ હોય તેને વેદ ભણાવ્યા, ભણાવવાથી ઋષિ યત્ન વળે છે. આદ્ય તથા તર્વાણુ કરવાથી પિતૃ યત્ન, અતિથિ સત્કારથી મનુષ્ય યત્ન, કીડી મોકાડા પિંગેરને આપવાથી ભૂતયત્ન ને વૈશ્વદેવથી દેવયત્ન વળે છે.

આ બધું હાથના કાળ પ્રમાણે પુરેશે તેમ સ્ત્રીઓને શાસ્ત્ર ઉપર અભાવ હોવાથી બને એ અશક્ય છે. પણ જે અડચણ ન હોય તો થોડા ભાત લઈ ઘી નાંખી પાંચ વખત દેવતામાં હોમવે. કોઈ દિવસ દેવતા જમાડયા શિવાય છાંટવે નહિ. કેમકે જેમ આપણે ઘેર કોઈ અતિથિ આપ્યો હોય તેને ભૂખ્યો કાઢ્યો હોય તો આપણને પાપ લાગે તેમ અગ્નિ દેવ પણ આપણે ઘેર અતિથિ છે તેમને જમાડયા વિના પાછા કાઢીએ તો પ્રાપ્તિત લાગે. કોઈ પણ સત્પણને કિશ્તા અગર કોઈ અનાજ આપવાથી મનુષ્ય યત્ન વળે છે. આને માટે આપણા લોકોમાં ધણાં ખર્ચા પંચ ભાગ કાઢે છે. તેમ જાપ, કુતરાને માટે પણ કાઢવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દરેક ગૃહમાં ધવાની જરૂર છે. જેના ઘરમાં વૈશ્વદેવ થતો હોય તેને ત્યાં તો દેવયત્ન વળે છે.

જેનો ! હાથમાં ઉછરતી પ્રજાને મૂર્તિ પૂજા ઉપર અનાદર હોય છે, તો તે સ્ત્રીઓને પતિની મરજી વિરુદ્ધ ન વર્તવું. તેમને તો પોતાના પતિમાં ઇષ્ટ જીવિ રાખી તેમનું પૂજન કરવું. પતિજ પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ, મહેશ્વર છે એમ માનવું. તેમ પણ તેની ઇચ્છા ન હોય તો મન વડે ઇષ્ટનું તેમ પતિનું પૂજન કરવું. પતિને પતિ રૂપે નહિ પણ ઇશ્વર રૂપે માનવાના છે. સ્ત્રીઓને સારી માતા થવામાં તથા મોશ મેળવવામાં શુદ્ધ પતિવ્રત 'હેલુ' પગથીકે છે. પતિનું ખર્ચ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ રૂપ છે. દરેક માણસ જુદી જુદી રીતે ઇશ્વરના પૂજક છે. પોતાની મનેગ્જથી જે જેને દેવ માને તેને પરમપૂજ્ય ગણી પૂજે છે. તેવીજ રીતે સ્ત્રીને પતિ એ એક ઇશ્વરનું ચિન્હ છે, અતિ પ્રેમથી ઈચ્છા થઈ પોતે ઇશ્વરનું રૂપ બને છે. આવું યત્ન આ લોક તથા પરલોક બન્નેને આપનાર છે. તે મેળવવા સુદ જોતોએ હમેશાં પ્રયાસ કરવો. પણ ઉપર પ્રમાણે પતિમાં ભક્તિભાવ હોય તો તે પૂર્ણ રીતે ફળે છે.

હાથમાં સમાન હક બધાના મનની અંદર છે. તે દુર કરી ઉપર પ્રમાણે વર્તન સંખ્યામાં સ્ત્રીઓનું કલ્યાણ છે.

ધર્મના માર્ગનું સ્મરણ થવું કે તે રસ્તે દોરાવવું એ પણ આપણા પૂર્વના સુસંસ્કારનું ફળ છે. દરેક કાર્ય વિધિ ધૂર્ધક સમજીને આચારમાં મૂકાય તો તે ફળે છે. હમે.

શાં યોડા કાળ પણ એજ વખતે નિયમિત રીતે વર્તવાથી કાયદો થાય છે. આજે કંઈ કર્યું વળી કાલે કંઈ કર્યું વળી એક દિવસ ખાલી પણ જ્યાં એ પ્રમાણે ન થયું નોંધ્યે. સાત્ર ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી. આપણા શાસ્ત્રમાં કેટલાક ઇતિહાસ એવા હોય છે કે માનવામાં શક પડે પણ તેમ ન કરતાં તેમાં શું રહસ્ય છે, તે સમજવા માટે પ્રયાસ કરવો. શંકા કરવાથી ક્ષણ થતું નથી. ને કરેલી ક્રિયા અમરૂપ થાય છે.

જેનો 1 ગીતામાં ત્રણ કાન્ડ જતાગ્યા છે. ને તે અધિકાર પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ કર્મ કાન્ડ જણાવ્યો છે, પછી-ઉપાસના યાં ભક્તિ અને પછી જ્ઞાન એ પ્રમાણે છે. હાથમાં તો દેશકાળ જેતા આપણા અધિકાર કર્મને ભક્તિ કરવાનો છે. મારે મહારી સર્વ જ્ઞેનોએ યથાવિધિ શક્તિ પ્રમાણે વત નિયમ દેવ પૂજન, રમરણ કીર્તન કરી જ્ઞાનનો અધિકાર મેળવવો. આપણા આર્પધર્મમાં જણાવેલા આચાર વિચાર પાળવાને સનાતન ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. - હાથની કેલવણી પામેલા પુરોહિત માનવું છે કે મૂર્તિ પૂજનની જરૂર નથી. જડ પદાર્થને પૂજ્યે શું થાય? આ સમજ તેમના મનને ઠીક લાગતી હશે; પણ આપણું ક્રમણ કરનાર ઇશ્વરેવની પ્રતિમાઓ છે એને કાઢ કે ખાણુ ધારી પૂજવાની નથી. જેની પ્રતિમા હોય તેના તરફ લક્ષ્ય ચોરે મારે મૂર્તિની જરૂર છે. અવશ્યજનને મારે કંઈપણ ચીજ નોંધ્યે. બાકી આપણા જેવાનું ચિત્ત સ્થિર થાય નહિ. પ્રમાણે આપણા શાસ્ત્રકારોએ મૂર્તિ પૂજનું જેહું પગથીયું જણાવ્યું છે.

આપણા રવધર્મ પ્રમાણેવર્તિ પ્રથમ તો સેવા, પૂજા, વત નિયમ કરી ચિત્ત શુદ્ધિ કરવાની છે. સત્સંગતી રાખવી. સત્સંગમાં પણ કાયદો થાય છે. જેવો સંગ તેરો રંગ ચડે છે. સત્સંગથી રજોગુણો ધિમે ધિમે નાશ થાય છે. ધર્મ કાર્યમાં સત્સંગથી થવાની વધારે જરૂર છે. તેમ આહાર વિહાર ઉપર વધારે લક્ષ્ય આપવાનું છે. વત કરી તરફ તરફવારતું દરાજ કરવું, સોકડાં બાજુ કે ગંજીશ રમવાની શાસ્ત્રમાં મનાઈ છે. તે દિવસે તો ઇન્દ્રિયોનું કમન કરવાનું છે. મન ઉપર અંકુશ રાખવાનો છે. જેમ ઇશ્વર ઉપર વધારે પ્રેમ ઉપર જેવા મહામારત, રામાયણ, ભાગવત, ચન્દ્રકાન્ત, હાસ્યમોધ વિગેરે તથા વેદાંતનાં પુસ્તકો વાંચવાં. તેમ તે દિવસે આપણા નિત્યના નિયમમાં વધારો કરી જપ જાપ વધારે કરવા. જની શકે તેટલું જપ ઉપર વધારે લક્ષ્ય આપવું. શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ કહ્યું છે કે સૌથી મોટામાં મોટો વત જપવત છે. એમાં કંઈ પણ સામગ્રીની જરૂર પડતી નથી, ને અંતઃકરણના મજા ધોવાય છે. તેમ જપવતમાં કાંઈ પણ પ્રકારની હિંસા થતી નથી.

દરેક વ્યક્તિ પોતાના ધર્મમાં સુસ્ત હોય છે મારે આપણે પણ આપણા વેદ સનાતન ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી સુસ્ત રહેવું.

યોડા દીવસ ઉપર મહારી એક રોલી જ્ઞેન આગ્યા હતાં. તે જ્ઞને આવક છે તે જ્ઞન ધર્મમાં પણ દહતાવાળાં છે. પણ એમને દેહો દેશ ફરી બધા ધર્મનું અવલોકન કરવાની હોંસ છે. એમણે દરેક ધર્મના શાસ્ત્રના પુસ્તકો પણ જરા વાંચ્યા છે. અત્રે આગ્યા તે વખતે મીથનરી લોકોનું દેવજ જેવા તે ગયાં હતાં. તે જ્ઞેનને આવીને મને તેમણે કહ્યું કે જ્ઞેન આપણા લોકો જેતા સંગથી નાસ્તિક થાય છે તે લોકો પોતાના ધર્મમાં કેટલા બધા સુસ્ત છે. ત્યાં એ લોકોના બાળકોથી કે વૃદ્ધો બધા એકાં થએલા

હતા. ત્યાં પણ મૂર્તિ છે. દરેક માણસની દષ્ટિ એમના આચાર્યના ઉપર હતી ને તે શું કહે છે તે પશ્ચીમ શાન્તિથી લઈ આપી સાંભળતા હતા. જે પ્રમાણે આચાર્ય બતાવે છે તે પ્રમાણે દર્શાવી સંપૂર્ણ ક્રિયા કરે છે. ખીલકુલ કાલાહલ નહોતો ને પશ્ચી શાન્તિ પ્રસરેલી તેમના જોવામાં આવી. તેથી તેમનું મન ધણું રાજી થયું. તેમણે કહ્યું-‘જેન આપણે આર્થ બહેનો આવાં શાન્ત કપારે ચઢ્યું. એ લોકો જેથી શાન્તિથી એકલા મળી પ્રાર્થના કરે છે તેવી રીતે આપણા લોકોને કરતા કપારે જોઈશું, આપણામાં શું એ ન બને, આવી રીતે તેમનું જોલું ધણું હતું.

હું પણ કહું છું કે એ પ્રમાણે બનવામાં મુશ્કેલ નથી. પણ દરેક મતની બિન્નતા યાળી સાંને યોગ્ય લાગે તેમ પોતાના છુટતી પ્રાર્થના કરે તો આપણામાં પણ ઉપર પ્રમાણેનું બને. આપણામાં તો ચાર એકલા થયાં કે વાતોનો રસ વધે છે, તેમ દરેકના ધર્મમાં મતભેદ હોય છે. તે દુર થવો જોઈએ-પૂર્ણ જાણ પરમાત્મા એકજ છે. દરેકના ધર્મ પ્રમાણે સાંને તેના નામ લુદા કહ્યાં છે. મારે ભેદ ભાર રાખવો નહિ ને એકજ થઈ પરબ્રહ્મ પરમાત્માની અનન્યને નિષ્કામ ભક્તિ કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે.

જેનો મોહને વશતો પણ નજી છીએ. પણ ઉછરતી પ્રજામાં તો મોહાધિપત્ય જ જોવામાં આવે છે. પણના મનમાં તો ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં પણ શક છે ને પોતાનો પુરુષાર્થ જ શ્રેષ્ઠ માને છે, આ બાબતનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવામાં આવે છે, પણ તેમના પી સમજાતું નથી. આપણે કેટલાકને પણ શ્રીમાન જોઈએ છીએ કેટલાકને છેક નિર્ધન અન્ન વસ્ત્ર વગરના પણ જોઈએ. છીએ કેટલાકને પણ ઊંડાં હોય છે. ને કેટલાકને એક બાળક વગર વંશ લાય છે. આ સર્વ લીલા ઈશ્વરનાજ હાથમાં છે. સાંના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે સાં બને છે. ‘કરશે તેવું પામશે’ એ કહેવત સ્વાભાવિક છે. ને તેનો અનુભવ ઉપર પ્રમાણે થાય છે કે કયું છે તેવું ભોગવવું ને કરી શું તેવું પામીશું મારે આ ભવમાં એવું કરવું કે-પૂર્વે કંઈ પણ દુષ્ટ કરેલાં હોય તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત થાય.

મમત્વને તજી મોહાધિપત્ય તજવું જોઈએ. કંઈ પણ વસ્તુમાં પ્રીતિ ઉપજે છે એટલે તેમાં આપણને મોહ ઉપજે છે. એ ચીજ લાજી મંચુર છે એવું મનમાં સારી રીતે સમજવું જોઈએ. દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી અને સર્વ પદાર્થ અવિનાશી તથી. દરેક ચીજ નાશવંત છે. દેવતાને પણ પૂજ્ય કર્મ ભોગવાઈ રહે છે એટલે સ્વર્ગનું સુખ નાશ પામે છે. મનુષ્યમાં પણ તેમજ છે. આપણાં વડીલો કયાં છે ? કાલે કરીને આપણે પણ નહિ હોઈએ એવો વિચાર કરવો. વ્યવહાર પૂરતો મોહ રાખવો પણ અંતર રોગ તજી દેવાનો છે. જેનો ગળેન્દ્રમોહ તો પણાં વાંચું હશે. તો ગળેન્દ્ર એ આપણું મન છે કાળ કરાળ એ ગ્રાહ છે સંસાર રૂપી સાગરમાં આપણે ધસડાયાં જઈએ છીએ. ગળેન્દ્રને એના પુત્ર સ્ત્રી વિગેરે પણાં જાણી જાણવા આબ્યા પણ કોઈ તેને જાણવી શક્યું નહિ.

પણ એના સંસ્કાર ઉદય થવાને ને થી પરમાત્માની પરમ પ્રેમથી અનન્ય ભક્તિ કરી સારે શ્રી હરિએ તેને સુકત કર્યો. તેમ આપણે પણ ધર્મ રીતિએ વર્તિ પરમાત્માની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ભક્તિ કરી તેના પદને પામવાનો માર્ગ શોધવો એજ આપણને સહાય થઈ સંસાર સાગરમાંથી તારશે.

બહેનો મહારી અદ્વ સમજ પ્રમાણે મેં આ વિષય લખ્યો છે. હું પણ તમારા સર્વના જોવીજ છું. કાંઈ વિશેષ નથી. પણ આપણુ સર્વને ઉદ્દેશીનેજ લખ્યું છે. જ્યારે આપણે સર્વ બહેનો દર્શાવેલા શાસ્ત્ર નિયમને માગે વહન કરીશું ત્યારે આપણાં શુદ્ધ પણ દેવમંદિર જેવાં બનશે, તે સંસ્કારી માતાઓને હાથે પ્રભુ ઉછરશે ત્યારે આપણી પૂર્વની સ્થિતિને પહોંચતાં વાર નહિ લાગે એવું માઈ માનવું છે. આ વિષયમાં પછી ન્યૂનતા રહી હશે તો તે મારે સર્વની ક્ષમા માગુ છું.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

સૌ. રક્ષમણી બહેન.

વાર્તાલહરી.

વિધવા-એક ચિત્ર.

(લેખક. રા. હરિશંકર હરજીવન ત્રિપાઠી.)

૧.

આગબોટમાં.

મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો હતો. આઠાશ સ્વચ્છ હતું. ચંદ્રમા પોતાના પૂર્ણ તેજમાં પ્રકાશી નિકળ્યો હતો, અને જગતને આનંદ આપવાથી નીચે પ્રકુલિત થયો હોય નહીં શું એમ સર્વત્ર પોતાની રૂપેરી પ્રભા પ્રસારીને જ્યોતમાં નાચતો હતો. વાદળી રંગનું આકાશ અમમતા તારાઓથી, નીચે લેખકનું શુદ્ધાદાર બખ્તર પોદાને ઢાંકી દેતું હોય તેમ પૃથ્વીને વિંટાળી દેતું હતું; અને આખું જગત દિવસના કાર્યમાંથી મુક્ત થઈને ચાક ઉતારવાને મારે આરામ લેતું હોય એમ નિષેધ થઈને સુતું હતું.

આવે વખતે એક આગબોટ, મહાસાગરમાં મુંઝઈ તરફના બારાનો રસ્તો મુસવાટ કરી ધાપતી હતી. તેનાં ઉતાડ્યોને આસપાસનો દેખાવ પણે રમણીય લાગે એવો હતો. વેગથી ઉછળતાં મોજાંઓમાં પ્રતિબિંબ પાડતાં ચંદ્રનાં કિરણ, જોનારને કંઈ અઘોષિકાજ આલ્લાહ આપતાં હતાં કણ્વેન્દ્રિયને હજી હજી કરતા પાણીનો પ્રવાહ એક સ્વર્ગીય ગાન સંભળાવતો હતો. દૃષ્ટિસીમા પાસે મળતાં આકાશ તથા સમુદ્ર ધમ્ધરનો પ્રભાવ સૂચવતાં હતાં; અને તારાઓ તથા ચંદ્રમા સહિત આઠાશનું પ્રતિબિંબ પાડતો સમુદ્ર, નીચે પોતાના ઉદરમાં ખીલુંજ જ્યોત ધરાવતો હોય નહીં એમ ભ્રાન્તિ ઠરાવતો હતો. ઉડુગથુ મંડળમાં એક ઠેકણે સમર્પિતું મંડળ ખગોળ વિદ્યાના રસિકને અવધૂનીય ઉંસાહ આપતું હતું; જ્યારે લુદાં લુદાં ખીલું જુમખાંઓ એમ દર્શાવતાં હતાં કે, જગત કર્તાનાં કાર્યો ગણવાં એ તેમને ગણવા એટલાં અસંખ્ય છે. પણ ઇશ્વરની લીલાનું અવલો-

કન કરતા, તથા આકાશ તરફ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોતા, આગભોટમાંના એક યુવક તરફ યાત્રો આપણે આપણી દૃષ્ટિ ફેરવીએ. આ સમયે આગભોટમાંના ઘણા ખરા ઉતાડ્યો નિદ્રા દેવીને આધીન થઇને પડેલા હતા. ફક્ત કેટલીકની અંદર એક ઝાંખો દીવો બળ-તો હતો, અને સ્ત્રીઓનો વાતો કરતો મૃદુર સંભગતો હતો. આગભોટ ખાનગી હોવાથી, તથા તેમાં એક સારા રાજ્યના અમલ્યનું કુટુંબ હોવાથી, તે ભાગ ખાસ સ્ત્રી-ઓને અસાધ્ય રોગ સોંપવામાં આવ્યો હતો અને પુરૂષ વર્ગે બહાર રોકે ઉપર પોતાનો યજ્ઞ નાંખ્યો હતો. પણ અંદર પુરતી જગ્યા ન હોવાથી, ગરીબ સ્થિતિની છુવાણા-સાતિની જે રોશીઓને બહાર જ જગ્યા આપવામાં આવી હતી. સ્વાભાવિક રીતે જ વૃદ્ધ મનુષ્યોને નિદ્રા થોડી આવે છે, અને તેથી આ વૃદ્ધ રોશીઓનું જોડું પણ હલ્લુ ઉઠ્યું ન હતું. તેઓ એક ખીલ્લીની સંસારિક સ્થિતિની વાતો કરતાં હતાં. જ્યારે એક પોતાની પુત્ર વધુની ફરિયાદ કરતી હતી ત્યારે ખીલ્લી પોતાનાં મૃત બાલકને સંભારીને પોતાનું દુઃખ દર્શાવતી હતી. કહ્યું છે કે—“ સરખે સરખાં મળ્યાં અને બવના ફેરા ટળ્યા, ” અને આ રોશીઓની બામતમાં પણ એવું હોવાથી તેમની વાતોનો પાર આવે એમ ન-હોતું; અને તેથી આપણે આગળ કહેલા યુવક તરફ આપણું ધ્યાન દોરવાયીએ.”

કેટલીકના મુખ્યદ્વારની પાસે એક ખુરશીના ગોળ આકારની બેઠક હતી, અને લાંબી કેટલીકમાં શું થાય છે, તે બધું દેખાવ એવું હતું. આ બેઠક ઉપર આપણે ઠંડી ગયા તે યુવકે પોતાનું આસન લીધું હતું. તેની મુખમુદ્રા ગોળ તથા ભવ્ય હતી. નેત્ર વિશાળ હતાં અને દીર્ઘદૃષ્ટિ તથા દયાળુપણું સ્પષ્ટતા હતાં. સરીરનો વર્ણ ગૌર હતો તથા તેની ઉમર લગભગ વીસ, એકવીસ વર્ષની કમી યકાતી હતી. બહુ ટાઢ હોવાને લીધે એક કમવતી સોનેરી શાલ તેણે સરીરની આસપાસ લપેટેલી હતી, અને પવનમાં ઉડતા તેના મસ્તકના લાંબા વાળ, આકાશ તરફની તેની સ્થિર દૃષ્ટિ, અને પસાંડી વા-જેલી તેની આકૃતિ અતિ રમણીય અને આકર્ષક લાગતાં હતાં. વાંચનારને આ યુવકનું સ્હેજસાજ વૃત્તાંત આપીને આજણી વાર્તા આગળ ચલાવીશું.

તેનું નામ સુબોધચંદ્ર હતું. સુબંધની એક સારી કોલેજમાં તે ખી. એ. નો અભ્યાસ કરતો હતો. તેના પિતા એક મોટા રોટમાં સારી જગ્યાએ હતા, અને કોલેજમાં રળ પડતાં સુબોધ વારંવાર તેમની પાસે જતો. તેનો સ્વભાવ થોડો જ આનંદી હતો અને માતાપિતાને તથા ન્હાની બહેન મૃણાલિનીને તેની વાર્તા બહુ જ આનંદ આપતી હતી. ગાયનમાં તે કુશળ હતો અને ચિત્રકળામાં પણ ફર્ટ જોડની પરીક્ષા તેણે પાસ કરી હતી. સારે ભાગ્યે પૈસાદાર વર્ગના વિદ્યાર્થીઓમાં જે અસર થાય છે, તે તેને સુબોધમાં સહેવા છતાં યર્ધ નહોતી. તેનો સ્વભાવ જો કે તેના પરિચયમાં આવેલાં મળતા-પડેલા મતો, તોપણ અનુભવાની જોડે તે ગંભીર રહેતો, અને આવા સ્વભાવને લીધે ખરાબ સોજાતથી તે બચ્યો હતો. તેનું મૂળ વતન અમદાવાદ હતું અને તેનું લગ્ન એક સારા બ્રાહ્મણની દુન્યા જોડે કરવામાં આવ્યું હતું. તેના પિતા સુધારક હોવાથી, તેની પત્નિની વધમાં લગભગ આઠ વર્ષનું અંતર રાખ્યું હતું અને તેથી જ તે બહુવાને સં-કિતમાન થયો હતો. તોપણ તે સાંસારિક દંપતી સુખથી છેક અનુભવે નહોતો. સંસ્કૃત

કવિયોનાં નાટકોએ તેને રસિક કીધો હતો, અને શકુન્તલાના તો દરેક શ્લોક તેને જીવંત હતા. રસિકા કવિ કાલિદાસના રસિકા વાંચક સુખોધને શકુન્તલાને સાસરે જતાં ૧૫વી ની શીખામણ અતિપ્રિય થઇ પડી હતી. 'એથી પોતાની પ્રિયાને તેતું' જાન કરાવવાને માટે તેણે એ શ્લોકનું સુજરાતી કવિતામાં બાંધાન્તર કરીને કાગળ મારફતે મોકલ્યું. ગરીબ બિચારી સુમિત્રા ! તે રસિકની રસિકી કવિતાને જાણ આપી શકી નહીં. અને જો કે તેની ઉંમર તેર વર્ષની હતી તો પણ તે શંકલદેવની દેવળ દેવી જેવી ઉન્મત્તિની નહોતી. તેનો સ્વાભાવ બહુ જ ગરીબ હતો. તે જતાં પછી વિચાર કર્યા પછી, ધણા કાગળો ફાડ્યા પછી, તથા પછી લીટીઓ છેક્યા પછી આખરે તે મહા મહેનતે એક બા. એ તૂટયો કાગળ લખવાને સક્તિમાન થઈ. વાંચનાર, આ ઉપરથી હું એનું રહેજ પછુ અનુમાન કર્યું હશે કે સુખોધ અત્યારે શા વિચારમાં હતો ! એક તરફ તે સુમિત્રાનો કાગળ વાંચીને આનંદના ઉબરામાં સ્નાન કરતો હતો ત્યારે બીજી તરફ અંદરથી આ વતા સ્ત્રીઓના મધુરસ્વરો તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું. આ પ્રમાણે વિચારના ચક્રોએ ચડેલો આપણો યુવક પડીમાં આકાશમાં તારાઓ તરફ જોતો તથા પહાંમાં જળમાં ચંદ્રમાનું પ્રતિબિંબ જોતો નિમગ્ન થઇને બેઠો હતો. ઓચિંતી સુખોધની વિચાર માગા તૂટી ડાશીઓએ હવે પોતાની સંસારિક ક્ષયાનું પિંજણ પુરું કર્યું હતું, અને કુદરતની લીલાએ તેમને પણ આડધી. એક ડાશી ધીમે સ્વરે બજત બોલવા લાગી:—

* * * * *

" કે પીતા મુશળકા પાસા કે સંગે કોઇ બીના આપા," આ લીટી સુખોધને કાનિ અચડી, અને કણને બેઠીને મનને ડાહ્યાવું. વિચાર સાગરમાં મેળવેલો ઉજળવા લાગ્યાં, અને સુખોધ જાણે સમાધિમાં હોય એમ અંગ્રેજીમાં ખડખડો " yes. beautiful as these lines are, beautiful are the sentiments that they invoke in me. A day will come when I also shall be no more. What is the utility of my life then ? To vanish like a dream from the face of this earth ! Oh no, they remind me long fellow's well known lines.—

" Lives of great men always remind us

How we may make our lives sublime

So that we may leave our footprints behind us

x x x x x on the sandstone of time."

and then again....."

સત્ય હું કે આ સુંદર લીટીઓ, મહા મનની અંદર સુંદર ભાવનાઓને જન્મે આપે છે. એક દિવસ આવશે, કે જ્યારે હું પણ આ દુનિયાની હમેશને મટિ રત્ન લઈશ. જીવનનું ત્યારે સારું શું ? સ્વપ્નની પેઠે સુષિની અંદરથી અવોષ થઈ ના ના અને કવિ કોઈએની લીટીઓ શાં આપે છે:—

" મહાન મનુષ્યોનાં જીવન જીવનને કે આપણે આપણી જીવનની રીતે શુભ રીતે કાળના ચક્ર ઉપર નિશાન મૂકી જઈએ.

એટલામાં સમાધિ તૂટી કેળીનના દાદર ઉપરથી ચડતાં પીમાં પગથાનો અવાજ સંભળાયો અને સુભોધને ઠાને રૂંટેરી ધંટડીમાંથી નિકળતા ઝણકાર જેવા અતિ મંદુર શબ્દો પડ્યા.

“ અહો સુભોધભાઈ, હજુ હું નથી. જ્યાં નિદ્રાધીન યદ્ય ગયાં છે, ત્યારે તમે તો ભણે સમાધિમાં છુદ્દ દેવજ બોલો હોય એમ સ્વપ્ન બોલો છો ! બાઈ, સુમિત્રા બા. બીનો વિચાર કરો છો કે અબ્યાસનો ?

વિચારમાંથી ભગેલો સુભોધ પહેલાં તો પ્રશ્નનો અર્થ પૂરો સમજી શક્યો નહીં. પણ પછી તરતજ સમજતાં બોલ્યો-ઈદિરા બહેન, કંઈક એમ છે અરુ. પણ મને તમારો ભાભી કરતાં તમારા વિચાર વધારે આવે કારણ કે—

સુભોધ પિતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં અંદરથી ઈદિરાની ઠાકી મિદુમતીના ન્હાના પુત્રનો રડવાનો અવાજ આવ્યો. “ સુભોધભાઈ, હું હમણાં આવું છું ” એમ કહીને ઈદિરા કેળીનમાં અદશ્ય થઈ ગઈ.

૨

ઈદિરા,

આ રથને વાંચનારને ઈદિરાનું ઓળખાણ કરાવવું ઉપયોગી થઈ પડશે. એ રા-
જ્યમાં સુભોધના પિતા હતા, તે રાજ્યના એક ધનાઢ્ય શૂદ્રરથની તે પુત્રી હતી. એકની એકની પુત્રી હોવાથી તથા પુત્ર ન્હાનો હોવાથી પિતાનું તેના ઉપર નિઃશીલ વલ્લભ હતું; અને હોય તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નહતું. ગમે તે પ્રથમ પરિચયમાં આવનારને પણ તેની આકૃતિ આકર્ષણ કયાં વગર રહેતી નહોતી. તેનાં લોચન અણીઆળાં તથા પાણી-
દાર હતાં. મનસિજનનાં ધનુષ્યની જેમ ક્રીણી કમાનવાળી ભ્રમર તેમના ઉપર આવેલી હતી. નાક રહેજ હજત પણ પ્રમાણસર હતું. તેની પારદર્શક ત્વચામાંથી શ્વિરનો લાલચ પડતો રંગ તંદુરસ્તી સુચવતો હતો, અને શ્વેત મુખકમળમાં આવી રહેલા રક્ત ઓજ કંઈક અઝોકિંજ રૂપ આપતો હતા. તેની ઉંમર લગભગ પંદર, સોજ વર્ષની હતી. મુખ છાયા :નિર્દોષતા તથા મળતાવડપણાનું જ્ઞાન કરાવતી હતી, અને તેને હમેશાં હસતો મુકે. સદ્વાસમાં આવેલાંને આનંદ આપતો હતો. ગમે તેની જોડે ઇચ્છી હસવા બોલવાની તેને રવ હતી. શુભરાત્રી પૂર્ણ ભવ્યા ઉપરાંત તેણે સંસ્કૃતના સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને પિતાના ચરિત્રમયી ગીતાનું સ્મરણ સમજવાને સક્તિમાન થઈ હતી. જ્યાં સ્થોક તેને છદ્ધવાગ્ધે હતા. સુભોધનો પિતા તથા ઈદિરાનો પિતા ધાગ્ર મિત્રો હતા, અને તેથી સુભોધને તથા ઈદિરાને ન્હાનપણથીજ ભાઈ બહેન જેવો પરિચય હતો. કોઈ કોઈ વખતે નવરાસની વેળાએ ઈદિરાને સુભોધ સંસ્કૃતના કહણ સ્થોક સમજાવતો, અને ઈદિરાને પણ તેની પાસે શિષ્યવું આત રમુજ યદ્ય પડ્યું હતું, સુરતમાં તેનું યજ્ઞ એક સાધારણ કુટુંબના સાધારણ ઊકસ વેરે કરવામાં આવ્યું હતું. તે અંગ્રેજ છદ્ધ ધોરણ મળતો હતો, પણ તેની ઉંમર કમનસીમે ઈદિરાથી એક બે વર્ષ ન્હાની હતી. તેના પિતા ન. હોવાથી માતાએ તેને લાડમાં ઉછેર્યો હતો અને તે છતાં સ્વાભાવિક રીતેજ તેનો સ્વભાવ ગરીબડો હતો. ઈદિરાને રમેશ કીર્તિ એક ચાર, પાંચ વર્ષનો ન્હાનો ભાઈ

હતો. તોફાની રમેશ પિતાની પાસે આવનારા ગૃહસ્થોની પાધડીઓ ઉછાળવામાં અથવા તો ખીજી કંઈ મસ્તી કરવામાં કુશળ હતો. પિતાનું તે માનતો નહતો, પણ ઈંદિરાની તેને જ. બેંચી ધાક હતી. માતા ન હોવાથી. ભગિનીનું ધ્યાન રમેશને ઉછેરવામાં તથા ભણાવવામાં હતું. ન્હાનો રમેશ શાહુ કાહુ બોલીને તેને બહુજ આનંદ આપતો અને ઈંદિરા ચોતાના જીવ કરતાં પણ તેને વધારે મ્હાતી હતી.

જે વખતે સુબોધની જોડે વાર્તાલાપ કરવાને તે અંદરથી ખંદાર આવી સારે-તેણે. શ્વેત સાળુ પહેર્યો હતો. હાથમાં ફક્ત ઝીણી સોનાની બંગડીઓ હતી, અને ઠંસુપ્રી પણ સાદી શ્વેત વસ્ત્રનીજ હતો. રાત્રિના સમયમાં ચંદ્રના પ્રકાશમાં ઈંદિરાને આવે. સાદો પહેરવેશ તેની ઠાંતિને અવલુંનીય પ્રભાવ આપતો હતો. સુબોધ તેની રમ્ભાઓ પુરી થતાં મુગ્ધ બને હોવાથી, ઈંદિરા ચોતાની કાપી ખીંદુમતિની જોડે તેને સાસરે સુરત જતી હતી, પણ વાંચનારને આગળ વધ્યા પહેલાં ઈંદિરાની સામ્રત સ્થિતિનું ભાન કરાવ્યું જોઈએ. તેના વર્ણન ઉપરથી વાંચકને કંઈક ખ્યાલ આવ્યો હશે, અને પુરતો સંદેહ ભાગવાને એટલું, કહેવું બસ છે કે સૌભાગ્યવતીને જૂવણુપ મસ્તકને શોભાવતો નાગફણના જેવો ચોટકો તથા કપાળમાં ચંદ્રકો ઈંદિરાને આપણી વાર્તાની વખતે દીપાવતાં નહોતાં. તેનું સૌભાગ્ય સ્વપ્નની પેઠે, છ મહિનામાં નષ્ટ થયું હતું તેવો હમેશાં મંદિર રહેતો પતિ દારણ કાલે. રાના ભોગ યર્ષ પડ્યો અને ઈંદિરાને છાતી ફાડી નાંખનારા સમાચાર મળ્યા. તેના પિતાનું દુઃખ આ વખતે અસીમ હતું. અને ગરીબ બિચારી ઠમનરીખ ઈંદિરા, રાજાઓર યાનાં દાર વાશીને શપ્થા કરતી હતી. 'શયું શાનું' આવે છે તે પુરેપુરું તેણી સમજી શકતી નહોતી. ન્હાનો રમેશ પિતાને કંડે વળગીને કાલા શબ્દોમાં હમેશ પૂછતો 'પિતાજી ઈંદિરા કેમ લોજ લોખા કરે છે. તેનો ચોતકો કેમ કધાવી નાંખ્યો છે. મને તો એવું માયું નથી કેમકે વગેરે' પિતા તેનું મ્હોડું દાખી દેતો અને ઈંદિરા હવે પહેલાં કરતાં પણ રમેશની જોડે વધારે ઠાળ ગાળવા લાગી. સમયે આ દુઃખનો ધા કંઈક રૂબાંજો હતો. આજે ઈંદિરાને વિધવા થયાને છ મહિના થયા હતા. કુળવાન મા આપની કુળવાન બાળાને ગીતાના ઉપદેશે હજુ સુધી યોગ્ય માર્ગેજ દોરી હતી. હજુ નિર્દોષતા તેના ચહેરાને દૈવી પ્રભાવ આપતી હતી. સુબોધ પાસેથી સંસ્કૃત નાટકો વાંચવાને શિખેડી બાળાને તેમાંની નાચિકાઓના ભાવ હજુ નવીનજ હતા. અને હવે તેને અભ્યાસપણામાંજ સુખ હતું. હવેભગિની ઈંદિરા (૧) ચોતાને સપ્તમે કાળ રમેશને કેળવવામાં અને ગૃહકાર્યમાં ગાળતી હતી. ઈંદિરાને હવેસુખો ચહેરો તથા છુટથી વાત કરવાની રેવ તો હજુ જવાને તેજાજ હતાં. અને તેથી તેના સહવાસમાં આવનાર દરેકની તે ખીચ યર્ષ પડી હતી. તેની સખીઓ અસંખ્ય હતી, પણ વિધવા થયા પછી ઈંદિરાએ તેમનો પરિચય જોડો કર્યો હતો. સુવાનીના ઉન્મત્ત પતનમાંથી ચોતાને બચવાનું છે એમ તે હવે સમજવા લાગી હતી, અને જો કે દિવસનો દુષણો ખરો ભાગ તે કામજાજમાં તથા વાંચવામાં ગાળતી, તો પણ મૃતપતિનું સ્મારણ તેને કોઈ કોઈ વાર યર્ષ આવતું. પતિના સહવાસમાં તે એક, બે મહિના રહી હતી, અને તેના ચાંત સ્વભાવે તેનું આકર્ષણ ક્યું હતું. પણ તે સમય નિર્દોષતાનોજ હતો. અને પ્રીતિની સાંકળ બધાયા પહેલાં તુટી ગઈ. હવે ઈંદિરાએ ચોતાનું ધ્યાન પુરતકો તરફ દોડાવ્યું, તથા રહેજ

સાજ પર ઉપયોગી વૈદ્ય વગેરે વાંચવા માંડ્યું હતું. આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ ઇંદિરા 'આવું છું' એમ કહીને કેળીનની અંદર ગઈ. બિંદુમતીનો ધાવણો પુનઃ જાણ્યો હતો, અને કુધાને લીધે રડતો હતો. ઇંદિરાએ તેને તેડ્યો અને ચુંબન કર્યું. સપ્તહી ઉપર ગામનું દુધ ઉતું સુંક્યું અને હળવે હળવે ચમચાવતી પાવા લાગી. બાળક દરથો, ઇંદિરા પણ તેના સામું જોઈને દશી. બાલકની નિર્દોષતામાં ઇંદિરાની નિર્દોષતા ભળી, અને ચુંબનના રૂપમાં અદૃશ્ય ચર્ચા ગઈ. બાલકને તેની માતાને સ્વાધીન કરીને ઇંદિરા ઉપર આવી. બહારથી સુબોધ આ બધું જોયા કરતો હતો. ઇંદિરાએ આવતાં વેંતજ પુછ્યું—“સુબોધમાર્ગ તમે શું કહેતા હતા” સુબોધ ખમચ્યો. જરા વિચારમાં હોય, એમ દેખાયો, અને પછી હળવેથી બોલ્યો—જેન, હું એમ કહેતો હતો કે મને તમારો વિચાર આવે છે. જ મહિના પહેલાં તમારું મુખ જોઈને સપ્તહી શુકન માનતા હતા. આજ તમારો પડછાયો પણ અપશુકનમાં ગણાય છે. શું ઇંદિરાની એવી ઇચ્છા કે તમારાં જેવાં નિર્દોષને દુઃખ આપનું? અથવા તો આપણે હાથે કરીને રૂઢિને અનુસરીને નંકાચું દુખ ઉભું કર્યું છે? સુધારાવાળાઓ શું પુનર્વિવાહ કરવામાં જોડા છે?

ઇંદિરા—સુબોધમાર્ગ, આ બાજત મંજીર છે શું તમારા જેવા કેળવાયલાઓથી માતિ અંધન તોડી ન સક્ષય? હવે તો ધણાએ એમ કરવાને શક્તિમાન થયા છે. પણ માર્ગ, મારા વિચાર આ બાજતમાં લુધ છે મેં ધણા વિચારો કર્યા છે, બે બાજુની દશીનો જોઈ છે, અને મને તો એ ઠીક લાગે છે કે—

ઇંદિરા પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં અંદર એક બીનો વાતો કરવાનો અવાજ સંભળાયો. બીજી બધી સંભળતી હતી અને એ પોતાની કમંઠયા રૂઢિસ ચહેરે તથા શેતી બાપામાં કહેતી હતી. ઇંદિરા તથા સુબોધની વાર્તા બંધ પડી, અને બન્નેનું ધ્યાન તેની વાતોમાં ખેંચાયું. (અપૂર્ણ.)

વિવિધ વિહાર.

સી કેળવણી.

સેપ્તક રા. મોહનલાલ પા. દવે. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

(સાધન પાને ૩૦૭ થી.)

એ શીવાંગ, સીઓને ઉત્તમ શુદ્ધ શિક્ષણ અધ્યાવધુ' જોઈએ, સારાં નીતિનાં પુસ્તકો, સીતા, સાવિત્ર, રમયન્તી વગેરે સાધવી નૈતિક કેળવણી:- સીઓનાં ચરિત્રો તેઓના હાથમાં મુકાવવાં જોઈએ, અને માતા તરફથી સી તરીકેના ધર્મનો ઉપદેશ પણ તેમને થવો જોઈએ. સાસુરે મોહકવાની જેટલી ઉતાવળ કરવામાં આવે છે અને તે વિશે જેટલી કાળજી રાખવામાં આવે છે તેટલી ઉતાવળ અને તેટલી કાળજી અસર કંદુબમાં

કેવી રીતનું વર્તન રાખવું એ વિષે ઉપદેશ આપવામાં નથી રખાતી. એ જો સિદ્ધ ન હોત તો આ લેખમાં તે તરફ લક્ષ દેરવાની જરૂર પડત નહીં. પણ વસ્તુ સ્થિતિ એવી છે કે સાસરામાં પતિ વગેરે સમગ્રન્ધીઓની સાથે કેવી રીતનું વર્તન રાખવું અને તેના તરફ શી શી ફરજો બળવવાની છે તે સમજાવવાને બેઠકે કવચિત્ કવચિત્ “ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય, ” “ સમાન હક્ક ” વગેરેના મિથ્યા બકવાદથી તેના મગજમાં પોતાના ખરા કર્તાવ્યો વિષે બારે ગુંચવણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે; અને સમાન કે ઉત્તરતી સ્થિતિની અગ્નિ બાળકીઓના સંગથી એ ગુંચવણ દૂર થવાનો સંભવ નથી. વિલાયતમાં પણ રાજાદારી બાળકોમાં સ્ત્રીઓના હક્ક વિષે કેટલો મત ભેદ પડ્યો છે તે પરથી સમજાશે કે સાંતા ‘ સુધરેલા ’ લોકોમાં પણ સમાનતાના વિચાર કંઈક મર્યાદિત છે; અને સંસાર વ્યવહારમાં પણ ઉભય એક બીજાથી તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે એમ નથી હોતું. કેટલીક યુનિવર્સિટીમાં, હવે પરીક્ષામાં પાસ થનારી સ્ત્રીઓને ડિગ્રી (પદવી) આપવી કે નહીં તે વિષે પણ મતભેદ હોય છે. “ ઇન્ડિયન લેડીઝ મેગેઝીન ” માં એક અંગ્રેજ ખાસ લખે છે તે પ્રમાણે, “ In the long run, whatever suffragettes may say, men rule. ” (મતાધિકારને માટે લડનારી સ્ત્રીઓ ગમે તેમ કહે, પણ આખરે પુરુષની જ સત્તા ચાલે છે). એ પરથી સ્ત્રીને દાસી જેવી ગણવાનો કે તેને સજ્જાહકાર ન ગણતાં માત્ર આદા કારિણી જેવી માનવાનો પુરુષનો ધર્મ નથી, તેમજ ‘ પતિ ઉપે પછી ઉપવું અને ઉડે ત્યાર પહેલાં ઉડવું, પતિએ જેમાં બોજન કર્યું હોય તેજ યાજીમાં જમવા બેસવું, ’ વગેરે સૂક્ષ્મ નિયમોનાં પાલન વિષે આમલક કરવો પણ જરૂરનો નથી, જ્યાં રહેલ હોય ત્યાં સ્વાભાવિક રીતે જેવા પ્રકારનું વર્તન રખાય તેને માટે વિસ્તૃત નિયમો કર્યાથી કૃત્રિમતા આવી જાય છે અને રહેઠાં સચક તરીકે એ વર્તનની ખુબી પણ નષ્ટ થાય છે. એ નિયમોનું સખ્ત પાલન થતું હોય છે એમ માનવું એ મૂર્ખાઈ બરેલું છે. એકતાર જે યાજીમાં પતિએ બોજન કીધું હોય તેમાં જ ફરીથી બેસવાનું તેને પોતાને કહેવામાં આવે તો તે તેને રૂએ કે નહીં એ સંશય બરેલું છે, પણ તેથી તેને પોતાની જાતને માટે તિરસ્કાર છે એમ માનવાનું લેઈ માત્ર પણ કારણ નથી. એ નિયમો માત્ર સ્ત્રીઓ પતિ તરફ માનની અને રહેઠાં લાગણીથી જુએ છે એટલું જ સૂચવે છે, જ્યાં એ મન અને રહેલ હોય ત્યાં એ નિયમોનાં સખ્ત પાલન વિષેનો આગ્રહ નકામો છે, જ્યાં એ લાગણી ન હોય ત્યાં એવી કૃત્રિમતા કેવળ અર્થ હીન-નિર્ઘેક છે.

આપણા અવિમકત કુટુંબમાં પતિ ઉપરાંત બીજા સમગ્રન્ધીઓ તરફ પણ સ્ત્રીને જુદા જુદા ધર્મ બળવવાના છે. તેણે સહનશીલતા રાખવી જોઈએ, મધુર લા-પિત્તી થવું જોઈએ, અને ગૃહકાર્યની કુશળતા આદિવડે સર્વ કુટુંબીઓને સંતોષ આપવો જોઈએ, સંસારમાં અનેક પ્રસંગો એવા આવે છે કે જ્યારે ગમે તેવી સંમળ રાખ્યા છતાં પણ કેટલુંક વર્તન સર્વને અનુકૂળ ન પડે એવું થઈ જાય છે, સારા હેતુથી અચુક કાર્ય કરવામાં આવ્યું હોય તેપણ કેટલાકને વાંકું પડે છે, અને કેવળ નિર્દોષપણે બોલાવણ બોલમાં પણ કંઈક દુષ્ટ માર્મિકતા દર્શાવવામાં આવે છે, જ્યાં છાક-રાંની જાનજ ઉમેરાઈ કે તેની સાથે તેના પ્રમાણમાં એવા એવા વિકટ પ્રસંગોની

સંખ્યામાં પણ વધારો થાય છે. આવા પ્રસંગનું દુઃખ કેવું અસહ્ય હોય છે તે અનુભવ વિના સમજાવું મુશ્કેલ છે. એવે પ્રસંગે તે સ્ત્રીને પતિ શીવાય અન્ય કોણ આશ્વાસન આપવાનું હતું ? પતિને ધરતી નહાતી નહાતી ખટપટોથી વાકેફ કરીને દુઃખી ન કરવો એવા વિચારની શુદ્ધિમતી સ્ત્રીને પણ એવા બારીક સમયે તેના સાહાય્યની જરૂર પડે છે. પતિ, સારો, સમજી અને સમર્થ હોય તો તેવે વખતે તેની સલાહથી, રે ! તેના સ્નેહ માત્રના આવિર્ભાવથી તે સ્ત્રીના હૃદયનો બાર કટલો હલકો થાય છે. તેની અમુઝણ કેવી ક્ષણવારમાં ટળી જાય છે. હૃદયનું મનન કરનારાં સ્વપ્નાં દુઃખો કેવી ત્વરાથી ભૂલી જવાય છે. પોતાના જેવું સુખી કોઈ નથી એમ વિચાર આવીને દુઃખમાં ફાળાવું હૃદય, શોકથી ઠરમાયલું બદન કેવું પ્રદુઃસ્થિત થાય છે. એ સુખકર સ્થિતિનું ચિત્ર ધણું રમણીય છે. દામ્પત્ય સુખની પરાકાષ્ઠા એમાં આવી જાય છે, એ સુખ અનુભવ નારીના હૃદયમાં તે કણે એમજ થાય છે કે જ્યાં સુધી મહારાં બાળકોપર સ્નેહ રાખવાને મહારા પતિની મદને આશ્રય છે ત્યાં સુધી મહારે અન્યની શી પરવા છે.

“ સ્વજનના શુદ્ધ સાચા સ્નેહીની તો વાત જુદી;
અજાણ આકાંક્ષે એવાય સાંકળ એજ જુદી ”

એ પંક્તિનું ખરું રહસ્ય તેને ત્યારજ સમજાય છે. એ સમયે મહારો પ્રેમાળ પતિ અને મહારાં નિર્દોષ બાળકો શીવાય બીજું મહારું કોઈ નથી, એના તરફનો ધર્મ હું યોગ્ય રીતે બજાવું એટલુંજ બસ છે, બીજાં કોઈની મહારે કંઈ પણ નિરપત નથી એમ તે સ્ત્રીને લાગે છે. એ વિચારથી જે આશ્વાસન મળે છે તે અગોચર છે, પણ તે છતાં પ્રેમી હૃદયની એ માત્ર બમણાજ છે એમાં શક નેવું નથી. એ સ્થિતિમાં અન્ય કુટુંબીઓના તરફનું કર્તવ્ય ક્ષણવાર ભૂલી જવાય એ સ્વાભાવિકજ છે, પણ તેથી તે કર્તવ્ય નષ્ટ નથી થતું. સાસરાના સમ્બન્ધીઓ તેમજ પીયરનાં સમ્બન્ધીઓ, માતૃપિતા, બાઈબહેન વગેરે સર્વની તરફનાં કર્તવ્યો મહારું મન રાખીને યોગ્ય રીતે બજાવવાં એજ એનો ધર્મ છે, એટલુંજ નહીં પણ કુટુંબની પાર જઈને સમાજના સામાન્ય લાભના વિચાર પણ છેક દ્રષ્ટિ બિન્દુથી તેણે આઘા ખસેડવા જોઈએ નહીં. શુદ્ધિથી તરીકેના ધર્મ બળવતાં આકરતરી રીતે જે સમાજનું તથા દેશનું હલ્લાણ સધાય છે તે ઉપરાંત અનુકૂળ સંજોગોમાં સારી રીતે પણ જે કંઈ સમાજ સેવા જતી રહે તે કરવાનો ધર્મ દરેક સ્ત્રીએ સમજવો જોઈએ. “ સેવાસદન ” જેવી સંસ્થાની સ્થાપનાથી એવા પ્રકારની કર્તવ્ય શુદ્ધિ આપણી આર્ય ગૃહિણીઓમાં સતેજ થાય તો તે લાભ જેવો તેવો નથી.

“ હિંદુસ્થાની રીઝુ ” માં પ્રસિદ્ધ યવત્રા બનારસ કૉલેજનાં પ્રિન્સિપાલના હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓની કેળવણી વિષેના લેખમાં એ અંગ્રેજ બાનુ કેળવણીમાં વિદ્યત એ હાજલ પડાના રીવાજ વિરુદ્ધ દીન કરેલી છે. આપણામાં કરનારાં કેટલાક હાજલ પડાનો રીવાજ નહી, પણ તેને ધણે અંશે મળતો લાજ રીવાજો:- કાઢવાનો રીવાજ છે, અને તેના કારણ તરીકે જે સ્ત્રીઓના સ્વભાવનો અણભરોસો માલુમ પડે છે તે પણ છે. તેથી એ વિષે એ વિદ્યારીબાઈના વિચારો નીચે ટાંકવા યોગ્ય ધાર્યો છે.

“ હિંદુસ્થાનના પુત્રો કેળવાય છે, અને સારી રીતે કેળવાય છે. પશ્ચિમની સપળા વિદ્યાના દ્વાર હિંદુસ્થાનમાં ઓકરાને મારે ખુદ્લા છે, તેસ્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈદકશાસ્ત્ર, એ સપળું એ શીખી શકે છે. પણ બિચારી ઓકરીનું શું ? તેની કેળવણી મારે એટલી સંભાળ લેવામાં આવે ખરી ? મી. રૈમેસચંદ્ર દત્ત કહે છે કે લિકટેરિયા રાણીનું રાજ્યના છેલ્લા વર્ષમાં બ્રિટિશ ઇંડિયામાં નિજાણમાં જતી ઓકરીએની સંખ્યા દસ લાખ કરતાં ઠંધક ઓછી હતી. એ કહે છે તે પ્રમાણે ખરું છે કે “ આ આંકડો હિંદુ સ્થાનની સ્ત્રી કેળવણીના ફેલાવા વિષેની ખરી સ્થિતિ બતાવતો નથી, ” પણ ધરમ ખાનગી રીતે શિક્ષણ અપાતું હોય, અને નીચલી વર્ણમાં થોડો ધણી ધાર્મિક કેળવણી અપાતી હોય તેને મારે પડતી છૂટ મુક્તિએ, તોપણ એટલું તો તે જતાં કણકરવું પડે કે હિંદુસ્થાનમાં ઓકરીની કેળવણી એના ભાઈની કેળવણી કરતાં ઓછી છે. એનાં કારણોને હિંદુસ્થાનનાં ધાર્મિક અને સાંસારિક જીવન સાથે ધણે ભાગે મુક્ત સન્મન્ય છે. મ્હે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે ઓકરીને મારે કુંવારાં રહેવું એ ગેરઆખર બરેલું ગણાય છે, અને તેને પરીણમે ૧૧ કે ૧૨ વર્ષની કન્યાને પરણાવી દેવી એ વ્યાજબી ગણાય છે. લગ્ન પછી હોજર પડના સવાલને લીધે અને દેશના કેટલાક ભાગમાં ખાસ કરીને પરણેલી ઓકરીને કોઈ પણ રીતની છૂટ આપવા સામું જે બોરો વિચાર ધુસી ગયો છે તેને લીધે મુશ્કેલીમાં ધણે વધારો થાય છે, આ ગંભીર વિષય ઉપર હિંદુસ્થાનના દરેક વર, બાપ, અને ભાઈનું હું લક્ષ્ય એમના માથું છું, ઉંચી કામની હિંદુસ્થાનની દરેક સ્ત્રી ઉપર સખ્ત ચોક્કસ ખુશ રાખવાની જે જરૂર પડે છે તે એ જાતિની નીતિ અને પવિત્રતા વિશ્વ મજબૂત સાખ પૂરે છે. આપણે બધા જાણીએ છીએ કે પુરુષો અને સ્ત્રીઓનાં કોઈપણ મ્હોટાં મંડળમાં કેટલાંક માણસ એવાં નિકળી આવે કે જેના નીતિ વિષેના વિચારો અને ખ્યાલો છેક ઉતરતા હોય. આસંમત, એવાં માણસોથી પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પોતાનું રક્ષણ કરે એ વ્યાજબી છે. દરેક સાધુપુરુષની ફરજ છે કે જાતિનાં પવિત્રતાનાં ધોરણને નીચું કરનારને કોઈ રીતે પણ ટોકા ન આપવે. પણ કેટલાક દુષ્ટ હોય મારે એ દુષ્ટતાનું કંઈક અધાનિજ સાથે જ્ઞા મારે ચોટાડવું ? નહીં. હિંદુસ્થાનના પુરુષો બીજા દેશના પુરુષો જેટલાજ શુદ્ધ ગણવા જોઈએ. પણ જે પુરુષો સ્ત્રીને માર્છ, બાપ, કે વરની સાથે પણ જાહેરમાં ન નીકળવા કે તો તે પરથી એમ માલૂમ પડે છે કે તેઓને પોતાની જાત ઉપર બીજકુલ બરોસો નથી. સ્ત્રીઓને ગોખી રાખવાની આ શરૂ હિંદુસ્થાનના કોઈ જુદામાતના કાળમાં ઉભી યદ્દ કરે એમ કરે; તે વખતે એ જરૂરની હરો એમ પણ ખરું, અને લાંબા ઠગણી પડેલી રેવોમાં ફેરફાર કરતાં ડહાપણ અને સંભાળની જરૂર છે એમ પણ ખરું. પણ એમ કહેવું કે “ સ્ત્રીજાતિનો સ્વભાવજ એવો છે કે આ શાન્તિના કાળમાં પણ તેઓને યોદ્ધાંતમાં રાખવાં એજ સલાહ લાયક છે ” એ તો એક જાતનો એવો અજુકારોસો બતાવી આપે છે કે જેને મારે પુરુષ જાતિ અને વ્યક્તિ બન્નેએ શરમાવું જોઈએ. સ્ત્રીઓની પવિત્રતાને મારે જે ધણું બોલાવું અને લખાવું છે તે માત્ર અર્થહીન બંધવાદ છે. પવિત્ર રહેવું એવો અર્થ પાપનું અચાન અથવા વિલોભન-લાગ્યની ગેરહાજરી એવો નથી થતો, પણ મનની એી સ્થિતિ હોવી જોઈએ કે જેથી

પાપતરફ સ્વાભાવિકજ તિરસ્કાર આવે. એક બાળક ચોરી કરતા ન શીખે એવા હેતુથીયું આપણે ચોરી કરવાની લાલચ ઉત્પન્ન થાય એવી સધળી વસ્તુઓ એનાથી દૂર રાખીએ છીએ? આપણે તેનું નૈતિકબળ એટલું વધારવાને પ્રયત્ન નથી કરતા કે જેથી એ બાળકનાં મનથી ચોરવાની લાલચ દૂર રહે ? " શ્રી જ્ઞાતિ નિર્મળ છે, એનો સ્વભાવ એવો છે કે કસાવાનો પ્રસંગ આવતાં તે કસાવા વગર રહે નહીં. " એવો વિચાર અહોનિદ્ય પુરૂષના મનમાં રમ્યાં કરતો હોવાથી પરિણામ એ થયું છે કે જ્ઞાતિના વિકાસને હાનિ પહોંચી છે અને ઉભય પક્ષનો એક ખીજ તરફ અણુમરોસો ઉત્પન્ન થયો છે. ઘરમાં પોતાનાં ન્હાની વધનાં ભાંડુઓની સલાહકાર અને દોરવનાર તરીકે, પોતાનાં મ્હોટી વધનાં ભાંડુઓની સાથી અને સખી તરીકે સ્વચ્છન્દે હુમતી પ્રાચીન કાળની હિંદુ-સ્થાનની ઓ હાલમાં ક્યાં છે ? જીવનના શ્રમમાં ભાગ લેનાર સાથીને માટે દુરના પ્રદેશોમાં ભટકવાને સ્વતંત્ર એવી સાવિત્રી હાલમાં ક્યાં છે ? પુરૂષ એકલો રહે તે સાફ નહીં, તેમજ શ્રી જ્ઞાતિને સંસાર તરફ વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવાની શક્તિ જેથી આવી શકે તેવો અવર જ્ઞાતિની સાથે વ્યવહાર ન હોય તે પણ સાફ નહીં. પોતાનાં ઘરનાંજ પુરૂષોને છુટ્ટી અને ખુલ્લાં મનથી મળતાં, તેની સાથે ખાટો રોદ્ધ અને સમ્બન્ધ રાખતાં શ્રીને શા મારે શેકરી જોઈએ ? એવા વ્યવહારથી જીવન તરફ દરેક રીતે તે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોતાં શીખશે, અને પોતાનાથી બહારના વિષયો તરફ તેનું મન ખુલ્લું રહેશે, પુરૂષોએ એકલાં રહેવું એ ખોટું છે, પણ શ્રીઓએ એકલાં રહેવું એ તેથી પણ વધારે ખોટું છે. એના સધળા વિચારોનો કુટુંબના સાંકડા પ્રદેશમાંજ સમાસ થાય છે, અને માત્ર પોતાના જેવી-અરે પોતાથી પણ અજ્ઞાન એવી ચાકરડીઓ-ના સહવાસમાંજ એતો સમય ભય તો ધરના પુરૂષોને કુટુંબની સ્ત્રીઓમાં શુદ્ધિની સમાનતા ન જણાય, અને તેઓના તરફ ધણોએ પ્રેમ હોય છતાં માનસિક તૃપ્તિને અર્થે ઘર બહાર જવાની જરૂર પડે તેમાં નવાઈ જોવું નથી. હિંદુસ્થાનનું કૌટુંબિક જીવન જોવાનો જોને લાભ મળ્યો હોય તેનું લક્ષ્ય શ્રીઓનાં અને પુરૂષોના જીવનની વચ્ચે જે વિશાળ અન્તર છે તે તરફ ખેંચાયા વિના રહ્યું નહીં હોય. પુરૂષો પોતાના માનસિક અને રસિક વ્યાપારોમાં ગુંથાયલા રહે છે, પણ કુટુંબની શ્રીઓથી તદન અલગ રહીને પોતાનું એ કામ તેઓ કરે છે. દોષ ધણા મ્હોટા પ્રસંગોએજ શ્રીઓને પુરૂષના આનન્દમાં ભાગ લેવા દેવામાં આવે છે. પણ તેઓ પડછની પાછળ સહીસલામતીમાં અને એકાંતમાં રહીને જો તેઓને મુસાફરી કરવાની હોય તો તેઓ કેવા નિરાધાર બને છે. અને જુદા જુદા સ્થળોના દર્શનથી જે લાભ થાય તેનો મ્હોટો ભાગ તેઓને મળતો નથી. હિંદુસ્થાનની ઓ એવાં જાંઘનમાં રહે-એ શું જરૂરનું છે ? તેના પોતાના પ્રદેશમાં પુરૂષમાં પુરૂષની સંકચરી તરીકે તેને ચોગ્ય સ્થાન નહીં મળશે ? સંસારના વ્યવહારમાં અને શુદ્ધિની કેળવણીમાં શ્રીને શું પુરૂષની ભાગિવણ તરીકે ધટતી પટ્ટી નહીં મળે ? "

ઉપરે શ્રીઓને હોદ્દાને પોસ્ટર સેવેજ લોડારના સબ્બોમાં આપણે એટલુંજ ઠઠીશું કે એ નાજુક અને મુન્દર સ્તલો આપણી સમાજરૂપી ઇમારતની સોલાહરૂપ નહીં, પણ આધારરૂપ છે. મારે શ્રીઓની કેળવણીની બાજતમાં પુરૂષોની કેળવણીના

જેટલીજ અદકે તેથી પણ વધારે ખંત કે જેથી કેળવાયલી માતાઓનાં ઉત્તમ શિક્ષણને લાભ મેળવીને આપણાં સંતાનો ખરા દેશભિમાનથી ગાજી ઉઠે કે:—

“ ધમ ધમ ધરણી મુજવીશું.

અમ દેશ તણાં કરી ગાન;

જય જય જયનાદ કરીશું;

દણ્ડ મોશ અમ પ્રાણ;—

એ બક્ષિ વસી ઉર તે થી.

દેને શક્તિ પરમેશ !

અમે દેશી, દેશી, દેશી !

ઓ દિવ્ય અમારા દેશ. ”

(સંપૂર્ણ).

વર્તમાન રંગ.

પુનામાં મળેલી ચોથો જૈનમહિલાપરિષદ—આપણા દેશની સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિના વિષયનો વિચાર અત્યાર સુધી માત્ર પુરુષોજ કરતા હતા, પરંતુ મહિલાઓમાં કેળવણી અને જ્ઞાનવિસ્તારના પરિણામે સુશિક્ષિત સન્નારીઓ પણ પોતાની ઉન્નતિના માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગી છે, એ નિશ્ચય દેશનાં સદ્ગ્રામ્ય અને તેના ઉદ્ધર્તા મંજલ મય લક્ષણજ છે. પરમ જ્યોતિનો પ્રકાશ અંધકાર ફેડી અનેક ન્દાના પ્રકારોને જન્મ આપે છે, તેમ પરમ પૂજ્ય દેશરત્ન સદ્ગત મહર્ષિ રાનડેનાં યશસ્વી પ્રતાપી ધર્મપત્ની ભગવતી રમાબાઇએ પચેક વર્ષ ઉપર મુંબાઇ શહેરમાં પ્રકટ કરેલો મહિલા-પરિષદનો જ્યોતિ દેશમાં સર્વત્ર વિસ્તરતો જાય છે. વિશેષે કરીને જૈન મહિલાઓએ આ જ્યોતિને અત્યાર સુધી અંધકારથી દંધાયેલાં પોતાનાં હૃદયોમાં પ્રવેશ કરાવ્યો છે, અને તેનાં પ્રતિબિંબો પ્રતિ વર્ગે જૈન કોન્ફરન્સના પ્રસંગે જળપી રહે છે. આ વર્ગે પુનામાં ભરાયેલી જૈન કોન્ફરન્સ સાથે તેમની મહિલાપરિષદ પણ મળી હતી, તેમાં અનેક વિદ્વાન સન્નારીના ઉન્નત વિચારો પ્રજ્વલિત થયા છે. તેમનાં પ્રમુખ સૌ. શ્રીમતી મીડી-આઇનું આપણુ ઘણી વિદ્વતા, હઠાપણુ, સુશીલતા, અને સહૃદયતાથી ભરપૂર, પ્રવાહ રૂપે, વહું હતું. આદિન સાથે સંબંધ ધરાવતા અનેક સાંસારિક અને કેળવણીના જે વિ-પયો દિંદ જનસમાજમાં ચળવળી રહ્યા છે, અને જેના ઉપર વિચારક પુરુષોએ અનેક દષ્ટિ બિન્દુથી મતની ધારાઓ વર્ષાવી છે, તે વિષય પરત્વે સુશિક્ષિત વિચારશીલ સન્નારીઓ પોતે શું ધારે છે, એ નિહાળવું પછું કંપયોગી તેમજ તસિક થવાનો સંભવ છે. તેથી તેમનાં યોગ્ય વિચાર પ્રુષોની મંજરી અમારાં વાચકશ્રદ્ધિ આજળ ધરાવવી ઉચિત માની છે.

પ્રમુખ સૌ. મીડીઆઇએ પોતાના પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં પૂર્વની અને હાલની આર્થ સીઓ વચ્ચેનું અંતર સ્પષ્ટ પછી સંસારમાં સ્ત્રીઓના સ્થાન અંજાંધી જગ્યાનું હતું કે—

“આપણી સારી કે ખરાબ સ્થિતિ ઉપરજ આપણા કુટુંબની સારી કે ખરાબ સ્થિતિનો આધાર છે. સંસારસમાજમાં આપણી પદવી સચીર માને પ્રધાનના જેવી છે. જેવી રીતે એક રાજ્યની આબાદની કે પાપમાત્રીનો આધાર તે રાજ્યના પ્રધાન ઉપર રહેલો છે, તેવી રીતે એક કુટુંબરાજ્યની આબાદની કે પાપમાત્રીનો આધાર પણ ગૃહિણી રૂપી પ્રધાન ઉપરજ રહેલો હોય છે. રાજ્યનો પ્રધાન જે દીર્ઘદર્શી, ડાહ્યા, વ્યવહારકુશલ, અનુભવી અને વિદ્વાન હોય છે તો તે રાજ્યને પ્રથમ પંક્તિ ઉપર મુકી શકે છે. તેવીજ રીતે ગૃહિણી પણ જે ચતુર, સુશીલ, બહેલી, ડાહી અને વ્યવહારકુશલ હોય છે તો તે પોતાના ગૃહરૂપી રાજ્યને ઉંચામાં ઉંચી પંક્તિ ઉપર મુકી શકે છે.” કેળવણીના વિષય ઉપર બોધતાં તેમણે તેનું સ્વરૂપ ધૃત્વ કે—“કેળવણી એવા પ્રકારની મળવી જોઈએ કે તેથી દરેક પુરૂષ કે સ્ત્રી પોતાનું જે જે કર્તવ્ય હોય તે તે દૃઢપણે, સરલતાપૂર્ણ, અદ્વાયસે કરી શકે પોતાના જીવનવ્યવહારના અંગનાં તેમને જે જે કામ કરવાનાં હોય તે તે સર્વ સુઘનતાથી કરી શકે અને છેવટે નીતિમય અને ધાર્મિક જીવન ગાળી એકદરે મોક્ષાભિગમી થઈ શકે. માત્ર લખતાં વાંચતાં આવડું તેનું નામ કેળવણી નથી. આપણી સ્ત્રીજાતિની આવડણક બાતલો, જેવી કે પોતાની પતિ પ્રત્યેની ફરજો, સાસુસસરા જેઠેજાણી વગેરે વડીલ વર્ગ તરફની ફરજો, પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની ફરજો, વગેરેનું સંપૂર્ણ બાન કરાવનાર.—ન્દાની ન્દાની કમોઝો જેવી કે રસોઇ, શી. વડું, ચુંથડું, ભરતકામ, ચિત્રકળા, સંગીત, વગેરેનું જ્ઞાન આપનાર,—માળકાને કેમ ઉછેરવાં, સામાન્ય તાંદુરસ્તીના નિયમો કેમ જાળવવા, પરવેડુ વગેરેનું જ્ઞાન આપનાર એવી કેળવણીની બહુજ જરૂર છે. વળી પોતાના તથા કુટુંબના આરોગ્યમય જીવન ગાળવા માટે સ્ત્રીઓને સારીરિક જ્ઞાન જાળવવાની પણ જરૂર છે. માણસના શરીરની રચના કેવી છે, શરીરના ધર્મ શા શા છે, હવા શું, હવાના પદાર્થો શું, હવાશુદ્ધિ, જગશુદ્ધિ, ખોરાકશુદ્ધિ, યોગ્ય કસરત, યોગ્ય વિશ્રાન્તિ, સારીરિક પરિત્રતા, માંદગી વખતે યોગ્ય ઉપચાર ઇત્યાદી માટે વિજ્ઞાનના અભ્યાસની જરૂર છે. આરોગ્યતાના નિયમો નહીં જાણવાથી અનેક બાળકો પોતાની માતાની સોડમાં ગુંજાયાઈ મરણ પામે છે, અનેક બાળકો કોલે છે, અનેક સ્ત્રીઓ, કાન, નાક વગેરેનાં દરદે ભોગવે છે. વળી ધરને પોતાની વિવેક શુદ્ધિથી, કરકસરથી, તારતુ કે ઉડાઉપણાથી કુખાડતું તે સ્ત્રીનાજ હાથમાં છે. માટે ગૃહવ્યવસ્થા બરાબર ધર્મ શકે, ઉપજ ખરચના દિસાળ ઉપર વિચાર રાખી પોતાના ઘર ખર્ચ ઉપર અંકુશ રાખી સકાય, ધરની આવકમાં બચાવ કરી કુટુંબને આબાદ કરવામાં પ્રયત્નો કરી શકાય, તે માટે સ્ત્રીઓને વ્યવહાર ગણિતના જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. વળી તેનું ચરિત્ર અને નીતિ ઉંચા પ્રકારનું બંધાય તે વાસ્તે અમુક ધાર્મિક જ્ઞાનની તેમજ નીતિના મૂળતત્ત્વોના જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. હું જણાવું છું તે મુજબ આપણી બાળાઓને શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો હું ધારું છું કે આપણે એક ઉત્તમ પ્રકારનો સ્ત્રીવર્ગ ઉત્પન્ન કરી શકીએ.”

વિધવાઓની પુરતી સંભાળ ન રાખવા માટે પુરૂષ વર્ગનો તેમજ જનસમાજનો દોષ કહાડ્યા પછી વિધવાધર્મ સંબંધે તેમણે દર્શાવું કે—“પતિના મરણ પછી સ્ત્રીએ ઈશ પણ પ્રકારના સજ્જાર રાખવો એ નીતિનિયમથી વિરૂદ્ધ છે. પતિનો પત્ની એજ

શયુગાર છે. અને તેના મુલ્ય પણ પછી પત્નીને આ સંસારમાં કોઈ પણ એવો સંબંધી નથી રહેતો કે જેને લઈને તે શયુગાર ધારણ કરવાની અધિકારીથી હર્ષ શકે. માટે તેણે પોતાના વૈધવ્યધર્મને યોગ્ય જે જે આચારવિચાર હોય તેનું પરિશીલન કરવું જોઈએ. અને પોતાના જીવનના મોટા ભાગ જનસેવા અર્થે કે આત્મકલ્યાણ અર્થે ગાળવો જોઈએ. ”

તે પછીનું માપણ સૌ. જ્ઞેન પ્રાણકુંવર પરમાનંદદાસે. “આર્યગૃહસંસાર અને હાલની સ્ત્રીકેળવણી” એ વિષય ઉપર આપ્યું હતું; તેમાં કેળવણી અને ધર્મનો અનિવાર્ય સંબંધ સાંધતાં તેમણે ઘણા ગંભીર વિચારો જણાવ્યા હતા. “આપણા ગૃહસંસાર ધર્મના પાયા ઉપર રચાયેલા છે. આપણા ગૃહમાં પાળવામાં આવતી આરોગ્ય શાસ્ત્રની ક્રિયાઓ પણ ધર્મના રૂપે મુકાયેલી છે. આપણામાં ધર્મ જોઈ જીવન છે. તે જીવનથીજ આપણામાં આનંદ, ઉત્સાહ અને પ્રેમ રહેલાં છે. ધર્મના જીવન વિના આપણે નિર્જીવ છીએ, નરક છીએ. આ પરથી માલમ પડે છે કે હિન્દની પવિત્ર ભૂમિમાં ગૃહસંસાર અને ધર્મ બંને સાથેજ જોડાયેલાં છે, અને તેથીજ આપણામાં નમ્રતા, દીનતા, વિવેક અને આદર રહેલાં છે. ઇત્યાદિમાં તે સાંસારિક અને ધાર્મિક જીવનમાં હાથી ધોડા જેટલો તફાવત છે, અને તેથી ત્યાં કેટલાંક વિપરીત પરિણામો આવે છે, એટલે તેમનાનાં પોતાપણના કરતાં નમ્રતા સ્વાર્થસ્થાગ વગેરેના ગુણો ઓછા અંશમાં હોય છે. આવાં પરિણામો આપણામાં ધર્મને લીધે આવશે નહીં. હાલની કેળવણીમાં ધર્મને ખાત્રીએ મુકવામાં આવ્યો છે, તેથી વિપરીત પરિણામો આવવા સંભવ છે. જેમ કેળવણી વધારે લેવાતી જાય છે તેમ ધર્મનો કબ્જો ભૂલાતો જાય છે. માટે કેળવણીમાં ધર્મના સંસ્કાર લેવા ઘટે છે, જલે એકત્ર કર્યાથીની આપણે યોગ્ય સન્નારી બનીશું. ધર્મમાં એકથી બહારની ક્રિયા સમાઈ જતી નથી. બહાર ક્રિયાની સાથે પતિનું પ્રેમથી પૂજન, સ્વજનનો ખુશ્લા દીલથી સહકાર, ખાલકાનું પાલન વગેરે પણ છે. સ્ત્રી કુટુંબની દેવી છે. માતા, પત્ની અને જ્ઞેન તરીકે તે જીવંતીને આનંદ આપનારી છે. તેઓ કુટુંબ માટે જે મહેનત કરે છે, તે મહેનતમાં પણ પ્રેમથી મધુરી મીઠાશ છે, અને તે પ્રજનનું અંગ હોવાથી તેનાથી પ્રજાની આજ્ઞા રહેલી છે. તેને અનુસાર વર્તવાની ફરજ આપણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલી છે તેથી તે ધાર્મિક ફરજ છે, અને તે યોગ્ય રીતે પાળવાથીજ આપણે ધર્મ આચરીએ છીએ, અને તેથી કલ્પ તથા અને ઉપાસની બહુ જરૂર રહેતી નથી. ”

આ પત્રની આજની રકાઈમાં આટલાંજ પુષ્પોની મંજરીનો સમાવેશ થઈ શકે એમ છે.

પાન્થ, બંધુ સમાજ.

સમયતરંગ.

ગયા માસમાં ખંભાત સંચાલન તરફથી મુંબાઈના સેવાસંઘના જેવા ધોરણ ઉપર એક પુસ્તક વચની સ્ત્રીઓ માટે ચિરંજીવણા ઉપાડવામાં આવી છે.

મુંબાઈમાં આવેલા એક જાહેરમાંના કપડાંના ગામમાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્યના ઉપદેશથી મોટા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ માટે, તેમજ વૈશ્યવ સન્નારીઓ માટે તેજ ગામના મોટા વૈશ્યવ મંદિરમાં, એમ બે વનિતાશ્રમો રચવામાં છે.

પાન્થ, બંધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખટોમાં કહીએ તો
 “સ્રીયો પડિત યાય, રસસ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજન્યનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલ્પોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચાં કલ્યાણ કરવા
 “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેના આંતર-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ બેળવી ઇંધ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અંતે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી દિરિલો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે;—એજ આર્યસુન્દરીએના
 જીવનની સફળતા છે. “સ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના બ્રહ્મ નથી, અને બ્રહ્મ વિના રાજ્ય નથી...
 “સ્રીની ઉત્પત્તિવિના દેશની ઉત્પત્તિ અસાધ્ય છે.”

વૈષ્. ૬ કું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ અગષ્ટ:-શ્રાવણ, વિ. સં. ૧૯૬૫, [અંક ૧૨ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સોલિકાની મંત્રમાળા.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો, સદા સાજજે સંગ,
 ગુણ સરિતામાં શોધીને રાણું સ્વચ્છ નિઃશંક,

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

બ્હેની શ્વેત સાલુડો સોહામણો

મગવા મેલેને શું કરું, જૈનો મયાનક રંગ,
 મીરુ માંડુણાં જોઈ ડરે, ફરે ફર્યાં ગૃહમંગ.

મગવા મેલેને શું-કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

કાલા કામલીયાતું કામ શું, ઘના કુડા છે ઢંગ,
 ચાલુડાં મહારાને ચોહામણો ન મળે પાપેનો પંથ.

કાલા કામલીયાને શું કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

ધજા ધારીને હું શું કરું, મને જીતની આળ,
હારેલાને હરાવી મારતા મનુ માનના કામ;

ધજા ધારીને હું શું કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

શસ્ત્ર સર્જીને હું શું કરું, શાન્તિ મમ સામ્રાજ્ય
શત્રુકો ન સંસારમાં અમર રો ગૃહરાજ.

શસ્ત્ર સર્જીને હું શું કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

મંદિર વાંધીને શું કરું, પના વિકારી તંત્ર,
ભેદ ભર્યાં જેના સુત્રમાં જેના કામી છે મંત્ર.

મંદિર વાંધીને શું કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

મંદિર તોડીને શું કરું, વાઙ્ઘૈયાં આધાર,
મળેને રમેલ્યાં વાલુડા તેમાં આશાના સંભાર.

મંદિર તોડીને શું કરું.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

સંસાર અમારું ક્ષેત્ર છે, શાન્તિ છે અમ શસ્ત્ર,
અમૃત પાન કરાવશું એક પ્રભુ પથ સંઘ;

સંસાર અમારું ક્ષેત્ર છે.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

પૂર મ્હારાને પાઝ નહિ, નહિ તટ નહિ પાર,
રેલે અશિલ ગ્રહાંડમાં રેલે શાશ્વત સાર.

પૂર મ્હારાને પાઝ નહી.

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

શ્વેત અમારો સન્યાસ છે શ્વેત હો ગૃહસૂત્ર,
સરલ અમારો માર્ગ છે મુક્તિ માર્ગનો પંથ.

ભગિની ભાઈ પધારીય,

અમોરસ પીવા પધારીય.

મુક્તિ માર્ગે પધારીય.

સંસારમાં શુદ્ધિ શોધીય.

સંસારમાં રસ શ્રીલીય,

મુક્તિ માર્ગે પધારીય,

શ્વેત સાલુડો સોહામણો.

કાવ્યકુંજ.

સપ્તપદીમાં કન્યાની પ્રતિજ્ઞાઓ.

“ પુનઃમયાંદની ખીલી-એ રાગ. ”

રાસડો.

સુખ દુઃખ સર્વેમાં, હું આજઘડી સમભાગિણિરે;
જ્યાં જે સ્થિતિ મહિં, રેહ બહાલા મહારા પ્રાણ.
ત્યાં તે સ્થિતિ મહિં, હું સદા રહીશ આનંદથીરે;
તો તો સચવાએ મુજ શીયળ અને સૌભાગ્ય;
એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા, પહેલે પગલે લગ્નમાંરે.

બાલકથી વૃદ્ધો સહુ ઉપર રાખી પ્રેમ
બહુ કરી કુદુમ્બનું યોગ્યું સહુને તેમ
ઘરમાં-શું છે શું નહિં, તે સર્વે સંભાળનેરે,
કરતાં યોગ્ય ખર્ચ, રાખી ત્હોનો હિસાબ;
એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા, ખીજે પગલે લગ્નમાંરે.

સ્વામી ભક્તિ હું કરું, પ્રભુ ભક્તિથી વિશેષ;
સત્ય મીઠી વાણીયકી રીઝવું પતિ હમેશ.

સળળ કારણ વિષુ પતિ સન્મૂખ ઉદાસ થવું નહિંરે,
જેથી પતિને દુઃખી થવાનું કારણ થાય;
એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા ત્રીજે પગલે લગ્નમાંરે.

પતિને કે દુઃખ આવતાં, પહેલું મુજને થાય;
મહારા સુખના સંવારણે પતિનું સુખ સચવાય.
પતિને પ્રભુ માનીને ત્હોની આજ્ઞા પાળવીરે,
અનુસરી વિચારમાં આ પાળી સેવક ધર્મ,
એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા ચોથે પગલે લગ્નમાંરે.

અભિગમન ઇચ્છું નહિં, કર્યા વિના શુચિરનાન;
પણ પછીથી મનં શુદ્ધથો, દગ પતિને રસદાન.

પતિવિષુ અન્ય પુરૂષ સહુ યુત્રા ભાંઈ યાપ છે રે,
તોએ દૃષ્ટિ નહિં તેઓ સાથે જોડીશ;

એકાંતે નવ હસી રમી ઝાંલોને, શીયળ સાચવુંરે,
 સીતા અનસૂયા જેવીને અનુસરીશ;
 એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા પંચમ પગલે લગ્નમાંરે.

આ સહુમા સાક્ષિ પ્રભૂ, તેથી ઘ્વનિ છેક,
 શબ્દે શબ્દે પઢીશ હું પાઠી ધર્મની ટેક,

કે કે લગ્ન પહેલાં પણ બન્નેની પ્રીતિ હતીરે,
 ના છે મ્હને છોડી પતિ એ લગ્નથી કાંઈ;
 એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા, છેલ્લે પગલે લગ્નમાંરે.

હોમ યજ્ઞ કર્તવ્યમાં સદા રહીશ 'હું' સાથે,
 કર્તવ્યો-તમ સેવના ! તેજ યજ્ઞ સુજનાથ !

સમજ એ સહુ ધર્મ સદા પાળીશ ઉમંગથીરે,
 જપ-તપ-વ્રત પણ નવ આજ્ઞા વિણ સુજથી થાય;
 એ મહે કરી પ્રતિજ્ઞા, છેલ્લે પગલે લગ્નમાંરે.

નૂતનશ્રી.

પક્ષી સરખાને દુઃખ ન દેવા બાળકને શિખામણ.

(ઝોંધવજી સંદેશો કે'જો શ્યામને-એ રાગ.)

બાળુડા ક્યમ મારે નિર્મળ પંખીને,
 કોમળ છે એ પંખી કેરી જાત ને;
 જગતપીત નિજ જાળક સમ તે નિર્ખીને,
 દયા હેતથી તુજ સમ લે સંભાળ ને.

બાળુડા ક્યમ મારે કોમળ પંખીને. ૧

પથ્થર ઘાથી હૃદયજ તેડું ફાટશે,
 ચીંચી કરતું મરી જશે પગમાંય ને;
 માતા આવી વિલાપ કરશે શોકમાં,
 કર્ણ સ્વરેથી રડશે હૃદય ફાટશે.

તે વખતે તું પડશે ભારે શોકમાં. ૨

હું પણ તુજ સમ હતોં જાણદો નહાનો,
 પથ્થર ફેંક્યો તેપર ગમ્મત કાજ નો;
 વાગ્યો દિલપર ત્યાસ રૂંધાયો તેહનો,
 પળમાં આવી પડ્યું ભૂપરે ત્યાંજ નો.

મરણ શરણ ચાતું મેં નોયું શોકથી. ૩

તર્તજ દોડ્યો રક્ષણ કરવા કાજ હું,
 આવી પહોંચ્યો પળમાં તેની પાસ નો;
 નિરખી માતા રૂદન કરતી શોકમાં,
 આંદા મારે મૃતકરે જાણની પાસ નો.

રૂદન થકીજ ઘવાયું મનડું માલ્યરૂં. ૪

પાણી સિંચ્યું હિમ્મત લાવી પક્ષીને,
 શુધ્ધ કરવાને કર્યા કોટી ઉપાય નો;
 મર્યું જીવતું ક્યાંથી થાયે બાપડું,
 નેહ મરેલું રડ્યો ઘણું તે ઠારનો.

પ્રભુ પ્રાર્થના કરી છટવા પાપથી. ૫

વિશ્વપતિ તુજ ક્ષમા ચાહું કરજોડીને.
 પાપ નિવારણ રહે તારણહારનો.
 કોકિલ કંઠ પક્ષી માર્યું મેં ઝરે !
 મારતાં મેં કર્યો જરી ન વિચારનો.

કર સંપુટ કરી નમું છટવા પાપથી. ૬

વાર્તાલહરી.

વિધવા.

(સાધન પાના ૩૪૫ થી.)

૩

“ શોકયતું સાલ. ”

“ ત્યારે જ્ઞેન, તમારા ઉપર સપત્નિ લાવવામાં આવી છે, કેમ ” ? અંદર બેઠેલી સ્ત્રીઓમાંથી એક બેઠી બાધાની તથા સ્થામળા રંગની વનિતાએ, આપણી બાપણ કતાંતે પુછ્યું.

“ બાપ, મારા દુઃખની યી વાત કહું ? મારા સ્વસુરનાં ધરનાં દરેક જણુ મારી તરફ તિરસ્કારની નજરથી જુવે છે, અને જાણે હું તો અપરાધી ના હોઉં, તેમ મારી તરફ દષ્ટીપાત સરખો પણ કરતાં નથી. ” પોતાના સંસારિક દુઃખનું વર્ણન કરનારી ચન્દ્રકાન્તાએ જવાબ આપ્યો.

વાચકને આ ઉપરથી ચન્દ્રકાન્તાનું વૃત્તાંત જાણવાની જગાસા થઈ દશે. તેનું સાચકું ઇંદિરાના પિતાના ગૃહની જોડેજ હતું. અને તેથી ઇંદિરાના મળતાવડા સ્વભાવને લીધે બન્નેને સંધારણુ પરિચય હતો. પણ તેનો સ્વભાવ ઇંદિરાને ખરેખર મળતો ન હોવાથી થાઠ મિત્રતા બંધાઈ નહોતી. ઇંદિરા તેને “ બાબી ” કહીને સંબોધન કરતી અને તેથી ગર્વિષ્ટ ચન્દ્રકાન્તા આનંદ પામતી. તેનો પિતા સારા હોદાપર હતો, પણ તેના સ્વભાવમાં આસુરી તત્ત્વોનું સંમેલન વધારે હતું. અજાનતા અથવા કેળવણીને અભાવ એ તેનું કારણ હતું. કપા, ધર્મ, તથા પિતાના ઈશ્વર તરફના પ્રેમથી તદ્દન તે અજાણ્યો હતો. પિતાના પ્રેમથી વિમુખ બાલક ચન્દ્રકાન્તા, પોતાની માતા તથા તેનાં સગાંઓ તરફ પ્રેમનાં રચાનને માટે વળી, પણ સોજત તેવી બસર પ્રમાણે, તેમના ગુણો તેનામાં આવ્યા. તેની માતા એક તદ્દન અભણ તથા પશુવત્ જીવન ગુજારનારી સ્ત્રી હતી. ચારિત્ર્ય વિહીન પતિએ તેને પતિ પ્રેમની અધિષ્ઠાતા ન કરી, અને પરિણામમાં તે પોતાને પિયરજ રહેવા લાગી. અંતે માતાની આસપાસના વાતાવરણના ગુણુ પુત્રી માં પણ આવ્યા. સાસરે આવ્યા પછી સ્વસુર સ્વશ્રુ, પતિ, દેવર વગેરેની મહેનતથી તે ગુજરાતી સાત ચોપડી બજવાને શક્તિમાન થઈ. પણ ગોરની સોજતથી કાગ મધુર ન થઈ શકે. કેળવણી પડેલી છાપ પોઈ સજી નહીં, અને આસુરી તત્ત્વોનો વિજય થયો. ચન્દ્રકાન્તા જેવી પિયરથી આવી તેવીજ રહી. તેનાં સાસરીઆં ધણીજ કેળવાયેલાં તથા સુધારામાં આગળ પંચેલાં હતાં. તેનો સ્વસુર જ્યેષ્ઠકેશનક ઇન્સ્પેક્ટરનો માનવતો હોદો ધરાવતો હતો, અને સ્વશ્રુ પણ ભણેલાં હતાં. જે કે ચન્દ્રકાન્તાનાં માન ભર્યાં પગલાં ધરમાં થયાથી, તેના પતિએ બજવાનું છેડી દીધું હતું, તો પણ પોડી ધણી અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી કેળવણીના સંસ્કાર તેનામાં રહેવા પામ્યા હતા. ખરેખર ચન્દ્રકાન્તા પોતાના સાસરામાં એક ટંટક રૂપજ હતી; કારણ કે તે ગૃહ આપણા પૂર્વના આર્ય લોકોનાં ગૃહનો એક નમુનોજ હતું, અને તેમાં રહેનારાં પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળતાં હતાં તેનું અંગે રહેજસાજ વર્ણન કરવું, વાચકને અંમુશ થઈ પડશે. વાનપ્ર-

સ્થાવરસ્થામાં રહેતા યજ્ઞસ્ત્રી ઉમર લગભગ અઢાવન વર્ષની હતી. સવારમાં ચાર વા-
આમાં તેઓ ઉઠતા. પોતાને હાથે પાણી ઉતું ચૂકીને સ્નાન કરી લેતા અને પછી એક
દોઢ કલાક સુધી પોતાના યોગ સાધનમાં નિમગ્ન થતા. આશરે છ વાગે જગૃતાવ-
સ્થામાં આવતાં શંકરાચાર્યનાં પ્રભાત સ્તોત્ર રસિક વાણીમાં બોલવાનું શરૂ કરતા,
તથા દેવની આરતી ઉતારતા. આરતીના ઘંટા નાદથી તથા સ્તોત્રનું ઉચ્ચારણ સુતેલા
પુત્ર તથા પુત્રવધુઓના કણ્ઠોદ્ગમમાં અચડતાં તેઓ આનંદમય એકરે જગતાં, અને પ્રથમ
ગૃહિણે નમસ્કાર કરીને પછી ઇશ્વર ભજનમાં બેઠેલા ગૃહના વૃદ્ધને નમન કરવા તથા
આશિર્વાદ લેવા જતાં. પિતા તેમને “ ઇશ્વર તમને આજનો દીવસ સારા કાર્યમાં વ્ય-
તીત કરાવે ” એમ આશિર્વાદ દેતા અને પછી સર્વે પોત પોતાનું સવારનું કાર્ય કર-
વામાં પ્રવૃત્ત થતાં. સાત વાગતાં ગૃહ હવનનો સમય થતો. માતા પિતા વચ્ચે બેસતાં
જમણી બાજુએ પુત્રો બેસતા, અને ડાબી બાજુએ સામાં પુત્ર વધુઓ. મર્યાદા સહીત
બેસતી (ચન્દ્રકાન્તાને પણ મરજી ઉપરાંત બેસવું પડતું) વૃદ્ધ પિતા મંત્રો
બોલીને હોમતા અને તેમને જોડે બીજાં સર્વે સુખડ, ઘૂત વગેરે હવ્ય
હોમતાં. હવન પુરો થતાં વૃદ્ધ પિતા પોતાના પાંડ પુત્રોમાં પ્રવૃત્ત થતા,
તથા પુત્રો, સંધ્યાવંદનાદિ કરીને પોતાના કાર્યમાં જોડાતા. પુત્ર વધુઓ સૂર્ય પૂજન
કરીને શ્વશુ, શ્વસુરને પગે લાગતાં અને ગૃહકાર્યમાં જોડાતાં અગીયાર વાગતાં પુરુષ મં-
ડળ બહાર પોતાનાં આર્યોક જીવનમાં જોડાતા અને ગૃહમાં શ્વશુ ભાગવત તથા ગીતા
છ વાંચતાં પુત્ર વધુઓ, એક જણ હાથમાં સરવાનું લઈને બીજી યાક વગેરે લઈને
તંથા ત્રીજી શીવવાનું લઈને શ્વશુ પાસે કયા સાંભળવા બેસતાં, સાંજરે ગૃહકાર્યમાંથી
પરવારીને સર્વે મંડળી ભજન મંડળમાં દાખલ થતી. વૃદ્ધ પિતાએ પોતાના પુત્રોને
માવન કળામાં કેળવ્યા હતા અને તેઓ યોડાં ભજન બોલતાં તેમનાં ભજન પુરાં થવા
પછી તેમનાં માતા એક ઈ ભજન બોલતાં અને પછી વૃદ્ધ મહાભારત વાંચવાનું
શરૂ કરતા. એક બાજુ સ્ત્રી મંડળ બેસતું અને બીજી બાજુ પુરુષ મંડળ બેસતું. કયા
સમાપ્ત થવા પછી સર્વે મંડળ ઉભું થઈને “ ઇશ્વર પ્રાર્થનામાળા ” માંથી એક
સાથે પ્રાર્થના કરતાં, અને પછી પુત્ર વધુઓ માતા પિતાને પ્રણામ કરીને ચવનગૃહમાં
આરામે જતાં આ પ્રમાણે ચન્દ્રકાન્તાના શ્વસુરગૃહના જીવનનો ક્રમ હતો. આથી સ્વામા-
પિક રીતેજ તેના પિયરમાં તથા તેના સાસરામાં આસમાન જમીન જેટલો ફેર હતો
અને કનિષ્ઠ લોકોમાં ઉછરેલી ચન્દ્રકાન્તાને, શ્વસુરગૃહનું જીવન ઘુણુ લાગતું. સાસુજના
ધાકેને લીધે પાડાશીઓની નીંદ્રા કુચલીઓની રાજીમાં તેનાથી જોડાતું નહીં અને તેથી
જેમ ધુધવાપલો અગ્નિ એકદમ બડકામાં સળગી ઉઠે છે તેમ તે પોતાની સ્વણી દાઝ
પોતાના પતિ ઉપર કાઢતી “ તમારાં માતૃશ્રી નથી મને પાતો કરવા બહાર જવા દેતાં
નથી સારાં સારાં ધરેણાં પહેરાવતાં, કે નથી અમને ધડીભર પણ આરામ આપતાં, આતે
કંઈ રીત છે ? મારા શા ભોગ ? ” મહેણાં મારતી સોદેટિશ જેવા ચાન્ત સ્વભાવનો તેનો
પતિ સાંત મ્હોંએ હમેશાં હસીને તેને જવાબ આપતો. આથી, તો ચન્દ્રકાન્તાને ચુસ્તો
વધ્યો; દહાડે દહાડે વધારે ને વધારે નફ્ટ તે ચવા લાગી, અને પોતાના પતિને દુઃખ
દેવા લાગી. સાંત તથા સુખી કુટુંબમાં આ સહન ન થયું. પણ વિચારો કર્યા પછી

ધણી પછી પછી અને પછા ઉપાયો ચોળ્યા પછી છેવટે કંટાળીને માયા-
પ્રથી પુત્રને દુઃખી થતો ન જોઈ સહવાથી પુત્રના ધણા વખતની આગ્રહપૂર્વક માગણી
અનુસાર મરણ વીરૂદ્ધ ખીજવાર લગ્ન કરવામાં સંમતી આપી. એક સુશીલ તથા કેળ-
વાયક્ષી બાળાનેડું લગ્ન થયાં. અને ચન્દ્રકાન્તાના સ્વભાવમાં હવે અચાનક જાદુઈ ફેરફાર
જણાવવા લાગ્યો. અને હવે પતિને મુખીને તેણે શ્વરને પોતાનાં મહેલોનું પાત્ર કરવા
માંડ્યાં, ઈંદિરા આ બધો તાલ જોવાં કરતી હતી, અને ઘેરથી નિકળ્યા પહેલાં પોતા
સાથે મુસાફરીમાં આવતી હસમુખી સખીયો સુશીલા તથા સરોજની જોડે. તેમ
સંમતી લઈને રસ્તામાં ચન્દ્રકાન્તાને સુપારવાનો દંઢ નિશ્ચય કર્યો. આ નિશ્ચયના પાં
છામમાંજ આ પ્રકરણ મથાજે પુછેલો પ્રશ્ન સરોજનીએ પુછ્યો અને તેનો જવા
ચન્દ્રકાન્તાએ શો આપ્યો તે આપણે જોઈ ગયા પણ આ જવાબ સાંભળીને ઈંદિરા
બટક બોલી તથા અંચળ સખી સુશીલાથી રહેવાયું નહીં અને બોલી ઉઠી-“ બહે
તમે કહ્યું કે તમારા સાસરામાં બધાએ તમારા તરફ દેશ રાખે છે. તારે તમારાથી ત
રહેવાય છે કેમ ? પણ મને તમારું વૃત્તાન્ત સાંભળીને એક મારી માએ મ
નાનપણમાં ઠહેલી વાત યાદ આવે છે, તે વાત એવી છે કે એક પુત્રીએ સાસ
જઈ આવ્યા પછી પોતાની માતા આગળ ફરીયાદ કરી કે મારા સાસરી
બહુજ ખરાબ છે, માતાએ સાસુ, સસરા, દીયેર, નણદ વગેરે બધાના પૃથક પૃથ
ગુણ દોષ પુછ્યા પણ પુત્રીએ તો બપામાં દોષજ દીધા હતા. આથી માતાએ કંટાળી
કહ્યું કે બહેન સપળાને ખરાબ કહે છે માટે તમારામાંજ દોષ છે, કાચુકે કમળો હો
તે પીળું દેખે. ચન્દ્રકાન્તા બહેન તમારી બાબતમાં તો એમ નથી ને ? ઉપર રહી
સાંભળતી ઈંદિરાએ જોયું કે અટકચાળો સુશીલાએ કાચું કાચું, કારણ જે દુર્જન કો
દીવસ મહેલોં મારેથી સુધરતું નથી પણ સામું વધારે ગુસ્સે થાય છે. આથી હળવે ર
હીને તેણે ચન્દ્રકાન્તાની વહાર કરી “ કેમરે સુશીલા તું તો હજી એવીજ રહી કે
તને તો બોલતાંજ આવડ્યું છે એમ મને તો લાગે છે કે તનેજ કમળો ચસે છે. ચન્દ્ર
કાન્તા બાબી આટલું બણેલાં તે વળી એવાં હોય ? કદાચ તેમનો સ્વભાવ કાંઈની જો
મળતો ન આવે પણ તેથી શું ?

સરોજની બાબી ખરું કે નહીં ?

ઈંદિરાની ચપળતા બરેલી વાણીથી ધારેલી અસર થઈ. ચન્દ્રકાન્તાની આંખમાં
આભારનાં અશ્રુ આવ્યાં અને કંઈક સંતોષથી તેણે તેના સામું જોયું. સદગુણી સરોજને
ઈંદિરાના પ્રશ્નની મતલબ સમજી ગઈ અને બોલી નારે, ઈંદિરા બહેન, ચન્દ્રકાન્તા બાબીની
બાબતમાં હું એવું ધારું નહી. કારણ કે ધણાં અમણ પણ એવાં દુષ્ટ નથી. હોતાં તો
પછી આમના જેવા બણેલાંની શી વાત ? અને પછી પારકાં આગળ પોતાનાં ગૃહનાં
ની નિંદા કરવી એવું અધમ કાર્વ તો કેળવાયલું કોઈજ કરે, કેમ ઈંદિરા બહેન.

“અરે હારે બહેન,” ઈંદિરાએ જવાબ આપ્યો. “મને તમારું કહેલું અક્ષરથઃ ખરું લાગે
છે. અને જુવોને આ બાબતમાં કવચ મુની પોતાની દુહિતા સકુન્તલાને કેવી શીખામણ
આપે છે ? તે કહે છે “ કુરુ મિયવૃત્તિ સપત્નિજને ” એટલે કે તારી સપત્નિ તરફ

સારો ભાવ રાખજે. વારં ચન્દ્રકાન્તા ભાભી, તમે ભામિનીમૂવણ તમે પુસ્તકો વાંચ્યાં છે કે ? મને તો સુખોધભાષ્યે એ મુંબઈથી લાવી આવી છે. તો સરસ લાગ્યાં કે મારા મત પ્રમાણે દરેક ગૃહીણીએ તે વાંચવી જોઈએ. હું ધારું છું, તમારા ચિત્તરના ગૃહમાં તો એ હશે ? ઈદિરા તરફ હવે કંઈક માનની દૃષ્ટિથી જોતી ચન્દ્રકાન્તાએ જવાબ આપ્યો, “ મારે સાસરે તો એ પુસ્તકો છે. પણ વખત નહીં. મળવાથી હું વાંચી શકી નથી. ”

આ હેતર સાંભળીને ઈદિરાને કંઈક આશા આવી કે આં સ્ત્રીની જોડે ચડાવીને કામ લેવાંથી તે સુધરશે. તેથી તેણે હસતાં હસતાં રસુજી દાખલાઓ વગેરે આપીને ચન્દ્રકાન્તાને શીખામણ દેવાનું શરૂ કર્યું. અને આ કાર્યમાં પોતાની સહાયક તરીકે સરોજનીને જોડી. સરોજની એક અલણ પણ સદગુણી વધુ હતી. તેનો જન્મ વૈશ્ય શાંતિમાં થયો હતો, અને પિતા કુશન માંડીને ગુજરાન ચલાવતો હતો. તેનો ચસુર સરઠારી ન્યાંય ખાતામાં નોકરી કરતો હતો અને પતિ મુંબઈમાં સુખોધનીજ કોલેજમાં પ્રીવીયસનો અભ્યાસ કરતો હતો. સરોજની કંઈ સ્વસ્થતા નહોતી. તેનો વળું શામળો હતો અને સરીરનો પાટ ઠીંગણો હતો. પણ ઈદિરા તેને રૂપને બદલે સારાગુણોને બંડાર આપ્યો હતો. ઈદિરાના પરિચયમાં આવતાં તેને પણ ભણવાનું મન થયું અને પહેલી ગુજરાતી શરૂ કરી હતી. ઈદિરા તથા સરોજનીના પ્રયત્નોથી ધારેલું કામ થયું ચન્દ્રકાન્તાએ ભામિની મૂવણ તથા સતી મંડળ વાંચવાનું વચન આપ્યું. અને ઈદિરાએ પોતાને સાસરેથી તેને નયુરામ શર્માનું “ દિવ્ય સ્ત્રીઓનું આહનિક ” મોકલવાનું કહ્યું.

૪

હેલ્લી મુજાકાત.

આ પ્રમાણે જ્યારે ઈદિરાનું મંડળ વાંચતોમાં રોકાયું હતું. અને જ્યારે સુખોધ તેમની વાતો કંઈક રસથી તથા આનંદથી સાંભળતો હતો, ત્યારે જ્યારે કુદરતની લીલામાં જીવજ દેરદાર થવા માંડ્યો હતો. સૌતળ વાડના મંદમંદ અપરાધ આવવા લાગ્યા. ચન્દ્રકાન્તા કંઈ નીરોજ થતો ગયો અને ગૃહમંડળ એકએક અદ્ય થવા માંડ્યાં હતાં. મુંબઈનો કીનારો હવે ઝાંખો ઝાંખો દેખાવા લાગ્યો હતો, અને આગમોટ પરનાં ઉતાડોએ એક પછી એક બગાડાં ખાતા હોવા માંડ્યાં હતાં. પૂર્વમાં વ્યોમનો રંજિતવર્ણ બગવાનું સૂર્યનારાયણ યોડા વખતમાં પોતાના કાર્યમાં જોડોએ એમ દુનિયાને સુચવતો હતો, અને ખલાસીઓ હવે પોતાના ધારેલા સુકામ ખાસે આવતા હોવાથી આનંદમાં દેખાતા હતા. યોડાજ વખતમાં મુંબઈનું બંદર આસી પહોંચ્યું, અને આગમોટપરનાં ઉતાડોમાં અસાધારણ જાગૃતિ આવેલી જણાઈ-સાએ પોતપોતાના દામોના સાંભળવા માંડ્યા અને સુખોધ પણ પોતાની ટુંકની અંદર સામાન મુકવા લાગ્યો. કેપ્ટનની અંદરનું સ્ત્રીમંડળ પોટલાંઓ બાધવામાં થયાં, અને આંખણી વૃદ્ધ ડાર્લીઓએ પણ પોતાના કાયદા બરવા માંડ્યા. ઈદિરા બીજાઓને સામાન બાધવામાં મદદ કરવા લાગી. એને તે કાર્ય પુરું થઈ રહ્યું પછી બિંદુમતીના બાળકને લઈને ઉપર આવી. સુખોધ ક્યારનોએ પરવાયો હતો, અને હવે તેના મુખ આગળ કોલેજના નિવાર્ધિ આલમનો ચિનાર ખડો થયો હતો.

એટલામાં બાળક સાથે ફરતી ઇંદિરાએ પુછ્યું “કેમ સુબોધભાઈ તમારી કાલેજ હવે આવી પહોંચી. તેના વિચારમાં પડ્યાછે કે ? સુબોધે ફક્ત હાનો જવાબ દીધો અને, ડોકુ ધણીયું. અંદરથી તેની કાજી હાઠ ભારતી હોવાથી ઇંદિરા, ચાલી ગઇ, અને, સુબોધ ઇંદિરાને કેપ્રીનની અંદર અદૃશ્ય થઇ જોધને વિચાર માળામાં પડ્યો. પણ, એટલામાં ઉતરવાનું સ્થળ આવી પહોંચ્યું. ઉતારાએ ચોક્કસ ઉતરવા માંડ્યા, અને આગળોટપરના અમાત્ય કુટુંબને ઉતારવા માટે ખસાસીઓ અને નોકરો ધમાલ કરવા લાગ્યા. ડોકીઓ તો ક્યારનીએ કાથળાઓ માથે યાત્રીને રસ્તે પડી ગઈ હતી. ઇંદિરાનું ઓમંડળ પણ હવે ઉતરવાની તૈયારી કરવા મંડ્યું. તેમને તો રેલ્વેની મુસાફરી પાછી કરવાની હતી. સુબોધ મહેલો ઉતર્યો. અને પોતાની ટુંક પોતે ઉપાડીને હેઠળ મુકી અને પછી ઇંદિરા વગેરેને મદદ કરવા ગયો. પહેલાં તેણે બંધાનાં પોટલાં ઉતાર્યાં અને પછી ઇંદિરાના હાથમાંથી બિંદુમતીને પુત્ર લઇ લીધો. ઓ મંડળ હળવેથી સંભાળીને ઉતરવા માંડ્યું. અને અટક્યાળી શુશીલા બેરેક્ટરીને લીધે પડતાં પડતાં સુબોધના સમય સુચકતાથી જ ગયો. આખરે સર્વે મંડળ સંભાળીને ઉતર્યું. હવે સર્વેના માર્ગ બદલાવાના હતા. સુબોધ બારોબાર મુખમાં જવાનો હતો, બ્યારે ઇંદિરા તથા બિંદુમતી રેલ્વે મારફતે સુરત જવાનાં હતાં. અન્દકાન્તા પોતાને પિયર વડોદરે જવાની હતી. શુશીલા અને સરોજની એક જ ગામનાં હોવાથી સાથે જ અમદાવાદ જવાનાં હતાં. પણ તેઓનાં સગાં મુંમુષમાં હોવાથી ત્યાં ઉતરવાનાં હતાં. સુબોધે ગાડી ભાડે કરીને ટુંક મુકી અને જતાં જતાં ઇંદિરાને મળવા આવ્યો. પહેલાં તો બન્નેમાંથી કાંઈ બોલી શક્યું નહીં. છ મહીના પહેલાં સાંભાળના સુખમાં અને બાલ્યાવસ્થાની નિદોષતામાં ગ્રહાણતી ઇંદિરામાં અને આજની વૈધવ્ય દશાની ઇંદિરામાં તેને અવર્ણનીય ફેર લાગ્યો. અને તેથી કામળ હૃદયના સુબોધથી રડી જવાયું. ઇંદિરા પણ સુબોધ ભાઈ તરીકે ચઢાતી હોવાથી રડી પડી. બન્નેની અગ્નિમાંથી અશ્રુધારા ચાલી અને બીજાં બંધાં મુઠે મ્હેંએ જોવા લાગ્યાં. આખરે ઇંદિરા કંઈક હીમતથી બોલી. “સુબોધભાઈ, આપણે હવે ફરીને મળવાનું ભાગ્યે જ થશે ખી. એ. યથા પછી નોકરીમાં જોડાશે, અને ક્યાંએ પરદેશ જશે. બ્યારે હું તો હવે ઘણાંખરો કાલ સાસરે જ રહીશ. ભાઈ, આ હતભાગિની ભગિનીને યાદ કરતા રહેજો, અને તમને યોગ્ય લાગે એ પુસ્તકો મારા ઉપયોગને માટે મોકલજો. કાગળ પત્ર લખવાનું શુલ્કતા નહીં, અને સુમિત્રા ભાભીને મારા પ્રણામ કરજો. ”

સુબોધ પહેલાં તો કંઈ જવાબ આપી શક્યો નહીં; પણ થોડીવાર પછી આંખો લુછીને બોલ્યો. “ઇંદિરાં બ્હેન, જો કે આપણે ફરીથી ભાગ્યે જ મળાશું, તોપણ તમારે સમાગમ મને હમેશાં યાદ રહેશે, અને તમારું હૃદય મુખાર્પિત તો હું કાંઈ કાળે પણ નહીં જૂઠું. પણ બ્હેન, તમે મને આગળોટમાં આરા સવાલનો જવાબ પૂરો આપ્યો નથી કારણ કે અન્દકાન્તાની વાતોમાં આપણું ધ્યાન જતાં અધુરેથી જ તમે એ વાત પડતી મુકી હતી. તમારા એ બાબતના વિચાર જાણવાની મારી બહુ ઉત્કંઠા છે. ”

ઇંદિરા કંઈક હસી અને બોલી “ભાઈ, હું તમને એ બાબતનો એક કાગળ લખીશ. ” સુબોધને આથી સતોષ થયો અને બીજી કંઈક કહેવા જતો હતો. એટલામાં ગાડીવાને ઉતાવળ કરવા માંડી સુબોધ ગાડીમાં બેઠો. અને ગાડી ચાલવા માંડી. “સુ-

બોધબાઈ આવ્યો, " કંહીને ઈંદિરા પાછી વળી " વાર, બહેન પત્ર જરૂર લખજો " એમ કહેતાં કહેતાં સુબોધ ગાડીની જોડે અદૃશ્ય થઈ ગયો. હવે ઈંદિરાથી ન રહેવાયું. બિંદુમતીના પુત્રને હાથમાં લઈને તે પુષ્કળ રડી. અને સુશીલા તથા સરોજનીનાં ચ-
ક્રમાં પણ ઝળઝળીયાં આવ્યાં. 'ચન્દ્રકાન્તા તો આ બધું જોઈને રતબધજ બની ગઈ. આ મંડળે પણ હવે છુટાં પડ્યાની તૈયારી કરી. " કેમ ત્યારે ચન્દ્રકાન્તા બાબી તમે પણ જવાનાં કે " છુટાં પડતાં પહેલાં ઈંદિરાએ પુછ્યું " વાર બહેન મારી શિખામણુ યાદ રાખજો હો " " ઈંદિરા બહેન, તમારો ઉપકાર હું કોઈ કાળે નહીં વિસરું. અને બહેન જરૂર મને પેલી ચોપડી મોકલાવજો " એમ કહેતાં કહેતાં ચન્દ્રકાન્તા અને ઈંદિરા છુટાં પડ્યાં. પણ તે પહેલાં અટક્યાણી અને દસમુખી શુશીલાએ ઈંદિરાના કાનમાં કંઈક કહ્યું. ઈંદિરાએ હસતાં હસતાં તેને એક તમાચો લગાવ્યો અને આ મંડળ, આ રમુજ નાટક પંછી પંખીના મેળાની પેઠે પોત પોતાને રસતે છુટ પડ્યું.

૫

સુબોધની વિચારમાળા.

આ વાતને યોગ એક દહાડા વહી ગયા છે, અને સુબોધ એક દહાડો પોતાનો સંસ્કૃતનો એન્થ્રિક વિષય વાંચતો બેઠો હતો એટલામાં તેના હાથમાં ટપાલ મારફતે આ-
વેલું એક પરખીડીયું પડ્યું. તરતજ તેણે સરનામા ઉપરના ઈંદિરાના અક્ષર જોળખ્યા અને કંઈક ઉત્સાહથી ધ્રુજતે હાથે તેણે કવર ફેડ્યું. અંદર તે પણ દહાડાથી રાહ જોતો હતો તે પત્ર હતો, અને તેણે આરડીનાં દ્વાર વાસીને વાંચવાનું શરૂ કર્યું.

ઈંદિરાનો પત્ર.

પ્રિય બાઈ સુબોધચંદ્ર,

આપણે જ્યારે મુજબમાં છુટા પડ્યાં ત્યારે તમે મને પત્ર લખવાનું કહ્યું હતું તે હજી તમને યાદ હશે. નવરાજ ન મળવાથી હું પત્ર પહેલો લખી શકી નથી. પણ અવકાશ મળતાં આ પત્ર લખ્યો, જે આપ વાંચીને બૂલચૂક હોય તે ક્ષમા કરશો અને જ્યાં આપને મારા વિચાર સારા ન લાગે ત્યાં ન્હાની બગિચી જાણીને બોધ કરવાની તરદી લેશો.

બાઈ મેં મારી આસપાસ દૃષ્ટિ નાંખીને જોયું. અને સર્વત્ર દુઃખજ દીકું. લોકોના અજ્ઞાન ઉપર મને હસવું આવ્યું, આ નાશવંત દેહ માટે દેટલી તેમની મમતા દેટલી અહંતા અને દેટલી બધી અજ્ઞાનતા. સર્વે મનુષ્યોને મેં સુખને માટે દુનિયાની અંદર પાંત કરતાં જોયાં, પણ જેમ અંધારામાં ફાંફાં મારવાં એ વ્યર્થ છે તેમ આપણી અજ્ઞાનતા છતાં સુખને માટે વદખાં મારવાં એ નિર્અર્થ છે. સુખ શેમાં છે, એ જ્યાં સુધી મનુષ્ય જણે નહીં, ત્યાં સુધી તેના પત્નો નકામા છે. આ ઉપરથી ત્યારે રહેજ સગળશી કે સુખની આખતમાં દરેક મનુષ્ય જુદા જુદા વિચારો બાંધે છે. અને તે પ્ર-
માણે કાર્યમાં પ્રવર્તે છે. અને આ પ્રમાણે સંસારિ મનુષ્યોનો અમને વિષવાઓને સુખ-
માંથી હમેશાં માટે વિમુખજ કારે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ બાઈ, વિચાર કરી

જોતાં એમ નથી. આ દુનિયાની અંદર એવાં પણ કેટલાંક મંડળો છે કે જે સંસારથી દૂર રહીને પણ સંસારિ મનુષ્યોને માટે ખાસ પરોપકાર બુદ્ધિની ઉપયોગનાં કાર્યો કરી શકે છે, અને અમારું વિધવા મંડળ પણ જે સારી કેળવણી આપવામાં આવે, તો આવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે. અરણ્યમાં વસતા અને યોગાવસામાં લીન, સંસારથી વિરક્ત સાધુ સતો પણ જે ધારે તો અમુક સામાજિક સેવા બનવી શકે, તો પછી અમારી વ્યવહારમાં રહેનારી વિધવાઓની વાત જ શી. શું પોતાનાં સર્ગા વહાલાંનાં હોઠરાં હોઠેરેવાં એ વિધવાઓનું કર્તવ્ય નથી ? જેવી રીતે ઇંગ્લેન્ડ, જાપાન, વગેરે દેશોમાં સ્ત્રીઓ લગ્નના વખતમાં "નર્સિસ" તરીકે કામ કરે છે. તેમ મંદવાડના વખતમાં પર ઉપયોગી વૈદુ શીખીને શું વિધવાઓ નસં તરીકેનું કામ ન કરી શકે ? જે તેઓને સાદાં ઉપયોગી કામ જેવાં કે, ભરવાનું, શીવવાનું, બાંધણું બાંધવાનું, હીર કાઢવાનું, ગંજીરાક, મેળાં સીપાટો, વગેરે સંસ્કારી કપડાં બનાવવાનું વગેરે બીજાં જાપાન તથા ચીન દેશની સ્ત્રીઓની પેઠે ઉદ્યોગિક કાર્યો શીખવવામાં આવે તો તેઓનું જીવન કદી પણ આજસંમાં તથા દુરાચારમાં ગુજરશે ? બાધ એટલું જ કહેવું બસ છે કે જે તમે વિધવાઓનું (અરે, બુદ્ધિશીલોનું) કહોને) જીવન સુધારવા માગતા હો, જે તેમને દુરાચાર તથા આજસંમાંથી મુક્ત કરવાને ધારતા હો, અને જે તેમને આર્થ લોકોના લગ્ન રિવાજનું કંઈપણ અભિમાન હોય, અને બીજા દેશના રિવાજોમાં તેનું ગૌરવ જેવું ને તેનું રાખવાને માટે ધમ્મજી હોય તો વિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરાવવાં કરતાં આવા કાર્યોમાં જોડા. રથને રથને, અરે જાતે જાતે, નાની નાની સંસ્થાઓ સ્થાપો. દરેક જ્ઞાતિમાંથી ખાસ વિધવાઓને માટે હુન્નર ઉદ્યોગિક કામો શીખવાને કેળવાયલાં મનુષ્યોને (સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોને) જાપાન, ઇંગ્લેન્ડ અમેરીકા જેવા દેશોમાં મોકલો, અને તેમની મારફત જ્ઞાતિની દરેક વિધવાઓને કેળવો, જ્ઞાતિઓમાં વિધવાઓનાં મંડળો સ્થાપો સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે એટલા માટે તેમને પર ઉપયોગી વૈદુ શીખવો, ચેતપોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે એટલા માટે તેમને હુજર ઉદ્યોગ શીખવો, અને આર્થ લોકોના લગ્ન રિવાજના મત્રોનું ગૌરવ રહે, અને તે બીજા દેશના રિવાજોને આદર્શ રૂપ થઈ પડે એટલા માટે દરેક વિધવાને બીતાનું રહસ્ય સમજાવો, અને યોગના મૂળ તત્ત્વોનું અધ્યયન કરાવો.

આ પ્રમાણે ન્યારે સ્વેતવસ્ત્ર પહેરી, કપાળમાં ભસ્મ લગાડો, યોગમાં લીન થઈને પોતાના મૃતપતિઓનું ધ્યાન કરતી તથા સર્ગા વહાલાંઓમાં માંદા માણસોની માવજત કરવાનું, શરૂ કરતી અને હુન્નર ઉદ્યોગના બળે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી વિધવાઓથી આપણી જ્ઞાતિઓ ઉભરાઈ જશે, ત્યારે આ બહુ ચર્ચાએલા વિષયનું સમાધાન થઈ જશે. અને સુખોધબાઈ, તમારી રાંઠડી ઇંદિરાએ પણ આ કાર્યમાં જીવન અર્પણ કર્યું છે એમ જાણો, અને તે કાર્યમાં બી. એ. પાસ થયા પછી આ કાગળ મારફતે આપને નીમંત્રણ કરે છે એમ માની લેજો હું ઇચ્છતી નથી કે તમે આ બાબતમાં મોટાં ભાષણો કરો અને લખાણો લખો, હું કહેતી નથી કે આ ઉપરથી સુધારાવાળાઓ જોડે તકરારમાં ઉતરો, પણ મારી તમારી પાસે નત્ર પિનંતિ છે કે બહુ વાતો ક્યાં કરતાં કાર્યમાં જોડાવ. બાઈ, હું સુધારકોને ધન્યવાદ આપું છું કે તેમણે કાર્ય કરી બતાવ્યું છે, અને તે જતાં મારા વિચારને મજબૂત કરનારો કેટલાકને ધિક્કારી દે છે તેને

અર્થે કાર્ય કરી વગર સુધારાવાળાઓના કાર્યોમાં વિશેષ નાખ્યો છે, હવે તો સુધારકો અને સુકેદારકો બંને જણા એક સાથે કાર્યમાં જોડાવ, તથાપિ સુધારાવાળાઓએ પણ એમ માનવાનું નથી કે પુર્નલગ્ન કરાવ્યાં એટલે તેમની ફરજ પતી. ખસ સુધારાવાળાઓએ તો સુકેદારકોની જોડે પણ કાર્યમાં જોડાવું જોઈએ. અને મેં ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે વિધવાઓને મારે કાર્યો કરવાં જોઈએ. બલે, તીવ્રતર ઇચ્છાવાળી વિધવાઓ ફરીથી. પરણે. મારે તેની તરફ કાંઈ પણ કટાક્ષયો જોડું નથી. પણ મને આશા છે કે મેં જણાવ્યા પ્રમાણે જે વિધવાઓને સુધારવામાં આવશે, તો પુર્નલગ્ન કરનારીઓ યોગ્ય નીકળશે. જેણે આપણા આર્થના નિવાહ મન્ત્રોનું રહસ્ય જાણ્યું છે, અને તેથી જાણે છે કે પતિ, પત્નિ જુદાં નથી પણ આ સંસારમાંજ નહીં પણ મૃત્યુ પછીના જીવનમાં પણ જોડાયેલાં છે, જેણે ગીતાના રહસ્યનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, જેણે યોગના અવ્યાસથી મૃતપતિના સૂક્ષ્મ દેહનો યોગ સાધ્યો છે, તથા જેણે, માંદાની સારવાર કરવી, છોકરાં ઉછેરવાં, બાળવિધવાઓને ઉપદેશ આપવો, વગેરે પરોપકારમાં જીવનગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેવી વિધવા કોઈ પણ દીવસ પુર્નલગ્ન કરશે? એટલુંજ બસ છે કે આવા વિચારો કરતાં તેઓ શી રીતે શીખે, અને પરોપકારનાં કાર્યમાં શી રીતે જોડાય તે વિચારવું તે તમારા જેવા કેળવણીના સુવકોનું કામ છે. સુએકબાઈ, વધારે લખવા કરતાં થોડું કરી બતાવ્યું વધારે સારું છે. પહેલાં મારી ઇચ્છા હતી કે મોત વહેલું આવે તો સાફ. હવે મને વધારે જીવવાની ઇચ્છા થાય છે. પહેલાં હું ધારતી હતી કે મારાં સાસરના પુત્રકંઠ પૈસો મને નકામો છે, હવે મને લોભ થાય છે કે મારી પાસે વધારે પૈસો હોય તો સાફ. ભાઈ આ વિચારોના ફેરફાર શાથી થયા? એનું કારણ હવે મને સમજાયું. હું પહેલાં જાણતી હતી કે મારું જીવન નકાસું છે. હવે જાણવા પામી છું કે પરોપકારમાં હું તે ગાળી ચકીરા. અને એથી મને બહુજ અવર્ણનીય આનંદ થાય છે. સુએકબાઈ તમે કદાચ જાણોને ખુશી થશો કે આ ફક્ત પતનજ નથી. આમાં લખેલા ઘણા વિચારો મેં અમલમાં મુક્યા છે. મારું એમ માનવું છે કે ભારે આપણે મોટી કોમમાં કંઈ સુધારો કરવા ધારીએ, ત્યારે જ્ઞાનાં જ્ઞાનાં મંડોળો સ્થાપવાં એ આવશ્યક છે, અને તેથીજ મારી જ્ઞાતિમાં પહેલાં મારા વિચારો પ્રમાણે મેં કાર્ય શરૂ કર્યું છે, તે નીચે પ્રમાણે:—

- (૧) મારા વિધવા સંબંધીના અથા વિચારો હુંકા લેખમાં છપાવીને જ્ઞાતિમાં વહેંચ્યા.
- (૨) મારો બધો પૈસો આ કાર્યમાંજ વાપરવાનો હદ નિશ્ચય કર્યો.
- (૩) જ્ઞાતિમાં કેળવણી વિધવાઓનું એક મંડળ સ્થાપ્યું.
- (૪) અમારા ગામના મંદિરમાં એક સાધવી સ્ત્રી રહેલી છે તેની મારફત યોગ તથા ગીતા અમારી જ્ઞાતિની વિધવાઓને શિખવવાનું શરૂ કર્યું.
- (૫) અમારી જ્ઞાતિની પાસ થયેલી બે મહેતીજીઓને મારા ધરના ખર્ચે જપાન દુનર ઉલોગ શીખવાને મોકલી, અને તેમણે અને આઠવા પછી બધી વિધવાઓને શીખવવાનું કબુલ કર્યું છે.

- (૬) ‘ ધર ઉપયોગી વૈદુ ’ એ વિષયનું પુસ્તક લખવાને ઇનામ જાહેર કર્યું.
 (૭) ‘ સતીમંડળ ’ ‘ સ્ત્રીપુરુષના ધર્મ ’ ‘ ભામિની-ભૂપણ્ણ ’ ‘ દિવ્ય સ્ત્રીઓનું આર્થિક ’ વગેરે ખીન્ન પુસ્તકો મફત વાંચવાને આપવા ખરીદ્યા.
 (૮) એક શાસ્ત્રી પાસે “આર્થ લગ્ન મન્ત્ર રહસ્ય ” નામનું પુસ્તક તથા ખીન્ન ‘ વિધવા-ધર્મ ’ એમ બે પુસ્તક લખાવ્યાં. વગેરે.

આ પ્રમાણે મેં કાર્ય કર્યાં છે સુબોધભાઈ, આ કાર્યમાં તમારું જીવન અર્પણ કરશે ? મારા જીવનની એક આશા વિધવાઓને સુમાર્ગે ચલાવવાની છે, અને તેથી જ જીવન મને પ્રીતિ થઈ પડ્યું છે. પણ જેવી રીતે, મારી વિધવાઓની સુધારવાની ઇચ્છા છે, તેવી જ રીતે, બાલકો તથા બાલકીઓને પણ સુધારવાની છે, કારણ કે આપણી યાત્રિનો, તથા દેશનો અબ્યુદય તેમના ઉપરજ આધાર રાખે છે. અને સુબોધભાઈ, તમે પણ, યાત્રિમાં મંડળો સ્થાપીને તથા ભાષણો આપીને વિધવાઓ વધરાવું મૂળ કારણ જે બાળ લગ્ન તે ચતાં અટકાવો. એટલે બાળ વિધવાઓ ઓછી થાય. તમે કદાચ કહેશો કે આ પત્રમાં મેં નવા વિચારો શા બતાવ્યા ? તો હું કહું, હું કે કદાચ નવા નહીં હોય પણ મારી મતલબ એવી છે કે ભાષણો આપ્યાં કરતાં તથા પુસ્તકો અને લેખો લખ્યા કરતાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. યાત્રિઓને તમારા સુધારાનો મૂળ પાયો રચો અને તેમની મારફત સુધારાઓ કરો. એ તો દેખીતું જ છે કે કેળવણી એજ સુધારાનો ઉપાય છે, પણ તેની સાથે ખીન્ન પણ વિચાર કરવાના છે. અને તેમાં કેળવણી કેવા પ્રકારની આપવી એ મુખ્ય છે. ચીન તથા જાપાનનાં ગૈરો જરા પણ નવરાં ભેદતાં નથી. જ્યારે આપણી સ્ત્રીઓ નકામી કુચલીઓમાં વખત ગાળે છે. ભાઈ મારા પત્રનો સારાંશ એટલો જ છે કે મેં માફ તથા ખીજી વિધવાઓનું જીવન પરોપકારમાં રી રીતે વ્યતીત કરાય તે વિચાર્યું છે. અને તે વિચારો મેં અમલમાં મુક્યા છે. સુબોધ ભાઈ તમે પણ મારી સાથે આ કાર્યમાં જોડાવ ’ ખી. એ. ચયા પછી એક મારતર તરીકેનું જીવન તમારા જેવા ચાલાક તથા વિચારશીલ યુવકને મારે લાખકનું નથી, અને ધણા ખરા હાલના ગ્રેજ્યુએટોનું હું કયા સપ્તેમાં વર્ણન કરું એ મને ખરોખર સુજતું નથી. સુબોધભાઈ સર્વે નાહવંત છે. આપણે માટીનાં પુતળાં માટીમાં મળી જઈશું પણ આપણું કાર્ય અમર રહેશે. મારે ભાઈ માફ કહું માનીને પરોપકારના કાર્યમાં જોડાવ કારણ કે કહું છે કે. ‘ પરોપકારાય સર્તાંવિમૂતયઃ । સુજન મનુષ્યો ની વિમૂતીઓ પરોપકારને અર્થેજ છે. ધન લાંબો લખવાને મારે ક્ષમા કરશો, કારણ તમારો ઉપયોગી સમય જશે. પણ તમે તેના ઉપર વિચાર કરી જશો એમ ધારીને હું પત્ર સમાપ્ત કરું છું.

હાલ તો એજ.

લિ. હતભાગિની ઇન્દિરાના

આશિર્વાદ.

પત્ર પુરો વંચાઈ રહ્યો અને સુબોધના વિચાર સાગરમાં ભરતી આવી, અને ગો-
 નાંઓ મૂર્છા નિદ્રામાં ઉછળવા લાગ્યાં. વારે વારે તેણે ઇન્દિરાને પત્ર વાંચ્યો અને ફરીથી

તેને આગમોટમાં બોલેલી લેંગદેલોની ઇંગ્લેઝ કનિતા યાદ આવી આખરે તે જીવન પરાપકારમાં ગાળવાના દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવેલી ગયો. પણ તેની સાથે કર્તવ્ય વિમુખ ન થવાના વિચારે તેને અભ્યાસમાં ખૂંમ ઉત્તરેયો. પરિણામમાં ડીસેમ્બર મહીનામાં તેનું નામ, બી. એ. પાસ થયેલાઓની અંદર સારે નંબરે જાહેર કરવામાં આવ્યું.

૬

ઉપસંહાર.

પ્રિય વાંચનાર આ ન્હાનકડું ચિત્ર પુરું થયું છે. સુમોષ બી. એ. થઈને ઇદિરાના કાર્યમાં જોડાયો છે. આ જે ઇદિરાનું નામ વિધવાઓની મહાન સુધારક તરીકે આખા આર્યાવર્તમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે અને તેને સીરટર નીવેલીતા તથા એની બી. સાન્ટની સરખામણીમાં મુકવામાં આવી છે. હિંદુસ્તાનની બજારોમાં આજે ઠેર ઠેર વિધવાઓએ બનાવેલા સ્વદેશી માલથી દુકાનો ભરેલી છે, અને જ્યાં જુઓ ત્યાં માંદાની સારવાર વિધવાઓજ ચલાવી લે છે તેથી ડાક્ટરોની કમાણી ઓછી થઈ છે. હવે શાંતિઓમાં આર્ય લગ્નમન્ત્રો સમજી શકે એવી બાળાઓનાં જ લગ્નો થવા માંડ્યા છે, અને હિંદુ વિધવાઓના યોગશાસ્ત્રના અદ્ભૂત ચમત્કારો જોઈને વિદેશી મહિલાઓ અચ્છો પામે છે. ન્યુસપેપરોમાં પતિનું ધ્યાન ધરતાં જ સમાધિસ્ત થઈ ગયેલી વિધવાઓનાં વર્ણન આવવા માંડ્યા છે. ખીન્ન દેશો હવે આર્યાવર્તને પૂજવા લાગ્યા છે અને તેનું ગયેલું ગૌરવ પાછું આવ્યું છે.

વાંચનાર તું પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો, રસિક હો કે અરસિક હો, સુધારક હો કે સુ-ઉદ્ધારક હો, વિધવા, હો કે વિધૂર હો, કે સહયોગી હો, જે રિયાર્તમાં હો તે હો. પણ આ ચિત્રમાંના વિચારોનું મનન કરજે. તેમાંના કેટલાક વિચારો તને હવાના કિશ્કા લાગે કે ખરા પચ્ચરના, પણ તેમાંથી એક સીખામણ યાદ રાખજે અને તે એ છે કે “કંઈ પણ પરાપકારી કાર્યમાં તારું જીવન ગાળજે. પછી બલે તે કાર્ય સંસાર સુધારાનું હોય કે રાજ્ય સુધારાનું હોય કે દેશ સેવાનું હોય ! એજ. અરત્ત. હૈં શાન્તિ. શાન્તિ. શાન્તિ.

ગુજ હૃદય પર ઉપકારનાં શુભ શુભ કિરણો છાંછ રહો

ગુજ મન વિષે પરમાર્થ શક્તિ ઝળકતી સ્થાયી રહો.

ગુજ કાર્યમાં હરનીચ, હજારો હસત સુખાયા રહો

ગુજ અચળ કીર્તિ જગતમાં, ગુજ નામને રાખી રહો.

હરિશંકર હરજીવન ત્રિપાઠી.

સી.

(તેની કેળવણી અને જોરવ.)

આપણામાં ઘણા વખતથી એમ મનાતું આવ્યું છે કે સ્ત્રીને ગમે તેટલી કેળવણી આપીએ તો પણ તે આખરે મૂર્ખજ રહેવાની " શરદ પુનમની ચાંદની અજવાળી પણ રાત " ગમે તેટલી ચાંદની ખીલી હોય, શાંત સુખદ અજવાળું આપનારી શરદ પુનમની ચાંદની આખરે રાતજ. તે દિવસ જેટલો પ્રભાવતો નહીંજ આપે તેમ ગમે તેટલી સ્ત્રીને કેળવણી આપી તો પણ તેની છુદ્ધી પાનીએ. એમ પણ મનાય છે કે કોઈ પણ પ્રયત્નમાં જો પુરૂષ પછાત પડશે તો તે માત્ર સ્ત્રીને સુધારવાના પ્રયત્નમાંજ છે. એનામાં અદેખાઈ ધર્મી માટે તારૂં વીગેરે દુર્ગુણો એટલે દરજ્જે વધી પડ્યા છે કે તે કદી નાશુદ્ધ થવાના નથી. આ દુર્ગુણો પેટી દર પેટી તેનામાં ઉત્પન્ન આવવાના. હાલની કેળવણીથી તેમનામાં દંભ ડોળના બાવ વધી પડે છે. પણ મૂળ સદ્ગુણ જે કેળવવામાં પુરૂષ પ્રયત્ન પણ ધણે ભાગે નિષ્ફળ થાય છે તો સ્ત્રી જેવી નરમ જાતીનામાં તેને કેળવવાની શક્તિ ક્યાંથી હોય.

આ અપવાદ કેટલે દરજ્જે ખરો છે તે શોધિ કાઢવું ઘણું સુગમ છે. અલગત સાધારણ દાખલામાં આ દોષો જોવામાં આવે છે. પણ તે માત્ર તેમને શુદ્ધ અને સારી કેળવણી નથી મળતી તેને લીધેજ છે. આપણાજ દેશનો પ્રતીકાસ તપાસીશું તો સ્ત્રીઓ ઘણી પ્રતાપી નીકળી છે. કાદમ્બરી, દરાકુમારચરિત્ર તેમજ પ્રાચિન કેળવણીની સ્ત્રી ચરિત્રની વાર્તાઓમાં સ્ત્રીઓનામાં શાશા સદ્ગુણો અને શાશો છુદ્ધીને પ્રભાવ હતો તે તાદસ જણાઈ આવે છે. કદાચને આ વાર્તાઓ કવિની કલ્પનાનો નમુનો છે પણ તે સદ્ગુણની પરીસીમાના નમુનાનો ચિતાર છે. પણ જે સદ્ગુણો સાધારણ વ્યવહારમાં ગૂઢાંતર રહેલા હોય છે તેનોજ તેને પ્રકાશમાં લાવી તેનો તાદસ્ય ચિતાર આપવાજ તે પ્રયત્નો થયા છે. કેવળ કષોળકલ્પિત વાત ઉપર લાંગા વખત સુધી ચઢા રહેજ નહીં. તેનામાં ઐતિહાસીક સ્વલતા રહેવીજ જોઈએ. તો ઝીણી નજરથી જોતાં એમ ચોક્કસ જણાય છે કે જેમ પુરાણીક કાળના દાખલા ઘણા છે તેમ આપણા ઐતિહાસીક વંશજોમાં સુશિક્ષિત સદ્ગુણી સ્ત્રીના નમુના ઘણા છે.

હાય જે અધોગતિ જોવામાં આવે છે તેમાં દોષ માત્ર પુરૂષોનોજ છે. તેને લાંગા કાળ સુધી અગ્રાનતાના અંધારામાં એટલી બધી દાટી રાખી છે જે સ્ત્રીને જે અદ્ભૂત પ્રભાવને છૂપાઈ રહ્યો છે અને તેના ઉપર દુર્ગુણના રાક્ષાંજ માત્ર નજરે પડે છે. અને જો આજ સ્થિતિમાં તેને રાખશે તો આથી વધારે અધોગતિને પહોંચવાનું છે. એક લેખક એમ પણ કહે છે કે ઘણીજ સારી રીતે ઉત્તમ રૂળ પ્રાપ્ત કરવા પ્રણુના હાયમાં આ દુનિઆમાં સ્ત્રીના કરતાં વધારે પ્રબળ સત્તા નથી. ખૂબસૂરતીમાં વયનની લાવરપતામાં તો સ્ત્રીના કરતાં સહીયાતાં ઘણાં વનસ્પતીના છોડયા પાંખી નજરે ચડશે, પણ તેનામાં જે દિવ્યઅંશ રહેલો છે તેને ખીલવવામાં આવે તો સ્ત્રી એકે અદ્ભૂતશક્તિ છે. સ્ત્રીને પ્રથમથીજ સારી રીતે કેળવણી મળી હોય તો તે પુરૂષના કરતાં પછાત રહે.

શે નહોં બલ્કે એમ છેક મન ઉપર નિમ્ન રાખવામાં તે પુરુષના કરતાં ચઢતીજ છે. જ્યાં સુધી જનસમુદાયમાં જે પદને સ્ત્રી લાયક છે તે પદ તેને પ્રાપ્ત કરાવું નથી ત્યાં સુધી તે જનસમુદાયને સખ કંપાજ કરશે અને તેનું માનું પરીણામ સહન કરવુંજ પડશે.

એને સાવ અગાન રાખવાથી દેશનો ઉદય કાળ પાછો પાછો જાય છે. શરીરની તંદુરસ્તી ને મનની કેળવણી ખીલવવામાં તેની અગાનતાજ નર છે. મનુષ્ય માનવી પ્રથમની જાણા તેની માતાની નજર તથા ઉમ્મર માળે છે તેજ છે. માતાની બુદ્ધિના સંસ્કાર બાળક ઉપર પડે છે. માતા અબણુ હોય છે તો બાળક પણ તેવુંજ રહે છે. પુરુષને સારો કરવામાં, વા નહારો કરવામાં સ્ત્રીની બહુજ પ્રયત્ન અસર થાય છે. બચ્ચાના જન્મથી તે જ્યાં સુધી તે સમજણુ થાય છે લાં સુધી માતાનીજ સર્વ સત્તા બાળક ઉપર છે. પોતે સુશિક્ષિત હોય છે તો પોતાના દરજ્જાને તેના શરીરના બધારણુ સુધારવામાં સહવર્તન તરફ તેની લાગણી દેરવામાં બુદ્ધિની કેળવણીમાં જે ન્યુનતા હોય છે તે પુર પડે છે. માતાના વા પિતાના શરીરમાં જે રાગ હોય છે તે પોતાના સંતાનમાં જન્મથીજ ઉતરે છે. પણ કરીને એવો નિયમ છે કે શરીરના બધારણુમાં માતાની અસર બાળક ઉપર થાય છે અને બુદ્ધિના વિકાસમાં પિતાની અસર થાય છે. જન્મ પહેલાંજ કેટલાક રાગો બાળકનામાં આવે છે. આ સ્થિતિ જે માતાનું શરીર નિરાશી હોય તો આવે નહિ. પોતાનું શરીર સંભાળવું પોતાનાજ હાથમાં છે. દરેક સ્ત્રી વા પુરુષ પોતાની પુખ્ત ઉમર થાય લારે પોતાને સોંપી ચીજો અનુકુળ પડે તે સમજી શકે અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી પોતાનું તેમજ પોતાના સંતાનનું આરોગ્ય પોતાનાજ હાથમાં રાખી શકે. બાળક જન્મથી નિરાશી હોય છે તો પણ માતાની બેદરકારીને લીધેજ કેટલાક રાગો શરીરમાં વાસ કરી લે છે.

બુદ્ધિના વિકાસમાં ખોટા વહેમ બાળકનામાંથી ખસેડી નાંખવાથી હોકરાંને વિચાર કરતાં, સારા નરસાની પરિક્ષા કરતાં, માતા પોતેજ સીખવાડે છે. પોતાના જીવનનો હેતુ સદગુણજ છે. એવું હસાવવાથી પોતાના બચ્ચાને સુખી કરે છે. દરેક કામમાં પોતાની બુદ્ધિ વડે ચાલવું તેમ જ્યાં લાભ હોય પોતાનો શ્રેય થતો હોય તે વખતે ખોટી મગજળી ન રાખતાં ખીલમાંથી શિક્ષણ લેવું અને તોજ બુદ્ધિથી કામ કરવું આ શિક્ષણ પણ સ્ત્રીજ આપી શકે છે.

માતાએ કરકસરનો ગુણ બચ્ચાનામાં જાસ ખીલવવો જોઈએ. ખીલ પાસે માગવા જવાથી આપણું માન ધરે છે તેમ એમજ અને છે કે જ્યારે કોઈ વસ્તુ આપણને જોઈએ તે તુરત ખીલ પાસેથી મળી આવે છે તેથી આપણા પોતાના પ્રવાસથીજ તે વસ્તુ મેળવવામાં જે શ્રમ પડે છે તે શ્રમ નથી લેવો પડતો તેને લીધેજ આણસની ચઢતી થતી નથી. આપણી સારી સ્થિતિ હોય છે તે વખતે જે યોગ્ય મેજરોખ ભોજનીએ અથવા સાદાઈથી રહીએ તો જીંદગીની દરેક કાંઈમાં આપણને એક સરખી રીતે સંતિ રહે છે. સોફીસ્ટ તત્ત્વવેતાનું કહેવું છે કે જન્મ માણસ યોડી ચીજોનો ભોગી રહે છે તેમ તે પ્રમુષદને પ્રાપ્તવા લાયક થાય છે.

જુહુ' બોલનાર માણસ હલકા પ્રાણી જેવો છે. એટલુંજ નહીં પણ આગળ ઉપર તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. અને તત્સંસ્કારને પણ યાચ છે. જુહુ' બોલવાથી આ દુર્દશા યાચ છે, તેનું જ્ઞાન માતાએજ પોતાના સંતાનને કરાવવાનું છે. અમણ માતા આંધળા લાડને લીધે પોતેજ પોતાના નિર્દોશ બાળકને જુહુ' બોલતાં શીખવાડે છે. નજીવા પ્રસંગે તેને ખાસ જુહુ' બોલવાનુંજ કહે છે તેથી તે દુર્ગુણ છુપી રીતે તેની દેહલતા બેઠે ઉગે છે અને પાછળથી તેજ દેહલતાને કાંટા રૂપે ઠાપે છે. દુઃકાલ્યુમાં એટલુંજ કે પુરુષનામાં ઇશ્વરી દિવ્ય અંશ ખીલવવો, સુખનું સાધન આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે એવા સંસ્કાર નાનપણથીજ મનમાં પ્રદિત કરવા. આ બીજા વાવનાર માતાજ છે. પૈસા કમાઈ જનસમુદાયનું શ્રેય ન કર્યું, આપણામાં જે સત્તા છે તે ધર્મ પ્રત્યે વાપરી નહીં, વ્યવહારમાં જે મલીન વાસનાઓ નડે છે તે નાશુદ્ધ કરી આજીવીકા મેળવવાનો માર્ગ, એક નેહીથી વર્તવાથી સુધારવાથી કોઈ પણ રીતે દલકા 'હેજ નંદી'. મોજશોખમાં કે આરામમાં ગરક રહેનાર માણસની જીંદગીજ નથી. જારી છાંય ઉચ્ચદેશીય વર્તન એજ ફળ પ્રાપ્ત કરવા શ્રમ કરવાનો છે માણસના મુજરી ગયા પછી તે કોવો હતો એવોજ પ્રશ્ન સર્વ પુછે છે. તે કોવો હતો તેનો આધાર તેની માતાએ બ્યારે તેને સારે યા નારે રસ્તે દોરવાની બ્યારે તેનામાં સત્તા હતી સારે તેને જે રીતે ફળદાયે હોય તે ઉપરજ છે. જેવું વાવશું તેવું, સચુશું. પુરુષ યા બીને ખરે વખતે કેળવણી આપ્યા વિના કોઈ સુધારો આવતો નથી. પુરુષનો સ્વભાવ સારી રીતે સમજી તેની નબળાઈને દબાવી દઇ અથવા તો જે સદ્ગુણ હોય તે ખીલવી માણસ માનને સ્ત્રી ઉચ્ચ સ્થાને પહોંચાડે છે. પોતાનામાં જે પ્રેમ સદ્ગુણ સ્વાભિમાન અને પુન્ય ભાવના હોય, તે સ્ત્રીએ કેળવવાની છે. આ માર્ગે સ્ત્રીએ પુરુષની સહચરી થવાનું છે. કુટુંબની અગ્રણી યર્ધને પોતે પોતાના કુટુંબમાંજ સ્થાને બિરાજે છે તે સ્થાનેથી પુરુષનું શ્રેય સાધવામાં તેની સાથમાં રહી પોતાના સરખા હકની હરીફાઈ કરવામાં સ્ત્રીએ પોતાનું અખળ બતાવવાનું છે. જીંદગીની મુસાફરીમાં જે જે સપાટા આવે છે, તે પોતાના દીવ્ય પ્રભાવથી સહન કરવા ઇશ્વર દત્ત નિયમ પ્રમાણે વર્તી પોતાની જીંદગીને પવિત્ર સુખમય બનાવવી. જીંદગીમાં જે ઉપાધી નડે છે તેમાંની કેટલીક તો અસ્તાનતાને લીધે બેહોરી લીધેલી છે, સંસાર દુઃખમયજ છે એમ માનવું જોઈ છે. ઇશ્વરે મનુષ્યનું જીવન દુઃખ ભોગવવાને વાસ્તે બનાવ્યું નથી. સર્વ જૂમડગતું યયાર્ય દર્શન સ્ત્રી યા પુરુષ કરી શકે છે. વિવેક શુદ્ધિથી સુખના સાધન શોધવાં. અને સુખ ભોગવવુંજ જોઈએ.

સ્ત્રી આ દુનીયામાં આપણને કાંતિ નકંદી ખાણ બનાવી દે છે કે કાંતો સ્વર્ગનું ભાન કરાવે છે. જેવા તે આપણા મન ઉપર સંસ્કાર પાડે છે, તેવી દુનીયા આપણને દેખાય છે. આપણી ચાતુર્યલગત પવિત્ર કરવી. જીવનનો હેતુ સુધારવો આપણામાં જે પવિત્રતાનો અંશ છે તે અંશને લીધે જે ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ છે, તે સ્થાનેથી આપણા સંબંધી તરફ આપણો ધર્મ બજાવવામાંજ આપણા જીવનું સાચું યાચ છે. મતલબ કાંતો વીર પુરુષ કે કાંતો બાવલા કાંતો કુદ પશુ કે કાંતો દીવ્ય પુરુષ કાંતો સેતાંન કે કાંતો દેવ એ બનાવવાનું કામ સ્ત્રીનું છે.

એક શ્રેણ્યુએક.

સ્ત્રીઓની ઉન્નતી વગર દેશની ઉન્નતી નથી.

અમદાવાદની વનિતા વિાગ્રમમાં અપાયેલું ભાષણ.

શ્રીલેખ.

હે ! પરમાત્મા ! તું નાત્ય શુદ્ધ મુક્ત છે. તારું આદિ નથી. અંત નથી તારા મંગળ શુભોની સિમાં નથી. આ સંસ્થીમાં જેટલા પ્રાણી છે, તે સર્વ તને અવલંબીને રહ્યા છે. તું તેઓને પાળે છે, પોષે છે, તથા તેઓની મનોવાંચના પુરી પાડે છે. સર્વની ચિંતા તને છે. તારી દયા કદી વિદામ પામતી નથી તું સંસ્થોના કર્તા છે છુત માત્રને ત્હેં કર્તવ્ય કર્મની બક્ષીસ દીધી છે હે ! સંત્ય સ્વરૂપ ! ! જગદાધાર પ્રભુ તને મારા પ્રેમ પુર્વક પ્રણામ હો ! !

જેનો, આજે પ્રભુ કૃપાથી તમારી આગળ એક અગત્યનો વિષય રજુ કરવા હિંમત ધેરી છે. દેશના વિદ્વાનો કહે છે અને બીજા દેશોએ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે, સ્ત્રીઓની ઉન્નતી વગર દેશની ઉન્નતી થવાની નથી. તો જેનો, એજ વિષય ઉપર હું આજે આપની સમક્ષ બોલવા ઇચ્છા રાખું છું તેથી તે માંહેની મારી નમ્ર સંચનાઓ ધ્યાન દર્શ સાંભળવા કૃપા કરશે એવી આશા છે. જેનો કાંઈ પણ દેશનો ઉન્નતી વા અવનતી તે તે દેશની સ્ત્રીઓ ઉપરજ આધાર રાખે છે.

હાલ આપણા ભારતવર્ષનું વાતાવરણ બદલાયલું લાગે છે. દેશના દુનર ઉદ્યોગો પાછા સંભવન થયા લાગ્યા છે, તો આપણે ક્યાં સુધી ખુણામાં પડી રહેવું ? તમારી આંખ ઉઘાડી ચારે તરફ દ્રષ્ટી ફેરવી જોશો તો જણાશે કે દરેકજ નવી શોધો ચાલુ છે. બીજા દેશોમાં મહાન કાર્યોમાં સ્ત્રીઓ મુખ્ય ભાગ લે છે ત્યારે આપણે સમગ્ર ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓ કેવળ લોકનિંદા અને રેલટપ્પા ઉઘાડી ધરમાં ઠંકાસ કરી આપણા દાનીકારક રિવાજોમાં ગાથાં માર્યાં કરીએ છીએ એ કેટલું દીલગીર થયા જેવું છે ? તે છતાંએ એ રિવાજોનો ત્યાગ નહિ કરતાં એમને એમ ચલાવે જમરું તો આપણી ઉન્નતી ક્યારે અને કેમ થશે તે મારે વિમારની વાત છે.

જેનો ! જુઓ ! ! જાપાને ઉન્નતી કરી. ચિનની સ્ત્રીઓ પોતાનાજ દેશનો બનેલો સ્વદેશી માસ વાપરવા અને પરદેશીનો બહિષ્કાર કરવા તન તોડ પ્રયાસ કરે છે. દરેકજ દુનિઆમાં શા શા ફેરફાર અગર શોધખોળો ચાલુ છે નવા નવા ઉદ્યોગો, રાજ્ય-પદ્ધતિમાં, લશ્કરમાં, ગૃહવ્યવસ્થામાં સુધારા વધારા થયા કરે છે. તે વર્તમાનપત્રો દ્વારા વાંચે છે ને તેમાંથી સારાંસાર ગૃહણ કરીને પોતાના દિતની વાત ધ્યાનમાં લઈ તે વ્યવહારમાં મુકવા પ્રયાસ કરે છે ત્યારે આપણે સમગ્ર ભારત વર્ષની સ્ત્રીઓ કેવળ આજસ, નિરૂદ્ધમ, ઠંકાસ, મોજશોખ, અને લોકનિંદામાંજ દિવસોના દિવસો નિર્ગમન કરીએ છીએ, અને જનસમાજના કલ્યાણને મારે કાંઈજ કાંઈ આપણે કરતાં નથી. આ બાબતના વિચાર કરતાં ક્યારે આપણે ઉદ્ધાર યંત્રે તે અધિકારમય લાગ્યા ધેર વાદળ તોજે ઠંકાયેલું છે. આ ચિત્ર ધણજ બદલે અને દુઃખકર છે ! !

દિનોદીન ભારત વર્ષમાં નવા નવા ઉદ્યોગો અને નવિન સુધારા થાય છે, આપણી નિર્ધનતા વધતી જાય છે, દેશનાં ધણાં લોકો દુઃખાળના દુઃખકર પંતમાં સપડાય છે. દેશના બાંધવો ભુખના-દુખના પોષારો કરે છે, દેશના મહાત્માઓએ તેમને તે દુઃખકર સ્થિતિમાં મદદ કરવા તેમના ઉદ્યોગો ખીલવવા, અને તેમને મહેનત કરવાથી પણ પેટ પુરતું અન્ન નહિ મળતું હોવાથી તે આપવા રાત દિવસ તાઠ તડકો વેડી મહેનત કરી કરે છે. સ્વદેશ પ્રેમી મહાત્મા લાલા લજપતરાય બેઓરુ નામ ધેર ધેર જાણીતું થયું છે તે મહાત્માએ એક “ દુઃખાળકંડ ” ઉઘાડી દેશ બાંધવોને મારે ધેર ધેર બીજા માં જવાને જરાપણ નાનમ ગણી નથી. જંગાળના મહાન વક્તા સ્વદેશ ભક્ત બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સ્વદેશી હિલચાલ શરૂ કરી મહોલે મહોલે અને ગલીએ-ગલીએ દેશ પરદેશ કાંઈ પણ સ્વાર્થ વગર દેશના દુનરો અને વ્યાપારની ઉન્નતી કરવાને મારે સ્વદેશી હિલચાલને જુડો ફેરકાવે છે, અને સમગ્ર દેશને નવું ચિંતન આપી જાગૃત કર્યો છે. બહેનો ! આવા આવા મહાન પ્રયોનાં કાર્યોની ‘હકીકતો’ કવચીતજ તમારે કાને પડતી હશે. મારે મહારી વહાલી બહેનો ! જાઓ ! તમારી ધેર નિંદ્રાનો ત્યાગ કરી તમારી ઉન્નતિની માર્ગ પકડો ! દુનિયાનાં એક પ્રજામાં પડી રહિ કેવળ નિર્જીવ જીવન ગાળશે માં. પણ માનતા હશે કે જિંદો તે કોણ માત્ર પરતું કમઠાજ કરનાર ગુલામથી પણ તે જુલ છે. જનસમાજની ઉન્નતી કરવામાં સ્ત્રીઓની સુખ્ય જરૂર છે. ભવિષ્યની પ્રજાની કેળવણીનો આધાર પણ સ્ત્રીઓ ઉપરજ છે. શાથી ભવિષ્યની પ્રજા પોતાના કર્તવ્યો સમજે શાથી પોતાની પ્રજા દુનિયામાં સૌથી મહાન ગણાય શાથી તેને પોતે કોણ છે તેમ કુળ ગૌરવનું અભીમાન વધે. સ્વદેશ પર પ્રિતી થાય વિગેરે સદ્ગુણો તેમના મનમાં નાનપણથીજ હસાવવાનો માર પણ સ્ત્રીઓ ઉપરજ છે.

પોતાના બાળકોની શારીરીક માનસીક, નૈતીક, સાંસારીક, અને ધાર્મીક કેળવણીની જરૂર પણ સ્ત્રીઓને સિર છે. ગૃહસંસાર ચલાવવો એ પણ સ્ત્રીઓનું જ કર્તવ્ય છે. આમ છે તો આપણે આજસુ અને નકામા ગણાતાં ક્યાં સુધી પ્રજામાં પડી રહેવું ? વહાલી બહેનો, પરતી દાનેા ત્યાગ કરી આપણી ઉન્નતિનો માર્ગ પકડો. કન્યાઓને સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપો. પાંચતાં લખતાં, ઐતીહાસીક ચરિત્રો, સતી સ્ત્રીઓના શાં શાં કર્તવ્યો છે હાંપત્ય ધર્મ કોને કહે છે સ્ત્રીઓએ ખીજ પ્રવે કેમ વર્તવું અતીથ સત્કાર કેવી રીતે કરવો અને કરકસરથી ગૃહસંસાર કેવી રીતે ચલાવવો વિગેરે મવહારીક જ્ઞાન બાળકોને નહાનપણથીજ આપો અને જરા ઉમ્મર લાપક થાય ત્યારે તેમને છાત્રા કેમ ઉછેરવા, તથા તેમને નીતીનું અને મનનું શીક્ષણ કેવા પ્રકારનું આપવું એ તેને સારી રીતે શીખવો. આપણે ઉન્નત બંને અને ખીજને ઉન્નતિનો માર્ગ ખતાવો હાલના હાનીકારક રિવાજોનો પડછાપો પણ તેઓના કોમળ મન ઉપર પડવા દેશો માં.

બાળકઓથી હાલની પ્રજા નિર્માત્ર થઈ છે રાગીજ અને માંદકીગલા જેવી પ્રજાની દેશને જરૂર નથી સરીરે બળવાન અને દિર્ઘાયુષ ભોગવે એવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી હોય તો બાળકમનો ત્યાગ કરો, બાળકમની કેવી કેવી ખરાબી થાય છે તે આપ સર્વે બહેનોને ખબર હશેજ.

“વળી બહેનો, કન્યાવિક્રમનું મહા-સંકટ આપણી પણી માતોમાં ઘણું ભાગે ચાલે છે. મામદાર અગ્રેજ સરકારે પણ પ્રયાસથી ગુલામગીરીનો નાશ કર્યો છે. માણસ વેચનારને ભારેમાં ભારે સજા કરવામાં આવે છે છતાં પણ આપણા આ રિવાજને તે કાયદો કદી અસર કરી શકતો નથી. પણ નીચ કુલોમાં તે કન્યા વેચવાના દબરો દાખલાખને છે. પોતાની બહાલી અને કામળ બાળકને પૈસાની લાલચે ગમે તેવા જુદાને માંડા ઘેલા કનીષ્ઠ જીવાને પણ પોતાની કન્યાનું સુખ નહિ જોતાં કેવળ જે પૈસા વધારે આપે છે તેને તે કન્યા ભર બબરો વેચે છે. પછીથી ગમે તે તે જુએ મરો અનદદ દુઃખના કુશરો તેના ઉપર તુટી પડે તે ખીચારી બાળકી પાસે ગળ ઉપરાંત વૈતરું કરાવે અને કેટલાક સુખ લોકો તેને કુમારો દોરાવી પૈસા મેળવવાના રસ્તા પણ શોધે છે. આ અસંખ્ય દુઃખો તેને ભોગવવાં પડે છે ત્યારે સુખી મનારના દાખલા ભાગ્યેજ નજરે પડે છે “દીકરી અને ગાય જ્યાં દોવે ત્યાં જાય” એ કહેવત મુજબ કામળ બાળા પોતાના કર્મના પતી સંગાયે સુખ દુઃખ વેઠતાં પોતાનું આયુષ્ય ખુદ કરે છે. આ દાખલાઓ દબરો ખનતાં આપણે સાંભળીએ છીએ. આ ગુલામગીરી નહિ તો ખીણું શું ? પણી સુધરેલી નવાતોમાં પણ આ જુદી રિવાજ છે અને આ જુદી રિવાજથી પણી નવાતોની પાપમાલી યથા છે. વળી કહેવત છે કે “નાગર ભરે ગાગર” નાગર જેના સુધરેલી કામમાં પણ કન્યાના મા બાપને રૂપિયા આપવાનો રિવાજ છે અને રૂપિયા આપે તોજ કન્યા મળે નહિ તો વાડો મરે. આવા પૈસા લીધેલા ગ્રામી વખત ટકતા નથીજ. મહાત્મા દ્રવિડીયસે કહ્યું છે કે:-

તુલસી હાય ગરીબી કષ્ટવ ખાલી જાય,

મુવા દોરકે આમસેં લોહ ભરમ હો જાય;

ખરેખર ઉપરના સુત્રો પ્રમાણે તે ગરીબ કન્યાના કરોજના વિશ્વાસથી તેને વેચી પોતાનું પેટ ભરનાર નીચ માળાપ બાઇમાંકુ દુઃખદ સ્થિતિને મરણ પામે છે. સમજી લોકો તેને શીટકર દેછે આવા રિવાજે તાકીદે બંધ કરવા જોઈએ. દેશને ઉન્નત કરવો હોયતો સ્ત્રીઓને ઉન્નત કરો.

બહેનો સંસારચક્રની ધટમાળામાં તમોને સુખ હો કે દુઃખ હો તમે ધનવાન હો કે નિર્ધન હો ગમે તે હો પણ સુખ આવે ત્યારે સુખને સેવવું અને દુઃખ આવે ત્યારે શાંતી અને ધીરજ રાખી દુઃખના દીવસો પસાર કરવા. સુખ અને દુઃખ એ માણસના કર્મ અને મનને આધીન છે. બહેનો તમે ગમે તેરી સ્થિતિમાં હો પણ તમારા સ્વામીનો અનાદર કરશો ના. તમારા ધર્મ મુકશે ના સૌભાગ્યવંતીનો મુર્ખ પોતાનો સ્વામીજ છે. આહિ તો સ્વરૂપવાન હો. કંતો કદુષે હો પણ પરમાત્માએ નસીએ સોખો છે તેને હથાવી કુલાવી દેવ-ગુણગણી તેની પુજા કરો. પનિને સંતુષ્ટ કરો. સ્ત્રીઓને સ્વામી જ પરમ દેવતા છે, શાધી સ્વામી સુખી ચાપ એવાં વિચારો સ્ત્રીઓએ હમેશાં કરવા જોઈએ. બહેનો પતીને ખુશ રાખવા પ્રયત્ન કરો. બસે તમને બીજા અલંકાર ના મલતા હોય પરંતુ સ્વામીજ ઉત્તમ અલંકાર છે તેનો કદી પણ તીરસ્કાર કરશો ના. પતીવ્રતા બની શીવળ ધર્મનું રક્ષણ કરો તમારી મનોવૃત્તિને કબજે રાખી સર્વદા પતીને આઘા માનવામાં તત્પર રહો, બહેનો ! તમારા ભવિષ્યના સંતાનોનો ઉદ્ધાર કરવા સર્વદા પ્રયાસ કરજો. એક પણ પણ નશામી જવા દેશો ના. ગ્રહીણી ચર્મ ગ્રહસંસાર કરકસર અને

દિનેદીન ભારત વર્ષમાં નવા નવા ઉદ્યોગો અને નવિન સુધારા થાય છે, આપણી નિર્ધનતા-વધતી જાય છે, દેશનાં પૃથ્વી-લોકો દુઃખકરનાં દુઃખકર પંજમાં સપડાય છે. દેશના બાંધવો લુપ્તના-દુષ્પના-પોષકો કહે છે, દેશનાં મહાત્માઓએ તેમને તે દુઃખકર સ્થિતિમાં મદદ કરવા તેમના ઉદ્યોગો પ્રીતવવા, અને તેમને મહેનત કરવાથી પણ પેટ પૂરતું અન્ન નહિ મળતું હોવાથી તે આપવા રાત દિવસ તાઠ તડકો વેડી મહેનત કરી કરે છે, સ્વદેશ પ્રેમી મહાત્મા લાલા લક્ષ્મણદાસ જેઓનું નામ ઘેર ઘેર જાણીતું થયું છે તે મહાત્માએ એક " દુઃખકર " ઉધારી દેશ બાંધવોને માટે ઘેર ઘેર બીજા માનવોને જરાપણ નાનમ ગણી નથી. બંગાળના મહાનવકતા સ્વદેશ ભક્ત બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સ્વદેશી ક્લિયાલ શરૂ કરી મહાલે મહાલે અને ગંધીયે-ગંધીયે દેશ પરદેશ કાંઈ પણ સ્વાર્થ વગર દેશના હુન્નરો અને વ્યાપારનો ઉન્નતી કરવાને માટે સ્વદેશી ક્લિયાલનો ઝુંડો ફેરકાંવે છે, અને સમગ્ર દેશને નવું ચેતન્ય આપી જગૃત કર્યો છે. જુદો જુદો । આવા આવા મહાન પુરોનો કાર્યોની હકીકતો કવચીતજ તમારે કાને પડતી હશે. માટે મહારી વહાલી, જુદો । જાગો । । તમારી ઘેર નિંદ્રાનો ત્યાગ કરી તમારી ઉન્નતીનો માર્ગ પકડો । દુનિયાના એક જુલુસમાં પડી રહિ કેવળ નિજી જીવન ગાળશે. માં. ધણું માનતા હશે કે સ્ત્રીઓ તે કાણ માત્ર ધરતું કામકાજ કરનાર ગુલામકી પણ તે જુલ છે. જનસંભાજની ઉન્નતી કરવામાં સ્ત્રીઓની મુખ્ય ભૂલ છે. બવિધ્યની પ્રજાની કેળવણીનો આધાર પણ સ્ત્રીઓ ઉપરજ છે. શાથી બવિધ્યની પ્રજા પોતાના કર્તવ્યો સમજે. શાથી પોતાની પ્રજા દુનીયામાં સાથી મહાન ગણાય શાથી હેતે પેલે કાણ છે તેમ કુળ ગૌરવનું અભીમાન વધે. સ્વદેશ પર પ્રિતી થાય વિગેરે સદ્ગુણો તેમના મનમાં નાનપણથીજ દસાવવાનો ભાર પણ સ્ત્રીઓ ઉપરજ છે.

વળી બહેનો, કન્યાવિકલ્પનું મહા સંકટ આપણી ધણી જાતોમાં પણ ભાગે ચાલે છે. નામદાર અંગ્રેજ સરકારે ધણા પ્રયાસથી ગુલામગીરીનો નાશ કર્યો છે. માણસ વેચનારને ભારમાં ભારે સજા કરવામાં આવે છે છતાં પણ આપણા આરિવાજને તે કાપદો કપી અસર કરી શકે તો નથી. ધણી નીચ કુલોમાં તે કન્યા વેચવાના દહનો દાખલા ખતે છે. પોતાની બહાલી અને કામળ બાળકને પૈસાની લાલચે ગમે તેવા લુદાને કાંતો ગાંડા થેલા કનીષ્ઠ જેવાને પણ પોતાની કન્યાનું સુખ નહિ જોતાં કેવળ જે પૈસા વધારે આવે છે તેને તે કન્યા ભર બજારે વેચે છે. પછીથી ગમે તો તે લુખે મરો અનહદ દુઃખના કુંજરો તેના ઉપર તુટી પડે તે ખીચારી બાળકી પાસે ગળ ઉપરાંત વૈતરું કરાવે અને કેટલાક સુખ લોકો તેને કુમાર્ગે દોરાવી પૈસા મેળવવાના રસ્તા પણ શોધે છે. આના અસંખ્ય દુઃખો તેને મેળવવામાં પડે છે ત્યારે સુખી ધનારના દાખલા બાળ્યેજ નજરે પડે છે "દોકરી અને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય" એ કહેવત મુજબ કામળ બાળી પોતાના કર્મના પેલી સંભારે સુખ દુઃખ વેણમાં પોતાનું આયુષ્ય ગુરું કરે છે. આના દાખલાઓ દહનો અનતાં આપણે સાંભળીએ છીએ. આ ગુલામગીરી નહિ તો ખીણ શું ? ધણી સુધરેલી ન્યાતોમાં પણ આ લુભી રિવાજ છે અને આ લુભી રિવાજથી ધણી ન્યાતોની પામલાલી થઈ છે. વળી કહેવત છે કે "નાગર ભરે ગાગર" નાગર જેમાં સુધરેલી કામમાં પણ કન્યાના મા બાપને રૂપિયા આપવાનો રિવાજ છે અને રૂપિયા આવે તોજ કન્યા મળે નહિ તો વાંકો મરે. આવા પૈસા લીધેલા જાઓ વખત ટકતા નથીજ. મહાત્મા ત્રણસીધસે કહ્યું છે કે:-

ત્રણસી, હાથ ગરીબકી કુલુવ આલી જાય,

મુવા દોરકે આમસે લોદ ભરમ હો જાય;

ખરેખર ઉપરના સુત્રો પ્રમાણે તે ગરીબ કન્યાના કરોજના વિશ્વાસથી તેને વેચી પોતાનું પેટ ભરનાર નીચ માણાપ બાધમાંકુ દુઃખદ સ્થિતિને મરણ પામે છે. સમગ્ર લોકો તેને શીટકાર દે છે આવા રિવાજને તાકોદેખ કરવા જોઈએ. દેશને ઉન્નત કરવો હોયતો આગોતરે ઉન્નત કરો.

બહેનો સંસાર ચક્રની ધટમાળામાં તમેને સુખ હો કે દુઃખ હો તમે ધનવાન હો કે નિર્ધન હો ગમે તે હો પણ સુખ આવે ત્યારે સુખને સેવવું અને દુઃખ આવે ત્યારે સાંતી અને ધીરજ રાખી દુઃખના દીવસો પસાર કરવા. સુખ અને દુઃખ એ માણસના કર્મ અને મનને આધીન છે. બહેનો તમે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હો પણ તમારા સ્વામીનો અનાદર કરો ના. તમારા ધર્મ મુકશે ના. સૌભાગ્યવંતીનો સુખ પોતાનો સ્વામીજ છે. ચાહે તો સ્વરૂપવાન હો-કાંતો કદુષે હો પણ પરમાત્માએ નચીએ સોપ્યો છે તેને દલાવી કુલાવી દેવ મુલ્યગણી તેની પુજા કરો. ખનિને સંતુષ્ટ કરો. સ્ત્રીઓને સ્વામીજ પરમ દેવતા છે, શાથી સ્વામી સુખી યાંચ એવાં વિચારો ઓઝોએ હમેશાં કરવા જોઈએ. બહેનો પતીને ખુશી રાખવા પ્રયત્ન કરો. ભલે તમને બીજા અલંકાર ના મલતા હોય પરંતુ સ્વામીજ ઉત્તમ અલંકાર છે તેનો કદી પણ તીરકાર કરશો ના. પતીવ્રતા બની શીવળ ધર્મનું રક્ષણ કરો તમારી મનોવૃત્તિને કમળે રાખી સર્વદા પતીને આરા માનવામાં તત્પર રહો, બહેનો ! તમારા બલિષ્ઠના સંતાનોનો ઉદ્ધાર કરવા સર્વદા પ્રયાસ કરજો. એક પણ પણ નહામી જગ દેશ ના. ગૃહીણી ધર્મ ગૃહસંસાર કરકસર અને

નીતીમય ચલાવજો. તમારા સ્વામી તથા સંતાનોને વારંવાર સ્વકર્તવ્ય કરવા ઉત્તેજીત કરજો. ધર્મનાં નીતીનાં પુસ્તકો વાંચજો અને વંચાવજો, ભવિષ્ય જગદ્ગુરુ કરજો. સ્ત્રીઓની ઉન્નતી થશે તો પછી દેશની ઉન્નતી થતાં વિજંબ ભાગશે નહિ.

જુદો, કર્મના સંજોગોને લક્ષને નસીબનાં હુંઓ આવી પડે, વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય, તો પણ પોતાના સ્વામીના આત્માને શાંતી મળે તેમ સર્વદા નીતી અને જીતેન્દ્રીય થઈ ને જન સમુદ્ધનાં કલ્યાણનાં કાર્યો કરજો. આડાશી પાડાશીની કન્યાઓને દેળવવા પ્રયાસ કરજો. માંદા માણસોની યથાશક્તિ સેવા આઠરી કરજો, સ્ત્રીઓની ઉન્નતી કરવાને વિવિધ વિધો ઉપર ઉપદેશો કરજો, પુસ્તકો કે લેખો દ્વારા સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યો બતાવજો, ગરીબ અને અનાથ બાળકોનું રક્ષણ કરજો સર્વત્ર ભગ્નોનીભાવ દર્શાવજો હુનીઆના માન-સિક્ક હુંઓને ગણકારશો ના. નસીબનાં હુંઓ ધૈર્ય રાખી સંતોષથી દુર કરજો. ચલ્લી ચસી કેવલમૌશ્વરેચ્છા પરમાત્માની ઇચ્છા બળવાન છે પરમાત્મા જેવી અને જે સ્થિતિમાં આપણને મુકે તેવી અને તે સ્થિતિમાં આપણે દ્રઢ નિશ્ચય કરી લોક દિતનાં કાર્ય કરવા મંથ્યાં રહેવું. કદી પણ દોષનું ભુકું છંછવું કે કરવું નહિ. પાપી વિચારને કોઈ પણ દિવસ તમારા મનમાં આવવા દેશોના. ગમે તેટલાં સંકટો પડે પણ તમારા ધર્મ ચુકશો ના. તમારા આત્માને ઉન્નત બતાવો અને તમારાથી ન્હાની જુદોને ઉન્નતીના શીખરે ચઢાવો. જરૂર તમારા કાર્યમાં પરમાત્મા રહાય થશેજ.

કાળે કરી લક્ષ્મી જશે કાયા જશે જીવાની જશે. આ હુનીઆનું સઘળું નાશવંત છે. પરંતુ મૃત્યુ સમયે ધર્મજ એક ખરા મધુ તરીકે સાચે રહેશે. મારે ધર્મ બળવવાં પાછી પાની કરશો ના. તમારી જીંદગીનો ઉદ્દેશ નક્કિ કરી ક્યો માર્ગ લેવાનો છે. કઈ રીતે સ્વકર્તવ્ય કરવા તમારું અંતઃકરણ તમને પ્રેરે છે તે એકસ વિચાર કરી મંત્ર શુદ્ધ કરજો. તમારા ઉદ્દેશમંત્રની સાધના સર્વદા કર્યાં કરજો જનસમુદ્ધનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છા હોય તો પારકા વાતો કરશે ટીકા કરશે તેથી ઠરશેના. નિર્ભયતાથી તમારા મહામંત્રની સાધના કરજો. સાધના કરવાથી જરૂર તમારા મહામંત્રની સિદ્ધિ થશેજ. જે જે કામ આપણે કરીએ છીએ તે પરમ કૃપાળુ, પરમાત્માની રહાય અને મુચનાથીજ કરીએ છીએ. આપણે સઘળાં કર્મને માનવાં વાળાં એટલે કર્મવાદીઓ છીએ મારે આપણે સ્વાર્થ રહિત કર્મ કરવું તેમાંજ આપણું સર્વસ્વ સમાયલું છે. ભગવદ્-ગીતા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને કહ્યું છે કે—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેયુકદાચન ॥

આ સુત્ર પ્રમાણે આપણે આપણું કર્મ કરવું. ફળની આશા રાખવી નહિ આપણે જે કાર્ય કર્યાં કરવા તત્પર થઈએ તેનો ઉદ્દેશ નક્કિ કરીતેજ કર્તવ્ય બળવવું. આમ કરવાથી જરૂર પરમાત્મા આપણા કામમાં મદદ કરશેજ અને જનસમુદ્ધમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતી કરવાના મહામંત્રની દીક્ષા લીધાથી સ્ત્રીઓને ઉન્નતીનો માર્ગ બતાવી શકાશે. જુદો સ્ત્રીઓની ઉન્નતી થવાથી દેશોન્નતી થવાને વિજંબ ભાગશે નહિ મારે સ્ત્રીઓની ઉન્નતી પ્રથમ કરો કારણ કે “સ્ત્રી વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રજા નથી, પ્રજા વિના રાજ્ય નથી રાજ્ય વિના સુખ નથી”—સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ થવાની નથીજ.

સ્ત્રીના હકો.

સ્ત્રીના હકો ! તે શા છે ?

પરિશ્રમ કરવો, સ્નેહ રાખવો, અને પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી, એ સ્ત્રીનો હક છે.
 દુઃખીનાં દુઃખ જોઈ દુઃખી થવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 બ્યારે અન્ય સર્વ ઉધતાં હોય ત્યારે ભગૃત રહેવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 રોતાં જનનાં અથુ હોવાં એ સ્ત્રીનો હક છે.
 ઉત્પન્ન થતી પછીકને શાન્ત કરવી એ સ્ત્રીનો હક છે.
 ચિંતાતુરની ચિંતા દૂર કરવી એ સ્ત્રીનો હક છે.
 નિરાશજનને આશ્વાસન દેવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 અવસાન સમયે મૃત્યુશય્યામાં પડેલા જનની મનઃશાન્તિ કરવી એ સ્ત્રીનો હક છે.
 બ્યારે જીવનની સર્વ આશાઓ નષ્ટ થઈ હોય તે સમયે આશાનાં ઠિરણો પ્રકટાવવાં એ સ્ત્રીનો હક છે.
 વિમાર્ગે જતા જનને સુમાર્ગ દર્શાવવો એ સ્ત્રીનો હક છે.
 પતિનો ઉદ્ધાર કરવો એ સ્ત્રીનો હક છે.
 વિધવા-અનાથને સંતોષી સુખી કરવાં એ સ્ત્રીનો હક છે.
 બાલકોને મંગલમય-કલ્યાણકારી પ્રભુ તરફ દોરવાં એ સ્ત્રીનો હક છે.
 બાલ્યાવસ્થાના દિવસોમાં પ્રેમ અને ઉમંગથી આનંદ પ્રદાવવો એ સ્ત્રીનો હક છે.
 ભુદ્ધિને કેળવવી એ સ્ત્રીનો છે.
 આત્માને ઉન્નત કરવો એ સ્ત્રીનો હક છે.
 જગતનાં હુદ્દ વિષયોથી દૂર રહેતાં ચિખવવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 સ્વર્ગપિ આનંદ તરફ આકર્ષવાં એ સ્ત્રીનો હક છે.
 સ્નેહીજન માટે જીવવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 પ્રેમીજન માટે જીવન અર્પવું એ સ્ત્રીનો હક છે.
 આનંદજન્યાસ્મિત અને કોમળ ચન્દ્રી ગ્રહકુંજ પ્રકાશિત કરવો એ સ્ત્રીનો હક છે.
 શું આ હકમારા હકો છે ? તોં હુંનો સદુપયોગ કરો.
 હકમારી પવિત્ર અસર કેટલું કરી શકે એમ છે તે કોણ કહી શકશે ?
 આજ હકમારાં હકો હોય તો બીજાની શા માટે અપેક્ષા રાખવી ?
 આટલુંજ બસ છે.
 ધન્યરે અર્પેલી ભુદ્ધિને ખિલવો.
 જીવનનું કર્તવ્ય થયું કે સ્વર્ગમાં આરામ મળશેજ.

Indian Ladies Magazine.

ભોગીન્દ્રરાવ દિવેદીયા.

ઉપરથી

બન્ધુસમાજ.

આર્ય સંસારમાં જીવિતનું જીવન:

(લેખક.—ચમનલાલ ઇરાલાલ દેસાઈ.)

હાલના સમયમાં સર્વ કોઈ પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યું છે; અને સાથે સાથે સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા પણ દેરે છે. બાળક માળાપથી, સ્ત્રી પતિથી, પ્રભુ રાજથી, ધર્મભક્તો ધર્મસિદ્ધાંતો ખાખતમાં ધર્મ ગુરુઓથી એમ સર્વ કોઈ સ્વતંત્રતા માટે ઇચ્છા કરવા લાગ્યું છે. આ સ્વતંત્રતા ઇચ્છાનેજ આપણે કર્તવ્ય માન કહીએ તો ખોટું નથી.

પૂર્વ કાળમાં એવી સ્વતંત્રતા આપવામાં આવતી હતી અથવા સા. પોતાની મેળે તેવી સ્વતંત્રતા લેઈ લેવું, અને હાલના સમયમાં પણ જે જે દેશોને ઉન્નતિના શીખર ઉપર ચઢેલા અથવા ચઢતા જોઈએ છીએ તે સર્વ દેશોમાં સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા પ્રબળ થતી જોવામાં આવે છે.

ફ્રાન્સ. જાપાન, અમેરિકા, કે ઇંગ્લાંડ એ દેશો હાલ ઉન્નતિએ પહોંચેલા જોવામાં આવે છે, ત્યાંની પ્રભુ કેટલી બધી અને કેવી કેવી જાતની સ્વતંત્રતા સંપાદન કરી ચુકી છે અથવા કરતી જાય છે અને તે માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કરી રહી છે. એ સર્વ દેશના વર્તમાન માટે જેઓ વર્તમાન પત્રો વાંચવાનો શોખ ધરાવે છે તેમનાથી કાંઈ અંજલિમાં નથી. અમેરિકામાં એક બ્રહ્મચરિણી સોસાયટી (સભા) સ્થાપિત થઈ છે અને તે એવેજ વિચાર ધરાવે છે કે લગ્ન એજ જીવિતને જઠરામણમાં નાંખનાર છે અને તેથી તેમાંથીજ મુક્ત રહેવું જોઈએ. ફ્રાન્સમાં તો તે માટે અમુક ઉન્નત કરતાં વધુ વખત કુંવારા રહેનારા સ્ત્રી અથવા પુરુષો ઉપર કર નાંખવામાં આવ્યો છે. પુરોષએ સ્ત્રી સમાજ પાર્લામેન્ટમાં પોતાનો અવાજ રજૂ કરવાને હક્ક માગી રહ્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ તેને માટે કેટલેક ભોગવવાને પણ આગેવાન બાનુઓ પાછી પડી નથી.

આવી રીતે પ્રજાનું વાતાવરણ જલવાણું જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનની પ્રજા પણ તેમાં યથાશક્તિ પોતાનો ભાગ પડાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. નેશનલ કોંગ્રેસ દ્વારા સ્વરાજ્યની માગણી આજ પર્વે યથા કરવામાં આવે છે. સંસાર સુધારકો શાંતિઓનાં અંધ બંધનને નબટપાયટરી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે, સ્ટુડન્ટસ (વિદ્યાર્થીઓ) કોમેટીંગ સોસાયટી દ્વારા પોતાના હક્કોનું સંરક્ષણ કરવા મથન કરે છે અને તે માટે કેટલીક વેળા તેઓ રાજાના સત્તાવાળા સામે પોકાર પણ ઉઠાવે છે. અત્યંત પોતાનો પણ સામાન હક્ક છે એમ પોકાર કરી તે પોતાને પાછો આપનારો આગ્રહ કરવા લાગ્યા છે. દરેક શાંતિઓ પણ આવી રીતે પોતાના જતા રહેલા હક્કો પાછા મેળવવાને સંભાળે, કોન્ફરન્સો અને સંવાદ પત્રો દ્વારા ચર્ચા ચલાવી રહ્યા છે; એવા ચર્ચાનાજ થઈ રહેલા સમયમાં આપણા આર્યસંસારમાં જીવિતનું જીવન એ વિષયની ચર્ચા કરીશું તો તે કાંઈ અપ્રાસંગિક કે નકામો ગણાશે નહિ.

ઉપરના વિષયનું મધ્યાનું વાંચતાં તે મધ્યાનું કાંઈ અધુરું અને તે વળી પ્રમાણ દર્શક દેખાય છે અને વારતવિક્રમાં છે પણ તેમનું એ મધ્યાનને લેઈને આપણે તથા વિષયની ચર્ચા કરવી પડશે. (૧) આર્થ સંસારમાં સ્ત્રીઓનું જીવન જૂતકાળમાં કેવું હતું ? (૨) વર્તમાનકાળમાં કેવું છે ? અને (૩) ભવિષ્યમાં કેવું થાય એ ધર્મજ્ઞેવા યોગ્ય છે ?

જૂતકાળમાં આર્થ સંસારમાં સ્ત્રીઓનું જીવન શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું હતું એમ તે સમયના કેટલાક પુસ્તકો, ભાટ ચારણોની પાસેથી સંભળાતી કથાઓ અને ખીન્ને પણ તેવા કેટલાક પુરાવાથી માનવું પડે છે. સીતા, ગાંધી, દ્રૌપદી, સત્યવતી, કૌસલ્યા, તારામતિ, દેવકીય અને તેવી સ્ત્રીઓ હોવાનું પણ પુસ્તકો દ્વારા તેમના ચરિત્રો ઉપરથી જણાય છે. એ સ્ત્રી સંમુદ્ધે જન સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું પણ થોડું કહી છે તેમણે તેઓનું જીવન આજ વંદનિય અને સ્ત્રી સંમાજ માટે તો પુણ્ય ગણાય છે.

ઉપર પ્રમાણે તે કાળમાં સ્ત્રીઓનું જીવન કેમ વંદનિય થઈ પડતું એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ તો આપો, આપજ થશે, તોપણ એ પ્રશ્ન અને ચર્ચા તો સ્વમાનિક રીતેજ ઉભી થશે કે સંલેખોમાં કાંઈ ફેરફાર હતો ખરો ? ઉત્તર 'હા' એટલેજ આપી શકશે. તે વખતમાં સ્ત્રીઓ ઉપરજ સંસારનો સર્વ આધાર મનાતો. સ્ત્રીઓ પ્રતિપુત્ર્ય ભાવથી જોવાતું અને સ્ત્રીઓને શીક્ષણ પણ અપાતું. તે શીક્ષણ ઉપર ઉપરનું નહિ પણ આધ્યાત્મિક તેમજ વ્યવહારિક વિષયનું શીક્ષણ હતું. તે શીક્ષણને માટે તેઓને પુરતા સંલેખો પણ પેદા કરી આપવામાં આવતા; અને તેથી તેઓ પોતાની માતા તરીકેની લાપટી સામીત કરવા સાથે યથેચિત પોતાની ફરજો બજાવવાને પણ તેઓ સક્તિવાન થતી. પોતાના પતિને કેદમાં જઈને મુક્ત કરવા માટે શ્રીમતિ સત્યવતિએ કેટલું સાહસ કીધું હતું ? અને દમયંતિએ "નળ" "નળ" જપતાં જપતાં જ સંકરો સહન કીધાં તે શું અસાધારણ નથી જણાતાં ? ત્યારે દ્રૌપદીના સંકરો પણ એધાર અશુ વહેવરાવે તેવાંજ છે. આવા આવા દૃષ્ટિએ આર્યાવર્તના પ્રાચિન ઇતિહાસમાંથી જોઈએ તેટલા મળી શકે છે. આર્યાવર્તની સ્ત્રીઓ ખુશ્મરતીનો અબ્બો મનાતી; પ્રેમની ચરિતા ગણાતી. એટલુંજ નહિ પણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન, વિરત્વ અને દયાળુપણાએ માતા ગણાતી. ગાંધી જેવી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનવાળી સ્ત્રી આપણને કાંઈએ મળે તેમ છે કે ? બીમ અને અર્જુન જેવા પુત્રરત્નો પેદા કરનારી માતા કુંતા જેવી સ્ત્રીઓ ;૪થીના કાંઈપણ ખુશામાં જોવામાં આવે છે કે ? ક્યાંથી આવે ? આર્યાવર્તના એ પુરાતનકાળના જવાહીરાનું—જહોજહાસીનું વર્ણન આવા નાનકડા લેખમાં વધારે થઈ શકે નહિ ; પરંતુ એટલુંજ ટુંકમાંજ વર્ણવવું બસ થશે કે સ્ત્રીઓને કાંઈપણ રીતે ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન ન થતો અને તેથી ઉચ્ચ તેમને સાક્ષાત્ સક્રિય-દેવી મનાતી હતી. યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તૈ રમન્તે તદ્વ દેવતાઃ : એ વાક્યનું મહત્ત્વ જરાજર જળવાતું અને સ્ત્રીઓ પણ તેથી પોતાના પતિને પરમેશ્વરે સમાન માનતી-પૂજા કરતી. દેવ અને દેવીજ જોવામાં આવતાં એવા પુરાતન કાળના મનુષ્યો હતા.

પુરાતનકાળના અવલોકન પછી વર્તમાનકાળના અવલોકન માટે આપણી દૃષ્ટિને

ફેરવીશું. વર્તમાનકાળ મુસલમાની રાજ્યના સમયથી ગણીએ તો તે થોડા ગણાય અને તેથી સ્વાસ્થીજ વર્તમાન જમાનો લેખીશું. એ વર્તમાન જમાનાની શરૂઆતથીજ સ્ત્રી-જીવનની અધોગતિ અને સાયોસાય સમરત ભારતવર્ષની અધોગતિના પુરતા પ્રમાણે મળી શકે છે, પરંતુ બીજી બાલુથી કેટલીક અભિમાન-કરવાયેાગ્ય પુન્ય દેવીઓ-સ્ત્રી-ઓત્તું નિશાન છે ખરૂં. ઘેરી વંશની શરૂઆતમાં તેવા દૃષ્ટિ મળે છે. અસાહીન ખુનીના સમયમાં પશિની અને દેવળદેરી વિગેરે વીરાંગનાઓનું નામ જણાય છે અને તેના મુલાકાતિનું જ્ઞાન થતાં તે માટે અભિમાન પણ ધારી શકીએ. મુસલમાની રાજ્યના મધ્ય-કાળથીજ સ્ત્રીઓની અધોગતિનું જ્ઞાન થતા લાગ્યું છે, શ્રીમતિ ચંદ્રાવતી જેવી મહા-રાસીને દુર્ગાદાસ અને ઈદરા જેવાના આગ્રિત યવું પડ્યું હતું અને એવાં બીજાં પણ પુષ્કળ દેખાંતો મળી શકે છે પરંતુ તેમાંથી એક બીજું દર્શન પણ થાય છે. એ દર્શન સ્ત્રી જીવનની ઉજ્જવળતા સંબંધીનું છે. આવા અધોગતિના સમયમાં—જે સમયે સૌ સૌનું સંમાજો એવો જમાનો હતો, રાજ્યો જ્ઞાન તાનમાં મુલતાન બનીને પોતાની પ્રભુત્વ તો શું પરંતુ પોતાના બેરાં છોકરાંનું પણ રક્ષણ કરવાનું ભૂલી ગયા હતા તેવા કોઠકડીનાં જમાનામાં દુર્ગાદાસ અને ઈદરા જેવા પોતાની જાહેશીનાં ભોગે પારાને બચાવી લેવાને તૈયાર થનારા મતુષ્યો પણ મારૂંમ પડતા હતા. વાયકટુંદા એ દુર્ગાદાસ પીર તરીકે આજે કાના પ્રતાપે પંકાય છે ? રણભૂમિમાં જતાં પહેલાં પોતાની દિવ્યાંગનાને મળવા જતાં તે વીર રમણીએ જે વચનો કહ્યાં હતાં તેના પ્રતાપેજ દુર્ગાદાસ આજે વીરરત્ન તરીકે પંકાય છે. પરંતુ આ જમાના પછી ધીમે ધીમે બાદશાહી માનવતાના લાસ્ય બની ગયેલા રાજ્યોના હાથે પ્રભ નષ્ટપ્રાયઃ દશાને પામતી ગઈ ત્યાં પછી સ્ત્રી જીવનની ઉજ્જવળતા સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી આવે પાર ? કોઈપણ સૈદ્ધર્થ માયા જેવામાં આવે તો જેમ અને તેમ બદલીથી જનાનામાં મોકલી આપવાને તૈયારી થતી હોય, બાદશાહનાં બહાવા થયા, મુખેદારી અને માન પાત પામવાને બાદશાહની છત્રચાણી આંખની કીકી દેખતાંવાર પોતાની જુદેન દીકરીને ખુશીથી નવરોજે મોકલી તેમના પતિવ્રતનો બંગ કરાવવામાં મદદ કરાવી હોય અને તે બાજતમાં કદાચ કોઈ સામે થાય તો શીરના જેખમે તે પાપમાત્ર કરવાને પ્રયત્ન થતો હોય એવા જમાનામાં સ્ત્રીઓની ઉજ્જવળતા આશા કેમ રાખી શકાય ? આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતેજ આપતું હતું અને તેથી સ્ત્રીઓએ તો પડામાંજ રહેવું પડતું હતું. સ્ત્રીઓને રીક્ષણ આપવામાં આવતું નહોતું. આ જમાનાને અનુસરીને નારી નર્કસ્ય દ્વારં । દર્યાદિ વાઙ્મયોને શાસ્ત્રિય સિદ્ધાંતના નામે જેમ પુષ્કળ ગણના ફેલાઈ ગયા હતા તેમ પ્રચાર થતો ગયો અને તેથી માન્યતા છેક થોડાંજ વર્ષ પુરવે સુધી જોશજંઘ ચાલી આવી હતી.

ઉપરતો આપણે સ્ત્રીઓની અધોગતિના સમયનું વર્ણન કરી ગયા. પરંતુ તેથી ઓસંસારની કેવી સ્થિતિ થઈ પડી હતી તેનું અવલોકન હવે કરીશું. એ જમાનામાં સ્ત્રીઓમાં સર્વત્ર અઘાને ફેલાવાને લીધે તેઓને પોતાનું જીવન પુરપૂર્ણતા આપે સોંપતું પડ્યું. પુરુષ સમાજ તે સમયમાં અચૂત હતો તેથી તેણે પોતાની સાથે સ્ત્રી-જીવનને પણ નષ્ટપ્રાયઃ કીધું અને એવી માન્યતા ફેલાવી કે સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા મળવી ન જોઈએ. સ્ત્રીઓ એ નર્કની બાણ સમાન છે અને સ્ત્રીઓને બહાવી પણ ન શકાય.

ફેરવીશું. વર્તમાનકાળ સુસલમાની રાજ્યના સમયથી ગણીએ તો તે થોડા ગણાય અને તેથી સારથીજ વર્તમાન જમાનો લેખીશું. એ વર્તમાન જમાનાની શરૂઆતથીજ ઓ. જીવનની અધોગતિ અને સાથેસાથ સમસ્ત ભારતવર્ષની અધોગતિના પુરતા પ્રમાણે મળી શકે છે; પરંતુ બીજી બાજુથી કેટલીક અભિમાન કરવારોગ્ય પુણ્ય દેવીઓ-શ્રી. એતું નિશાન છે ખરું. થોરી વંશની શરૂઆતમાં તેવાં દર્શનો મળે છે. અંબાહરીન ખુનીના સમયમાં પદ્મિની અને દેવળદેવી વિગેરે વીરાંગનાઓનું નામ જણાય છે અને તેના શુદ્ધદિનું જ્ઞાન થતાં તે મારે અભિમાન પણ ધારી શકીએ. સુસલમાની રાજ્યના મધ્ય-કાળથીજ શ્રીઓની અધોગતિનું ભાન થવા લાગ્યું છે. શ્રીમતિ ચંદ્રાવતી જેવી મહા-રાણીને દુર્ગાદાસ અને ઇંદીરા જેવાનાં આશ્રિત થવું પડ્યું હતું અને એવા બીજાં પણ પુષ્કળ દર્શાંતો મળી શકે છે પરંતુ તેમાંથી એક બીજું દર્શન પણ થાય છે. એ દર્શન શ્રી જીવનની ઉજ્જવળતા સંગ્રહીતું છે. આવા અધોગતિના સમયમાં—જે સમયે સૌ સૌનું સંભાળો એવો જમાનો હતો, રાજાઓ જ્ઞાન તાનમાં શુદ્ધતાન બનીને પોતાની પ્રજાનું તો શું પરંતુ પોતાના બૈરાં છોકરાંનું પણ રક્ષણ કરવાનું જુદી ગવા હતા તેવા કરોકરીનાં જમાનામાં દુર્ગાદાસ અને ઇંદીરા જેવા પોતાની છંદગીના ભોગે પારખાને બચાવી લેવાને તૈયાર થનાર મનુષ્યો પણ માલૂમ પડતા હતા. વાચકવૃંદા એ દુર્ગાદાસ પીર તરીકે આજે કોના પ્રતાપે પંકાય છે? રણુભૂમિમાં જતાં પહેલાં પોતાની દિવ્યાંગનાને મળવા જતાં તે વીર-રમણીએ જે વચનો કહ્યાં હતાં તેના પ્રતાપેજ દુર્ગાદાસ આજે પીરરત્ન તરીકે પંકાય છે. પરંતુ આ જમાના પછી ધીમે ધીમે બાદશાહી માનપાતના લાક્ષણ્ય બની ગયેલા રાજાઓનાં હાથે પ્રજા નષ્ટપ્રાયઃ દશાને પામતી ગઈ ત્યાં પછી શ્રી જીવનની ઉત્તતિનું સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી આવે વાર? કોઈપણ સૈદ્ધર્થ માયા જોવામાં આવે તો જેમ અને તેમ જલ્દીથી જનાનામાં મોકલી આપવાને તૈયારી થતી હોય, બાદશાહના બહાલા થતા, સુખેદારી અને માન પાન પામવાને બાદશાહની ઇચ્છાવાળી આંખની કીટી દેખતાંવાર પોતાની જાહેન દીકરીને ખુશીથી નવરોજે મોકલી તેમના પતિવ્રતનો ભંગ કરાવવામાં મદદ કરાતી હોય અને તે બાબતમાં કદાચ કોઈ સામે. યાચ તો શીરના જેખમે તે પાપમાત્ર કરવાને પ્રયત્ન યતો હોય એવા જમાનામાં શ્રીઓની ઉત્તતિની આશા કેમ રાખી શકાય? આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતેજ ચાલતું હતું અને તેથી શ્રીઓએ તો પડદામાંજ રહેવું પડતું હતું. શ્રીઓને શીક્ષણ આપવામાં આવતું નહોતું. આ જમાનાને અનુસરીને નારી નર્કસ્ય ઘારં । ઇત્યાદિ વાઙ્મયોના શાસ્ત્રિય સિદ્ધાંતના નામે જેમ પુષ્કળ મપોળા ફેલાઈ ગયા હતા તેમ પ્રસાર થતો ગયો અને તેથી માન્યતા છેક ચોડાંજ વર્ષ પુરવે સુધી જોશજંથ આવી આવી-હતાં.

ઉપરતો આપણે શ્રીઓની અધોગતિના સમયનું વર્ણન કરી ગયા. પરંતુ તેથી ઓસંસારની કેવી સ્થિતિ થઈ પડી હતી તેનું અવલોકન હવે કરીશું. એ જમાનામાં શ્રીઓમાં સર્વત્ર અજ્ઞાન ફેલાવાને લીધે તેઓને પોતાનું જીવન પુરૂષજીવનના આગ્રે સોંપવું પડ્યું. પુરૂષ સમાજ તે સમયમાં અજ્ઞાત હતો તેથી તેણે પોતાની સાર્થ શ્રી-જીવનને પણ નષ્ટપ્રાયઃ કીધું અને એવી માન્યતા ફેલાવી કે શ્રીઓને સ્વતંત્રતા મળવી ન જોઈએ. શ્રીઓ એ નર્કની ખાણ સમાન છે અને શ્રીઓને બચાવી પણ ન શકાય.

વતી નામની મૃદુભાવિણી રાણી હતી. રાજ-રાણી પ્રેમ-આનંદમાં દિવસે ગાળતાં હતાં. અને સૈભવાદિમાં કુશળ હતાં. બીમકની કીર્તિ સ્થળ-સ્થળાંતરમાં પ્રસરેલી હતી. તેઓ સર્વ વાતે સુખી હતા. પરંતુ તેમને સંતાન નહોતું હોવાથી ઉભય ચિંતામાં અસુખ્ય વ્યથા કરતાં હતાં. પ્રસંગોપાત્ બંને જીવનમાં આવા વિચારથી ગ્લાનિને અનુભવતાં વિલાપ કરતાં હતાં. સધળા વાતે સુખ-હોવા છતાં, જેને પુત્ર નથી તેનું જીવન નેહ-લેખન વર્તાં હતાં કારણ મરણ પાછળ યોગ ક્રિયા કરનાર-વા જીવન પ્રવાહમાં ઉત્તમ સંસ્કારોને ધ્રુવનાર-માતા પિતાને સુખ આપનાર-સત્ય નીતિથી વડિલોની કીર્તિને ઉજવણ કરનાર, ધર્મને દૃઢ રીતે પાળનાર પુત્ર સીવાય અનંત વેગવેગ નહિવત્ જેવા છે.

આમ કેટલાક દિવસ ચિંતાને કારણમાં ગાળ્યા. એવામાં એક રૂપિ તેમની વ્યવહારિક સ્થિતિમાં આતિથ્યે સત્કાર કરાવતા મારે આવ્યાં. રાજ રાણી ધર્મમાં અવિચળ હતાં. આતિથ્યે સત્કાર કરવો એ વ્યવહારિક સ્થિતિમાં બુદ્ધિ રૂપ છે. એમ સારી રીતે જાણતાં. વળી સાધુ સંત-ને વિદ્વાન પુરોહિતો પોતાને ત્યાં ક્યાંથી ? એવા વિચારથી દમન-ઋષિની તેમણે સારી સંભાળ કરી, પોતાને ત્યાં રાખ્યા. તેમના આવા સ્વાગતથી દમન-ઋષિ પ્રસન્ન થયા. અને તેમની શુભ ઇચ્છા યોગે રાણીને શુભ વરદાન આપ્યું. રાજ રાણી વ્યભય વરદાનથી પ્રસન્ન થયાં મહાન-ઉત્તમ સંસ્કારિત પુરોહિતો વાણિ સર્વદા ઉત્તમ દ્રવ્યને પોષ્યા કરે છે. અને તેઓનો વાગ-પ્રવાતે સતત નિર્મળ સારિક-આર્થિક-કાર્યે શુભ સંસ્કારિત ઉમિંઓને પ્રગટાવે છે. આવા મહાન પુરોહિતો વાણિ સંસ્કારિત ગ્રામ્ય એમાં આશ્ચર્ય જનક કંઈ નથી.

આ પછી રાણી સગર્ભા થઈ. અને તેમને અનુક્રમે ત્રણ પુત્ર તથા એક પુત્રી થઈ. ઋષિના નામને સંભારી રાખ્યા, અને તેમની કૃપા પ્રસાદો તરીકે પુત્રનાં નામ-દમન-વંતુ તથા હરદ રાખ્યાં. અને પુત્રીનું નામ દમયંતી રાખ્યું. દમયંતીને સુશિક્ષિતા કરવામાં આવી હતી. વળી તેનું સ્વરૂપ અનુષમ હતું. ઋષિ પ્રેમાનંદનાં ને સંબંધમાં કેટલાંક ચરણો અમે ટાંકીએ છીએ.

શુભ સાક્ષતે માતુરી, અદ્ભૂત સુંદર વેપ.

બીમક સુતાનું વક્ત્ર સુધાકર, દેખાતે શોભાય.

મંદ્રમા તેા દિષ્ટ પામી, આમમાં સંતાય,

સદિ કરતાં બ્રહ્માજીએ, બહુ તેજનું પાત્ર.

તે તેજનું પ્રભાવવિશે પડ્યું દમયંતીનું ગાત્ર.

દિવસે દિવસે તેનું રૂપ અને શુભ તથા વય વધતું ગયું. આ ઉમરની થવા આવી.

પુણ્યતંત્ર નૈપથ્ય દેશમાં પ્રતાપી વીરસેન નામનો ધર્મ ધુરંધર રાજ રાજ્ય કરતો હતો. વિરસેનને ધુરસેન નામનો એક બાઈ હતો. બંને અરસ પરસ ઐશ્વર્યાથી રહેતા હતા, તિમજ રાજ્ય પર સારી દેખરેખ રાખી પ્રજાના સુખમાં ઉમેરો કરતા હતા.

આ બન્ને ભાણગોને એકેક સ્વરૂપનાં પુત્ર પ્રગટેલો હતો. મહારાજ વિરસેનને ત્રણ નામે પુત્ર હતો. અને સુરસેનને પુષ્કળ નામનો પુત્ર પ્રગટ્યો હતો. નળ અને પુષ્કળને સાદું વિદ્યાશુ આપવામાં આવ્યું હતું. બન્ને ભાઈ પૂર્ણ પ્રેમથી ઉભયને ચઢાતા હતા; કદાપિ પંજી કુસંપે તેમનાં હૃદયમાં યાચ કર્યો નહોતો. નળ તથા પુષ્કળે જાણે એકજ મા બાપના પુત્રો હોય તેમ વર્તતા. આથી વીરસેન તથા સુરસેનને પશોજ આનંદ ધરા લાગ્યો, અને બન્નેને જણાયું કે નળ તથા પુષ્કળ રાજ્ય કરવાને યોગ્ય થયા છે. તેથી તેમને રાજ્ય આપી આપણે ધન્ય પ્રતિ અભિમુખ વૃત્તિ રાખી તેની તનુભવતામાં લીન થવું. અંચલા વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્થિતારવો. વીરસેન તથા સુરસેનની એવી પ્રવ્રજા, ઇચ્છા પ્રવ્રતા નળને રાજ્ય આદિપર ભેજાયો. તથા પુષ્કળને સૈન્યાધિપતિ બનાવ્યો. તેમજ વીરસેન તથા સુરસેન બંન્ન ચિંતનમાં કાળ વ્યતિત કરતા વનમાં ગયા.

નળ અને પુષ્કળ 'ધર્મયુક્ત ન્યાયનુ' પોષણ કરતા હતા. ન્યાયાસન પર બેસી વિવેકને તેમણે પુષ્પાંજલિ આપી નહોતી. પ્રભાતી કળાઆબાદી, કુશળતામાં એક નિષ્ઠાથી પ્રવર્ત કરતા હતા. ચોર, કપટી, દાંમિદાને યોગ્ય શાસન આપતા. વળી તેમનામાં એવું બુદ્ધિ બળ હતું કે ચોરોને કારાગૃહમાં યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવતું, અને આવી પદ્ધતિથી તે ધુનઃચુન્દાઓ કરતા નહોતા. તેથી પ્રભા પંજી કુશળને અઠવમય રહેતી.

લિલિત માપિ લલાટે પ્રોજિતું કન્તમર્ધઃ ॥ ભાગ્ય પ્રસંગોપાત બળવાન સત્તા ભોગવે છે. દિવસ પાછળ રાત્રિ ઉભી રહેતી હોય છે, સુખ પાછળ દુઃખ, આરા પાછળ નિરાશા, દીર્ઘિ પાછળ અપયશ જન્મ અને અજય, સંપ અને કુસંપ, શાન અને અશાન એ-સાદો અરરપરસ સંબંધ કરીને રહ્યા છે.

સુખીઆ દુઃખીયા શાંપ, દુઃખીઆ તે સુખીઆ બને,

કુદરત પૂજા પદ્મદાય, બવિષ્ય જૂલવણી અવનવી.

નળ તથા પુષ્કળને આમ નિર્વિન રાજ્ય કરે કેટલોક સમય ગયો, એવામાં દુરાત્માઓથી અરેણસતા પુષ્કળનાં મનમાં નયિત તર્ક વિતર્કો પ્રગટેલા લાગ્યા. હમેશાં એટલું તો લક્ષ્ય પૂર્વક યાદ રાખવું કે ન્યારે આપણે આવવાની હોય છે ત્યારે સર્વ દિશામાં તેનાં બિજાં વૃક્ષ ભાવને પામેલા હોય છે. હૃદયમાં અરત સમાયેલો છે, નળનો હૃદય પુષ્કળના પ્રુશામંતીઆઓથી સદન યર્ષ સકથો નહિ. તેઓએ તેને અંબેરયા માંડ્યો આથી નળને મુદી તે વનમાં તપ કરવાને ગયો તેણે માનસિક સુખ ભોગવવા માંડ્યું. એ સંબંધમાં કવિ પ્રેમાનંદે કહ્યું છે કે:—

બધ સેવ્યુ પર્વતનું શંગ, તણે વહે છે નિર્મળ ગંગ,

સંસ્થાનું કીધું સિંહાસન, પતનું જન ધરે રાજન;

માનસિ રાજ્ય માંડ્યું વન તણું, કોકિલા ગાન કરે છે દણું.

અંશત્ય અંશ મારે આંતરે, દુમ પ્રતિહાર ઉમા આરણે,

જુડે દરતી પ્રિયવી પરસંગ, એ રાજ્ય મારું ન થાયે ભંગ.

કો હુડવા ન આવી ચડે, ઉછાડે બાર આંતર નવ પડે,

એણિપેરે માંડ્યું રાજ્યાસન, અચાક્ષતે વશ કીધું મન.